

არქიტექტურის რესტავრაცია საქართველოში

ისტორიოგრაფია, ტრადიცია, გამოცდილების ანალიზი

არქიტექტურის
რესტავრაცია საქართველოში

ისტორიოგრაფია,
ტრადიცია, გამოცდილების ანალიზი

ARCHITECTURAL
RESTORATION IN GEORGIA

HISTORIOGRAPHY,
TRADITION AND EXPERIENCE ANALYSIS

ავტორები
ირინე ელიზბარაშვილი
მანანა სურამელაშვილი
ციცინო ჩაჩხუნაშვილი
ხათუნა ჭურღულია

Authors
Irine Elizbarashvili
Manana Suramelashvili
Tsitsino Chachkhunashvili
Khatuna Tchurghulia

რედაქტორი
დიმიტრი თუმანიშვილი

Editor
Dimitri Tumanishvili

თარგმანი
მანანა თევზაძე

Translation
Manana Tevzadze

დაკაბადონება
თამაზ ჩხაიძე

Imposer
Tamaz Chkhaidze

შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდი
SHOTA RUSTAVELI NATIONAL SCIENCE FOUNDATION

აღნიშნული პროექტი განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით. წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი მოსაზრება ეკუთვნის ავტორს და შესაძლოა, არ ასახავდეს ფონდის შეხედულებებს.

This project has been made possible by financial support from the Shota Rustaveli National Science Foundation (Grant №A-25-09). All ideas expressed herewith are those of the author, and may not represent the opinion of the Foundation itself".

WWW.RUSTAVELI.ORG.GE

ასოციაცია – საზოგადოება და კულტურული მემკვიდრეობა
Society and Cultural Heritage Association

© შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდი
© Shota Rustaveli National Science Foundation

© ასოციაცია – საზოგადოება და კულტურული მემკვიდრეობა
© Society and Cultural Heritage Association

ISBN 978-9941-0-4207-2

უფასო გამოცემა

ნიგნი არქიტექტურული მემკვიდრეობის დაცვა-აღდგენის ისტორიის შესწავლის და წარმოჩენის პირველი მცდელობაა საქართველოში. მასში მოცემულია მოკლე ისტორიოგრაფიული მიმოხილვა, ასახულია ნაგებობათა აღდგენა-განახლების საუკუნოვანი ტრადიცია, წარმოდგენილია ქართული სარესტავრაციო სკოლის ჩამოყალიბების ისტორია, საქმიანობა და გამოცდილების შეფასება-ანალიზი.

ბიოგრაფიულ ცნობარში გაერთიანებულია მოგზაურების, მკვლევარების, არქიტექტორების, ქართული სარესტავრაციო სკოლის დამფუძნებლების, მათი კოლეგებისა და მოწაფეების მოკლე ბიოგრაფიული ცნობები.

თემათა სიმრავლის, მრავალმხრივობის და ნიგნის განსაზღვრული ფორმატის გამო, ყველა საკითხის ამომწურავად განხილვა, ბუნებრივია, შეუძლებელი იყო. ავტორთა ჯგუფი მომავალ გამოცემებში განაგრძობს და შეავსებს ნაშრომს.

ნიგნზე მუშაობისას თანადგომისა და სხვადასხვა სახის დახმარებისათვის მადლობას ვუხდით:

ნუნუ ასათიანს, გიორგი ბაგრატიონს, ნინო ბაგრატიონს, თენგიზ ბარნაველს, მარიამ გაბაშვილს, მარიამ გაჩეჩილაძეს, თამაზ გერსამიას, მარიამ დიდებულიძეს, ნუგზარ დუდუჩავა, ეთერ ედიშერაშვილს, ნინო ერისთავს, რუსუდან ვაშალომიძეს, ნინო ზაალიშვილს, ნინო ზედანია, ნორა თიგიშვილს, ნინო თორთლაძეს, ნელი კობახიძეს, ბადურ კუპრეიშვილს, აზა ლობჯანიძეს, ლევან ლორთქიფანიძეს, ლუიზა მანასიანი, მაია მანიას, გიორგი მელითაურს, ქეთევან მენაბდე, თამარ ნემსაძეს, გურამ ჟღენტს, კირილე ფომინს, თამარ ლარიბოვა, გივი შავდიას, გიორგი ჭანიშვილს, სოფიო ხაბაზაშვილს, კახა ხიმშიაშვილს, ქეთევან ხიმშიაშვილს, დავით ხოშტარიას, იუზა ხუსკივაძეს, ნატო ცინცაბაძეს, ნანა ცინცაძეს, მაია ციციშვილს, ქეთევან ჩოლოყაშვილს

განსაკუთრებული მადლობა პირადი არქივებიდან მოწოდებული ფოტოებისათვის:

ლუარსაბ ტოგონიძესა და შალვა ლეჟავას

ნიგნში გამოყენებულია ფოტოები:

გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის კვლევის ეროვნული ცენტრის არქივიდან; გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის კვლევის ეროვნულ ცენტრთან არსებული ს. ქობულაძის სახელობის ხელოვნების ძეგლთა ფიქსაციის ლაბორატორიიდან; საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქივიდან, საქართველოს ეროვნული მუზეუმი - შ. ამირანაშვილის სახელობის საქართველოს ხელოვნების მუზეუმიდან, ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმიდან, ი. გრიშაშვილის სახელობის თბილისის ისტორიის მუზეუმიდან (“ქარვასლა”)

ნიგნში გამოყენებულია:

დ. ერმაკოვის, გ. ბარტიშევსკის, მ. შიმანსკის, ი. გილგენდორფის, ი. ზენკოს, ი. პინაევის, რ. გვერდნითელის, ო. თორთლაძის თ. აბრამიშვილის, მ. ბოჭოიძის, ი. ბანძელაძის, ბ. მაცაბერიძის, გ. მინდორაშვილის, გ. გიორგობიანის, მ. დვალის, შ. ლეჟავას, გ. მორბედაძის, თ. ნემსაძის, გ. საამიშვილის, ი. ელიზბარაშვილის, მ. სურამელაშვილის, ა. ფავლენიშვილის, ზ. შავიანიძის, ც. ჩაჩხუნაშვილის ფოტოები.

ნიგნში გამოყენებულია:

მ. კალაშნიკოვის, რ. გვერდნითელის, ვ. ცინცაძის, ნ. ცინცაბაძის, ლ. ბოკუჩავას, მ. ბოჭოიძის, ნ. ზაზუნაშვილის, ზ. მელვინეთუხუცესის, ე. მახათელაშვილის, ა. ფავლენიშვილის ნახაზები.

ედღენება ქართული სარესტავრაციო სკოლის ფუძემდებლებს
რუსუდან გვერდნითელს, ვახტანგ ცინცაძეს და ლევან ხიმშიაშვილს

შესავალი

საუკუნეთა მანძილზე შექმნილ კულტურულ ფასეულობათა შორის განსაკუთრებული ადგილი არქიტექტურულ მემკვიდრეობას უკავია. საქართველო უძველესი კულტურის ქვეყანაა, რომლის ტერიტორიაზე დაცულია კაცობრიობის ისტორიის ყველა ეტაპის ამსახველი უმდიდრესი მასალა – უძველესი დროიდან დღემდე.

არქიტექტურული ტიპების სიუხვე, ფორმათა განსხვავებული პლასტიკა და მრავალფეროვნება გამოწვეული იყო ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური, სოციალური, ბუნებრივი და კლიმატური პირობების ნაირსახეობით. ნაყოფიერი მინდორ-ველები, მუდმივი თოვლით დაფარული მწვერვალები და ქედები, ცხოველხატული ხეობები და კანიონები, ხრიოკი, თუმცა განსაკუთრებულად ფერწერული პეიზაჟები, წყალუხვი მდინარეები – მოუსვენარი, აქაფებულ-ხმაურიანი მთაში და მშვიდად მომდინარე დაბლობში, ზღვა – თავისი უკიდვანობითა და ცვალებადი ხასიათით, სუბტროპიკული მცენარეების სიმწვანეში ჩაძირული სანაპირო ზოლი... ასეთია საქართველოს ბუნება და რელიეფი, ასეთივე ცოცხალი და მრავალნაზნაგოვანია მისი ხუროთმოძღვრება.

ჩვენამდე მოაღწია მხატვრული სრულყოფით გამორჩეულმა ქართული არქიტექტურის მრავალმა ნიმუშმა, თუმცა მათი დიდი ნაწილი ისტორიის მსვლელობაში მნიშვნელოვნად დაზიანდა. დრო, სტიქიური მოვლენები, გარემოს უარყოფითი ზემოქმედება და მტრების გაუთავებელი თავდასხმები უმოწყალოდ ანადგურებდა ერის კულტურულ მემკვიდრეობას. ძეგლთა ნაწილმა ცხოველხატული რუინების სახით მოაღწია, ხოლო ტაძრებისა და მონასტრების უმეტესობა სხვადასხვა დროის შეკეთების კვალს ატარებს.

არქიტექტურული ნაგებობები ყველა დროში და ნებისმიერ ქვეყანაში საუკუნეების მანძილზე ადამიანთა მუდმივი ზრუნვის საგანი იყო. მათ იცავდნენ, არემონტებდნენ და საჭიროების შემთხვევაში აღადგენდნენ. უმთავრესად ეს ნაკარნახევი იყო შენობა-ნაგებობათა კონკრეტული ფუნქციის შენარჩუნების აუცილებლობით. ბუნებრივია, არქიტექტურულ ნაგებობათა განახლების პროცესი საქართველოშიც უძველესი დროიდან მიმდინარეობდა, თუმცა, მისი კვალი ყოველთვის არ ჩანს. გადაკეთებათა ნაკითხვა-ფიქსაცია ძირითადად შესაძლებელია განვითარებული შუა საუკუნეებიდან. განსაკუთრებული ინტენსივობა ამ პროცესში შეიმჩნევა XV ს-დან. ამის მიზეზი შეიძლება იყოს ძველი რესტავრაციის კვალის დაფარვა მომდევნო ხანის განახლებებისას. აგრეთვე, ისტორიული ვითარება, როცა XIII-XIV სს. გამანადგურებელ თავდასხმათა შემდგომ, ქვეყანამ დროებით ამოისუნთქა და იგი მოიცვა აღდგენითი სამუშაოების დიდმა ტალღამ. ეს პროცესი სპორადულად მეორედობდა ქვეყნის ისტორიული სიმშვიდის ჟამს (XVII-XVIII, XIX სს. და XX ს-ის დასაწყისი).

საქართველოში საერო და საკულტო ნაგებობების აღდგენა-განახლების პროცესმა საინტერესო გზა განვლო. თავს იჩენს თავისებური მიდგომები, გარკვეული პრინციპები და მყარი ტრადიციები, რომელთა შესწავლა და გაანალიზება საგულისხმო დასკვნების გამოტანის საშუალებას იძლევა. ვითარდებოდა სამშენებლო ტექნიკა. ქართველი ოსტატები სხვა ქვეყნების გამოცდილებას იზიარებდნენ, მაგრამ მთავარი და წამყვანი მათთვის მუდამ არქიტექტურული ფორმისა და სივრცითი კომპოზიციის თავისთავადი განცდა რჩებოდა.

მაღალმხატვრული ხუროთმოძღვრული ნაგებობების დახვეწილი გეგმარებითი კომპოზიციები და ხშირად შესრულების იდეალური სიზუსტეც იმის მანიშნებელია, რომ უძველესი დროიდან ისინი პროექტის მიხედვით იგებოდა. სამწუხაროდ, ამ პროექტებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. მსგავსი მდგომარეობაა სხვა ქვეყნებშიც. დასავლეთ ევროპაში აღმოჩენილი ყველაზე ადრეული პროექტი XIII ს მიეკუთვნება (ვილარ დე ონეკურის ალბომი, გენტის კოშკისა და კლერმონის კათედრალის პორტალის პროექტები...), ისლამურ სამყაროში – XVI ს.

საქართველოში ჩვენამდე მოღწეული ყველაზე ადრინდელი ქალაქზე შესრულებული სქემატური პროექტები XVIII ს-ისაა – დავით გარეჯის კოშკი და ქოლაგირის ციხე. შემორჩენილია აგრეთვე, ეკლესიათა ფასადებზე გამოსახული ნაგებობათა ქვაზე კვეთილი მოდელი თუ გეგმა, რომლებიც ძირითადად ქტიტორთა რელიეფებს ახლავს: ოპიზა (IX), კვაისა-ჯვარი (X), ფეტობანი (X), ქოროლო (X), ოშკი (X), ახაშენი (XI) და სხვა. საყურადღებოა მანხუტის ზედა ეკლესიის (VI) სამხრეთ-აღმოსავლეთი კუთხის ქვაზე გამოსახული გეგმის დაკვალვის სქემატური მონახაზი.

საქართველოში საერო, საფორტიფიკაციო და საკულტო ნაგებობების აღდგენის პროცესმა საუკუნეთა მანძილზე რთული გზა განვლო. განახლებული და სახეცვლილი ძეგლები დღესაც არ კარგავს მომხიბვლელობას. მათ სხეულზე აღბეჭდილი ისტორიული ფენები განსაკუთრებული მნიშვნელობისა და ღირებულების მატარებელია. ქართული ხუროთმოძღვრული ნიმუშების აღდგენა-განახლება, მსგავსად სხვა ქვეყნებში დამკვიდრებული არქიტექტურის დაცვის მეთოდებისა, მიდგომათა მრავალფეროვნებით გამოირჩევა.

არქიტექტურის რესტავრაციის დარგის შემდგომი განვითარებისათვის აუცილებელია ამ მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციის შესწავლა, სამეცნიერო სარესტავრაციო პრაქტიკის გაანალიზება და დაგროვილი გამოცდილების შეფასება. წარმოდგენილ ნაშრომში მეტი თვალსაჩინოებისთვის განსახილველად შერჩეულია სხვადასხვა დროის, ტიპის და ფუნქციის ცალკეული არქიტექტურული ნიმუშები, რომლებშიც შედარებით უკეთესად არის გამოვლენილი ისტორიული გადაკეთებები და თანამედროვე სარესტავრაციო მეთოდები.

მოკლე ისტორიოგრაფიული მიმოხილვა

მოგზაურები და მკვლევარები ქართული არქიტექტურის შესახებ

საქართველო თავისი კულტურის, ბუნების და ხალხის თვითმყოფადობით მუდამ იზიდავდა მოგზაურთა, თუ მეცნიერთა ყურადღებას და მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა მათ თხზულებებში. ადრეული პერიოდის მონაცემები ძირითადად აღწერითი ხასიათისაა და გარკვეულ წარმოდგენას იძლევა არქიტექტურული ნაგებობების შესახებ.

ინტერესი საქართველოს მიმართ უძველესი ხანიდანვე ჩნდება. ბერძენი ისტორიკოსი **ქსენოფონტე** (ძვ. წ. V-IV სს.) მოიხსენიებს გალავნიან ციხე-ქალაქებს, მრავალსართულიან კოშკებს, სასახლეებს და გვირგვინიან საცხოვრებელ სახლებს. ბერძენი ისტორიკოსი **სტრაბონი** (ძვ. წ. I ს. – ახ. წ. I ს.) აღნიშნავს ხუროთმოძღვრული ხელოვნების წესების თანახმად აშენებული საცხოვრებელი სახლების, ბაზრების და სხვა საზოგადოებრივი შენობების არსებობას იბერიაში. **ვიტრუვიუსი** (ძვ. წ. I ს.) აღწერს ძელებით ნაგებ პირამიდულსახურავიან კოლხურ საცხოვრებელ სახლს.

შუა საუკუნეებში უცხოელ მოგზაურთა და ისტორიკოსთა ჩანაწერებში შედარებით ხშირად ვხვდებით თბილისის აღწერებს. მათ შორის არიან X ს-ის სომეხი ისტორიკოსები **თომა არწრუნი** და **უხტანესი**; ასევე, X ს-ის არაბი ისტორიკოსი **იბნ ჰაუკალი**. უცნობი ავტორის მიერ სპარსულ ენაზე შედგენილ XIII ს-ის გეოგრაფიულ თხზულებაში – **”სამყაროს საკვირველება-ნი”** აღწერილია თბილისის ღირსშესანიშნავი ნაგებობები. სპარსელი ისტორიკოსი და გეოგრაფი **ჰამდალ-ლაჰ ყაზვინი** (XIV ს.) მოიხსენიებს მდინარის კლდოვან ნაპირზე ტერასულად განლაგებულ სახლებს.

თბილისი ლამაზ, გამაგრებულ ქალაქად მიაჩნდა შუა საუკუნეების იტალიელ მოგზაურს **მარკო პოლოს** (XIII ს.), მან საქართველოზე თანამედროვეთაგან შეგროვებული მრავალი საინტერესო ცნობა დაგვიტოვა. 1631 წ. ჩვენი ქვეყანა მოინახულა მისიონერმა **არქანჯელო ლამბერტიმ**. მას განსაკუთრებული ადგილი უკავია იმ ევროპელთა შორის, რომელთაც ოდესმე რაიმე ცნობა დაუტოვებიათ საქართველოზე. ფრანგი მოგზაური **ჟან შარდენი**, რომელმაც 1671-1672 წწ.-ში იმოგზაურა და გაეცნო ქართველი ხალხის კულტურას,

რას, აღწერს გორს, ქუთაისსა და თბილისს, მრავალ ეკლესიას და ციხეს. მის ნაშრომში ჩართული, მხატვარ **გრელოს** მიერ შესრულებული, დედაქალაქის პანორამა უმნიშვნელოვანეს დოკუმენტს წარმოადგენს.

განსაკუთრებით საყურადღებოა იტალიელი მისიონერისა და **აღმოსავლეთმცოდნის დონ კრისტოფორო დე კასტელის** (XVIII ს.) ჩანახატები – დასავლეთ საქართველოს ქალაქები, სოფლები, სასახლეები, ეკლესიები და სხვა არქიტექტურული ნაგებობები. 1701 წ. საქართველო მოინახულა ფრანგმა მოგზაურმა და ბუნებისმეტყველმა **ჟოზეფ დე ტურნეფორმა**. მან დაგვიტოვა თბილისის მნიშვნელოვანი ნაგებობების აღწერა. წიგნში ჩართულია ქალაქის განაშენიანებისა და გარეგნული სახის ამსახველი ხედი (მხატვარი **ობრიე**).

XVIII საუკუნის 70-იან წლებში საქართველოში იმოგზაურა გერმანელმა მეცნიერმა **იოჰან გიულდენშტედტმა**, რომელმაც აღწერა დასახლებული პუნქტები, ქალაქები და არქიტექტურული ნაგებობები. საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა ასევე, კიდევ ერთმა გერმანელმა მკვლევარმა – **სამუელ გოტლიბ გმელინმა** (XVIII ს.).

1807-1808 წლებში კავკასია მოინახულა **ჰაინრიხ იულიუს ფონ კლაპროტმა**, რომელიც ახასიათებს საქართველოს ცალკეულ პროვინციებს და იძლევა თბილისის მრავალსიმომცველ აღწერას.

ფრანგმა **ჟაკ ფრანსუა გამბამ** 1826 წ. პარიზში წიგნად გამოსცა კავკასიაში მოგზაურობის შთაბეჭდილებები და თან დაურთო ატლასი, რომელზეც რამდენიმე ქართული ძეგლია აღნიშნული. სვეტიცხოვლის აღწერისას იგი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ტაძრის პორტალები, კაპიტელები და კარნიზები გოთურ სტილშია შესრულებული.

მსგავსი მოსაზრება სვეტიცხოვლის შესახებ აქვს ბელგიელ მკვლევარს, პოლკოვნიკ **როტიეს**, და ამასთან ერთად, თვლის, რომ ტაძრის მნიშვნელობა მხოლოდ მასში დაცულ მეფეთა საფლავებში მდგომარეობს.

საყურადღებო მონაცემები კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ მოცემულია ინგლისელი ბოტანიკოსისა და მოგზაურის **რობერტ ლაიელის** შრომაში, რო-

მელიც აღფრთოვანებულია ძველი ქართული არქიტექტურის ძეგლებით. ეს დამოკიდებულება კარგად ჩანს მის ჩანახატებში.

უცხოელ მოგზაურ-მკვლევართა მიერ შეგროვებული ინფორმაცია საქართველოზე უაღრესად საყურადღებოა, თუმცა რიგ შემთხვევაში, აღწერები და დასკვნები მცდარია და არ იძლევა სრულ და სწორ წარმოდგენას საქართველოს არქიტექტურულ მემკვიდრეობაზე.

მნიშვნელოვანია ქართველ მკვლევართა, მოგზაურთა, თუ სიძველეთა მოყვარულთა მოღვაწეობა. ცნობები საქართველოს სიძველეთა შესახებ გვიანფეოდალურ ხანამდე მწირია, თუმცა ამ დროისთვის ასპარეზზე გამოდიან პიროვნებები, რომელთა საქმიანობის ფართო დიაპაზონი კულტურული მემკვიდრეობის სფეროსაც მოიცავს. მათ შორის აღსანიშნავია ცნობილი სასულიერო პირის, დიპლომატის, პირველი ქართული ნაბეჭდი წიგნის ერთ-ერთი გამომცემლის **ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილისა** და ღვთისმეტყველის, მწერლისა და კარტოგრაფის **ტიმოთე გაბაშვილის** დამსახურება.

XVIII ს-ის საქართველოში, ეროვნულ-პატრიოტული აღმავლობისა და რომანტიკული სულისკვეთების პერიოდში, ბუნებრივი იყო ქვეყნის ისტორიისა და კულტურული მემკვიდრეობის მიმართ აღძრული ცხოველი ინტერესი.

ამ თვალსაზრისით ფასდაუდებელია უდიდესი ქართველი მეცნიერის **ვახუშტი ბატონიშვილის** ღვაწლი. მკვლევარი აღწერს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში არსებულ ეკლესია-მონასტრებსა და ციხე-ქალაქებს, მათ ადგილმდებარეობას და ზოგჯერ – ფიზიკურ მდგომარეობასაც. ის საკმაოდ ვრცლად მოგ-

ვითხრობს გამორჩეულ სავანეთა შესახებ. მიუხედავად გარკვეული უზუსტობებისა, ვახუშტი ბატონიშვილის ფუნდამენტურ ნაშრომში თავმოყრილი უმდიდრესი მასალა უაღრესად მნიშვნელოვანია, ზედმიწევნით ინფორმაციულია და დღემდე შეუცვლელ წყაროს წარმოადგენს სიძველეთა მკვლევართათვის. ვახუშტი ბატონიშვილი, წინამორბედთა მსგავსად, ნივთიერი კულტურის ძეგლს ისტორიულ ძეგლად აღიქვამს.

საგულისხმოა, XVIII-XIX სს-ის მიჯნის ქართველ მწერალთა დამოკიდებულება კულტურული მემკვიდრეობის ნიმუშების მიმართ. მოგზაურ-მომლოცველი, რუისის მიტროპოლიტი **იონა მროველი (გედევანიშვილი)**, **გიორგი ავალიშვილი** და **იოანე ბატონიშვილი** თავისი მოგზაურობის აღწერილობაში, საკუთარი თავგადასავლის თხრობასთან ერთად, სხვადასხვა სახით და ოდენობით გვანგდიან მონაცემებს სიძველეთა შესახებ.

XIX საუკუნეში საქართველოს პოლიტიკურ-კულტურულ სარბიელზე მნიშვნელოვანი გარდატეხა მოხდა. ეს იყო მჭევრარე, ისტორიული მოვლენებით დატვირთული, მრავალნახნაგა და რთული პერიოდი ქვეყნის ცხოვრებაში.

რუსეთის იმპერიასთან შეერთების შემდეგ (1801 წ.) საქართველომ დაისვენა გაუთავებელი ომებისგან, თუმცა დაკარგა დამოუკიდებლობა და იქცა რუსეთის პროვინციად. მიუხედავად შედარებით მშვიდობიანი ვითარებისა, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის განადგურების საფრთხე არ მოხსნილა, რასაც ხელი შეუწყო რუსეთის სახელმწიფო ჩინოვნიკების გამიზნულმა ქმედებებმა.

რუსეთის იმპერიასთან შეერთებას თავისი დადებითი მხარეებიც ჰქონდა. შედარებით მშვიდობიანმა ვითარებამ გარკვეულად მოამაგრა ქვეყანა. XIX საუკუნის შუა წლებიდან დაიწყო კულტურული აღმავლობა, აღორძინდა ქართული თეატრი, გაიხსნა საჯარო ბიბლიოთეკა, ობსერვატორია, რუსული დრამატული თეატრი და იტალიური ოპერა. ამის პარალელურად საქართველოში დაიწყო ეკონომიკური განვითარების ახალი ეტაპი, აშენდა რკინიგზა, გაიზარდა ფაბრიკებისა და ქარხნების რაოდენობა, ინტენსიურად განვითარდა ვაჭრობა, რამაც გააუმჯობესა ქვეყნის საერთო მდგომარეობა.

ისტორიული ვითარების შეცვლასთან ერთად ჩნდება განსხვავებული დამოკიდებულება კულტურული მემკვიდრეობის მიმართ. წარსულის შემოქმედება უდავო ღირებულებად ფასდება და იგი

ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი. კასტელის ნახატი, ფრაგმენტი, XVII ს.

კვლევისა და შესწავლის საგანი ხდება. ამ პროცესში მნიშვნელოვანია უცხოელი მკვლევარების დამსახურება. მათ ნაშრომებში უკვე ჩანს მოპოვებული მასალის განზოგადების მცდელობა.

ქართული კულტურის ერთ-ერთი პირველი შემსწავლელი იყო ცნობილი შვეიცარიელი მეცნიერი, სიძველეთა მოყვარული **ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე** (1798-1850). იგი პირველი ავტორია, რომელმაც გაამახვილა ყურადღება საქართველოს ტერიტორიაზე შემორჩენილ უმდიდრეს კულტურულ მემკვიდრეობაზე. მოგზაურობის შედეგად მის მიერ შეგროვებული მასალა ქართული ძეგლების შესახებ დღესაც არ კარგავს აქტუალობას. მეცნიერს მოღვაწეობა უხდებოდა იმ პერიოდში, როდესაც არქიტექტურული მემკვიდრეობის ნიმუშები ჯერ კიდევ მეცნიერულად არ იყო შესწავლილი.

დიუბუას ნაშრომი ეხება არა მხოლოდ საქართველოს, არამედ ზოგადად კავკასიასა და ამიერკავკასიას. იგი იყო პირველი ევროპელი მეცნიერი, რომელმაც არა მარტო აღწერა, არამედ შეეცადა განეზოგადებინა მოძიებული მასალა. მასვე ეკუთვნის თეორია არქიტექტურის განვითარების შესახებ. დიუბუამ სცადა წარმოეჩინა სომხური და ქართული ხუროთმოძღვრების თავისებურებანი და მათი კავშირი ბიზანტიურ ხელოვნებასთან. თუმცა, მკვლევარის მიერ შემოთავაზებულმა ზოგიერთმა მცდარმა მოსაზრებამ საბედისწერო როლი ითამაშა ქართულ ხუროთმოძღვრებაზე არასწორი შეხედულების ჩამოყალიბებაში.

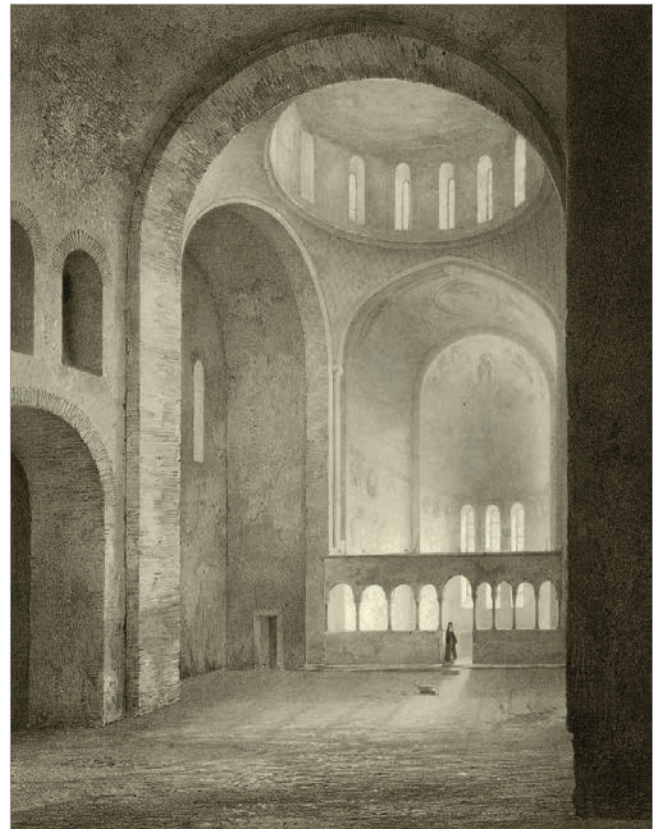
XIX ს-ის II ნახევარში ინტერესი საქართველოს მიმართ უფრო გაძლიერდა. ჩვენი ქვეყანის კულტურული მემკვიდრეობა მრავალი მოგზაურისა და მეცნიერის კვლევის საგანი გახდა. **ალექსანდრ დიუმას, კაიუნჰემის, ტელფერის, ორსოლის, ბარონ დე ბაის, ევგენი ზიჩის, ანონიმური ავტორის, მიხაი ზიჩის, თეოდორ კლუგესა და სხვათა** ნაშრომებში განსხვავებული მოცულობითა და მნიშვნელოვნებით არის წარმოდგენილი ინფორმაცია არქიტექტურის შესახებ, თუმცა, ნაწილი მათი მოსაზრებებისა მცდარია.

ფასდაუდებელია იმ მკვლევართა ღვაწლი, რომელთა შემოქმედებაში დიდი ადგილი ეთმობა ქართული კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა-ფიქსაციის საქმეს. მათ შორის გამორჩეულია **მარი ბროსეს** (1802-1880) დამსახურება. ბროსე იყო ცნობილი ქართველოლოგი, ისტორიის, წყაროთმცოდნეობის, ნუმიზმატიკის, ეპიგრაფიკის, ქართული ენის გრამატიკის და მრავალ დარგთა მკვლევარი. მისი თაოსნობით მოეწყო მთელი რიგი ექსპედიციები საქართველოს სხვადასხვა რაიონში. ბროსეს ჰყავდა საკუთარი კორესპოდენტები, მასთან თანამშრომლობდნენ მხატვრები, ტოპოგრაფები, არქეოლოგები, ცნობილი მკვლევარები, რო-

მელთა მეშვეობით შეგროვებულია უმდიდრესი მასალა სიძველეთა შესახებ. მათ შორის იყვნენ **ნიკოლოზ ხანიკოვი, ნერსეს სარგისიანი, თავადი მიხეილ ბარათაევი (ბარათაშვილი), ჰერმან აბიხი, ივანე ბარტოლომეი, პლატონ იოსელიანი, რაფიელ ერისთავი, ივანე მაჭავარიანი, დიმიტრი ერისთავი, დიმიტრი ბაქრაძე** და სხვები.

მნიშვნელოვანი არქიტექტურული ძეგლების გრაფიკული მასალა შესრულდა არქიტექტორების **პეტრე ნორევისა (1815-1858)** და **დავით გრიმის (1823-1878)** მიერ. მიუხედავად იმისა, რომ ნახაზები სქემატურია და დაშვებულია უზუსტობები, მათი ღირებულება ძალიან დიდია. ეს იყო პირველი ნაბიჯები არქიტექტურული ნიმუშების აღნუსხვა-ფიქსაციის საქმეში. ამ მასალას ისტორიული მნიშვნელობაც ენიჭება. მაგალითად, გრიმის მიერ გადმოღებული სამთავროს ტაძრის მხატვრობის სქემა ერთადერთი საბუთია ამ მხატვრობის შესახებ – ერთ-ერთი “რესტავრაციის” დროს ფრესკები თითქმის მთლიანად დაიღუპა.

XIX ს-ის შუა წლებში კავკასიას ეწვია რუსი მკვლევარი **ანდრეი მურავიოვი (1806-1874)**. საქართველოში იგი მოგზაურობდა პლატონ იოსელიანთან ერთად. 1848 წელს მან სამ ტომად გამოსცა წიგნი “საქართველო და სომხეთი”.

ბიჭვინტა. გრ. გაგარინის ჩანახატი

ინტერესი ქართული ეთნოგრაფიისა და კულტურის მიმართ XIX საუკუნის ოთხმოციან წლებშიც არ შენეებულა. სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩნდება საკმაოდ ვრცელი მასალები ქართული მონუმენტური ხელოვნების შესახებ. რუსეთის საზოგადო მოღვაწეებსა და მეცნიერებს გარკვეული ღვაწლი მიუძღვით ჩვენი ქვეყნის კულტურული მემკვიდრეობის გადარჩენის საქმეში. მათ შორის საგანგებოდ აღსანიშნავია ქართული კულტურის თავდადებული მოამბენი: თავადი **გრიგოლ გაგარინი**, გრაფინია **პრასკოვია უვაროვა**, **მიხეილ შერვინსკი**, **რაფაელ ბერნოვილი**, **ანდრეი პავლინოვი**, **ნიკოდიმე კონდაკოვი** და სხვანი.

გრაფინია **პრასკოვია უვაროვა** (1840-1924) განახორციელა ექსპედიციები საქართველოს სხვადასხვა რაიონებში, რომელთა მიზანი იყო მატერიალური კულტურის ნიმუშების აღწერა-ფიქსაცია. მის მიერ მოპოვებული იქნა უმდიდრესი მასალა. უვაროვას ხელმძღვანელობით, მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოება (MAO) იწყებს კავკასიის არქეოლოგიური მასალების სპეციალური სერიის გამოშვებას (MAK).

ღირსშესანიშნავი მოვლენა იყო 1881 წელს რუსეთის არქეოლოგთა V ყრილობის თბილისში ჩატარება, რომლის ორგანიზებაში აქტიურად იყვნენ ჩართული

არქეოლოგი ცოლ-ქმარი ალექსი და პრასკოვია უვაროვები და დიმიტრი ბაქრაძე. მათ გარდა ყრილობის მუშაობაში მონაწილეობდნენ იმ დროის ცნობილი მეცნიერები დავით ჩუბინაშვილი, ივანე ცვეტაევი, რუდოლფ ვირხოვი, ევგენი ვეიდენბაუმი, მიხეილ სმირნოვი, დიმიტრი ანუჩინი, გუსტავ რადდე, ალექსანდრე ცაგარელი და სხვები. ყრილობის ჩატარებამ ხელი შეუწყო საქართველოს ისტორიისა და კულტურის კვლევის გაფართოებას.

გრაფინია უვაროვას თანამოაზრე და მუდმივი თანამშრომელი იყო არქიტექტორი **ანდრეი პავლინოვი**. MAK-ის III ტომში, მის მიერ წარმოდგენილია ქართული ხუროთმოძღვრების უმნიშვნელოვანესი ძეგლების აღწერა და გრაფიკული მასალა. პავლინოვის შემოქმედება წინამორბედთაგან (ნორევი, გრიმი) გამოირჩევა ანალიტიკური მიდგომით, მისი გრაფიკა მეტი სიზუსტით ხასიათდება, თუმცა შორს არის სრულყოფისაგან. პავლინოვი ადარებს თავის ნახაზებს დიუბუასდროინდელ გრაფიკას და ცდილობს დაადგინოს ცალკეულ ნაგებობათა კონსტრუქციების ევოლუცია, მაგრამ ამ ეტაპზე სრულიად უგულვებელყოფილია ქრონოლოგიური ფენების გამიჯვნა.

მხატვარმა **მიხეილ შერვინსკიმ** აღწერა მთელი რიგი არქიტექტურული ძეგლებისა და მდიდარ გრა-

თბილისი, არქეოლოგთა V ყრილობის მონაწილეები, 1881 წ.

შემოქმედის მონასტერი. დ. ბაქრაძისა და ნიკ. კონდაკოვის არქეოლოგიური ექსპედიცია. 1889 წ.
სხედან მარცხნიდან: პირველი – დ. ბაქრაძე, მესამე – ეპისკოპოსი გრიგოლი (დადიანი), მეექვსე – ნიკ. კონდაკოვი
(ფოტო ნ. ბერუჩაშვილის პირადი არქივიდან)

ფიკულ მასალას მოუყარა თავი. აღსანიშნავია, რომ მან გამოიყენა არქიტექტორ გრიმის ანაზომები და მანგლისის გეგმაში შეიტანა დამატებები.

კავკასიის ხალხთა და კერძოდ, ქართული კულტურის დიდმა მოამაგემ, მხატვარმა **გრიგოლ გაგარინმა** (1810-1893) დაგვიტოვა მდიდარი დოკუმენტაცია საქართველოს სიძველეთა შესახებ. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია XIX ს-ის თბილისის ხელების ნატურიდან შესრულებული ცხოველხატული ჩანახატები. მისი ესკიზებით მოიხატა თბილისის სიონის ტაძარი. გაგარინმა გრაფ **ერნესტ შტაკელბერგთან** ერთად საფრანგეთში გამოსცა ნახატების ალბომი “თვალწარმტაცი კავკასია” (“Живописный Кавказ”).

XIX საუკუნის II ნახევრის რუს მკვლევართა შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია აკადემიკოს **ნიკოდიმე კონდაკოვს** (1844-1925), ავტორს პირველი მეცნიერული გამოკვლევებისა ბიზანტიური ხელოვნების შესახებ, პირველ ხელოვნებათმცოდნეს, რომელმაც ინახულა საქართველო და რაც მთავარია, პირველ უცხოელ მეცნიერს, რომელმაც უარყო დიუბუას

მცდარი მოსაზრებები ქართული არქიტექტურის შესახებ, დაინახა ქართული ხუროთმოძღვრების თვითმყოფადობა და დამოუკიდებელი მნიშვნელობა, გამოავლინა მისი სახასიათო ნიშნები.

თავის ნაშრომში – “Древняя архитектура Грузии” ნ. კონდაკოვმა უარყო მეცნიერულ წრეებში გავრცელებული და პოპულარული მოსაზრება ქართული ხუროთმოძღვრების ნიმუშების სომხურ არქიტექტურაზე დამოკიდებულების შესახებ. იგი განიხილავს საქართველოს ხელოვნებას, როგორც მსოფლიო ხელოვნების ნაწილს. მის მიერ შემოთავაზებული პარალელები მასშტაბურია და მოიცავს, როგორც ბიზანტიას და ქრისტიანულ აღმოსავლეთს, ასევე, ევროპას. კონდაკოვის შემოქმედება წინგადადგმული ნაბიჯია არა მხოლოდ ქართული ხუროთმოძღვრების, არამედ, ზოგადად ქართული კულტურის შესწავლის საქმეში.

XIX-ის II ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოდის ქართველ მეცნიერ-მკვლევართა მთელი თაობა, რომელსაც მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის ქვეყნის კულტურული მემკვიდრეობის გადარჩენისა და დაცვა-ფიქსაციის საქმეში: **პლატონ იოსელიანი, დიმიტრი ბაქრაძე, თედო ჟორდანია, ნიკო მარი, ექვთიმე თაყაიშვილი.**

ამ დროს მოზღვავებულმა ინტერესმა ქართული კულტურული მემკვიდრეობის მიმართ. დასაბამი მისცა სხვადასხვა კავშირებისა და საზოგადოებების შექმნას, ყრილობების მოწყობას. სხვებთან ერთად ამ პროცესში დიდი იყო ზემოთ დასახელებულ მოღვაწეთა დამსახურება.

1873 წელს დიმიტრი ბაქრაძის ინიციატივით დაიწყო ფუნქციონირება **“კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოებამ”**, რომლის უმთავრესი ამოცანა იყო სიძველეთა შესწავლა და დაცვა. მისი წევრები იყვნენ – პლატონ იოსელიანი, გიორგი წერე-

თელი, რაფიელ ერისთავი და სხვანი. საზოგადოებამ ექვსი წელი იარსება და რუსულ ენაზე გამოუშვა ორი კრებული (1875, 1877), სადაც წარმოდგენილი იყო მდიდარი არქეოლოგიური მასალა. კულტურული მემკვიდრეობის მოძრავ ძეგლთა დაცვისა და გადარჩენის მიზნით, 1888 წელს დიმიტრი ბაქრაძისავე თაოსნობით შეიქმნა **საეკლესიო მუზეუმი.**

ამ პერიოდის მეცნიერთა შემოქმედებაში არქიტექტურული მემკვიდრეობა მხოლოდ ისტორიის ნაწილად აღიქმებოდა. ინტერესის ძირითადი საგანი ლაპიდარულ და ფრესკულ წარწერათა აღნუსხვა-ნაკითხვა იყო. ისტორიკოსთა და მომიჯნავე მეცნიერებაში მოღვაწე მკვლევართა ერთობლივ ექსპედიციებში – მონუმენტური ფერწერის, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალების აღწერასთან ერთად – სრულდებოდა ხუროთმოძღვრულ ნაგებობათა ფიქსაცია. განუსაზღვრელად დიდი იყო ფოტოგრაფების – **ალექსანდრე როინაშვილის (1846-1898), დიმიტ-**

ცენტრში – ექვთიმე თაყაიშვილი, მეორე რიგში მარცხნიდან მესამე სიმონ კლდიაშვილი, მეხუთე – დიმიტრი ერმაკოვი, ზედა რიგში, მარჯვნივ ზის ივანე ნიჟარაძე. ლეჩხუმი, 1910 წ.

რი ერმაკოვის (1846-1916) და სხვათა დამსახურება. მათ მიერ შეგროვებული მასალა მეტად ღირებულია კულტურული მემკვიდრეობის სფეროში მომუშავე ნებისმიერი სპეციალისტისთვის. ასევე, განუზომელია მხატვრების მიერ შესრულებული მონუმენტური ფერწერის ასლების მნიშვნელობა, რადგან რიგ შემთხვევაში ორიგინალებს ჩვენამდე არ მოუღწევია.

1879 წელს **დიმიტრი ბაქრაძის, იაკობ გოგებაშვილის, ილია ჭავჭავაძის, ნიკო ცხვედაძის, ივანე მაჩაბლის** და სხვათა ინიციატივით დაარსდა “**ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება**”, რომლის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა ხელნაწერებისა და ისტორიული საბუთების შეგროვება. საზოგადოების პირველი თავმჯდომარე იყო **დიმიტრი ყიფიანი**, ხოლო 1885 წლიდან – **ილია ჭავჭავაძე**.

XIX ს-ის ქართველ მკვლევართა შორის განსაკუთრებული დამსახურება მიუძღვის ენციკლოპედიური განათლების მქონე მეცნიერს **პლატონ იოსელიანს** (1809-1875), რომლის ინტერესთა სფერო ძალზე ფართო იყო. განუზომლად დიდია მისი ღვაწლი საქართველოს სიძველეთა შესწავლასა და პოპულარიზაციაში. თანამედროვეთა მსგავსად ხუროთმოძღვრულ ძეგლებს იგი განიხილავდა ქვეყნის ისტორიის შესწავლის ერთ-ერთ წყაროდ. აქედან გამომდინარე, პ. იოსელიანის შემოქმედებაში ყურადღება ძირითადად გადატანილია ეპიგრაფიკასა და ნაგებობის ისტორიაზე. იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა საქართველოს ქალაქების ისტორიის შესწავლას, ხოლო არქიტექტურის შესახებ მხოლოდ ზოგადი მო-

ექვთიმე თაყაიშვილი

ნაცემებით შემოიფარგლებოდა. პლატონ იოსელიანის ნაშრომებს დღემდე არ დაუკარგავს აქტუალობა.

პირველი ქართველი სპეციალისტი, რომელმაც დაგვიტოვა პროფესიულ დონეზე შესრულებული მრავალი არქიტექტურული ნაგებობის ნახაზი და ჩანახატი, იყო **დიმიტრი მელვინეთსუცესიშვილი** (1815-1878). მას ბროსეს კორესპოდენტებს შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. მელვინეთსუცესიშვილმა პირველმა ჩაატარა განმენდითი სამუშაოები უფლისციხის კომპლექსში – ე.წ. თამარის დარბაზში, მოგვცა მისი მოკლე აღწერა და ძირითადი ზომები.

განუზომლად დიდია მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის, არაერთი საზოგადოების დამფუძნებლის **დიმიტრი ბაქრაძის** (1826-1890) დამსახურება კულტურული მემკვიდრეობის ნიმუშების დაცვა-შეგროვების საქმეში. მან პირველმა ღიად გაილაშქრა ხელოვნების ნიმუშების გატაცების ხშირი შემთხვევების წინააღმდეგ. აღსანიშნავია ასევე, რომ ბაქრაძემ ნიკოდიმე კონდაკოვთან ერთად შეადგინა საქართველოს სიძველეთა ნუსხა. მეცნიერული თვალსაზრისით მისი შემოქმედება წინგადადგმული ნაბიჯია. ბაქრაძისეული ძეგლის აღწერა უფრო სრულყოფილია, მოქმედების არეალი ფართო, დიაპაზონი – მასშტაბური.

კულტურული მემკვიდრეობის შესწავლის საქმეში გამორჩეულია XIX-XX სს-ის მიჯნის დიდი მეცნიერის **ნიკო მარის** (1864-1934) დამსახურება. მან დაგვიტოვა მეტად საყურადღებო ცნობები ძველი ქართული ხელოვნების შესახებ, ტაძრების აღწერილობანი, საინტერესო წარწერები, ისტორიული გადმოცემები. უაღრესად მნიშვნელოვანია მისი წვლილი შავშეთ-კლარჯეთის ძეგლების შესწავლაში.

ექვთიმე თაყაიშვილის (1863-1953) ცხოვრება და შემოქმედება განსაკუთრებული მოვლენაა მეცნიერული და მოქალაქეობრივი თავდადების თვალსაზრისით. იგი ღირსეულად და თავდაუზოგავად ემსახურებოდა სიძველეთა დაცვას, აღწერასა და შესწავლას მთელი ცხოვრების მანძილზე. **ექვთიმე თაყაიშვილის** თაოსნობით, 1907 წელს დაარსდა **საქართვე-**

ნიკო მარი

წინა პლანზე – მოქანდაკე გ. კეპინოვი; I რიგში მარცხნიდან: დ. კარიჭაშვილი, პ. პრინევსკი, ექვ. თაყაიშვილი, დ. ერმაკოვი, ს. გორგაძე; II რიგში: ა. კალგინი, ლ. სარქისიანი, გ. ტერ-მიქელოვი, დ. მადათოვი, ი. ნიკოლაძე, ს. კლდიაშვილი; რიგებს შორის – პ. რესნენკო (?)

ლოს საისტორიო საეთნოგრაფიო საზოგადოება, რომელმაც შემოიკრიბა მთელი ქართველი მოწინავე ინტელიგენცია – **ალექსანდრე სარაჯიშვილი, დავით კარიჭაშვილი, გრიგოლ ყიფშიძე, სერგი გორგაძე, კოტე მაყაშვილი, ივანე აფხაზი, პავლე თუმანიშვილი, კალისტრატე ცინცაძე** და მრავალი სხვა. საზოგადოების მთავარი ამოცანა იყო საქართველოსა და მთელი კავკასიის წარსულის შესწავლა, სიძველეთა შეგროვება, ფიქსაცია და დაცვა. რამდენიმე წლის მანძილზე საზოგადოებამ გამოსცა უმნიშვნელოვანესი წიგნები, კრებულები – “ძველი საქართველო” და “საქართველოს სიძველენი”.

არ დარჩენილა არც ერთი კუთხე, რომელიც თაყაიშვილს არ მოეწონებოდა და არ აღენერა. ფასდაუდებელია მეცნიერის ნაშრომი სამხრეთ საქართველოს ძეგლების შესახებ, მით უფრო, რომ ქართველ მკვლევართათვის თურქეთის საზღვრებში მოქცეული ეს მხარე დიდი დროის მანძილზე მიუწვდომელი იყო. თაყაიშ-

ვილის მიერ მოწყობილ ექსპედიციებში მონაწილეობდნენ ისტორიკოსები, არქიტექტორები, ფოტოგრაფები, მხატვრები. ხდებოდა ძეგლთა ფოტო და გრაფიკული ფიქსაცია, წარწერების და მონუმენტური ფერწერის ნიმუშების ასლების გადმოღება.

ე. თაყაიშვილმა დაგვიტოვა უზარმაზარი მემკვიდრეობა, მეცნიერის თავგანწირვის ფასად გადარჩა საფრანგეთში გატანილი საქართველოს საგანძური (1921-1945 წწ.) ვახტანგ ბერიძის აზრით, ექვთიმე თაყაიშვილმა მარტომ გააკეთა მთელი თაობის საქმე.

თავად მეცნიერმა კი, ასე შეაფასა საკუთარი შემოქმედება: “სულ იმას ვშიშობდი, ის არ დამეკარგოს, ის არ წახდეს, ყველაფერი ავნერო, რაც შეიძლება მეტი გამოვცე, გადმოვიღო, შევიძინო, შემოვანირვიო, მუზეუმი შევექმნა, რომ შეინახოს ეს ყველაფერი-მეთქი და ასე მიდიოდა მუშაობა... როგორ არ მეზარებოდა?! როგორ ვახერხებდი ამდენ რამეს, პირდაპირ

საკვირველია! ამას ყველაფერს იმისთვის ვაკეთებდი, რომ მერე გამოჩნდებოდნენ მკვლევარები და ყველაფერს შეისწავლიდნენ”.

ქართული კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის საქმეში დიდი დამსახურება მიუძღვის **დიმიტრი შევარდნაძეს** (1884-1937). იგი იყო “ქართველ ხელოვანთა საზოგადოების” ერთ-ერთი დამაარსებელი (1916), რომლის უპირველეს მიზანს წარმოადგენდა ქართული ხელოვნების ძეგლთა დაცვა და შესწავლა, მონუმენტური ფერწერის ასლების შესრულება და ეროვნულ მუზეუმში შენახვა.

საზოგადოების პირველივე შეკრებაზე დიმიტრი შევარდნაძის მიერ დაისვა საკითხი ისტორიული ძეგლების მოვლა-პატრონობის შესახებ. მისი თაოსნობით გარკვეული სამუშაოები ჩატარდა ნაბახტევის ეკლესიაში. ძეგლის საგანგაშო მდგომარეობის გამო მხატვართა ჯგუფმა (ლადო გუდიაშვილი, გიორგი ერისთავი, მოსე თოიძე, მიხეილ ჭიაურელი და თავად დიმიტრი შევარდნაძე) შეასრულა დაზიანებული მოხატულობის ასლები. ნაბახტევის შემდეგი ექსპედიციის დროს დიმიტრი შევარდნაძის და შალვა აბრამიშვილის მიერ მოიხსნა მოხატულობის გაარკვეული ნაწილი და გადმოტანილი იქნა ხელოვნე-

ბის მუზეუმში (1935).

დიმიტრი შევარდნაძე თანამშრომლობდა იმ ორგანიზაციებთან, რომელთა საქმიანობაში შედიოდა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა. მათ შორის იყო “საქართველოს ძეგლთა დაცვის კომიტეტი” და “საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება”. აღსანიშნავია ა. ჭანტურიას, დ. შევარდნაძისა და გ. ჩუბინაშვილის დიდი ღვაწლი “სამეგრელოს მუზეუმის” დაარსების საქმეში.

ქართული სიძველეთმცოდნეობის განვითარებასა და არქიტექტურული მემკვიდრეობის ფიქსაციაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა **გიორგი ბოჭორიძემ** (1884-1939). მან უდიდესი შრომა გასწია ხუროთმოძღვრული ძეგლების, ისტორიული დოკუმენტების და სიძველეთა გამოვლენის, აღნუსხვისა და დაცვის საქმეში. იგი მივლინებული იყო სხვადასხვა რაიონებში, სადაც არჩევდა რწმუნებულებს და რეკომენდაციებს აწვდიდა სიძველეთა დაცვის კომიტეტს ძეგლების მოვლა-პატრონობის შესახებ.

გარდა მეცნიერ-თეორეტიკოსებისა, ქართული კულტურული მემკვიდრეობის ფიქსაცია-გადარჩენის საქმეში უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულეს პრაქტიკოსმა არქიტექტორებმა **სიმონ კლდიაშვილ-**

მარცხნიდან მარჯვნივ: დიმიტრი შევარდნაძე, გიორგი ერისთავი, მიხეილ ჭიაურელი, მოსე თოიძე, ირაკლი თოიძე, ლადო გუდიაშვილი

მა (1865-1920) და ანატოლი კალგინმა (1875-1943), რომლებმაც ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ ორგანიზებულ სამხრეთ საქართველოს ძეგლების შემსწავლელ არაერთ ექსპედიციაში მიიღეს მონაწილეობა და შექმნეს მდიდარი გრაფიკული დოკუმენტაცია.

XX საუკუნის დასაწყისში ს. კლდიაშვილი ასრულებს ქართული ხუროთმოძღვრების უნიკალური ნიმუშის, ბანას ტაძრის რეკონსტრუქციის პროექტს. ამავე ძეგლის რეკონსტრუქციის თავისებური ვარიანტი ა. კალგინის მიერ იყო დამუშავებული. პროექტები მცირე დეტალებში განსხვავდება ერთმანეთისგან. არცერთი მათგანი არ განხორციელებულა. ეს იყო ტაძრის თავდაპირველი სახის წარმოდგენის პირველი მცდელობა, რაც ძეგლის შესწავლისა და გადარჩენის მიმართ სერიოზულ მიდგომაზე მეტყველებს.

მნიშვნელოვანია არქიტექტორ **მიხეილ კალაშნიკოვის** (1886-1969) წვლილი ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლების შესწავლა-აღნუსხვის საქმეში, და ასევე, არანაკლებია მისი დამსახურება ქართული არქიტექტურის განვითარებაში. წლების განმავლობაში იგი მუშაობდა საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის განყოფილებაში. მას აზომილი აქვს ქართული ხუროთმოძღვრების მრავალი ღირშესანიშნავი ძეგლი: ატენი, წრომი, ძველი შუამთა, იკორთა, ყინწვისი, ტიმოთესუბანი, გუდარეხი, ფიტარეთი, გურჯაანის ყველანმინდა, ბეთანია და სხვა; შესრულებული აქვს არაერთი ძეგლის ჩანახატი.

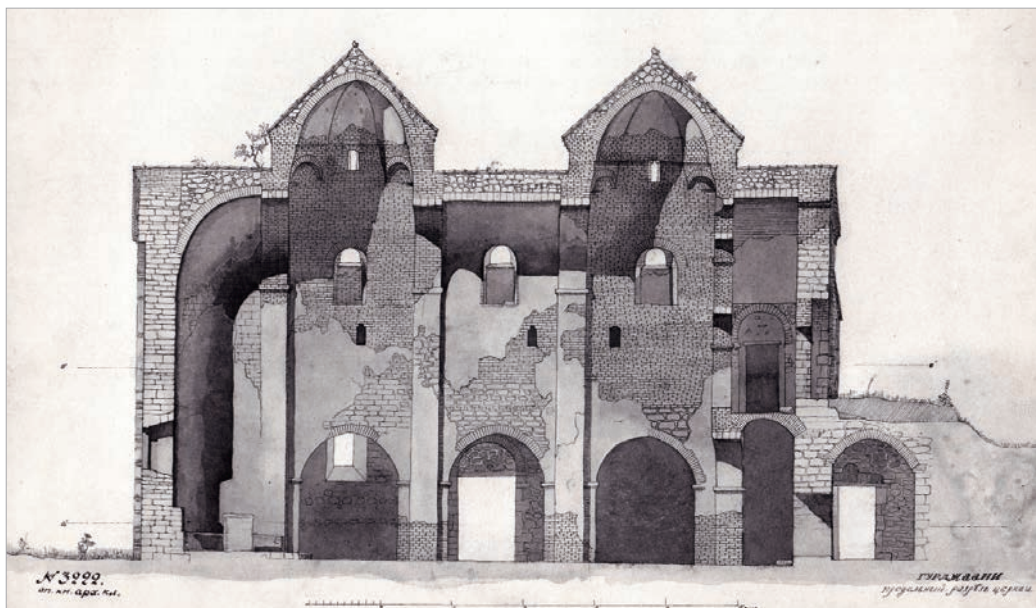
ქართულ სიძველეთა ფიქსაცია-წარმოჩენისა და დაცვის საქმეში XIX საუკუნესა და XX საუკუნის პირველ ნახევარში მოღვაწე მკვლევართა ღვაწლი განუზომლად დიდია. შეგროვდა უძვირფასესი მასალა კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ. თუმცა, იმდროინდელ მკვლევარებს არ უცდიათ მისი განზოგადება და ქართული ხელოვნების ევოლუციური სურათის დანახვა. მოპოვებული ინფორმაცია სისტემატურად გამოიყენებოდა, რაც ხელმისაწვდომს ხდიდა მას საზოგადოებისთვის. ვ. ბერიძის აზრით, ამ დროის მოღვაწეთა საქმიანობა შეიძლება შეფასდეს, როგორც სიძველეთმცოდნეობა.

კულტურული მემკვიდრეობის შემსწავლელთა და არქიტექტურის რესტავრაციაში მომუშავე სპეციალისტებისთვის XIX საუკუ-

მიხეილ კალაშნიკოვი

ნესა და XX საუკუნის პირველ ნახევარში მოღვაწე მკვლევართა მიერ თავმოყრილი მასალა დღესაც ძვირფასი საგანძურია, რომელიც წარმოდგენას გვიქმნის არა მხოლოდ ძეგლების საუკუნისწინანდელ მდგომარეობაზე, არამედ რიგ შემთხვევაში, ეს არის ერთადერთი ინფორმაცია კულტურული მემკვიდრეობის უკვე დაღუპული ნიმუშების შესახებ.

გურჯაანის ყველანმინდა. გრძივი ქრილი. მ. კალაშნიკოვის ნახატი

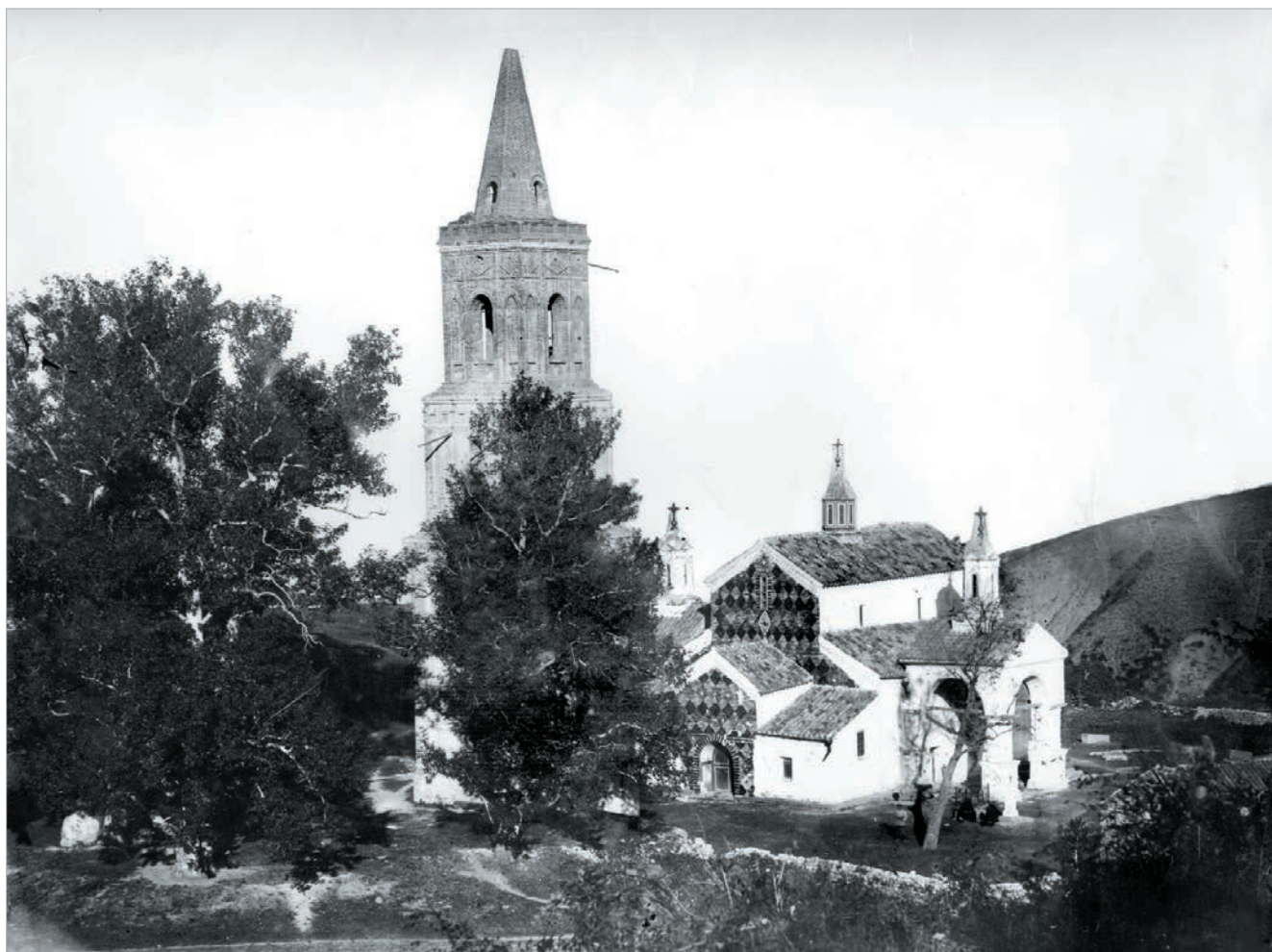
არქიტექტურის რესტავრაციის დარგის განვითარება საქართველოში

არქიტექტურული ნაგებობების აღდგენა-განახლება XIX ს-სა და XX ს-ის დასაწყისში

XIX საუკუნის ბოლოს ქართული საზოგადოების ცნობიერებაში ნათლად იკვეთება სიძველეთა დაცვის აუცილებლობა. საუკუნის შუაწლებიდან ინტენსიურად იწყება სარემონტო-აღდგენითი სამუშაოები მთელ რიგ საერო, თუ საკულტო არქიტექტურის ნი-

მუშებზე: 1823 წელს ბოდბელმა მიტროპოლიტმა იოანემ (მაყაშვილი) განაახლა ბოდბის ტაძარი¹.

1854 წელს, თავადმა იოანე თარხან-მოურავმა აღადგინა ქვათახევის ეკლესია. ნაგებობის განახლებისას ოსტატებმა შეინარჩუნეს მხატვრული მთლია-

ბოდბის მონასტერი. XIX ს-ის 80-იანი წლების ფოტო

1. კახეთის ისტორიული ძეგლების წარწერები, კრებული შეადგინა და განმარტებები დაურთო თეიმურაზ ბარნაველმა, თბ., 1961, გვ.37; იოანე ბოდბელის ანდერძი, საქართველოს ცენტრალური ეროვნული ისტორიული არქივი, ფონდი 489, საქმე 5647, აღწ. 1, გვ. 118

ნობა, თუმცა გუმბათმა მიიღო ქართული ეკლესიის-თვის უცხო, ბიზანტიური არქიტექტურისთვის დამახასიათებელი ნახევარსფერული ფორმა². 1893 წელს ეპისკოპოს ალექსანდრე ოქროპირიძის წამოწყებითა და სახსრებით ჩატარდა სარემონტო სამუშაოები მცხეთის წმ. ჯვრის დიდ ტაძარზე, აგრეთვე – შიომღვიმის და ზედაზნის მონასტრებზე³.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, XIX ს-ში ისტორიულ ნაგებობათა მდგომარეობის შესასწავლად და სიძველეთა აღსადგენად იქმნება სხვადასხვა გაერთიანებები, სპეციალური კომისიები, თუ კომიტეტები.

მონინავე ქართული საზოგადოების კულტურის დონემ განაპირობა ახლებური, სრულიად განსხვავებული დამოკიდებულება არქიტექტურული მემკვიდრეობის დაცვისა და მოვლა-პატრონობის მიმართ. ასევე, პერიოდულ პრესაში ჩნდება წერილები ჩატარებული აღდგენითი სამუშაოების შეფასებით.

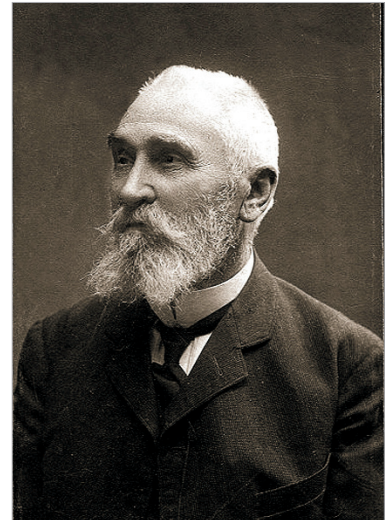
სიძველეთა აღდგენა-განახლების პროცესში ქართველ საზოგადო მოღვაწეებსა და სასულიერო პირებთან ერთად ჩართული იყვნენ რუსი და ევროპელი არქიტექტორები. XIX საუკუნის 50-იან წლებში ეგზარქოს ისიდორეს მხარდაჭერით, მანგლისში დაბანაკებული პოლკის არქიტექტორი **ჩულკოვის** ხელმ-

ძღვანელობით ბერძენმა ოსტატებმა განაახლეს მანგლისის ტაძარი. მიუხედავად კეთილი განზრახვისა, არ იქნა გათვალისწინებული სიძველის შენარჩუნების და მოფრთხილების ტრადიცია, რის გამოც XIX საუკუნის გადაკეთებამ მანგლისის ტაძრის მრავალი საინტერესო დეტალი შეინირა.

XIX-XX საუკუნეებში იკორთის ტაძარზე ჩატარებულ აღდგენით-სარემონტო სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა ქაშვეთის ეკლესიის ხუროთმოძღვარი და თბილისში არაერთი შენობის ავტორი, ცნობილი არქიტექტორი – **ლეოპოლდ ბილფელდი** (1938-1921).⁴

XIX ს-ის მიწურულს ზარზმის მონასტრით მოხიზლული რუსეთის იმპერიის ტახტის მემკვიდრის, გიორგი ალექსანდრეს ძე რომანოვის სურვილის თანახმად, კარის ხუროთმოძღვარ ვასილი სვინინის ხელმძღვანელობით ჩატარდა აღდგენითი სამუშაოები, რომელიც კარგი ხარისხით, მაღალ პროფესიულ დონეზე განხორციელდა და 1905 წელს დასრულდა.

რუსეთის ხელისუფლების გადაწყვეტილებით, ათეული წლების მანძილზე სათოფისწამლე საწყობად გადაქცეული, თბილისის ლურჯი მონასტრის სასულიერო უწყებისთვის დაბრუნების საკითხის წამოჭრის შემდეგ, საეპარქიო ხუროთმოძღვარმა ჩიჟოვმა შეასრულა და განახორციელა რეკონსტრუქციის პროექტი. მასში არ იქნა გათვალისწინებული ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ტრადიციული ფორმები. შედეგად, ნაგებობამ არსებითად იცვალა

ლეოპოლდ ბილფელდი

ლურჯი მონასტერი. XIX-XX სს-ების მიჯნის ფოტო

2. В.Беридзе, Памятники культуры Грузии и их охрана, Литературная Грузия №11, 1970, გვ. 74

3. А. Натроев, Мцхет и его соборъ, Тифл., 1900-1911, გვ. 17-21

4. ფოტო ქვეყნდება ჯანეტ ტაკანაევას და მისი ვაჟის თემურ ბათიაშვილის ნებართვით

ბაგრატის ტაძრის სამხრეთი კარიბჭე გადაკეთებული სამრევლო ეკლესიად. XX ს-ის დასაწყისის ფოტო

სახე – დაიკარგა თავდაპირველი სივრცით-გეგმარებითი გადაწყვეტა, შეიცვალა ბურჯების ფორმა, ჩაიჭრა კამარა და დაემატა გუმბათი, ეკლესიის გადაკეთების შედეგად შეიცვალა, როგორც შიდა სივრცის აგებულება, ასევე გარე მასები.

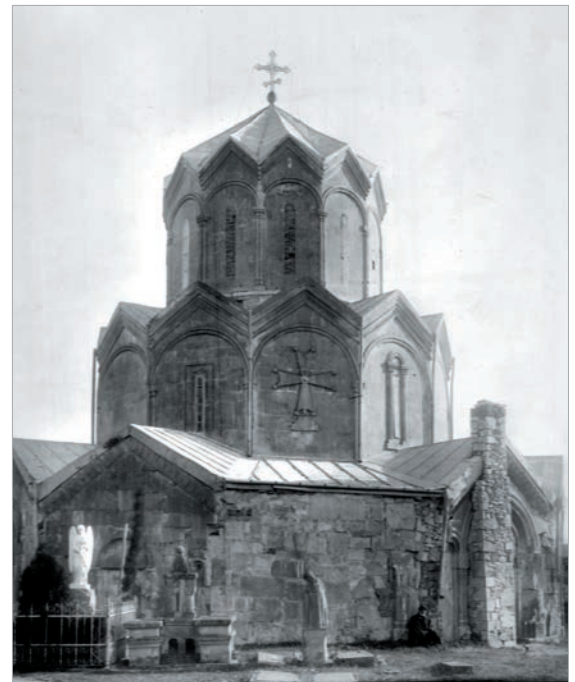
საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის დაკარგვის (1811წ.) შემდეგ, საეკლესიო საქმეთა მმართველობა გადავიდა რუსეთიდან დანიშნული ეგზარქოსების ხელში.⁵ ქართული და რუსული ეკლესიის კონფესიურმა და ლიტურგიკულმა ერთგვაროვნებამ განაპირობა XIX ს-ში რუსული საეკლესიო მმართველობის აქტიური ჩარევა ეკლესია-მონასტრების აღდგენა-განახლებაში. ამას შედეგად მოჰყვა მთელი რიგი ხუროთმოძღვრული ნაგებობების მხატვრული სახის შელახვა. შეთეთრებული იქნა მრავალი ქართული ეკლესია. ზოგ შემთხვევაში დაიფარა, ან განადგურდა ინტერიერში დაცული შუა საუკუნეების შესანიშნავი კედლის მხატვრობა: მცხეთის სვეტიცხოვლის, ალავერდის, გერგეტის სამების, მანგლისის, ზარზმის, სავანის, ანჩისხატისა და სხვა.

მრავალ ეკლესია-მონასტერში დაანგრიეს მართალია დაზიანებული, მაგრამ უაღრესად მნიშვნელოვანი კომპარტიმენტები. სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძრის გარშემო არსებული დაზიანებული პორტიკები და სამლოცველოები აფეთქებული და განადგურებული იქნა, იგივე მოხდა ალავერდის ტაძარში. ახალი შუამთის აგურის ეკლესიის გარედან

შელესვამ შელახა მისი მხატვრული ღირებულება. გარდა ამისა, ეგზარქატის მიერ მთელ რიგ ეკლესია-მონასტერში, ქართული არქიტექტურისთვის ორგანული კანკელი შეიცვალა რუსული იკონოსტასით (ალავერდის ტაძარი, თბილისის სიონი). თბილისის ანჩისხატის ეკლესიას დაედგა ცრუ გუმბათი. ბაგრატის ტაძრის სამხრეთი კარიბჭე საკურთხევისა და დასავლეთი მინაშენის დამატებით გადაკეთდა სამრევლო ეკლესიად და შეთეთრდა.

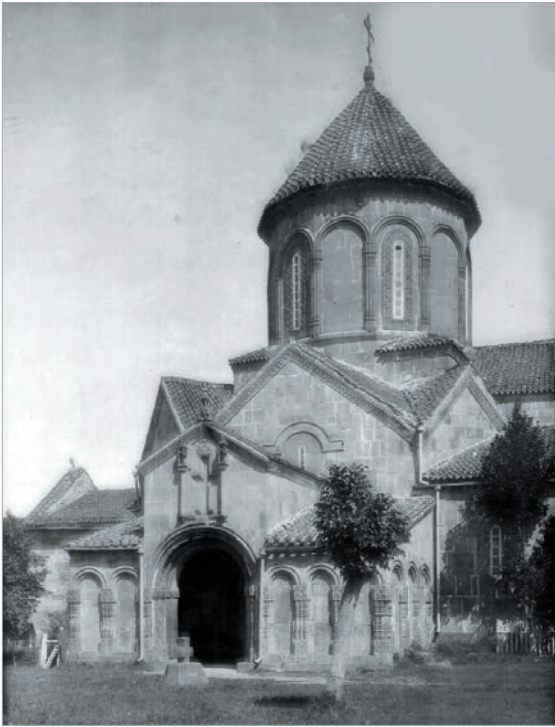
XX ს-ის დამდეგს, რუსეთის უწმინდესმა სინოდმა გადაწყვიტა კოჯრის კაბენის მონასტრის ნანგრევებზე დაეარსებინა ბერთა საძმო. ახალი ნაგებობები ააგეს ძველის ნაფუძარზე, ხოლო იმდროისთვის საკმაოდ სიმაღლით შემორჩენილი XII-XIII სს-ეების მდიდრულად ორნამენტირებული გუმბათიანი ტაძარი – ააფეთქეს.

XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან ბერძენ ხელოსანთა ბრიგადები აქტიურად აწარმოებდნენ მშენებ-

კაცხის ტაძარი ბერძენი ოსტატების აღდგენის შემდეგ. XIX-XX ს-ის მიჯნის ფოტო

5. ეგზარქოსების მმართველობის პერიოდში მრავალი ეკლესია-მონასტრიდან გატანილი იქნა ხატები და მალალმხატვრული ღირებულების საეკლესიო ნივთები, რომელთა ნაწილი შემდგომ აღმოჩნდა რუსულ და უცხოურ კოლექციებში (ზენიგოროდსკის, ბოტკინის და სხვა). XIX ს-ის ბოლოს კირიონ და ლეონიდე ეპისკოპოსების მონაწილეობით დაიწყო მოძრაობა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის, რასაც მოგვიანებით ილია ჭავჭავაძე და სხვა საზოგადო მოღვაწეებიც შეუერთდნენ. 1917 წელს 12(25) მარტს აღდგა საქართველოს ავტოკეფალია. გარკვეული პაუზის შემდეგ არჩეულ იქნა კათოლიკოს-პატრიარქი. რუსულმა ეკლესიამ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია ოფიციალურად მხოლოდ 1943 წელს სცნო. 1990 წელს კონსტანტინოპოლის მსოფლიო პატრიარქმა გამოსცა სიგელი საქართველოს ავტოკეფალიის ცნობის შესახებ (იხ. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, გვ. 1090, 1125-1126)

მანგლისის ტაძარი ბერძენი ოსტატების
აღდგენის შემდეგ. XIX-XX ს-ის მიჯნის ფოტო

ლობას და “აღდგენებს” თითქმის მთელი ქვეყნის მასშტაბით, განსაკუთრებით დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოში.

ისინი დახელოვებული მშენებლები და ქვის მთელელები იყვნენ, რის გამოც მათ ხშირად ინვესტორად აღგილობრივი დამკვეთნი (მიხეილ შარვაშიძე, გაბრიელ ეპისკოპოსი და სხვები), თუმცა ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ამის შედეგად განადგურდა არაერთი უნიკალური ლაპიდარული წარწერა და შესანიშნავი ორნამენტული მორთულობა. კერძოდ, ბერძენი ხელოსნების მიერ ჩატარებულმა სამუშაოებმა მნიშვნელოვნად უცვალა სახე მოქვის, მანგლისისა და კაცხის ტაძრებს.

ცვლილებები ქაბლთა დაცვისა და კულტურის სფეროში XX ს-ის I ნახევარში

XX საუკუნის პირველ ათეულ წლებში საქართველოში აქტიურად დაიწყო ქვეყნის კულტურულ მემკვიდრეობაზე ზრუნვა. 1930-იან წლებში შეიქმნა ჯგუფი, რომელმაც ჩაატარა გადაუდებელი სამუშაოები მთელ რიგ ძეგლებზე: ბაგრატის ტაძარზე, ბებრის ციხეზე; ლითონის მსუბუქი კონსტრუქციებით მოიჭიმა ფიტარეთის გუმბათი და ფავნისის ეკლესიის კედლები.

ეს იყო წარმატებული, საინჟინრო ხასიათის ჩარევები, რამაც ძეგლები დანგრევას გადაარჩინა; მეთოდურად გაუმართლებელად შეიძლება შეფასდეს იკვის საფასადო წყობის დაუსაბუთებელი აღდგენა, რომლის დროსაც დაიკარგა ძეგლის რთული ისტორიის ამსახველი ფენები და მონაცემები. ეს დღემდე ქმნის სირთულეებს ტაძრის აღდგენისას.

კულტურის სხვადასხვა სფეროს განვითარებასა და ძლიერი სამეცნიერო ბაზის შექმნაში დიდი როლი შეასრულა XIX ს-ის II ნახევარში მოღვაწე საზოგადოების განათლებულმა ნაწილმა და მათი მრავალმ-

ფავნისის წმ. გიორგის ეკლესია. 1930-იანი წლების ფოტო

ხრივი საქმიანობის გამგრძელებელმა კულტურისა და მეცნიერების სფეროში მოღვაწე ახალი თაობის წარმომადგენლებმა: ექვთიმე თაყაიშვილმა, სარგის კაკაბაძემ, ივანე ჯავახიშვილმა, გიორგი ჩუბინაშვილმა, შალვა ამირანაშვილმა, გიორგი წერეთელმა, აკაკი შანიძემ, ევგენი ლანსერემ, იოსებ შარლემანმა, ნიკოლოზ სევეროვმა და სხვებმა.

მათი თაოსნობით შეიქმნა კულტურისა და მეცნიერების ძირითადი კერები: სახელმწიფო უნივერსიტეტი (1918), პოლიტექნიკური ინსტიტუტი (1917), სამხატვრო აკადემია (1922), კონსერვატორია (1917).

XX ს-ის I ნახევარში სიძველეთა დაცვის სფეროში სათანადო სამსახურების შექმნისა და საქმიანობის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია საქართველოს ეროვნული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის ხელოვნების სექციის განცხადება და მისი ძირითადი დებულებანი: “ხელოვნების ყველა ისტორიული ნაშთები საქართველოში შეადგენენ ქართველი ერის საკუთრებას და მათი მოვლა-პატრონობის საქმე ექვემდებარება ხელოვნების სექციას”; “არავისა აქვს ამ ნაშთების მითვისების და გაყიდვა-გატანის უფლება”; “რესტავრაცია ხელოვნების ნაშთებისა და აგრეთვე არქეოლოგიური მიზნით გათხრა აკრძალულია სექციის ნებადართველად”.⁶

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918-1921) შექმნისთანავე ახალგაზრდა სახელმწიფომ ყურადღება გაამახვილა ძეგლთა დაცვის საკითხებზე. 1919 წელს დამფუძნებელი კრების წინაშე ხელოვნების კომისია წარდგა მოხსენებით “კულტურის, ისტორიული ძეგლების და ნაშთების დაცვის თაობაზე”, რის შემდეგაც კომისიას დაევალა შესაბამისი კანონპროექტის შედგენა.

1918 წელს გ. ჩუბინაშვილის ხელმძღვანელობით უნივერსიტეტში დაარსდა ხელოვნების ისტორიის კათედრა და მასთან – “ხელოვნების მეცნიერების კაბინეტი”. აქ თავი მოიყარა წინა წლების ექსპედიციებში მოპოვებულმა უმდიდრესმა მასალამ, კულტურულ მემკვიდრეობასთან დაკავშირებულმა შრომებმა. ეს იყო კულტურის სფეროში ყველა წამოწყების ძირითადი კერა, რომელიც აერთიანებდა ძეგლების დაცვა-ფიქსაციას, მუზეუმმცოდნეობას, არქეოლოგიას და სხვა მიმართულებებს. 1924 წელს “ხელოვნების მეცნიერების კაბინეტის” ბაზაზე შეიქმნა ძველი ქართული ხელოვნების მუზეუმი, რომელმაც 1930 წლამდე იარსება. შემდგომში, აქ დაცული მასალა გადაეცა საქართველოს მუზეუმს, ხოლო მოგვიანებით – ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმს.

ფიტარეთის ტაძარი, გუმბათის გამაგრების ლითონის კონსტრუქცია. 2010 წლის ფოტო

1920 წელს დამფუძნებელმა კრებამ მიიღო დეკრეტი საისტორიო, საარქეოლოგიო და საკულტო ნივთების გატანის აკრძალვის შესახებ. ხუროთმოძღვრული ძეგლების დასაცავად გამოიყო მნიშვნე-

ფიტარეთის ტაძარი, ინტერიერი, გუმბათის გამაგრების ლითონის კონსტრუქცია. 2010 წლის ფოტო

6. გაზეთი „ერთობა“, №43, 1918; გაზეთი „საქართველო“, №42, 1918; გაზეთი „სახალხო საქმე“, №658, 1919; დ. თუმანიშვილი, ხუროთმოძღვრება და მშენებლობა 1917-1920 წლების საქართველოში, კრ. გზაჯვარედინზე, 2008, გვ. 232-235

ნელოვანი თანხა, რომლის ნაწილი მოხმარდა მღვიმევისა და გელათის მონასტრებსა და გორის ციხეს.⁷

ხელისუფლებამ დაავალა რეგიონებს მიეღოთ ღონისძიებები სიძველეთა მოვლა-პატრონობასთან დაკავშირებით. ამრიგად, დამოუკიდებელ საქართველოში სიძველეთა დაცვის სფეროში გადაიდგა პირველი ნაბიჯები, თუმცა სათანადო სტრუქტურების შექმნა ვერ მოესწრო.⁸

სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკარგვის შემდეგ, 1921 წლის აპრილში უკვე სახალხო კომისარიატთან შეიქმნა სამუზეუმო სიძველეებისა და ხელოვნების ძეგლთა დაცვის სექცია; ამ დროიდან საქართველოს კულტურის ძეგლებს სახელმწიფო იცავდა. გამოვიდა დეკრეტი სახელმწიფოსგან ეკლესიის გამოყოფის შესახებ, საეკლესიო ნაგებობები მეთვალყურეობის გარეშე დარჩა; ამას დაემატა ათეისტური მოძრაობის გააქტიურება 1923-1924 წლებში, რის გამოც განადგურდა, არა მხოლოდ განსაკუთრებული ღირებულების მქონე მრავალი საეკლესიო ნივთი, არამედ არქიტექტურის ნიმუშიც. ამ ვანდალურ ქმედებას წინ აღუდგა საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, რომელსაც 1922 წლიდან ხელმძღვანელობდა ივ. ჯავახიშვილი.⁹

განათლების სახალხო კომისარიატმა ძეგლების გადასარჩენად შექმნა ბრიგადები და მიავლინა ისინი რაიონებში. ამ საქმეში აქტიურად ჩაებნენ გიორგი ბოჭორიძე, შალვა ამირანაშვილი, გიორგი ჩუბინაშვილი, დიმიტრი შევარდნაძე, აკაკი ჭანტურია, აკაკი შანიძე და სხვები. 1923 წელს შექმნილმა სიძველეთა და ხელოვნების ძეგლთა დაცვის საგანგებო კომიტეტმა სპეციალური მითითებები დააგზავნა რაიონებში, რითაც იკრძალებოდა ხუროთმოძღვრული ძეგლების დაზიანება და საეკლესიო ნივთების დატაცება.

სხვადასხვა კუთხეებიდან, დიდი სირთულეების ფასად თბილისში ჩამოტანილი ისტორიულ-მხატვრული ღირებულების მქონე

ზოგიერთი ნიმუშის შენახვა, მათი რელიგიური და-ნიშნულების გამო, მუზეუმის საცავებში ვერ ხერხდებოდა. ნაწილი აღნიშნული ნივთებისა განთავსდა უნივერსიტეტის ეკლესიაში, რომელიც ამ დროს საცავის ფუნქციას ასრულებდა.¹⁰

1924 წელს, საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის დადგენილების თანახმად, ყველა ისტორიული ფასეულობის მქონე ნივთი თავმოყრილი უნდა ყოფილიყო მუზეუმებში. 1920-1940-იან წლებში სამუზეუმო საქმიანობა არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ გამოფენების მოწყობით, მასალის შეგროვება-სისტემატიზაციითა და მეცნიერული კვლევით. ამ დროიდან, მუზეუმებში ხდებოდა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის საკითხების კოორდინაცია-ორგანიზაცია.

1924 წელს, განათლების სახალხო კომისარიატში შეიქმნა “სიძველეთა და ხელოვნების ძეგლთა დაცვის განყოფილება”, რომელსაც ხელმძღვანელობდა სარგის კაკაბაძე.

1925 წელს მოხდა განყოფილების სტრატეგიის გადახალისება (ინსპექტორად დაინიშნა გ. ბოჭორიძე). მის საქმიანობას დაემატა ბუნების ძეგლთა დაც-

სამხატვრო აკადემია. 1930-იანი წლები.

7. დ. თუმანიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 236

8. იქვე, გვ. 235-238

9. რ. მეტრეველი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, 1982, გვ. 130-131

10. Г. Н. Чубинашвили, Развитие истории грузинского искусства как науки и её очередные задачи, Тб., 1956, гв. 32-36

მცხეთის წმ. ჯვრის მონასტერი. ხედი სამხეთ-აღმოსავლეთიდან. XIX ს-ის დასასრულის ფოტო

ვა. ამასთანავე, განყოფილება ახორციელებდა ძეგლთა აღრიცხვას თბილისსა და რეგიონებში, თვალყურს ადევნებდა მათ მდგომარეობას, ზრუნავდა აჭარასა და სამხრეთ ოსეთში სიძველეთა დაცვის სათანადო სამსახურის მოწყობაზე, ნიშნავდა მცველებს ძეგლებზე (მაგ., ბეთანიაში, ბოლნისში, ზარზ-მაში და სხვა). თუმცა, ადგილი ჰქონდა დარღვევებსაც – განათლების კომისარიატის აკრძალვის მიუხედავად, აღნიშნულ პერიოდში მიმდინარე ანტირელიგიურ მოძრაობას შეეწირა თელეთის ტაძარი, რომელიც ისე სწრაფად გაანადგურეს, რომ განყოფილებამ მისი გრაფიკული ფიქსაციაც კი ვერ მოასწრო.¹¹

1924-1928 წლებში ზემო ავჭალის ჰიდროელექტროსადგურის (ზაჰესი) მესვეურთა დაფინანსებით ჩატარდა სარესტავრაციო და კვლევითი სამუშაოები მცხეთის წმ. ჯვრის დიდ ტაძარზე – შესრულდა გრაფიკული და ფოტოფიქსაცია, აღდგა გუმბათის გადახურვის პირვანდელი სილუეტი, გამაგრდა ეკლესიის ჩრდილო-დასავლეთი საყრდენი კედელი. რელიეფების დაზიანების დაჩქარებული ტემპის გამო გაკეთდა მათი ასლები. ჩატარებული სამუშაოების შედე-

გად მოპოვებული მასალის საფუძველზე 1924 წელს, თბილისის სამხატვრო აკადემიაში მოეწყო გამოფენა, რომელმაც საზოგადოების დიდი ინტერესი გამოიწვია.¹²

1930-იან წლებში სახელმწიფომ ძეგლი-ნაკრძალის სტატუსი მიანიჭა მთელ რიგ ობიექტებს: 1933 წ. თბილისის მეტეხის ტაძარი; 1935 წ. გამოქვაბულები – “დევის ხვრელი” და “ვარძიის ქვა”; 1941 წ. – ქალაქი მცხეთა; 1948 წ. – ვარძიის ქვაბულთა ჯგუფი.¹³

1934 წ. 16 აპრილს საქართველოს მთავრობის დადგენილებით შეიქმნა კულტურისა და ხელოვნების ძეგლთა დაცვის კომიტეტი. მის მოვალეობაში შედიოდა არქიტექტურული და მონუმენტური მხატვრობის ნიმუშების რემონტი და რესტავრაცია, არქეოლოგიური რუკების შედგენა, ექსპედიციებში მოპოვებული მასალის კამერალური დამუშავება, კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების დაცვის პროზაგანდა და პოპულარიზაცია. 1937 წ. ეს კომიტეტი გადაეცა საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის სახკომსაბჭოსთან არსებულ ხელოვნების საქმეთა სამმართველოს.¹⁴ მას ევალებოდა ძეგლების აღრიცხვა

11. საისტორიო მოამბე, წ. I, 1925, გვ. 265

12. იქვე, გვ. 265, 267-270

13. ირ. ციციშვილი, კულტურის ძეგლთა დაცვა საქართველოში, თბ., 1986, გვ. 35

14. იქვე, გვ. 32-33

მცხეთა. სვეტიცხოველი. XIX-XX სს. მიჯნა

და დაცვითი ღონისძიებების შემუშავება.

ქართული კულტურის პოპულარიზაციისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა გამოფენების ორგანიზებას. 1920 წელს, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მიერ ეროვნულ გალერეაში მოეწყო ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლთა გამოფენა, სადაც წარმოდგენილი იყო ნახაზები, ჩანახატები, ფოტოები და კედლის მხატვრობის ასლები. ამ გამოფენაზე დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი ექვთიმე თაყაიშვილის ექსპედიციების შედეგად მოპოვებულ მასალას,¹⁵ რომელიც 1924 წ. გამოიცა ალბომის სახით.¹⁶ ამავე წელს, ძველი ქართული ხელოვნების მუზეუმის შექმნასთან დაკავშირებით მოეწყო გამოფენა, სადაც ექსპონირებული იყო ქვის რელიეფების, ტიხრული მინანქრის, ხეზე კვეთისა და ქედური ხელოვნების შესანიშნავი ნიმუშები.

1930 წ. ჩვენი ქვეყნის ხელოვნება პირველად იქნა წარდგენილი საერთაშორისო ასპარეზზე. დიდი წარმატებით ჩაიარა აღმოსავლეთ ევროპის შემსწავლელი გერმანული საზოგადოებისა და საქართველოს

განათლების სახალხო კომისარიატის მიერ ორგანიზებულმა გამოფენამ გერმანიაში (კიოლნი, ბერლინი, ლაიპციგი, მიუნჰენი), რომელსაც ხელმძღვანელობდა გ. ჩუბინაშვილი. გამოფენაზე წარმოდგენილი იყო ქართული ხელოვნების თითქმის ყველა მიმართულების ნიმუშები: ქრისტიანული ხუროთმოძღვრება, მონუმენტური მხატვრობის ასლები, ნაქარგობა და ქედური ხელოვნება.

1935 წელს, გ. ჩუბინაშვილის ხელმძღვანელობით მოეწყო ძველი ქართული ხუროთმოძღვრებისადმი მიძღვნილი გამოფენა საქართველოს მუზეუმში. აქ წარმოდგენილი იყო არქიტექტურული ძეგლების ასორმოცამდე ანაზომი და ჩანახატი, დაწყებული ადრეული შუა საუკუნეებიდან გვიანი შუა საუკუნეების ჩათვლით. ანაზომების ავტორები იყვნენ ნ. სევეროვი, მ. კალაშნიკოვი, ვ. ნილოსანი, მ. შავიშვილი და სხვები. მასალის დიდი ნაწილი წარმოადგინა ხელოვნების მუზეუმმა – “მეტეხი”. შემდეგში, საქართველოს არქიტექტორთა კავშირმა მუზეუმთან ერთად მიზნად დაისახა ძველი ქართული ხუროთმოძღვრე-

¹⁵ გაზეთი „Борьба“, 7 მაისი 1920, №101 (656)

¹⁶ ქართული ხუროთმოძღვრების ალბომი, შედგენილი ექვ. თაყაიშვილის მიერ, ტფ., 1924

მცხეთა. სვეტიცხოველი. 1952 წლის ფოტო

ბის ნახაზების, ჩანახატებისა და ფოტოების მუდმივ-მოქმედი გამოფენის მოწყობა.¹⁷

1935-1937 წლებში შოთა რუსთაველის პირველი იუბილესთან დაკავშირებით გაფართოვდა საქმიანობა სიძველეების შესწავლისა და დაცვის მიმართულებით. მიღებული იყო გადაწყვეტილება მნიშვნელოვანი არქიტექტურული ძეგლების მოვლა-პატრონობისა და დაცვის შესახებ. ფართო მასშტაბის კვლევითი სამუშაოები მოიცავდა არქეოლოგიურ გათხრებს, მონუმენტური კედლის მხატვრობისა და მინიატურების ასლების გადაღებას და სხვა. ამ პერიოდის ღონისძიებათაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ბოლნისის სიონის გაწმენდა-გამაგრება და მცხეთის ჯვრის დიდ ტაძარზე სარემონტო-გამაგრებითი საქმიანობის განახლება.

1937 წ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ივ. ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით მოეწყო გამოფენა – “შოთა რუსთაველი და მისი ეპოქა”, რომელიც გამოირჩეოდა მრავალფეროვანი თემატიკით.

1930-იანი წლებისთვის დამახასიათებელია ის-

ტორიული ვითარების პარადოქსულობა – ქართული საზოგადოებისთვის განსაკუთრებით მძიმე და ტრაგიკული მდგომარეობისას, როდესაც რეპრესიებს ეწირებოდა მისი საუკეთესო ნაწილი, ხდებოდა პროგრესული ძვრები – ეროვნული კულტურის საზღვრებით წარმოჩენა და პოპულარიზაცია. იმ დნელბედობის ჟამს, გრძელდებოდა ინტენსიური მუშაობა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისა და შესწავლის მიმართულებით.

ქართული სახელოვნებათმცოდნეო სკოლის დამფუძნებელი, უდიდესი მეცნიერი ქართული ხელოვნებისა და არქიტექტურის დარგში, პედაგოგი, საზოგადო მოღვაწე **გიორგი ჩუბინაშვილი (1885-1973)** პირველი მეცნიერი იყო, რომელიც სარესტავრაციო-სარემონტო სამუშაოთა მსვლელობას ხელმძღვანელობდა. მისი თაოსნობით ძეგლებზე ტარდებოდა საფუძვლიანი კვლევა და გრაფიკული ფიქსაცია.

გ. ჩუბინაშვილის პირველი მუდმივი თანამშრომელი და თანამოაზრე ძეგლთა დაცვისა და ფიქსაციის დარგში იყო ცნობილი არქიტექტორი **ნიკოლოზ სე-**

17. Путеводитель к выставке древнегрузинской архитектуры, Май 1935, Тиф., 1935, გვ. 3-6

ვეროვი (1887-1957) – თბილისის სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურული სკოლის დამაარსებელი, მრავალი ანაზომის, გრაფიკული ნახაზისა და ძეგლების რესტავრაციასთან დაკავშირებული კვლევის ავტორი. მან პირველმა გამოიმუშავა ძეგლთა ანალიტიკური გრაფიკული ასახვის მეთოდი მათი ისტორიული ფენების ჩვენებით. მეცნიერულ კვლევაზე დაყრდნობით ნ. სევეროვმა შეადგინა გრაფიკული რეკონსტრუქციის პროექტები ისეთ მნიშვნელოვან ხუროთმოძღვრულ ძეგლებზე, როგორიცაა წრომი, კუმურდო, სამთავისი, ბაგრატის ტაძარი; შეასრულა გრაფიკული დოკუმენტაცია ნეკრესის ანსამბლზე, შიომღვიმეზე, მცხეთის ჯვრის მონასტერზე, წრომზე, კუმურდოზე, ნიკორწმინდაზე, მარტვილზე, ალავერდსა და სხვა ძეგლებზე.

კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისა და ფიქსაციის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის არქიტექტორებს – **ციალა გაბაშვილს, კონსტანტინე მელითაურს, გიორგი ლეჟავას, ვლადიმერ წილოსანს**.

არქიტექტორსა და ხელოვნებათმცოდნე **ციალა გაბაშვილს** (1908-1994) გაზომილი აქვს არაერთი მნიშვნელოვანი ძეგლი. 1936 წლიდან იგი ჩართული იყო არქეოლოგიურ ექსპედიციებში. მის შემოქმედებაზე დიდი გავლენა იქონია ივ. ჯავახიშვილთან, გ. ჩუბინაშვილთან და ლ. მუსხელიშვილთან საქმიანმა ურთიერთობამ.

ირ. ციციშვილი, გ. ჩუბინაშვილი. 1950-იანი წლები

არქელოგები მ. ლორთქიფანიძე, ა. აფაქიძე და არქიტექტორი ირ. ციციშვილი. 1950-იანი წლები

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია დაუღალავი, საქმის ერთგული და თავმდაბალი მოღვაწის, არქიტექტორისა და ხელოვნებათმცოდნის **კონსტანტინე მელითაურის** (1911-1990) დამსახურება. იგი ავტორია არაერთი მონოგრაფიული ნაშრომისა და მთელი რიგი სტატიებისა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ. 1940-იანი წლების ბოლოს მელითაური იყო არქიტექტურის სპეციალური სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს განყოფილების გამგე. მას შესწავლილი აქვს მრავალი არქეოლოგიური ძეგლი, კლდეში ნაკვეთი კომპლექსები, მუშაობდა სამშენებლო ტერმინოლოგიის საკითხებზე.

საბჭოთა პერიოდში მოღვაწე ცნობილი არქიტექტორი, არაერთი მნიშვნელოვანი შენობის ავტორი, **გიორგი ლეჟავა** (1903-1977) თავის მეუღლესთან, არქიტექტორ **მარიამ ჯანდიერთან** (1905-1989) ერთად, 1933-1936 წლებში აქტიურად იყო ჩართული მთის არქიტექტურის ძეგლების – სვანეთის, რაჭის, თუშეთის, ხევსურეთის, ხევის კვლევისა და ფიქსაციის საქმეში.

ვლადიმერ წილოსანი (1885-1971) გ. ჩუბინაშვილთან ერთად 1930-1940-იან წლებში მოგზაურობდა კახეთში და შეასრულა შუა საუკუნეების არქიტექტურის ნიმუშების ანაზომები, რომლებიც შესულია გ. ჩუბინაშვილის ფუნდამენტურ ნაშრომში “კახეთის ხუროთმოძღვრება”. მას ეკუთვნის, აგრეთვე, დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსის მასშტაბური საფიქსაციო სამუშაო და სხვა მრავალი ძეგლის ნახაზი.

1940-იანი წლებიდან პროფესიულ საქმიანობას იწყებენ არქიტექტორ-რესტავრატორთა ახალი თაობის წარმომადგენლები – ქართული სარესტავრაციო სკოლის დამფუძნებლები: **რუსუდან გვერდნითელი, ლევან ხიმშიაშვილი, ვახტანგ ცინცაძე**. მათთან აქტიურად თანამშრომლობდნენ ხელოვნებათმცოდნეები – **რუსუდან მეფისაშვილი, ლევან რჩეულიშვილი, ნიკო ჩუბინაშვილი, ირაკლი ციციშვილი**.

1941 წ. გ. ჩუბინაშვილის თაოსნობით შეიქმნა ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი, რომელსაც მეცნიერი 32 წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა.

მეორე მსოფლიო ომის დაწყების მიუხედავად სახელმწიფომ შეძლო გამოეყო გარკვეული თანხები ხუროთმოძღვრული ძეგლების ასაზომად. ამ საქმიანობაში ჩართული იყო არქიტექტორთა კავშირი და ვარძიის მუზეუმი. მათ მიერ ჩატარდა ძეგლების ფიქსაციის მასშტაბური სამუშაოები სამცხე-ჯავახეთის ისეთ მნიშვნელოვან ძეგლებზე, როგორიცაა ვარძია, ზედა თმოგვი, ალანდია და მრავალი სხვა.

ომის შემდგომ პერიოდში გაგრძელდა ძველი ქართული ხუროთმოძღვრული ნიმუშების ინტენსიური კვლევა. თანდათანობით გაიზარდა სახელმწიფოს მიერ კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლებისთვის

გამოყოფილი თანხები. ამ დროისთვის ქვეყანაში უკვე შეიქმნა საფუძველი სრულყოფილი მეცნიერული რესტავრაციისათვის.

ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის თანამშრომლები, პირველ რიგში მარცხნიდან: ვ. ბერიძე, გ. ჩუბინაშვილი, თ. ვირსალაძე; მეორე რიგში: ვ. ცინცაძე, რ. მეფისაშვილი, რ. შმერლინგი, პ. ზაქარაია, ლ. რჩეულიშვილი, 1941 წ.

სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნო შეიქმნა და საქმიანობა

საქართველოში, პირველად საბჭოთა კავშირში, 1949-1950 წლებში შეიქმნა **სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნო** (შემდგომში – სახელოსნო). ამ დროისთვის უკვე არსებობდა ის სამეცნიერო ბაზა, რომელმაც ხელი შეუწყო რესტავრაციის დარგში მეცნიერულად დასაბუთებული და სისტემატიზირებული მიდგომის დამკვიდრებას, სამეცნიერო და პრაქტიკული სამუშაოების შერწყმას და ერთობლივად წარმართვას. სახელოსნომ დაფუძნებისთანავე შეძლო ეწარმოებინა ინტენსიური მუშაობა, რასაც სახელმწიფოს მხარდაჭერაც უწყობდა ხელს.

მთავრობის დადგენილებით საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან 1948 წლიდან მოქმედებდა **სამეცნიერო-მეთოდური საბჭო**, რომელიც წარმართავდა სახელოსნოს მუშაობას. მას აგრეთვე, ევალუბოდა კულტურული მემკვიდრეობის

ნიმუშების შესწავლისა და დაცვის სამეცნიერო ხელმძღვანელობა. საზოგადოებრივ საწყისებზე მოქმედი მეთოდური საბჭოს შემადგენლობაში იყვნენ იმ დანესებულების წარმომადგენლები, რომლებსაც შეეხება ჰქონდათ კულტურულ მემკვიდრეობასთან. საბჭოს ხელმძღვანელობდა გ. ჩუბინაშვილი.

არქიტექტურული ძეგლების დაცვისა და რესტავრაციის პრობლემები ორგანული ნაწილი გახდა სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტების, მუზეუმებისა და პირველ რიგში – 1941 წელს შექმნილი ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის საქმიანობისა.

სამეცნიერო-მეთოდური საბჭო იკრიბებოდა წელიწადში ხუთჯერ, ან ექვსჯერ. საბჭოში მონაწილეობისთვის თავიდანვე მოწვეული იყვნენ კულტურის ძეგლთა დაცვისა და რესტავრაციის საქმეთა სამმართველოსა და მის სპეციალურ სამეცნიერო, სარესტავრაციო-საწარმოო სახელოსნოს, ასევე კულ-

არქივის თანამშრომლები ნ. გრიგოლია და მ. გაგოშიძე.

ტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების წარმომადგენლები; ცნობილი მეცნიერები: აკაკი შანიძე, ნიკო ბერძენიშვილი, გიორგი წერეთელი და სხვა; საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიასთან არსებული ქართული ხელოვნების ისტორიის და ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტების, პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის და სამხატვრო აკადემიის ხელოვნების თეორიისა და ისტორიის კათედრების, ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო და ხელოვნების მუზეუმების წარმომადგენლები.

საბჭოს სხდომებზე იხილებოდა ძეგლების მოვლა-პატრონობის საკითხები და რესტავრაცია-კონსერვაციის პროექტები, დგინდებოდა სარესტავრაციო ძეგლთა სია (ე.წ. სატიტულო სია). იგი მეთოდურ კონსულტაციას უწევდა ყველა დაინტერესებულ ორგანიზაციას, თუ ცალკეულ პირს ძეგლთა დაცვის საკითხებთან დაკავშირებით, ქმნიდა კომისიებს, რომლებიც ადგილზე ეცნობოდნენ სარესტავრაციო სამუშაოების მიმდინარეობას.

1970-იან წლებში საბჭოს შემადგენლობაში შევიდნენ უკვე ცნობილი მეცნიერები: ვახტანგ ბერიძე, ლევან რჩეულიშვილი, პარმენ ზაქარაია; არქიტექტორ-რესტავრატორები: რუსუდან გვერდნითელი და ვახტანგ ცინცაძე; არქიტექტორები: თეიმურაზ კანდელაკი (თავმჯდომარე) და გელა ჯაფარიძე.

ამ დროისთვის საბჭო კულტურის სამინისტროს დაქვემდებარებაში იყო. მისი დადგენილებების შემსრულებელ ძირითად ორგანოს წარმოადგენდა სპე-

ციალური, სამეცნიერო-სარესტავრაციო-საწარმოო სახელოსნო, რომლის დირექცია კვირაში ერთხელ ანგარიშს აბარებდა სამინისტროს მიმდინარე სამუშაოების შესახებ.

1950-იან წლებში ძეგლთა დაცვის სისტემაში განხორციელდა გარკვეული ადმინისტრაციული ცვლილებები: 1953 წელს სახელოსნო ექვემდებარებოდა კულტურის სამინისტროს, 1954 წლიდან – საქმშენთან არსებულ არქიტექტურულ საქმეთა სამმართველოს, ხოლო 1956 წლიდან – კვლავ კულტურის სამინისტროს. აღნიშნულ რეორგანიზაციას სახელოსნოს მუშაობისთვის ხელი არ შეუშლია, რასაც უზრუნველყოფდა მეთოდსაბჭოსა და რესტავრატორთა მჭიდრო თანამშრომლობა.

წლების მანძილზე კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლებზე ჩატარებული ინტენსიური სარესტავრაციო, თუ საკონსერვაციო-გამაგრებითი სამუშაოების შედეგად, სპეციალურ სამეცნიერო სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოში დაგროვდა დიდძალი გრაფიკული და ფოტოდოკუმენტაცია, რომლის საფუძველზე შეიქმნა არქივი. მოგვიანებით, იგი სათანადო შესანახი ინვენტარით აღიჭურვა, სადაც თავი მოიყარა დაგროვილმა მასალამ.

არქივის პირველი თანამშრომელი იყო დავით მამისაშვილი. 1960-იანი წლებიდან არქივს ხელმძღვანელობდა რუსუდან ჩუბინაშვილი, რომელმაც დააღაპრა შეგროვებული მასალა, მოახდინა მისი კლასიფიცირება და შექმნა სარესტავრაციო საქმიანობისთვის უმნიშვნელოვანესი საცავი. მოგვიანებით, ეს ტრადიცია გააგრძელა ნელი გრიგოლიამ, ხოლო 1980-იანი წლებიდან არქივს შეემატნენ თანამშრომლები – თეონა ნიკოლაძე და მადონა გაგოშიძე.

საარქივო კოლექციაში დაცულია: ფოტონეგატივები და ფოტოანაბეჭდები (მათ შორის XIX საუკუნის დასასრულის შუშის ნეგატივები), ნახაზები (ანაზომები, კროკები, რესტავრაციის პროექტები), მონუმენტური კედლის მხატვრობის სქემები და ასლები, ტექსტური მასალა (მეცნიერთა და მოგზაურთა დღიურები, სარესტავრაციო სამუშაოების ანგარიშები, წინასწარი სამუშაოები, პროექტების დასაბუთება, გამოუქვეყნებელი სამეცნიერო ნაშრომები და სხვა).

ეს არის უნიკალური, სპეციალიზირებული საცავი, სადაც თავმოყრილია რესტავრირებულ ძეგლებზე ჩატარებული სამუშაოების ყველა ეტაპის ამსახველი დოკუმენტაცია. გრაფიკული მასალა მოიცავს, როგორც არქიტექტურულ ანაზომებსა და პროექტებს, ასევე, კონსტრუქციულ ნახაზებს და საინჟინრო-გეოლოგიურ დასკვნებს. არქივში დაცულია მონუმენტური ფერწერის კალკები და სქემები მათ შო-

რის დღეისთვის განადგურებული ძეგლებისაც, რაც, კიდევ უფრო ზრდის მის ღირებულებას. ფოტოთეკაში ინახება ფოტოები, რომლებიც წარმოგვიდგენს კულტურული მემკვიდრეობის ნიმუშებს რესტავრაციამდე, რესტავრაციის პროცესში და მისი დასრულების შემდეგ. ეს არქივი, "ცოცხალი" და ამავე დროს, მუდმივად შევსებადი, მზარდი კოლექციაა. იგი განუყოფელი ნაწილია სარესტავრაციო-კვლევითი და საგანმანათლებლო პროცესისა.¹⁸

1960-იანი წლების ბოლოდან სახელოსნოსთან ფუნქციონირებდა **ფოტოლაბორატორია**, სადაც ხდებოდა ძეგლების ფიქსაცია სარესტავრაციო სამუშაოების დაწყებამდე და დასრულების შემდეგ; ხოლო 1972 წელს შექმნილ **სამეცნიერო-კვლევით ტექნოლოგიურ ლაბორატორიაში** ტარდებოდა კედლის მხატვრობის, ქვისა და შემავსებლის ანალიზები, ახალი ტექნოლოგიების გამოცდა-დანერგვა.

1973 წელს ძეგლთა დაცვის სისტემაში გაერთიანდა **სერგო ქობულაძის მიერ შექმნილი ხელოვნების ძეგლთა ფიქსაციის სპეციალიზებული ექსპერიმენტული ლაბორატორია**.

სახელოსნოს არსებობის პირველივე წლებიდან ქართული სარესტავრაციო სკოლის ფუძემდებელმა არქიტექტორებმა: რუსუდან გვერდნითელმა, ვახტანგ ცინცაძემ და ლევან ხიმშიაშვილმა დაიწყეს აქტიური შემოქმედებითი მოღვაწეობა. მათ გვერდით მუშაობდნენ: ანა გოგელია, თინათინ ქარუმიძე, ოთარ თორთლაძე, გურამ ჭეიშვილი, ვლადიმერ ნილოსანი, ხოლო 1960-იანი წლებიდან ამ ჯგუფს შემოუერთდა რესტავრატორთა ახალი თაობა – ლიანა კალმახელიძე, თამარ ნემსაძე, გელა ჯაფარიძე და სხვები.

სახელოსნო აერთიანებდა არქიტექტურის, მონუმენტური ფერწერისა და ქალაქგეგმარებით ჯგუფებს.

არქიტექტურის რესტავრატორთა საქმიანობას უძღვებოდნენ და მეთოდურ ხელმძღვანელობას უწევდნენ არქიტექტორ-რესტავრატორები რ. გვერდნითელი და ვ. ცინცაძე. ახალგაზრდა სპეციალისტების პრაქტიკულ საქმიანობაში ჩართვა ხორციელდებოდა უფროსი კოლეგების ხელმძღვანელობით. პროექტირებისა და კვლევის ყველა სტადია იხილებოდა განყოფილებაში, რაც დიდ როლს ასრულებდა მეთოდური საკითხების დახვეწასა და ახალგაზრდების პროფესიონალიზმის სრულყოფაში.

ამ დროს ჩამოყალიბებული სარესტავრაციო-სა-

კონსერვაციო სამუშაოთა მკაცრი და ლაკონური მეთოდის შესაბამისად, ძეგლის მნიშვნელობის, ფიზიკური მდგომარეობის და სიძველის გათვალისწინებით კომპლექსური სამუშაოები სრულდებოდა ეტაპობრივად:

I – წინასწარი გამოკვლევები, რომლის საფუძველზეც ხდებოდა ობიექტის შეტანა სატიტულო სი-აში;

II – ძეგლის სრული შესწავლა ნატურაში – ნაგებობის აზომვა, გახსნა, საჭიროების შემთხვევაში შურფებისა და ზონდაჟების გაკეთება;

III – დაგროვილი მასალის კამერალური შესწავლა, კვლევის შედეგების განზოგადება, ესკიზური პროექტის შედგენა. მისი დამტკიცების შემდგომ – მუშა პროექტის შესრულება;

IV – პროექტის განხორციელება საავტორო ზედამხედველობით;

V – ანგარიშის მომზადება ჩატარებული სამუშაოების შესახებ.

ჩამოთვლილი ეტაპების ურთიერთკავშირს, პროექტის დამტკიცებას და სარესტავრაციო ობიექტების შერჩევას აკონტროლებდა სამეცნიერო-მეთოდური საბჭო.

დაარსების პირველივე წლებიდან სახელოსნო აქტიურად ამოქმედდა საქართველოს ყველა რაიონში. 1950-1978 წწ. ჩატარდა მასშტაბური სამუშაოები არქიტექტურული მემკვიდრეობის უმნიშვნელოვანესი ძეგლების აღდგენა-გამაგრების მხრივ. მეთოდური თვალსაზრისით ცალკეული სარესტავრაციო ობიექტისადმი მიდგომა ინდივიდუალური იყო. რიგ შემთხვევაში ტარდებოდა მხოლოდ სარემონტო-გამაგრებითი ღონისძიებები, რასაც გადაუდებელი დახმარების ხასიათი ჰქონდა, ხოლო დიდი დანაკარგების მქონე ნაგებობებზე – კონსერვაცია. ძეგლების მნიშვნელოვანი ნაწილი, მდგომარეობიდან და შემორჩენილი ავთენტური მასალის ოდენობიდან გამომდინარე, სრულად იყო გამოკვლეული და აღდგენილი.

ქართული სარესტავრაციო სკოლა დღიდან დაფუძნებისა უპირატესობას ანიჭებდა ძეგლის კონსერვაციის მეთოდს. აღნიშნული მიდგომა წინ უსწრებდა 1964 წლის ვენეციის ქარტიის მთავარ დებულებას – "იქ სადაც იწყება ჰიპოთეზა – წყდება რესტავრაცია".¹⁹ ქართველ რესტავრატორთა პოზიცია სავსებით ეთანხმებოდა არქიტექტურული მემკვიდრეობის დაცვის სფეროში დამკვიდრებულ საერთა-

18. 2004 წელს, არქივი შევიდა ჯერ კულტურის, ძეგლთა დაცვისა და სპორტის სამინისტროს დაქვემდებარებაში, ხოლო 2008 წლიდან იგი საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს საინფორმაციო სისტემების სამსახურის შემადგენლობაშია.

19. საერთაშორისო ქარტია ძეგლთა დაცვისა და რესტავრაციის შესახებ, §9 (ვენეცია, 1964 წელი, 25-31 მაისი)

სოფ. ჭაჭკარის დარბაზი, დაშლისა და მუზეუმში გადატანის პროცესი

შორისო პრაქტიკას.

1950-იან წლებში არქიტექტორ-რესტავრატორების მიერ მნიშვნელოვანი აღდგენითი სამუშაოები უმთავრესად ცალკეულ ძეგლებზე ტარდებოდა, რომელთა შორის აღსანიშნავია: სამწევრისი – VII ს. (ლ. ხიმშიაშვილი, 1953); თელოვანის ჯვარპატიოსანი – VIII ს. (ვ. ცინცაძე, 1954); განთიადის ბაზილიკა – VI ს. (თ. კანდელაკი, 1952); ციხე-სიმაგრე ბზიფის ეკლესიის – VIII-IX სს. განმედიითი სამუშაოების საფუძველზე შეიქმნა გრაფიკული რესტავრაციის პროექტი (რ. გვერდნითელი, 1955).

არქიტექტურული ანსამბლის, როგორც ერთიანი ორგანიზმის კომპლექსური შესწავლა ვერ ხერხდებოდა მასშტაბური სამუშაოებისთვის საჭირო თანხების უქონლობის გამო. მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა ანსამბლში შემავალი გამორჩეული ღირებულების მქონე ნაგებობის აღდგენა-კონსერვაცია. მა-

გალითად, ანანურის ხუროთმოძღვრულ კომპლექსზე მიმდინარე სარემონტო-გამაგრებითი სამუშაოების პარალელურად სრულად აღდგა მხოლოდ კოშკი შეუბოვარი (რ. გვერდნითელი და ა. გოგელია); 1951 წელს, ქუთაისში, უქიმერიონის გორაზე არსებული ხუროთმოძღვრული ანსამბლიდან, გამორჩეული მხატვრულ-ისტორიული ღირებულებისა და მძიმე ფიზიკური მდგომარეობის გათვალისწინებით, საკონსერვაციო-გამაგრებითი სამუშაოები დაიწყო ბაგრატის ტაძარზე (ვ. ცინცაძე); ნეკრესის სამონასტრო კომპლექსში აღდგენითი სამუშაოები ჩატარდა უძველეს, მცირე სამლოცველოზე (ვ. ცინცაძე, თ. კანდელაკი) და სხვა.

1959 წელს, ასევე პირველად საბჭოთა კავშირში, დაარსდა ნებაყოფლობითი ორგანიზაცია – **საქართველოს კულტურის ძეგლთა საზოგადოება**.²⁰ მის მიზანს წარმოადგენდა საქართველოსა და მის ფარგლებს გარეთ არსებული კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების გამოვლენა, დაცვა, აღდგენა-გამაგრება და შესწავლა, პოპულარიზაცია და მუდმივი საზოგადოებრივი კონტროლის დანერგვა. 1964 წელს ძეგლთა დაცვის საზოგადოებასთან შეიქმნა ჟურნალი **“ძეგლის მეგობარი”**, რომელიც ათეული წლების მანძილზე დიდი პოპულარობით სარგებლობდა პროფესიონალთა შორის და ფართო საზოგადოებაში. ჟურნალში სისტემატურად ქვეყნდებოდა სამეცნიერო-კვლევითი, მეთოდური ხასიათის და უახლესი ინფორმაცია ძეგლთა დაცვის სისტემაში მიმდინარე სამუშაოების შესახებ.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო თბილისის **ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმის** დაარსება 1966 წელს (ამჟამად – საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გიორგი ჩიტაიას სახელობის ეთნოგრაფიული მუზეუმი ღია ცის ქვეშ), სადაც გადატანილი იქნა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში არსებული ხალხური არქიტექტურის მაღალმხატვრული ნიმუშები.²¹ მუზეუმის ორგანიზატორებმა თავიდანვე განიზრახეს, რომ ექსპოზიცია ორიგინალებისაგან იქნებოდა შემდგარი.²² გადმოტანილი ექსპონატები დაიდგა სათანადო ბუნებრივ გარემოში.

თბილისის ღია ცის ქვეშ მუზეუმის შექმნას დიდი ენერგია შეაღია არაერთმა მოღვაწემ. ექსპონატების მოსაძიებლად და შესარჩევად წლების განმავლობაში მიმდინარეობდა საველე, კვლევითი და საფიქსაციო

20. ირ. ციციშვილი, კულტურის ძეგლთა დაცვა საქართველოში, თბ. 1986, გვ.38

21. საცხოვრებლის დაცვის ეს ფორმა მრავალ ქვეყანაში არსებობს. უძველესი ღია ცის ქვეშ მუზეუმი ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 90-იან წლებში დაარსდა შვედეთში

22. გ. ჩიტაია, ღია ცის ქვეშ მუზეუმის მოწყობის ძირითადი პრინციპები, ძეგლის მეგობარი, 1971, №25 გვ., 40-51

ირ. ციციშვილი, ლ. სუმბაძე და გ. ჩიტაია ღია ცის ქვეშ მუზეუმში, 1960-იანი წლები.

სამუშაოები საქართველოს ყველა კუთხეში. მუზეუმის დაარსებაში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის **გიორგი ჩიტაიას და ლონგინოზ სუმბაძეს**.

1970 წ. საქართველოს მთავრობის დადგენილების თანახმად, თბილისის სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტთან შეიქმნა არქიტექტორ-რესტავრატორთა მოსამზამდევე-

ლი განყოფილება, რომელსაც ხელმძღვანელობდნენ ვ. ცინცაძე და ლ. ხიმშიაშვილი. 1970-იანი წლების II ნახევრიდან გამოცდილ სპეციალისტებთან ერთად პრაქტიკულ საქმიანობაში ჩაერთო ახალგაზრდა რესტავრატორების თაობა.

სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სანარმოო სახელოსნოს 1960-1970-იან წწ. შეემატა სპეციალისტების ახალი ნაკადი. ამასთან ერთად, გაიზარდა დარგის დაფინანსება, რამაც ხელი შეუწყო სარესტავრაციო სამუშაოების მნიშვნელოვან გაფართოებას. პრაქტიკული საქმიანობის უკეთ გასაძლელად რეგიონებში შეიქმნა ძირითადად ადგილობრივი ძალებით დაკომპლექტებული სანარმოო უბნები. ყოველ უბანს ჰყავდა თავისი სამუშაოთა მწარმოებელი, რომელიც პროექტის ავტორთან ერთად პასუხისმგებელი იყო ჩატარებული სამუშაოების ხარისხზე.

სწორედ ამ ეტაპზე, რესტავრატორთა დროული ჩარევის მეშვეობით, გადარჩა ქართული კულტურის მნიშვნელოვანი ძეგლები. განხორციელდა მეთოდურად და ტექნიკურად რთული აღდგენითი სამუშაოები გამორჩეული მხატვრულ-ისტორიული ღირებულების მქონე ხუროთმოძღვრულ ნაგებობებზე.

ო. თორთლაძის მიერ 1969-1970 წწ. შესრულდა “ერელაანთ საყდრის” (VI ს) და კვეთერის ციხის ეკლესიის (X ს) რესტავრაცია; 1962 წ. ლ. ხიმშიაშვილმა

აღადგინა მახუნცეთის ხიდი (XII ს), ხოლო 1965-1966 წწ. – წირქოლის ეკლესია (VIII ს); 1966 წ. გ. ჭეიშვილის მიერ ჩატარდა სარესტავრაციო-საკონსერვაციო სამუშაოები იყალთოს სამონასტრო კომპლექსზე, ნაწილობრივ აღდგა აკადემიის შენობა (X-XII სს); 1958-1964 წწ. რ. გვერდნითელის მიერ შესწავლილი და აღდგენილი იქნა როსტომ მეფის აბანო თბილისში (XVII ს); 1960 წლიდან ვ. ცინცაძის ხელმძღვანელობით დაიწყო მრავალწლიანი სამუშაოები გელათის სამონასტრო ანსამბლზე (XII-XIV სს).

1964-1965 წლებში სვეტიცხოვლის კათედრალის (XI ს) ინტერიერში აღმოჩნდა ადრეული ეკლესიის (V ს) გეგმა და ბურჯები. ვ. ცინცაძემ ძეგლის ისტორიის წარმოსაჩენად განსხვავებული მეთოდი გამოიყენა: ძველი ფენების ექსპონირებისთვის ბურჯების გახსნილი ფრაგმენტები მინის ქვეშ მოაქცია.

1970-იანი წლებიდან სარესტავრაციო-საკონსერვაციო სამუშაოებმა უკვე საქართველოს ყველა რეგიონი მოიცვა.

1973-1975 წლებში რ. გვერდნითელის, თ. ნემსაძისა და თ. აბრამიშვილის მონაწილეობით განხორციელდა აღდგენითი სამუშაოები გარბანის ეკლესიაზე (X ს), ხოლო რ. გვერდნითელისა და ლ. კალმახელიძის მიერ – გერგეტის სამებაზე (XIII-XIV სს); 1970-1974 წწ. მ. დვალის პროექტის მიხედვით აღდგა პატარა ონის ეკლესია (XI ს); 1974-1976 წწ. განხორციელდა რესტავრაცია კარდენახის საბანძინდის გუმბათიან ეკლესიაზე (XIV ს) რ. გვერდნითელისა და ლ. კალმახელიძის მიერ; 1972 წ.

ხელოვნებათმცოდნე ლ. რჩეულიშვილის ავტორობით ჩატარდა სარესტავრაციო სამუშაოები სოფელ ფშაველთან არსებულ “კოხტა ღვთისმშობლის” ეკლესიაზე (VIII ს); 1968-1970 წლებში ი. ვარსიმაშვილის მიერ საკონსერვაციო-გამაგრებითი სამუშაოები განხორციელდა ბედიის ტაძარზე; 1977 წ. ვ. ცინცაძისა და გ. ჯაფარიძის მიერ ჩატარდა სარესტავრაციო სამუშა-

ირ. ციციშვილი და ლ. სუმბაძე ღია ცის ქვეშ მუზეუმში. 1960-იანი წლები.

ოები ბიჭვინტის ტაძარზე (X ს.).

1969 წლიდან რ. გვერდნითელის ხელმძღვანელობით დაიწყო და წლების მანძილზე გრძელდებოდა სისტემატური გამაგრებითი-სარესტავრაციო სამუშაოები ვარძიის კლდეში ნაკვეთ კომპლექსზე: წარმოებდა კლდის მასივის გამაგრება, ნაპრალების სისტემატური დაკვირვება, რომელთა გაჩენისთანავე ხდებოდა მათი ინექტირება; რიგ შემთხვევაში გადმოკიდებულ კლდის მასივს ამაგრებდნენ ბეტონის საყრდენი კედლით; მოწესრიგდა ძეგლთან მისასვლელი გზები; შედგა ტურისტების გადაადგილების სწორი გრაფიკი და მარშრუტი.

რ. გვერდნითელის პროექტით და თ. ნემსაძის მონაწილეობით მნიშვნელოვანი სამუშაოები ჩატარდა ბოლნისის სიონის ტაძარზე (V ს) 1968-1971 წწ. კვლევითი და აზომვითი სამუშაოების საფუძველზე განხორციელდა ბაზილიკის ჩრდილოეთ გალერეის აღდგენა-კონსერვაცია ლითონის მსუბუქი საყრდენებით. ნოვატორულმა კონსტრუქციულმა გადაწყვეტამ უზრუნველყო ნაგებობის დაცვა და ხელი შეუწყო ძეგლის მთლიანობაში აღქმას.

ლ. ხიმშიაშვილის მიერ 1959-1966 წლებში წრომის ტაძრის აღდგენა-გამაგრებითი სამუშაოების (I და II ეტაპი) დასრულების შემდეგ, 1976-1977 წლებში, ხანგრძლივი მეთოდური განხილვების შედეგად საინტერესო გადაწყვეტილება იქნა მიღებული – ძეგლის დაკარგული გუმბათის ნაცვლად ხის გუმბათის მოწყობა, რომლის პროპორცია ანალოგების მიხედვით დადგენილი იქნა არქიტექტორ ნ. სვეროვის მიერ.

1971-1975 წლებში რ. გვერდნითელის, თ. ნემსაძის, თ. აბრამიშვილის და ნ. ალხაზაშვილის მონაწილეობით დაიწყო და განხორციელდა აღდგენითი სამუშაოების მნიშვნელოვანი ნაწილი გამაგრებულ დასახლება შატილზე.

თამაში მეთოდური გადაწყვეტის მკაფიო მაგალითია 1978-1979 წლებში ჩატარებული ხოსპიოს ეკლესიის (X ს) რესტავრაცია. თ. ნემსაძის პროექტის მიხედვით, მხატვრული ღირებულების მნიშვნელობიდან გამომდინარე, გადაწყდა გვიან შუა საუკუნეებში დაშენებული კოშკის მოხსნა და ეკლესიის აღდგენა.

1960-1970-იან წწ. არქიტექტურის რესტავრაცია საქართველოში განსაკუთრებული სიფრთხილით წარმოებდა. ქვაზე კვეთილობით უხვად შემკულ პატარა ონის (XI ს) მცირე დარბაზულ ეკლესიაზე ჩუქურთმიანი დეტალები აღდგა მხოლოდ პროფილის განმეორებით, კვეთის გარეშე. ასეთივე მიდგომა იყო გამოყენებული აგარა ყიზილ-დერესის (VIII-IX ს) ეკ-

ლესიაზე, გერგეტის სამებაზე (XIII-XIV სს) და ხცისის ეკლესიის (1003 წ) აღმოსავლეთ სარკმელზე.

ქართული სარესტავრაციო სკოლისთვის დამახასიათებელ საერთო ნიშნებთან ერთად, ჩატარებულ სამუშაოთა ფონზე მკვეთრად იკვეთება ცალკეული პროფესიული ჯგუფების ხელმძღვანელ, წამყვან არქიტექტორ-რესტავრატორთა ინდივიდუალური ხელწერა.

რუსუდან გვერდნითელი (1909-1994) მიეკუთვნება იმ შემოქმედთა რიცხვს, რომლის ღრმა ერუდიცია, მაღალი ინტელექტი და დახვეწილი გემოვნება ყოველთვის თავს იჩენდა პროფესიულ საქმიანობაში. მისთვის დამახასიათებელი იყო სარესტავრაციო ნაგებობის თავისებურებების სრული გამოვლენა, ძეგლის აგების თანადროული ეპოქის ღრმა განცდა და ცოდნა, რასაც რესტავრატორი უქვემდებარებდა თავის შემოქმედებით ინდივიდუალობას.

რ. გვერდნითელი შეიძლება ჩაითვალოს “კლასიკური” რესტავრაციის მიმდევრად, რაც ცალკეულ შემთხვევაში არ გამორიცხავდა მშენებლობის თანამედროვე მეთოდების გამოყენებას (მაგალითად, ბოლნისის სიონის ჩრდილოეთი გალერეის გადაწყვეტა), ასევე, შენობის დაკარგული ნაწილების ანალოგების მიხედვით აღდგენას (კუმურდოს ტაძრის გუმბათის გრაფიკული რეკონსტრუქცია). მის მიერ მიღებულ ყველა მეთოდურ გადაწყვეტილებაში იგრძნობა დიდი ტაქტი, რომელიც დაფუძნებულია მასალის ღრმა ცოდნასა და ანალიზზე.

რ. გვერდნითელის მიერ რესტავრირებულ ძეგლთა ნუსხა საკმაოდ შთამბეჭდავია, მათ შორის გა-

მორჩეულია ვარძიის სამრეკლო (XIV ს), სადაც ვარსკვლავისებური კამარის აღდგენასთან ერთად გამაგრდა ნაგებობის ქვეშ არსებული კლდის მასივი (1968-1970 წწ.); გაიხსნა და მონოგრაფიულად იქნა შესწავლილი ანჩისხატის ბაზილიკა თბილისში²³ (VI ს), რომელსაც გვიანი გადაკეთებებით დაკარგული ჰქონდა თავდაპირველი სახე (1958-1960 წწ.); კანარეთის სამებაზე (V ს). მუშაობის

რ. გვერდნითელი

23. რ. გვერდნითელი, „წმ. მარიაშის“ ეკლესია თბილისში, ანჩისხატი, თბ., 2001

ლ. ხიმშიაშვილი

დროს, რ. გვერდნითელის მიერ გამოკვლეული იქნა საქართველოს ადრეული ბაზილიკები (1970-იანი წწ. ბოლო); 1958-1964 წწ. საინტერესო სამუშაოები იყო ჩატარებული როსტომის აბანოზე თბილისში (XVII ს); ძეგლის ყოველმხრივ განმედი და შესწავლამ შესაძლებელი გახადა სამეფო აბანოს პირვანდელი სახის დადგენა. მისი დეკორის, გათბობის, წყალგაყვანილობის და კანალიზაციის სისტემის გამოვლენა თავისი გვიანდელი გადაკეთებებით (1958-1964 წწ.).

ლევან ხიმშიაშვილი (1920-1981) შესანიშნავი ინჟინერი იყო, რაც კარგად ვლინდება მის მიერ რესტავრირებული ძეგლების განსაკუთრებულ კონსტრუქციულ გადაწყვეტაში, რომელთა მეშვეობით ადვილად და მყარად იკვრებოდა გადაქცეული და გადაშლილი კედლები. ლ. ხიმშიაშვილიც არქიტექტურის “კლასიკური” რესტავრაციის მიმდევართა რიცხვს განეკუთვნება. მისი საფუძვლიანი საინჟინრო-კონსტრუქციული კვლევების ნიადაგზე ხდებოდა თამამი გადაწყვეტილებების განხორციელება ნაგებობის სტრუქტურაში აქტიური ჩარევის გარეშე. როგორც ჩანს, კონსტრუქციული საკითხებისადმი ინტერესმა მიიყვანა იგი შუა საუკუნეების საინჟინრო ნაგებობების – ხიდების რესტავრაციამდე: მახუნცეთის ხიდი (განვითარებული შუა საუკუნეები) და “გატეხილი ხიდი” (1647), რომლებიც დღემდე ფუნქციონირებს.

ლ. ხიმშიაშვილის მიერ რესტავრირებული ნაგებობები გამოირჩევა აღდგენილ ხუროთმოძღვრულ ფორმათა სიზუსტით: სამწევრისის ტაძარი (VII ს) – 1953 წ., წირქოლი (IX ს) – 1964 წ., წრომის ტაძარი (VII ს) – 1955 წ. უმძიმეს ფიზიკურ მდგომარეობაში მყოფი აღნიშნული ძეგლების გადასარჩენად აუცი-

ლებელი იყო დროული და ფრთხილი ჩარევა. პროექტის ავტორმა ძეგლების ავთენტური ნაწილების მაქსიმალური შენარჩუნებით შეძლო რთულ პრობლემათა გადაწყვეტა. ჩატარდა სერიოზული აღდგენითი სამუშაოები – დეფორმირებული კედლების გასწორება და დაკარგული ფორმების აღდგენა.

არქიტექტორ-რესტავრატორი, ხელოვნებათმცოდნე **ვახტანგ ცინცაძე** (1915-1993), გ. ჩუბინაშვილის მოწაფე და მუდმივი მოწაწილე მის მიერ მოწყობილი ექსპედიციებისა, სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოს დაარსებიდანვე გვევლინება ამ დანესებულების ერთ-ერთ წამყვან სპეციალისტად.

ვ. ცინცაძეს ეკუთვნის არაერთი მონოგრაფია და კვლევა. არქიტექტორის აქტიური და ენერგიული ბუნება ნათლად გამოვლინდა მისი შემოქმედების მასშტაბურობაში. ცალკეული პრობლემის გადაჭრისას იგი ხშირად იღებდა თამამ გადაწყვეტილებებს.

ვ. ცინცაძის მიერ აღდგენილია შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ისეთი ეპოქალური ძეგლები, როგორიცაა მცხეთის ჯვარი (VI-VII სს) 1978-1979 წლები, სვეტიცხოველი (XI ს) 1960-1970-იანი წლები, თელოვანის ჯვარპატიოსანი (VIII-IX სს) 1952-1954 წლები, ქვათახევისა და ბეთანიის ტაძრები (XII-XIII სს), გეგუთის სასახლე (VIII-IX სს), დრანდა (X ს) – 1970-იანი წლები. 1950 წ. დაიწყო ქუთაისის ბაგრატიის ტაძრის ნაწილობრივი აღდგენითი და საკონსერვაციო-გამაგრებითი სამუშაოები, რომელიც ათეული წლების მანძილზე გაგრძელდა.

ვ. ცინცაძე და გ. ჩუბინაშვილი

ისტორიის, კულტურის და ბუნების კავშირთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს შექმნა და საქმიანობა

საქართველოს მთავრობის დადგენილების საფუძველზე 1978 წ. კულტურის სამინისტროსთან შეიქმნა ისტორიის, კულტურის, ბუნების ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველო (შემოკლებით – ძეგლთა დაცვის სამმართველო).²⁴ 1981 წლიდან ძეგლთა დაცვის სამმართველო სამინისტროს უფლებით დაექვემდებარა მინისტრთა საბჭოს. შექმნისთანავე მას სათავეში ჩაუდგა და 1991 წლამდე ხელმძღვანელობდა ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, პროფესორი **ირაკლი ციციშვილი**.

ძეგლთა დაცვის სამმართველოს საქმიანობაში თავიდანვე აქტიურად ჩაებნენ ცნობილი მეცნიერები, ხელოვნებათმცოდნეები – **რუსუდან მეფისაშვილი** და **ეკატერინე პრივალოვა**. ისინი მთელი სიცოცხლის მანძილზე თავდაუზოგავად ემსახურებოდნენ კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის საქმეს. ამ ენერგიულ, თავის საქმეში უზომოდ შეყვარებულ ადამიანებთან თანამშრომლობა და პირადი ურთიერთობა, მნიშვნელოვან სკოლას წარმოადგენდა ახალგაზრდა სპეციალისტებისთვის.

აღსანიშნავია, აგრეთვე სამმართველოს სპეციალისტებისა და ცნობილი ისტორიკოსების - დევი

ბერძენიშვილის და ჯონდო გვასალიას მონაწილეობა ერთობლივ ექსპედიციებში ხადის ხეობაში, თორში, ლეჩხუმში და ჯავახეთში, რის შედეგად მომზადდა და გამოიცა ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული გზამკვლევები: ხადის ხეობა (1983), ლეჩხუმი (1983), გუჯარეთი (1987), ჯავახეთი (2000).

ისტორიის, კულტურის და ბუნების ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოში შედიოდა: ძეგლთა კვლევის სამმართველო, საპროექტო ორგანიზაცია და სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნო (1981 წლიდან: სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო გაერთიანება).

ძეგლთა კვლევის სამმართველოს, რომელიც შედგებოდა სხვადასხვა განყოფილებებისგან, წლების მანძილზე ხელმძღვანელობდა არქიტექტორი, მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი **თამაზ ნათიძე**. განყოფილებები მუშაობდნენ უძრავ ძეგლთა, ბუნებისა და არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის, აღნუსხვისა და დაცვის საკითხებზე.

ძეგლთა კვლევის განყოფილებაში ტარდებოდა დაზვერვითი და კვლევითი სამუშაოები ხუროთმოძღვრულ და მონუმენტური ფერწერის ობიექტებზე, ხდებოდა მათი შერჩევა სარესტავრაციოდ; **არქეოლოგიის განყოფილება** აწარმოებდა სარესტავრაციო ობიექტის წინასწარ დაზვერვას და განმენდით სამუშაოებს პროექტირების პროცესში, ხოლო სამარხების გამოვლენის შემთხვევაში – არქეოლოგიურ გათხრებს; **აღრიცხვა-პასპორტიზაციის განყოფილება** ინტენსიური სავსე სამუშაოების გზით, რეგიონების მიხედვით აწარმოებდა უძრავი ძეგლების გამოვლენასა და აღრიცხვას; **ბუნების ძეგლთა დაცვის განყოფილება** აღრიცხავდა და სწავლობდა ბუნების ძეგლებს – მღვიმეებს და გამოქვაბულებს; **ინსპექციის განყოფილება** აწარმოებდა უძრავი ძეგლების დაცვითი ზონების დადგენას და მის მონიტორინგს; **ტექნიკური ზედამხედველობის განყოფილების** მიერ

მარცხნიდან: ნიკო ჩუბინაშვილი, გიორგი ჩუბინაშვილი, რუსუდან მეფისაშვილი, თეიმურაზ ბარნაველი

24. მთავრობის ეს დადგენილება ეყრდნობოდა 1977 წელს მიღებული საბჭოთა კავშირის ახალი კონსტიტუციის 46-ე მუხლს, რომლის მიხედვით ყველა მოქალაქის პასუხისმგებლობასა და მოვალეობას შეადგენდა კულტურულ მემკვიდრეობაზე ზრუნვა.

მოწმედებოდა რესტავრაციის პროცესის ტექნიკური შესრულების მხარე. ძეგლთა დაცვის სამმართველოში მოქმედებდა **ინფორმაციის სექტორი** და **ბიბლიოთეკა**, სადაც თავმოყრილი იყო ამ დარგში არსებული სპეციალური ლიტერატურა.

ეკატერინე პრივალოვა

მუზეუმ-ნაკრძალთა ხელმძღვანელობის მიზნით მთავარ სამმართველოსთან შექმნილი იყო **მუზეუმების განყოფილება**. ძეგლთა დაცვის სამმართველოს გამგებლობაში შედიოდა – ვარძიის, მცხეთის, დავით-გარეჯის, ქუთაის-გელათის, ჩაჟაშის, შატილის, გრემ-ნეკრესის, უფლისციხის და დმანისის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალები; ვანისა და ნოქალაქევის არქეოლოგიური მუზეუმ-ნაკრძალი; თუშეთის სოფელი დართლო.

1970-იანი წლებიდან შატილი მუზეუმ-ნაკრძალს წარმოადგენდა. ამავე ხანიდან პერიოდულად მიმდინარეობდა ძეგლის რესტავრაცია. სხვადასხვა დროს აქ მუშაობდნენ არქიტექტორ-რესტავრატორები: რუსუდან გვერდნითელი, თამარ ნემსაძე, თემურ აბრამიშვილი, ნუგზარ ალხაზაშვილი, ირინე შარაშენიძე, ნოდარ მინდორაშვილი.

ხალხური რენვის სახეობების შესწავლის, ოსტატების გამოვლენისა და ხელშეწყობის მიზნით ამავე სამმართველოში 1981 წელს გაიხსნა **ხალხური რენვის განყოფილება**, რომელსაც სათავეში ედგა და ექსპერიმენტულ-კვლევით სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა **დავით ციციშვილი**.

ძეგლთა დაცვის სამმართველოს მიერ განხორციელებულ სარესტავრაციო საქმიანობაში წამყვანი როლი ეკავა **საპროექტო ორგანიზაციას**, რომელშიც გაერთიანებული იყო **საპროექტო-სარესტავრაციო** და **ადაპტაციის განყოფილებები**. საველე და კვლევითი სამუშაოების საფუძველზე ამ განყოფილებებში მუშავდებოდა არქიტექტურული ძეგლების რესტავრაციის პროექტები.

ამრიგად, 1978 წელს ისტორიის, კულტურის და ბუნების ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს ჩამოყალიბებით შეიქმნა ძლიერი ორგანიზაცია, რომელიც აერთიანებდა კვლევით-საპროექტო და საწარმოო მხარეებს. ეს იყო ერთიანი სტრუქტურა, რომელსაც არქიტექტურული მემკვიდრეობის დაცვის სფეროში შეთავსებული ჰქონდა დამკვეთის, შემსრულებლისა და მაკონტროლებლის ფუნქცია. როგორც მოგვინებით განვითარებულმა პროცესებმა აჩვენა, დარგის ამგვარმა ცენტრალიზებამ შემდგომში გარკვეული პრობლემები წარმოშვა.

სამმართველოს შექმნის შემდეგ გაგრძელდა წინა პერიოდში დაწყებული სარესტავრაციო საქმიანობა. განხორციელდა სამუშაოები ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების ისეთ მნიშვნელოვან ძეგლებზე, როგორიც არის მცხეთის ჯვარი, სვეტიცხოველი, სამთავრო, ატენის სიონი, ნინოწმინდა, ალავერდი, ბეთანია, შატილი და სხვა. ჩატარდა კაზრეთის სამების, ბოჭორმის ეკლესიის, ქვემო ჭალაში ამილახვრების რეზიდენციის, თელავისა და ახალგორის სასახლეების, ბოდბის ტაძრის, ხერთვისის ციხისა და სხვა არქიტექტურული ნაგებობებისა, თუ კომპლექსების საკონსერვაციო-სარესტავრაციო სამუშაოები.²⁵

1980-იანი წლების ბოლოს ძეგლთა დაცვის სისტემაში²⁶ გარკვეული ცვლილებები განიცადა, რაც პირდაპირ უკავშირდებოდა საბჭოთა სახელმწიფოს რღვევის დასაწყისს.

ამ დრომდე დარგი იმართებოდა ცენტრალიზებულად. კულტურული მემკვიდრეობა ე. წ. “ეროვნული პოლიტიკის” შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა, რასაც თავისი იდეოლოგიური საფუძველი გააჩნდა. საბიუჯეტო სახსრებიდან კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისთვის გამოიყოფოდა დიდი თანხები, თუმცა, მიუხედავად ქვეყანაში არსებული ზოგადი კორუფციული ფონისა, დარგი ვითარდებოდა და უარ-

ამ დრომდე დარგი იმართებოდა ცენტრალიზებულად. კულტურული მემკვიდრეობა ე. წ. “ეროვნული პოლიტიკის” შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა, რასაც თავისი იდეოლოგიური საფუძველი გააჩნდა. საბიუჯეტო სახსრებიდან კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისთვის გამოიყოფოდა დიდი თანხები, თუმცა, მიუხედავად ქვეყანაში არსებული ზოგადი კორუფციული ფონისა, დარგი ვითარდებოდა და უარ-

დავით ციციშვილი.
1980-იანი წლები

²⁵ ძეგლთა დაცვის სამმართველოში შემოსულ წერილებში აღნიშნული თხოვნის გათვალისწინებით აღდგენითი სამუშაოები ნაკლებ მნიშვნელოვან არქიტექტურულ ნაგებობებზეც ტარდებოდა.

²⁶ ძეგლთა დაცვის სისტემაში, გარდა სპეციალური ძეგლთადაცვითი ორგანიზაციებისა, შედიოდა საგანმანათლებლო და აკადემიური ინსტიტუტები.

ყოფითთან ერთად დადებითი შედეგებიც აღინიშნებოდა: გრძელდებოდა ძეგლების ფიქსაცია და რესტავრაცია, სპეციალიზირებულ ფაკულტეტზე მზადდებოდა კადრები და ხდებოდა მათი დასაქმება.

საბჭოთა კავშირის დაშლამდე არქიტექტურის რესტავრაციის სფეროში საპროექტო დოკუმენტაციის შედგენა, დამტკიცება და საავტორო ზედამხედველობა ხორციელდებოდა სსრკ კულტურის სამინისტროს მიერ დამტკიცებული ინსტრუქციის მიხედვით.

ამასთან ერთად, ძეგლთა დაცვის საწარმოო ნაწილში არსებული ნეგატიური პროცესები – არასწორი დაგეგმვა და კორუფციის მაღალი დონე, რაც საერთოდ ახასიათებდა იმდროინდელ ეკონომიკას, გავლენას ახდენდა შესრულებული სამუშაოს ხარისხზე. თანდათან დაირღვა ბალანსი კვლევით-საპროექტო და საწარმოო სამუშაოებს შორის, წარმოების სასარგებლოდ. რესტავრაციის საერთო პროცესში

შემცირდა არქიტექტორ-რესტავრატორის, ხელოვნებათმცოდნის, არქეოლოგის და სხვა სპეციალისტთა როლი.

1986 წლიდან სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოების გაერთიანებაში შეიქმნა **საპროექტო ბიურო**, სადაც ძეგლთა დაცვის სამმართველოდან გადაიყვანეს პრაქტიკოსი სპეციალისტები: არქიტექტორ-რესტავრატორები, ხელოვნებათმცოდნეები და ინჟინრები. აღნიშნულ გაერთიანებას 1990 წლიდან ეწოდა **ინსტიტუტი “საქრესტავრაცია”**, ხოლო 1997 წლიდან – **ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრი**.

1988 წ. საქართველოს **საპატრიარქოსთან** ამოქმედდა **სამეცნიერო-მეთოდური საბჭო**, რომელიც დაკომპლექტდა სასულიერო პირების, არქიტექტორ-რესტავრატორების და ხელოვნებათმცოდნეებისაგან.

სტრუქტურული ცვლილებები 1990-2008 წწ.

1980-იანი წლების ბოლოს განხორციელებული ცვლილებების ფონზე ძეგლთა დაცვის სამმართველომ შეინარჩუნა დარგის პოლიტიკის გამტარებლისა და მთავარი დამკვეთის ფუნქცია. 1991 წლიდან სამმართველო კვლავ კულტურის სამინისტროს სტრუქტურაში შევიდა.²⁷ მომდევნო წლების განმავლობაში (1991-2001) ორგანიზაციას ხელმძღვანელობდა საქართველოს დამსახურებული არქიტექტორი, სახელმწიფო პრემიის ლაურეატი **ლერი მეძმარიაშვილი**.

ამავე პერიოდში ქვეყანაში განვითარებულმა რთულმა პოლიტიკურმა მოვლენებმა და მზარდმა ეკონომიკურმა კრიზისმა სერიოზული დაღი დაასვა ძეგლთა დაცვის სფეროსაც. 1998 წელს, დაფინანსებამ შეადგინა საწყისი დაფინანსების 5%. უსახსრობამ გამოიწვია სარესტავრაციო საქმიანობის მკვეთრი შემცირება. მიუხედავად გარკვეული მცდელობისა, ვერ მოხერხდა სამეცნიერო პოტენციალის შენარჩუნება, დაიქსაქსა რესტავრაციაში დაკავებული პროფესიული კადრები.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ამავე პერიოდში დარგი

დარჩა დიდი ავტორიტეტისა და გამოცდილების მქონე უფროსი თაობის ხელოვნებათმცოდნეებისა და რესტავრატორების გარეშე, რომლებიც რესტავრაციის პროცესში შეტანილი ინდივიდუალური წვლილის გარდა უზრუნველყოფდნენ დარგის პრაქტიკული მხარის აკადემიურ წრეებთან კავშირსა და თანამშრომლობას.

დიდი ძალისხმევით შედეგად უდანაკარგოდ იქნა შენარჩუნებული არქივი, სადაც თავმოყრილი იყო არქიტექტურული და მონუმენტური ფერწერის ძეგლების გრაფიკული და ფოტოდოკუმენტაცია.

მიუხედავად რთული მდგომარეობისა, სამმართველომ 1995 წლიდან დაიწყო სამეცნიერო შრომების კრებულის – **“წელიწდეული”** – გამოცემა, სადაც შუქდებოდა დარგში არსებულ საკითხთა ფართო სპექტრი. აქ თავს იყრიდა ძეგლთა დაცვის სფეროს სამეცნიერო-კვლევითი, მეთოდური, იურიდიული და სხვა საკითხები. კრებული სარესტავრაციო დარგის მეცნიერული ინფორმაციის უაღრესად მნიშვნელოვან წყაროდ იქცა.

აღსანიშნავია, რომ ძეგლთა დაცვის სამმართვე-

²⁷ 1998 წლიდან საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის მთავარ სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს ეწოდა საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის დეპარტამენტი.

ლოს ხელშეწყობით დაიწყო თანამშრომლობა კულტურული მემკვიდრეობის სფეროსთან დაკავშირებულ სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციებთან. გაიხსნა საბჭოთა წყობისთვის დამახასიათებელი ჩაკეტილი სისტემა, რაც ხელს უშლიდა ინფორმაციის გაცვლას და საერთაშორისო გამოცდილების გაზიარებას. ამ პერიოდში, განხორციელდა პირველი მნიშვნელოვანი საერთაშორისო პროექტები (ფიტარეთი, იკორთა).

1992 წელს საქართველოში დაარსდა UNESCO-ს (გაერთიანებული ერების განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის ორგანიზაცია) საქმეთა ეროვნული კომისია,²⁸ რომლის ძირითადი ამოცანაა კოორდინირება გაუნიოს UNESCO-ს მიერ საქართველოში განხორციელებულ პროექტებსა და ღონისძიებებს.

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის გამორჩეული ძეგლების მსოფლიო მემკვიდრეობის ძეგლთა ნუსხაში შესატანად დეპარტამენტში მომზადდა ნომინაციები, რომლებიც UNESCO-ს მიერ დადებითად შეფასდა. 1994 წელს მსოფლიო მემკვიდრეობის ძეგლთა ნუსხას შეემატა მცხეთის მუზეუმ-ნაკრძალი,²⁹ ბაგრატიის კათედრალი და გელათის მონასტერი, ხოლო 1996 წელს – ზემო სვანეთი.

1992 წელს დაფუძნდა ICOMOS-ის (ძეგლებისა და ლისესანიშნავი ადგილების საერთაშორისო საბჭო) საქართველოს ეროვნული კომიტეტი, რომლის ძირითად მიზანს წარმოადგენს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სფეროში თანამშრომლობა ადგილობრივ და საერთაშორისო ორგანიზაციებთან; ასევე – კონსერვაციის საერთაშორისო მეთოდოლოგიური პრინციპების შემუშავებაში მონაწილეობა და ინფორმაციის გავრცელება, პილოტ პროექტების მომზადება, განხორციელება, სანვრთნელი პროგრამების, სემინარების, კონფერენციების ორგანიზება.

1997 წელს ამოქმედდა ფონდის **“ღია საზოგადოება – საქართველო”** კულტურული მემკვიდრეობის პროგრამა, რომლის მიზანი იყო ამ სფეროს პოპულარიზაცია, გამომზეურება, აღნუსხვისა და გადარჩენის ხელშეწყობა. 1990-იანი წლების მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის პირობებში, როცა დარგის ქმედითუნარიანობა შეფერხებული იყო, სპეციალისტებს ფონდის ხელშეწყობით საშუალება

ეძლეოდათ მოეპოვებინათ სათანადო ტექნიკური აღჭურვილობა და განხორციელებინათ სხვადასხვა ხასიათის პროექტები (დაზვერვითი, საფიქსაციო, კვლევითი და სხვა).

1998 წელს მსოფლიო ბანკის და საქართველოს მთავრობის თანადაფინანსებით შეიქმნა **საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდი**, რომლის საქმიანობა მოიცავდა ხუროთმოძღვრული ძეგლების რეაბილიტაციას, ინვენტარიზაციას, კულტურული მემკვიდრეობის სფეროში ინსტიტუციური მოწყობისა და საკანონმდებლო ბაზის გაუმჯობესებას. მეტად მნიშვნელოვანი იყო ძეგლთა დაცვის სფეროში **ისტორიულ ძეგლთა დაცვისა და გადარჩენის ფონდის** (“ქართუ ჯგუფი”) ჩართვა (2004 წელი).³⁰ ამავე პერიოდში შეიქმნა შეზღუდული პასუხისმგებლობის საწარმოები, რომლებიც ასრულებდნენ საპროექტო და საწარმოო სამუშაოებს.

ისტორიის, კულტურის და ბუნების ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველო, რომელსაც 1999 წლიდან ეწოდა **ძეგლთა დაცვის დეპარტამენტი**, აქტიურად თანამშრომლობდა ზემოთ ჩამოთვლილ ფონდებთან და ორგანიზაციებთან. მისი სამეცნიერო-მეთოდური საბჭო იყო ერთადერთი ორგანო, სადაც განიხილებოდა აღნიშნულ ფონდებში შესრულებული პროექტები.³¹

2001 წ. ძეგლთა დაცვის დეპარტამენტის ხელმძღვანელად დაინიშნა **კახა ტრაპაიძე**. გატარდა გარკვეული სტრუქტურული ცვლილებები. სამეცნიერო-მეთოდურმა საბჭომ დამოუკიდებელი ორგანოს სტატუსი შეიძინა, დაინიშნა თავმჯდომარე, რომლის ფუნქციას ადრე დეპარტამენტის ხელმძღვანელი ითავსებდა.

ამ პერიოდში მწავედ დადგა უკანონო მშენებლობების აღკვეთის პრობლემა თბილისში. ურბანული მემკვიდრეობის ძეგლებთან დაკავშირებული პროექტები მტკიცდებოდა დეპარტამენტის საბჭოზე, რასაც წინ უძღოდა მათი ექსპერტიზა. 2002 წელს მომხდარი მიწისძვრის შედეგად თბილისის ძველი უბნების საცხოვრებელი შენობების მძიმე მდგომარეობამ წინ წამოწია ურბანული მემკვიდრეობის დაცვის საკითხები.

²⁸ საქართველოს UNESCO-ს საქმეთა ეროვნული კომისია საგარეო საქმეთა სამინისტროს სტრუქტურაში შედის

²⁹ 2005 წელს, მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტის 29-ე სესიაზე, ნომინაციის თავდაპირველი სახელწოდება შემდეგნაირად შეიცვალა – “მცხეთის ისტორიული ძეგლები”

³⁰ ფონდი დღემდე აქტიურად ფუნქციონირებს და მის მიერ არაერთ ძეგლზე განხორციელდა სარეაბილიტაციო სამუშაო, გამოიცა სპეციალური პოპულარული ლიტერატურა

³¹ 2001 წლიდან მომზადდა ნიადაგი შაჰ-დენიზის გაზსადენისა და ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის პროექტში ძეგლთა დაცვის დეპარტამენტის (არქეოლოგიური კვლევის ცენტრთან ერთად) მონაწილეობისთვის, რაც რეალურად განხორციელდა შემდგომ წლებში

2002 წელს გაფორმდა ხელშეკრულება საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის ("კონკორდატი"). 2003 წელს საქართველოს საპატრიარქოსთან შეიქმნა **ხუროთმოძღვრების, ხელოვნებისა და რესტავრაციის ცენტრი**. სხვა დეპარტამენტებთან ერთად ცენტრში ფუნქციონირება დაიწყო **არქიტექტურის რესტავრაციის დეპარტამენტი** – ხელმძღვანელი, არქიტექტორ-რესტავრატორი **იოსებ ბანძელაძე**, სადაც დღემდე აქტიურად თანამშრომლობენ დარგის გამოცდილი სპეციალისტები.

მნიშვნელოვანი იყო არქიტექტურული ძეგლების მფლობელობასთან დაკავშირებული ცვლილებები: მართლმადიდებლური ეკლესიების მფლობელი გახდა საქართველოს საპატრიარქო, ძეგლად აღრიცხული საცხოვრებელი სახლები საკუთრებაში გადაეცა მოზინადრეებს. საერო არქიტექტურის სხვა ძეგლები და საფორტიფიკაციო ნაგებობები კვლავ სახელმწიფო საკუთრებაში დარჩა. ამ ცვლილებების გამო აუცილებელი იყო ძეგლთა დაცვის დარგის ახლებური ინსტიტუციური მოწყობა. ერთერთ უმთავრეს ამოცანას წარმოადგენდა არსებული რესურსების და პროფესიული კადრების შენარჩუნება, რაც მხოლოდ ნაწილობრივ მოხერხდა.

ქვეყანაში მიმდინარე სოციალურ-პოლიტიკური და ეკონომიკური ძვრების ფონზე აშკარა გახდა ძეგლთა დაცვის სტრუქტურის რეორგანიზაციის აუცილებლობა, საბჭოთა რეალობის შესაბამისი დარგის ცენტრალიზებული მართვის სტრუქტურის შეცვლა.

2003 წელს, ძეგლთა დაცვის დეპარტამენტის ლიკვიდაციის შემდეგ ქვეყანაში მიმდინარე პროცესების ფონზე, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვასთან დაკავშირებით და მის ინტეგრირებაზე საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა სფეროებთან (გარემოს დაცვა, ტურიზმი, ქალაქგეგმარება, განათლება და სხვა), აშკარა გახდა ახალი სახელმწიფოებრივი ხედვის ჩამოყალიბების აუცილებლობა და შესაბამისი საკანონმდებლო ბაზის შექმნა.

2004 წელს, განხორციელდა მნიშვნელოვანი ცვლილებები. **საქართველოს კულტურის, ძეგლთა დაცვისა და სპორტის სამინისტროს** სტრუქტურაში შეიქმნა **კულტურული მემკვიდრეობის დეპარტამენტი**, რომლის ხელმძღვანელად დაინიშნა მინისტრის მოადგილე, ხელოვნებათმცოდნე **ნიკოლოზ ვაჩიშვილი**. დეპარტამენტი აერთიანებდა – კულტურული მემკვიდრეობის პოლიტიკისა და სტრატეგიული დაგეგმვის, უძრავი და მოძრავი ძეგ-

ლების, დაცული ზონების, მუზეუმებისა და კოლექციების, მსოფლიო კულტურული მემკვიდრეობისა და ევროპული თანამშრომლობის, მონიტორინგისა და პრევენციული კონსერვაციის, საინფორმაციო სისტემებისა და ექსპერტიზის სამმართველოებს.

ამგვარად, შეიქმნა კულტურული მემკვიდრეობის მართვის ევროპულ მოდელებთან მისადაგებული სტრუქტურა. არქიტექტურის რესტავრაციის მიმართულებით მან დამკვეთისა და მაკონტროლებლის ფუნქცია შეითავსა. საპროექტო-კვლევითი და საწარმოო საქმიანობით დაკავებული სპეციალისტები გადანაწილდა სხვადასხვა კერძო ფირმებსა და არასამთავრობო ორგანიზაციებში.

ქვეყანაში განვითარებული სწრაფი ცვლილებების ფონზე, დაიწყო არქიტექტურული მემკვიდრეობის დაცვის ახალი სისტემის შექმნის პროცესი. არაერთი მნიშვნელოვანი ცვლილების მიუხედავად მისი ჩამოყალიბება დღემდე გრძელდება.

2008 წელს დაფუძნდა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ეროვნული სააგენტო.

გარდამავალ პერიოდში (2004-2008 წწ.) – კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ძველი სისტემის დაშლის შემდეგ, მისი ახლით ჩანაცვლებისას – თავი იჩინა გარკვეულმა სირთულეებმა. ამის ერთერთ გამოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს, მეთოდური პრობლემების გამო, UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის ძეგლთა ნუსხაში შესული მცხეთის ისტორიული ძეგლების და ბაგრატის კათედრალისა და გელათის მონასტრის გადატანა "საფრთხეში მყოფ ძეგლთა ნუსხაში".³² გარკვეული სიძნელეები შეიქმნა ეროვნული მნიშვნელობის ისეთი გამორჩეული ნიმუშების რეაბილიტაციასთან დაკავშირებით, როგორიცაა ატენის სიონი და ალავერდი.

ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს დადებითი შედეგები. 2004 წლიდან, ხანგრძლივი პაუზის შემდეგ, სახელმწიფო ბიუჯეტიდან კულტურული მემკვიდრეობის დასაცავად ყოველწლიურად გამოიყოფა მნიშვნელოვანი სახსრები. ჩატარებულია სარესტავრაციო და გადაუდებელი სარეაბილიტაციო სამუშაოები ისეთ გამორჩეულ ძეგლებზე, როგორიცაა სამთავისი, სამწევრისი, წირქოლი, თელოვანის ჯვარპატიოსანი, ძველი და ახალი შუამთა, სავანე. საერთაშორისო ავტორიტეტის მქონე სპეციალისტების მიერ განხორციელდა მცხეთის წმ. ჯვრის დიდი ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადის რელიეფების კონსერვაცია და სხვა.

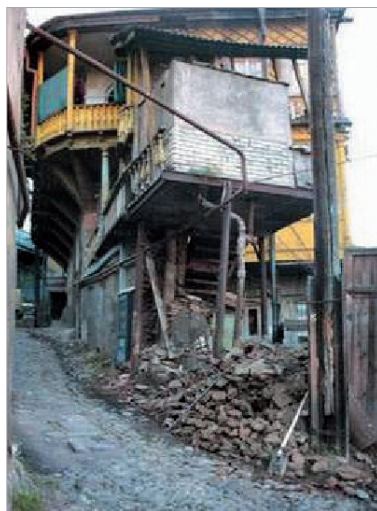
ცალკე განხილვის საგანს წარმოადგენს ურბანული მემკვიდრეობის დაცვის საკითხები. 2008 წლის სა-

³² მცხეთა – UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტის 33-ე სესია, სევილია, 22-30 ივნისი, 2009; ბაგრატის კათედრალი და გელათის მონასტერი – 34-ე სესია, ბრაზილია, 25 ივლისი – 3 აგვისტო 2010

კანონმდებლო ცვლილებების შედეგად კულტურის სამინისტროს აღარ ევალება თბილისის ისტორიულ ნაწილში მიმდინარე პროცესების გაკონტროლება. დედაქალაქის ისტორიული ნაწილის დაცვით ზონაში განსახორციელებელი პროექტები განიხილება ქალაქის მერიაში არსებულ ურბანულ საბჭოზე, სხვა ისტორიული ქალაქების შემთხვევაში, პროექტები თანხმდება კულტურის სამინისტროსთან, ხოლო ურბანულ ძეგლებთან დაკავშირებული საკითხები – კულტურული მემკვიდრეობის ეროვნული სააგენტოს საბჭოზე. თბილისის ისტორიული ნაწილის რეგულირების გეგმის არარსებობის ფონზე, უფლებამოსილებისა და პასუხისმგებლობის ამგვარი გადანაწილება სერიოზული საფრთხეების შემცველია.

ბოლო ხანს, ხანგრძლივი შუალედის შემდეგ, მასშტაბური სარეაბილიტაციო სამუშაოები გაიშალა თბილისის ძველ უბნებში. თავისთავად პოზიტიურ ამ მოვლენას რიგ შემთხვევებში ფასეულობათა დიდი დანაკარგები მოჰყვა, რაც სხვადასხვა მიზეზებითაა გამოწვეული. ჯერ კიდევ არ არის მიღებული თბილისის ისტორიული ნაწილის რეგულირების გეგმა. ამასთან ერთად, ურბანულ მემკვიდრეობასთან შეუთავსებელია სარეაბილიტაციო სამუშაოების მეთოდოლოგია, დაჩქარებული ტემპი და შეუსაბამო სამშენებლო მასალების გამოყენება. ანალოგიური სურათი იკვეთება სხვა ისტორიულ ქალაქებშიც.

ამ სირთულეების ფონზე, არის დადებითი შემთხვევები, რაც ცალკეული რესტავრატორების პროფესიონალიზმისა და ძალისხმევის შედეგს წარმოადგენს.

გომის ქ. №5/12. რეაბილიტაციამდე და რეაბილიტაციის შემდეგ.

განსხვავებულია ICOMOS საქართველოს ეროვნული კომიტეტის მიერ ბოლო წლებში განხორციელებული თანმიმდევრული, მხატვრულ-არქიტექტურულ და ისტორიულ ფასეულობათა წარმოჩენაზე ორიენტირებული აღდგენითი სამუშაოები ბეთლემის კლდისუბნის შენობათა ჯგუფზე. ფიზიკური სამუშაოების დაწყებამდე, მრავალდისციპლინარული კვლევის საფუძველზე დამუშავდა ბეთლემის უბნის კონსერვაციის გეგმა, განისაზღვრა მეთოდოლოგია და პრიორიტეტები.

არქიტექტურული ნაგებობების აღდგენა-განახლების ტრადიცია და სარესტავრაციო გამოცდილება

საქართველოში საერო და საკულტო ნაგებობების აღდგენა-განახლების პროცესმა საუკუნეთა მანძილზე რთული გზა განვლო.

არქიტექტურის რესტავრაციის დარგის განვითარებისათვის აუცილებელია მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციის შესწავლა, სამეცნიერო სარესტავრაციო პრაქტიკის გაანალიზება XX საუკუნის შუა ხანებიდან დღემდე და დაგროვებული გამოცდილების შეფასება.

მეტი თვალსაჩინოებისთვის, განსახილველად შეირჩა სხვადასხვა დროის, ტიპის და ფუნქციის ცალკეული ნიმუშები, რომლებიც შედარებით უკეთ ავლენს ისტორიულ გადაკეთებებს და თანამედროვე რესტავრაციის მეთოდებს.

საეკლესიო სურთმომკლვრება

აბარა (ყიზილ-დერესი)

აგარის (ყიზილ-დერესი) VIII ს-ის ეკლესია მდინარე ასპინძისწყლის ხეობაში, სოფელ ასპინძიდან 5-6 კმ-ის მანძილზე, მთის ფერდზეა აგებული.

გეგმით იგი წარმოადგენს დარბაზულ ნაგებობას შემოსაზღვრულ დასავლეთი, ჩრდილოეთი და სამხრეთი ორნაწილიანი (ეგვტერი და ორთაღედიანი

აღმოსავლეთი ფასადი რესტავრაციამდე. 1970-იანი წლების ფოტო.

სტოა) მინაშენებით.

უმძიმეს, ავარიულ მდგომარეობაში მყოფ ეკლესიას დანგრევა ემუქრებოდა. კამარა და კედლების ზედა ნაწილები ჩამოქცეული იყო. სტოას ორთაღედი, რომელიც დაფიქსირებული იყო MAK-ის XII ტომში,¹ აღარ არსებობდა.

XX ს-ის 70-იან წლებში, ყიზილ-დერესის ეკლესიაზე დაიწყო განმედიანი სამუშაოები. გამოვლინდა მნიშვნელოვანი არქიტექტურული დეტალები (დასავლეთი სარკმლის თავსართი ქვა და შესასვლელის მოჩარჩოების ფრაგმენტები, სტოას სვეტის ბაზა, თაღედით დამუშავებული თარო კარნიზის ქვები, კრამიტის ნამტვრევები და მრავალი სხვა). ამ მასალაზე დაყრდნობით არქიტექტორ-რესტავრატორმა თამარ ნემსაძემ შექმნა რესტავრაციის პროექტი, რომლის მიხედვით ყიზილ-დერესის ეკლესიაზე გამოყენებული იყო აღდგენის შერეული მეთოდი: მთა-

ვარი მოცულობა სამხრეთ სტოასთან ერთად სრულად უნდა აღდგენილიყო, ხოლო დასავლეთ მინაშენზე გათვალისწინებული იყო კონსერვაცია.

ძეგლის სრული აღდგენისთვის, კამარის არარსებობის გამო, ყველაზე მეტ დასაბუთებას მოითხოვდა გადახურვის საკითხი, რაც გადაიჭრა ღრმა ანალიტი-

კურ კვლევასა და სკრუპულოზურ ანაზომზე დაყრდნობით: ფრონტონის ქანობის დამრეცობის გრადუსი (21-24 გრადუსი) დაზუსტდა ჩრდილოეთი კედლის კუთხეში, გამოხაზვისას დადასტურებული ფრონტონის ძირისა და VIII ს-ის ეკლესიების ქანობების ანალიზის საფუძველზე. მნიშვნელოვანი გადანყვეტილება იყო მიღებული სამხრეთ სტოასთან მიმართებაშიც. შემორჩენილი სვეტის ბაზის პროფილმა, ასევე MAK-ის XII ტომში მოცემულმა ფოტომ, სადაც ორთაღედი ჯერ კიდევ ადგილზე იყო დაცული, მისცა პროექტის ავტორს ამ მნიშვნელოვანი მხატვრული აქცენტის სრულად აღდგენის შესაძლებლობა.

აღმოსავლეთი ფასადი რესტავრაციის შემდეგ. 2009 წლის ფოტო.

¹ MAK, т. XII, М., 1898, გვ. 83, სურ. 13, 14

ეკლესიის რესტავრაციისას, შეძლებისდაგვარად შენარჩუნებული იყო ყველა თანადროული ქვა და არქიტექტურული დეტალი. მთლიანად ახალი მასა-

სამხრეთი ფასადი რესტავრაციამდე, 1970-იანი წლების ფოტო.

ლით ამოყვანილი სამხრეთი სტოას ორთაღედის სვეტი, მართალია ზედაპირშემოჭმულ, მაგრამ თავისივე ბაზისზე იყო დაფუძნებული. დასავლეთი შესასვლელის ლუნეტის შემამკობელი წარბის შერჩენილი მხრები, თავის ადგილზე იყო დაცული, დანარჩენი დაკარგული ნაწილები, კი შეივსო ახლით, პროფილის განმეორებითა და დეკორის მინიშნებით. ანალოგიურად შესრულდა კარნიზიც.

აღდგენისას დაცული იყო წყობის ხასიათი. ინტერიერში კონქი, კამარის საბჯენი თალები თლილი ქვის შესანიშნავი წყობით, ხოლო კედლის ზედა ნაწილები პირმოსწორებული ადგილობრივი ქვით იყო აღდგენილი. ეკლესია გადაიხურა კრამიტით.

ყიზილ-დერესის ეკლესიის აღდგენა, ერთერთი გამორჩეული მაგალითია, სადაც განმეონდამ მრავალი მნიშვნელოვანი დეტალი გამოავლინა, რომლებიც თავის ადგილზე იყო დაბრუნებული და რამაც დიდად განაპირობა ძეგლის ძირითადი მოცულობის სრულად აღდგენა. აღსანიშნავია განსაკუთრებული ფრთხილი დამოკიდებულება ეკლესიის ავ-

თენტური ნაწილების მიმართ. ძეგლზე მომუშავე ხელოსანთა მაღალი ოსტატობის მიუხედავად, ძირითადად, გადანწყვეტილი იყო პროფილების აღდგენა დეკორის გარეშე, რამაც ამ ახალ წყობაში ჩართულ თანადროულ დეტალებს შესანიშნავი ექსპოზიცია გაუკეთა. აგარა, ყიზილ-დერესის ეკლესიის რესტავრაცია, საფუძვლიანი, მრავალმხრივ კვლევაზე დაფუძნებული, მთლიანობაში გააზრებული, სწორად შერჩეული მეთოდით აღდგენილი ნიმუშია.

ამჟამად, ეკლესია მოქმედი. მონასტრის ადგილობრივი მსახურების მიერ, რესტავრატორებთან შეთანხმების გარეშე, ტაძარი ფერადი თუნუქით ხელმეორედ იქნა უხეშად გადახურული. ინტერიერიდან, გაურკვეველი მიზეზით, დასავლეთ მინაშენში გამოტანილია საკურთხევლის წინამდებარე ჯვრის მოჩუქურთმებული ბუნი. შეცვლილია იატაკი.

ეკლესიას, რომლის რესტავრაცია სანიმუშაოდ შეიძლება ჩაითვალოს სამწუხაროდ, თვითნებურმა ჩარევამ მნიშვნელოვნად შეუცვალა მხატვრული სახე.

სამხრეთი ფასადი რესტავრაციის შემდეგ. 2009 წლის ფოტო.

აკაურთის ეკლესია ბოლნისის რაიონში, სოფელ აკაურთის ძველ სასაფლაოზეა აღმართული. ეკლესია აღმოჩენილი იყო XX ს-ის I ნახევარში და თავისი არქაული ფორმებით მაშინვე მიიპყრო მკვლევართა ყურადღება. მეორე მსოფლიო ომის დროს, იგი ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტისა და საქართველოს ხუროთმოძღვართა კავშირის თანამშრომლების მიერ აზომილი და შესწავლილი იყო.² ტაძრის შვერილი აფსიდი, თაღების ნალისებური ფორმა, კარის არქიტრავის განმტვირთავი ნაპრალი, პარალელურნითხლებიანი სარკმლები, სქელი კედლები და დეკორაციული მორთულობა – V-VI სს-ების მიჯნის მხატვრულ გადაწყვეტაზე მეტყველებს.³ გეგმით ეკლესია დარბაზული ტიპის იყო უჩვეულოდ ფართო ნავით, რომელიც აღმოსავლეთით, ნალისებრი მოხაზულობის ვიწრო, განიერმხრებიანი საკურთხეველით სრულდებოდა. XX ს-ის დასაწყისში, შენობა არლუთინსკის მიერ იყო “შეკეთებული”. ამ გადაკეთებამ საგრძნობლად შეცვალა შენობის მხატვრული სახე, პროპორციები და ტიპიც.

XX ს-ის 60-იან წლებში, აქ სოფლის კლუბი იყო მოწყობილი. ამავე საუკუნის 70-იან წლებში, არქიტექტორ-რესტავრატორების – რუსუდან გვერდნიტელისა

ეკლესია რესტავრაციის შემდეგ. 2009 წლის ფოტო

და თამარ ნემსაძის მიერ ეკლესიაზე ჩატარდა განმენ-დითი და აზომვითი სამუშაოები, ძეგლი გაიხსნა და გამოვლინდა მნიშვნელოვანი სტრუქტურული ცვლილებების შემცველი მასალა, ხოლო XXI ს-ში, ამავე ტაძარზე ჩატარებულ საკმაოდ მასშტაბურ სამუშაოებს, მხოლოდ დაცვითი ხასიათი ჰქონდა (არქიტექტორ-რესტავრატორი ნინო ნოზაძე).

XX ს-ის 70-იან წლებში, დარბაზული ტიპის ეკლესიის ობსერვაციის პროცესში, საკურთხეველის კუთხეებში, გრძივი კედლების მიმართულებით დაფიქსირდა თაღის საწყისი ქვა. რ. გვერდნიტელის ვარაუდით, გამოვლენილი თაღი ნავთა გამყოფი თაღედის საწყისი უნდა ყოფილიყო. ამ მოსაზრების დასასაბუთებლად, რესტავრატორმა ჩაატარა შემდეგი სამუშაოები: აიყარა კლუბისთვის მოწყობილი ხის იატაკი და თაღის გასწვრივ, O-W მიმართულებით გაიჭრა შურფები, რომელთა შედეგად გამოვლინდა ნავთა გამყოფი სვეტების ბაზები.

ჩატარებული კვლევის საფუძველზე, ახლად გამოვლენილ მონაცემების თანახმად დადგინდა, რომ დარბაზულ ტიპად ცნობილი აკაურთის ეკლესია სამნავიან ბაზილიკას წარმოადგენდა.

ამ აღმოჩენამ მნიშვნელოვნად შეცვალა წარმოდგენა ნაგებობის შესახებ.⁴ გაკეთდა გრაფიკული აღდგენის პროექტი, რომლის მიხედვ-

ეკლესია რესტავრაციამდე. 1940 წლის ფოტო

2 ლ.რჩეულიშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრების სამი უცნობი ძეგლი, ARS GEORGICA №2, თბ. 1948, გვ. 27-34

3 იქვე, გვ. 27-34

4 აღსანიშნავია, რომ აკაურთის ბაზილიკურობა გ.ჩუბინაშვილს ჰქონდა შენიშნული. იხ. Архитектура Кахетии, Тб. 1959, გვ. 190, სქოლიო

ნავთა გამყოფი სვეტის ბაზა

ით გარედან ტლანქი, მძიმე, უჩვეულო პროპორციების მქონე ნაგებობამ სრულიად შეიცვალა სახე. სივრცის სამ ნაწილად დაყოფამ მოხდენილი, ლოგიკური სილუეტი და პროპორციები შესძინა ტაძარს. პროექტი არ განხორციელებულა. ჩაითვალა, რომ ეკლესიის თავდაპირველი სახით აღდგენისთვის სათანადო მასალა არ არსებობდა.

იმ ეტაპზე, ძეგლის გახსნის, კვლევის, განმენდის და აზომვის გარდა, ჩატარდა მცირე მასშტაბის გამაგრებითი-სარემონტო სამუშაოები: ეკლესია გადაიხურა თუნუქით, ინტერიერში გამოვლენილ ბურჯის ბაზებს დროებითი ფიცრული იატაკი დაეგო. ტერიტორიის განმენდისას აღმოჩენილი ქვები დაინომრა, დაფიქსირდა და შეტანილ იქნა ინტერიერში. ამ სამუშაოებმა ოთხი ათეული წლის მანძილზე დაიცვა ნაგებობა.

XXI ს-ის დასაწყისში, აკაურთის ეკლესიას კვლავ დაუბრუნდნენ რესტავრატორები. ამ ეტაპზე გადაწყვეტილი იყო ეკლესიაზე მხოლოდ დაცვითი ღონისძიებების ჩატარება. ინტერიერში დაიგო ხის ერთიანი იატაკი, შეიცვალა არლუთინსკისდროინდელი ძალიან დამრეცი გადახურვის ქანობი, რის გამოც არსებულ კედლებს დაემატა დაახლოებით 30 სმ-იანი აგურის ზოლი, რამაც უფრო რბილი დამრეცობა შესძინა შე-

ინტერიერი რესტავრაციამდე

ნობას. გადახურვა დაეფუძნა ხის ხილულ ნივნივებს, რომლის აკურატულად შესრულებული კონსტრუქცია ინტერიერში მკაფიოდ იკითხება.

ჩატარებული სამუშაოები არქიტექტორ-რესტავრატორის მიერ ტექნიკურად მაღალ დონეზეა შესრულებული. თუმცა ვფიქრობთ, პრობლემა არასწორ დავალებაშია. ძეგლზე, რომელზეც XX ს-ის 70-იან წლებში საფუძვლიანი კვლევითი და განმენდითი სამუშაოები ჩატარდა, გამოვლინდა მნიშვნელოვანი სიახლეები დაკავშირებული გეგმისა და ტიპის ცვლილებებთან, მარტო დაცვით ღონისძიებების ჩატარება საკმარისი არ უნდა ყოფილიყო.

ინტერიერი რესტავრაციის შემდეგ. 2009 წლის ფოტო

მართალია, ამჟამად ტაძარი დაცულია შემდგომი ნგრევისგან, მაგრამ სამწუხაროდ, კვლავ გაურკვეველია მისი გეგმის კომპოზიცია და ტიპი. ინტერიერში ფიცრული იატაკის დაგება და სივრცის გაერთიანებამ შექმნა შთაბეჭდილება იმ დროისა, როცა იქ კლუბი იყო მოწყობილი. ამ მასშტაბის სამუშაოების ჩატარებისას, სასურველი იქნებოდა არსებული კვლევების გაცნობა-გააზრება და ეკლესიის გეგმისა და სივრცითი კომპოზიციის გამოვლენა სათანადო მეთოდის დამუშავებით. ძნელად წარმოსადგენია, რომ ახლო მომავალში აკაურთის ეკლესიის რესტავრაციას ვინმემ მოკიდოს ხელი და იგი დიდი დროის მანძილზე დარჩება მნახველისთვის გაურკვეველი ტიპისა და არქიტექტურული სახის მქონე ნაგებობად.

ალაზნის ფართოდ გაშლილ ველზე ამართული ალავერდის წმ. გიორგის კათედრალი შორი მანძილიდანვე იტაცებს თვალს ჰარმონიული და დახვეწილი პროპორციით – “არს ალავერდი, კახეთის მთის კალთის ველსა ზედა, დიდშენი, ზღუდე-პალატებიანი, გუმბათიანი, რომელმან მოიგო სახელი ალონის გამო.”⁵

XI საუკუნის პირველ მეოთხედში აგებული, საქართველოში ერთ-ერთი ყველაზე მაღალი ტაძარი მხატვრულ-ისტორიული თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანია და ამავე პერიოდის დიდ კათედრალებთან (სვეტიცხოველი, “ქუთაისის ბაგრატი”) ერთად განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს ძველ ქართულ არქიტექტურაში.

ალავერდი აგებულია ერთ-ერთი ათცამეტი ასურელი მამის იოსების (იოსებ ალავერდელი) დაკრძალვის ადგილზე. ვარაუდობენ, რომ წინაქრისტიანულ ხანაში აქ წარმართული სამლოცველო იყო.⁶ საუკუნეთა მანძილზე ალავერდი წარმოადგენდა მძლავრ სასულიერო-კულტურულ ცენტრს, სადაც მოღვაწეობდნენ ცნობილი ქართველი მწერლები, კალიგრაფები და საზოგადო მოღვაწეები.⁷ აქვე იყო კახეთის მეფეთა საძვალე.⁸

ალავერდის წმ. გიორგის ტაძარი ტრიკონქის არქიტექტურული ტიპის ნაგებობაა, სადაც გეგმის საფუძველს წარმოადგენს სწორკუთხედში მოქცეული ჯვარი, გუმბათი დაბჯენილია აფსიდების კუთხეებში ჩართულ მძლავრ პილონებზე. შიგნიდან და გარედან ნაგებობა შირიმის გათლილი კვადრებითაა მოპირკე-

თებული, გვიანდელი აღდგენები აგურითაა შესრულებული. გრანდიოზული და შთამბეჭდავია ეკლესიის აზიდული შიდა სივრცე.

გარედან მასათა შეთანხმება იმგვარადაა ჩამოყნისი, რომ ჯვრის ფორმა სივრცეში ისახება. ინტერიერში შემონახულია სხვადასხვა პერიოდის (XII, XV-XVI, XVII სს.) მოხატულობის ფრაგმენტები.

თავდაპირველად შენობას სამივე მხრიდან გარს უვლიდა კარიბჭე-სტოა. ამჟამად მხოლოდ დასავლეთი, გვიანდელი კარიბჭეა შემორჩენილი. XVII-XVIII საუკუნეების ზღუდით გარშემორტყმულ ტაძრის ეზოში

საერთო ხედი. 1982 წლის ფოტო

განლაგებულია გვიანი შუა საუკუნეების სხვადასხვა ნაგებობები (სატრაპეზო, მარანი, სამრეკლო).

შუა საუკუნეებში ალავერდის ტაძარს დიდი ზიანი მიაყენა მტრის შემოსევებმა და მიწისძვრებმა, რაც გა-

⁵ ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 548, 917

⁶ Г. Н. Чубинашвили, Архитектура кахетии, Тб., 1959, გვ. 370

⁷ ლ. მენაბდე, ძველი ქართული ლიტერატურის კერები, თბ., 1992 გვ. 56

⁸ ალავერდში დაკრძალული არიან: ალექსანდრე I, თეიმურაზ I, დედოფალი ანა. აქვეა დასვენებული წმ. ქეთევან წამებულის ნეშტის ნაწილი

ინტერიერი, საკურთხეველი, 2010 წლის ფოტო

ნაპირობებდა აღდგენით სამუშაოებს. 1476-1495 წწ. კახთა მეფე ალექსანდრემ, მისმა დედამ ნესტან-დარეჯანმა და თანამეცხედრემ, დედოფალმა ანამ ალავერდის ძლიერ დაზიანებულ ტაძარს დაადგეს ახალი გუმბათი, აღადგინეს კედლების ზედა ნაწილები. “ქართლის ცხოვრების” ანა დედოფლისეული ნუსხის გადამწერის ანდერძში აღნიშნულია: “... ამათ აღაშენეს და განწმინდეს ყოვლისაგან ღუარძლისა, აღაშენეს ცაი და გუმბათი და სამკრონი რაბამ რამე აღმატებულად და შემსგავსებულად, ვითარცა ჯერ იყო წინანდელთა ქმნულთა ნივთთა სიკეთითა და მოქმნულებისა შეუსწორებლობისა...”⁹

XV საუკუნის ეს “მეორედ აშენება” აგურით შესრულდა, მაგრამ “აღმატებულად და შემსგავსებულად”. ახლანდელი გაგებით ყოვლივე ეს წარმატებული რესტავრაციის ტოლფასია და მართლაც, არაერთ მკვლევარს აღუნიშნავს, რომ XV საუკუნის აღდგენამ არ შეცვალა ტაძრის შიდა სივრცე, პროპორცია და საერთო ხასიათი.

1616 წელს შაჰ-აბასის კახეთში შემოსევის შედეგად ძლიერ დაზიანდა ალავერდის ტაძარი. იგი აღადგინა

როსტომ მეფემ. იმავე საუკუნეში ალავერდი დაარბიეს თურქმანებმა, უფრო მოგვიანებით – ლეკებმა.

სხავადასხვა დროს ალავერდის კათედრალს დიდი ზიანი მიაყენა მიწისძვრებმა: 1668 წელს “იანვარსა იძრა დედამინა გასაკვირვებლად და დაიქცა მეორედ წმინდა გიორგი ალავერდისა...”;¹⁰ 1742 წლის მიწისძვრის შედეგად: “...დაირღუა და შეიმუხრა ალავერდის ეკლესია...”.¹¹

მისი აღდგენა დაიწყო დედოფალმა თამარმა და დაასრულა მეფე ერეკლე მეორემ. ამავე პერიოდში ააგეს დასავლეთი კარიბჭე, რომელმაც თავდაპირველი სტოა შეცვალა. აღდგენილი ნაწილები კვლავ აგურით შესრულდა.

XIX საუკუნის შუა ხანებში, რუსული საეკლესიო მმართველობის ნებით, მოანგრიეს ალავერდის სამხრეთი, ჩრდილოეთი სტოის ნაწილები და როგორც ინტერიერში, ასევე ფასადებზე შეათეთრეს კედლები. ამის შემდეგ დიდი ხნის მანძილზე თვალს მიეფარა კედლის მხატვრობა, რომელიც კვლავ მხოლოდ 1967 წელს გამოვლინდა (კედლის მხატვრობის განმედიტ სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა მხატვარ-რესტავრატორი შალვა აბრამიშვილი). ფასადების შელესვა-შეთეთრება ნებისმიერი სხვა ნაგებობისათვის დამლუპველი იქნებოდა და ის რომ ალავერდმა ამის შემდეგაც არ დაკარგა მნიშვნელოვნება, მისი მაღალმხატვრული ღირსებებითაა განპირობებული.

1980-იან წლებში ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს სამეცნიერო-მეთოდურ საბჭოზე გადაწყდა გვიანდელი ნალესობის მოხსნა ტაძრის ფასადებიდან. დიდი

აღმოსავლეთი ფასადი, ფრაგმენტი 2010 წლის ფოტო

⁹ ქართლის ცხოვრება, ანა დედოფლისეული ნუსხა, დასაბუთად მოამზადა ფილოლოგიის განყოფილებამ ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1942, გვ. 236

¹⁰ 1514 წლის სახარების მინაწერი, იბ. Г. Н. Чубинашвили, დასახ. ნაშრ., გვ., 371, სქ. 5

¹¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 630

მოცულობის გამო ყოველ წელს თითო ფასადზე მიმდინარეობდა სამუშაოები. დღევანდელი გადასახედიდან თუ ვიმსჯელებთ, ამგვარი არასწორი დაგეგმვის შედეგად თავი იჩინა პრობლემებმა, რომელიც დღემდე მოუგვარებელია. მხედველობაში გვაქვს ტაძრის იმთავითვე დაზიანებული საფასადო ქვის წყობა და გვიანდელი აგურის ჩანართები, რომელიც ნალესობის მოხსნის პროცესში კიდევ უფრო მეტად შეილახა და აჭრელდა.

ისეთი რთული ისტორიის მქონე ნაგებობის რესტავრაციის საკითხები, როგორიც ალავერდია, უნდა გადწყვეტილიყო კომპლექსურად, მთლიანობაში, საბოლოო შედეგის გათვალისწინებით.

2008 წელს ტაძარი აიზომა და მომზადდა საპროექტო დოკუმენტაცია რეაბილიტაციისთვის (ავტორი პ. ნუცუბიძე). მიმდინარე სამუშაოების შედეგად აღმოჩნდა მრავალი საინტერესო სიახლე. მათ შორის აღსანიშნავია იოსებ ალავერდელის საფლავის გამოვლენა ტაძრის ჩრდილოეთ მკლავში, სადაც ტრადიციულად, მინიშნებული იყო წმინდანის დაკრძალვის ადგილი.¹²

ცალკე საკითხია არქეოლოგიური გათხრები ინტერიერში და მიმდებარე ტერიტორიაზე, რომლის შესწავლა და შედეგების გათვალისწინება მჭიდროდ უკავშირდება რესტავრაციის საკითხებს.¹³

ასეთ ვითარებაში ყოველდღიურად შეიძლება წამოიჭრას მეთოდური საკითხები, რომელიც გადანყვეტას მოითხოვს, რაც კვლევითი და საწარმოო სამუშაო ჯგუფის მუდმივ ჩართულობას, თანამშრომლობას მოითხოვს. წინააღმდეგ შემთხვევაში შედეგი კვლავ უარყოფითი იქნება. ამჟამად მიმდინარეობს ძეგლის გახსნა, რომელსაც პარალელურად მისდევს სარესტავრაციო სამუშაოები.

ალავერდის ტაძარი არაერთგზის დაზიანდა მტრის შემოსევებისა და მიწისძვრების გამო, რასაც ყოველთვის მოსდევდა მასშტაბური აღდგენითი სამუშაოები. მეორედ მამენებლებლბად ძირითადად სამეფო ოჯახის წარმომადგენლები გვევლინებიან. განახლებები, რომლებიც ალავერდის ტაძარმა შუა საუკუნეებში განიცადა, განხორციელებულია გარ-

საერთო ხედი რესტავრაციის დროს, 2010 წლის ფოტო

კვეული ტაქტით, წარსული ნაშენის მოფრთხილებით და შენარჩუნებით.

საწინააღმდეგო ხასიათისაა XIX საუკუნის აღდგენები. XX საუკუნის 80-იან წლებში დაწყებული რესტავრაცია წარუმატებელი აღმოჩნდა არასწორი დაგეგმვისა და შესრულების დაბალი დონის გამო. უკანასკნელ ხანებში მიმდინარე სამუშაოების სპონტანურად წარმართვამ შესაძლებელია კიდევ უფრო დაამძიმოს ძეგლის მდგომარეობა.

საერთო ხედი. 2010 წლის ფოტო

¹² როგორც XX საუკუნის 20-იანი წლების ფოტოზე ჩანს, ჩრდილოეთ მკლავში, აფსიდის ორივე მხარეს განთავსებულ შეწყვილებულ თაღოვან ნიშებს შორის, სალხინებელის ქვეშ იდგა ლუსკუმა. იხ. გ. ნ. Чубинашвили, დასახ. ნაშრ., ტაბ. 293

¹³ XX საუკუნის 80-იან წლებში, ტაძრის იატაკის გამოცვლასთან დაკავშირებით, ჩატარდა გათხრები ინტერიერში, იხ. ბ. მჭედლიშვილი, მ. გოცაძე, ალავერდის 1991 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში, საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველო, სამეცნიერო შრომების წელიწდეული I, თბ. 1995; 2009-2010 წლების გათხრების შესახებ იხ. გაზეთი "კვირის პალიტრა", 17-23 იანვარი, 2011, გვ. 15; <http://spondio.blogspot.com>

ნასოფლარ ალანძას (ძველი ალანძია) ეკლესია მდებარეობს ქვემო ჯავახეთში, სოფელ ტოლოშის სიახლოვეს. მაღალი მთებით მოსაზღვრული, უტყეო და ქვიანი ადგილი, სადაც ალგ-ალაგ კლდეში ნაკვეთი გამოქვაბულებიც მოჩანს, უკაცრიელ შთაბეჭდილებას ტოვებს. ოდესღაც აქ არსებული სოფლიდან მხოლოდ VIII ს-ის დარბაზული ტიპის ეკლესიაა გადარჩენილი. იგი ნაგებია თანაბარი ზომის, სწორ რიგებად დალაგებული ტლანქად დამუშავებული ქვებით. ფასადების კუთხეები გრძელ-მოკლედ ჩარიგებული კარგად გათლილი კვადრებითაა გამოყვანილი. ამავე მასალითაა ნაწყობი კონქი და ერთადერთი წყვილი პილასტრი ინტერიერში. კედლებზე შემორჩენილია მხატვრობის უმნიშვნელო ფრაგმენტები.

ეკლესიას გამომსახველობას სძენს ნალისებრი მოყვანილობის ფორმები (კონქის თალი, სარკმლები). განსაკუთრებით სადღესასწაულოდ გამოიყურება სამხრეთი შესასვლელის ტიმპანის ნალისებრი თალი,

რომლის თავზე კედლის სიბრტყიდან ამოზიდული, დეკორაციული ელემენტებით გაფორმებული თაღოვანი თავსართია გადაყვანილი.

ნაგებობამ XX ს-ის მეორე ნახევრამდე გადაკეთებებისა და მნიშვნელოვანი დანაკარგების გარეშე მოაღწია, რამაც 1970-იან წლებში რესტავრატორებს გაუადვილა მუშაობა. პროექტის ავტორის, თამარ ნემსაძის მიერ შედგენილი დასაბუთების მიხედვით ირკვევა, რომ ადგილზე არსებული მონაცემების მიხედვით შესაძლებელი იყო ნაგებობის სრული აღდგენა. ეკლესიას მხოლოდ ერთადერთი დეტალი – კარნიზი არ შემოუნახავს. ასევე, დასაბუთებას მოითხოვდა ეკლესიის სახურავის ქანობების დადგენა.

რესტავრაციის პროექტის საექსპერტო დასკვნის ავტორი ლ. რჩეულიშვილი დადებითად აფასებს პროექტს და აღნიშნავს, რომ “კარნიზისა და ქანობების აღდგენის საკითხთან დაკავშირებით პროექტის ავტორს ჩატარებული აქვს კვლევითი სამუშაო სინე-

საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. 2010 წლის ფოტო

რონულ ძეგლთა ანალოგების მიხედვით”.¹⁴

ლ. რჩეულიშვილმა მეთოდური საბჭოს წინაშე დააყენა კამარისა და კარნიზის აღსადგენი მასალის შერჩევის საკითხი. საბოლოოდ კარნიზი და კამარის საბჯენი თალი ქვით აღადგინეს, ხოლო კამარა – ბეტონით.

იმ დროისათვის ცემენტი და რკინა-ბეტონი ფართოდ გამოიყენებოდა სარესტავრაციო პრაქტიკაში საქართველოსა და სხვა ქვეყნებში, თუმცა უკვე ცნობილი იყო ის უარყოფითი თვისებები, რასაც იწვევდა მისი ტრადიციულ მასალებთან ერთად გამოყენება.

ალანძიის ეკლესიის აღდგენა მეთოდური სირთულეებით არ გამოირჩეოდა, მაგრამ არქიტექტორ-რესტავრატორმა, სამეცნიერო-მეთოდურმა საბჭომ და პროექტის რეცენზენტმა რესტავრაციასთან დაკავშირებული ყველა საკითხი ღრმად გამოიკვლიეს და გულდასმით განიხილეს. პროექტის განხორციელების შედეგად შენარჩუნებული იქნა გარდამავალი პერიოდის ეს მეტად საყურადღებო ნაგებობა.

სამხრეთი ფასადი რესტავრაციამდე. 1970-იანი წლების ფოტო

სამხრეთი შესასვლელის ლუნეტი. 2010 წლის ფოტო

სამხრეთ-აღმოსავლეთი ფასადი რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

¹⁴ ლ. რჩეულიშვილი, დასკვნა, ალანძიის რესტავრაციის პროექტზე. ხელნაწერი ინახება საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქივში

ანჩისხატის ტაძარმა, თუმცა ქალაქის რთული ისტორია გაიზიარა და მნიშვნელოვანი ნგრევა-დაზიანება შეეხო, თბილისის უძველეს ეკლესიათა შორის მაინც ყველაზე მეტად შეინარჩუნა თავდაპირველი აგებულების ძირითადი ხაზები და მხატვრული სახის მეტყველება.

VI ს-ის დასაწყისში, ზემო კალაში, ზედ მტკვრის პირას აგებული მარიამ-წმიდის ეკლესია, დედაქალაქის მშენებლობის საწყის ეტაპზევე იყო გააზრებული

ანჩისხატი. ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან. 1992 წლის ფოტო.

განაშენიანების ერთერთ აქცენტად, რასაც ჩანს, მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე უწევდნენ ანგარიშს; ეს იგრძნობა 1673 წლის მოგზაურობისას ჟან შარდენის თანმხლებ მხატვარ გრელოს მიერ შესრულებული თბილისის უადრეს გრაფიკულ გამოსახულებაშიც.

ჩალისფერი ტუფის სუფთად თლილი კვადრებით ნაშენი სამნავიანი ბაზილიკის საკურთხეველის აფსიდი და პასტოფორიუმები გეგმის გარე სწორკუთხედშია მოქცეული. ფასადების ქვედა ნაწილებში კვადრები დიდი ზომით გამოირჩევა, ხოლო ზედა მონაკვეთებში თვალშისაცემია ქვის ზომების შემცირება. გრძივ კედლებზე თლილი ქვით ამოყვანილ დიდ სიბრტყეებს ზე-

მოდ აგურის წყობა აგრძელებს და შენობა აგურისავე კარნიზით სრულდება. ინტერიერში ყურადღებას იპყრობს ნალისებური, ნახევარწრიული და შეისრული ფორმების შერწყმა-შეზავება, რაც ორ სამშენებლო პერიოდს ხდის თვალსაჩინოს.

“მოქცევაჲ ქართლისაჲ” იუწყება, რომ დაჩის მეფობაში, როცა კათალიკოსი იყო სამოველ, “ტფილისს კაცნი დასხდებოდეს და მარიამ-წმიდაჲ ეკლესიაჲ აღაშენეს”. მომდევნო საუკუნეებში, თბილისის მძიმე ისტორიის ქარტეხილებში, ანჩისხატის ბედზე წყაროებიდან არაფერია ცნობილი. მხოლოდ სამრეკლოს დასავლეთ ფასადზე მოთავსებული მხედრულით შესრულებული წარწერა შეიცავს ცნობას ტაძრის განახლების შესახებ კათალიკოს დომენტის მიერ 1675 წელს, როსტომის მეფობაში. რადგან “მარიამ-წმიდა საუკუნეების განმავლობაში ქართლის კათალიკოსის, ხოლო გვიან შუასაუკუნეებში საქართველოში კათალიკოს-პატრიარქის კარის ეკლესია იყო”,¹⁵ საგულისხმოა, ქტიტორი საწყის ეტაპზეც კათალიკოსი ყოფილიყო.

ტაძრის განსხვავებულ არქიტექტურულ ფორმებსა, თუ მასალაში ეს ორი ძირითადი სამშენებლო პერიოდი – VI და XVII საუკუნეები მკაფიოდ იკითხება. XIX ს-ში ნაგებობამ კიდევ ერთი გადაკეთება განიცადა. ამ დროის უხეში სახეცვლის შედეგები XX ს-ის შუა წლების რესტავრაციისას გამოსწორდა. ანჩისხატის ეკლესიის XVII ს-ის განახლება შუა საუკუნეებში ნაგებობის აღდგენის ერთ-ერთ საყურადღებო ნიმუშად გვევლინება. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით იგი “შემუსრვილი აღაშენა კათალიკოზმან დომენტიმ”,¹⁶ ტაძარი ამ დროს ჩამოქცეული კამარე-

¹⁵ ვ. სილოგავა, ანჩისხატის წარწერა, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., 2008, გვ. 43

¹⁶ ბატონიშვილი ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, მ. ჯანაშვილის რედაქცია, თფილ. 1904, გვ. 71

ანჩისხატი. ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან. XIX-XX სს-ების მიჯნის ფოტო.

ბით, ნავთაშორისი ბოძებით და დაზიანებული კედლებით მდგარა. მშენებლებს სერიოზული კონსტრუქციული სამუშაო განუხორციელებიათ. მათ მაქსიმალურად გამოიყენეს შემორჩენილი ძველი ნაწილები, ხოლო ახალი – განსხვავებული მასალით, აგურით, და ამ დროისათვის დამახასიათებელი არქიტექტურული ფორმით შეასრულეს. საყურადღებოა, რა სათუთად შეუნახავთ ნავთაშორისი თაღების ქუსლები საკურთხეველთან და დასავლეთ კედელთან, ხოლო აქედან გადაყვანილი თაღისთვის ნახევარწრიული ფორმა მიუციათ და ძველი არ გაუმეორებიათ.

ფასადებზე დიდი სიფრთხილით, შეძლებისდაგვარად შენარჩუნებულია ძველი ნაწილები. ქვით ამოყვანილი თავდაპირველი წყობის გადარჩენილი ფრაგმენტები და ხანდაზმულობისგან დამდნარი ცალკეული კვადრები აგურის “ჩარჩოშია” მოქცეული და ირგვლივ შემოშენებით სათუთადაა დაცული. აღმოსავლეთი და დასავ-

ლეთი ფასადის დაზიანებული ნაწილების აღსადგენად ძველი ქვებია ხელმეორედ გამოყენებული. გადათლის გამო კვადრების ზომა შემცირებულია, რაც ძველის-

ანჩისხატი. ხედი ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან. 2006 წლის ფოტო.

გან აშკარად გამორჩეულ წყობას ქმნის, თუმცა მიღწეულია მხატვრული მთლიანობა.

XVII ს-ის აღდგენისგან განსხვავებით XIX ს-ში ეკლესიის განახლება უდიერად მოხდა. გაუგებარი დარჩა სიძველის მშვენიერება და ის შელესვა-შეთეთრებით მიიჩქმალა. საუკუნის შუაწლებში ბაზილიკის გადახურვის კეხზე პატარა, უფუნქციო ცრუ გუმბათი დააშენეს, ხოლო 1876 წელს დასავლეთიდან მრავალსართულიანი სამრეკლო მიადგეს. ძველი სარკმლები და შესასვლელთა ლუნეტები დაახშეს და ულაზათოდ დიდი, ქართული ეკლესიისთვის შეუსაბამო ახალი ფანჯრები გაჭრეს. ინტერიერში არსებული 1683 წლის კედლის მხატვრობა დასერეს, გადალესეს და ზეთის საღებავებით მოხატეს, ხოლო იატაკი 1 მ-ით აწიეს, რამაც შიდა სივრცე სრულიად შეცვალა და დააკნინა.

მოხატულობა საკურთხევის შუბლზე. ინტერიერი. 2005 წლის ფოტო.

1958-1960 წლებში, თბილისის 1500 წლისთავთან დაკავშირებით ანჩისხატს არქიტექტორ-რესტავრატორ რუსუდან გვერდნითელის ხელმძღვანელობით ჩაუტარდა სამეცნიერო-კვლევაზე დაფუძნებული რესტავრაცია¹⁷. ამოცანა მეტად რთული და სერიოზული იყო. უხეშად სახეცვლილი ტაძარი გათავისუფლდა ცრუ გუმბათისა და ახალი სამრეკლოსგან. გაიხსნა და თავდაპირველი სახით აღდგა XIX ს-ში ამოქოლილი ლუნეტებიანი შესასვლელები, სარკმლები და ნიშები; გამოვლინდა და გაიმიჯნა VI და XVII საუკუნეების ძირითადი სამშენებლო ფენები.

სპეციალურად შეირჩა კარიერი (სომხეთში) შესაფერისი ტუფის მოსაპოვებლად, რათა VI ს-ის კედლის დაზიანებული წყობის გამაგრებას და ახალ შევსებებს ნაგებობის მხატვრული სახის მთლიანობა არ შეეღაზა. დროის სიმცირის გამო ძეგლის აზომვა, გახსნა, გვიანდელი მინაშენების დაშლა და სახურავის შეკეთება პარალელურად მიმდინარეობდა. საიუბილეო მზადებასთან დაკავშირებული სიჩქარის გამო, იატაკის დონის დანევა ძველი ზღურბლების, ბაზისების და სხვა მონაცემთა შეჯერების საფუძველზე, მის ერთიან გახსნამდე მოხდა. სამუშაოს მიწურულს, ჩრდილო-აღმოსავლეთის კუთხეში აღმოჩნდა ძველი იატაკის ფრაგმენტი, რომელიც 23 სმ-ით მაღლა იყო ახალ დაგებულთან შედარებით. საბედნიეროდ, ეს სხვაობა მისაღები აღმოჩნდა. ამ შემთხვევამ ერთხელ კიდევ აჩვენა, რომ რესტავრაციისას, ძეგლის სრულ გახსნამდე გადაწყვეტილებების მიღება დაუშვებელია.

კონსერვაციისა და ნაწილობრივი რესტავრაციის მეთოდის გამოყენებით, რ. გვერდნითელმა გამოვლენილი მასალის შესწავლისა და ღრმა ანალიზის საფუძველზე, მაღალი დონის სარესტავრაციო სამუშაოს განხორციელებით ანჩისხატს დაუბრუნა შესაბამისი ხუროთმოძღვრული სახე და მხატვრული მნიშვნელობა. მიუხედავად მოკლე ვადებისა მან ეკლესიის გახსნამდე და გახსნის მერე შეასრულა დეტალური ფიქსაცია, შეადგინა “ძეგლის შესწავლის ანგარიში”, “რესტავრაციის პროექტის დასაბუთება” და “სარესტავრაციო სამუშაოების ჩატარების ანგარიში”, რაც ზუსტ წარმოდგენას იძლევა ჩატარებულ სამუშაოზე. მოგვიანებით, ამ მასალის საფუძველზე გამოქვეყნდა ნაშრომი¹⁸ – “წმ. მარიამის” ეკლესია თბილისში, ანჩისხატი”, რომელიც ხელმისაწვდომს ხდის ძეგლის გახსნისა და შესწავლის შედეგებს და ერთგვარ სახელმძღვანელოდაც გამოდგება სარესტავრაციო საქმიანობის დეტალებში გასარკვევად.

სამწუხაროდ, ბოლო წლებში ანჩისხატის მეზობლად აგებულ რესტორან “ამბასადორზე” სართულეების დაშენებამ, ასევე, შავთელის ქუჩაზე ჩატარებული სარეკონსტრუქციო სამუშაოების შედეგად გაზრდილი მოცულობის ახალი ნაგებობების გაჩენამ ანჩისხატის ტაძრის მნიშვნელობის უკან დანევა და საუკუნეების მანძილზე დამკვიდრებული მასშტაბური უპირატესობის დაკარგვა გამოიწვია ურბანულ კონტექსტში.

¹⁷ მხატვარ-რესტავრატორების მიერ შესრულებულმა ზონდაჟებმა დაადასტურა ცნობა მოხატულობის არსებობის შესახებ; ამ დროს გაიხსნა ევქარისტის სცენა საკურთხევის სარკმლის ზემოთ, აქვე – 1683 წლის წარწერა, ხოლო კონქის ზემოთ შუბლზე მრავალფეროვანი კომპოზიცია. მხატვრობა XIX ს-ში იყო დაკერძოებული ნაწილობრივ შესაჭიდებლად

¹⁸ რ. გვერდნითელი “წმ. მარიამის” ეკლესია თბილისში, ანჩისხატი”, თბ., 2001

ატენის სიონის გუმბათიანი ტაძარი გორიდან 12 კმ-ის დაშორებით, მდინარე ტანას სანაპიროს კლდოვან პლატოზე, საყრდენი კედლებით შემავრცხულ ბაქანზეა დაფუძნებული. იგი გეგმით და სივრცითი სტრუქტურით ახლოს დგას მცხეთის ჯვრის ტაძართან,¹⁹ მეორდება ფასადთა დეკორატიული სისტემა და ღიობთა განლაგების სქემაც, თუმცა მთლიანობაში, ცხოველხატულ გარემოში ჩანერილი, ტანსრული პროპორციის, მძლავრ გუმბათიანი ტაძარი კრისტალოური ფორმებით და მჟღერი ფერადოვნებით, შთაგონებული ოსტატის ქმნილებად, ბუნებასთან ჰარმონიულად შეთანხმებულ, დამოუკიდებელი მხატვრული ღირებულების ხუროთმოძღვრულ ნაგებობად წარმოგვიდგება.

VII ს-ის I ნახ.-ის ტაძრის გეგმის საფუძველს ჯვარი შეადგენს აფსიდებით დასრულებული მკლავებით, რომელთა გადაკვეთაზე აღმართულია რვანახნაგა გუმბათი, თითო ნახნაგის გამოტოვებით განთავსებული სარკმლებით. ჯვრის მკლავებს შორის გეგმით წრის სამი მეოთხედი მოხაზულობის მცირე სათავსებია ჯვრული კამარებით.

ატენის სიონი ნაშენია ჩალის-ფერ-მონაცრისფრო ქვიშაქვის თლილი კვადრებით. სხვადასხვა ზომის საპირე ქვის ნიშები უმეტესად სწორხაზოვანია, თუმცა ცალკეულ მონაკვეთებში ყურადღებას იპყრობს ფილებს შორის არსებული ნაპრალებისა და მანძილების შემავსებელი მცირე ჩანართები. ფასადებზე გაბნეული მდიდარი პლასტიკური დეკორი – ღიობთა ჩუქურთმიანი თავსართები, ფიგურული კომპოზიციები წმინდანთა და წინასწარმეტყველთა გამოსახულებით, ნადირობის

სცენები ცხოველთა და ფრინველთა რელიეფებით – კედლის სიბრტყეზე თავისუფლადაა განაწილებული და ერთმანეთთან საერთო დეკორატიული სისტემით არ არის გაერთიანებული. მათ შესრულებაში სხვადასხვა პერიოდი და ოსტატის ხელი გაირჩევა²⁰.

ატენის სიონის ინტერიერში შემორჩენილია ტაძ-

ატენის სიონი. ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. 1985 წლის ფოტო.

რის თანადროული, ანიკონური გამოსახულებები გრაფიკული ნახატი; კედლებს, ასევე ამკობს XI ს-ის მიწურულს შესრულებული უბრწყინვალესი მოხატულობა²¹. ტაძრის ფასადებსა და ინტერიერში გაბნეულია დიდი რაოდენობის პალეოგრაფიული და ფრესკული წარწერები, რომელთა უმეტესობა ქართულია²² და დამწერლობის განვითარების სრულ სურათს აჩვენებს²³ VII-XIX სს-თა შუალედში.

19 Г. Чубинашвили, Памятники типа Джвари, Тб., 1948

20 Н. А. Аладашвили, Монументальная скульптура Грузии, М., 1977, გვ. 41-49

21 რ. შმერლინგი, ატენის სიონის დათარიღების საკითხისთვის, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ.VIII, №4, 1947, გვ.233-267; თ. ვირსალაძე, ატენის სიონის მოხატულობა, თბ., 1976; მისივე – ქართული მხატვრობის ისტორიიდან, თბ., გვ.103-241

22 აქევა, სომხური, ბერძნული, არაბული, სირიული, ებრაული, სლავური წარწერები და პილიგრიმთა მინაწერები

23 გ. აბრამიშვილი, ზ. ალექსიძე, მხედრული დამწერლობის სათავეებთან, "ცისკარი", თბ., 1978, №5-6, გვ.135-144, 128-137;

ზ. ალექსიძე, ატენის სიონის ოთხი წარწერა, თბ., 1983; Т. Барнавели, О дате исполнения росписи Атенского Сиона, Сообщения Акад. наук Грузинской ССР, т.17, №3, Тб., 1956, გვ. 281-286

არქიტექტურის, პალეოგრაფიული წარწერების და კედლის მხატვრობის ანალიზი და შეჯერება აჩვენებს, რომ VII ს-ის 30-იან წლებში დაფუძნებული ატენის სიონის ტაძარი სამეფო ოჯახისა და ადგილობრივ ფეოდალთა ზრუნვის საგანს წარმოადგენდა. ფასადებზე წარწერები კეთდებოდა ყოველი სამშენებლო-სარემონტო სამუშაოსა და სხვა მნიშვნელოვანი მოვლენების აღსანიშნავად. ისინი უმნიშვნელოვანეს ისტორიულ ცნობებს შეიცავს. მათ შორის, ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ტაძრის მშენებლობასა, თუ შემკობასთან დაკავშირებული ტექსტები.

დასავლეთი ფასადი. სხვადასხვა დროის განახლებები. 2006 წლის ფოტო

სამხრეთი ფასადის აღმოსავლეთ ნიშაში ამოკვეთილია სომხური ასომთავრული წარწერა: “მე, თოდოსაკ [ამ] წმიდა ეკლესიის მამულებელი”. როგორც ირკვევა, X ს-ის მიწურულს, დროთა განმავლობაში დაზიანებული ატენის სიონის აღდგენა-შემკობისთვის სერიოზული სამუშაოები ჩატარებულა; მომხდარა ტაძრის ინტერიერის პერანგის შეკეთება (მოსხმა), შეცვლილა ფასადები-

სა და გუმბათის ყელის პერანგის დაზიანებული მონაკვეთები, ამასთანავე, ახლით შეუცვლიათ ძველი სკულპტურული რელიეფების ნაწილიც. აქ მომუშავე სომეხ ოსტატთა ჯგუფის ხელმძღვანელი ყოფილა არქიტექტორი და მოქანდაკე თოდოსაკი.²⁴

ამავე ნიშაში უნიკალური საამშენებლო წარწერაა,²⁵ 1060-1072 წლების შუალედისა, რომელშიც მოთხრობილია ბაგრატ IV ბრძანებით ქალაქის მშენებლობის შესახებ ატენში, სამეფო ზვრების ტერიტორიაზე. მშენებლობაზე მიმანიშნებელ წარწერათაგან განსაკუთრებით

საგულისხმოა, აგრეთვე, ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადზე, შვერილი საკურთხეველის ჩრდილო ნახნაგზე ამოკვეთილი ნუსხური წარწერა: “ქ. ესე კალაპ(ო)ტი მე, ბაგრატ შევექმენ”; პალეოგრაფიული ანალიზის საფუძველზე ზუსტდება, რომ საქმე ეხება კალაპოტის აგებას არა თავდაპირველი მშენებლობისთვის (კალაპოტი სულხან-საბას განმარტებით ყალიბს ჰქვია), არამედ მოგვიანებით, სავარაუდოდ X-XI სს-ში ნაგებობის აღდგენისთვის, ეგებ, მნიშვნელოვანი კონსტრუქციული სამუშაოს განხორციელების, ან საყრდენი კედლის გამაგრებისთვის. ატენის ტაძრის განახლებისას ხუროთმოძღვრების სანყისი ფორმები არ დარღვეულა. დაზიანებული ნაწილების აღდგენა, ჩანს კედლების მხოლოდ გარე მხარეს და მის პერანგს შეეხებია, რომელიც ანალოგიური ტონალობის ქვიშაქვით არის შესრულებული, რის გამოც კედლის აღდგენილი მონაკვეთები თვალშისაცემი არ არის. ამ მხრივ ატენის ტაძრის თოდოსაკისეული “რესტავრაცია” მაღალი ოსტატობით გამოირჩევა და ანგარიშს უწევს ძველს; რაც შეეხება საფასადო პლასტიკას, აქ მეტად ვლინდება ოსტატთა ინდივიდუალური ხელწერა, რომელსაც ერთგვარი სიჭრელე შეაქვს ტაძრის თავდაპირველ კლასიკურ მორთულობაში.

1968-1995 წლებში, არქეოლოგიური გათხრების დროს (ხელმძღვანელი გურამ აბრამიშვილი) ტაძრის ოთხივე ფასადის წინ გამოვლინდა უძველესი ბაზილიკის (V სს-ის შუა ხანები) ნაშთები, მარმარილოს მრგვალი სვეტები, ბაზისებისა და კაპიტელების ფრაგმენტები; ირკვევა, რომ ატენის ტაძრის სუბსტრუქცია ამ ადრეული სიონის ტაძრისთვის იქნა აგებული.²⁶

საარქივო მასალებიდან²⁷ ჩანს, რომ ატენის სიონის გალავანსა და შესასვლელზე სამუშაო შესრულდა 1939 წელს (არქიტ. გალუმოვი). XX ს-ის შუა წლებიდან ტაძარზე მცირე შუალედებით ტარდებოდა სარესტავრაციო-გამაგრებითი სამუშაოები, პრობლემას ქმნიდა სახურავში წყლის ჟონვა, გუმბათის, ცალკეული ნაწილებისა და სუბსტრუქციის გამაგრების საკითხები. ჩარევების შედეგი მდგომარეობის სტაბილიზაცია იყო, თუმცა დაზიანების მიზეზების საბოლოო აღმოფხვრა ვერ მოხერხდა.

ატენის სიონს გვიან შუა საუკუნეებში მონყობილი ლორფინის გადახურვა ბოლო დრომდე ჰქონდა. დაზიანების გამო 1957-1960 წლებში, გუმბათის გარდა, ის მთლიანად გამოიცვალა (არქივში დაცულია ასევე, 1959 წ. შესრულებული გუმბათის გამაგრების პროექტი; ავ-

²⁴ Г. Абрамишвили, Два строительных периода Атенского Сиона, “მაცნე”, (ისტ. არქ. ეთნ. სერია), თბ., 1972, №1, გვ.32-55; გ. აბრამიშვილი, ატენის სიონის უცნობი ნაარწერები, “მაცნე” (ისტ. არქ. ეთნ. სერია), თბ., 1976, №2, გვ.170-176

²⁵ ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., 2008, ვ. სილოგავას ანოტაცია, გვ. 60-61

²⁶ გ. აბრამიშვილი, ატენის კომპლექსური ექსპედიცია, არტანუჯი, საისტორიო ჟურნალი, №8-9, თბ., 1999, გვ. 11-12

²⁷ კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქივი

ტორი არქიტექტორ-რესტავრატორი ლ. ხიმშიაშვილი).

ათი წლის შემდეგ, გუმბათის მძიმე მდგომარეობის გამო ლორფინის მოხსნისა და დაზიანებების შესწავლის²⁸ გამოვლინდა – საბურავის ქვეშ არსებული კირხსნარის მრავლობითი ბზარები და წინა წლებში განხორციელებული ცემენტის ხსნარით გამაგრების უშედეგობა; ინექცია დაშლილი და გაფხვიერებული აღმოჩნდა. გამაგრებისა და საბურავის შეცვლის ხანგრძლივი სამუშაოს პარალელურად მოხდა ხსნარების ფენების შესწავლა: აღმოჩნდა XI ს-ის კრამიტის ფენილის ფრაგმენტი, რომლითაც შეცვლილი ყოფილა თავდაპირველი (VII ს.) გადახურვა; გვიან შუა საუკუნეებში კი, კრამიტის ეს საბურავი დაზიანების გამო ლორფინით შეუცვლიათ. გამაგრების მიზნით კარნიზის დონეზე გაკეთდა რკინა-ბეტონის სარტყელი და გუმბათის კონუსი თავიდან დაიხურა ლორფინით (არქიტექტორ-რესტავრატორი რ. გვერდნითელი და თ. ნემსაძე).

ატენის სიონის გამაგრებითი სამუშაოები 1980-იან წლებშიც გაგრძელდა. 2002-2004 წლებში განხორციელდა ტაძრის საბურავის კირხსნარით დაგოზვა (წი-

ნადადების ავტორი არქიტექტორ-რესტავრატორი მ. ბოჭოიძე). მომდევნო წლებში წყლის ჟონვა ისევ განახლდა. 2005-2006 წლებში საქართველოში აშშ საელჩოს დაფინანსებით (ელჩის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდის პროგრამა) შეკეთდა ტაძრის პოსტამენტი და ამოშენდა სუბსტრუქცია (სამუშაოს ხელმძღვანელობდა არქიტექტორ-რესტავრატორი თ. ნემსაძე). 2008 წელს, კულტურული მემკვიდრეობის სააგენტოს მიერ ტაძრის რეაბილიტაციის თემაზე ჩატარებულ ტენდერში გაიმარჯვა არქიტექტორ-რესტავრატორი მ. ბოჭოიძის პროექტმა, რომელიც არ განხორციელებულა.

2009 წელს, სამონასტრო კომპლექსის მშენებლობის მოსამზადებელი სამუშაოების დროს, ტაძრის ჩრდილო-დასავლეთით, ზედა ბაქანზე, ჩატარდა არქეოლოგიური გათხრები.²⁹

მათი დასრულებისთანავე, საპატრიარქოს მეთოდური საბჭოს მიერ შედეგების განხილვამდე და დაწყებული მძიმე დაინჟო კლდის მოჭრა (4 მ-ის სიღრმეზე) მძიმე ტექნიკის გამოყენებით, რა-

მაც საზოგადოების შემოთება გამოიწვია. 2009 წლის, ოქტომბერში, საპატრიარქოს ოფიციალური განცხადების შემდეგ სამუშაოები შეჩერდა.

2009-2010 წლებში, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მოწვევით, ატენის სიონის ტაძრისა და სუბსტრუქციის მდგომარეობის შესწავლაში ჩაერთვნენ გერმანელი სპეციალისტები (მიუნჰენის ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი რაინერ ბარტელი და ჯგუფი). პრაქტიკული სამუშაოების დაწყება იგეგმება უახლოეს მომავალში.

არქეოლოგიური სამუშაოები ატენის სიონის ჩრდილო-დასავლეთით. 2009 წლის ფოტო

²⁸ რ. გვერდნითელი, თ. ნემსაძე, ატენის სიონის გუმბათის საბურავის თავდაპირველი ფორმის დაბრუნების ცდა, ძეგლის მეგობარი, №17, 1969, გვ. 51-57

²⁹ გათხრები ჩატარდა არქეოლოგ გ. მახარაძის მეთვალყურეობით; გამოვლინდა ფეოდალური ხანის საერო ნაგებობის ნაშთები, XVIII ს-ის ზღუდის ნაშთები და სენაკები

ახალი შუამთის მონასტრის აკლესია

შუამთის ტყის განსაკუთრებულ მიმზიდველობას უკავშირდება ახალი შუამთის მონასტრის დამფუძნებლის, ლევან კახთა მეფის მეუღლის, გურიელის ასულ თინათინის სიზმრის პოეტური ამბავი, სადაც თეთრი შვინდის ხის ადგილას მონასტრის აგებაზეა მინიშნება. ჩანს, ამ ტყის განსაკუთრებულ სიკეთეს უკავშირდება ადრიდანვე ცნობილი, თუ ახლადადმოჩენილი მონასტრების სიმრავლე – ძველი და ახალი შუამთა, სკიტების ორი საფანე.

ახალი შუამთის მონასტერი. ეკლესია.
XX ს-ის დასაწყისის ფოტო

ახალი შუამთის სამონასტრო კომპლექსს (XVI ს. 40-იანი წწ.) დიდრონ ხეებში ჩაფლული, გალავნით შემოფარგლული ტერიტორია უკავია, სადაც ცენტრალური მდებარეობა აქვს დედოფალ თინათინის მიერ დაფუძნებულ ხახულის ღვთისმშობლის დიდ გუმბათიან ტაძარს, ხოლო მისგან ჩრდილო დასავლეთით სამრეკლო დგას (თინათინი 1550 წლისთვის აქ

მონაზვნად თავადვე აღკვეცილა). საუკუნის ბოლოს თინათინის ასულს, თეკლე მონაზონს ეკლესიისთვის ეგვტერი მიუშენებია.

აგურით ნაგები, აზიდული პროპორციის ეკლესია,³⁰ სწორკუთხედში მოქცეული გეგმით, ბემიანი საკურთხეველით, მის კუთხეებსა და ორ ცალკე მდგომ ბურჯზე დაყრდნობილი მაღალი გუმბათით, ამ ტიპის ნაგებობათა დიდი ჯგუფის პროტოტიპად იქცა. ტაძრის სამხრეთ გარშემოსავლელში გამოყოფილი ეკვდრებიდან მოღწეულია აღმოსავლეთის ნაწილები.

ეკლესიის ფასადების და გუმბათის ყელის მორთულობისთვის სწორკუთხა და შეტეხილთალოვანი ჩანეული სიბრტყეებია გამოყენებული. ყოველი ფასადის კეხის არეში გამოყვანილი საფეხუროვანმკლავებიანი დიდი ზომის ჩაღრმავებული ჯვრებისა და კედლის ძირითად სიბრტყეთა მონაცვლეობა ჩრდილ-სინათლით აფერადებს ნაგებობას, რასაც დამატებით ჟღერადობას სძენს ფასადებსა და გუმბათის ყელზე განაწილებული შეუღლესავი აგურისფერის კონტრასტი ფირუზისფერჭიქურიან ჯვრებთან.

ყურადღებას იქცევს კარნიზების ცალკეულ ნაწილებსა და აღმოსავლეთი და დასავლეთი ფასადების ნაპირა ქანობებს ქვემოთ გამოყენებული თლილი შირიმის მოზრდილი ფილებით ამოყვანილი სამ-

ახალი შუამთის მონასტრის სამრეკლო.
XX ს-ის დასაწყისის ფოტო

³⁰ ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, I, თბ., 1994, გვ. 127-130

კუთხა არეები, რაც აგურის წყობის ფონზე აშკარად გამოიყოფა.

ინტერიერში კედლებს და მასიურ, ოვალური გეგმის სვეტებს საყურადღებო თანადროული მოხატულობა ფარავს, რომელიც მიუხედავად ფრაგმენტულობისა გამომსახველობას მატებს უხვად განათებულ შიდა სივრცეს. დედოფალი თინათინი ლევან მეფისა და ვაჟის თანხლებით გამოსახულია დასავლეთ კედელზე, კარის მარჯვნივ.

დასავლეთი კარის ზემოთ არსებული წარწერიდან ირკვევა, რომ ეკლესია ერეკლე II-ის დროს, 1760-იან წლებში შეუკეთებიათ. ამ სამუშაოს ცვლილება არ შეუტანია ნაგებობის გეგმარებასა, თუ აგებულებაში.

რუსული ეგზარქატის მიერ ჩატარებულმა სარემონტო სამუშაოებმა კი, მრავალ მნიშვნელოვან ძეგლთან ერთად, ახალი შუამთის მონასტრის ეკლესიასაც უხეშად უცვალა სახე – XIX ს-ის I ნახევარში დაანგრიეს მისი გარშემოსავლელი და ეგვტერების ნაწილი. ამავე საუკუნის შუა წლებში ეკლესია სამრეკლოსთან ერთად შეათეთრეს და დიდი ჩაძირული ჯვრის არეები წითლად შეღებეს. შეათეთრეს ეკლესიის ინტერიერიც, რამაც დიდი ზიანი მიაყენა კედლის მხატვრობას.

ბოლო წლებში ჩატარებული სარესტავრაციო სამუშაოების შედეგად (სამუშაოს ხელმძღვანელობდა არქიტექტორ-რესტავრატორი პ. ნუცუბიძე) ეკლესიასა და სამრეკლოზე მთლიანად მოიხსნა ნალესობა და შეთეთრება, რამაც მონასტერს დაუბრუნა თავდაპირველი მხატვრული გადაწყვეტა. უნდა აღინიშნოს, რომ მომავალში სასურველი იქნება ეკლესიის აღმოსავლეთ და დასავლეთ ფასადზე, აგურის

ეკლესია სამხრეთ-დასავლეთიდან. ეკლესია რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

სამრეკლო რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

წყობაში ჩართული შირიმის თლილი კვადრებისგან შემდგარი სამკუთხა არეები გაინჟინდოს ამჟამად შესრულებული ნალესობისგან (რაც, ჩანს, ქვის დაზიანებული ზედაპირის დასაფარად გაკეთდა).

X-XI სს-თა მიჯნაზე აგებულ ბაგრატის ღმრთისმშობლის მიძინების ტაძარს საქართველოს კულტურულ მემკვიდრეობაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია თავისი გამორჩეული ისტორიული, მხატვრულ-არქიტექტურული ღირებულებისა და მაღალი სულიერი მნიშვნელობის გამო. 1994 წელს ბაგრატის ტაძარი გელათის მონასტერთან ერთად შევიდა UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის ძეგლთა ნუსხაში, როგორც შუა საუკუნეების ქართული არქიტექტურის ღირსშესანიშნავი ძეგლი და აღიარებული

ბაგრატის ტაძარი. ხედი სამხრეთიდან. 2005 წლის ფოტო

იქნა მისი ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობა.

ყოველივე ამის გამო ბაგრატის ტაძრის კონსერვაციასთან დაკავშირებული მეთოდური საკითხები, რამაც თავი იჩინა 1950-1990-იანი წლების შუალედში და ბოლო ათეული წლის მანძილზე, განსაკუთრებით აქტუალურია.

ქართული სამეფო-სამთავროების გაერთიანების დამასრულებელ ეტაპზე, “აფხაზთა და ქართველთა მეფის” ტიტულის მატარებელი ბაგრატ III-ის მიერ ღირსშესანიშნავი საეპისკოპოსო ტაძრის აგება იმ დროის დედაქალაქ ქუთათისში ქვეყნის გამთლიანების სიმბოლოდ იქცა. ტრიკონქის ტიპის ტაძრის გეგმისა და მხატვრული დამუშავების ჩამოყალიბებული სახე ხაზს უსვამს კავშირს ქვეყნის სხვა ისტორიული მხარეების საეკლესიო ნაგებობებში განხორციელებულ ხუროთმოძღვრულ თემებთან, ხოლო თავისებურებები მათ ორიგინალურ

ლურ გააზრებას აჩვენებს.

ნაგებობის ფასადებზე მსუბუქი და ზუსტი ხაზით ნაკვეთი სამკაული, სამხრეთ და დასავლეთ კარიბჭეთა ღრმა კვეთით შესრულებული პლასტიკური დეკორის გვერდით – მხატვრულ აზროვნებაში მოკლე ხანში მომხდარ სწრაფ ცვლილებებსა და სტილის განვითარების საინტერესო პროცესს ასახავს.

ჩვენამდე ტაძარი დიდებული და მონუმენტური ნანგრევების სახით მოვიდა. 1691 წ. განადგურდა ოსმალეთის მიერ აფეთქებული ნაგებობის გუმბათი და ზედა ნაწილები. 1770 წ. ეკლესია კიდევ უფრო დააზიანა ციხისთვის დაშენილმა ზარბაზნებმა. 1833 წ. დაინგრა დასავლეთი კარიბჭე; ამ დროისთვის მძიმედ დაზიანებულ ტაძარს საკურთხეველის ცენტრალური არე და დასავლეთი ფასადის ნაწილი გარღვეული ჰქონდა; ჩამონგრეული იყო თაღ-კამარები, გუმბათქვეშა სვეტები, ჩრდილოეთი კარიბჭე, გარსშემოსავლელი, დასავლეთი პატრონიკე და ჩრდილოდასავლეთი კუთხის კოშკი.

XIX ს-ის I ნახევარში, რუსეთის საეკლესიო მმართველობამ სამხრეთი კარიბჭე სამრევლო ეკლესიად გადააკეთა, რისთვისაც მისი დასავლეთი და აღმოსავლეთი კედლების ნაწილი დაშალეს, საკურთხეველი მიადგეს, ხოლო სამხრეთით არსებული ორთაღედი ამოაშენეს და ბოლოს, შეათეთრეს.

ნანგრევებად ქცეული ბაგრატის ტაძრის აღდგენის იდეა სულ არსებობდა და სხვადასხვა ძალით იჩენდა თავს, თუმცა ნაგებობის უნიკალურობა და დანაკარგების დიდი მასშტაბი სერიოზულ დაბრკოლებას ქმნიდა. XX ს-ში მნიშვნელობა შეიძინა იმანაც, რომ ბოლო სამი საუკუნის თაობათა ცნობიერებაში ტაძარი ამ სახით დამკვიდრდა და განსაკუთრებული სიყვარულისა და აღფრთოვანების ობიექტად იქცა.

ტაძრის გრაფიკული რეკონსტრუქციის პროექტი არქეოლოგიურ ანაზომსა და მეცნიერულ საფუძველზე დაყრდნობით პირველად გიორგი ჩუბინაშვილთან თანამშრომლობით არქიტექტორმა ნიკოლოზ სევეროვმა დაამუშავა (1942 წ.).

XX ს-ში, ნაგებობის მძიმე მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით, პერიოდულად ტარდებოდა პრაქტი-

ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან. 1930-ანი წლების ფოტო

კული სამუშაოები. საყურადღებოა, ლიტერატურული წყაროს ცნობა³¹ 1919 წელს ბაგრატის ტაძრის წყობის კირით შევსების შესახებ. 1930 წელს, “რიონჰესის” მიერ ერთიანი კედლით ამოშენდა აღმოსავლეთი ფასადის შუა, განგრეული არე და ჩატარდა ნაწილობრივი გამაგრება. შეიკრა სამხრეთ-დასავლეთი კუთხე და მცირე ზომის ფილებით შეიმოსა ჩრდილოეთი ფასადის აღმოსავლეთი ნაწილი. 1939-1941 წლებში, ეკლესიად გადაკეთებულ სამხრეთ კარიბჭეზე ამოშენდა განგრეული აღმოსავლეთი და დასავლეთი კედლები და დაიშალა ამ მხარეს დამატებული XIX ს-ის მინაშენები, ამასთან ერთად გაიხსნა ამოშენებული სამხრეთი სამთაღედი.

აღნიშნული რემონტების მიზანი არ ყოფილა ძეგლის თავდაპირველი ფორმების აღდგენა, თუმცა ამან შემდგომი ნგრევა შეაჩერა.

1950-იანი წლებიდან არქიტექტორ-რესტავრატორ ვახტანგ ცინცაძის ხელმძღვანელობით დაიწყო მრავალწლიანი სამუშაოები, რომელიც 1992 წლამდე გაგრძელდა. დასაწყისშივე დამუშავდა ტაძარზე ჩასატარებელი სამუშაოების თანმიმდევრობა, განისაზღვრა ტერიტორიის გათავისუფლება ზედმეტი ნაგებობებისგან, დადგინდა დაცვითი ზონები; დაიწყო ტაძრის გაწმენდა, მოხდა ჩამოცვენილი არქიტექტურული დეტალების შეგროვება-კლასი-

ფიკაცია; შესრულდა სრული გრაფიკული და ფოტოფიქსაცია.³²

შესწავლის მიზნით გაკეთდა შურფები, რამაც გამოავლინა კარგ მდგომარეობაში მყოფი მძლავრი საძირკვლები.

შემდგომ წლებში გარკვეული ინტერვალებით ხორციელდებოდა აღდგენა-გამაგრება და კვლევა-პროექტირება; ეტაპობრივად ხდებოდა მეთოდურ საბჭოსთან (საწყის პერიოდში მეცნიერებათა აკადემიის, 1978 წლიდან ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს) საკითხების შეთანხმება.

ძეგლის ადგილზე კვლევის მონაცემებზე დაყრდნობით და გამოვლენილი არქიტექტურული დეტალების გამოყენებით თანდათან აღდგა დაზიანებული კედლები და შეივსო ნაკლები ფორმები. მოწესრიგდა ფასადები ნაგებობის აღმოსავლეთ ნა-

წილში, თავდაპირველი სახე დაუბრუნდა სამხრეთ კარიბჭეს. შემდეგ სარესტავრაციო სამუშაოებმა ტაძრის დასავლეთ მონაკვეთზე გადაინაცვლა, შესრულდა სამხრეთი კედლის ხუთთაღედის ნაწილობრივი რესტავრაცია და კონსერვაცია; კედლები შეიკრა წყობაში მოთავსებული რკინა-ბეტონის სარტყლით და ნაგებობის ამ ავარიულ ნაწილს მდგრადობა დაუბრუნდა. გამაგრდა და დასრულებული ფორმა მიიღო ჩრდილო-დასავლეთი კუთხის სამსართულიანმა საცხოვრებელმა კოშკმა. ამასთან ერთად, აღმოსავლეთ ფასადზე მოიხსნა 1930

ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან. 1960-იანი წლების ფოტო

³¹ იხ. ალ. ქუთათელი, პირისპირ (რომანი), ტ. I, თბ., 1972, გვ. 187-188

³² ვ. ცინცაძეთან ერთად ტაძრის გაწმენდაში მონაწილეობდნენ არქიტექტორი მ. დვალი, გ. მასხარაშვილი, არქეოლოგი ბ. რამიშვილი; ანაზოში შესრულდა არქიტ. თ. კანდელაკის და დ. მორბედაძის მონაწილეობით

წლის რემონტის დროს ამოყვანილი ტექნიკური დანიშნულების კედელი და შემორჩენილი ფრაგმენტების შესწავლის შედეგად ფასადს მხატვრული გადანაწევთა დაუბრუნდა.

ზოგადი პროექტით გათვალისწინებული სამუშაოების დასრულების შემდეგ, 1972 წელს, მეთოდური საბჭოს წინაშე დაისვა საკითხი ტაძრის ინტერიერში ნაწილობრივი აღდგენითი სამუშაოების ჩატარების აუცილებლობის შესახებ, რაც დადებითად გადაწყდა. მომდევნო წლებში აღდგა კონქები და ადგილზე დაცულ ბა-

ჩაბეტონებული საძირკველი ინტერიერისა და ექსტერიერში. 2009 წლის სექტემბრის ფოტო

ზებზე სხვადასხვა სიმაღლით აღიმართა გუმბათქვეშა ბოძები, რამაც მინიშნება გააკეთა ინტერიერის ცალკეულ კვანძებზე და ზოგად ხაზებში წარმოაჩინა სივრცის თავდაპირველი მოდელირება. ამასთან ერთად, გაიწმინდა საკურთხეველის წინ 1916 წელს გამოვლენილი, ფერადი ხსნარით შესრულებული “მოზაიკური” იატაკი.

1985 წელს, ვ. ცინცაძის ხელმძღვანელობით რესტავრატორთა ჯგუფმა (ივ. გრემელაშვილი, დ. ბერბიჭაშვილი ი. ბანძელაძე) იმუშავა სამხრეთი მკლავის ფრონტონის და სატრიუმფო თალის აღდგენაზე. ბოლო ეტაპზე, ადგილზე გამოვლენილ ძირითად მონაცემებზე დაყრდნობით და მოძიებული დეტალების გამოყენებით განხორციელდა დასავლეთი კარიბჭის აღდგენა (ვ. ცინცაძესთან ერთად კარიბჭის აღდგენაზე მუშაობდა რესტავრატორი ივ. გრემელაშვილი).

1994 წელს, დასრულდა საუკუნის შუა ხანებიდან მიმდინარე სამუშაოები, რომლის დროსაც რეკონსტრუქციის, გამაგრების და კონსერვაციის შერეული მეთოდით, ბაგრატის ტაძრის მონუმენტურობა ნაგრევებმა მკაფიო კონტურები შეიძინა.

ამ ხნის განმავლობაში სამეცნიერო საბჭოზე ცალ-

კეული საკითხების განხილვას არაერთგვაროვანი შეფასება ახლდა. ხშირ შემთხვევაში აღდგენა ზედმეტად თამამი ჩანდა და სკეპტიკურ დამოკიდებულებას იწვევდა. აღდგენილმა მონაკვეთებმა მთლიანობაში საკმაოდ დიდი მოცულობა შეადგინა, თუმცა ჩატარებულ სამუშაოთა ძირითადი ნაწილის შესრულება აუცილებელი იყო ნაგებობის ფიზიკური სტაბილიზაციისთვის. აღსანიშნავია, განხორციელებულ ქმედებათა თანმიმდევრულობა, შესრულების კარგი ხარისხი, ხელით დამუშავებული ქვის გამოყენება, რაშიც

ძეგლის მნიშვნელობის ადეკვატური დამოკიდებულება გამოჟღავნდა. საბოლოო შედეგმა ხელი შეუწყო ტაძრის მხატვრული ღირებულების წარმოჩენას.

მიუხედავად ასეთი მასშტაბური ჩარევისა, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, 1994 წელს ბაგრატის ტაძარი შეტანილი იქნა მსოფლიო მემკვიდრეობის ძეგლთა ნუსხაში.

XX ს-ის მიწურულიდან კვლავ წამოიჭრა ტაძრის სრული სახით აღდგენის იდეა, რომლის ინიციატორი საქართველოს საპატრიარქო იყო. მას მხარი დაუჭირა მაშინდელმა და შემდგომმა ხელისუფლებამ. სპეციალურად ამისთვის შეიქმნა “ბაგრატის ტაძრის აღორძინების ფონდი”.

საბოლოოდ, დამუშავდა რეაბილიტაციის პროექტი, რომელიც ქვით და რკინა-ბეტონის კონსტრუქციებით ტაძრის სრულ აღდგენას გულისხმობს (ავტორი ივ. გრემელაშვილი). იგი დაეფუძნა ნატურაში

კვლევის მონაცემებს, თანადროული ძეგლების პროპორციულ ანალიზს, ერთიანი საზომი ერთეულის – “რომაული ფუტის” გამოყენების წესისა და მეტროლოგიური კანონზომიერებების ავტორისეულ კვლევას. ძეგლის გრაფიკულმა რეკონსტრუქციამ, ისევე, როგორც დიდი ინფორმაციის მომცველმა საარქივო-ბიბლიოგრაფიულმა მიმოხილვამ (ხელოვნებათმ-

არქეოლოგიური ფენები ინტერიერში. იატაკის ქვეშ დაცული ძველი კედლები. 2009 წლის სექტემბრის ფოტო

(ცოდნე გ. ჭანიშვილი), სადაც თავი მოიყარა სხვადასხვა წყაროებში გაბნეულმა ცნობებმა, მთლიანობაში დიდი მოცულობის, პროფესიული საზოგადოებისთვის საინტერესო თეორიული მასალა შეადგინა.

სრული აღდგენის იდეას მხარს არ უჭერდა სპეციალისტების ნაწილი, რომლებსაც მისი გაცნობის საშუალება პროექტის ავტორის მიერ სხვადასხვა დროს მოწყობილ არაოფიციალურ შეხვედრებზე მიეცათ. მათთვის ცხადი იყო, რომ პროექტის განხორციელება გამოიწვევდა ძეგლის ფიზიკური და მხატვრული მახასიათებლების ხელყოფას და საბოლოოდ, ჩატარებული სარეკონსტრუქციო სამუშაოს მასშტაბი არაპროპორციული და შეუთავსებელი იქნებოდა ნაგებობის ავთენტურ ნაწილთან.

საპატრიარქოსა და ძეგლთა დაცვის სააგენტოს გაერთიანებულ საბჭოს წევრთა უმეტესობისთვის პროექტი მისაღები აღმოჩნდა (2008 წ.). უყურადღებოდ დარჩა იმ სპეციალისტთა³³ არგუმენტები, რომელთა აზრით ტაძრის სრული აღდგენა მისი მხატვრულ-ისტორიული ღირებულების დაკარგვას გამოიწვევდა.

პრაქტიკული სამუშაოების დაწყების შემდეგ სრულიად ნათელი გახდა გამოყენებული მეთოდის შეუ-

თავსებლობა ძეგლის დაცვის ფუნდამენტურ პრინციპებთან. დაიშალა ვ. ცინცაძის მიერ აღდგენილი ბურჯები. რკინა-ბეტონის ხიმინჯების მოსაწყობად გაიბურღა ტაძრის თანადროული მონოლითული ქვის ბაზისები და დაიწყო რკინა-ბეტონის სვეტების მოწყობა, მოხდა კედლების დიდი მონაკვეთების ზედაპირის არმირება და დახერხილი ფილებით შემოსვა.

სამუშაოების შეჩერებისა და მდგომარეობის გამოსწორების მოთხოვნით რეაბილიტაციის აღნიშნული პროექტის მოწინააღმდეგე სპეციალისტების ჯგუფმა, რომლებსაც დამსახურებული მოღვაწეები, ცნობილი მეცნიერები და ფართო საზოგადოების წარმომადგენლები შეუერთდნენ, გააკეთეს მიმართვა საქართველოს ხელისუფლების, საპატრიარქოსა და საზოგადოებისადმი.

მიმართვაში ხაზგასმული იყო შემდეგი – “...განხორციელებულ ჩარევებს, სამწუხაროდ, არ შეიძლება ვუნოდოთ ძეგლის აღდგენის მიზნით ჩატარებული გამაგრებითი ღონისძიება... გამოყენებული მეთოდი უკიდურესად აგრესიულია და იწვევს ავთენტური ფიზიკური ქსოვილის განადგურებას.” (09. 2009.)

ბაგრატის ტაძრის თანადროული ბაზისი და უფრო ადრეული ტაძრის ჯვრული ბაზა. 2009 წლის სექტემბრის ფოტო

როგორც მოგვიანებით გაირკვა, პროექტის განხორციელების შედეგები, ასევე უარყოფითად შეფასდა UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტის 34-ე სესიაზე (ბრაზილია, 25 ივლისი – 3 აგვისტო, 2010 წ.), რომლის გადაწყვეტილებით ბაგრატის ტაძარი გელათის მონასტერთან ერთად საფრთხეში მყოფი მსოფ-

³³ პროექტს მხარი არ დაუჭირეს საბჭოს წევრებმა ხელოვნებათმცოდნე ი. ელიზბარაშვილმა და ც. ჩაჩხუნაშვილმა

ინტერიერი. 2006 წლის ფოტო

ლიო მემკვიდრეობის ძეგლთა ნუსხაში იქნა გადატანილი. კომიტეტის შემადგამებელ დოკუმენტში აღნიშნულია: “მსოფლიო მემკვიდრეობის ცენტრს და მრჩეველ ორგანიზაციებს მიაჩნიათ, რომ რეკონსტრუქციის პროექტი დიდწილად გაანადგურებს ძეგლის არსებულ ავთენტურ ქსოვილს და ნანგრევებში შემორჩენილ მშენებლობის ოსტატობას, ასევე შეუქცევად ზემოქმედებას მოახდენს ძეგლის გამორჩეულ უნივერსალურ ღირებულებაზე და შედეგად მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტში განხილულ იქნება მსოფლიო მემკვიდრეობის ნუსხიდან ძეგლის ამოღების [საკითხი].”³⁴

2011 წ. საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროსა და კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მიერ მოწვეული იქნა იტალიელი არქიტექტორი, პროფესორი ანდრეა ბრუნო, რომელიც გაეცნო ბაგრატის ტაძრის მდგომარეობას და ითანამშრომლა ქართველ სპეციალისტებთან.

35-ე სესიაზე (25-29 ივნისი, პარიზი, 2011 წელი) უარყოფით კონტექსტში, კიდევ ერთხელ აღინიშნა ახლახან ჩატარებული სარეაბილიტაციო სამუშაოების შეუქცევადობა, მდგომარეობის შეძლებისდაგვარად გამოსწორების აუცილებლობა და ძეგლის არასტაბი-

ლური მდგომარეობიდან გამომდინარე, მისი გადახურვა მსუბუქი მასალის კონსტრუქციებით. UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტის გადაწყვეტილებით ბაგრატის კათედრალი და გელათის მონასტერი დარჩა საფრთხეში მყოფ მსოფლიო მემკვიდრეობის ძეგლთა ნუსხაში.

თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ბაგრატის ტაძარი საქართველოს ისტორიის ახალი ეპოქის შემოქმედებითად გააზრებული, ორიგინალური ნაწარმოებია, რომლის დანგრევიდან სამ საუკუნეზე მეტია გასული, დანაკარგები მეტისმეტად მასშტაბურია და კვლევის ახალი მონაცემები თეთრ ლაქებს ვერ ავსებს; სრული აღდგენა ყოველთვის ჰიპოთეტური იქნება. ამ პრობლემის გარეშე, ნაგებობის დასრულების შემთხვევაში, ახალი დანამატი პროცენტულად გადააჭარბებს თავდაპირველ სტრუქტურას და დაიკარგება სიძველესთან უმძაფრესი სიახლოვის განცდა, რაც ეუფლება ადამიანს ბაგრატის ტაძრის დიდებული ნანგრევის ხილვისას.

ინტერიერი. 2009 წლის სექტემბრის ფოტო

³⁴ მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტის 34-ე სესიის გადაწყვეტილებების გამოქვეყნებული დოკუმენტი – WHC-10/34.com./7B.Add , ნაწყვეტი ამონარიდიდან (გვ. 149-154). იხ. <http://whc.unesco.org/en/sessions/34COM/documents>

თბილისიდან დაახლოებით 18 კილომეტრის მოშორებით, მდინარე ვერეს ხეობაში, მთებით შემოსაზღვრულ ტაფობში, მყუდრო, დაუსახლებელ ადგილას ბეთანიის მონასტერია აშენებული.

მონასტრის მთავარი ტაძარი ღვთისმშობლის სახელზეა აგებული და წარმოადგენს XII-XIII სს-ების ჯვარ-გუმბათოვან ნაგებობას, რომლის ინტერიერი, თანადროული კედლის მხატვრობით არის დაფარული³⁵. ეკლესიის გეგმის კომპოზიცია გუმბათური სტრუქტურისა და მონუმენტური მხატვრობის ერთიანად გააზრების თვალსაჩინო მაგალითია. შიდა სივრცის განაწილება და მოხატულობის კომპოზიციური გადაწყვეტა მთლიანობაშია მოყვანილი. მნიშვნელოვანია ასევე ეკლესიის ფასადები, რომლებიც ცხოველხატული პოლიქრომიულობით გამოირჩევა და ამავე დროს, შემკულია XII-XIII სს. მდიდარი ორნამენტით დაფარული საფასადო დეკორით.

საუკუნეთა მანძილზე ეკლესია არაერთგზის იყო დაზიანებული-გადაკეთებული. იგი აგებული ყოფილა ადრეული, სავარაუდოდ X სს-ის აგურის ნაგებობის საფუძველზე. ამის დასტური ინტერიერის აღმოსავლეთ ნაწილში არსებული აფსიდების ნაღისებრი მოხაზულობაა, ასევე საკურთხევლში 1980-იან წლებში აღმოჩენილი მოხატულობის ადრეული ფენა და დასავლეთით, საძვალის თავზე განთავსებული აგურით ამოყვანილი მინაშენია, რომელიც დღეს იმდენად სახეცვლილია, რომ მის ადრეულობაზე ლაპარაკი სათანადო კვლევის ჩატარების გარეშე, შეუძლებელია.

XX ს-ის 70-იან წლებამდე, სანამ ბეთანიის ეკლესიაზე სარესტავრაციო სამუშაოები დაიწყებოდა, ტაძრის აღქმისას თვალშისაცემი იყო ძირითადად XVII და XIX სს-ების ჩარევები.

XVII ს-ში, ტაძრის დაკარგული მონაკვეთები განსხვავებული მასალით – აგურით იყო შევსებული. ასეთი მიდგომა – მკაფიო პოზიციაა. ეს არის მეთოდი, როცა არსებული ფორმის გამეორებით სხვა ფერსა და მასა-

ლაში ადასტურებ შენი დროის ქმედებასაც, და ამავედროულად, ასრულებ და წარმოაჩენ ნაგებობის თავდაპირველ ფორმებს.

ასეთივე გამოკვეთილი მეთოდი იკითხებოდა ეკლესიის XIX ს-ის “რესტავრაციაში”, რომელიც მამა სფირიდონის ხელმძღვანელობით ჩატარდა. ამ დროისთვის კვლავ მძიმე ფიზიკურ მდგომარეობაში მყოფი

ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან რესტავრაციის შემდეგ. 1978 წლის ფოტო

ეკლესიის გადახურვა დაზიანებული იყო, ინტერიერში წყალი ჩადიოდა. სამწუხაროდ, ამ შეკეთებისას, საგრძნობლად დადაბლებული იყო ჯვრის მკლავები და გუმბათის გადახურვის ქანობი, ეკლესიის ზედა ნაწილები გადაიხურა კარნიზის გარეშე. გუმბათის დაზიანებული ნაწილების შევსებისას, მამა სფირიდონის მიერ, წყობაში უსისტემოდ იყო ჩასმული ძველი ჩუქურთმიანი ქვებიც – “რათა ყველამ კარგად დაინახოს როგორი ყოფილა წინათ”.³⁶ ხოლო ჩუქურთმიანი ქვების გამოუყენებელი ფრაგმენტები მის მიერ სათუთად იყო შენახული.

XIX ს-ის ეს შეკეთება ჩუქურთმიანი ქვების შენახვა-გაფრთხილების თვალსაზრისით, მამა სფირიდონის პიროვნული ღირსებების მანიშნებელია, წინაპართა შემოქმედების მიმართ მისი ფაქიზი დამოკიდებულების ნიშანია და ამ მხრივ დადებით შეფასებას იმსა-

³⁵ ტაძარში დაცულია თამარ მეფის ერთ-ერთი პორტრეტული გამოსახულება 36 ა[რისტო] ქუთათელაძე, ბეთანია, გაზ. "ივერია", 1898, №227, 24.X

საერთო ხედი XIX ს-ის შეკეთების შემდეგ, 1851 წლის ფოტო

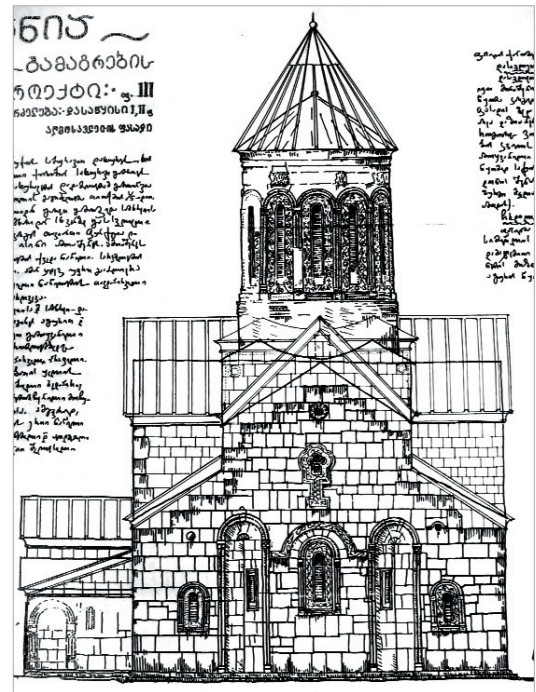
ხურებს, ამ დროს ავად თუ კარგად მოწყობილმა გადახურვამაც გადაარჩინა დალუპვას კედლის მხატვრობა, თუმცა კარნიზების მოცილებამ, ქანობების მნიშვნელოვნად დადაბლებამ და ორნამენტული ქვების განსხვავებულ ადგილებში ჩასმამ საგრძნობლად შეცვალა ტაძრის პროპორციები და მხატვრული სახე, რაც ცხადია მთლიანობაში უარყოფითად შეიძლება შეფასდეს.

ბეთანიის ეკლესიის პირველი პროექსიული, რეალობასთან თანხვედრი ანაზომები იყო შესრულებული 1937 წ. არქიტექტორების მ.კალაშნიკოვისა და ი.ერნის მიერ.³⁷

XX ს-ის 70-იან წლებში ძეგლზე დაიწყო აღდგენითი სამუშაოები არქიტექტორ-რესტავრატორ ვახტანგ ცინცაძის ხელმძღვანელობით. ეკლესია საფუძვლიანად იყო შესწავლილი, გამოიკვეთა ისტორიული ფენები და გაანალიზებული იყო შეკეთებების ხასიათი.³⁸ რესტავრაციის პროცესში ეკლესიის მთელ პერიმეტრზე მოეწყო კარნიზი, აღდგა თავდაპირველი ქანობები, გუმბათის გადახურვა. თლილი ქვის კვადრებით შეივსო წყობა, როგორც ჯვრის მკლავების ფრონტონის ფარგლებში, ასევე გუმბათის ყელზე. გუმბათში, კარნიზის ქვეშ მოეწყო რკინა-ბეტონის ქამარი, XIX ს-ის შეკეთებისდროინდელი აგურის სარკმლები შეიცვალა ქვის წყობით, მხოლოდ საპირეების პროფილისა და

ლილვების მოჩარჩოების გამეორებით. სამხრეთ ფასადის ფრონტონს დაუბრუნდა XIX ს-ის შეკეთების დროს, კარიბჭის ფასადზე ჩასმული ჯვარი. ინტერიერში მოწესრიგდა იატაკი – ფიცრების ფენილის აყრის შემდეგ ის დადაბლდა და მოიკირწყლა ქვის ფილებით.

ბეთანიის ეკლესიის რესტავრაციისას, იყო მცდელობა დაბრუნებოდა ტაძარს თავდაპირველი სახე. ამ შემთხვევაში, ისტორიული გადაკეთებები, რომლებმაც შეუცვალა იერი ნაგებობას, მხოლოდ გრაფიკულად, ნახაზზე იყო დატოვებული. ქვაში აღდგა ნაკლული და სხვა მასალით შევსებული სიბრტყეები, ადგილზე დაცულ, თავდაპირველ კუთხის ქვებზე დაყრდნობით მოეწყო გუმბათის გადახურვა და დაზუსტდა ჯვრის მკლავების სიმაღლეები და დამრეცობა. მთლიანობაში, ტაძარს ერთიანი მხატვრულ-კომპოზიციური სახე დაუბრუნდა.³⁹

აღმოსავლეთი ფასადი. რეკონსტრუქციის პროექტი

³⁷ ნახაზები ინახებოდა გ.ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში. XX ს-ის 90-იან წლებში, თბილისის ომის დროს ინსტიტუტის შენობის დაწვისას ხსენებული ნახაზები განადგურდა

³⁸ პროექტი და დასაბუთება ინახება კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქივში

³⁹ აღსანიშნავია, რომ ჯვრის მკლავების აღდგენილი ქანობების მეტისმეტი დამრეცობა – ეჭვს ბადებს. რესტავრატორის მიერ მოწოდებული არსებული კუთხეების დოკუმენტური დაცულობა რომ არა, შეიძლება გვევარაუდოს, რომ ნიშნული-კუთხეები – XVII ს-ის შეკეთების დროს იყო მოწყობილი

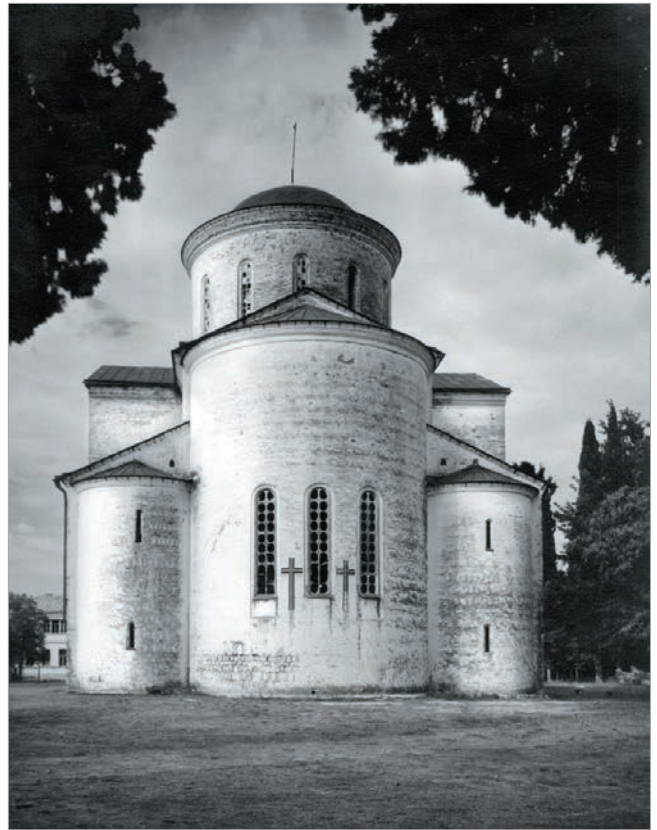
ბიჭვინტის ტაძარი

ბიჭვინტის ტაძარი მდებარეობს შავი ზღვისპირეთის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს და უძველეს ნაქალაქარის ტერიტორიაზე, რომელსაც ძველი ბერძნები პიტინტს უწოდებდნენ (ჩვ.წ.აღ. I ს.). იგი საუკუნეთა მანძილზე საქართველოს ერთ-ერთ უძლიერეს სარწმუნოებრივ ცენტრს წარმოადგენდა. X-XVI საუკუნეებში აქ დასავლეთ საქართველოს კათოლიკოსთა რეზიდენცია იყო.

X-XI სს-ების მიჯნაზე, ქვისა და აგურის რიგების მონაცვლეობით აგებული ტაძარი გეგმით წარმოადგენს ჯვარგუმბათოვან ნაგებობას წართექსით. აღმოსავლეთით სრულდება სამი შვერილი აფსიდით. ტაძრის დასავლეთ მკლავში სამმხრივი პატრონიკეა მოწყობილი. გუმბათი ემყარება საკურთხეველის შვერილებს და ორ თავისუფლად მდგარ ბოძს – თემა, რომელიც XII ს-დან მტკიცედ მკვიდრდება ქართულ ხუროთმოძღვრებაში. ტაძრის კედლები მოხატული იყო.

ბიჭვინტის ტაძრის ხუროთმოძღვრება ორგანულად არის ჩართული ქართული ქრისტიანული არქიტექტურის განვითარებაში, თუმცა მისი გარეგნობა, წყობის ხასიათი, მრგვალი გუმბათის ყელი – ამჟღავნებს მსგავსებას ბიზანტიურ ხუროთმოძღვრებასთანაც.

XIX ს-ის რემონტმა სახე შეუცვალა შენობას. კედლის მხატვრობა მთლიანად დაიფარა ნალესობის სქელი ფენით. მხოლოდ წართექსში გადარჩა XV-XVI სს-ების მიჯნის ფრესკები.

აღმოსავლეთი ფასადი რესტავრაციამდე. 1951 წლის ფოტო

საერთო ხედი რესტავრაციამდე. 1951 წლის ფოტო

1970-1974 წლებში არქიტექტორ-რესტავრატორების – ვახტანგ ცინცაძესა და გელა ჯაფარიძის მიერ ტაძარზე ჩატარდა აღდგენითი სამუშაოები. მომზადდა ადაპტაციის პროექტი. ნაგებობა შეკეთდა. ნალესობისგან გაიწმინდა ტაძრის ფასადები, რის შედეგადაც გამოვლინდა აგურისა და ქვის მონაცვლეობით შექმნილი ფიგურული წყობა. აგურის წყობა დადასტურდა ინტერიერშიც, ძველი ნალესობის მოხსნისას. განმედიტ-შესწავლითი სამუშაოების ჩატარების შემდგომ, დაიწყო ადაპტაციის პროექტის განხორციელება, რომელიც გულისხმობდა ტაძარში საკონცერტო დარბაზის მოწყობას. ეს იყო საკულტო ნაგებობის ადაპტაციის პირველი ნიმუში საქართველოში. ინტერიერის მოსაწესრიგებლად, კედლები

საერთო ხედი რესტავრაციის შემდეგ

ნაწილობრივ შეილესა. წყობის ხასიათის, საშენი მასალის დემონსტრაციის და კედლის მხატვრობის ექსპოზიციის მიზნით, კედლის ზედაპირის მონაკვეთები სხვადასხვა ადგილებში დატოვეს შეუღლესავი. განმენდისას გამოვლენილი მონუმენტური მხატვრობის ფრაგმენტები გამაგრდა. ინტერიერის საკონცერტო დარბაზად გადაკეთების პროცესში, საკურთხეველი აამაღლეს და გადააკეთეს სცენად. რთული კონსტრუქციული სამუშაოები იყო ჩატარებული ჯვრის სამხრეთ მკლავში ორლანის მონუკობისას: მის ჩასამონტაჟებლად სპეციალურად შეიქმნა ამაღლებული ბაქანი. ტაძრის შიდა სივრცეში გაიყვანეს ხელოვნური განათება. კეთილმოეწყო ძეგლის ტერიტორია.

ბიჭვინთის ტაძარზე ჩატარებული სამუშაოები საყურადღებო იყო, როგორც თავისი მასშტაბურობით, ასევე ახალი მიდგომით – ტაძრის ფუნქციის შეცვლა, ინტერიერის ნაწილობრივი შეღესვა მხატვრობისა და წყობის ექსპოზიციით, ხელოვნური განათების მოწყობა.

წლების მანძილზე ტაძარში იმართებოდა კლასიკური მუსიკის შესანიშნავი კონცერტები. იმ დროს, როცა ეკლესიებში წირვა-ლოცვის ჩატარება აკრძალული იყო, ეს მეთოდი გამართლებული და მისაღები აღმოჩნდა, ვინაიდან ტაძრის კედლებში აუღერებული კლასიკური მუსიკა განსაკუთრებული, ეკლესიისთვის შესაფერისი ამაღლებული გრძნობით ავსებდა და სულიერებით მუხტავდა სივრცეს. ტაძრის ამჟამინდელი მდგომარეობა უცნობია.

საკურთხეველი რესტავრაციამდე. 1970 წლის ფოტო

ბოდბის ტაძარი

ბოდბის ტაძარი მდებარეობს ისტორიულ ჰერეთში, სიღნაღიდან 2-3 კილომეტრის მანძილზე. საისტორიო წყაროების მიხედვით და მკვლევართა უმრავლესობის აზრით ქართველთა განმანათლებლის წმ. ნინოს დაკრძალვის ადგილი ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერშია.⁴⁰

გალავნით შემოზღუდული არქიტექტურული კომპლექსის ქვედა ტერასაზე მონასტრის მთავარი ეკლესია დგას, ხოლო სხვა ნაგებობები მისგან ჩრდილოეთით, ზედა ტერასაზეა განლაგებული.

წმინდა ნინოს საფლავზე აგებულ უძველეს ეკლესიას ჩვენამდე არ მოუღწევია, ბოდბის ტაძარი IX საუკუნეს მიეკუთვნება.⁴¹

იგი წარმოადგენს სამნავიან ბაზილიკას, სამი შვერილი აფსიდით აღმოსავლეთიდან და ნართექსით დასავლეთიდან. გვერდითი ნაგებობის აღმოსავლეთ მონაკვეთებში აფსიდებით დასრულებული სათავსებია გამოყოფილი: ჩრდილოეთით – სამკვეთლო, სამხრეთით – წმინდა ნინოს ეგვტერი. სამშენებლო მასალად გამოყენებულია აგური. ნაგებობა გამოირჩევა სისადავით და მასათა პროპორციული შეთანხმებით. ეკლესიის მოხატულობა XIX საუკუნეს მიეკუთვნება. იგი ზეთის საღებავითაა შესრულებული.

შუა საუკუნეების მანძილზე ბოდბის ტაძარმა მრავალი ცვლილება განიცადა. უკანასკნელ ხანებში გამოვლენილი მონაცემების მიხედვით გამოიკვეთა

აღდგენა-განახლების პერიოდები.

შუა ნავის დასავლეთი და სამხრეთი კედლების შესაყარზე, აგურის წყობაში კუთხით ჩართული შირიმის ქვის სამხრეთ და დასავლეთ მხარეს მოთავსებული ასომთავრული წარწერის მიხედვით ვინმე გიორგის, დავით აღმაშენებლის ძის დემეტრეს მეფობის ხანაში (1125-1156), ექვს თვეში განუახლებია ტაძარი.⁴²

ბოდბის მონასტრის საერთო ხედი. 2000 წლის ფოტო

ამ დროს დიდად არ შეცვლილა ნაგებობის თავდაპირველი სახე, გადაკეთება ძირითადად შუა ნავის ზედა ნაწილს შეეხო.

XIV საუკუნეში მომხდარი დიდი მიწისძვრის გამო ძლიერ დაზიანდა ბოდბის ტაძრის ნართექსი და დასავლეთი ფასადი, რის შემდეგაც იგი შეიმოსა ლურჯი, შავი, მწვანე და თეთრი ქიქური დაფარული აგურით.

⁴⁰ დ. მუსხელიშვილი, ციხე-ქალაქი უჯარმა, თბ., 1966, გვ. 44; თ. პაპუაშვილი, ჰერეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1970, გვ. 126-127; თ. თოდრაძე, ქიზიყის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, ტ. VI, თბ., 1982, გვ. 79; ივ. შაიშმელაშვილი, ქიზიყი, თბ., 1973, გვ. 42-62; ლ. მირიანაშვილი, ბოდბის, ბოდბის ლოკალიზაციისა და წმინდა ნინოს ნეკროპოლის საკითხისათვის, თსუ-ს სიღნაღის (კახეთის) ფილიალის სამეცნიერო შრომები, კრ., V 2004, გვ. 41-60

⁴¹ ც. ჩაჩხუნაშვილი, ნ. ზაზუნაშვილი, ბოდბის ტაძრის რესტავრაციის შედეგები, საქართველოს სიძველენი, 7-8, თბ., 2005, გვ. 64-80

⁴² დ. ბერძენიშვილის, ე. კაველაშვილის და ვ. სილოგავას მიხედვით წარწერა იწყება სამხრეთ ფასადზე და გრძელდება დასავლეთისაზე. ტექსტი შემდეგნაირად იკითხება: "ქრისტე, მე გიორგი ავაგე ეკლესია ესე ვ-თოე მსახურებითა ჩემითა მეფობასა დემეტრესასა"

ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან და სამხრეთ-დასავლეთიდან რესტავრაციამდე. XX საუკუნის დასაწყისის ფოტოები

XVII საუკუნეში, კახეთში შაჰ-აბასის გამანადგურებელი შემოსევისას ბოდბის ტაძარიც დაზიანდა. ნგრევის მასშტაბი საკმაოდ დიდი იყო. ამ პერიოდს მიეკუთვნება ტაძრის ქვედა კორპუსის გასქელება და მატებითი კედლით სამი მხრიდან (გარდა დასავლეთისა) და გვერდითი ნაგებობის სახურავების ამაღლება.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ბოდბელი მიტროპოლიტი იოანეს ინიციატივით განახლდა ბოდბის ტაძარი.

1980-იან წლებამდე (სარესტავრაციო სამუშაოების

დაწყებამდე) ბოდბის ტაძრის სამი შვერილი აფსიდი კონტრფორსებით იყო შემაგრებული; სამხრეთი და ჩრდილოეთი შესასვლელების წინ სფერული გუმბათებით დასრულებული წრიულსვეტებიანი და ფრონტონებიანი კარიბჭეები იდგა; ბაზილიკის ცენტრალურ ნავზე ამართული იყო პირამიდული სახურავით დაბურული მცირე ზომის ცრუ გუმბათი; ტაძრის შელესილ-შეთეთრებული სამი ფასადის ფონზე მკვეთრად გამოირჩეოდა ჭიქურიანი აგურით მოპირკეთებული დასავლეთი ფასადი.⁴³

ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან და სამხრეთ-დასავლეთიდან რესტავრაციის პირველი ეტაპის დასრულების შემდეგ. 2000 წლის ფოტოები

⁴³ რესტავრაციის პირველი ეტაპის დროს, 1980-იან წლებში დასავლეთი ფასადის ჭიქური მოიხსნა. მისი ფერადოვნება ელენე ახვლედიანის ნამუშევარმა შემოგვინახა

რესტავრაციის მეორე ეტაპი. ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან და სამხრეთ-დასავლეთიდან. 2002 წლის ფოტოები

1979 წელს ძეგლთა დაცვის სამეცნიერო-მეთოდურმა საბჭომ მიიღო ბოდბის ტაძრის რესტავრაციის გადაწყვეტილება. 1989 წელს დასრულდა სარესტავრაციო სამუშაოების პირველი ეტაპი (პროექტის ავტორი ზინაიდა ქუფარაშვილი).

ამ დროს მოიხსნა XIX საუკუნეში აგებული კარიბჭეები და ცრუ გუმბათი; დასავლეთი ფასადის ჭიქურიან აგურს მოშორდა ფერადოვანი ფენა; შენობა ნაწილობრივ შეიღესა ცემენტის ხსნარით. სამუშაოების დასრულების შემდეგ ტაძრის ფასადები არ ასახავდა ნაგებობის რთული ისტორიის არც ერთ ეტაპს. ცემენტის შეღესილობა საფრთხეს უქმნიდა ნაგებობას, განსაკუთრებით – კედლის მხატვრობას. მომდევნო წლებში იყო მცდელობები მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად, მაგრამ მთავარი პრობლემა კვლავ მოუგვარებელი რჩებოდა. მეთოდურ საკითხებზე თვით სპეციალისტებს შორისაც არ იყო ერთიანი აზრი.

2002 წელს მოძიებული იქნა თანხები ტაძრის რესტავრაციი-

სათვის, (ბანკი რესპუბლიკა). ძეგლთა დაცვის დეპარტამენტის ინიციატივით შეიქმნა მრავალდისციპლინარული ჯგუფი,⁴⁴ დამუშავდა პროექტი, რომელსაც მხარი დაუჭირა საპატრიარქოს საეკლესიო ხელოვნების საბჭომ. ამგვარად, საერთო ინტერესით გაერთიანდა მფლობელი, სპონსორი და ძეგლთა

ელენე ახვლედიანი. ბოდბის მონასტერი. 1920-1921 წწ.

ის პირველი ეტაპი 1989 წელს დასრულდა. 2002-2003 წლებში ბოდბეში განხორციელდა სარესტავრაციო სამუშაოების მეორე ეტაპი, რასაც წინ უძღოდა ხანგრძლივი დისკუსიები ნაგებობის აღდგენის მეთოდთან დაკავშირებით. შენობის ფიზიკური მდგომარეობის სტაბილიზაციისა და მხატვრული სახის აღსადგენად აუცილებელი შეიქმნა მკვეთრი ჩარევა ტაძრის ხუროთმოძღვრულ ორგანიზმში, რის შემდეგაც ნაგებობას ჩამოშორდა გვიანდელი დანამატები და გამოიკვეთა IX საუკუნის მხატვრული სახე.

ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან რესტავრაციის შემდეგ. 2003 წლის ფოტო

დაცვის სპეციალისტები. პროექტის წარმატებით განხორციელებას ხელი შეუწყო ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის დედეების მხარდაჭერამ.

2002-2003 წლებში, რესტავრაციის მეორე ეტაპის დასრულების შემდეგ ტაძარი გათავისუფლდა გვიანდელი ფენებისაგან, გამოიკვეთა მისი თავდაპირველი პროპორცია და ხუროთმოძღვრული ფორმები, გამოვლინდა ბოდბის ტაძრის ისტორიასთან დაკავშირებული მრავალი მნიშვნელოვანი დეტალი, დადგინდა ნაგებობის აღდგენა-განახლების ეტაპები საუკუნეთა მანძილზე. რესტავრაციის პროცესში მოხდა შენობის განვითარების ყველა ეტაპის ფიქსაცია. სამუშაოების დასრულების შემდეგ ნაგებობა კიდევ ერთხელ აიზომა.

IX საუკუნეში აგებულმა ბოდბის ტაძარმა საუკუნეთა მანძილზე დიდი ცვლილებები განიცადა. შენობის დაზიანებას სწრაფად მოსდევდა აღდგენითი სამუშაოები. XX საუკუნეში დაწყებული რესტავრაცი-

ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან რესტავრაციის შემდეგ. 2003 წლის ფოტო

⁴⁴ პროექტის ხელმძღვანელი ნ. ზაზუნაშვილი; არქიტექტორ რესტავრატორები: ზ. ქუფარაშვილი და მ. გელაშვილი; კონსტრუქტორი – კ. ოდიშელი; ხელოვნებათმცოდნე – ც. ჩაჩხუნაშვილი, სამხატვრო აკადემიის სტუდენტები: ნ. ინკირველი, ნ. ნოზაძე, გ. მისრიაშვილი და ს. ზაზუნაშვილი. კონსულტანტი – დ. თუმანიშვილი

ბოლნისის სიონი

ბოლნისის სიონი – პირველი გრძივი ბაზილიკა საქართველოში, მნიშვნელოვანი ტაძრის კედელზე შემონახული პირველი ასომთავრული წარწერით, სანათლავით, რომელიც გეგმის კომპოზიციის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს. ბაზილიკა, რომლის მხატვრულ-სივრცით-კომპოზიციური ღირსებები მას ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების საეტაპო, საუკეთესო ნიმუშთა რიგში აყენებს.

ნაგებობა ზუსტად თარიღდება აღმოსავლეთ ფასადზე დაცული ასომთავრული წარწერის მიხედვით 478-493 წლებით. ეკლესიის გეგმის კომპოზიციის ძირითად ბირთვს სამნავიანი ბაზილიკა წარმოადგენს, რომელიც აღმოსავლეთით შვერილი აფსიდით სრულდება. ჩრდილოეთიდან მას მთელ სიგრძეზე ღია გალერეა ემატება, ხოლო სამხრეთიდან – კარიბჭე და სანათლავი. ბაზილიკის ინტერიერში, კაპიტელებზე გამოყენებულ დეკორატიულ მოტივებში – სასანური ირანის ხელოვნების გავლენა იგრძნობა.

ბოლნისის სიონის ერთერთ თავისებურებას სამივე ნავის ორქანობა, ერთიანი სახურავის ქვეშ მოქცევა წარმოადგენს.

ტაძრის მძლავრი, მონუმენტური სივრცე, შესანიშნავი წყობით ამოყვანილი კედლები, თავშეკავებული დეკორი, რომელიც აქცენტების სახით არის მოცემული ეკლესიის ინტერიერში – დაუვინყარ, ზემოაღებულ შთაბეჭდილებას ტოვებს.

ტაძარმა არაერთგზის გადაკეთება განიცადა. VIII ს-ში, მას ჩრდილო-აღმოსავლეთი მხრიდან მცირე ზომის დარბაზული სამლოცველო მიუშენეს. ამავე დროს მიეკუთვნება დავით ეპისკოპოსის წარწერიანი ქვისთვის ადგილმდებარეობის შეცვლა.

არსებითი ცვლილებები ტაძრის მხატვრულ გადაწყვეტაში მარიამ დედოფლისა და როსტომ მეფის ინიციატივით წარმოებულ აღდგენას უკავშირდება (XVII ს.). ამ დროისთვის ბოლნისის სიონი უკვე მნიშ-

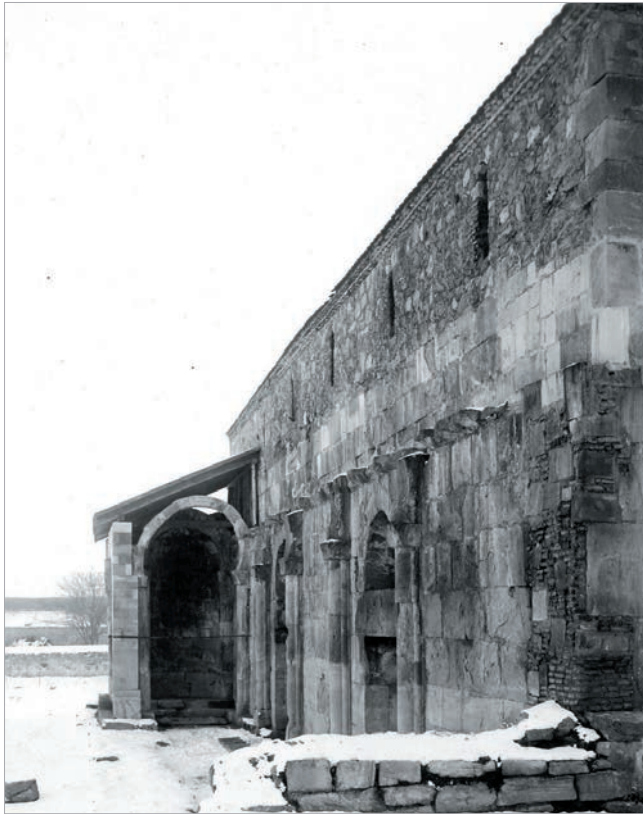
ვნელოვნად დაზიანებული ყოფილა. ჩამოქცეული ჰქონდა კამარები, დანგრეული იყო მთავარი ნავის კედლები და ნავთაგამყოფი თაღების დასავლეთი ნაწილი, ჩრდილოეთი გალერეის გარეთა, თაღოვანი კედელი და ტაძრის თავდაპირველი მოცულობის თითქმის ნახევარი. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, XVII ს-ის აღდგენითი სამუშაოების განსაკუთრებული მასშტაბურობა. აღდგენისას შენარჩუნებული

საერო ხედი რესტავრაციის შემდეგ, 2009 წლის ფოტო

იყო არსებული გეგმის კომპოზიცია და შემორჩენილი არქიტექტურული ნაწილები, თუმცა დაზარალებულ-დანგრეული მონაკვეთების აღდგენისას გამოყენებული იყო დაშლილი კედლების ქვები, ხოლო ძირითადად, ზედა მონაკვეთებში განსხვავებული მასალა – აგური.

გ. ჩუბინაშვილმა, XX ს-ის 30-იან წლებში მონოგრაფიულად შეისწავლა ბაზილიკა და მნიშვნელოვან დასკვნათა ფონზე, ძეგლის გამორჩეულობის ერთერთ ნიშნად მისი სამივე ნავის ორქანობა სახურავის ქვეშ მოქცევა მიიჩნია. ძეგლის განსაკუთრებული ისტორიული მნიშვნელობიდან და მხატვრული ღირებულებიდან გამომდინარე, მისი დაცვის აუცილებლობა ჩუბინაშვილის კვლევის დროიდანვე იყო

ჩრდილოეთი გალერეა რესტავრაციამდე. 1953 წლის ფოტო.

აქტუალური.

1936-37 და 1939 წლებში ძეგლზე ჩატარდა განმენდითი და სარემონტო სამუშაოები.

საფუძვლიანი რესტავრაცია განხორციელდა არქიტექტორ-რესტავრატორ რუსუდან გვერდნითელის მიერ 1960-იან 70-იან და 1985 წლებში ჩატარებული აზომვითი და კვლევითი სამუშაოების საფუძველზე. რესტავრაციის პროცესში დაზუსტდა ტაძრის მშენებლობის ისტორიული ფენები. გამოიკვეთა პირვანდელი ჩანაფიქრი, რომლის მიხედვით გაჩნდა ვარაუდი, რომ ტაძრის დასავლეთით, ნართექსის აგება იყო ჩაფიქრებული. რესტავრატორის მიერ ჩატარებულმა კვლევამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა წლების მანძილზე ბოლნისის სიონის შესახებ ჩამოყალიბებულ შეხედულებაზე, რომლის მიხედვით ტაძრის ერთერთ გამორჩეულ ნიშნადაც მისი ნაგებობის ორქანობა გადახურვაში მოქცევა იყო მიჩნეული.

ეკლესიის აზომვის შემდგომ, ცალკეული არქიტექტურული ფორმების და დეტალების ანალიზმა მიიყვანა რ. გვერდნითელი დასკვნამდე, რომ ნაგებობა ბაზილიკისთვის ჩვეული, ოთხქანობა სახურავით სრულდებოდა. ცხადია ასეთი გადაწყვეტა კვლევის ფარგლებში, მხოლოდ გრაფიკულად იყო წარმოდგე-

ნილი, რეალურად არ განხორციელებულა, ვინაიდან ეს დაარღვევდა ძეგლის ისტორიული ცხოვრების სურათს. გარდა აღნიშნული მნიშვნელოვანი გამოკვლეული სიახლისა, ბოლნისის სიონის აღდგენა-შესანავლის პროცესში განსაკუთრებით აღსანიშნავია არქიტექტორ-რესტავრატორის მიერ ჩრდილოეთი გალერეის აღდგენა-კონსერვაციის მეთოდური გადაწყვეტა: გალერეის დაკარგული ჩრდილოეთი კედლის ნაცვლად მოეწყო ლითონის მსუბუქი სვეტებისგან შედგენილი კონსტრუქცია. ეს სადა, კონსტრუქციული გადაწყვეტა, ხილვადს ხდის არსებულ, ავთენტურ ნაწილებს და ხელს უწყობს ნაგებობის მთლიანობაში აღქმას. XX საუკუნის სამოცდაათიანოთხმეტიან წლებისთვის, თანამედროვე მასალისა და კონსტრუქციების ჩართვა-გამოყენება ნაგებობის აღდგენა-კონსერვაციისას, ძალიან თამამი და პროგრესული გადაწყვეტა იყო. დღესაც კი, ბოლნისის სიონის აღდგენა თანამედროვედ აღიქმება და ქართული რესტავრაციის ისტორიაში ერთერთ ყველაზე საინტერესო და მნიშვნელოვან მეთოდურ მიგნებად არის მიჩნეული.

ჩრდილოეთი გალერეა რესტავრაციის შემდეგ. 2009 წლის ფოტო

გარბანის “ოქროს წმინდა გიორგის ეკლესია”

ხევის ერთერთი ღირშესანიშნაობა, სოფელ გარბანის ძველ სასაფლაოზე აღმართული IX-X სს-ეების მიჯნის დარბაზული ტიპის ეკლესია სამხრეთი სტოითა და ჩრდილოეთი მოკლე მინაშენით, ცნობილია “ოქროს წმ.გიორგის” სახელით. იგი თბილი ტონალობის ტუფის კარგად თლილი ქვებით არის ნაგები. ეკლესიის ატყორცნილი, მაღალი კორპუსი უფრო აზიდული ჩანს დანგრეული მინაშენების ხარჯზე. მისი კედლები სადაა. გაფორმების ძირითადი ელემენტი ღრმა კვეთილობის კბილანებიანი კარნიზი და ასომთავრული წარწერებია. წარწერებში ტაძრის მფარველი “ოქროს წმ. გიორგი” და სავარაუდო აღმშენებელი გრიგოლი არიან მოხსენებული.

პირველი შეტყობინება ტაძრის მნიშვნელობასა და უმძიმეს მდგომარეობის შესახებ 1953 წელს არქიტექტორ-რესტავრატორების რ. გვერდნითელისა და ა.გოგელიას მიერ იყო მოწოდებული. სპეციალურად შედგენილ აქტში, აღნიშნული იყო ტაძრის კატასტროფული ფიზიკური მდგომარეობა. კამარა და კონქი ჩამონგრეული ყოფილა, ყველა კედელს გამჭოლი ბზარი დაუყვებოდა. კედლები იმდენად გახლეჩილ-დეფორმირებული იყო, რომ ჩამონგრევის საშიშროება ემუქრებოდა. ეკლესიის კორპუსის ნაწილი მინაში იყო ჩაძირული, ხოლო მინაშენები დანგრეული. ძეგლის ნგრევის ხასიათიდან გამომდინარე რ.გვერდნითელმა ივარაუდა ფუნდამენტის დეფორმირება, რაც შემდგომში, ჩატარებული კვლევების შედეგად გამართლდა კიდევ. თავის რაპორტში, არქიტექტორ-რესტავრატორი რუსუდან გვერდნითელი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ არავითარი სამშენებლო სამუშაოების დაწყება ეკლესიის არქეოლოგიური განმენდის, ფუნდამენტების, ძეგლის არქიტექტურულ-ისტორიული სახის და ასევე ახლად გამოვლენილი მასალის შესწავლის გარეშე არ შეიძლება.

1968 წელს გარბანის ე.წ. “ოქროს წმ.გიორგის” ეკლესიაზე დაიწყო განმენდითი და გამაგრებითი სამუშაოები (არქიტექტორ-რესტავრატორი რ. გვერდნითელი, თ. ნემსაძის, ი. ვარსიმაშვილის, კონსტ-

სამხრეთი ფასადი რესტავრაციამდე. 1950-იანი წლების ფოტო

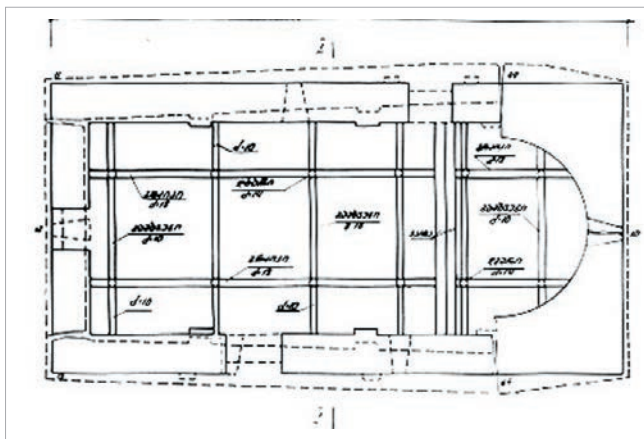
რუქტორ ა.იოანიძის მონაწილეობით). პირველ რიგში სასწრაფოდ იყო გასამაგრებელი ავარიულ მდგომარეობაში მყოფი ეკლესიის მთავარი მოცულობა. ძეგლის განმენდის შემდეგ, ჩატარდა ურთულესი გამაგრებითი სამუშაოები. შენობის კატასტროფულად დეფორმირებული კედლების გასასწორებლად, ინტერიერში მოეწყო ხარაჩო, ხოლო ტაძრის შუანელის მთელ პერიმეტ-

სამხრეთი ფასადი რესტავრაციის შემდეგ. 2011 წლის ფოტო

რზე სპეციფიური კონსტრუქციის ფოლადის სალტები ხის ძელებით ყოველ 50-100 სმ-ში. პროექტის განმარტებით ბარათში ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ მოჭიმვა ერთდროულად უნდა მომხდარიყო. სამუშაოები განსაკუთრებული სიფრთხილით ტარდებოდა.

ძალიან რთული პროცედურა იყო ჩატარებული ასევე გამჭოლი ბზარების დამუშავებისას. ბზარები წინასწარ გაირეცხა წყლის ჭავლით, შემდეგ შეივსო წვრილი ფრაქციით და მხოლოდ ამის შემდგომ მოხდა კედლების მოჭიმვა. გამაგრებითი სამუშაოების ჩატარების შემდეგ მოიხსნა დროებითი სალტები.

დეფორმირებული კედლების აღდგენის პროექტი

აღსანიშნავია, რომ ტაძრის შესწავლა და აღდგენა-გამაგრება საკმაოდ ხანგრძლივი იყო და რამდენიმე წელი გრძელდებოდა. 1972 წ. ეკლესიის მოჭიმული და გამაგრებული კედლები შეიკრა. ქვით აღდგა კამარის საბჯენი თალები და კონქი, ხოლო მთავარი მოცულობა გადაიხურა რკინა-ბეტონის კამარით. ახლადგათილ, სადა თარო კარნიზებს შორის თავის ადგილზე ჩაისვა განმენდის დროს აღმოჩენილი, თალებით დამუშავებული თანადროული კარნიზი. ამით სამუშაოების პირველი ეტაპი დასრულებული იყო.

გარბანის “ოქროს წმინდა გიორგის” ეკლესიაზე სამუშაოები განახლდა 1975 წელს და გულისხმობდა მინაშენების აღდგენა-კონსერვაციას. მინაშენებიდან სამხრეთი სტოა, ყველაზე მძიმე მდგომარეობაში იყო. ძირითადად, გეგმის დონეზე შემორჩენილ ამ მოცულობას მნიშვნელოვნად დაზიანებული აღმოსავლეთი აფსიდის ნაწილი და დასავლეთი კედლის შიდა პირი ჰქონდა შემორჩენილი. სამხრეთი სტოას პროექტი არქიტექტორ-რესტავრატორ თეიმურაზ აბრამიშვილის მიერ იყო შესრულებული. პროექტი ითვალისწინებდა არსებული კედლების შენარჩუნებას საკონსერვაციო შრის დამატებით. ასევე განმენდისას გამოვლენილი სტოას სამთაღედის სვეტების ფრაგ-

ინტერიერი აღდგენის შემდეგ. 2011 წლის ფოტო

მენტების თავის ადგილზე დაბრუნებას ყოველგვარი დამატების გარეშე. ჩრდილოეთი მინაშენის სადა კედლები უფრო სრული სახით იყო დაცული.

გარბანის ე.წ. “ოქროს წმ. გიორგის” ეკლესიაზე ჩატარებული სამუშაოები ქართული სარესტავრაციო სკოლის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან მაგალითად შეიძლება ჩაითვალოს. ურთულესი სამუშაოები, რომელიც ეკლესიის მთავარ მოცულობაზე ასე წარმატებულად იყო ჩატარებული სწორედ შერჩეული მეთოდის, ძეგლის სრული კვლევის, შეუზღუდავი დროისა და უმაღლესი დონის რესტავრატორის ავტორობაში მდგომარეობს.

სამხრეთი სტოა კონსერვაციის შემდეგ. 2011 წლის ფოტო

გერგეტის სამება

მთის დამაგვირგვინებელი გერგეტის სამების ტაძრისა და სამრეკლოს სილუეტი, რომელიც ლურჯ სივრცეში მყინვარისა და ორწვერის თოვლიან მწვერვალებთან ერთად ჩნდება სტეფანწმინდის ახლოს, იმ განუმეორებელ სურათთაგანია, რასაც ხუროთმოძღვრების და მისთვის შერჩეული ლანდშაფტის შერწყმა ბადებს – “...მშვენიერ ნაშენი, მშვენიერს ადგილს...”⁴⁵

გალავნით შემოზღუდული გერგეტის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი XIV ს-ის 30-იანი წლების სამების გუმბათიანი ტაძრის და მომდევნო წლებში აშენებული სამრეკლოსგან შედგება.⁴⁶

სამების ტაძარი მცხეთის განძთსაცავი და სახიზარიც იყო საუკუნეთა განმავლობაში, ის განსაკუთრებით სახელგანთქმული სალოცავი და ერთადერთი გუმბათიანი ნაგებობაა ხევში, რაც მის მნიშვნელობას კიდევ უფრო ზრდის.

სამების ტაძრის გეგმა მოკლე სწორკუთხედშია ჩანერილი, გუმბათი საკურთხეველის კუთხეებსა და ორ თავისუფლად მდგომ ბოძს ეყრდნობა. დიდი ეკლესიის ჯმუხი პროპორციის გარე მასები კუბურ ძირს ქმნის, რასაც მასთან მისადაგებული განიერ-ყელიანი გუმბათი ასრულებს. ნაგებობის კედლები ორმხრივად არის შემოსილი ანდეზიტის თლილი კვადრებით, რომლებიც ქვემოთ მსხვილი, ზედა ნაწილებში კი, მომცრო ზომისაა. სიბრტყეზე შესრულებული ორნამენტული მორთულობა ძირითადად ღიობთა საპირეებს შემოსდევს და ასევე, ამკობს მათ ზემოთ გამოკვეთილ დიდ ჯვრებს. მხოლოდ გუმბათის სარკმელთა საპირეების ორნამენტიცაა ამოკვეთილი ამოზრცულ ზედაპირზე. ამას გარდა, საფასადო მორთულობისთვის გუმბათის ყელის ნახნაგებზე, თუ ღიობების მიმდებარე არეებში განაწილებულია გირჩები და სხვადასხვა ფორმის ორნამენტული ვარდულები. დეკორის შესრულება ოსტატურია, თუმცა სიმშრალეც ახლავს.

გერგეტის სამება. ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან. 2011 წლის ფოტო.

ტაძარს სამხრეთიდან მიშენებული აქვს უნიკალური ფუნქციის “საბჭეო” (XV-XVI სს-ის მიჯნა) – ხევის თემის უზუცესთა სათათბირო, რომელიც გეგმით კვადრატული კარიბჭის ტიპის, ორფერდა გადახურვის მქონე, სამხრეთისკენ თალით გახსნილ ნაგებობას წარმოადგენს.

გერგეტის სამების ტაძარი და სამრეკლო რესტავრაციამდე. 1953 წლის ფოტო

⁴⁵ ბატონიშვილი ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, მ. ჯანაშვილის რედაქცია, თფილ. 1904, გვ. 97

⁴⁶ თ. სანიკიძე, გერგეტის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, თბ., 1975

გერგეტის სამების ტაძრის სამხრეთი ფასადი
რესტავრაციამდე. ფრაგმენტი. 1953 წლის ფოტო

სამების ტაძრიდან სამხრეთით მდგარი ორსართულიანი სამრეკლოს კუბურ ძირს თაღოვანი ლიობებით გახსნილი მასიური ფანჩატური ადგას. ეკლესიისა და სამრეკლოს ერთგვაროვანი სამშენებლო მასალა, მორთულობის ხასიათი და პროპორციები ანსამბლურობასთან ერთად ნაკლებად დახელოვნებული ოსტატის ხელწერას ავლენს.

განსხვავებულია სამრეკლოს საფასადო მორთულობის მოტივები – ყურძნის მტევნები, ფანტასტიკური ცხოველები, ფიგურა, სამხრეთი ფასადის გეომეტრიულორნამენტიანი არშიით შემკული პორტალი. II სართულის ფანჩატური ორსაფეხურიანი – ნახევარწრიული და შეტეხილი ფორმის თაღებით იხსნება.

ტაძარსა და სამრეკლოს წარსულში სერიოზული ცვლილება არ განუცდია, თუმცა საფასადო წყობა შეკეთებების კვალს ატარებს. წარსულში (სავარაუდოდ, გვიან შუა საუკუნეებში) გუმბათი ძლიერ ყოფილა დაზიანებული. ის სწრაფადვე აღუდგენიათ კარნიზის გარეშე. შიგნიდან ნაისრული ფორმის აგურის კამარა გადაუყვანიათ, ხოლო გუმბათის ყელზე დაკარგული ჩუქურთმიანი ქვების ნაცვლად სადა, პროფილირებული ფილები ჩაუსვამთ.

1939 და 1959 წლებში ხუროთმოძღვრულ ანსამბლზე მცირე აღდენითი და სარემონტო სამუშაოები განხორციელდა. დაზიანებული საპირე წყობა და კედლის ჩამოშლილი არეები ნაწილობრივ შეაკეთეს. არსებული ბზარების გამო, რკინის სალტებით შეკრეს სამრეკლო, თუმცა, ამ დროისთვის სამანქანო გზის არ არსებობის გამო ჩასატარებელ სამუშაოთა ბოლომდე მიყვანა ვერ მოხერხდა.

აღნიშნული რემონტების მიუხედავად გერგეტის

ხუროთმოძღვრულ ანსამბლს სარესტავრაციო სამუშაოების ჩატარებამდე მძიმე მდგომარეობას უქმნიდა დაზიანებული გადახურვა. ტაძრის დასავლეთ და სამხრეთ მკლავებზე დანაკარგების გამო ქანობები გადაჭრილივით იყო. გადახურვის გარეშე მდგარი “საბჭოს” კამარას წინა მხარე დაზიანებული ჰქონდა; სამრეკლოს სამხრეთ ფასადზე ფანჩატურსა და კუბური სართულის ზემო არეში უწინდელი შეკეთებების დროს არეულად ნაწყობი საპირე ქვები ჩამონგრეული იყო.⁴⁷

1954 წელს, მძიმე მდგომარეობაში მყოფი ძეგლი აზომა არქიტექტორ-რესტავრატორმა რ. გვერდნითელმა და ა. გოგელიამ, სამხატვრო აკადემიის სტუდენტებთან გ. ქურდიანთან და თ. ნათიძესთან ერთად. მომდევნო წლებში შედგა ძეგლის ისტორიული ცნობა და რესტავრაციის პროექტი (ავტორი რ. გვერდნითელი), რომელიც მოგვიანებით, 1972-1975 წლებში განხორციელდა (სამუშაოებში მონაწილეობდა და ძეგლის ტერიტორიის კეთილმოწყობის პროექტი დაამუშავა არქიტ.-რესტავრატორმა გ. კალმახელიძემ).

აღდგენითი და გამაგრებითი სამუშაოები შეეხო გერგეტის მთელ ხუროთმოძღვრულ ანსამბლს: აღდგა სამების ტაძრის დაზიანებული ნაწილები, როგორც ძირითად კორპუსსა და “საბჭოზე”, ასევე გუმბათზე.

რესტავრაციის დროს შეიცვალა გადახურვა, მოხდა კარნიზისა და ორნამენტის დაკარგული მონაკვეთების შევსება; მეთოდური თვალსაზრისით სწორი

გერგეტის სამების ტაძრის სამხრეთი ფასადი
რესტავრაციის შემდეგ. 2011 წლის ფოტო

⁴⁷ კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს არქივში დაცულია 1953 წელს შედგენილი აქტი, სადაც აღწერილია ძეგლის მძიმე ფიზიკური მდგომარეობა. აქტს ხელს აწერენ არქიტექტორ-რესტავრატორები რ. გვერდნითელი და ა. გოგელია, ასევე, ინჟინერი გ. კულოვი

მიდგომა იქნა გამოყენებული დაზიანებული საფასადო ორნამენტული ჯვრების მთლიანობის აღდგენისას – ახალ გათლილ ქვებზე ჩუქურთმის არე სადა სიბრტყით მოინიშნა და მხოლოდ პროფილები იქნა გამოკვეთილი, რამაც დეკორატიული სისტემის მთლიანობა წარმოაჩინა ორნამენტული მოტივების გამეორების გარეშე.

სამრეკლოს ავარიული მდგომარეობის გამო, რაც საფუძვლის დაწვეთი იყო გამოწვეული, მასზე მნიშვნელოვანი გამაგრებითი სამუშაოები ჩატარდა. აღდგა ჩამონგრეული არეები, გადაეწყო კედლების უბეში შეკეთებებით არეული და დეფორმირებული მონაკვეთები. გაიხსნა სამრეკლოს სამხრეთი კარის ჩაშენება, რითაც აღდგა ტაძრის ეზოსთან დამაკავშირებელი თავდაპირველი შესასვლელი. გარდა აღნიშნულისა, შეკეთდა და მთლიანად შეიკრა დიდნილად დაზიანებული გალავნის კედლები. ჩატარებული კომპლექსური სამუშაოების შედეგად ტაძარმა და სამრეკლომ თავდაპირველი სტრუქტურა, სილუეტი და მხატვრული სახის სისრულე დაიბრუნა. აღსანიშნავია ისიც, რომ სამუშაოები კარგი სამშენებლო ხარისხით განხორციელდა, რაც აქაურ, ყოველდღიურ მძიმე კლიმატურ-მეტეოროლოგიურ პირობებში განსაკუთრებით საპასუხისმგებლო იყო.

ბოლო წლებში, გერგეტის სამებასთან მამათა მონასტერი დაფუძნდა და ანსამბლთან მეტისმეტად ახ-

ინტერიერი. 2011 წლის ფოტო

ლოს აშენდა მისი საჭიროებისთვის აუცილებელი ორი ნაგებობა: სამრეკლოსა და გალავნის კუთხეში ჩაიდგა დაბალი მოცულობა, ხოლო გალავანს გარეთ, სამრეკლოსთან მისასვლელი გზის პირას – სამსართულიანი საცხოვრებელი აშენდა. ამ ახალმშენებლობამ განმარტოებით მდგარი გერგეტის სამების ასკეტური და მკაცრი გარემოს დამახასიათებელი განწყობა ერთგვარად შეასუსტა და შეცვალა ანსამბლის ცნობილი სილუეტი.

ახალი სამონასტრო ნაგებობა გერგეტის ანსამბლის სამხრეთით. 2011 წლის ფოტო

ერელაანთ საყდარი

VI ს-ის დასაწყისის ე.წ. “ერელაანთ საყდარი” ახმეტის რაიონში, თიანეთისკენ მიმავალი გზის მეოთხე კმ-ზეა აღმართული. იგი ნაგებია სხვადასხვა ზომისა და მოხაზულობის რიყის ქვისა და უხეშად დამუშავებული კირქვის შერეული წყობით.

ეკლესიის ჯვრის მკლავთაგან აღმოსავლეთისა აფსიდით სრულდება, დანარჩენი სამი, კი სწორკუთხა მოხაზულობისაა, ხოლო განივ მკლავებში, აღმოსავლეთით მცირე აფსიდებია ამოკვეთილი. “ერელაანთ საყდარი”, თავისუფალი ჯვრის ტიპის ნაგებობის ერთერთი ადრეული ნიმუშია საქართველოში. ეს ის იშვიათი შემთხვევაა, სადაც გარდა ინტერიერში დაცული კედლის მხატვრობისა აღმოსავლეთ ფასადზე შემორჩენილია საფასადო მხატვრობის ფრაგმენტიც.

უმძიმეს ფიზიკურ მდგომარეობაში მყოფ ეკლესიის კედლებს გამჭოლი ბზარები დაუყვებოდა, კამარები ჩამოქცეული და წყობა მორყეული იყო. გუმბათისგან მხოლოდ მცირე ნაწილი იყო დარჩენილი.

საერთო ხედი რესტავრაციამდე. 1960-იანი წლები

საერთო ხედი რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

ინტერიერი, გუმბათის ფრაგმენტი. 2010 წლის ფოტო

1966 წ. ეკლესია ინახულა და გამოიკვლია გიორგი ჩუბინაშვილმა. ძეგლი აიზომა ნიკო ჩუბინაშვილის და ლევან რჩეულიშვილის მიერ. (გამოხაზა ლ.რჩეულიშვილმა).⁴⁸ ამავე წელს კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ეკლესია და მისი მიმდებარე ტერიტორია გაიწმინდა ხეებისა და ბუჩქებისაგან.

სარესტავრაციო სამუშაოები ტაძარზე დაიწყო 1969 წელს არქიტექტორ-რესტავრატორ ოთარ თორთლაძის მიერ. ძლიერი დაზიანებების მიუხედავად, ეკლესიაზე შემორჩენილი იყო თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი საკვანძო ელემენტი, რამაც პროექტის ავტორს მისი სრული აღდგენის გადანწყვეტილება მიაღებინა. ეკლესიის მცირე მოცულობის მიუხედავად, მისი უმძიმესი ფიზიკური მდგომარეობის გამო აღდგენა საკმაოდ რთული იყო.

ტერიტორია ეკლესიის გარშემო გაიწმინდა. გაშავდა საძირკვლები. მოიჭიმა კედლები. მოეწყო გადახურვა და დასრულდა გუმბათი, რომლისგან მცირე მონაცემი იყო დარჩენილი. ეკლესია გადაიხურა საგანგებოდ დამზადებული კრამიტით.

“ერელაანთ საყდრის” აღდგენისას, რესტავრატორის მიერ შესანიშნავად იყო დაცული ეკლესიის საფასადო სიბრტყეების არასწორი მოხაზულობის, სხვადასხვა ზომისა და ჯიშის ქვებისგან შედგენილი ცოცხალი, ცხოველხატული წყობის ხასიათი. თავთავის ადგილას იყო დაბრუნებული განმედიისას აღმოჩენილი არქიტექტურული ელემენტები. თუმცა არ იყო გათვალისწინებული გ. ჩუბინაშვილის მოსაზრება ტაძრის შეკრული კამარით დასრულებ-

გუმბათის ყელი აღდგენის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

ბის შესახებ.⁴⁹ ამის მიუხედავად, ჩატარებული სამუშაოების შედეგად მივიღეთ აკურატულად, ფაქიზად შესრულებული არქიტექტურული ნიმუში.

საკურთხეველი. 2010 წლის ფოტო

⁴⁸ გ. ნ. Чубинашвили, Вопросы истории искусства, Т. I., თბ. 1970, გვ.45

⁴⁹ გ. ნ. Чубинашвили, დასახელებული ნაშრომი, გვ.47

ვალეს ღმრთისმშობლის ეკლესია მდებარეობს სამცხეში, 12 კილომეტრის მანძილზე ახალციხიდან. X საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში აგებულმა გუმბათიანმა ტაძარმა XVI საუკუნეში მნიშვნელოვნად იცვალა სახე და სამნავიანი ბაზილიკის სილუეტი მიიღო.

თავდაპირველად იგი წარმოადგენდა ცენტრალურ-გუმბათოვან ნაგებობას, სადაც გუმბათი ეყრდნობოდა საკურთხეველის კუთხეებსა და ორ თავისუფლად მდგომ ბურჯს.⁵⁰

ტაძრის განახლება, როგორც ჩანს, ნაგებობის სერიოზულ ნგრევას მოყვა, როდესაც მთლიანად ჩამოიქცა გუმბათი და კამარები. აღდგენის შემდეგ აღმოსავლეთმა და დასავლეთმა ფასადებმა შედარებით შეინარჩუნა თავდაპირველი სახე. გრძივი ფასადები სერიოზულად იქნა სახეცვლილი.

ეკლესია ნაგებია თლილი კვადრებით. განახლებული ნაწილები არათანაბარი ზომის და ფორმის ქვებითაა ნაწყობი. შენობის გეგმა სწორკუთხა მოხაზულობისაა. შიდა სივრცე ორი ბოძის მეშვეობით სამ ნავადაა გაყოფილი. ცენტრალური ნავი ორფერდა სახურავითაა გადახურული, ხოლო გვერდით ნავეს

საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან 2011 წლის ფოტო

აღმოსავლეთი ფასადის სარკმლის ზედანი, რელიეფი ქტიტორთა გამოსახულებით. 2011 წლის ფოტო

ცალფერდა სახურავი აქვს. საფასადო დეკორში გარდა ჩუქურთმებისა განსაკუთრებული ადგილი უკავია ფიგურულ რელიეფებს.

ორნამენტული მორთულობა წარმოდგენილია ინტერიერშიც. ნაგებობამ შემოინახა თანადროული და განახლების პერიოდის ასომთავრული წარწერები.

ეკლესიის შიგნით, სამხრეთ ბოძზე, სამ სვეტად ამოკვეთილია 45 სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, რომლის მიხედვითაც ირკვევა, რომ 1561-1564 წლებში ეკლესია საფუძვლიანად შეაკეთა ("მეორედ აღამენა") ბაგრატ მეფის ასულმა, ქაიხოსრო ათაბაგის მეუღლემ დედისიმედმა.

ვალეს ეკლესიის ისტორია ცხადყოფს, რომ XVI საუკუნეში მისი განახლების აუცილებლობა გამოიწვია ნაგებობის ძლიერმა დაზიანებამ. აღდგენის შემდეგ შეიცვალა ხუროთმოძღვრული ტიპი (გუმბათიანი ნაგებობის ნაცვლად – ბაზილიკა). ტაძრის მეორედ აღმშენებლად გვევლინება ქვეყნის უმაღლესი არისტოკრატიული ოჯახის წარმომადგენელი – მეფის ასული, ათაბაგის მეუღლე.

50 რ. მეფისაშვილი, ვალეს ტაძარი და მისი აღმშენებლობის ორი ძირითადი პერიოდი, ქართული ხელოვნება 3, თბ., 1950

ვარძიის სამრეკლო

ვარძიის კლდეში ნაკვეთი ან-სამბლი მდებარეობს მტკვრის ხეობის ზემო წელზე, ისტორიულ ქვემო ჯავახეთში (ასპინძის რ-ნი, 30 კმ. რაიონრული ცენტრიდან). აქ იყო სამეფო მონასტერი, რომლის მშენებლობა ძირითადად თამარ მეფის (1184-1213) სახელს უკავშირდება.

როგორც თამარის უცნობი ისტორიკოსი აღნიშნავს: “ესე ვარძია პირველად დაეწყო სანატრელსა მამასა მისსა გიორგის, გარნავერ სრულ ექმნა”. თამარმა გააგრძელა მამის დაწყებული საქმე – “კლდისაგან გამოჰკუეთა, თუთ პატიოსანი ეკლესია და მონაზონთა საყოფი სენაკები, რომელი მტერთაგანცა შეუვალ და უბრძოლველ ყო”.⁵¹

ვარძიის კლდეში ნაკვეთი ან-სამბლი გადაჭიმულია 500 მ. სიგრძეზე და შეიცავს იარუსებად განლაგებულ 600-ზე მეტ სათავსოს. გამოქვაბულების ფასადი ამჟამად ჩამოქცეულია. თავდაპირველად ყოველი სართუ-

მთავარი ტაძარი, სამრეკლო და სენაკები. 2010 წლის ფოტო

ლის გასწვრივ განლაგებული იყო გადახურული დერეფნები, რომლებიც ერთმანეთს უკავშირდებოდა ჭერში გაჭრილი ხვრელებით და საიდუმლო გვირაბებით.

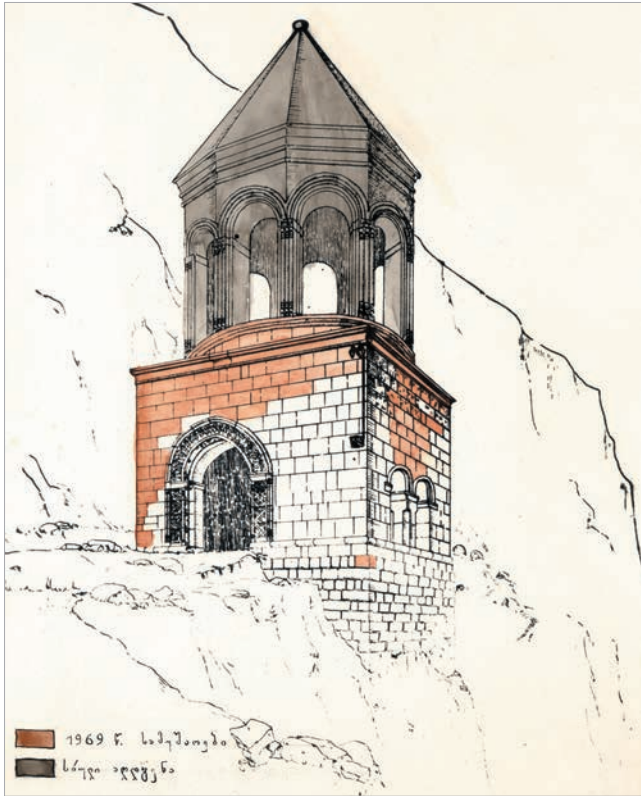
გამოქვაბულების ფონზე აშკარად გამოირჩევა თლილი ქვით ნაგები სამრეკლო (შერჩენილია მხოლოდ ქვედა სართული), და ორთაღედი, რომელიც XIII საუკუნის მინისძვრისაგან ჩამოქცეული მთავარი ეკლესიის ძველი კედლის ნაცვლად აგებულ კარიბჭეს წარმოადგენს. ორნამენტული დეკორით მორთული, მოყვითალო-მოვარდისფრო კვადრებით ნაგები სამრეკლო საგანგებოდ ამოყვანილ სუბსტრუქციაზე დგას.

ნაგებობამ ჩვენ დრომდე ძლიერ დაზიანებული სახით მოაღწია. მინისძვრით გამოწვეული დეფორმაციები, ჩაქცეული კამარა, შემოცლილი საპირე ნიშა და გარდ-

ვარძიის სამრეკლო. 2010 წლის ფოტო

⁵¹ “ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი”, კ. კეკელიძის რედაქციით, თბ., 1941, გვ.123.

რ. გვერდნიელი, თ. ნემსაძე, სამრეკლოს გრაფიკული რეკონსტრუქცია. 1969 წ.

ვეული სამხრეთი ფასადი მას განადგურებით ემუქრებოდა.

ვარძიის გადარჩენისა და დაცვისათვის 1930-იან წლებში დაარსდა მუზეუმ-ნაკრძალი. იმავე წლებში ძეგლთა დაცვის კომიტეტის მიერ გაიწმინდა გამოქვაბულები ჩამონგრეული მასისაგან, აშენდა დამცავი კედლები. დაცვითი ღონისძიებები გაგრძელდა 1960-იან წლებში.

როგორც არქიტექტორ-რესტავრატორი ლ. ხიმშიაშვილი აღნიშნავდა: “ვარძიის დაცვის პროექტს ძირითადად საფუძვლად უდევს კონსერვაციის მეთოდი. ეს მეთოდი გულისხ-

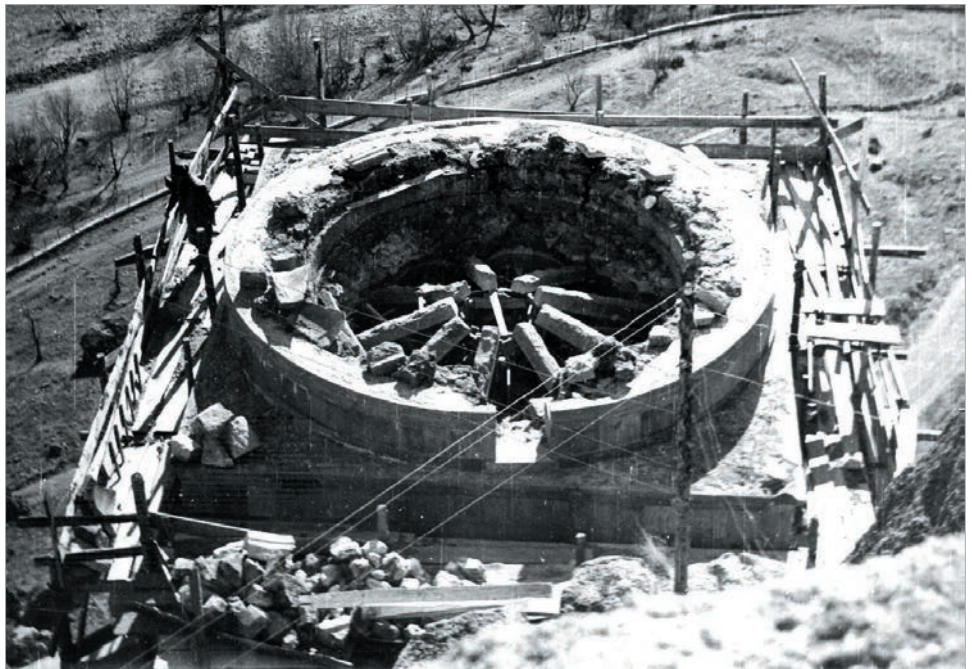
მობს არსებული ნაწილების შენარჩუნებას ცალკეული კვანძების გამაგრების საშუალებით.”⁵²

იგივე მეთოდი უდევს საფუძვლად ვარძიის სამრეკლოს აღდგენას.

1960-იანი წლების მეორე ნახევარში არქიტექტორ-რესტავრატორ რ. გვერდნიელის პროექტით და მისი უშუალო ხელმძღვანელობით დაიწყო სამრეკლოს რესტავრაცია. მოდიებული იქნა ნაგებობიდან ჩამოცვენილი, გაფანტული ქვები. არქიტექტორ-რესტავრატორ თ. ნემსაძის გადმოცემით, რომელიც თანამშრომლობდა რ. გვერდნიელთან, სამრეკლოს სამხრეთი ორთაღედის საყრდენი კოლონა რესტავრაციამდე მონასტრის მთავარი ტაძრის საკურთხეველში იდგა და ტრაპეზიის ფუნქციას ასრულებდა.

ნაგებობის ძველი ფრაგმენტების თავდაპირველ ადგილზე დაბრუნების შემდეგ, ნაკლული ადგილები თავიდან გაითალა გამოცდილი ქვისმთელელების მიერ.

ვარძიის სამრეკლოს აღდგენა შეიძლება შეფასდეს, როგორც კლასიკური რესტავრაცია. ფანჩატურის სრული აღდგენისათვის არქიტექტორ-რესტავრატორმა არასაკმარისად მიიჩნია ადგილზე მოდიებული მასალა და მხოლოდ გრაფიკული რეკონსტრუქცია წარმოადგინა.

ვარძიის სამრეკლო რესტავრაციის დროს. 1960-იანი წლების ფოტო

⁵² ლ. ხიმშიაშვილის განმარტებითი ბარათი დაცულია საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქივში

ნაგებობათა შეკეთება-გადაკეთების ერთ-ერთი გამორჩეული მაგალითია ვერეს ეკლესია ტანას ხეობაში.

ვერეს სამონასტრო კომპლექსი განთავსებულია ათრევის ხევის სამხრეთით, ტყით დაფარული მთის ფერდის მოსწორებულ ბაქანზე და წარმოადგენს კომპაქტურ, სხვადასხვა დროისა და ტიპის მინაშენებით გართულებულ, ერთიან ორგანიზმს, რომლის ძირითადი ნაგებობა სამნავიანი ბაზილიკაა.

უაღრესად დიდია ვერეს ბაზილიკის მხატვრული ღირებულება. მის კომპოზიციურ სტრუქტურაში თანაარსებობს ბაზილიკური დანაწევრება და გუმბათური არქიტექტურის მხატვრულ-სივრცითი განცდა.

საერთო ხედი განმენდის შემდეგ. 1990-იანი წლების ფოტო

აღმოსავლეთი ფასადი განმენდამდე. 1990-იანი წლების ფოტო

გამორჩეულია მისი დეკორატიული გაფორმებაც, რომელშიც ფასადების პოლიქრომულობა, ორნამენტული და რელიეფური ჩანარტები – X ს-ის II ნახევრის მხატვრული სახის მატარებელია, ხოლო ამავე ფასადების ზედა ნაწილებში მოცემული XI ს-ის I ნახევრის განახლების-დროინდელი ფენა, სრულიად განსხვავებული მხატვრული კონცეფციის მაჩვენებელია.

დიდია მისი ისტორიული მნიშვნელობაც. ეკლესიის კედლებზე დაცულ ლაპიდარულ წარწერებში ასახულია საქართველოს ისტორიული ცხოვრების ერთ-ერთი ყველაზე რთული და მნიშვნელოვანი პერიოდის (X-XI სს-ების) მძაფრი ვითარება. ტანას ხეობაზე გადიოდა ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეებთან დამაკავშირებელი უმოკლესი მაგისტრალიც.⁵³

⁵³ დ.ბერძენიშვილი, ტანას ხეობა, ხელნაწერი

ინტერიერი განმენდამდე. 1930-იანი წლების ფოტო

ბუნებრივია, რომ ასეთმა გეოგრაფიულმა პოზიციამ მონასტერი მოვლენათა ეპიცენტრში მოაქცია, რამაც განაპირობა მისი სახეცვლა უმოკლეს ქრონოლოგიურ პერიოდში. მის კედლებზე დაფიქსირებულია უმცირესი შუალედის მქონე X ს-ის II ნახევრისა და XI ს-ის I ნახევრის სამშენებლო ფენები.

XI ს-ის II ნახევარში ეკლესია განუახლებიათ. ფასადები შეუმოსავთ შირიმით და მოურთავთ ორნამენტითა და წარწერებით, შეცვლილია ინტერიერში ამოცვენილი ქვებიც. განსაკუთრებით მკაფიოდ იკითხება ეს ორივე პერიოდი (X ს და XI ს) ეკლესიის აღმოსავლეთ ფასადზე.

ვერეს ბაზილიკის აღმოსავლეთი ფასადის კომპოზიცია ძეგლის ორგანიზმში ფრთხილი ჩარევის შესანიშნავი ილუსტ-

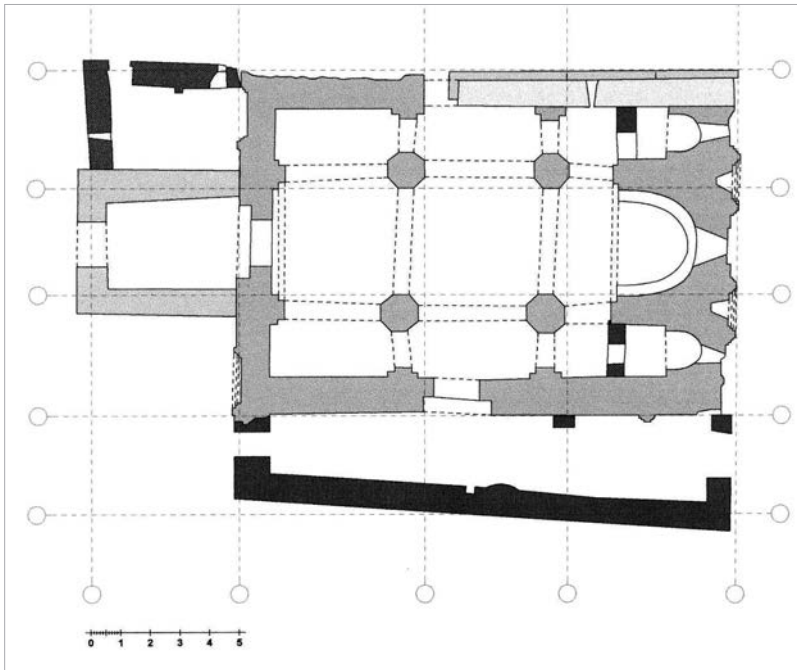
რაციაა. XI ს-ში, შირიმით რესტავრაციის დროს, ცენტრალური სარკმლის თავზე თალი სწორხაზოვნად წარმართეს, ვინაიდან მორკალვის საშუალება არ მისცა იქ არსებულმა, შემორჩენილმა ბაზალტის ქვის ჰორიზონტალურად დაწყობილმა კვადრებმა. ამ შემთხვევაში, “რესტავრატორმა” ანგარიში გაუწია წინამორბედი ხუროთმოძღვრის ჩანაფიქრს, არ შეეხო შემორჩენილ წყობას, და მის მიერ დასრულებულ ცენტრალურ თაღს სხვა, XI ს-ის მხატვრული აზროვნებისთვის საკმაოდ უჩვეულო, სწორხაზოვანი მიმართულება მისცა.

ეკლესიას უფრო გვიანი გადაკეთების კვალიც ეტყობა. სავარაუდოდ გვიანფეოდალურ ხანაში ხელმეორედ დაიგო იატაკი, XI ს-ის დამსხვრეული კანკელი შეაკონინეს და პირველ წყვილ ბურჯთან გადმოიტანეს, რითაც ფორმალურად საკუთხეველი გაადიდეს. ეტყობა არაერთგზის შელახული ეს ეკლესია სამოქმედოდ იყო აღდგენილი. ალბათ, ამავე დროს შეავსეს პასტოფორიუმების გამყოფი თაღებიც.

ვერეს ბაზილიკა შესანიშნავი ნიმუშია შუა საუკუნეების აღდგენისა, სადაც ხუროთმოძღვარმა არ ხელყო ფასადზე შემორჩენილი პირვანდელი წყობა, გაიმეორა X ს-ის თაღნარის ნახატი, ოსტატურად, დიდი ტაქტით მოახერხა ამორღვეულ მონაკვეთებში თავისი კომპოზიციის ჩანერა ისე, რომ ძეგლს თავისი დროის მკვეთრი ბეჭედიც დაასვა და, ამავდროულად, შეძლებისდაგვარად შეინარჩუნა თავდაპირვე-

ინტერიერი განმენდის შემდეგ. 1990-იანი წლების ფოტო

გეგმა. ა. ფავლენიშვილის ნახაზი. 1990-იანი წლები

ლი ავტორისეული ჩანაფიქრი.

1985 წელს ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოს არქიტექტორთა ჯგუფის (ჯგუფის ხელმძღვანელი არქიტექტორ-რესტავრატორი ლ.კალმახელიძე) მიერ ძეგლი გაიზომა. ამ დროისათვის, ბაზილიკის ინტერიერი თაღების დონემდე შევსებული იყო მთიდან მოვარდნილი ღვარცოფის დანალექებითა და ჩამოქცეული კამარის ქვებით. მთლიანად დაფარული იყო სამხრეთი და დასავლეთი ფასადები. ამიტომ, მისი სრულყოფილი აზომვა მთლიან განმენდამდე შეუძლებელი იყო. ამ ეტაპზე, ცხადია, მხოლოდ ხელმისაწვდომი ნაწილები აიზომა.

1989 წელს, ძეგლი გადაეცა სარესტავრაციო კოოპერატივ “ბალავარს” (პროექტის ავტორი არქიტექტორ-რესტავრატორი არჩილ ფავლენიშვილი). ამავე წელს დაიწყო ძეგლის სისტემატური არქეოლოგიური განმენდა (ხელმძღვანელი არქეოლოგი ლ.ახალაია). განმენდამ არაჩვეულებრივი შედეგები გამოიღო: 1990 წლის განმენდითი სამუშაოების დროს, ბაზილიკის დასავლეთ ფასადთან, კარიბჭის სახურავზე, მიწაყრილში გამოვლენილ იქნა დღემდე დაკარგულად მიჩნეული წარწერიანი ქვები.

ეკლესიის ტერიტორიის განმენდას, ასევე აღმოჩნდა ადრეული, მცირე ზომის დარბაზულ ეკლესიის კვალი, რომლის სამხრეთი კედელი ჩართული იყო ბაზილიკის წყობაში.

XX ს-ის 90-იან წლებში, ქვეყანაში მიმდინარე ეკონომიურ – პოლიტიკურ კრიზისთან დაკავშირებით ძეგლზე შეჩერდა ყველანაირი სამუშაოები, რამაც გაართულა მისი ფიზიკური მდგომარეობა. ვერ განხორციელდა დამცავი კედლის მშენებლობა, ძეგლი დარჩა მიწის საფარის გარეშე, რომელიც თავისებურად დამცავ სტერილურ ფენას წარმოადგენდა და საუკუნეების განმავლობაში საიმედოდ იცავდა ძეგლს ატმოსფერული ცვლილებების ზეგავლენისაგან. ამდენად, ნაცვლად კარგი საქმისა გამოვიდა საპირისპირო – ძეგლი გაშიშვლდა და მისი ავარიულობის რისკი გაიზარდა.

2004 წელს, საქართველოს ისტორიულ ძეგლთა დაცვისა და გადარჩენის ფონდის დაფინანსების წყალობით ძეგლზე უნდა განახლებულიყო მუშაობა. პროექტით გათვალისწინებული იყო განმენდითი სამუშაოები, სავსე კვლევა, ძეგლის სრულყოფილი აზომვა-ფიქსაცია და მისი შესწავლის საფუძველზე საპროექტო წინადადების მომზადება. დამასრულებელი ეტაპი არ განხორციელდა.

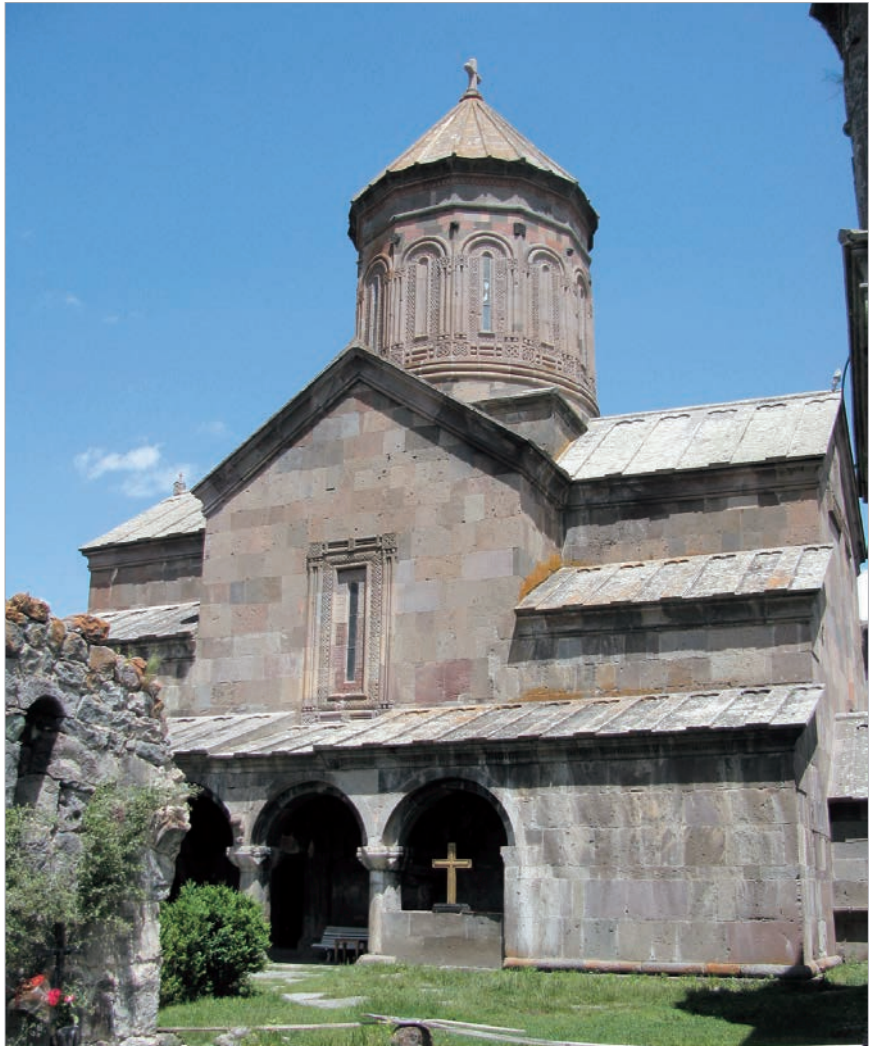
აღმოსავლეთი ფასადი განმენდის შემდეგ. 1990-იანი წლების ფოტო

ზარზმის მონასტერი, რომელიც IX-X სს-იდან მნიშვნელოვან კულტურულ კერას წარმოადგენდა, ჩვენამდე მოღწეულია სამცხის დამოუკიდებელ ათაბაგთა წარმომადგენლის, ბექა ჯაყელის დროს (XIII-XIV სს. მიჯნა) განახლებული ხუროთმოძღვრული ანსამბლის სახით.⁵⁴ მონასტრის მთავარ ნაგებობებზე – გუმბათიან ტაძარსა და სამრეკლო-კარიბჭეზე დაკვირვება ნაგებობათა მოვლა-პატრონობისა და ფრთხილი გადაკეთების საგულისხმო სურათს აჩვენებს გვიან შუა საუკუნეებში.

მოხდენილი პროპორციის გუმბათიანი ტაძარი, რომლის ფასადების გაფორმების დეკორატიული სისტემა თავისუფალი სიბრტყეების მეტობით, ჩუქურთმის უმეტესად გეომეტრიული სახეებით, ტექნიკური შესრულების მაღალი ხარისხით გამოირჩევა და ძირითადად ერთდროულ ნაგებობას წარმოადგენს.

მას აგების დროიდან დღემდე მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ განუცდია, თუმცა შეიცავს სამხრეთი ფასადის მთელ სიგრძეზე გაყოლებულ, მრგვალ სვეტებზე გადაყვანილი სამთაღედით გახსნილ, შიგნით სფერული და ვარსკვლავისებრი კამარებით გაფორმებულ სტოას, რომელიც არსებული მოსაზრების თანახმად⁵⁵ ტაძრის მშენებლობისას ახალ კომპოზიციაში ჩართულ უფრო ადრეული ეკლესიის ნაწილს უნდა წარმოადგენდეს.

ტაძრის აგებიდან ორი საუკუნის შემდგომ, XVI ს-ში, მონასტრის წინამძღვარ გაბრიელ ხურციძეს სტოას აღმოსავლეთი ნაწილი ვეებერთელა თლილი ფილებით გადაუტისრავს თავისთვის სამლოცველოს (თუ საძვალის) გასამართად, რის შესახებ, ალუნიშნავთ კიდეც ამ ახალ ჩაშენებულ კედელზე განთავსებულ წარწერაში.

ზარზმის ტაძარი. ხედი სამხრეთიდან. 2010 წლის ფოტო

ამავე პერიოდში, მსგავსი მიდგომა გამოუყენებიათ მონასტრის მეორე მნიშვნელოვან ნაგებობაზე, ბექა ჯაყელის დროსვე აგებულ სამრეკლოზე, რომელიც ამ ტიპის ნაგებობათა შორის ერთ-ერთი უდიდესი და საუკეთესოთაგანია საქართველოში.

მაღალი ოსტატობით ნაგები მონუმენტური ორსართულიანი სამრეკლოს გალავანში ჩართული, კუბური ქვედა სართული აღმოსავლეთსა და დასავლეთ მხარეს ფართომართიანი შეტეხილი თაღებით გახსნილ კარიბჭეს წარმოადგენდა. ბურჯების ოსტატურად პროფილირებული შიდა კუთხეები,

⁵⁴ ვ. ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრება, XIII-XVI სს., თბ., 1955; მისივე, სამცხის ხუროთმოძღვრული ძეგლები, თბ., 1970

⁵⁵ ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1974, გვ. 161

სამხრეთის სტოა. 2010 წლის ფოტო

მძლავრი ცოკოლი, სამმაგი ლილვებით თორმეტ სეგმენტად დაყოფილი გრანდიოზული ვარსკვლავისებური კამარა და სხვა ელემენტები, აცოცხლებს იმ საგანგებო შთაბეჭდილებას, როგორც უნდა მოეხდინა მონასტრის ამ საზიგო შესასვლელს თავდაპირველად. კუბს ასრულებს საკუთრივ სამრეკლოს სადა, უსამკაულო, თუმცა საერთო პროპორციითა და მძლავრი მასით, ისეთივე მონუმენტური ფანჩატური. სამრეკლო-კარიბჭის ხუროთმოძღვრული დეტალები და ჩუქურთმა, II სართულის საერთო კომპოზიცია და ორდერი ემთხვევა ტაძრის გუმბათის ყელის პარამეტრებს.

მსგავსება, ჩუქურთმის ფონისთვის წითელი საღებავის გამოყენებაშიც მუღავნდება, რაც სიცხადესა და სიხალასეს მატებს ნაგებობის ფორმებსა და ფერადოვნებას.

მშენებლობის შემდგომ ეტაპზე (ისე, როგორც ტაძრის სტოაში), კარიბჭის აღნიშნული თაღოვანი გასასვლელები შედარებით მცირე ზომის თლილი ქვის წყობით ამოუშენებიათ სამლოცველოს მოსაწყობად.

ბად. აღმოსავლეთით აფსიდა გაუმართავთ და შესაბამისად, ორფერდა საბურავით დასრულებული მცირედი ნაშვერი მიუდგამთ გარედან. ფასადზე ტაძრის აღმოსავლეთი სარკმლისა და ჯვრის დეკორატიული კომპოზიციის გამეორება უცდიათ და აქვე წარწერა გაუკეთებიათ, სადაც აღნიშნულია, რომ ეს ეკლესია წმიდა იოანე მახარებლის სახელზე აღუშენებიათ ხურციძეებს 1577 წელს.

როგორც ირკვევა, მონასტრის არსებობის ბოლო ისტორიულ ეტაპზე სამშენებლო საქმიანობა აქ მოღვაწე სასულიერო პირებს – ხურციძეებს უწარმოებიათ. ჩანს, მონასტრის შეჭირვებული მდგომარეობის გამო, ეს სამუშაოები მცირე მასშტაბის ყოფილა და ფუნქციის გარკვეულ ცვლილებასთან დაკავშირებული მსუბუქი ჩარევებით შემოფარგლულა. სასულიერო პირთა წინაშე მდგარი, აუცილებლობით განპირობებული ყოველი გადაკეთება – სამრეკლოს აღმოსავლეთ-დასავლეთი თაღ-

ტაბის ყოფილა და ფუნქციის გარკვეულ ცვლილებასთან დაკავშირებული მსუბუქი ჩარევებით შემოფარგლულა. სასულიერო პირთა წინაშე მდგარი, აუცილებლობით განპირობებული ყოველი გადაკეთება – სამრეკლოს აღმოსავლეთ-დასავლეთი თაღ-

სამხრეთის სტოა. XVI ს-ის ჩაშენება. 2010 წლის ფოტო

კარიბჭე. ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან. 2010 წლის ფოტო

ბის ჩაშენება, თუ ტაძრის სამხრეთი სტოას გადატიხვრა არსებულ არქიტექტურაში მინიმალური ცვლილების შეტანით, შესაბამისი მასალით, სამუშაოს კარგი ხარისხით და სიფრთხილით შეუსრულებიათ, ისე, რომ საწყისი მდგომარეობის დაბრუნების საჭიროებისას ამ ჩარევას შეუქცევადი ხასიათი არ მიეღოს. სამრეკლოს აღმოსავლეთ ფასადზე ტაძრის დეკორატიული კომპოზიციის გამეორებაც ახალზე უარის თქმასა და ძველის წინაშე ხარკის მოხდის ცდას ჰგავს; ჩატარებული სამუშაოების შესახებ გაკეთებულ წარწერებსაც გარკვეულობა შეაქვს მათ ნამოქმედარში.

როგორც ცნობილია, ცოტა ხანში, XVI ს-ის დასასრულს, ლალა-ფაშას შემოსევის შემდეგ, ზარზმის მონასტერი დაცარიელდა.⁵⁶ XIX ს-ის მიწურულის

ფოტოები აჩვენებს, რომ სამი საუკუნის მანძილზე მიტოვებული ზარზმის მონასტრის უმნიშვნელოდ დაზიანებულ ტაძარსა და სამრეკლოს შესაკეთებელი ძირითადად საპირე წყობა, ალაგ-ალაგ კარნიზები და გადახურვის საბურავი ჰქონია. 1886 წელს, ეკლესია თავლად ყოფილა გამოყენებული.⁵⁷ მას შემდეგ, რაც ზარზმა (XIX ს. ბოლოს) მოულოდნელად უნახავს აბასთუმანში სამკურნალოდ მყოფ რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის ძმას, უფლისწულ გიორგი ალექსანდრეს ძეს, გამაჰმადიანებულ ქართულ სოფელში არსებული ქრისტიანული მართლმადიდებლური მონასტრით მოხიბლულს, უბრძანებია ნაგებობათა აღდგენა. აღდგენითი სამუშაოების გაძლოლა დაევალა საიმპერატორო კარის ხუროთმოძღვარ ვ. სვინინს, რომელმაც საქმე კარგი ხარისხით, მაღალ პროფესიულ დონეზე განახორციელა და 1905 წელს დაასრულა.⁵⁸

1980-იან წლებში ზარზმის მონასტერში ჩატარდა ნაგებობათა სახურავების სარემონტო სამუშაოები.

ინტერიერი. გუმბათი. 2010 წლის ფოტო

⁵⁶ ამ დროს ზარზმის მონასტრიდან მნიშვნელოვანი საეკლესიო განძი გურიის სოფელ შემოქმედში, სპეციალურად აგებულ ზარზმის ეკლესიაში გაიხიზნა

⁵⁷ В. Беридзе, Памятники культуры Грузии и их охрана, Литературная Грузия, 11, Тб., 1970, გვ. 74

⁵⁸ ტაძრის კედლის მხატვრობის განმეცად-აღდგენაზე მუშაობდა მხატვარი ა. სლავცევი. მთავარი ტაძრის გარდა აღდგა და გადაიხურა მონასტრის მცირე სამლოცველოები. ზარზმის მონასტრის აღდგენითი სამუშაოების შესახებ ცნობებს შეიცავს ტაძრის დასავლეთ ფასადზე წყობაში ჩაყოლებულ ქვაზე შესრულებული რუსული წარწერა

მტკვრის მარცხენა ნაპირის ვიწრო ხეობის დამასრულებელი მაღალი მთის ძირში – ზედა ვარძიის მონასტერია გაშენებული. კომპლექსი შედგება ორნავიანი ეკლესიის, კლდეში ნაკვეთ გამოქვაბულებისა და ახლად აგებული სამონასტრო შენობებისგან.

მაღალ ცოკოლსა და ნაწილობრივ სუბსტრუქციაზეა აღმართული მონასტრის მთავარი, გეგმით ორნავიანი ნაგებობა სამხრეთი სამთაღვანი სტოით, ერთიანად ორფერდა საბურავშია მოქცეული და თავისი მოცულობით კეტავს ხეობას.

გარედანაც და შიგნიდანაც მისი კედლები მოპირკეთებულია საშუალო ზომის ანდეზიტის თლილი კვადრებით. გადახურულია ლორფინით. ერთადერთი შესასვლელ ტაძარს სამხრეთი სტოიდან აქვს. ბალავრის ქვაზე ასომთავრული

საერთო ხედი რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

ეკლესია რესტავრაციამდე. 1957 წლის ფოტო

წარწერაა ამოკვეთილი,⁵⁹ რომლის მიხედვით და ეკლესიის მხატვრულ-სტილისტური ანალიზის საფუძველზე დგინდება ტაძრის აღშენების თარიღი – X-XI სს-ების მიჯნა.

ეკლესიაზე მოგვიანებით ჩატარებული დამატებითი სამუშაოების შესახებ, როცა დასავლეთიდან, კლდესა და ტაძარს შორის ჩაშენებული იყო მცირე სათავსი და მოეწყო სამალავი – გვაუწყებს ამავე კედელზე დაფიქსირებული, შავი საღებავით შესრულებული კიდევ ერთი ასომთავრული წარწერა, რომელიც ამჟამად აღარ არსებობს.⁶⁰

საუკუნეთა მანძილზე მნიშვნელოვნად დაზიანებული ეკლესიის მთავარი ნავისა და სტოას კამარა, სამხრეთ-აღმოსავლეთი და ჩრდილო-დასავლეთი კუთხეები – ჩამოქცეულ-მორღვეული იყო. სტოას სამთაღვიდან ადგილზე შემორჩა მხოლოდ დასავლეთი თაღის საწყისი ქვა, დასავლეთი სვეტი თავისი კაპიტელით, აღმოსავლეთი სვეტის ბაზა. თითქმის მთლიანად განადგურებული იყო ლორფინის გადახურვა.

არქიტექტორ-რესტავრატორ თამარ ნემსაძის მიერ 1968 წელს დაწყებული სარესტავრაციო სამუშაო-

⁵⁹ “დედაო ღმრთისაო, მეოხ ეყავ ერისთავ ერისთავსა ლიპარიტს და შვილთა მისთა დღესა მას საშინელს, რომელმან გულსმოდგინებით აღვიშენა წმინდაი ესე ეკლესიაი, ამენ” ც.გაბაშვილი, ზედა ვარძია, თბ. 1985

⁶⁰ ც. გაბაშვილი, ზედა ვარძია, თბ., 1985

სამხრეთი სტოა რესტავრაციის შემდეგ. ინტერიერი. 2010 წლის ფოტო

ები 1970-იან წლებში გაგრძელდა. ვინაიდან ძირითადი მონაცემები ადგილზე იყო დაცული – გადაწყდა ზედა ვარძიის ეკლესიის სრული აღდგენა. პირველ რიგში გაინჰინდა ძეგლის ტერიტორია. გაწმენდისას აღმოჩნდა სტოას აღმოსავლეთი სვეტის კაპიტელი. სვეტი ახლად გაითალა და აღმოჩენილი კაპიტელები მასზე დაფუძნდა. შესანიშნავად გათლილი ქვით აღდგა მთავარი ტაძრისა და სტოას კამარები, კონქი, სამთაღედი და ჩამოშლილი კედლები. წყობის ხასიათის გათვალისწინებით გადაეწყო და შეივსო მორღვეული ჩრდილო-დასავლეთი კუთხის წყობა. აღდგა სტოას აფსიდი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი კედელი. ეკლესიის კედლების გასამაგრებლად კარნიზის უკან მოეწყო ფარული რკინა-ბეტონის სარტყელი. კედლებს გაუკეთდა ინექტირება.

ტაძრის დაზიანებული საბურავი შეიცვალა ახლად გათლილი ლორფინის ფილებით.

ზედა ვარძიის ეკლესიის აღდგენა, საქართველოში განხორციელებული რესტავრაციის ერთერთი საუკეთესო ნიმუშია. მეთოდის სწორი არჩევა და რაც უაღრესად მნიშვნელოვანია, მაღალ დონეზე შესრულებული საწარმოო სამუშაოები, ქვის მთელთა

სამხრეთი სტოა რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

მაღალი ოსტატობა, არქიტექტორ-რესტავრატორის პროფესიონალიზმი და წარმოების პროცესში მისი მუდმივი ზედამხედველობა – კარგი შედეგის მიღების წინაპირობას წარმოადგენდა.

საგანგებოდ აღსანიშნავია ახლად აგებულ სამონასტრო ნაგებობათა კომპლექსი, რომელიც ტაძრისკენ მიმავალი გზის ასახვევამდე არის მოცემული და სიღრმეში, ბუნებრივად შექმნილ კლდოვან უბეში ვითარდება. მონასტრის ეს ნაგებობები მოკრძალებული ზომისაა, ტრადიციული სამშენებლო ტექნოლოგიით არის აგებული და არ არღვევს ტაძრის გარშემო არსებულ სიმყუდროვეს და ძეგლისთვის განკუთვნილ აღსაქმელ არეალს. (ახალი მონასტრის ავტორი არქიტექტორ-რესტავრატორი თამარ ნემსაძეა).

სამონასტრო კომპლექსი. 2010 წლის ფოტო

თბილისის მეტეხის ტაძარი

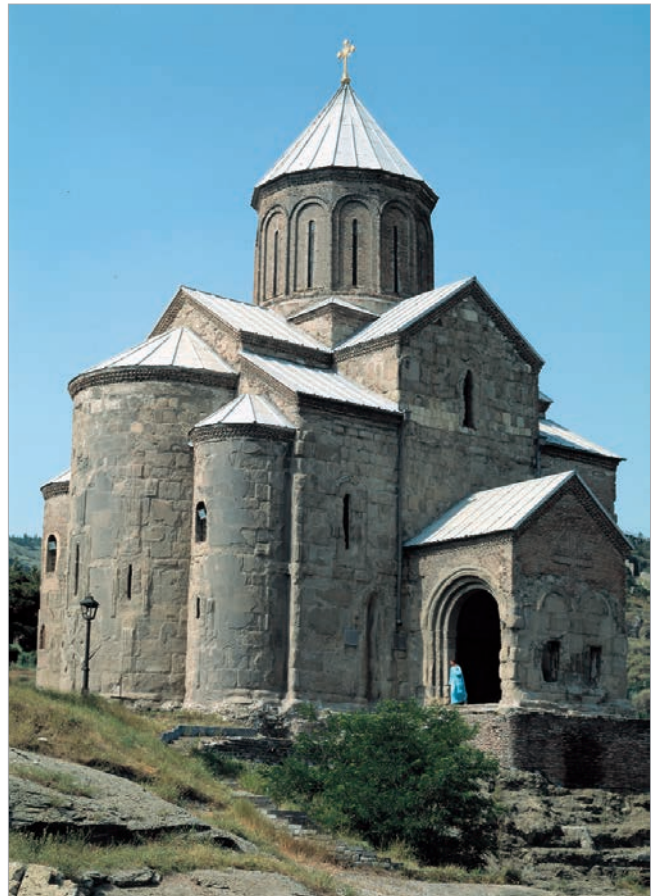
თბილისის მეტეხის ტაძარს, რომელსაც დომინანტური მდებარეობა უკავია მტკვრის მარცხენა სანაპიროს შვეულ კლდოვან ქარაფზე, პროპორციული ფორმათშეთანხმება, ნათელი სტრუქტურა, საფასადო მორთულობის ზომიერება და ცხოველხატულ რელიეფთან ჰარმონიული შერწყმა გამოარჩევს. ამასთან ერთად, ტაძართან დაკავშირებული ქვეყნის ისტორიის ამაღლევებული ეპიზოდები, რაზეც წერილობითი წყაროები, საეკლესიო ტრადიცია და ზეპირი გადმოცემა უთითებს, განსაკუთრებულ სულიერ მნიშვნელობას ანიჭებს მას და თბილისის ერთგვარ სიმბოლოდ აქცევს.

XIII ს-ის მიწურულის⁶¹ ნაგებობას ქალაქის ტრაგიკული ისტორიის მსვლელობაში მრავალი აღდგენა-განახლება შეეხო და მის კედლებზე განსხვავებული სამშენებლო ფენებია აღბეჭდილი, თუმცა ეს ტაძრის ხუროთმოძღვრულ სხეულს არ უკარგავს მთლიანობას და მიმზიდველობის ძალას.

თლილი ქვიშაქვის კვადრებით ნაგები ჯვარ-გუმბათოვანი ტაძრის გეგმა კვადრატს უახლოვდება, რომელსაც აღმოსავლეთით სამი შვერილი აფსიდი ასრულებს. თავისუფლად მდგომ ბურჯებს დაყრდნობილი გუმბათი დასავლეთისკენაა ჩანეული, რასაც სამ, თანაბარ მკლავთან შედარებით საკურთხეველის წინ გამართული ბემით დაგრძელებული აღმოსავლეთი ნაწილი განაპირობებს. ნაგებობა ცოკოლზე დგას, რომელსაც ზოგან კლდე ენაცვლება. სამი შესასვლელიდან მთავარი კარი ჩრდილოეთით არის მიქცეული,

დასავლეთი ფასადი. 2007 წლის ფოტო

ხედი ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან. 1992 წლის ფოტო

რადგან აქეთკენ კლდოვანი რელიეფი უფრო ადვილად მისადგომ ტერასებს ქმნის. ამ მხრიდანვე აქვს ტაძარს მიშენებული თალებით გახსნილი კარიბჭე. გუმბათი მთლიანად, სამხრეთი ფასადი, დანარჩენი ფასადების მეტ-ნაკლებად დიდი მონაკვეთები, კარიბჭის მაღალი სუბსტრუქცია, მისი და ტაძრის მრავალსაფეხურიანი ხერხულა კარნიზი, აგურით არის შესრულებული.

ისნის ციხეში სასახლესთან ერთად მდგარ მეტეხთა ღმრთისმშობლის ტაძრის შესახებ წყაროებსა და საბუთებში გაბნეული ცნობებით ნაგებობის ისტორია ივსება და ზოგად ხაზებში იხატება. ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავს, რომ მის აშენებას გორგასალს მიაწერენ. მეტეხს გორგასალის ხანის ეკლესიათა შორის იხსენიებს საეკლესიო ტრადიცია, თუმცა ადრეულ საისტორიო წყაროებში ცნობა არ შემონახულა და ეს შენობის გარეგნული დათვალიერებითაც არ დასტურდება.

⁶¹ ვ. ბერიძე, რ. მეფისაშვილი, ლ. რჩეულიშვილი, რ. შმერლინგი, თბილისის მეტეხის ტაძარი, თბ., 1969

აღმოსავლეთი ფასადი. 2007 წლის ფოტო

საგულისხმოა თამარის ისტორიკოს ბასილის ამაღლებელი მონაყოლი, რა გულმხურვალედ ულოცია აქ მეფეს შამქორის ომში წასული ჯარის გამარჯვებისთვის – “... შიშულითა ფერკითა მიიწია ტაძარსა ღვთისმშობელისასა მეტეხთა...”⁶² ეს ცნობა უტყუარად ადასტურებს დღევანდელის წინამორბედი ტაძრის არსებობას XII ს-ის მიწურულს.

აქვე უნდა ითქვას, რომ ნაგებობის გეგმის ზოგიერთი თავისებურება – სამი შვერილი აფსიდი, ოთხ თავისუფლად მდგომ ბურჯს დაყრდნობილი გუმბათი, ამ ბურჯის ასევე ადრეული – ნახევარწრიული და სწორკუთხა ფორმებით შედგენილი კონფიგურაცია, ჩრდილოეთი კარის სიმეტრიის ღერძზე განთავსება – უჩვეულო XIII ს-ის ნაგებობისთვის – ძველი ეკლესიის ნაშთების ანგარიშგანევას შეიძლება გამოეწვიოს.⁶³

ცნობილია, ასევე, რომ 1235 წელს, მონღოლების შემოსევის დროს ქალაქის ციხისთავმა “მონუა სრულიად ქალაქი და თუთ პალატი და ისანნი...”⁶⁴

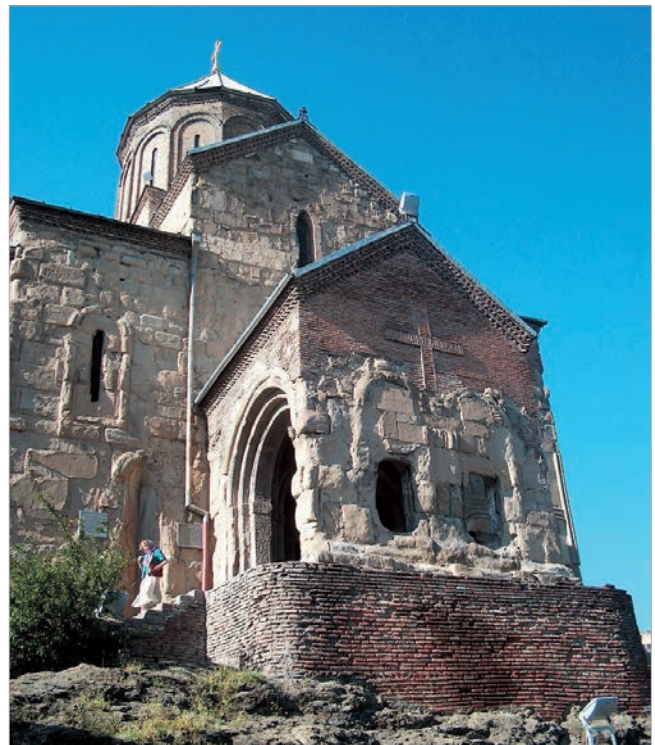
ამ დროს დაზიანებული ეკლესია მოგვიანებით, 1278-1289 წლებს შორის “შემუსვრილი აღაშენა” მეფე დემეტრე თავდადებულმა. აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთი ფასადები, დასავლეთი ფასადის ძირთან და სამხრეთი ფასადის აღმოსავლეთ ნაწილთან ერთად, სწორედ დემეტრეს დროის, მონუმენტური, თლილი ქვით ნაგები, კარიბჭით აღჭურვილი და ჩუქურთმებით მდიდრულად შემკული ბრწყინვალე ტაძრიდან შემორჩა.

მომდევნო ხანაშიც მეტეხი მეფეთა ზრუნვის საგანი იყო. XVII ს-ის შუაწლებამდე მოქმედმა ტაძარმა

ქართლში გამაჰმადიანებულ მეფეთა ტახტზე ყოფნისას ფუნქცია დაკარგა. ჟან შარდენის ცნობით მას მერე, რაც მეტეხს მეხი დასცემია, ვახტანგ V იგი აღადგინა და თოფის წამლის საწყობად აქცია. რთულია სიზუსტით იმ ვითარების წარმოდგენა, გამაჰმადიანებულმა მეფე შაჰნავაზმა, რომელიც მშვიდობიანი საგარეო პოლიტიკის გამოყენებით ცდილობდა ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებას და მთავარი პოლიტიკური მიზნის – ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანებას, მეტეხის ტაძარი თოფისწამლის საწყობად როგორ აღადგინა, მაგრამ ცხადია ამით ნაგებობა დანგრევას გადაარჩინა.

მეტეხის ტაძრის ბოძები და დასავლეთის პატრონიკეს კედლები, ასევე კამარები, სტალაქტიტებიანი გუმბათქვეშა სვეტისთავეები, ფასადების დამასრულებელი აგურით ნაგები ნაწილები, გუმბათი მთლიანად და კარიბჭის ზედა მხარე – XVI-XVII სს-ის ხანაშია შესრულებული და ნაწილი ამ ელემენტებისა შაჰნავაზის დროის უნდა იყოს.

XVIII ს-ის I ნახევრის განმავლობაში ისნის ციხე მეტეხის ტაძართან ერთად, ხან სპარსელებს, ხან ოსმალებს ეპყრათ და ერეკლე II 1748 წ. მნიშვნელოვანი

ჩრდილოეთი კარიბჭე. 2007 წლის ფოტო

⁶² ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, 1959 გვ. 126

⁶³ იხ. ვ. ბერიძე, რ. მეფისაშვილი, ლ. რჩეულიშვილი, რ. შვერლინგი, თბილისის მეტეხის ტაძარი, თბ., 1969, გვ. 90

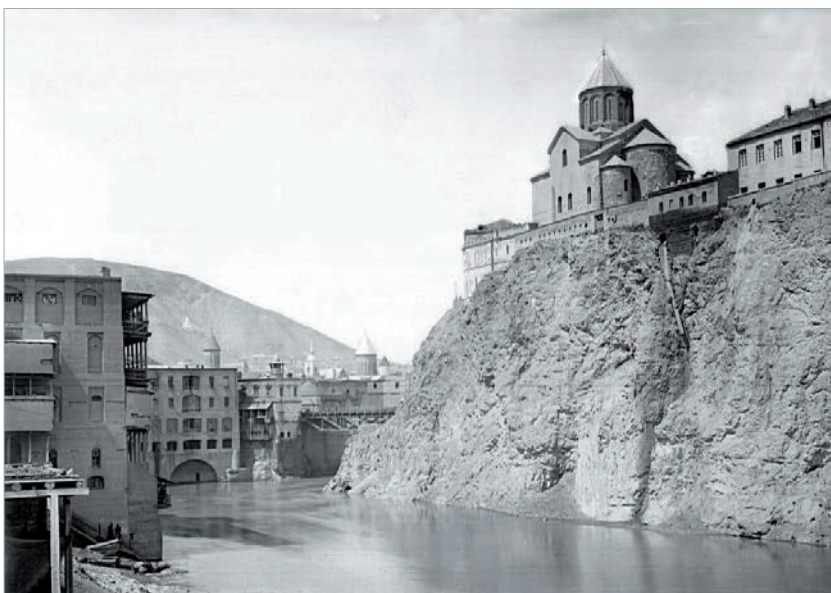
⁶⁴ იქვე, გვ. 187

ბრძოლით შეძლო მისი დაბრუნება. ეკლესიის სამხრეთი ფასადის აგურის წყობის დიდი ნაწილი ერეკლეს მიერ ისნის ალებისას ნაზარბაზნევი, დაზიანებული კედლის აღდგენის დროსაა ამოყვანილი, რაზეც ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხესთან მოთავსებული წარწერაც იუწყება.

ტაძრის თლილი ქვისა და აგურის სიბრტყეთა მონაცვლეობით ოსტატურად ნაძერწი შეკრული ხუროთმოძღვრული ფორმები, ახალი გუმბათის ზუსტად მოძებნილი ზომა, რომელიც მოხდენილად აგვირგვინებს ტაძრის ჰარმონიულ პროპორციას, XIII-XVIII სს. შუალედში ნაგებობის აღდგენის უწყვეტ გამოცდილებაზე და ამ საქმეში დახელოვნებაზე მიუთითებს; განახლებისას შენარჩუნებულია სალი ნაწილები, ხოლო განსხვავებული მასალით ნაშენი ახალი ფორმები არ არღვევს არსებული ხუროთმოძღვრული კომპოზიციის ძირითად შტრიხებს.

XIX ს-ის დასაწყისში რუსეთის ხელისუფლებამ მეტეხის ტერიტორიაზე ძველი ციხე-სიმაგრე დაანგრია, შეაკეთეს 1795 წ. ალა-მაჰმად-ხანის მიერ დაზიანებული ტაძარი და ის ახლადაგებული საპყრობილის ეკლესიად აქციეს. მოგვიანებით, 1845 წ. კვლავ ჩატარდა რემონტი, რომლის დროსაც განახლდა სამხრეთი კედლის ზედა ნაწილი და გაიჭრა ფართო სარკმლები. ამავე დროს ჩრდილოეთი კარიბჭე აგურით აღდგა და პროფილით გამოყვანილი ფრონტონით დასრულდა.

ტაძრის ტერიტორიას XX ს-ის განმავლობაში რამდენიმე რეკონსტრუქცია შეეხო: 1933 წ. სახკომსაბჭოს დადგენილებით ციხის შენობები გადაეცა განათლების კომისარიატს, მათგან დაზიანებულები დაანგრიეს და ზედ მიბჯენილი ნაგებობებისგან გათავისუფლებულ ეკლესიაში, რომელიც მანამდე ფიზკულტურის დარბაზად იყო გამოყენებული, მუზეუმის ("მეტეხი") სეიფი მოეწყო. 1958 წ. დაინგრა ციხის დარჩენილი ორი კორპუსი. მოგვიანებით, 1960-იან წლებში⁶⁵ ჩატარდა სარემონტო და მცირე მასშტაბის სარესტავრაციო სამუშაოები (არქიტ.-რესტ. ვ. ცინცაძის ხელმძღვანელობით); ამ დროს გაიხსნა იატაკი (1960 წ.), შეკეთდა გუმბათის საბურავი (1969 წ.), მოიშალა XIX ს-ის აღდგენისას დამატებუ-

თბილისი, მეტეხი და ქარვასლები მტკვარზე. XIX-XX საუკუნეების მიჯნა

ლი ჩრდილოეთი კარიბჭის ფრონტონი და აგურის დაუნანევრებული კედელი იქნა ამოყვანილი რელიეფური სადა ჯვრით. 1974 წლიდან ეკლესიაში ახალგაზრდობის ექსპერიმენტული თეატრის წარმოდგენები იმართებოდა. რისთვისაც ინტერიერში მოეწყო სკამები და სცენა. 1990-იანი წლებიდან ნაგებობას დაუბრუნდა ეკლესიის ფუნქცია.

მეტეხის ტაძარი და ციხე, მაკეტი. საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, ი.გრიშაშვილის სახ. თბილისის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმის ექსპოზიცია

⁶⁵ ამავე პერიოდში განხორციელდა ტერიტორიის კეთილმოწყობა, ტაძრის ჩრდილო-დასავლეთით ბუნებრივი კლდის მასივი მოსწორდა, ფილებით მოგებული ბაქანი მოეწყო და 1967 წელს დაიდგა ცხენზე მჯდომი ვახტანგ გორგასლის ქანდაკება (ავტ. მოქანდაკე ელ. ამაშუკელი)

თელოვანის ჯვარპატიოსანი

თელოვანი ქსნის ხეობის ქვემო წელზე მდებარე ნასოფლარია, სადაც ძველი დასახლებიდან აღარაფერია შემონახული გარდა მთის ფერდობზე ეულად მდგარი ჯვარპატიოსნის ეკლესიისა. დღევანდელი ადმინისტრაციული დაწესებულებით ნაგებობა მდებარეობს მცხეთის რაიონში, სოფ. ქსოვრისის აღმოსავლეთით, 2-3 კმ-ის მანძილზე.

ადრეული შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული თელოვანი ქსნის ხეობის ქვემო წელის მნიშვნელოვან პუნქტს წარმოადგენდა. XV საუკუნეში აქ დამკვიდრდნენ ქსნის ერისთავები. გვიან შუა საუკუნეებში თელოვანის ეკლესია მათი საგვარეულო განშტოების, რატიშვილების საძვალეს წარმოადგენდა.⁶⁶

საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან, 2009 წლის ფოტო

დასავლეთი შესასვლელის წირთხლის რელიეფური კომპოზიცია. 2009 წლის ფოტო

თელოვანის ეკლესია სამეცნიერო ლიტერატურაში XX საუკუნის შუა ხანიდან მოიხსენიება და აქედან მოყოლებული – არაერთი გამოკვლევის საგანი გახდა.⁶⁷

თავდაპირველად ნაგებობის თარიღი VIII-IX საუკუნით განისაზღვრებოდა, თუმცა მოგვიანებით დაზუსტდა, რომ ეკლესია და მისი მოხატულობის პირველი ფენა VIII საუკუნეს მიეკუთვნება.

ბოლოდროინდელი მონაცემებით ნაგებობის დასავლეთი შესასვლელის წირთხლში ჩართული სიუჟეტურგამოსახულებიანი ადრეული რელიეფი, ჯვარპატიოსნის ეკლესიის მიწის საფარისაგან განმედიდროს (1950-იანი წლები) გამოვლენილ სამლოცველოს ეკუთვნოდა.

თელოვანის ჯვარპატიოსანი ტრიკონქის ტიპის გუმბათიანი ნაგებობაა. სადაც სამი მკლავი აფსიდებითაა დასრულებული, ხოლო მეოთხე – სწორკუთხა

⁶⁶ ზ. სხირტლაძე, ადრეული შუა საუკუნეების ქართული კედლის მხატვრობა, თელოვანის ჯვარპატიოსანი, თბ., 2008, გვ. 232

⁶⁷ ვ. ცინცაძე, თელოვანის ჯვარპატიოსანი, (VIII-IX ს. ძეგლი), ქართული ხელოვნება №5, თბ. 1959 გვ. 73-89; დ. თუმანიშვილი, VIII-IX საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 1990, გვ. 241; დ. კლდიაშვილი, ზ. სხირტლაძე, 980 წლის წარწერა თელოვანის ჯვარპატიოსნიდან, მრავალთავი, XVI, 1991, გვ. 196-208; ზ. სხირტლაძე, თელოვანის ეკლესიის ორი უცნობი კრიპტოგრამა, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 145, №1, 1992, გვ., 214-217; თ. ხუნდაძე, თელოვანის “ჯვარპატიოსნის” ეკლესიის რელიეფის შესახებ, საქართველოს სიძველენი №4-5, თბ., 2003, გვ 52-62; ზ. სხირტლაძე, ადრეული შუა საუკუნეების ქართული კედლის მხატვრობა, თელოვანის ჯვარპატიოსანი, თბ., 2000; Russudan Mepisaschwili, Wachtang Zinzadze, Aufnahmen von Rolf Schrade, Georgien Wehrbauten und Kirchen, Leipzig, 1986 გვ. 204

საკურთხეველი. 2009 წლის ფოტო

მოყვანილობისაა. ძირითადად რიყის ქვით ნაგები ეკლესიის ქვედა კორპუსისაგან (თლილი ქვა შიგნით მხოლოდ კონსტრუქციული ნაწილებისთვის, ხოლო გარედან კუთხეების გამოსაყვანადაა გამოყენებული) მკვეთრად გამოირჩევა თლილი ქვით ნაგები გუმბათი, რომლის ნახევარსფერო ქვაში გამოყვანილი ჯვრითაა დამშვენებული. გარედან გუმბათის ყელი თაღებითაა გაფორმებული.

თავდაპირველად ნაგებობას შიგნით და გარეთ ფარავდა ნალესობის თხელი ფენა, რომელზეც ინტერიერში ამოკანვრით (სგრაფიტო) დატანილი იყო კვადრებით ნაგები წყობის იმიტაცია.⁶⁸ ამ ფონზე მკვეთრად გამოირჩეოდა საკურთხეველის და ბემის მოხატულობა.⁶⁹

კლასიკური პერიოდის ეკლესიებისაგან განსხვავებით ნაგებობის შიდა სივრცე არ არის ერთიანი. იგი დანაწევრებულია, რასაც არათანაბარი განათება და შენობის ცალკეული ნაწილების განსხვავებული პროპორციული შეფარდება განაპირობებს.

სამხრეთი მკლავის სარკმელი. 2009 წლის ფოტო

კარგად განათებულ ქვედა კორპუსს ენაცვლება ბინდში გახვეული გუმბათი, აღმოსავლეთი და დასავლეთი მკლავები სიგანით დიდად აჭარბებს ჩრდილოეთის და სამხრეთისას. ამის გამო გუმბათის ქვეშ კვადრატის ნაცვლად სწორკუთხედი იკვრება და კვადრატის შესაქმნელად დამატებითი საბჯენი თაღებია გადაყვანილი.

ეკლესია განათებულია სხვადასხვა ზომის და ფორმის (წრიული და სწორკუთხა მოყვანილობის) სარკმლებით. ქვაზე კვეთილი დეკორატიული მორთულობა ლიობების ირგვლივაა თავმოყრილი. ორნამენტულ რეპერტუარში და შესრულების მანერაში ჯერ კიდევ იგრძნობა VI-VII საუკუნეების ტრადიციის

გუმბათის ყელის მორთულობა. 2009 წლის ფოტო

⁶⁸ ვ. ცინცაძე, დასახ. ნაშრ., გვ.86-87

⁶⁹ ეკლესია მეორედ მოიხატა X საუკუნის დასასრულს, ამჟამად მისგან მცირე ფრაგმენტებია შემონახული. იხ. ზ. სხირტლაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 228, 232.

ინტერიერი, გუმბათი. 2009 წლის ფოტო

გაგრძელება. ამავე დროს, აშკარად ჩანს ახალი ტენდენციები, რომელიც შემდგომ ხანაში პოვნებს განვითარებას.

თელოვანის ჯვარპატიოსანი ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარების ისტორიაში “გარდამავალ ხანად” წოდებული პერიოდის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლია. VIII საუკუნეში, არაბთა შემოსევების მიუხედავად, ქვეყნა განიცდის შემოქმედებით აღმავლობას, რამაც განსაკუთრებით მკვეთრად იჩინა თავი ხუროთმოძღვრებაში.

ეკლესია ძველსავე დროში დაზიანებულია, თუმცა დანაკარგები, როგორც ჩანს, დიდი არ იყო. გვიან შუა საუკუნეებში ნაგებობა განაახლეს – გუმბათს დაადგეს აგურის კონუსი, გაამაგრეს დასავლეთი მკლავი, ამოაშენეს სამხრეთი შესასვლელი, დასავლეთიდან მიადგეს სამრეკლო, ეკლესიის ეზოს შემოავლეს ახალი გალავანი.⁷⁰

“ძეგლის მიკვლევის დროს ჩვენ გაპარტახებული ეკლესია და ამ შეკეთებათა კვალი დავგვხვდა” – აღწერს ნაგებობის ფიზიკურ მდგომარეობას ვ. ცინცაძე, რომელმაც თელოვანის ეკლესია 1946 წელს არქიტექტორ ა. ყიფშიძესთან ერთად აზომა.

ვ. ცინცაძის პროექტის მიხედვით და უშუალო ხელმძღვანელობით 1952-1954 წწ. ჩატარდა სარესტავრაციო სამუშაოები: ნაგებობა გაიწმინდა ნაყარი მიწისაგან, გაამაგრდა კედლები, კარნიზები, სახურავი, გუმბათის ყელი, ეკლესია დაიბურა კრამიტის სახურავით. ძეგლის განმენდის დროს გამოვლენილი თავდაპირველი მოხაზულობის მიხედვით აღდგა გალავანი.⁷¹

⁷⁰ ვ. ცინცაძე, დასახ. ნაშრ., გვ.75-76

⁷¹ იქვე, გვ. 76-77

1989 წელს გურამ ჭეიშვილის ხელმძღვანელობით მოიხსნა თელოვანის ეკლესიის საკურთველის კონქში არსებული ფერწერის მეორე ფენის ნალესობა, რომელზეც აღარ იყო შემონახული ფერწერის კვალი და მოხდა თავდაპირველი მოხატულობის გამაგრება. უკანასკნელ ხანებში საქართველოს ისტორიულ ძეგლთა დაცვისა და გადარჩენის ფონდის მიერ ჩატარდა ეკლესიის ეზოს განმენდა მცენარეებისაგან, რომელიც აზიანებდა შენობას, შეკეთდა ნეგებობის სახურავი.

თელოვანის ჯვარპატიოსნის ეკლესიის რესტავრაცია ჩატარდა 1950-იანი წლების დასაწყისში. სამეცნიერო თვალსაზრისით სწორად წარმართული და ხარისხიანად შესრულებული რესტავრაციის შედეგად მოხერხდა ნაგებობის შენარჩუნება, ხოლო ბოლო პერიოდის კვლევითმა და საკონსერვაციო სამუშაოებმა წარმოაჩინა ძეგლის თანადროული მხატვრობა და უზრუნველყო მისი დაცვა.

საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. 2009 წლის ფოტო

თრიალეთის ახალქალაქის ეკლესია (ტაშ-ბაში)

IX-XI საუკუნეებში ისტორიულ თრიალეთს (ახლანდელი წალკისა და დმანისის რაიონები) ბაღვაშთა საგვარეულო განაგებდა. თრიალეთის ახალქალაქის წმ. გიორგის ეკლესია ამ საგვარეულოს წარმომადგენლის რატი ერისთავთ-ერისთავის მიერაა აგებული X-XI საუკუნეების მიჯნაზე.

ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიაში ეს არის “ცხოველხატული” სტილის დამკვიდრების და სწრაფი აღმავლობის ხანა. დროის შესაბამისი მხატვრული მისწრაფებების სადარია თრიალეთის ახალქალაქის წმ. გიორგის ეკლესია, რაც ვლინდება ნაგებობის გეგმის კომპოზიციაში, შიდა სივრცის ორგანიზაციასა და ფასადების დეკორაციულ გაფორმებაში. ორნამენტული დეკორის დამუშავებაში თავს იჩენს ადგილობრივი ხუროთმოძღვრული სკოლის თავისებურება.⁷²

საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან რესტავრაციამდე. 1970-იანი წლების ფოტო

ეკლესია დგას სოფლის ზევით (წალკის რაიონი, სოფ. ტაშ-ბაში), ხრამის ხეობის დიდი ლოდებით მოფენილ მაღალ კლდოვან კონცხზე. იგი კარგად მოჩანს მდინარის მეორე ნაპირიდან, საიდანაც ფართო პანორამა იშლება. ამ ფონზე ლანდშაფტის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს მოვარდისფრო-ლვინისფერი თლილი ქვით ნაგები ეკლესია.

თრიალეთის ახალქალაქის წმ. გიორგი “თავისუფალი ჯვრის” ტიპის ნაგებობას წარმოადგენს. ჯვრის ოთხივე მკლავი ლორწინითაა დაბურული, მათ გადაკვეთაზე აღმართული იყო, ან აღარ არსებული, გუმბათი. ნაგებობის სამხრეთი და აღმოსავლეთი ფასადები საგანგებოდაა გაფორმებული. მორთულობა ძირითადად მკლავებში გაჭრილ თითო სარკმელთანაა (გარდა ჩრდილოეთისა) თავმოყრილი.

გარკვეული დეკორატიული დატვირთვა გააჩნია ქვაზე კვეთილი გამოსახულებით გაფორმებულ ტრომპებს. სამხრეთ-დასავლეთ

საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან რესტავრაციის შემდეგ. 2009 წლის ფოტო

⁷² ლ. რჩეულიშვილი, რატი ერისთავთ-ერისთავის ნაგებობა თრიალეთის ახალქალაქში, ქართული ხელოვნება 7, თბ., 1971, გვ.125

ინტერიერი, გუმბათის გადახურვა. 2009 წლის ფოტო

ტრომპზე მოთავსებულია წვეროსანი მთავარანგელოზის გამოსახულება.

სამხრეთი შესასვლელის თავზე, უზარმაზარ სადა ქვაზე მოთავსებულია ერთსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა.⁷³

ეკლესიას ირგვლივ დიდი ლოდებით ნაწყობი გალავანი უვლიდა, სამხრეთ ფასადთან შემონახულია მთლიანი ქვისაგან გამოკვეთილი ძველი საფლავის ქვები.

საუკუნეთა მანძილზე ნაგებობას დიდი განახლება არ განუცდია. XX საუკუნის შუა ხანებამდე მან დაწკარავებით და დაზიანებული სახით მოაღწია: ჩამოქცეული გუმბათი, ნაწილობრივ დანგრეული კედლები, დაზიანებული სახურავი – ასეთი იყო ნაგებობის ფიზიკური მდგომარეობა 1972 წლამდე, სანამ აქ სარესტავრაციო სამუშაოები დაიწყებოდა.

ეკლესიის აღდგენა მოხდა მხოლოდ ადგილზე არსებული მონაცემებზე დაყრდნობით. პროექტის ხელმძღვანელმა (ლ. რჩეულიშვილი) და რესტავრატორმა (ო. თორთლაძე) არ ჩათვალეს მართებულად დანგრეული გუმბათის აღდგენა. მიღებული იქნა ოპტიმალური გადაწყვეტილება – ამოყვანილი იქნა გუმბათის ყელის საწყისი ორი რიგი, რომელიც გარედან კონუსური სახურავით დაიბურა, ხოლო შიგნიდან – შეიფიცრა. შენარჩუნებული იქნა დასავლეთი მკლავის რიყის ქვით ნაწყობი გვიანდელი კამარა, როგორც ძეგლის განახლების ამსახველი ეტაპი, ხოლო დასავლეთ და სამხრეთ მკლავებს შორის არსებული უსახური გვიანდელი მინაშენი ფასადზე – მოიხსნა.

ამგვარი მიდგომა ხუროთმოძღვრული ნაგებობის მეცნიერული დაცვის კარგი ნიმუშია, რომელიც შენობის ორიგინალური ნაწილების, გვიანდელი აღდგენის კვალის და ნაგებობის მხატვრულ-ესთეტიკური მთლიანობის წარმოჩენას ემსახურება.

სამხრეთი და აღმოსავლეთი ტრომპების გაფორმება. 2009 წლის ფოტოები

⁷³ “მადლითა ღმრთისაჲთა ქრისტე ადიდე რატ ერისთავთ-ერისთავი”, იხ. ლაპიდარული წარწერები, ტ. I, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-X სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1980, გვ 244

იკვის წმინდა გიორგის ეკლესია

იკვის წმინდა გიორგის ეკლესია მდებარეობს კასპის რაიონში, სოფელ ჩაჩუბეთიდან 2-3 კილომეტრის მანძილზე, შავწყალას ხეობაში (თედმის შენაკადი). იგი შემადგენელ ბაქანზე დგას, რომელიც სამხრეთიდან ქვის წყობითაა შემაგრებული, ჩრდილოეთით ტყით დაფარული დამრეცი ფერდობია. XI ს-დან აქ მონასტერი ყოფილა, რომელიც გვიან შუა საუკუნეებამდე ფუნქციონირებდა.

ადგილმდებარეობის ამჟამინდელი დასახელება მომდინარეობს იმ სოფლის სახელწოდებიდან, რომელიც ეკლესიის სიახლოვეს მდებარეობდა XX საუკუნის 50-იან წლებამდე.

იკვის წმინდა გიორგის ეკლესიის ხუროთმოძღვრე-

საერთო ხედი, 2009 წლის ფოტო

გუმბათის ყელის სარკმლები. 2009 წლის ფოტო

ბა და კედლის მხატვრობა შუა საუკუნეების ქართული ხელოვნების აღმავლობის ხანაშია შექმნილი. ტაძარი XI საუკუნის პირველ ნახევარშია აგებული.⁷⁴

კედლის მხატვრობის პირველი ფენა XII საუკუნის დასაწყისაა, ხოლო მეორე – XII-XIII საუკუნეების მიჯნას მიეკუთვნება.

თლილი ქვით ნაგები ეკლესია “ნახევრადთავისუფალი ჯვრის” ტიპის გუმბათიანი ნაგებობებია, რომლის გეგმის საფუძველს წარმოადგენს ჯვარი. ინტერიერში გუმბათქვეშა სივრცეს ერწყმის ტაძრის ოთხი მკლავი. აღმოსავლეთით, საკურთხეველის ორივე მხარეს განთავსებულია სამკვეთლო და სადიაკვნე.

ფასადები მორთულია დეკორატიული თაღებით და დიდი ოსტატობით შესრულებული, დახვეწილი ორნამენტული დეკორით. კედლის მხატვრობა ფრაგმენტულადაა შემონახული. მოხატულობის პროგრამაში განსაკუთრებითაა აქცენტირებული ეკლესიის პატრონის, წმინდა გიორგის თემა.

⁷⁴ Р.Шмерлинг, купольный храм в Икви, ქართული ხელოვნება, №7, თბ., 1971

საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან.
2009 წლის ფოტო

XI საუკუნის პირველ ნახევარში აგებული იკვის წმ. გიორგის ეკლესიის მომდევნო პერიოდის გადაკეთებების შესახებ ისტორიული ცნობები არ შემონახულა, თუმცა, როგორც ჩანს, იგი ძველსავე დროში დაზიანებულია და შემდგომ განუახლებიათ. ამაზე მეტყველებს ნაგებობის 1930-იანი წლების ფოტოები.⁷⁵

XX საუკუნემდე ნაგებობამ დიდი დანაკარგებით მოაღწია. ნ. ტოლმაჩევსკაია, რომელმაც ეკლესია ამავე საუკუნის პირველ მეოთხედში მოინახულა, აღნიშნავს, რომ ტაძრის გუმბათი სანახევროდ დანგრეულია.⁷⁶

1939-1940 წლებში არქიტექტორების ნ. ჩუბინაშვილის და ვ. ნილოსანის პროექტის მიხედვით მიმდი-

ნარეობდა სარესტავრაციო სამუშაოები იკვის ტაძარზე, რომელიც დიდი დარღვევებით განახორციელა საქართველოს სსრ სახკომსაბჭოსთან არსებულმა ხელოვნების საქმეთა სამმართველომ.

ამ დროს რატომღაც მოიხსნა და ახლით შეიცვალა ტაძრის ძველი მოპირკეთების ქვები; გამოგონილია აღმოსავლეთი ფასადის დეკორატიული თაღების მიმდებარე სათავსებზე გადაყვანა (თავდაპირველად ისინი გლუვ სიბრტყეებს წარმოადგენდა); არაბუნებრივად გამოიყურება მკლავთა აღდგენილი ფრონტონები, რომლებსაც თავისი დროისათვის მცირე დახრა აქვს; აღდგენილი თაროს მოყვანილობის კარნიზი არაორგანულია XI საუკუნის პირველი ნახევრისათვის.

ინტერიერი, ჩრდილო-აღმოსავლეთი კუთხე.
2009 წლის ფოტო

⁷⁵ 1930-იან წლების ფოტოები ამჟამად აღარ არსებობს. ისინი ხელოვნების ინსტიტუტის არქივთან ერთად განადგურდა 1991 წელს. მათი ნაწილი გამოქვეყნებულია რ. შმერლინგის დასახელებულ ნაშრომში

⁷⁶ Н.Н.Толмачевская, фрески древней Грузии, Тб, 1931, გვ., 11 б

1939 წელს ჩატარებული სამუშაოები იკვის წმ. გიორგის ეკლესიაზე მეთოდური და ტექნიკური დარღვევებით შესრულდა, რის მიზეზად უნდა ჩაითვალოს შემდეგი ფაქტორები: შეუთანხმებელი მოქმედება არქიტექტორსა და სამუშაოთა მწარმოებელს შორის; ძეგლის დაცვისათვის მეცნიერული მიდგომის უგულვებელყოფა, შესრულების დაბალი დონე. მრავალი საკითხი ბუნდოვანია, რადგანაც არ არსებობს ანგარიშები. ეს ერთ-ერთი შემაფერხებელი ფაქტორია ნაგებობის სწორი რესტავრაციისათვის.

1939 წლის რესტავრაციამ მხოლოდ სამი ათეული წლით შეაჩერა ტაძრის ნგრევა. არქიტექტორ გურამ ჭეიშვილის 1972 წლის საარქივო ჩანაწერში აღნიშნულია შემდეგი: “ძეგლი რესტავრირებული იქნა 1939-40 წწ., აღდგენილი იქნა დროთა ვითარებისაგან დაზიანებული მონაკვეთები; რეკონსტრუქციის პროექტი ეკუთვნის ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორს ნ. ჩუბინაშვილს; სარესტავრაციო სამუშაოები ჩაატარა ძეგლთა დაცვის კომიტეტმა; ძეგლის მდგომარეობა კარგია”.⁷⁷

1970-იანი წლების ბოლოს ერთბაშად დამძიმდა ტაძრის ფიზიკური მდგომარეობა. არქიტექტორ-რესტავრატორ ლიანა კალმახელიძის შეფასებით, ნაგებობის იმჟამინდელი დაზიანებების გამომწვევ მიზეზთა შორის უხარისხოდ შესრულებული სარესტავრაციო სამუშაოებიცაა. იგი აღნიშნავს: “განსაკუთრებულ შენიშვნას იმსახურებს ჩატარებული აღდგენა-გამაგრებითი სამუშაოების არადამაკმაყოფილებელი ხარისხი. ოთხივე ფასადზე კუთხის ქვებს მცირე სიგანე აქვთ და ამიტომ ძალიან სუსტია კუთხის ქვებისა და კედლის წყობის კავშირი. ამ ხარვეზის გამო აღმოსავლეთი მკლავის ორივე ზედა კუთხეში წარმოქმნილია ბზარი და კუთხის ქვები დაძრულია ადგილიდან. აღსანიშნავია, რომ გუმბათის რკინის სარტყელი პირდაპირ წყობაზეა დადებული, რაც დაუშვებელია”.

ბოლო ორი ათეული წლის მანძილზე კიდევ უფრო დაჩქარდა ტაძრის დაზიანების ტემპი და 1990-იან

საერთო ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან. 2009 წლის ფოტო

წლებში, მეთოდური საკითხების გადაწყვეტამდე, სასწრაფოდ გახდა ზომების მიღება ნაგებობის გადარჩენად.⁷⁸ 2005 წელს მომზადდა რესტავრაციის პროექტი (ავტორი – ლალი მენთეშაშვილი), რომელიც არ განხორციელდა.

ამჟამად მიმდინარეობს ძეგლის რეაბილიტაცია, რომელსაც აწარმოებს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო.

⁷⁷ ჩანაწერი დაცულია საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქივში, საქალაქო №28

⁷⁸ 1997 წელს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდის მიერ ტაძრის გუმბათზე და მკლავებზე მოეწყო დროებითი გადახურვა

იკორთის მთავარანგელოზის ტაძარი XII ს. ქართული ხუროთმოძღვრების საეტაპო ნაგებობაა. საუკუნეთა მანძილზე იგი საქართველოს ერთ-ერთ მძლავრ კულტურულ ცენტრს წარმოადგენდა. დიდია მისი მხატვრულ-ისტორიული ღირებულება. გვიანფეოდალურ ხანიდან ტაძარი საქართველოს გმირთა – წმმ. შალვა და ელიზბარ ერისთავებისა და ბიძინა ჩოლოყაშვილის – ნეშტის განსასვენებელ ადგილს, ასევე ქსნის ერისთავთა საგვარეულო საძვლეს წარმოადგენდა.

იკორთის ტაძარი მდებარეობს შიდა ქართლში, ქ. გორი-

საერთო ხედი. 1952 წლის ფოტო

აღმოსავლეთი ფასადი. 1938 წლის ფოტო

დან 20-ოდე კმ-ის მოცილებით, ისროლის ვიწრო ხევში მთებით გარშემორტყმულ შევაკებაზე. ვახუშტი ბაგრატიონის დროს, XVIII ს-ში ტაძარი ჯერ კიდევ მოქმედი იყო.

მოხდენილი პროპორციების ტაძარი განუყოფელი ნაწილია მთებით შემოსაზღვრულ ულამაზეს და ამჟამად უკაცრიელ გარემოსი. მიმზიდველი და მოკრძალებულ-გამარტოვებული, შორიდან იმპოზანტური, მორთულ-მოკაზმული, მიახლოვებისას – უფრო ინტიმური და კამერული.

ტაძარი წარმოადგენს ცენტრალურ-გუმბათოვან ნაგებობას (18.50X13.25), რომელშიც გუმბათი საკურთხევლის კუთხეებსა და დასავლეთით ორ ბოძს ეყრდნობა. გარედან ეკლესია მოპირკეთებულია თლილი ქვით. ფასადები მორთულია თაღნარითა და ორნამენტით. კედლებზე შემორჩენილია ლაპიდარული წარწერები. განსაკუთრებით გამოიყოფა გუმბათი, რომლის თორმეტივე სარკმლის საპირე დაფარულია ცვალებადი ორნამენტული მოტივით. ეკლესიის ინტერიერში დაცულია XII ს-ის კედლის მხატვრობა.

რთული და მძიმე იყო იკორთის მონასტრის ცხოვრება. საუკუნეთა მანძილზე არაერთგზის მიტოვებულ-შელახულსა და უყურადღებოდ დარჩენილს უზიანდებოდა გადახურვა, წყალი რეცხავდა XII ს-ის შესანიშნავ მხატვრობას. არ მოალნია ჩვენამდე თანადროულმა მოჩუქურთმებულმა კარიბჭეებმაც.

ქსნის ერისთავებს, რომელთაც ეკუთვნოდა მონასტერი გვიანფეოდალურ ხანაში, ეს პუნქტი სიმაგრეთ უქცევიათ. ეკლესიის ირგვლივ გალავანი შემოუვლიათ, ხოლო დასავლეთით, შემადგენლობაზე, საკმაოდ რთული კონფიგურაციის ციტადელი ალუმართავთ.⁷⁹ ციტადელის ნანგრევები დღესაც ძალიან შთამბეჭდავად გამოიყურება. გალავნისაგან აღარაფერია დარჩენილი. ასევე სრულიად განადგურებულია სამონასტრო ნაგებობანი, რომელთა არსებობაზე XIX ს-ისა და XX ს-ის არაერთი მკვლევარი მიუთითებს. ტაძრის ცხოვრების აღსადგენად საგულისხმოა მემკვიდრის ცნობა, რომლის მიხედვით: XIV ს-ის II ნახევარში მომხდარ დიდწვიმობაში დაინგრა და კვლავ აღდგა ლარგვისის, ყანჩაეთის და იკორთის ტაძრები.⁸⁰ ეკლესიის დღევანდელი მდგომარეობა იმდროინდელი აღდგენის ზუსტი ფიქსაციის საშუალებას არ იძლევა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამ პერიოდს ეკუთვნის დასავლეთი მკლავის აგურის კამარა, რომლის შედარებით უხარისხო წყობა საგრძნობლად განსხვავდება აღმოსავლეთი ნაწილისაგან, სადაც თითოეული აგური არაჩვეულებრივი სიზუსტით არის მიჯრილი ერთმანეთთან. კამარები და გადახურვა მომდევნო პერიოდში იმდენჯერ იყო შეკეთებული, რომ ამ შეკეთება-გამაგრების პროცესში წინა ეპოქის გადაკეთებათა კვალი იშლება და ქრონოლოგიაზე უფრო რთული დასაზუსტებელი ხდება.

ხედი დასავლეთიდან მინისძვრის შემდეგ

ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან რესტავრაციის შემდეგ, 2006 წ.

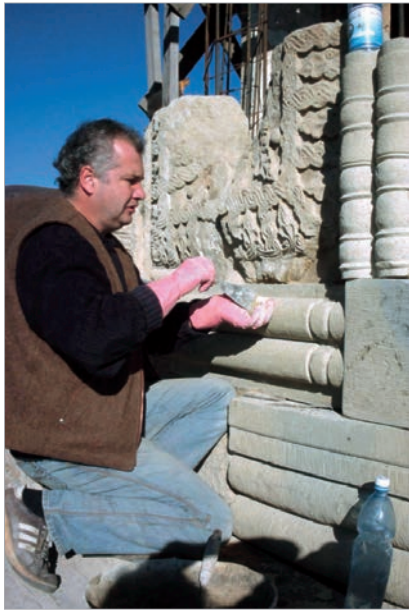
უფრო ნათელ სურათს იძლევა ფასადების წყობა. XII ს-ის შედარებით დიდი ზომის ქვები XIV ს-ის შეკეთებისას იცვლება უფრო წვრილი კვადრებით, რიგების ჰორიზონტალობის მეტ-ნაკლები დაცვით. ასეთი ხასიათის წყობა ეკლესიის ფასადების ნახატში სხვადასხვა ადგილას იჭრება.

ტაძრის ცხოვრების შემდეგი ეტაპი კვლავ მის კედლებზეა აღბეჭდილი. დასავლეთი შესასვლელის დიდ ქვაზე დაცული ვრცელი წარწერიდან ირკვევა, რომ იესე ქსნის ერისთავს დიდი სამუშაოები ჩაუტარებია, ტაძრის ტერიტორიაზე სხვადასხვა სამონასტრო ნაგებობები და სამრეკლო აუგია და ეკლესია შეუკეთებია. ეს ყველაფერი 1672 წელს, მეფე შაჰ ნავაზის (1658-1675წწ.) დროს მომხდარა, მაგრამ არც ერთ ამ ნაგებობას

⁷⁹ პ. ზაქარაია, ქართული ცენტრალურ-გუმბათოვანი არქიტექტურა, თბ. 1975, ტ. I, გვ. 113-114

⁸⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, თბ. 1965, გვ. 112

დღემდე არ მოუღწევია. XVII ს-ში შემოჭრილ მტრის ჯარს მთელი ტერიტორია დაუქცევია.⁸¹ ამ უკანასკნელი დარბევის შემდგომ ტაძარი ორჯერ ზედიზედ იყო შეკეთებული. პირველად XIX ს-ის ბოლოს (1891-1892 წწ.) მეორედ, საფუძვლიანად – XX ს-ის დასაწყისში.⁸² 1891-1892 წლებში იკორთის ტაძარი მთლიანად იყო აღდგენილ-შეკეთებული, იატაკიდან დაწყებული ლორწონის გადახურვით დამთავრებული. ეკლესია შეუღესავთ კიდეც. ეტყობა მხოლოდ ის ნაწილები, სადაც მხატვრობა არ ყოფილა. ამ სამუშაოების შესრულებაში ბერძენ ოსტატს მიუღია მონაწილეობა. XIX ს-ის “რესტავრაცია”, უფრო თვალში სა-

რესტავრატორი მ.ბოჭორიძე გუმბათის ყელის აღდგენის პროცესში

ცემი და მასშტაბურია. ინტერიერში შეცვლილია გუმბათქვეშა სვეტი. საკმაოდ უხეშად შეღესილი იყო სარკმლები, რის გამოც სარკმლის აბრისი უსწორმასწოროა. ფასადებზე, ტაძრის ზედა ნაწილებში განახლებულია წყობა. თვალშისაცემია რუხი ფერის ერთი ზომის კვადრებით შევსებული სიბრტყეები. მკვეთრად გამოიყოფა ასევე ძეგლის თითქმის მთელ პერიმეტ-

რზე შეცვლილი ადრინდელი ორნამენტული კარნიზი.

1894 წელს გრაფინია პრასკოვია უვაროვას აღწერით, ტაძარი ცუდ მდგომარეობაში ყოფილა. დაზარალებული გალავნისგან მხოლოდ ოთხკუთხა კოშკები შემორჩენილა, რომელშიც ადგილობრივ მაცხოვრებლებს საწყობი მოუწყვიათ. უვაროვას მოხსენებას ახლავს ოტო რენარის შესანიშნავი ფოტოები, რომლებზედაც ტაძრის იმდროინდელი სახეა დაფიქსირებული.⁸³ შეუდარებელია ტაძრის მაშინდელი და დღევან-

დელი მდგომარეობა. ტაძარი უვაროვას ვიზიზისდა მიუხედავად მთელი თავისი კორპუსით არის აღმართული. ფოტოს მიხედვით ამოვსებულია გვიანი, XVII ს-ის დასავლეთი კარიბჭის დასავლეთი თალი და სამხრეთი შესასვლელის წინ, იმავე წყობით მიშენებულია კარიბჭის ფუნქციის მატარებელი სრულიად სადა მინაშენი, რომელიც დღეს აღარ არსებობს. გუმბათი სრულად არის შემონახული.

გრ. უვაროვა ადასტურებს ცნობას XVIII ს-ში მინისძვრის შედეგად ეკლესიის დაზიანების შესახებ. სწორედ ამ დროს გამქრალა საფასადო თაღების კუთხის ლილვების დამასრულებელი ყულფი, რომლის კვანძში გველის თავის გამოსახულება ყოფილა ჩანსული.

იმდროინდელ პრესასა და სხვადასხვა პირთა კერძო მიმოწერაში აღნიშნულია, რომ შეკეთების შემდგომ, ოცი წლის თავზე, ეკლესიის სახურავი კვლავ დაზიანებულია. სამწუხაროდ, ჩვენს მიერ მოძიებული მასალიდან დაზუსტებით არ ჩანს, რა გახდა ძეგლის მეორადი დაზიანების მიზეზი, რამ განაპირობა ორი ათეული წლის შემდეგ მისი ხელახალი შეკეთება.

თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ იკორთა სემურ ზონაში მდებარეობს და ამის საბუთი XVIII და XX სს-ში მომხდარი მიწისძვრებია, შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ მცირე ბიძგები XX ს-ის დასაწყისშია იყო. ყოველ შემთხვევაში, შემდეგი მონაცემებით ირკვევა, რომ 1909-1910 წლებში ტაძარი კვლავ სავალალო მდგომარეობაშია.⁸⁴

იკორთაში ჩატარებული “რესტავრაციის” შესახებ საყურადღებოა 1916 წლის გაზეთ “ახალი ფურცლის” ინფორმაცია. სტატიის ავტორი, ვინმე სანგანიძე, აღფრთოვანებით აღწერს რა იკორთის ტაძარს, და მის გარემოს, ძეგლის შეკეთებასთან დაკავშირებით ფრიად საგულისხმო შენიშვნას იძლევა: “იკორთას ამჟამად რესტავრაციას უშვრებიან და ამისთვის უნდა შევნიშნოთ, რომ აღმოსავლეთის კედლიდან ძველი გამოჩუქურთმებულ დაკარგულ ჯვრებიან ალაგას (ნაგულისხმევია აღმოსავლეთი ფასადის ნიშების სამყურა ფესტონები) ახალი ჩაუსვამთ. ეს უკანასკნელი კი ძველების გვერდით სრულებით არა შევნიან. უმჯობესია, რაც დარჩა ის გაამაგრონ და მძლავრი შთაბეჭდილება სადა და მოთეთრო ჯვრებით არ გააქარწყლონ”.⁸⁵ არ შეიძლება არ დაეთანხმო ამ, შესაძლოა არაპროფესიული ენით დაწერილ, მაგრამ საოცრად

⁸¹ პ.ორბელიანი, საქართველოს ცხოვრება, 1913, გვ. 51, 55

⁸² ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული მასალის მონოდებისთვის, ავტორები მაღლობას უხდინ ბ-ნ დიმიტრი თუმანიშვილს.

⁸³ П. Уварова, Христианские памятники, МАК, IV, М., 1894, გვ. 154-158

⁸⁴ იხ. ეკატერინე (სარაჯიშვილი) ერისთავისა ნერილები პრ. უვაროვას, კ.კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, პრ. უვაროვას ფონდი №52 (ფოტოპირი), ფ. 584

⁸⁵ “ახალი ფურცელი”, 1916, №662, გვ. 2-3

ზუსტ ანალიზს იმ შეკეთებისა, რომელიც დღესაც ამახინჯებს ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადს.

“რესტავრაციის” მეორე ეტაპი იკორთაზე დაწყებული ყოფილა 1916 წელს. როგორც ჩანს, უკანასკნელი შეკეთება შედარებით მოკრძალებული მასშტაბის იყო. გარდა ზემოთ აღნიშნული აღმოსავლეთი ფასადის ნიშებში ფესტონების შეცვლისა, შეუკეთებიათ სახურავი. სამწუხაროდ, არ იყო გათვალისწინებული ექვთიმე თაყაიშვილის წინადადება, რომლის მიხედვით ეკლესია ლორფინით უნდა გადაეხურათ.

მოძიებული ინფორმაციით გაირკვა სარემონტო სამუშაოების შემსრულებლის ვინაობა. იგი აღმოჩნდა ცნობილი არქიტექტორი ლეოპოლდ ბილფელდი, ასევე გამოვლინდა ცნობები ჩატარებულ სამუშაოთა თანმიმდევრობასა და ანგარიშსწორების წესის (ხარჯთაღრიცხვა) შესახებ, რაც ძალიან საჭირო და იშვიათი მასალაა.⁸⁶

საუკუნეთა მანძილზე იკორთის ტაძრის არაერთგზის შეკეთების დროს არ დარღვეულა ტაძრის კომპოზიციის ძირითადი სტრუქტურა, მისი მხატვრული მთლიანობა. ეკლესიამ დაკარგა ცალკეული, ნაწილები, მაგალითად, კარიბჭეები, რომელთაგან, დასავლეთისა ახალი მოცულობით შეიცვალა. თუმცა თავისი მასშტაბით და მხატვრული გადანწყევით, რომელიც თავისი დროის (XVII ს.) ტიპიური ნიმუშია – ჩაენერა ძეგლის ერთიან გადანწყევტაში. ფასადებზედაც სხვადასხვა საუკუნეებში განახლებული წყობა, გამორჩეულია როგორც ქვის კვადრების ზომით, (XIV ს.), ასევე ფერითაც (XIX ს.). განსხვავებულია XIX ს-ის ჩარევა – ის უფრო მასშტაბურია და საკმაოდ უხეშიც (მაგ., აღმოსავლეთი ფასადის შეცვლილი დეტალები, ქვის ფერი და ფაქტურა). საუკუნეთა მანძილზე იგრძნობა იკორთის ტაძრის მიმართ განსაკუთრებული დამოკიდებულება და მისი გადარჩენის უდიდესი სურვილი. შეკეთების ყველა ეტაპზე, XIX ს-შიც კი, გარკვეული დარღვევებისა და გემოვნების დაქვეითების მიუხედავად, ძეგლის მხატვრული ღირებულება გააზრებულია და ძირითადი მიზანი არა თავისი დროის აზროვნების დამკვიდრება, არამედ შეძლებისდაგვარად არსებულის შენარჩუნებაა.

1961-1962 წლებში, ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს მიერ შეკეთდა გადახურვა, დაგეგმილი იყო საფუძვლიანი სარემონტო სამუშაოების ჩატარება. 1980-იან წლების ბოლოს ტაძრის შეკეთების მიზნით იგი ჩასვეს მასიურ რკინის ხარაჩოებში. ქვეყანაში პოლიტიკური ვითარების გართულების გამო – სამუშაოები შეჩერებული იყო. 1991 წლის 21 აპრილს

გუმბათის ყელი აღდგენის შემდეგ

მომხდარმა მიწისძვრამ მნიშვნელოვნად დააზიანა ტაძარი. გუმბათის 3/4 ჩამოიქცა, დაიღუპა კედლის მხატვრობის დიდი ნაწილი და შესანიშნავი, მოჩუქურმებული სარკმლის საპირეები, დაზიანდა გადახურვა, მოირღვა საპირე წყობა. ნგრევის ასეთი მასშტაბი ძირითადად მასიური ხარაჩოების არსებობამ განაპირობა. ეს არის მაგალითი იმისა, თუ როგორი უმძიმესი შედეგი შეიძლება გამოიღოს სამუშაოების არასწორმა დაგეგმვამ, ან დაწყებული სამუშაოების, თუნდაც გაუთვალისწინებელი მიზეზების გამო, დაუსრულებლობამ.

1998-2003 წლებში ტაძარზე ჩატარდა აღდგენითი სამუშაოები. (არქიტექტორ-რესტავრატორი – მერაბ ბოჭოიძე). სამუშაოების დაფინანსებაში არაერთმა საერთაშორისო და ადგილობრივმა ფონდმა მიიღო მონაწილეობა: “ღია საზოგადოება – საქართველო”, მსოფლიო ბანკის, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდის და მსოფლიო ძეგლთა ფონდის (აშშ) ნომინაციის გრანტი.

ტაძრის არსებული მძიმე ფიზიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე, სამუშაოები საკმაოდ რთულად

⁸⁶ Духовный вестник грузинского экзархата, 1892, №9, გვ. 15-16

განსახორციელებელი იყო. პირველყოვლისა მოხდა რკინის ხარაჩოების დემონტაჟი, რის შემდგომაც დაინიშნა ძეგლის განმენდა-შესწავლა და ეტაპობრივად მისი დაზიანებული ნაწილების აღდგენა. ისტორიული შეკეთებების წყალობით, ძეგლმა XX ს-ის ბოლომდე სრული სახით მოაღწია, დაცულია ფოტო და გრაფიკული დოკუმენტაცია, რამაც ტაძრის სრული აღდგენის შესაძლებლობა განაპირობა. სამუშაოები როგორც პროექტირების ასე შესრულების მხრივ მაღალ დონეზე იყო ჩატარებული. მაქსიმალურად იქნა გამოყენებული გადარჩენილი ფრაგმენტები. პროფილირებული დეტალების ნაკლული ნაწილები და ნაკერები, კირის ხსნარით იყო შევსებული. იკორთის ტაძრის ფაქიზად და სკრუპულოზურად განხორციელებული აღდგენა XX-XXI სს-ების მიჯნის რესტავრაციის ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშათ შვიდდება ჩაითვალოს.

მ. კალაშნიკოვი. აკვარელი. იკორთის კომპლექსი. 1911 წელი

კაზრეთის სამება

ქვემო ქართლში, მაშავერას შენაკადის ვიწრო ხეობაში მდებარეობს სამონასტრო კომპლექსი, რომლის მთავარი ნაგებობა ლაშა გიორგის მეფობის დროს (1213-1222) აგებული სამების ეკლესიაა.⁸⁷

მონასტერი და, ადრე მჭიდროდ დასახლებული, მისი მიმდებარე ტერიტორია 2-3 კილომეტრითაა დაშორებული დაბა კაზრეთიდან.

გვიანი შუა საუკუნეების გალავნით გარშემორტყმული მონასტერი მოულოდნელად წარმოუდგება მნახველს. ნახევარწრიული ბურჯებით შემაგრებული ფართო შესასვლელი ჩრდილო-დასავლეთიდანაა.

ტყით დაფარული მთის ფერდობზე ტერასულად განლაგებული კომპლექსის თავში ეკლესია დგას, მისგან ჩრდილოეთით – სატრაპეზოს, ხოლო სამხრეთით საცხოვრებელი ნაგებობის ნანგრევებია.

საერთო ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან. 2009 წლის ფოტო

ჩრდილოეთი პორტალი. 2009 წლის ფოტო

სხვადასხვა ფერის (ვარდისფერი, მოყვითალო, ფირუზისფერი) თლილი ქვით შემოსილი სამების დარბაზული ტიპის ეკლესია გართულებულია კედლის სისქეში დატანილი, საკურთხეველთან კარით დაკავშირებული აფსიდებიანი სათავსებით. ჩრდილოეთიდან ნაგებობას ეკვრის აფსიდიანი მოკლე სათავსი. დარბაზის გრძივი კედლები შიგნით დანაწევრებულია სამსაფეხურიანი ორი წყვილი პილასტრით, რომლებზეც სხვადასხვა სიგანის კედლის თალები და კამარის საბჯენებია გადაყვანილი, ინტერიერი უხვადაა განათებული ცხრა სარკმლით.

მკვეთრად დაქანებული, მახვილფრონტონიანი ორფერდა სახურავით გადახურული ნაგებობის ყველა ლიობი და კარნიზი მორთულია ორნამენტული დეკორით. განსაკუთრებით საზეიმოა ჩრდილოეთი შესასვლელის პორტალი, რადგან სწორედ აქედანაა ეკლესიასთან მთავარი მისასვლელი. დასავლეთ ფასადზე მთავარ მახვილს წარმოადგენს ორ სარკმელს შორის მოქცეული, ფრონტონის კეხამდე ატანილი მოჩუქურთმებული ჯვარი.

მონასტერი გვიან შუა საუკუნეებამდე ფუნქციონირებდა.⁸⁸ შემდეგ იგი, როგორც ჩანს, გაუკაცრიელდა. XX ს-ის შუა ხანებში ძეგლთა დაცვის სპეციალის-

⁸⁷ ვ. დოლიძე, კაზრეთის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი, ქართული ხელოვნება, №9, თბ., 1987, გვ. 26-56

⁸⁸ ვ. დოლიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 56

საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან რესტავრაციამდე.
1977 წლის ფოტო

ტებს ეკლესია ჩაქცეული კამარით და მთლიანად დანგრეული სამხრეთი კედლის სახით წარუდგა. სამხრეთიდან მას ეკვროდა გვიანდელი მინაშენი, ჩრდილოეთიდან – XIII ს-ის მოკლე მინაშენი, რომელსაც შემოცლილი ჰქონდა საპირე წყობა. მძიმე მდგომარეობაში იყო საკურთხევის აფსიდში არსებული XIII ს-ის პირველი ნახევრის შესანიშნავი მოხატულობის ფრაგმენტები.

1953 წ. მონასტერი მოინახულეს არქიტექტორებმა რ. გვერდნითელმა და ანა გოგელიამ, მოხდა კომპლექსის მდგომარეობის აღწერა, განისაზღვრა ძეგლის დაცვის მიზნით გასაწევი სამუშაოების სახე და მოცულობა. აღინიშნა, რომ მიუხედავად დიდი დანაკარგებისა, კაზრეთის სამების ეკლესიის სრული აღდგენა შესაძლებელია.⁸⁹

1956 წ. საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს კულტურის ძეგლთა დაცვისა და რესტავრაციის საქმეთა სამმართველოს მიერ გაინმინდა და აიზომა სამე-

ბის ეკლესია, გამოვლინდა დანგრეული სამხრეთი ფასადის მორთულობის ფრაგმენტები, ცოკოლი და მონასტრის საცხოვრებელი ნაგებობა.⁹⁰

1970 წ. სპეციალისტების მიერ დაისვა საკითხი კაზრეთის ეკლესიის ნაწილობრივი აღდგენის შესახებ, რადგან სრული რესტავრაცია დიდ თანხებთან იყო დაკავშირებული.⁹¹

მომდევნო წლებში მადნეულის სამთო გამამდიდრებელი კომბინატის ფინანსური დახმარებით შესაძლებელი გახდა სამების ეკლესიის აღდგენა.

1978 წ. ძეგლთა დაცვის სამმართველოს სამეციერო-მეთოდურ საბჭოზე დამტკიცდა კაზრეთის სამების რესტავრაციის პროექტი (ავტორი – ნუგზარ ალხაზაშვილი). პროექტის რეცენზენტის, პარმენ ზაქარაიას შეფასებით: “რესტავრატორს თავისი დასაბუთება კარგად აქვს აგებული. ეტყობა, რომ მას ბევრი უშუშავნია და უფიქრია აღდგენის პროექტზე”.⁹²

1980-იანი წლების დასაწყისიდან ძეგლთა დაცვის სამმართველომ დაიწყო სარესტავრაციო სამუშაოები კაზრეთში. ამ დროს გაიხსნა საკურთხევის მიმ-

ჩრდილოეთი ფასადი რესტავრაციის შემდეგ. 2009 წლის ფოტო

⁸⁹ რ. გვერდნითელმა, ა. გოგელია, კაზრეთის სამება, წინასწარი სამუშაოები, ძეგლთა დაცვის სააგენტოს არქივი, საქალაქო №37

⁹⁰ ანაზომები შესრულდა სარესტავრაციო სახელოსნოს არქიტექტორების – გ. ჭეიშვილის, ა. გოგელიას, გ. ჯაფარიძის მიერ

⁹¹ “მეტი ყურადღება დმანისის რაიონის კულტურის ძეგლთა დაცვას”, ძეგლის მეგობარი, 1970, №20, გვ.87

⁹² პ. ზაქარაია, რეცენზია არქიტექტორ ნ. ალხაზაშვილის მიერ წარმოდგენილ კაზრეთის “სამების” ეკლესიის პროექტზე, ძეგლთა დაცვის სააგენტოს არქივი, საქალაქო №37

დებარე სამხრეთ-აღმოსავლეთი სათავესი, რომლის შესასვლელი ამოქოლილი იყო. სრულად იქნა აღდგენილი სამხრეთი კედელი და კამარა; შეკეთდა ალაგ-ალაგ დაზიანებული კედლის წყობა. ასევე, აღდგა ჩრდილოეთი მინაშენი; ეკლესიის ირგვლივ მოეწყო სარინელი, გამაგრდა ფერწერა.⁹³

დანგრეული სამხრეთი ფასადის საპირე ქვები და ორნამენტული საპირით შემკული სარკმლების აღსადგენად მოძიებული იქნა ეკლესიის ირგვლივ მიმოფანტული დეტალები და საქართველოს სახ. ხელოვნების მუზეუმში დაცული ჩუქურთმიანი ფრაგმენტები.

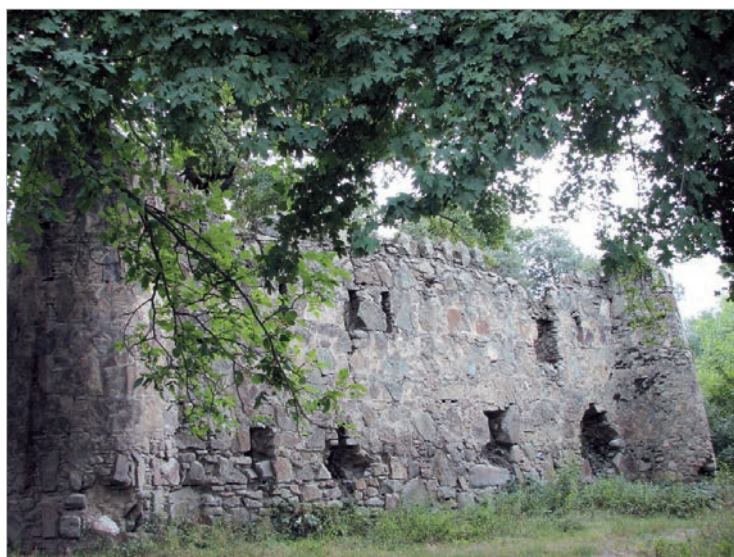
საბჭოთა პერიოდში რესტავრირებული ძეგლის შემდგომი მოვლა-პატრონობა გარკვეულ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული. ეკლესიისათვის თავდაპირველი ფუნქციის დაბრუნება იმჟამად დიდ წინააღმდეგობას აწყდებოდა.⁹⁴

ეს სირთულეები ახლა უკვე გადალახულია, მაგრამ თავი იჩინა სხვა პრობლემებმა. მონასტრის მესვეურების მიერ კაზრეთში – გაუფრთხილებლობით, თუ სხვა მიზეზების გამო – 1990-იან წლებში განადგურდა XIII ს-ის, ეკლესიის თანადროული მოხატულობა საკურთხეველში.⁹⁵

ახლა ეკლესიის ინტერიერი თავიდან იხატება.

კარიბჭის ბურჯი. 2009 წლის ფოტო

გალავანი. 2009 წლის ფოტო

დასავლეთი ფასადის რელიეფური გამოსახულება. 2009 წლის ფოტო

⁹³ ძეგლთა დაცვის სააგენტოს არქივში დაცულია ნ. ალხაზაშვილის მიერ შედგენილი პროექტის დასაბუთება (საქალაქე №37), სადაც აღნიშნულია, რომ პროექტის ავტორი მეთვალყურეობას გაუწევს მიმდინარე სამუშაოებს, ხოლო განსაკუთრებით საპასუხსაგებო ადგილებში იგი თავად მიიღებს მონაწილეობას მათ მსვლელობაში

⁹⁴ 1970-იან წლებში დაისვა საკითხი სამონასტრო კომპლექსის ტერიტორიაზე მხარეთმცოდნეობის და ეთნოგრაფიის მუზეუმის მოწყობის შესახებ. იხ. ნ. ალხაზაშვილი, მადნეულის აღორძინებასთან ერთად, გაზ. ლიტერატურული საქართველო, 1975, №43

⁹⁵ საკურთხევლის აფსიდის პირველ რეგისტრში წარმოდგენილი იყო ეკლესიის მამათა რიგი, მეორე რიგში – მოციქულები, სარკმლის ქვევით ხელთუქმნელი ხატი, ხოლო წინაშესაშენში – კოზმან და დამიანეს ფერწერული გამოსახულებები

კაცხის ტაძარი აგებულია საქართველოს უძლიერეს ფეოდალთა, ბალუაშთა მიერ. ისინი კლდეკარის საერისთავოს დამაარსებლები იყვნენ, თუმცა საკუთარი მამული არგვეთში, ზემო იმერეთში ჰქონდათ. კაცხი იყო მათი საგვარეულო ეკლესია და საძვალე.⁹⁶

ეკლესია მდებარეობს ქიათურის რაიონში, სოფელ კაცხში. მისი ეზო შემოზღუდულია გვიან შუა საუკუნეებში აგებული ხუთკუთხა მოყვანილობის გალავნით, რომლის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში ჩართულია ამავე პერიოდის სამრეკლო. გალავნის შიგნით ცენტრალური ადგილი უკავია გუმბათიან ეკლესიას. სამხრეთ-დასავლეთი შესასვლელის თავზე მოთავსებული ასომთავრული წარწერის მიხედვით ეკლესიის მშენებლობა დასრულდა 1010-1014 წლებში.⁹⁷

ტაძარი საკმაოდ უჩვეულო და იმპოზანტურია. თავის დროზე კაცხის ტაძრის შესახებ მარი ბროსე აღნიშნავდა – იგი იმდენად ორიგინალურია, რომ მას ნიჭარას ადარებენ, ასეთი ნაგებობის შექმნა მხოლოდ ხუროთმოძღვრის ფანტაზიას, მის კაპრიზს შეიძლება მივაწეროთ.⁹⁸

მიუხედავად ამგვარი დახასიათებისა ტაძარი, რომელიც მრავალაფსიდიან ნაგებობათა რიცხვს მიეკუთვნება, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარების გარკვეული ეტაპის მაგალითია და უცხო, მოულოდნელს არაფერს შეიცავს. იგი ამ ხუროთმოძღვრული თემის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნიმუშია.

ეკლესია გუმბათიანია, იგი შიგნიდან ექვსაფსიდიანია, ხოლო გარედან – მრავალწახნაგა მოყვანილობის. სამი მხრიდან მას გარშემოსავლელი აკრავს, რომელიც თავდაპირველ ჩანაფიქრს წარმოადგენს, მაგრამ ოდნავ მოგვიანებითაა მიშენებული. ამგვა-

საერთო ხედი. 2010 წლის ფოტო

რად, მიიღება სამი კონცენტრული წრიული საფეხური, რომლებიც ტეხილი კარნიზითაა დასრულებული და ქოლგისებური სახურავითაა დაბურული. გარშემოსავლელის დამატებით გართულებულია ეკლესიის გეგმის კომპოზიცია, შიდა სივრცის ორგანიზაციაში გადამწყვეტი როლი გუმბათს ენიჭება.

ეკლესიის თავდაპირველი მდიდრული საფასადო დეკორიდან მხოლოდ გარშემოსავლელის მორთულობა გადარჩა. შემონახულია ოსტატურად შესრულებული ორნამენტული დეტალები; ისტორიული ცნობების შემცველი მნიშვნელოვანი წარწერები და რელიეფური გამოსახულება. განსაკუთრებით აღსანიშნავია გარშემოსავლელის სამხრეთი ეგვტერის ინტერიერში მოქცეული ჯვრის ამალლების რელიეფური კომპოზიცია, რომლის ცენტრში მოქცეულია წრიული სარკმელი. იგი XI საუკუნის ქვაზე კვეთილობის მნიშვნელოვანი ნიმუშია.

⁹⁶ ვ. ბერიძე, კაცხის ტაძარი, ქართული ხელოვნება №3, 1950, გვ. 66-68

⁹⁷ ქართული ლაპიდარული წარწერების კორპუსი, II, დასავლეთ საქართველოს წარწერები, ნაკვ. I, (IX-XIII სს.) შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ, თბ. 1980, გვ. 55-56

⁹⁸ ვ. ბერიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 74

გვიან შუა საუკუნეებში კაცხის პატრონები აბაში-ძეები იყვნენ. 1804 წლიდან – აღმოსავლეთ საქართველოდან იმერეთში გადახვენილი ცნობილი დიპლომატი, მწიგნობარი და მჭერმეტყველი, ქართლ-კახეთის სამეფო კარის მსაჯული სოლომონ ლიონიძე.

XI ს-ის დასაწყისში აგებულმა კაცხის ტაძარმა საუკუნეების მანძილზე განიცადა აღდგენა-განახლება, თუმცა ნაგებობის ხუროთმოძღვრული სახის ძირეული ცვლილებები XIX საუკუნემდე არ მომხდარა.⁹⁹

XIX საუკუნის შუა წლებში, დროისაგან ძლიერ დაზიანებული ნაგებობის რემონტი განახორციელეს ბერძენმა ოსტატებმა, რაც გუმბათის ყელის აღმოსავლეთ ნახნაგზე არსებული 1854 წლის ბერძნული წარწერითაც დასტურდება. ეკლესიის განმარტვებლმა სქემატურად გაიმეორეს მორთულობის ძველი კომპოზიციური სისტემა. ამან შეინარა ნაგებობის ზედა ნაწილის და გუმბათის თავდაპირველი დეკორი.

XIX საუკუნის რემონტი უარყოფითად იქნა შეფასებული თანამედროვეთა მიერ. ცნობილი მწერლის და საზოგადო მოღვაწის, გიორგი წერეთლის აზრით ეს ბარბაროსულ ქმედებად იქნა მიჩნეული.¹⁰⁰

XIX საუკუნის ბოლო ხანებს მიეკუთვნება კაცხის ტაძრის მოხატულობის ნაღესობით დაფარვა და შეეთერება.¹⁰¹

იმ დროს საქართველოს საეკლესიო საქმეებს განაგებდა საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორა. 1917 წელს ტაძარს კვლავ ჩაუტარდა რემონ-

ჯვრის ამალეების რელიეფური კომპოზიცია სამხრეთ გეგმურში. 2010 წლის ფოტო

გარშემოსავლის მორთულობა. 2010 წლის ფოტო

ტი, ხოლო 1937 წელს კულტურის ძეგლთა დაცვის განყოფილებამ შეაკეთა და აღადგინა გალავნის დიდი ნაწილი. 1991 წლის მიწისძვრამ დასავლეთ საქართველოში დააზიანა ნაგებობა, მაგრამ დიდი ნგრევა არ გამოუწვევია. ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს მიერ ტაძრის დაზიანებული ნაწილები მალევე იქნა აღდგენილი.

XI ს-ის დასაწყისში აგებულ კაცხის ტაძარს შუა საუკუნეების მთელ პერიოდში არაერთი საგვარეულო ფლობდა. ყოველი მათგანი თავისებურად ცდილობდა ნაგებობის გამშვენებას, რასაც ეკლესიის ძირეული გადაკეთება არ მოყოლია. XIX საუკუნის შუა წლებში ბერძენი ოსტატების “მოღვაწეობამ” იმსხვერპლა ნაგებობის ორნამენტული დეკორის დიდი ნაწილი, რაც უარყოფითად იქნა შეფასებული თანამედროვეთა მიერ. ამავე საუკუნის მიწურულს ტაძრის ინტერიერმაც იცვალა სახე. საქართველოში რუსული საეკლესიო მმართველობის ინიციატივით შელესეს და შეათეთრეს კედლები, რის გამოც განადგურდა კედლის მხატვრობა.

⁹⁹ მრავალჯერაა გადაკეთებული ეკლესიის გარშემოსაველი, რაც გამოიხატება ტიხრების ჩამატებით ინტერიერში და ღია მალეების შევსება-ამოშენებით

¹⁰⁰ Г. Церетели, Археологические прогулки по Квирильскому ущелю, Материалы по археологии Кавказа, вып. VII, М. 1989, გვ. 82

¹⁰¹ ვ. ბერიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 74

თიანეთისა და თელავის დამაკავშირებელი გზის მახლობლად, მდინარე ილტოს ხეობაში არსებული კვეტერის ციხე, რომელიც X-XI სს-ში კახეთის სამეფოს ძლიერ სათავადაცვო კომპლექსს წარმოადგენდა, სხვა ნაგებობებთან ერთად, გამორჩეული მხატვრულ-არქიტექტურული სახის გუმბათიან ტაძარსაც შეიცავს.

წყაროების ცნობით, კახეთის მეფე ხშირად იმყოფებოდა კვეტერის ციხეში. მართლაც, სამეფო კარის საკადრისია მოხდენილი პროპორციის წმინდა გიორგის ეკლესიის დახვეწილობა და მაღალმხატვრულობა.

მცირე ზომის ტაძარს საფუძვლად უდევს ადრეულ პერიოდში ცნობილი გეგმარებითი კომპოზიცია – გუმბათის ირგვლივ განლაგებული ოთხი ნახევარწრიული აფსიდა და მათ შორის ჩართული წრის სამი მეოთხედის მოყვანილობის ნიშები ყვავილისებურ, პლასტიკურ და შეკრულ ფორმას შემოძერწავს.

ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან. 1988 წლის ფოტო

ფირუზისფერქიქურიანი კრამიტით დაბურული ნაგებობა თლილი შირიმის ორმხრივი პერანგით არის შემოსილი. კახური არქიტექტურისთვის დამახასიათებელი ძუნწი მორთულობით, ორნამენტის გამოყენების

გარეშე, შექმნილია განვითარებული სტილის თვითმყოფადი და დახვეწილი ნაწარმოები, რომელიც ზოგად ფორმათა გამომსახველობით, ამავე ხანის მდიდრულად გაფორმებულ ნაგებობებს ეპაექრება. აფსიდების, ნიშების და გუმბათქვეშა კვადრატების სიმაღლის დონეთა მონაცვლეობა განონასწორებული მასების თანაბარზომიერ რიტმს ქმნის. ეკლესიის არქიტექტურული სამკაულის ერთადერთ ფორმას შეადგენს ფასადებსა და ინტერიერში უხვად გამოყენებული შეკონილი დეკორატიული სვეტები და ლილვები.

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია,¹⁰² რომ 1950-იან წლებში მთელი სიმაღლით მდგარ კვეტერის წმ. გიორგის ეკლესიას საფასადო

ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან აღდგენამდე. 1967 წლის ფოტო

¹⁰² Г. Чубинашвили, Архитектура Кახетии, Тб., 1959, გვ. 411-416

საპირე წყობა ჩამოტეხილ-დაშლილი, ხოლო საბურავი – დაზიანებული ჰქონია.

კვეტერის ეკლესიის კიდევ უფრო მძიმე მდგომარეობას აჩვენებს 1967 წელს შესრულებული ანაზომები და ფოტოები¹⁰³ – ნაგებობა ერთიანად ბუჩქებით იყო დაფარული, ჯვრის მკლავებსა და გუმბათს სახურავი არ ჰქონდა შერჩენილი. სარესტავრაციო სამუშაოები 1968-1970 წლებში განხორციელდა. ნაგებობა გათავისუფლდა ზედ ამოსული მცენარეებისგან და ადგილზე შემორჩენილი კვალის მიხედვით დაზუსტდა გუმბათის გადახურვის პროფილი, მოიძებნა გადახურვის ფირუზისფერჭიქურიანი კრამიტები. არქიტექტორ-რესტავრატორ ოთარ თორთლაძის მიერ დამუშავებულ რესტავრაციის პროექტში გუმბათის გადახურვის ორი ვარიანტი იყო წარმოდგენილი – კვალის მიხედვით მიღებული ზარისებრი მოყვანილობისა და გავრცელებული კონუსური სილუეტის მქონე. საბოლოოდ, გადაწყდა ზარისებრი ფორმის აღდგენა.

პროექტის ავტორის პროფესიონალიზმის, ზუსტი გამოთვლის და განხორციელებისას გამოჩენილი სიფრთხილის შედეგად, კვეტერის გუმბათის აღდგენილი ფორმა ორგანულად შეერწყა ნაგებობას. შირიმის ქვის საჭირო კარიერის მოძებნის და ქვის მთელეი ხე-

ინტერიერი, ფრაგმენტი. 2010 წლის ფოტო

ლოსნის ოსტატობის წყალობით რესტავრირებულ ნაწილებში საპირე წყობის შევსებები ბუნებრივად ჩაენერა საფასადო სიბრტყეში.

მოგვიანებით, თავი იჩინა ჭიქურიანი კრამიტის დამზადების ტექნოლოგიურმა პრობლემამ და წყალმა გაჟონა სახურავში. 1980-იან წლებში, აუცილებელი

გახდა საბურავის ფენილის შეცვლა, რაც კვლავ ო. თორთლაძის ხელმძღვანელობით განხორციელდა. 1990-იან წლებში, დაზიანებული საბურავის შეცვლის საკითხი ისევ დაისვა, განხორციელდა სარემონტო სამუშაოები (დამფინანსებელი კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდი, ჭიქურიანი კრამიტი დაამზადა შპს-მ – “ბაზილიკა”), თუმცა პრობლემა მაინც არ მოიხსნა. დღეს ნაგებობას იმდროინდელი კრამიტი ხურავს, მისი ნაწილი დაშლილია და წყალს უშვებს.

ხედი ჩრდილოეთიდან. 2011 წლის ფოტო

¹⁰³ ნახაზები შესრულებულია ო. თორთლაძის, გ. ვაჩნაძისა და თ. აბრამიშვილის მიერ, ინახება კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქივში

მოკრძალებული ზომის X ს-ის დარბაზული ეკლესია სოფელ კიანეთის ცენტრში, ძველ სასაფლაოზეა აღმართული. ეკლესიის სადა სივრცე ერთი წყვილი პილასტრით ორ ტოლ ნაწილად იყოფა და აღმოსავლეთით ნაღისებრი აფსიდით სრულდება. კედლები და კონქი ქვის შესანიშნავი წყობით არის ამოყვანილი.

გარედან ეკლესია მოყვითალო ტონალობის დიდი ქვის კვადრებითაა ნაგები. კედლის სიბრტყე გაცოცხლებულია ფერადი ქვის ჩანარებითა და უფრო ადრეული, VII-IX სს-ების ორნამენტირებული ფრაგმენტებითა თუ ლაპიდარული წარწერებით. სახელოვნებათმცოდნეო კვლევის მიხედვით, რომელიც ეკლესიის განმენდა-რესტავრაციამდე იყო ჩატარებული, ეკლესიას ისტორიული გადაკეთებები არ განუცდია. ადრეული კანკელის ფილები და სტელების ფრაგმენტები ეკლესიის მშენებლობისას იყო გამოყენებული და ორგანულად ჩართული კედლის წყობასა და ცოკოლში.¹⁰⁴

რესტავრაციამდე ეკლესიის მდგომარეობა უმძიმესი იყო – კამარა ჩამოქცეული, დასავლეთი კედლის მნიშვნელოვანი ნაწილი დანგრეული, ინტერიერი ნაწილობრივ შევსებული ჩამოშლილი საშენი მასალითა და

აღმოსავლეთი ფასადი რესტავრაციის შემდეგ. 2009 წლის ფოტო

მცენარეებით. დაზიანებული იყო აღმოსავლეთი ფასადის ზედა ნაწილი, ფრონტონის ფარგლებში.

ასეთი მძიმე ფიზიკური მდგომარეობის მიუხედავად, ეკლესიაზე შენარჩუნებული იყო ყველა მნიშვნელოვანი საკვანძო ელემენტი, რაც მისი სრული აღდგენის საშუალებას იძლეოდა.

აღმოსავლეთი ფასადი რესტავრაციამდე. 1970-იანი წლების ფოტო

1970-იან წლებში კიანეთის ეკლესიას ჩაუტარდა სარესტავრაციო სამუშაოები (არქიტექტორ-რესტავრატორები – რუსუდან გვერდნითელი და თამარ ნემსაძე). პირველ ეტაპზე, გაინმინდა ტერიტორია და ეკლესიის ინტერიერი. ჩატარებულმა განმენდითმა სამუშაოებმა გამოავლინა მნიშვნელოვანი ახალი მონაცემები. ინტერიერიში გამოჩნდა ჩრდილოეთი კედლის პილასტრის პროფილირებული, ორნამენტით შემკული ბაზა, რომლის ზედა ნაწილს, ზოლად ასომთავრული წარწერა მიუყვება. გარედან, ეკლესიის დასავლეთით, გრძივი კედლების გასწვრივ, აღმოჩნდა კედლის კვალი, რომელიც აგრძელებდა დარბაზის გრძივ კედლებს. ამ აღმოჩენებმა გარკვეულწილად ეკლესი-

¹⁰⁴ რ.მეფისაშვილი, სოფელ კიანეთის X საუკუნის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, ძეგლის მეგობარი №30, თბ.1972, გვ. 59-68

ის თარიღისა და მხატვრულ-ისტორიული მნიშვნელობის ხელახალი გადახედვის აუცილებლობა გამოიწვია.

რ. გვერდნითელმა, ახლადგამოვლენილი მასალის შესწავლის საფუძველზე მნიშვნელოვანი დასკვნები გამოიტანა:

- ექსტერიერის განმენდისას გამოვლენილი კედლები მანიშნებელია იმისა, რომ ამჟამინდელი ეკლესია დამოკლებულია. იგი ძველ ნაეკლესიარზეა აგებული. აქედან გამომდინარე, ეკლესიის წყობაში ჩატანებული სტელებისა და კანკელის შედარებით ადრეული ფრაგმენტები – ძველი ეკლესიისაა.

- ინტერიერში გამოვლენილი ბაზის შესწავლამ დაადასტურა არსებული მოსაზრება ამჟამინდელი ეკლესიის X ს-ში აგების შესახებ.

დასავლეთი ფასადი რესტავრაციის შემდეგ. 2009 წლის ფოტო

ძეგლის საფუძვლიანი შესწავლის შემდგომ, დაიწყო მუშაობა რესტავრაციის პროექტზე. იმის მიუხედავად, რომ არსებობდა ყველა მონაცემი ეკლესიის სრული აღდგენისთვის, რესტავრატორმა მიმართა ნაწილობრივი აღდგენის მეთოდს. შემუშავებული პროექტის მიხედვით მთლიანად აღდგა ეკლესიის მოცულობა, ახალი წყობით შეივსო კედლის ნაკლები ფრაგმენტები, ინტერიერში – კონქი და ამორღვეული წყობის ქვები. არ შეიკრა კამარის საბჯენი თალი, რომლის საწყისი ქვა იყო შემორჩენილი, სრულად არ აღდგა კამარაც.

სავარაუდოა, რომ ასეთი გადაწყვეტილება მიღებული იყო ეკლესიის მოკრძალებული ზომების გამო, ამ მცირე მოცულობაში ქვის ახალი წყობის პროცენტულად დიდი რაოდენობა პროექტის ავტორთა მოსაზრებით – თვალშისაცემი იქნებოდა. ამიტომ, ჩამოქცეულ

დასავლეთი ფასადი რესტავრაციამდე.
1970-იანი წლების ფოტო

კამარას დაემატა ქვის წყობის ერთი რიგი, ხოლო სახურავი მოეწყო პირობითად, ლითონის კონსტრუქციაზე დაფუძნებული გადახურვის საშუალებით. ეკლესია გადაიხურა კრამიტით.

კიანეთის ეკლესიის მთავარი მხატვრული ღირებულება თლილი ქვის შესანიშნავ წყობაში მდგომარეობდა, რესტავრაციის დროს დაცული იყო წყობის ხასიათი და შესრულების მაღალი დონე. ამგვარად, კიანეთის ეკლესიის რესტავრაციის შედეგად არამარტო გადარჩა X ს-ის ქართული ხუროთმოძღვრების ერთერთი ნიმუში, არამედ, კვლევის პროცესში, გამოიკვეთა მნიშვნელოვანი ფაქტები ტაძრის თარიღისა და ისტორიის შესახებ. ვფიქრობთ, რესტავრატორებმა ძეგლის აღდგენისას ზედმეტი სიფრთხილე გამოიჩინეს. არსებული მასალა თავისუფლად იძლეოდა ძეგლის სრული აღდგენის საშუალებას.

დღეს, სამწუხაროდ, კიანეთის ეკლესიის გადახურვა მნიშვნელოვნად არის დაზიანებული. აღარ არსებობს ლითონის კონსტრუქციები.

შესაძლოა ეკლესიის მთლიანი აღდგენა, უფრო დიდი ხნით დაიცავდა მას დაზიანებისგან.

აღდგენილი კონქი. 2009 წლის ფოტო

სოფელი კოჭიო (ძველი კაჭიო) მდებარეობს ზემო ჯავახეთში (ახალქალაქის რ-ნი, 24 კმ. რაიონული ცენტრიდან). XI საუკუნის დასაწყისში აგებული დარბაზული ტიპის ეკლესია დგას სოფლის ცენტრში, გალავნით შემოზღუდულ შემალლებულ ადგილზე, რომლის ირგვლივ ძველი სასაფლაოა. იგი ჯავახური სკოლის ნაკლებად ცნობილი ხუროთმოძღვრული ნიმუშია.¹⁰⁵ ამ მხარის ეკლესიების მსგავსად, კოჭიოს ეკლესიაში მხატვრული გამომსახველობა მიღწეულია ფორმების ლაკონურობით და სიზუსტით.

ეკლესია დარბაზული ტიპისაა, გეგმა წარმოადგენს სწორკუთხედს, შიდა სივრცე დასრულებულია ნახევარწრიული აფსიდით, რომლის ორივე მხარეს სწორკუთხა ნიშები. ეკლესიას კანკელიც ჰქონია, რომლის ფრაგმენტები ახლაც არის შემორჩენილი ინტერიერში. საკურთხევლის აფსიდის ჩრდილოეთ კუთხეში დგას არასრული სიმაღლით შემონახული, გადატეხილი სტელა.

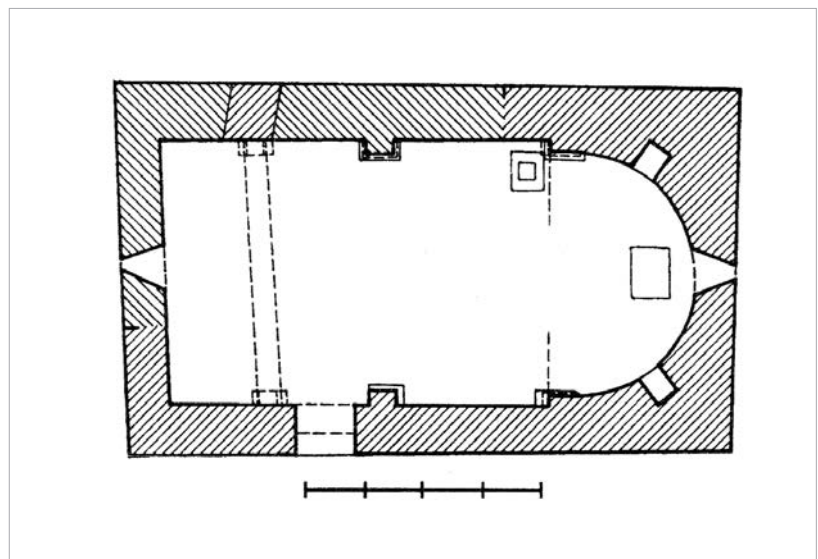
ნაგებობის ფასადები გარედან თლილი ქვითაა შემოსილი, რის ფონზეც გამოირჩევა სამხრეთი და დასავლეთი კედლების ქვედა ნაწილში ჩართული უხეშად დამუშავებული, თანაბარი ზომის კვადრებით ნაწყობი კედლის ფრაგმენტები და ამოქოლილი შესასვლელი ლიობი.

წყობის ხასიათის მიხედვით (ჯავახური წყობა) ეს ჩანარები XI საუკუნეზე უფრო ადრინდელია, რაც ამ ადგილზე ძველი ეკლესიის არსებობაზე მიუთითებს. ჩვენთვის უცნობი მიზეზების გამო იგი დაინგრა, ან მნიშვნელოვნად დაზიანდა. XI საუკუნის დასაწყისში კოჭიოს მშენებელმა ოსტატმა არ გაანადგურა მანამდე არსებული ეკლესიის ნანგრევები და ჩართო ახალ ნაგებობაში.

კოჭიოს რიგით, სოფლის ეკლესიაში აშკარად ჩანს ადრეული, ნაშთად ქცეული ნაშენის მოფრთხილება, რაც ზოგადად დამახასიათებელია ძველი ქართული ხუროთმოძღვრებისათვის.

საერთო ხედი. 1997 წლის ფოტო

გეგმა. გამოხაზა ნ. ბაგრატიონმა

¹⁰⁵ ჯავახეთი. ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული გზამკვლევი. თბ., 2000. გვ. 79-80

“ლურჯი მონასტერი”

“ლურჯი მონასტერი”¹⁰⁶ თბილისის ერთერთი იმ სიძველეთაგანია, რომლის არქიტექტურას დედაქალაქის რთულმა წარსულმა კვალი დაატყო, არაერთმა აღდგენა-შეკეთებამ კი, თავდაპირველი გადაწყვეტის მნიშვნელოვანი სახეცვლა გამოიწვია. მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს მაღალი პლატოს კიდეზე მდგომი ეკლესია, XVIII ს-ში ჯერ კიდევ გარეუბანში, “თბილისის ჩრდილოთ” მოქცეული, დღეს ვერის განაშენიანებაშია ჩართული და ურბანული ქსოვილის განუყოფელ ნაწილადაა ქცეული.

გეგმის სწორკუთხედში ჩანერილი უჩვეულო სივრცითი გადაწყვეტის გუმბათიანი ტაძარი აღმოსავლეთით მცირე რკალით შვერილი ცენტრალური აფსიდით სრულდება. ნაგებობის ერთიანი, დაუნანვერებელი ბლოკი ორფერდა საბურავითაა დაფარული, რომელსაც გვერდითი ფასადების მხრიდან გუმბათის გასწვრივ კონტურის შეტეხვით ფართო ფრონტონით დასრულებული ორკალთიანი ცრუ მკლავები უკეთდება.

ტიპოლოგიური შეუსაბამობის ნიშნები ეკლესიის უჩვეულო ინტერიერსა და გეგმის თავისებურებაშიც იჩენს თავს. ერთის მხრივ იკვეთება შიდა სივრცის სამნავიანი აგებულება: შუა ნაწილში, საკურთხევილიდან გუმბათქვეშა კვადრატამდე ძალიან ღრმა ბემაა და დასავლეთ კედლამდე – ცილინდრული კამარით დასრულებული მონაკვეთი; გვერდით ნაგებობებს მთელ სიგრძეზე შეისრული ნახევარკამარები კრავს, სწორედ ამის გამო ინტერიერში ჯვრული სივრცე არ იქმნება და გუმბათის არეში არ არის ერთმანეთის გადამკვეთ ღერძებზე გადაყვანილი კამარები. სივრცის სამნავიანობის კვალობაზე ეკლესია სიგრძეში შემჭიდროებულია და ბურჯებიდან დასავლე-

სამხრეთ-დასავლეთიდან. 1992 წლის ფოტო

თის კედლამდე თაღების მხოლოდ ერთი მაღია. უჩვეულოა გუმბათის დასაყრდენ ბემის კუთხეებსა და თავისუფლად მდგომ ბურჯებს შორის სამხრეთითა და ჩრდილოეთით არსებული, ქვემოთ თაღით გახსნილი კედლები, რის გამოც სივრცის მაორგანიზებელი გუმბათქვეშა კვადრატის სიხალვათე და აზიდულობა არ შეიგრძნობა. ყურადღებას იპყრობს კამარებს ზემოთ არსებული დამატებითი სათავსები, რომელთაგან ზოგი დამოუკიდებელი სარკმლით იხსნება ნაგებობის ინტერიერშიც, ხოლო ზოგს მხოლოდ ფასადზე, ფრონტონებში აქვს სარკმელი.

¹⁰⁶ ეკლესია წმ. ანდრია მოციქულის სახელზე ყოფილა აგებული, ვახუშტი ბატონიშვილი მას წმინდა გიორგის ტაძრად იხსენიებს, გვიანი სახელწოდება “ლურჯი მონასტერი” კი, გადახურვის ჭიქურიანი კრამიტის ლურჯ ფერს უკავშირდება, რისი ნიმუშები სხვადასხვა დროს აღმოჩენილა ეკლესიასთან.

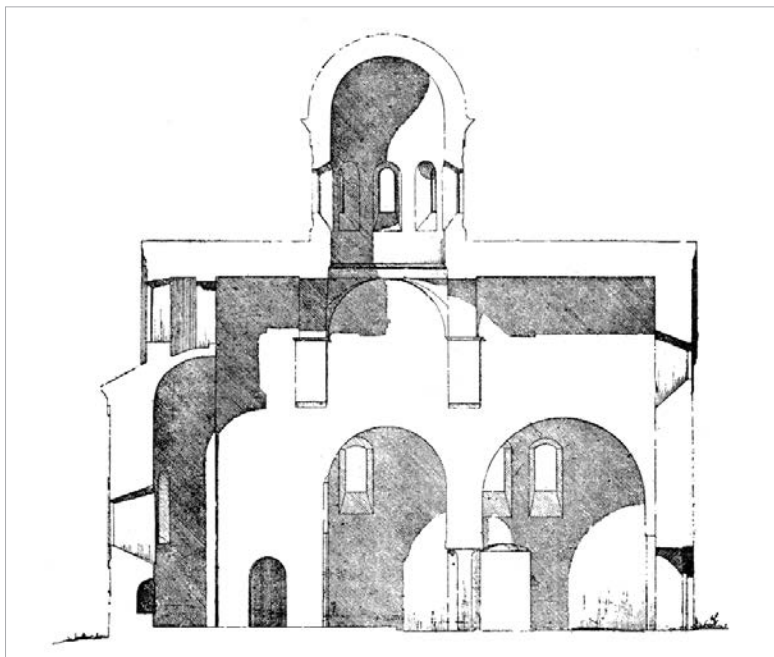
ეკლესიის ხუროთმოძღვრების თავისებურებები, რაც გეგმის, ფასადების და ინტერიერის გადაწყვეტაში იჩენს თავს, საუკუნეთა მანძილზე, ნაგებობის აღდგენა-განახლებისას გამოყენებულ განსხვავებულ მიდგომას და არაერთგზის განხორციელებულ ტიპოლოგიურ ცვლილებას აჩვენებს.¹⁰⁷

კედლების არაერთგვაროვანი მასალაც ნათლად აჩენს სხვადასხვა სამშენებლო პერიოდს. თლილი ქვის პერანგი ფასადების ქვედა ნაწილებშია შერჩენილი, რასაც ზემოთ კვადრატული აგურის წყობა ენაცვლება. გამონაკლისს წარმოადგენს თითქმის მთლიანად თლილი ქვის აღმოსავლეთი ფასადი, სადაც ორნამენტული საპირეებით მორთული სარკმელებია. ამას გარდა, ორნამენტული საპირის გაცვეთილი ფრაგმენტი შემორჩა დასავლეთსა და სამხრეთ სარკმელს, ხოლო სამხრეთი კარის თავზე გრეხილით მოჩარჩოებული ტიმპანია – ცენტრში ჯვრის გამოსახულებით და ორთავე მხარეს განაწილებული ვრცელი ასომთავრული წარწერით. ინტერიერში, კედლების შიდა პირიც აგურით არის განახლებული და ძველი, არცთუ სუფთად გათლილი ქვის წყობა სამხრეთ-აღმოსავლეთი კუთხის მიმდებარე ნაწილშია მხოლოდ დარჩენილი.

“ლურჯი მონასტრის” საქტიტორო წარწერიდან ირკვევა, რომ ეკლესია აუგია და შეუმკია ქართლის მთავარეპისკოპოსოფილ ბასილს “ნაცვალსაგებ-

აღმოსავლეთი ფასადის ფრაგმენტი. 2007 წლის ფოტო

გრძივი ქრილი

ლად” თავისთვის, ძმის – აბულასნისა და ძმისწულის – დავითისათვის. მნიშვნელოვანი დანაკარგებით მოღწეული ძველი ეკლესიის აშენების პერიოდს – XII-XIII სს-ების მიჯნას, თამარის ეპოქის ისტორიული პირის – აბულასანის ვინაობასთან ერთად ძველი ნაგებობის შემორჩენილი ფრაგმენტებიც განსაზღვრავს. აღმოსავლეთი ფასადის თლილი ქვის პერანგი და სარკმელთა ორნამენტული სამკაულის მრავალფეროვანი (20-მდე) მოტივები ბასილის მიერ მდიდრულად მოკაზმული ტაძრის აგებაზე მიუთითებს. ნაგებობის შემოკლებული გეგმა და ბურჯების მხოლოდ ერთი წყვილი კი, მისი გუმბათიანობის მაჩვენებელია.

უცნობია რა გარემოებაში დაზიანებულია ტაძარი, მაგრამ შემდგომი რესტავრაციისას მომხდარი ტიპოლოგიური ცვლილება – სამნავიანი ბაზილიკის ჩამოყალიბება და ახალი სამშენებლო ფენის დიდი

¹⁰⁷ იხ. – ვ. ბერიძე, თბილისის “ლურჯი მონასტერი”, ქართული ხელოვნება, №2, თბ., 1948, გვ. 91-110

წილი, ნათელს ხდის რა მასშტაბური ყოფილა წგრევა. სამშენებლო მასალად აგურის გამოყენება, გვერდით ნავთა შეისრული ნახევარკამარებით დასრულება, პასტოფორიუმების შესასვლელებისთვის შეისრული ფორმის გამოყენება და სხვა, სავარაუდოდ, XVII ს-ის II ნახევარს უკავშირდება. სწორედ ამ პერიოდის აღდგენისას, ძველი ეკლესიიდან გადარჩენილი მცირე ნაშთების, ნანგრევების მიძიმე ფიზიკური მდგომარეობის, თუ დროისა და სახსრების სიმწირის გამო, ვერ განხორციელებულა გუმბათის აღდგენა და მომხდარა ბაზილიკად გადაკეთება.

ცნობები მწირია ტაძრის შემდგომი ისტორიის შესახებაც. 1820-იან წლებში სახურავის ჩამოქცევის გამო ღვთისმსახურება შეწყვეტილა, 1830-იანი წლებიდან რუსეთის სამხედრო ხელისუფლებას შენობა თოფისნამლის სანჯობად გამოუყენებია. სამხედრო უწყებისთვის მოსახლეობისა და სინოდალური კანტორის არაერთგზის მიმართვის მიუხედავად, ეკლესიის დაბრუნება 1871 წლამდე არ მომხდარა. ამ საკითხთან დაკავშირებით დეკანოზ ჭრელაშვილისა და ინჟინერ-ტექნოლოგ ფონბიჰოლდის მიერ გაკეთებული დასკვნის მიუხედავად, რომ – “კამარა, კედლები, სახურავი და იატაკი მაგარი” და მცირე რემონტი საკმარისი იქნება ძველ ეკლესიაში ღვთისმსახურების განახლებისთვისო, საეპარქიო ხუროთმოძღვარ ჩიჟოვს, რომელსაც რეკონსტრუქციის პროექტი შეუსრულებია, თავდაპირველ არქიტექტურულ ფორმასთან მიახლოების მიზნით, სერიოზული ჩარევები განუხორციელებია. რეკონსტრუქციის შედეგად შეიცვალა ნაგებობის შიდა სივრცის აგებულება და გარე მასები, ჩაიჭრა კამარა და დაემატა ნახევარსფერულსახურავიანი გუმბათი.

ამრიგად, ერთხელ კიდევ მოხდა ეკლესიის ტიპის ცვლილება. ადრეულ გადაწყვეტასთან მიახლოების ჩანაფიქრი ქართული ხუროთმოძღვრების წესებიდან გადახვევით განხორციელდა და ნაგებობამ უცხო, ახალი სახე მიიღო.

მალე, 1880 წელს შენობა ხანძარმა დააზიანა. 1889 წელს ჩატარებული რემონტი უხეშად გასცდა ისტო-

ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. 2007 წლის ფოტო

რიული ნაგებობის მოვლა-პატრონობის ნორმებს – ის გარედან შეათეთრეს, შიგნიდან შეღებეს და დააგეს ასფალტის იატაკი.

1896 წლის ფოტოზე ჩანს ეკლესიაზე დასავლეთიდან მიშენებული კარიბჭე და ზედ მიდგმული ორსართულიანი სამრეკლო; შესაძლოა ეს დანამატებიც 1889 წლის რემონტის შედეგი იყო. მიშენებები შემდგომში დაუნგრევიათ.

1990-იან წლებში, “ლურჯ მონასტერზე” ჩატარდა სარემონტო სამუშაოები, რის შედეგად ქართული გუმბათიანი არქიტექტურისთვის უცხო ნახევარსფერული ფორმა შეიცვალა კონუსურით, თუმცა უნდა ითქვას, რომ მისი პროპორცია არ აღმოჩნდა კარგად მოძებნილი.

თბილისიდან 60 კმ-ის მანძილზე მდებარე სოფელი მანგლისი ადრეულ შუა საუკუნეებში ქალაქს წარმოადგენდა. საისტორიო წყაროების მიხედვით იგი დაკავშირებულია საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად აღიარების დროინდელ მოვლენებთან.

“მოქცევაჲ ქართლისაჲ” გვაუწყებს, რომ ქრისტიანობის აღიარების შემდეგ მეფე მირიანმა “ითხოვა საბერძნეთით ქვის მთელნი და კირით ხურონი. და მოსცნა მეფემან ... და წარმოვიდეს მანგლისს და დადევს საძირკუველი ეკლესიისა, და დაუტევეს სამშჳალი და ესრეთ მოვიდეს მცხეთად;”¹⁰⁸

ლეონტი მროველი აღნიშნავს, საერთო ხედი. 2011 წლის ფოტო
რომ კონსტანტინე კეისრის მიერ მოვლენილის ეპისკოპოსი “წარმოვიდა და მოვიდა მანგლისს და იწყო ეკლესიასა შენება და დაუტევნა ფიცარნი იგი უფლისანი.”¹⁰⁹

სამხრეთი კარიბჭის ჩრდილოეთი ფასადი. 2011 წლის ფოტო

V საუკუნეში ვახტანგ გორგასალმა მანგლისში დააარსა საეპისკოპოსო კათედრა, ამავე საუკუნის ბოლო მესამედში აიგო გუმბათიანი ტაძარი.¹¹⁰

იგი წარმოადგენდა მარტივ ტეტრაკონქს, გუმბათქვეშა სივრცესთან უშუალოდ შერწყმული ოთხი აფსიდით და გარე კედლების ოქტოგონური მოხაზულობით.

გიორგი პირველის მეფობის ხანაში (1014-1027) ვახტანგ გორგასალის დროინდელი ტეტრაკონქი საფუძვლიანად გადააკეთეს. ტაძრის მეორედ მაშენებლებმა V საუკუნის ეკლესიის ნაწილობრივი შენარჩუნებით, ხუროთმოძღვრული ტიპის შეუცვლელად, შექმნეს კომპოზიციურად შეკრული და მხატვრულად ერთიანად გააზრებული გუმბათიანი ტაძარი.¹¹¹

გარკვეული ცვლილებებით სწორედ ამ ნაგებობამ მოაღწია ჩვენ დრომდე.

თავდაპირველად მანგლისის ეკლესია წმ. ჯვრის სახელობის იყო. მოგვიანებით იგი ღმრთისმშობლის სახელზე აკურთხეს, თუმცა არც მის ძველ სახელს ივინყებდნენ.¹¹²

¹⁰⁸ “მოქცევაჲ ქართლისაჲს” – ის ახლად აღმოჩენილი სინური რედაქციები, გამოსცა და წინასიტყვაობა დაურთო ზაზა ალექსიძემ, თბ., 2007, გვ. 14

¹⁰⁹ ლეონტი მროველი, ცხოვრება მეფეთა, ქართული მწერლობა, ტ. I, თბ., 1987, გვ. 99

¹¹⁰ მ. დვალის, მანგლისის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, თბ., 1974, გვ. 52

¹¹¹ იქვე, გვ. 53

¹¹² იქვე, გვ. 41

მანგლისის ტაძარი დგას სოფლის განაპირას, მრგვალბურჯებიანი გალავნით შემოფარგლულ ეზოში. შენობის ფასადები თლილი კვადრებით არის შემოსილი. ორნამენტული დეკორი ძირითადად თავმოყრილია ღიობების ირგვლივ.

ინტერიერში გუმბათქვეშა სივრცეს უშუალოდ ერწყმის აფსიდებით დასრულებული სამი მკლავი, ხოლო აღმოსავლეთი მკლავი ტრანსეპტითაა მისგან გამოყოფილი. მოხატულობა მხოლოდ გუმბათშია შემონახული, სადაც დომინირებს ოთხი ანგელოზის მიერ ჯვრის ამაღლების დიდი კომპოზიცია.

გარედან ტაძრის მთლიანი მოცულობიდან აშკარად გამოირჩევა ცენტრალური რვანახნაგა ბირთვი. მისი თითოეული ნახნაგი დასრულებულია დამოუკიდებელი ორკალთა სახურავით, რის შედეგადაც იქმნება ქოლგისებური გადახურვა. ტაძრის მთლიანი ორგანიზმის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს დასავლეთი და სამხრეთი კარიბჭეები.

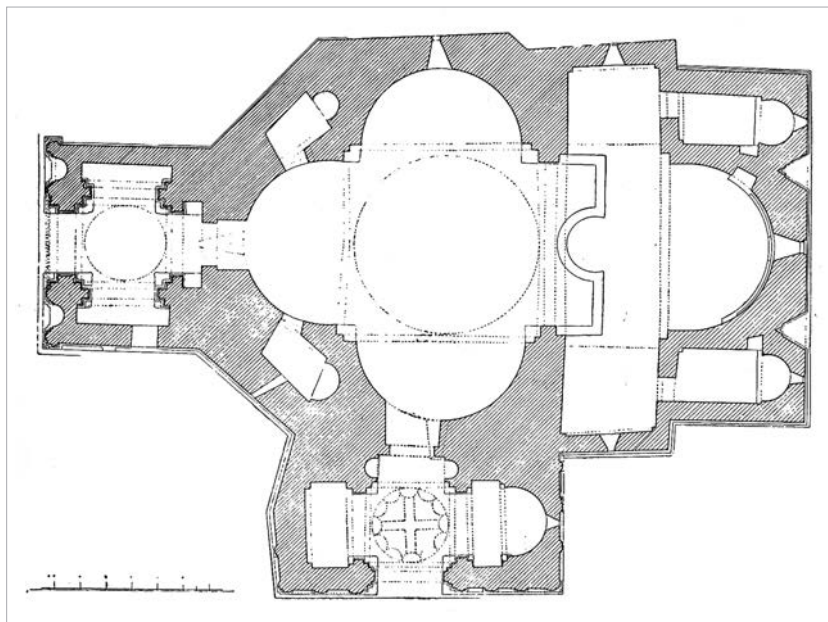
XIX საუკუნემდე მანგლისის ტაძარს მნიშვნელოვანი ცვლილებები აღარ განუცდია, თუმცა ცნობილია, რომ მტრის შემოსევების დროს იგი არაერთგზის დაზიანდა.

1824 წელს მანგლისში დაბანაკდა რუსეთის ჯარის ნაწილი, რომლის ოფიცრობაზე დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია ტაძარს. ეგზარხოს ისიდორეს

აღმოსავლეთი ფასადი. 2011 წლის ფოტო

მხარდაჭერით და პოლკის არქიტექტორის (გვარად – ჩულკოვი) ხელმძღვანელობით XIX საუკუნის 50-იან წლებში მანგლისის ეკლესია განაახლეს ბერძენმა ოსტატებმა. ამ დროს შეიცვალა საპირე წყობის ნაწილი, რის დროსაც დაიღუპა ნაგებობის მნიშვნელოვანი წარწერები და ორნამენტული ქვები. ინტერიერში, გარდა გუმბათისა, შელესეს და შეათეთრეს კედლები, რასაც შესაძლოა, შეენირა კედლის მხატვრობა. გადარჩა მხოლოდ გუმბათის მოხატულობა.

ტაძრის გეგმა

გუმბათის ყელი. 2011 წლის ფოტო

კომპლექსის საერთო ხედი. 2005 წლის ფოტო

ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადზე და კარიბჭეზე მოათავსეს რუსეთის იმპერიის გერბი და ნაგებობისთვის სხვა სრულიად შეუფერებელი დეტალები.

მანგლისის ტაძრის აღდგენა-განახლებათა ისტორია ცხადყოფს, რომ შუა საუკუნეებში ახალი მშენებლობა, ან ნაგებობის განახლება ძველის განადგურების ხარჯზე არ ხდებოდა საქართველოში. მანგლისის ტაძრის XI საუკუნის მნიშვნელოვანი სახეცვლის დროს ძველი, V საუკუნის ნაგებობის ძირითადი ბირთვი შენარჩუნებული იქნა. XIX საუკუნეში რუსი არქიტექტორისა და ბერძენი ოსტატების მიერ ეს ტრადიცია არ იქნა გათვალისწინებული და მიუხედავად კეთილი განზრახვისა, იმდროინდელმა რემონტმა ეკლესიის მრავალი საინტერესო დეტალი შეინირა.

ინტერიერი, სამხრეთი კარიბჭე. 2011 წლის ფოტო

ადრეული ხანის მნიშვნელოვანი ტაძრებით განსაკუთრებით მდიდარ ისტორიულ ქვემო ქართლში მრავლად არის შემორჩენილი ამავე დროის შედარებით უცნობი, მცირე ზომის, თუმცა არანაკლები მხატვრულ-ისტორიული ღირებულების ეკლესიები. მათ შორისაა სოფელ სარაჩლოსთან, ისტორიული მანხუტის ხეობაში (დღევანდელი სალსაგან-ჩაი) შემორჩენილი, შესანიშნავი ოსტატობით აგებული თლილი ქვის ორი დარბაზული ეკლესია.¹¹³

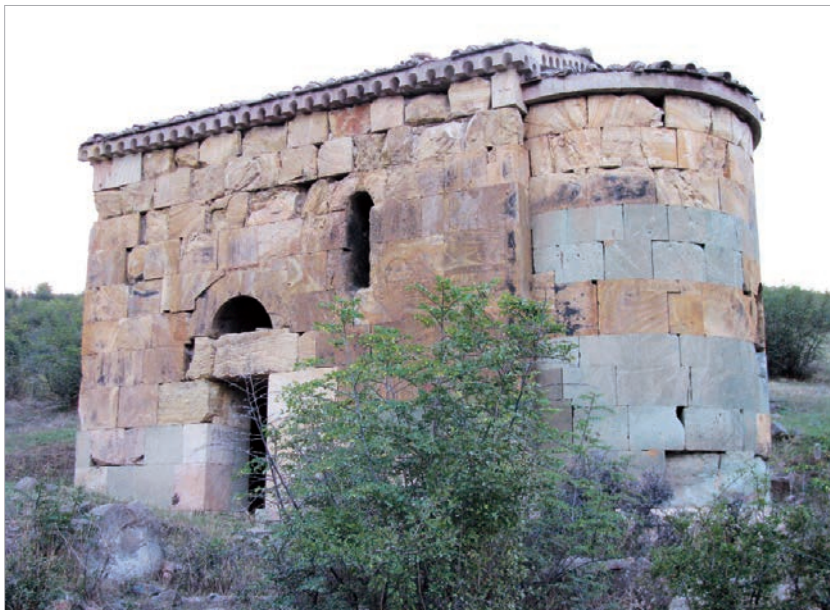
ამჟამად გაუდაბურებულ გარემოში, ხრიოკ ფერდზე მდგარი ნაგებობები შორიდანვე იტაცებს თვალს კარგად თლილი, მოზრდილი კვადრების სწორხაზოვანი, მჭიდრო წყობით, მკაცრი გეომეტრიული ფორმების სიმკვეთრესისწორით და მოოქროსფრო ქვის ინტენსიური ფერადოვნებით, რომლის ჟღერადობას აძლიერებს კედლებზე განაწილებული ფირუზისფერი სარტყ-

მანხუტის ქვემო ეკლესია რესტავრაციამდე. 1979 წლის ფოტო

ლები, თუ მოვარდისფრო-იასამნისფერი ჩანარები. დაახლოებით ერთი ზომის და ერთი პერიოდის, მსგავსი მასალითა და სამშენებლო ოსტატობით ნაგები დარბაზული ნაგებობების გეგმის თავისებურებას ზემო ეკლესიის (VI ს) ჩრდილოეთის მცირე სათავსი და ქვემოს (VI-VII სს) – ნალისებური ფორმის შვერილი საკურთხეველი შეადგენს. ერთგვაროვან არქიტექტურულ ფორმებთან ერთად, როგორცაა ლუნეტიანი სამხრეთის კარი, ამავე ფასადზე და საკურთხეველში განთავსებული თითო თაღოვანი სარკმელი, ეს შესანიშნავი ეკლესიები ინდივიდუალურობითაც გამოირჩევა, რაც დეკორატიულ გაფორმებაშიც იჩენს თავს.

1970-იანი წლების ბოლოს, მძიმე მდგომარეობაში მყოფი მანხუტის ეკლესიების გადასარჩენად ხელოვნებათმცოდნე რუსუდან მეფისაშვილის ძალისხმევით ძეგლთა დაცვის საზოგადოებამ გამოყო თანხები, რის შემ-

მანხუტის ქვემო ეკლესია რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

¹¹³ დ. ბერძენიშვილი, ბოლნისის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, II, თბ., 1964, გვ. 5-52; რ. მეფისაშვილი, კიდევ ერთხელ ბოლნისისა და დმანისის ძეგლების შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №26, 1971, გვ. 17-31

მანხუტის ქვემო ეკლესია. სამხრეთი ფასადი რესტავრაციამდე. 1979 წლის ფოტო

დეგ დაიწყო აზომვითი და განმენდითი სამუშაოები, რომელშიც მონაწილეობდნენ სამხატვრო აკადემიის სტუდენტები, ექსპედიციას ხელმძღვანელობდა არქიტექტორ-რესტავრატორი იოსებ ბანძელაძე.

მოხდა ტერიტორიის შესწავლა, გამოვლინდა მრავალმხრივ საინტერესო არქეოლოგიური მასალა – ქვემო ეკლესიის გალავნით შემოზღუდული ტერიტორია, კარიბჭე, ეკლესიის აღმოსავლეთით არსებული ნახნაგოვანშვერილსაკურთხეველიანი უფრო ადრეული ეკლესიის ნანგრევები, ჰერაკლე იმპერატორის 614-617 წლების ვერცხლის მონეტების განძი, – რამაც ნათლად გამოკვეთა ამ ადგილის და თვით მანხუტის ეკლესიების ისტორიული მნიშვნელობა.

მანხუტის ზემო ეკლესია რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

მანხუტის ზემო ეკლესია რესტავრაციამდე. 1979 წლის ფოტო

მით უფრო რომ აქვე, ზემო ეკლესიის სამხრეთ-აღმოსავლეთი კუთხის პირველ ქვაზე მსგავსი სქემა აღმოჩნდა ამოკანწრული.¹¹⁴

მასალის კვლევისა და ანალიზის შედეგად დაზუსტდა ცალკეული გაურკვეველი საკითხი და შედგა რესტავრაციის პროექტი (ავტორი არქიტ.-რესტ. ი. ბანძელაძე). შემდგომ ეტაპზე, სამუშაოების პრაქტიკული განხორციელებისას დიდი ყურადღება დაეთმო შესაბამისი ქვის კარიერის მოძებნას, რამაც დიდად განსაზღვრა შედეგი. საბოლოოდ ეს ორი შესანიშნავი ეკლესია თავისი პირვანდელი სახით აღდგა და გადაურჩა განადგურებას.

¹¹⁴ შემდგომში რესტავრატორმა კვლევა უფრო გააფართოვა, რამაც ის ერთიანი საზომი სისტემის არსებობაში დაარწმუნა; იხ. ი. ბანძელაძე, სიგრძის საზომი ერთეული და ნაგებობის გეგმის დაკვალვის ხერხები ძველ საქართველოში, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლთა ანალიზის და დაცვის საკითხები, სახელმწიფო სამხატვრო აკადემია, სამეცნიერო შრომების კრებული, თბ., 1988, გვ.70-99

საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვანი ეტაპები თავისებურად აისახა მცხეთის აღმოსავლეთით მდებარე მთაზე ჯერ ჯვრის აღმართვასა და შემდეგ – ქვეყნის მმართველ ერისმთავართა მიერ ეკლესიების აგებაში.¹¹⁵

545-586 წლებში ქართლის ერისმთავარმა გუარამ დიდმა წმ. ჯვრის ჩრდილოეთით ააგო ეკლესია. იგი დგას სპეციალურ სუბსტრუქციაზე, რომელშიც სამარხებია მოწყობილი. ნაგებობის მთავარი ბირთვი გეგმაში სწორკუთხა, ხოლო შიგნიდან ჯვრისებრი მოხაზულობისაა. ჩრდილოეთიდან მას ეკვრის ეგვტერი, სამხრეთიდან – ფასადის მთელ სიგრძეზე გაყოლებული, აღმოსავლეთიდან გახსნილი სამაგნოფილებიანი სათავსი.

ქართლის ერისმთავარმა სტეფანოზ პირველმა 586-605 წწ-ში ააგო წმ. ჯვრის დიდი ტაძარი, რომელიც ტეტრაკონქის ხუროთმოძღვრულ ტიპს მიეკუთვნება. ნაგებობის გეგმის ცენტრალურ კვადრატს ოთხივე მხრიდან ერწყმის აფსიდები. მათ შორის ჩართული, ჯვრული კამარით გადახურული კვადრატული სათავსები გუმბათქვეშა სივრცესთან დაკავშირებულია გეგმაში წრის 3/4 მოხაზულობის ღრმა ნიშებით.

ეკლესიის ფასადებზე წარმოდგენილია ფიგურული რელიეფები. მათი თანმხლები ასომთავრული წარწერების მიხედვით აქ გამოსახული არიან ეკლესიის მაშენებლები და მათი ოჯახის წევრები.

მცხეთის წმ. ჯვრის დიდი და მცირე ტაძარები დასავლური და აღმოსავლური მხატვრულ-კულტურული ღირებულებების შეთვისების და ადგილობრივ მხატვრულ გარემოში გადამუშავების მკაფიო მაგალითია.

მცხეთის წმ. ჯვრის მონასტრის მდებარეობა. 2007 წლის ფოტო

საუკუნეთა მანძილზე ნაგებობები დაზიანდა მინისძვრის და მტრის შემოსევების გამო. განსაკუთრებით მძიმე იყო არაბთა ლაშქრობა X საუკუნეში, როდესაც “დანვეს ჯუარი და მცხეთა, შეიქცნენ და წარიტანეს ჯუარი დაჭრილი.”¹¹⁶

გიორგი ჩუბინაშვილის აზრით ამ დროს უნდა ჩამოქცეულიყო გუმბათის სფეროს აღმოსავლეთი ნაწილი.¹¹⁷

უკანასკნელი გამოკვლევების შედეგად გამოითქვა ვარაუდი, რომ ჯვრის გუმბათის ნაწილობრივი ნგრევის მიზეზი მინისძვრა უნდა ყოფილიყო. დიდი ტაძარი შუა საუკუნეებშივე აღადგინეს, ხოლო იმავე მინისძვრის დროს დაზიანებულმა მცირე ტაძარმა ჩვენ დრომდე არასრული სახით მოაღწია.

XIX საუკუნეში და XX საუკუნის პირველ ნახევარში მცხეთის წმ. ჯვრის მონასტრის სარემონტო და სარესტავრაციო სამუშაოებისათვის თვალის გადაყენება შესაძლებელია პერიოდულ პრესაში გამოქვეყ-

¹¹⁵ “მოქცევაჲ ქართლისაჲ”, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1964; ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, 1955, გვ., 8-11, 20-26, 64-133; მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ა. აბღალაძემ, თბ., 1984, გვ. 171; Г. Чубинашвили, Памятники типа Джвари, Тб. 1948

¹¹⁶ ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 134

¹¹⁷ Г. Чубинашвили, დასახ. ნაშრ., გვ. 34-35.

სამხრეთი ფასადი. 2007 წლის ფოტო

ნებულ პუბლიკაციებისა და საარქივო მასალის მიხედვით. დაცვითი ღონისძიებების ინიციატორებად გვევლინებიან საეკლესიო და საზოგადო მოღვაწეები, ხოლო 1924 წლიდან – ძეგლთა დაცვის ორგანიზაციები.

1891 წელს გაზეთი ივერია (№127) იუწყებოდა: “ჩვენ შევიტყვეთ, რომ ნაშთი მეხუთე საუკუნისა, ეგრედ წოდებული ჯვარის ეკლესია, რომელიც მცხეთის გასწვრივ, მტკვრისა და არაგვის მარცხენა ნაპირას მაღლობზედაა აგებული, სასულიერო მთავრობას ჩაუბარებია ყოვლად სამღვდელოს ეპისკოპოსის ალექსანდრესათვის, რომელიც აპირებს თურმე ამ მონასტრის განახლებას და რიგიანად მოწყობას.”

1893 წელს ტაძარი და მისი შემოგარენი განახლებული იქნა ეპისკოპოსი ალექსანდრეს (ოქროპირიძე) მიერ, საკუთარი ხარჯით.¹¹⁸

1894 წლის ივერია (№119) გვამცნობს: “რვა ამა ივნისს, ოთხშაბათს ჯვრის მონასტრის ტაძრის დღეობა არის, რომელიც მდებარეა მცხეთის პირსაპირ, არაგვის გარმა, გოლგოთის მთაზედ. ამ დღეს მრავალი მლოცველი დადის მონასტერში წირვაზედ, მცხეთიდან, წინამურეიდან, ავჭალიდან და ქალაქიდან.”

1914 წელს სათაურით “უნდა ვუშველოთ ჯვარის მონასტერს!” გამოქვეყნდა ექვთიმე თაყაიშვილის სტატია ჯვრის მონასტრის მძიმე მდგომარეობის შე-

სახებ, რომელიც შემდეგი მიმართებით სრულდება: “ყველამ გამოვიღოთ წვლილი, დიდმა და პატარამ, ერმა და ბერმა, განათლებულმა და გაუნათლებელმა. გვეყოფა ამდენი გულგრილობა ჩვენი ძვირფასი ნაშთებისადმი! მომავალი თაობა არ გვაპატიებს, თუ ეს ძეგლი ჩვენს თვალს წინ დაინგრება”.¹¹⁹

იმავე სულისკვეთებითაა გამსჭვალული გიორგი ჩიტაიას 1924 წელს გამოქვეყნებული წერილი, სადაც ავტორი აღნიშნავს: “ეს ძეგლი იმათ ღირს, რომ მასზე თავი ავიტკიოთ, ხელი გავანძრიოთ და საშვილიშვილო საქმე გავაკეთოთ და თუ ... რაიმე

მოსაზრებისა გამო მთავრობა არ იკისრებს ამ საქმის შესრულებას, ჩვენ ვფიქრობთ, არც ერთი შეგნებული ქართველი არ დაიზარებს თავისი წვლილი გაიღოს ჯვარის მონასტრის გადასარჩენად...”¹²⁰

1924 წელს სიძველეთა, ხელოვნების და ბუნების ძეგლთა დაცვის განყოფილების ინიციატივით კვლავ განახლდა დიდი ტაძარი, მიახლოებით აღდგა გადახურვის პირვანდელი სილუეტი. 1938 წელს კულტუ-

სამხრეთი შესასვლელის ტიმპანი. 2007 წლის ფოტო

¹¹⁸ А. Натроев, Мцхет и его соборъ, ИИЧЛ., 1900, გვ. 20

¹¹⁹ გაზეთი “სახალხო ფურცელი”, 1914წ., №31

¹²⁰ გ. ჩიტაია, ჯვარის მონასტრისათვის 1924, შრომები, ტ. II, თბ., 2000, გვ., 336-338

რის ძეგლთა დაცვის განყოფილების ინიციატივით ჯვრის მონასტერში ჩატარდა მცირე მასშტაბის სარემონტო და გამაგრებითი სამუშაოები. ამ დროს გამოვლინდა ჯვრის პოსტამენტი ქართული ასომთავრული წარწერით, სადაც მოხსენიებულია არიან ეკლესიის ქტიტორები. 1924 და 1938 წლების სამუშაოებს გ. ჩუბინაშვილი ხელმძღვანელობდა.

1970-იანი წლების დასასრულს და 1980-იან წლებში კულტურისა და ბუნების ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს ინიციატივით ჯვრის დიდ ტაძარზე ჩატარდა აღდგენითი სამუშაოები, რომლის დროსაც გუმბათის ზედაპირი განთავისუფლდა გვიანდელი დანამატებისაგან და დაიფარა რკინა-ბეტონის ფილით. გუმბათის

საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან. 2004 წლის ფოტო

ყელი გამაგრდა რკინაბეტონის სარტყელით: კარნიზის ძირში ჩაიდგა ფოლადის ფურცლებით შემოსილი, მაგარი ჯიშის ხის ბალიშებს შორის მოქცეული, წინასწარ დაძაბული ორი სალტე (პროექტის ავტორი ვახტანგ ცინცაძე, ინჟინერ-კონსტრუქტორი – ირაკლი ლუდუშაური).¹³⁰

1985 წელს დაიწყო სარესტავრაციო სამუშაოები ჯვრის მცირე ტაძარზე, რომელიც არასათანადოდ წარიმართა და შეჩერებული იქნა პროექტის ავტორის, იოსებ ბანძელაძის მიერ (მოგვიანებით ჩატარებული სამუშაო UNESCO – ს მსოფლიო მემკვიდრეობის ცენტრის ექსპერტებმაც უარყოფითად შეაფასეს).¹³¹

1994 წელს მცხეთის წმ. ჯვრის მონასტერი, სხვა ძეგლებთან ერთად, შეტანილი იქნა UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის ნუსხაში.¹³²

2002 წელს გაგრძელდა ჯვრის მცირე ტაძრის რესტავრაცია – განახლდა საფასადო წყობა დასავლეთ და აღმოსავლეთ ფასადებზე; ნაწილობრივ აღდგა

ინტერიერი, გუმბათი, 2007 წ.

¹³⁰ ვ. ცინცაძე, მცხეთის ჯვრის რესტავრაციის საკითხისათვის, ლიტერატურა და ხელოვნება, 1990, №1, გვ. 208-235

¹³¹ ჯვრის მცირე ტაძრის რესტავრაციასთან დაკავშირებულ პრობლემებზე იხ. ც. ჩაჩუაშვილი, მცხეთის წმინდა ჯვრის მონასტრის მცირე ტაძრის დაცვის პრობლემები, საქართველოს სიძველენი, №13, თბ., 2009, გვ. 337-347

¹³² ნომინაციის თავდაპირველი სახელწოდება იყო "მცხეთის მუზეუმ-ნაკრძალი." 2005 წელს, საქართველოს თხოვნის შესაბამისად, მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტის 29-ე სესიაზე მოხდა სახელწოდების ცვლილება – "მცხეთის ისტორიული ძეგლები."

მცირე ტაძარი, ხედი ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან. 2007 წლის ფოტო

კარნიზი აღმოსავლეთი ფასადის ფრონტონზე; ჩრდილოეთ ეგვტერში დაიდგა ახლად გამოთლილი ქვის სვეტი.

2003 წ. კვლავ შეჩერდა სამუშაოები, რასაც, ისევე როგორც როგორც წინა ეტაპზე, მოჰყვა UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის ცენტრის ექსპერტების უარყოფითი შეფასება.

2003 წელს საქართველოს ისტორიის და კულტურის ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში, მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძრის დაცვის საკითხებთან დაკავშირებით შეიქმნა სპეციალური კომისია,¹³³ რომლის შემადგამებელ დოკუმენტში აღნიშნულია: “დამუშავდეს მცხეთის წმ. ჯვრის მონასტრის დაცვის და განვითარების ზოგადი კონცეფცია; მრავალდისციპლინარული ჯგუფის მიერ მომზადდეს მცხეთის ჯვრის დიდი და მცირე ეკლესიების დაცვის და მოვლა-პატრონობის გრძელვადიანი პროგრამა; მცირე ტაძრის გადასარჩენად ჩატარდეს გადაუდებელი ღონისძიებები,

რაც ითვალისწინებს ავარიულ მდგომარეობაში მყოფი კონსტრუქციული ნაწილების გამაგრება-კონსერვაციას; ეკლესიის გადახურვას, რისთვისაც სამეცნიერო საბჭოზე ადრე განხილული წინადადების გარდა უნდა დამუშავდეს სხვა ვარიანტები”.

2006 წელს ჯვრის მონასტერი შეტანილი იქნა WORLD MONUMENTS FUND-ის “100 ყველაზე დაზიანებული ძეგლთა ნუსხაში”. 2007 წელს ასოციაციამ – “საზოგადოება და კულტურული მემკვიდრეობა” WORLD MONUMENTS FUND® სამუელ კრესის ფონდის ევროპული მემკვიდრეობის დაცვის პროგრამის ფინანსური მხარდაჭერით განხორციელდა პროექტი, რომლის მიზანს წარმოადგენდა ჯვრის მონასტრის დიდი და მცირე ეკლესიებისთვის საბაზისო დოკუმენტაციის მომზადება და სამუშაოების დაგეგმვა ძეგლის დაცვისათვის.¹³⁴

2008 წელს საქართველოს კულტურის, ძეგლთა დაცვის და სპორტის სამინისტრომ დააფინანსა მცხე-

მცირე ტაძარი, ჩრდილოეთი ეგვტერი. 2007 წლის ფოტო

¹³³ კომისიის შემადგენლობაში შედიოდნენ: მ. ბოჭორიძე (კომისიის თავმჯდომარე), ი. ელიზბარაშვილი, ბ. კუპრეიშვილი, მ. სურამელაშვილი, ი. ბანძელაძე, ნ. ზაზუნაშვილი, ნ. ვაჩიშვილი, მ. შავიშვილი, ც. ჩაჩხუაშვილი

¹³⁴ პროექტის ხელმძღვანელი – ი. ბანძელაძე, არქიტექტორ-რესტავრატორები: ნ. კორძაია, ე. მახათელაშვილი, გ. ქალეზაშვილი, სამხატვრო აკადემიის კურსდამთავრებულები: გ. მინდორაშვილი, გ. სუთიძე, ე. ნაროშვილი, ლ. კეკელიძე, მ. მუკბანია, ი. ინჟინერ-კონსტრუქტორი – გ. ჭანუყვაძე, ხელოვნებათმცოდნე – ც. ჩაჩხუაშვილი

თის წმ. ჯვრის მცირე ტაძრის და მიმდებარე ტერიტორიის რეაბილიტაციის პროექტი, რომელიც დადებითად შეფასდა ამავე სამინისტროს კულტურული მემკვიდრეობის დეპარტამენტის ქვეკომისიის მიერ, მაგრამ იგი არ განხორციელდა.¹³⁵

2009 წელს, UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტის 33-ე სესიაზე, მცხეთის ისტორიული ძეგლები (ჯვრის მონასტერი, სვეტიცხოველი, სამთავრო) გადატანილი იქნა საფრთხეში მყოფი ძეგლების ნუსხაში.

2011 წ. დაიწყო სარეაბილიტაციო სამუშაოები მცხეთის ჯვრის კომპლექსზე. მათ შორის განსაკუთრებით აღსანიშნა-

არქიტექტორ-რესტავრატორები: ე. მახათელაშვილი, მ. მუკბანიანი და გ. ქალეშაშვილი აზომვის დროს. 2007 წლის ფოტო

მცირე ტაძარი, რეაბილიტაციის შემდეგ. 2011 წლის ფოტო

ვია აღმოსავლეთი ფასადის რელიეფების დიაგნოსტიკის და კონსერვაციის მრავალწლიანი პროექტის დასრულება (დაწყებული 2005 წლიდან) საერთაშორისო ექსპერტების მონაწილეობით.

2011 წლის ოქტომბერ-დეკემბერში, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის მიერ განხორციელებული პროექტით (მცხეთის ჯვრის კომპლექსის რეაბილიტაცია), ატმოსფერული ნალექებისაგან დაცვის მიზნით, გადაიხურა მცირე ტაძარი; შეკეთდა დიდი ტაძრის სახურავი; გამაგრდა შუა საუკუნეების კოშკების და გალავნის კედლები.

აღნიშნული პროექტის ფარგლებში შესრულებული სამუ-

¹³⁵ პროექტის ატორი – ი. ბანძელაძე, კონსტრუქტორი – გ. ჭანუყვაძე, ხელოვნებათმცოდნე – ც. ჩაჩხუნაშვილი. პროექტის ტექნიკურ დამუშავებაში მონაწილეობდნენ: არქიტექტორ-რესტავრატორები: რ. შაშვიაშვილი, მ. მუკბანიანი, დ. ადიკაშვილი, ლ. შარტავა

დიდი ტაძრის სამხრეთით კრიპტაზე დაშენებული გვიანდელი ნაგებობა რეაბილიტაციამდე და სარეაბილიტაციო სამუშაოების დამთავრების შემდეგ 2007 და 2011 წლის ფოტოები

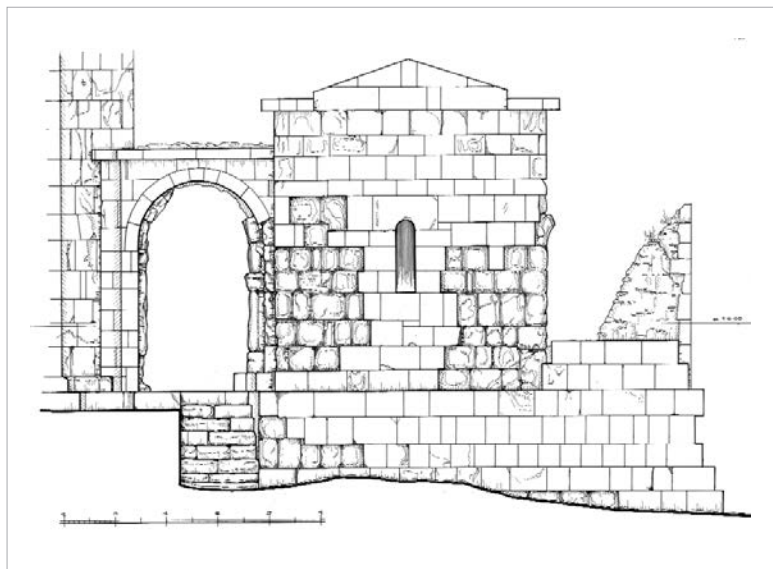
შაოებს შორის უარყოფითად უნდა შეფასდეს დიდი ტაძრის სამხრეთით, ადრეულ კრიპტაზე დაშენებული გვიანდელი, მცირე ზომის ნაგებობის დასრულება, რამაც ანსამბლის აღქმის გაუარესება გამოიწვია.

თუ თვალს გავადევნებთ მცხეთის წმ. ჯვრის მონასტრის ეკლესიების ისტორიას, ცხადი გახდება, რომ შუა საუკუნეთა მანძილზე მათი განახლება დაზიანებას და ნგრევას მოყვებოდა.

გ. ჩუბინაშვილის ხელმძღვანელობით XX საუკუნის პირველ ნახევარში, მცხეთის წმ. ჯვრის მონასტერში ჩატარდა სერიოზული დაცვითი და კვლევითი სამუშაოები, რომელიც დღევანდელი მოთხოვნები-

თაც, ხუროთმოძღვრული ნაგებობის კონსერვაციის სანიმუშო მაგალითად შეიძლება ჩაითვალოს. ამ შემთხვევაში წარმატების საწინდარს მყარი სამეცნიერო საფუძველი და პროფესიონალებისაგან შემდგარი მრავალდისციპლინარული ჯგუფის შეწყობილი მოქმედება წარმოადგენდა.

XX საუკუნის მეორე ნახევარში შესაძლებელი გახდა დიდი ტაძრის დაზიანებული გუმბათის გადარჩენა და სხვა გადაუდებელი სარესტავრაციო სამუშაოების ჩატარება. ძეგლის დაცვის პრობლემები განსაკუთრებით მწვავედ დაისვა XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე და მომდევნო ათწლეულში.

მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი აღმოსავლეთი ფასადი. გამოსახა ე. მახათელაშვილმა. 2007 წელი

კომპლექსის საერთო ხედი. 1950-იანი წლების ფოტო

სოფელი ნინოწმინდა, რომლის სახელიც აქ არსებული ცნობილი ტაძრიდან მომდინარეობს, მდებარეობს კახეთში, საგარეჯოს რაიონში, 3 კილომეტრის მანძილზე რაიონული ცენტრიდან. გვიანი შუა საუკუნეების გალავნით შემოფარგლულ ხუროთმოძღვრულ კომპლექსში სხვადასხვა პერიოდის ნაგებობებია გაერთიანებული. თითოეული მათგანი ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების საეტაპო ძეგლს წარმოადგენს.¹³⁶

VI საუკუნეში აგებულმა ნინოწმინდის ტაძარმა ჩვენამდე შთამბეჭდავი ნანგრევების სახით მოაღწია. ალბათ, ტაძრის გრანდიოზულობამ, უჩვეულო და განუმეორებელმა გარეგნულმა სახემ აფიქრებინა XIX საუკუნის შუა წლებში პლატონ იოსელიანს, რომ შენობა წარმართული ხანისაა და მხოლოდ ქრისტიანობის მიღების შემდეგ აკურთხეს იგი ეკლესიად.¹³⁷ ამით თითქოს ხაზგასმულია ნაგებობის სიძველე და უნიკალურობა.

გეგმარებითი და კომპოზიციური გადანწყვეტით ნინოწმინდა მართლაც ერთადერთია საქართველოში. ხუროთმოძღვრმა მარტივი ტეტრაკონქის ოთხ აფსიდს შორის მოათავსა დამატებითი სათავსები (ორაფსიდიანი მოცულობები), რომლებიც გარედან ნახევარწრიულ შევრილებს ქმნის. ამგვარი სახით მიღწეული ვარსკვლავისებური გეგმარების მქონე ნაგებობის შიდა სივრცე შეკრული კამარით უნდა ყოფილიყო დაგვირგვინებული.

დამატებითი სათავსების ჩართვის შედეგად შესაძლებელი გახდა გუმბათის დიამეტრის და მთლიანად, ტაძრის მოცულობის გაზრდა, რაც საკმაოდ წინ გადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენს ისეთი ხუროთმოძღვრული შედეგის შექმნისკენ, როგორიცაა მცხეთის წმინდა ჯვრის დიდი ტაძარი. ნინოწმინდა მისი უშუალო წინამორბედი.

ნინოწმინდის კათედრალმა ჩვენამდე ძლიერ დაზიანებული სახით მოაღწია: შემონახულია აღმოსავ-

¹³⁶ ტაძარი-VII ს., აფურის სამრეკლო-XVI ს., საეპისკოპოსო სასახლე-XVIII ს.

¹³⁷ П. Иоселиани, Описание древностей города Тифлиса, Тифл. 1866, გვ. 132, 133

კომპლექსის საერთო ხედი, 1980-იანი წლების ფოტო

ლეთი მხარე და დასავლეთი კედლის მცირე ნაწილი. შემორჩენილ კედლებს აშკარად ეტყობა განახლება-თა კვალი, რაზეც განსხვავებული სამშენებლო მასალაც მეტყველებს. ტაძარი ნაგებია სუფთად და უხეშად დამუშავებული, სხვადასხვაგვარი ჯიშის და შეფერილობის ქვით. მცირე რაოდენობით აგურიცაა გამოყენებული.

პირველი დიდი განახლება ნინოწმინდის კათედრალმა განიცადა XI-XII საუკუნეებში, როდესაც შენობის თავდაპირველი შეკრული კამარა შიგნიდან მრგვალი და გარედან რვანახნაგა გუმბათის ყელით შეცვალეს.¹³⁸

ტაძრის მომდევნო შეკეთება XVI საუკუნის შუა წლებს მიეკუთვნება, როდესაც კახთა მეფე ლეონმა (1520-1574) “უამთა სიგრძისა და ვითარებისაგან” დაზიანებული ტაძარი “მეორედ ალაშენა და შეამკო ყოვლითურთ”.¹³⁹ ამავე პერიოდში მოიხატა ეკლესია და აშენდა სამრეკლო.

დასავლეთი შესასვლელის თავზე მოთავსებული

მხედრული წარწერა გვამცნობს, რომ ეკლესიის დასავლეთი კარიბჭე 1671 წელს მიეკუთვნება. წარწერის შინაარსიდან ისიც ირკვევა, რომ ნინოწმინდელმა ეპისკოპოსმა ნიკოლოზ ენდრონიკაშვილმა განაახლა ტაძარი. ამ დროს მოხდა ფასადების აგურით შეკეთება, აგურისავე კარნიზის გამართვა და კანკელის მოხატვა.¹⁴⁰

ნინოწმინდის საფუძვლიანი განახლება განხორციელდა XVIII საუკუნეში, რომლის ინიციატორი, ხელმძღვანელი და მონაწილე იყო მიტროპოლიტი საბა ტუსისშვილი. მისი მოღვაწეობა დეტალურადაა აღწერილი 1774 წლით დათარიღებულ ანდერძში. ეს მრავალმხრივ საინტერესო დოკუმენტი ტაძრის აღდგენის დროსაა შექმნილი და, ამდენად, საკმაოდ სარწმუნო წყაროდ გვევლინება.¹⁴¹

საბა ტუსისშვილმა ტაძრის ძველი, დაზიანებული გუმბათი შეცვალა ახლით; საკურთხეველში გამართა ახალი ტრაპეზი; შეაკეთა სარკმლები და იატაკი. მის სახელს უკავშირდება ორსართულიანი საეპისკოპო-

¹³⁸ როგორც არქიტექტორ-რესტავრატორმა ზ. ქუფარაშვილმა გადმოგვცა, 1980 წელს შურფების მიხედვით დაზუსტდა, რომ აფსიდებს შორის ამართული კონტრაფორსები თავდაპირველ ფენას მიეკუთვნება. იმავე აზრის იყო რ. გვერდნითელი.

¹³⁹ იხ. Г. Н. Чубинашвили, Архитектура кахетии, Тб., 1959, გვ. 242

¹⁴⁰ იქვე, გვ. 242

¹⁴¹ ს. ბარნაველი, საბა ტუსისშვილის “ანდრძისებრნი ლუნანი”, ქართული ხელოვნება №3, თბ., 1950, გვ. 211-236

¹⁴² იქვე, გვ. 224

სო სასახლის აგება ტაძრის ეზოში და გალავნის მშენებლობა.

საბა ტუსისშვილი ძალზე დეტალურად და ცოცხლად აღწერს აღდგენით სამუშაოებს, რომლებსაც თავად ხელმძღვანელობს და ხშირ შემთხვევაში საკმაოდ კრიტიკულადაც აფასებს საკუთარ საქმიანობას. განსაკუთრებით გაუჭირდა მას ძველი გუმბათის ყელის ახალი გუმბათის სფეროთი დასრულება. როგორც დოკუმენტი გვამცნობს: “ანცა მის ძუელი-სავე ყელისა მხილველნი განსჰსჭურეთ მისსა ფარგალსა შიგან ვერ შენებულებასა, და რადგანაც ძუელი ყელი ესრეთ იყო აღგებული, სხვა რა ეგებოდა, თუ არა კიდე მუნითვე მოკიდება. მოვჰკიდეთ ძველ-შენებულსა მას ყელსა, და დიდად სიმაღლედ აღჰსნია ესე ჩვენგან ახალ-ქმნილება”.¹⁴²

საბა ტუსისშვილის მიერ ნინოწმინდის ტაძრის გუმბათის აღდგენის დროს არსად ჩანს ხუროთმოძღვარი. სავარაუდოა, XVIII საუკუნეში ნაკლებად იბოვებოდა ამ საქმის ოსტატები, რის გამოც თავად მიტროპოლიტს მოუწია საქმის გაძღოლა.¹⁴³

როგორც ჩანს, საბა ტუსისშვილის მიერ აგებული ახალი გუმბათი დიდხანს იყო განსჯის საგანი. ამას ირიბად ადასტურებს პლატონ იოსელიანის მიერ ლეგენდანარევი გადმოცემა, რომლის მიხედვით სიღნაღისკენ მიმავალ მეფე ერეკლეს დაუნახავს უჩვეულოდ მაღალი გუმბათი და უთქვამს მღვდელმთავრისათვის: “შენ გაამშვენე ტაძარი, მაგრამ მოკალი იგი”. მომხდარიდან საუკუნეზე მეტი ხნის გასვლის შემდეგ (1884 წ.), ამ ამბავს, გაზეთი “დროება” ეხმინება: მეფე ერეკლეს მიუმართავს ეპისკოპოსისათვის: “მერწმუნე მღვდელმთავარო, რომ ეკლესია შენ დაგინგრევია და არ აგიშენებია, საპაღნე დიდი დაგიდგამს, ფეხები გამოგიცლია”.¹⁴⁴

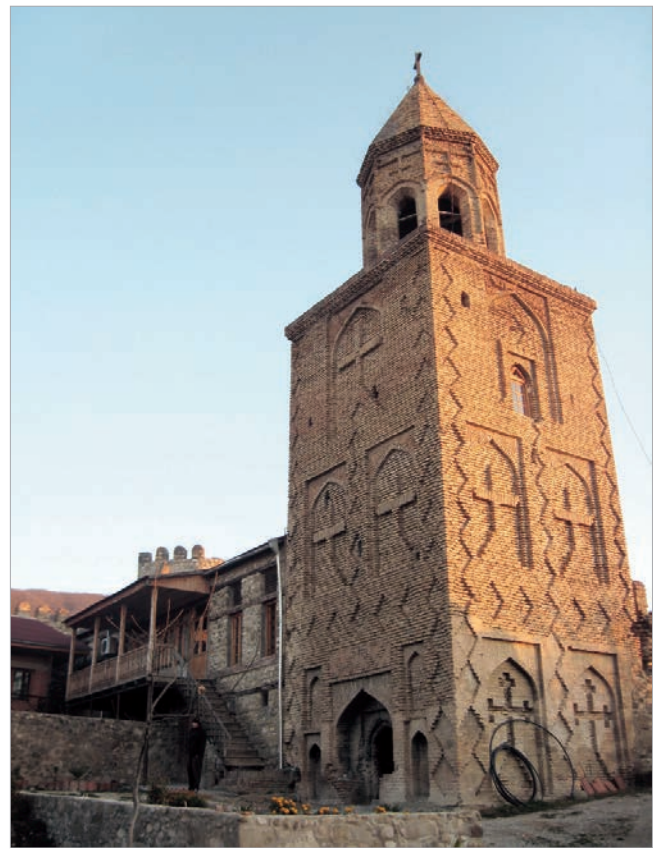
მრავალჯერ განახლებული ტაძარი XIX საუკუნის პირველი მეოთხედის ჩათვლით ჯერ კიდევ სრული სახით იდგა. 1824 წლის მინისძვრის დროს ჩამოიქცა გუმბათი. ნაგებობის კედლები ნაწილობრივ დაინგრა 1848 წელს.

1980-იან წლებში ნინოწმინდის კათედრალზე წარმატებით განხორციელდა საკონსერვაციო სამუშაოები (პროექტის ავტორი ზინაიდა ქუფარაშვილი).

ნინოწმინდის ტაძრის ისტორია ცხადყოფს, რომ მისი ყოველი აღდგენა-განახლება, პირველ რიგში

მიმართული იყო ნაგებობის მთლიანობის შესანარჩუნებლად. მასშტაბურ დაზიანებას დიდი მოცულობის აღდგენითი სამუშაოები მოსდევდა. საფუძვლიან განახლებას თან სდევდა ტაძრის გამშვენება, მოხატვა და კომპლექსისათვის ახალი ნაგებობების შემატება (სამრეკლო, სასახლე და სხვა).

შენობის აღდგენა მიმდინარეობდა იმ პერიოდისათვის დამახასიათებელი ხუროთმოძღვრული ფორმების, ხერხების და სამშენებლო მასალის გამოყენებით. ტაძრის ყოველი სამშენებლო პერიოდის ინიციატორები და დამფინანსებლები იყვნენ ქვეყნის უმაღლესი საერო და სასულიერო იერარქიის წარმომადგენლები. 1980-იანი წლების საკონსერვაციო სამუშაოებმა მოახდინა არსებული ფიზიკური მდგომარეობის სტაბილიზაცია და უზრუნველყო ნაგებობის დაცვა.

სამრეკლო და საბა ტუსისშვილის სასახლე. 2008 წლის ფოტო

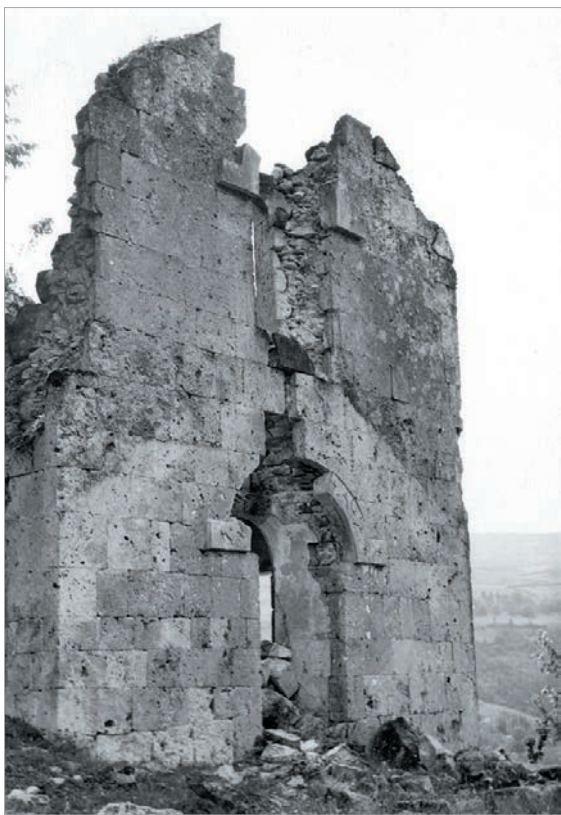
¹⁴³ მსგავსი მდგომარეობა ჩანს XVIII საუკუნეში იმერეთში, სოფელ ვარძიაში. მონასტრის სამრეკლოს 1777 წლით დათარიღებული წარწერის მიხედვით ვარძიის არქიმანდიტი ნიკოლოზ ყიფიანი აღნიშნავს: “... ოდესღაც ვიხილე სამრეკლო ესე დარღვეული და სრულიად შემუსვრად მიწვეწული, მსწრაფლ, დიდის გულსმოდგინებით ვიძიე ქართლსა და იმერეთს გალატოზისა ამის შოვნად, მაგრამ ისე მსწრაფლ ვერსად ვპოე ამ სამრეკლოს მეორედ გაკეთების შემძლებელი გალატოზი. მერმეთ ძალითა ღვთისათა და შეწევნითა ყოვლად წმიდისა ღვთის მშობლისა მარიამისითა თვით ვიწყე მე არქიმანდრიტმა ნიკოლოზ, ხელითა ჩემითა შენებად ამისა ...”. იხ. გ. ცქიტიშვილი, წარწერა იმერეთის სოფელ ვარძიის მონასტრის სამრეკლოზე, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 31, თბ., 1954

¹⁴⁴ აღ. გულისაშვილი, ნინოწმინდა, “დროება”, 1884, №225

რაკეთის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია აგებულია XI საუკუნის პირველ მესამედში. იგი მდებარეობს ქვემო რაჭაში (ამბროლაურის რაიონი, სოფელი პატარა ონი), მდინარე რიონის მარცხენა ნაპირზე. ლაპიდარული წარწერების მიხედვით ეკლესიის მაშენებლები არიან რაჭის ერისთავი კახაბერ კახაბერიძე და მისი მეუღლე დალიდა დედოფალი.

ნაგებობა დარბაზული ტიპისაა, შირიმის თლილი კვადრებით შემოსილი ფასადები მორთულია ჩუქურთმებითა და რელიეფებით, რომლებიც ღიობების ირგვლივ კონცენტრირებული. ინტერიერში კედლები შირიმით და ფლეთილი ქვითაა ამოყვანილი. მდიდრულად მორთული, ეკლესიის თანადროული თაბაშირის კანკელისაგან მცირე ფრაგმენტებია შემონახული.

ნაგებობამ XX საუკუნეებში დაზიანებული სახით მოაღწია. 1920-იანი წლების აღწერილობის მიხედვით ეკლესიას არ გააჩნდა კამარა, კედლები დაზარალებული იყო, ხოლო დასავლეთი კარიბჭე – მთლიანად დანგრეული.¹⁴⁵

დასავლეთი ფასადი რესტავრაციამდე 1954 წლის ფოტო

დასავლეთი ფასადი რესტავრაციის შემდეგ 2011 წლის ფოტო

ძეგლი რესტავრირებულია 1970-იან წლებში (პროექტის ავტორი მალაქია დვალი). მიუხედავად შენობის დანაკარგებისა, ადგილზე არსებულ მონაცემებზე და სამეცნიერო კვლევაზე დაყრდნობით შესაძლებელი გახდა ნაგებობის სრული სიმაღლით აღდგენა. მოძიებული იქნა ჩუქურთმისა და ფრაგმენტების თავდაპირველი მდებარეობა, ზუსტად განისაზღვრა, იმდროისთვის ქუთაისის მუზეუმში დაცული, ლაპიდარული წარწერის ადგილი. სამუშაოები წარიმართა უშუალოდ პროექტის ავტორის ხელმძღვანელობით.

რაკეთის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის აღდგენა კლასიკური რესტავრაციის კარგი მაგალითია, სადაც აშკარად ჩანს სხვაობა ძველსა და განახლების დროს დამატებულ ფენებს შორის. მათ შორის ბალანსი იმგვარადაა შენარჩუნებული, რომ არ ირღვევა ძეგლის მხატვრული მთლიანობა.

¹⁴⁵ გ. ბოჭორიძე, რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, თბ., 1994, გვ. 66

რუისპირის ყველანმინდის ეკლესია

თურდოს ხეობის ერთ-ერთი ადრეული და მხატვრულ-სივრცითი კომპოზიციით გამორჩეული ნაგებობა – VI ს-ის რუისპირის ყველანმინდის სამეკლესიანი ბაზილიკაა.

ტაძრის მაღალი, ატყორცნილი სხეული ფორმათა სისადავე და მონუმენტობა, არქიტექტურული ელემენტების მკაფიო, პლასტიკური ფორმები – განსაკუთრებულ მოხდენილობას სძენენ ეკლესიას. პარალელურ წირთხლებიანი სარკმლები და კვერცხისებრი ლუნეტები, მისი ადრეულობის უტყუარი ნიშანია. რიყის ქვის ჩანკნიკებული წყობით ამოყვანილი სადა კედლები, რომელთა ერთიან სიბრტყეს სამივე მხრიდან რაფინირებული მოხაზულობის მაღალი და განიერი შესასვლელი ღიობები აცოცხლებს, არქიტექტურულ ფორმათა განსაკუთრებული სიმკვეთრე და არქიტექტონიკურობა, აზიდული პროპორციები – ტაძრის კახურ წარმომავლობაზე მეტყველებს.

ეკლესიამ ჩვენამდე საკმაოდ დაზიანებული სახით მოაღწია. თითქმის მთლიანად იყო განადგურებული

საერთო ხედი აღდგენის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

გვერდითა ნაგები და დასავლეთის გარშემოსავლელი. მთელი სიმაღლით მხოლოდ მთავარი ეკლესია იყო შემორჩენილი, რომლის კედლები ალაგ-ალაგ ამორღვეული, ხოლო კამარა ნაწილობრივ ჩამოქცეული იყო. გადახურვაც აღარ არსებობდა.

ეკლესიაზე XX ს-ის სამოცდაათიან წლებში ჩატარდა კვლევითი და აზომვითი სამუშაოები. სამწუხაროდ, ამ პერიოდში შემდეგი საპროექტო-სამშენებლო სამუშაოების შემცველი ეტაპის განხორციელება – ვერ მოხერხდა.

XXI ს-ის დასაწყისში, რუისპირის ყველანმინდის სამეკლესიანი ბაზილიკა კვლავ სპეციალისტების ინტერესის ობიექტი ხდება. არქიტექტორ-რესტავრატორ ზინაიდა ქუფარაშვილის მიერ შესრულდა რესტავრაციის პროექტი და განხორციელდა საწარმოო სამუშაოები.

პროექტის ავტორის მიერ სამართლიანად იყო შერჩეული შერეული აღდგენა-კონსერვაციის მეთოდი, რომლის მიხედვით ეკლესიის ძირითადი მოცულობა, რომელშიც მძიმე ფიზიკური მდგომარეობის მიუხედავად, ყველა ძირითადი კონსტრუქციული ელემენტი ადგილზე იყო დაცული – სრულად აღდგა, ხოლო დანგრეული გვერდითა

საერთო ხედი რესტავრაციამდე. 1977 წლის ფოტო

კამარა რესტავრაციამდე. 2007 წლის ფოტო

კამარა რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

ნაგები – ნაწილობრივ. ჩრდილოეთი და სამხრეთი ნაგების აღმოსავლეთი მონაკვეთები აღდგენილი და გადახურულია, ხოლო გეგმის დონეზე დარჩენილი ნაწილები განმედიასა გამოვლენილი დასავლეთი გარშემოსავლელი – კონსერვირებული.

გაოცებას იწვევს ერთი დეტალი: მძლავრი, კვერცხისებრი ლუნეტებით დასრულებულ შესასვლელს, რომლებიც მნიშვნელოვან მხატვრულ აქცენტად იკითხება ფასადებზე, ქვის არქიტრავის ნაცვლად, ხის ძელები ცვლის. ხის კვალი, რესტავრატორის მიერ არსებულ ბუდეებში იყო აღმოჩენილი, და აღდგენაც ამის მიხედვით მოხდა. თუმცა, არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ ეს არქიტექტურული დე-

ტალი არღვევს ფასადის მხატვრულ ერთიანობასა და ასუსტებს ეკლესიისთვის მნიშვნელოვან არქიტექტურული ფორმის (ლუნეტის) მონუმენტობას. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ხის კვალი, ისტორიული გადაკეთების შედეგი იყო. რუისპირის “ყველანმინდის” ეკლესიის მძიმე ფიზიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე, იკვეთება სარესტავრაციო სამუშაოების განხორციელების სირთულე. აღდგენისას, რესტავრატორის მიერ დაცულია წყობის ხასიათი და დახვეწილ არქიტექტურულ ფორმათა მოხაზულობის სიზუსტე. ეკლესიაზე ჩატარებული აღდგენითი სამუშაოები მეთოდური და სამშენებლო ხარისხის თვალსაზრისით მაღალ დონეზეა შესრულებული.

ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

შესასვლელი რესტავრაციის შემდეგ

ქართლის სოფელ სამწევრისის მახლობლად, ვრცლად გაშლილი ქედის ოდნავ დამრეც კალთაზე აღმართულ, კრისტალური ფორმებითა და ჰარმონიული პროპორციებით გამორჩეულ VII ს-ის გუმბათიან ტაძარს, რომელსაც შუა საკუნეებში ჩატარებული აღდგენების კვალი ატყვია, ბოლო რესტავრაცია უმძიმეს ფიზიკურ მდგომარეობაში მყოფს ჩაუტარდა 1952-1953 წლებში. (პროექტის ავტორი და პრაქტიკული სამუშაოების ხელმძღვანელი – არქიტექტორ-რესტავრატორი ლევან ხიმშიაშვილი).

სამსაფეხურიან ცოკოლზე მდგომი, თავისუფალი ჯვრის ტიპის ტაძარი სუფთად თლილი ქვის რეგულარული წყობით არის ნაგები. მცირე ზომის ტაძარს მონუმენტურობას ანიჭებს ლაკონიურ ხუროთმოძღვრულ ფორმათა საუცხოოდ მოძებნილი მასშტაბური თანაფარდობა. ქვის თლასა და დეკორის ძარღვიან მონახაზში ოსტა-

სამწევრისის ტაძარი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან. 2010 წლის ფოტო

სამწევრისის ტაძარი აღდგენამდე. 1951 წლის ფოტო

ტობა და შემოქმედის შინაგანი ძალა იგრძნობა. კლასიკურ სისადავეს მოზომილად გამოყენებული, დახვეწილი სამკაული ახალისებს – გუმბათის ლავგარდანს ღრმა თაღები და სამკუთხამოტივიანი ფრიზები მიუყვება, ჯვრის მკლავების ლავგარდანსა და სამხრეთის სარკმლის წარბსაც თაღოვანი მოტივი ამკობს, ხოლო საკურთხეველის სარკმლის ლილვით შემოწერილ წარბს დინამიკური დაბოლოებები ასრულებს. კომპაქტურ შიდა სივრცეში გუმბათქვეშა კვადრატისკენ და ზემოთ, გუმბათის ყელში, გადასვლა იარუსებად განთავსებული ტრომპებით ხდება.

ფასადებზე შემონახული ორი წარწერიდან არც ერთია აშენებისდროინდელი და მათი თარიღები ტაძრის კედლებზე გამოვლენილ სამშენებლო ფენებს შეესატყვისება.¹⁴⁶

საკურთხეველის სარკმლის წარბის მარჯვნივ ამოკვეთილი X ს-ის წარწერაში¹⁴⁷ აღნიშნულია, რომ კონსტანტინეს მეფობაში (ბაგრატ III დედის პაპა, აფხაზთა მეფე) სამწევრის ჯვარის მამასახლისი დომნინოსა და გიორგი თუალოსძეს აქ გამოუყვანიათ რუ.

¹⁴⁶ Г. Чубинашвили, Вопросы истории искусства, т. I, Самцеврисская церковь в Грузии, Тб., 1970, გვ. 116

¹⁴⁷ წარწერის ა. შანიძისეული წაკითხვა მოცემულია გ. ჩუბინაშვილის ზემოთ მითითებულ კვლევაში, გვ. 134; იხ. ასევე, ლაპიდარული წარწერები, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-X სს.), შეად. ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1980, გვ. 222-223

ხედი დასავლეთიდან. 2010 წლის ფოტო

ტექსტში ეკლესიასთან დაკავშირებულ სამუშაოებზე არაფერია ნათქვამი, თუმცა თავდაპირველ, თაღვანო მოტივით გაფორმებულ კარნიზში თაროს ფორმის მასიური ქვების ჩანართებით შეკეთება, ჩანს, ამ დროს იყო შესრულებული.

სამხრეთ სარკმლის ქვეშ ჩასმული წარწერა, კი, იუნყება XVI ს-ის მშენებლობაზე, რომელიც ფანასკერტიდან გადმოსულ და სამწევრის დაფუძნებულ ციციშვილს, “მეორედ მაშენებელს(ა) ფანასკერტელს მერაბს” ჩაუტარებია. მას შეუკეთებია მიტოვებული ტაძრის დაზიანებული გუმბათის ყელი, რაც სამხრეთ, დასავლეთ და აღმოსავლეთ ნიბოებზე ქვის სწორხაზოვანი წყობის აჭრაშია გამოვლენილი; ამ დროსვეა შეკეთებული სამხრეთი და აღმოსავლეთი კედლების დაზიანებული ნაწილები, სახურავი, კარნიზის მონაკვეთები და აღმოსავლეთი სარკმლის თავსართის შუა ნაწილი. გუმბათზე დასავლეთი სარკმლის ზედანის ქვა ნახევარწრიული ჭრილით შებრუნებით ჩაუდგამთ. არსებული მოსაზრებით,¹⁴⁸ გუმბათი ამ დროიდან უნდა ყოფილიყო გადახრილი სამხრეთით.

ნ. სევეროვმა 1918 წელს სამწევრის შესანიშნავ ტაძარს შემთხვევით მიაკვლია და შეაფასა რა სათანადოდ მისი მხატვრულ-ისტორიული ღირებულება, დაუყოვნებლივ გაზომა იგი ინჟინერ მ. კერნთან და

სტუდენტ რიაზოვთან ერთად; ამავე წელს ფოტოები გადაიღო მხატვარმა თ. კიუნემ. ნაგებობა განმეორებით, 1923 წელს, უფრო დეტალურად გაიზომა. აღნიშნული მასალიდან ჩანს, რომ ამ დროისთვის ძეგლი სრულად იყო დაცული. საგულისხმო ფაქტია, რომ საბჭოთა საქართველოში 1920-იანი წლებიდანვე დაწესდა ზედამხედველობა სამწევრისზე ჯერ კულტურის ძეგლთა დაცვის კომიტეტის, ხოლო შემდეგ განყოფილების ხაზით.

1940 წელს ძლიერმა მიწისძვრამ ტაძარი მძიმედ დააზიანა. ნაწილობრივ დაინგრა სამხრეთ-აღმოსავლეთი მხარე, დარჩენილი კი მკვეთრად გადაიხარა. ჩამოიქცა გუმბათის ნახევარსფერო, გარდა დასავლეთი ნაწილის და ორი ტრომპისა. გადარჩენილ ჩრდილოეთ კედელს გაუჩნდა გამჭოლი ვერტიკალური ბზარები. ომის დამთავრების შემდეგ დადგა ნაგებობის აღდგენის საკითხი.

ნაგებობის რესტავრაციის მიზნით 1948 წელს შესწავლილი იქნა ძეგლის მდგომარეობა,¹⁴⁹ მოგვიანებით შესრულდა რესტავრაციის პროექტი (ავტორი არქიტექტორ-რესტავრატორი ლევან ხიმშიაშვილი), რომლის საფუძველზე 1952-1953 წლებში, დაშლისა და თავიდან აგების გარეშე, ძველი კედლებისა და ცალკეული ქვების მაქსიმალური შენარჩუნებით ძეგლს ბრწყინვალე მეცნიერული რესტავრაცია ჩაუტარდა – დაუბ-

სამწევრის ტაძარი აღდგენამდე. ხედი აღმოსავლეთიდან. 1951 წლის ფოტო

¹⁴⁸ Г. Чубинашвили, Вопросы истории искусства, т. I, Самцеврисская церковь в Грузии, Тб., 1970, გვ. 138

¹⁴⁹ დასკვნა ინახება კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქივში

რუნდა კონსტრუქციული მდგრადობა და აღდგა მხატვრული სახის მთლიანობა.

დიდ ინტერესს იწვევს 1951 წელს დამუშავებული პროექტის განმარტებითი ბარათი, სადაც ღრმად არის გაანალიზებული რთული მეთოდური საკითხები, ჩამოყალიბებულია ძველთა დაცვის პრინციპები და პრიორიტეტები. დამუშავებული I ვარიანტის მიხედვით გამოთვლილია დაზიანებული კედლების დაშლის და შვეული ნიბოთი აგების შემთხვევაში ძველ კედლებთან მათი მიმართების შესაძლო შეუსაბამობა. დასაბუთებულია, რომ ძველი და ახალი კედლების გადაბმის ადგილას გაჩენილი ფართო ღია ადგილის შევსება ფასადს ზემოთკენ გაფართოებულს, დამახინჯებული პროპორციით წარმოაჩენდა.

II ვარიანტი გულისხმობდა დანგრეული კედლის ამოყვანას ისეთივე დახრით, როგორიც ჰქონდა გადაჩენილ კედლებს; აღმოსავლეთ და სამხრეთ ცოკოლს შორის არსებული 21 სმ-იანი სხვაობის გადანაწილებას ორ წერტილს შორის თანაბრად დახრილი ხაზით; ავტორის მტკიცებულებით ეს მიდგომა შესაძლებელს გახდიდა ნაკერების სწვრივობის შენარჩუნებას, შენობის ირგვლივ ერთი უწყვეტი ხაზის მიღებას და უფრო სრულყოფილი საერთო შთაბეჭდილების შექმნას. “აღნიშნული ვარიანტით მართალია მუშაობის პროცესი რთულდება, მაგრამ სამაგიეროდ მთლიანად ვინარჩუნებთ ძველის პირვანდელ სახეს, გარდა იმისა, რომ იგი იქნება ოდნავ გადახრილი ჩრდილო-აღმოსავლეთით. ეს გადახრა თვალისათვის შეუმჩნეველი ხდება, რადგან ძველის ახლოს არ არსებობს ისეთი მკაცრი ვერტიკალური ობიექტი, რომელიც კონტროლს გაუ-

არქიტექტორ-რესტავრატორი ლ. ხიმშიაშვილი მუშაობის პროცესში

წევს მის გადახრას” – აღნიშნულია განმარტებით ბარათში. აქვე, ლ. ხიმშიაშვილი ყურადღებას ამახვილებს კონსტრუქციული ნაწილის ძლიერი გადაწყვეტის აუცილებლობაზე. დაზუსტებულია რკინა-ბეტონის სარტყლების განლაგების ადგილები, განსაზღვრულია გუმბათის საბურავზე კრამიტის დაგებისას კირის ხსნარის გამოყენების საჭიროება; ხაზგასმულია, ხსნარების შემადგენლობის შესწავლაში სამეცნიერო-კვლევითი ლაბორატორიების ჩაბმის და ასევე, ადგილზე ხსნარის დამწნეხი ხელსაწყოების მოწყობის აუცილებლობა. აქვე ვრცლად და დეტალურადაა აღწერილი ჩასატარებელ სამუშაოთა ტიპები და თანმიმდევრობა.

ავტორი აშკარად უპირატესობას ანიჭებდა რესტავრაციის პროექტში დამუშავებულ II ვარიანტს, რომლის მიხედვით ნაგებობის გადახრილი კედლები დაშლის გარეშე უნდა დაკავშირებოდა ერთმანეთს. რესტავრაციის პროცესის ამსახველი ფოტოებიდან ირკვევა, რომ სამუშაოების განხორციელებისას აუცილებელი გამხდარა სამხრეთ-აღმოსავლეთი კუთხის ნაწილობრივი დაშლა. მიუხედავად ამისა, არქიტექტორის მაღალი პროფესიონალიზმისა და ნიჭიერების წყალობით მოხერხდა დასახული ურთულესი ამოცანის წარმატებით დასრულება. საიმედოდ აღდგა ნაგებობის მდგრადობა ისე, რომ ხაზების სწვრივობა და საერთო მხატვრული სახე არ დარღვეულა.

მას შემდეგ 60 წელია გასული და შეიძლება ითქვას, რესტავრაციის ხარისხი დრომაც გამოცადა.

ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. 2010 წლის ფოტო

სოფელი საცხენისი, ულამაზეს ადგილას, მარტყოფის ველის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, გაშლილი ველების შემომსაზღვრელი ერთ-ერთი მთის ძირშია გაშენებული. ეკლესია სოფლის ცენტრალურ მოედანზე, მოსწორებულ ადგილზეა აღმართული.

საცხენისის ეკლესია დიდი ზომის რუინებად ქცეული მრავალფენოვანი ნაგებობაა. ეკლესიის შემორჩენილი კედლები ამოყვანილია აგურისა და თლილი ქვის კვადრების შერეული წყობით. კედლების წყობის ნახატის განსხვავებული ხასიათი, მისი შეკეთების ეტაპების ამსახველია.

ეკლესიის ძირითადი მოცულობა X ს. მიეკუთვნება. გეგმის თავდაპირველი კომპოზიცია წარმოადგენს სამნავიან ბაზილიკას. ნაგები ერთმანეთისგან გამოყოფილი იყო ორი წყვილი მრგვალი აგურის სვეტით, რომლებიდანაც ნავთა გამყოფი თაღები იყო გადაყვანილი (ამჟამად აღარ არსებობს). სვეტების დასავლეთი წყვილი მიწითაა დაფარული. აღმოსავლეთი სვეტები სრულად არის დაცული, ვინაიდან აღმოსავლეთ ნაწილში, საკურთხევლის ფარგლებში XIX ს-ის ბოლოს ჩაშენებული დარბაზული ეკლესიის დასავლეთი კედლის წყობის კუთხეებშია ჩაყოლებული. გვერდითა ნაგების აღმოსავლეთ მონაკვეთში, აფსიდის პასტოფორიუმებია გამოყოფილი.

საცხენისის ბაზილიკა ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების გარდამავალი ხანის გვიანი პერიოდის, კერძოდ X ს-ის საინტერესო ნიმუშია. მისი მრავალფენოვანი ტანი ამ ტაძრის ცხოვრების, მისი ისტორიის სხვადასხვა ეტაპის ამსახველია. სააღმშენებლო ფენები ყველაზე კარგად აღმოსავლეთ ფასადზე იკითხება. სამწუხაროდ უცნობია, რამ განაპირობა ამ ეკლესიის ნგრევა. ბაზილიკის წყობის ხასია-

საერთო ხედი. 2008 წლის ფოტო

თის შესწავლამ მოგვცა უფლება გვევარაუდა, რომ დანგრევიდან ძალიან მოკლე ხანში, სავარაუდოდ XII ს-ში, ეკლესია სასწრაფოდ იყო აღდგენილი. მისი თავდაპირველი ფიგურალური წყობა, რომელიც წარმოადგენს ოთხივე მხრიდან აგურებით შემოსაზღვრულ ქვიშაქვის ბლოკს, რიგ შემთხვევაში, თევზისფხისებრად დაწყობილი აგურებით,¹⁵⁰ აღდგენის დროს შეიცვალა შედარებით მოუწესრიგებელი, ირეგულარული, ძირითადად რამდენიმე რიგად, თარაზულად დაწყობილი აგურისა და ქვიშაქვის ერთიანი მწკრივების მონაცვლეობით შექმნილი ნახატი, ცენტრალურ ნაწილში ქვის რიგების უპირატესობით. ეტყობა გამოყენებული იყო გადარჩენილი, ძველი მასალა, ძირითადად ქვა.

ამ პირველი განახლების დროს, ბაზილიკის გრძივი კედლები გააძლიერეს, სამხრეთისა და ჩრდილოეთი მხრიდან დაახლოებით 40 სმ-იანი საპირე წყობა შემოუშენეს. ამის კვალი ჭრილშიც და აღმოსავლეთ ფასადზეც იკითხება. სამხრეთი ფასადის შემოშენებული საპირე წყობა, თავისმხრივ სამსაფეხურიან ცოკოლზე დააფუძნეს.

¹⁵⁰ თავდაპირველი წყობის ნახატი, გარდა აღმოსავლეთი ფასადისა, იკითხება ინტერიერში, სამხრეთი და ჩრდილოეთი ნაგების აღმოსავლეთ ნაწილებსა და პასტოფორიუმებში

და ბოლოს, XIX ს-ში, ეკლესიის საკურთხეველის ფარგლებში ჩააშენეს დარბაზული ეკლესია, ერთადერთი, უკეთ შემორჩენილ აღმოსავლეთი ფასადის ზედა ნაწილს დანგრევა აგურის სადა წყობა. ახლად ამოიყვანეს კონქი და აღმოსავლეთი ნაწილის კამარა.

საცხენისის ბაზილიკა ისტორიული გადაკეთების საინტერესო ნიმუშია. თავისი არსებობის მანძილზე მან ორი მნიშვნელოვანი განახლება განიცადა. ორივე შეკეთებისას მთავარ ამოცანას ფუნქციის აღდგენა წარმოადგენდა. განსხვავებული იყო მიდგომები. პირველ შემთხვევაში ფუნქცია და ფორმებიც სასწრაფოდ აღადგინეს და ეკლესიის კედლები საფუძვლიანად გაამაგრეს. მეორე შემთხვევაში, XIX ს-ში ჩატარებულ სამუშაოთა პროცესში, გამოყენებული იყო იმ დროისთვის უკვე რუინებად ქცეული ეკლესიის ყველაზე უკეთ შემორჩენილი აღმოსავლეთი ნაწილი. ცენტრალური ნავის აღმოსავლეთი ნაწილის ფარგლებში დარბაზული ეკლესია ჩააშენეს, ბაზილიკის შემორჩენილი ნაწილების ხელყოფის გარეშე, არსებული მასალის მაქსიმალური გამოყენებით. ამჟამად, ეკლესიის მრავალფენიანი სხეული აზომილია და მისი აღდგენის საკითხი კვლავ დღის წესრიგში დგას. ბაზილიკის რთული სტრუქტურიდან გამომდინარე, იგი რეაბილიტაციის განსაკუთრებულ მეთოდის შერჩევას ითხოვს. ვფიქრობთ, აქ მიზანშეწონილი იქნება შერეული კონსერვაცია-რესტავრაციის მეთოდის გამოყენება.

აღმოსავლეთი ფასადი. 2008 წლის ფოტო

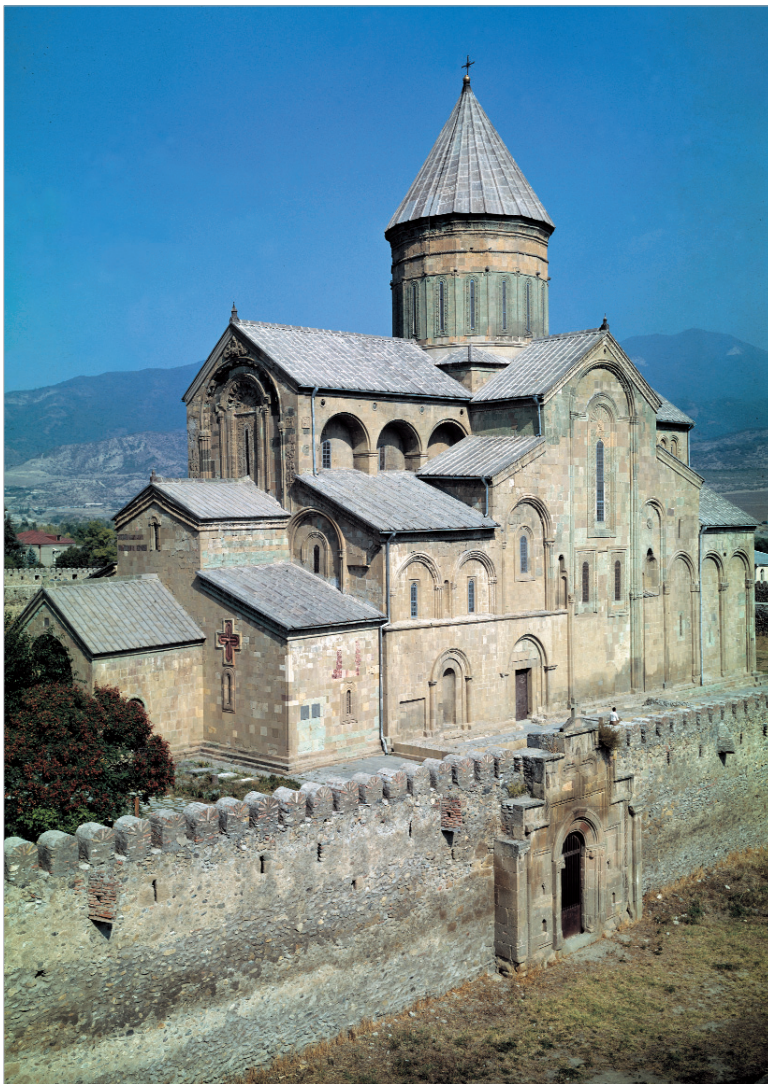
ხედი აღმოსავლეთით, ჩაშენებული ეკლესია. 2008 წლის ფოტო

მცხეთის საკათალიკოსო ტაძარი საუკუნეების მანძილზე წარმოადგენდა ქრისტიანული საქართველოს სარწმუნოებრივ ცენტრს. ხუროთმოძღვარ არსუკიდის მიერ 1010-1029 წლებში აგებული, მრავალჯერ განახლებული სვეტიცხოვლის ტაძარი უფრო ადრინდელ სამშენებლო ფენებსაც მოიცავს.

XX საუკუნის დასაწყისში გიორგი ჩუბინაშვილი აღნიშნავდა, რომ სვეტიცხოვლის შესახებ პუბლიკაციები ასი წლის წინ გამოჩნდა, მაგრამ მისი ისტორია ჯერ კიდევ შეუსწავლელიაო. მომდევნო პერიოდში, მრავალი ნაშრომის გამოქვეყნების მიუხედავად, არაერთი საკითხი კვლავ ბუნდოვანია. მათ რიცხვს შეემატა 2006 წელს, შენობის იატაკის გამოცვლის დროს გამოვლენილი ახალი მონაცემები, რომელმაც ეჭვქვეშ დააყენა ადრე გამოთქმული მოსაზრებები, საისტორიო წყაროებში მოხსენიებული, წმ. ნინოს მითითებით მცხეთაში აგებული პირველი ეკლესიის იდენტიფიკაციის შესახებ.¹⁵¹

სვეტიცხოვლი “ჩახაზული ჯვრის” ტიპის გუმბათიან ნაგებობას წარმოადგენს, სადაც ჯვარი სივრცეში იკვეთება. ჯვრის მკლავების გადაკვეთაზე აღმართულია გუმბათი. საკურთხევის სამხრეთით და ჩრდილოეთით განლაგებულია ორსართულიანი სათავსები. დასავლეთიდან ტაძარს აკრავს ნართექსი, რომლის მეორე სართულზე ინტერიერისაკენ სამი თალით გახსნილი პატრონიკეა მოწყობილი. ფასადების გაფორმებაში დიდი ადგილი უკავია ფიგურულ გამოსახულებებს, ინტერიერში შემონახულია XVII საუკუნის კედლის მხატვრობა და უფრო ძველი ფრაგმენტებიც.

ტაძრის ეზო შემოზღუდულია გვიანი შუა საუკუნეების გალავნით. დასავლეთ მხარეს გალავანში ჩართულია კარიბჭე, სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში შემონახულია კათალიკოს მელქისედეკ I-ის სასახლის ნაშთი, ხოლო ეზოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში დგას კათალიკოს ანტონ II-ის XVIII საუკუნეში აგებული, მოგვიანებით განახლებული და გადა-

საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთით 1970-იანი წლების ფოტო

კეთებული სასახლე.

სვეტიცხოვლის ტაძარი არაერთგზის დაზიანდა მიწისძვრისა თუ გარეშე მტრის მიერ. განსაკუთრებით გამანადგურებელი აღმოჩნდა თემურლენგის შემოსევა XIV საუკუნის დასასრულს, როდესაც ჩამოიქცა გუმბათი, დაინგრა ტაძრის დასავლეთი მკლავის ბურჯები, პატრონიკე, დაზიანდა და ნაწილობრივ განადგურდა ფასადების დეკორაციული სისტემა. XV საუკუნის პირველ ნახევარში ტაძარი მეფე ალექსანდრე პირველმა აღადგინა.

¹⁵¹ В. Цинцадзе, некоторые особенности базилик раннехристианской Грузии и архитектура базилики V века свети-цховели в Мцхета, ქართული ხელოვნება №10, თბ. 1991

გ. ჩუბინაშვილის შეფასებით ალექსადრე მეფის უცნობმა არქიტექტორმა შესანიშნავად გაართვა თავი ამ რთულ ამოცანას.¹⁵²

მან დიდად არ დაჩრდილა XI საუკუნის ხუროთ-
მოძღვრება და, ამავე დროს, თავისი დროის მხატვ-
რული მოთხოვნების შესაბამისი ნაგებობა შექმნა.

შენობის განახლება მომდევნო საუკუნეებშიც მიმდინარეობდა. გუმბათის ყელზე მოთავსებული წარწერის მიხედვით, ტაძრის გუმბათი 1656 წელს როსტომ მეფემ და მისმა თანამამეცხედრემ მარიამმა აღადგინეს. XI საუკუნის ფასადების დეკორაციული მორთულობიდან ცოტა რამ გადარჩა, მაგრამ ზოგადად, გაფორმების თავდაპირველი სისტემა შენარჩუნებულია.¹⁵³

იატაკის გახსნის პროცესი. 1970-იანი წლების ფოტო

კედლების გახსნის პროცესი. 1970-იანი წლების ფოტო

სვეტიცხოველი ქართველ მეფეთა მუდმივ საზრუნავს წარმოადგენდა. ასევე იყო XVIII საუკუნის დასასრულს, როდესაც ანტონ II კათალიკოსს (1764-1827წწ.) განუზრახავს ძველი საკათალიკოსო სასახლის განახლება. როგორც პლატონ იოსელიანი (1809-1875) გადმოგვცემს, მას ნებართვა ქართლ-კახეთის მეფის, გიორგი მეთორმეტისთვის უთხოვია.

მეფემ ეპისკოპოსს ახალი სასახლის აგება გალაგ-
ნის მეორე შესასვლელთან უბრძანა, ხოლო ძველი
სამეფო და საკათალიკოსო სასახლე უნდა დარჩენი-
ლიყო ხელშეუხებლად. “ვეცდებით, ბრძანა მეფემან,
ორივე ერთად და ერთს დროსა განვაახლო ეგრეთ,
ვითარცა იყვნენო”, მაგრამ “პალატნი სამეფონი და
საკათალიკოსონი დაშთენ განუახლებლად გარდაც-
ვალებისა გამო მეფისა”, ხოლო მოგვიანებით ისინი
საქართველოს ექსარხოსს ისიდორეს დაუწვრვია.

¹⁵² Г. Чубинашвили, к вопросу о первоначальных формах Мцхетского кафедрала Свети-цховели, ქართული ხელოვნება, 5, თბ. 1959გვ., 134

153 გ. პატაშური, არსუკიძისეული სვეტიცხოვლის ფასადთა რეკონსტრუქცია და მისი მხატვრული თავიებურებანი, საქართველოს სიძველენი, №12, თბ. 2008, გვ.103

დასავლეთი კარიბჭე რესტავრაციამდე. 1950-იანი წლები

დასავლეთი კარიბჭე რესტავრაციის შემდეგ. 2009 წლის ფოტო

დასავლეთი კარიბჭე გახსნის დროს. 1950-იანი წლების ფოტო

“ესრეთ მიეფარა პალატთა ამათ კვალი სიძველი-სა” – აღნიშნავს პლატონ იოსელიანი. მისივე ცნობით, ამ სასახლის ერთი ფასადი (ნარნერიითურთ) გადმოუხატავს და დაუსტამბავს დიუბუა დე მონპერეს. ეს მოვლენა ასეა შეფასებული: “გადმოხატვითა ამით, დაიცვა დაუკარგველობა შემდეგთა ჟამთათვის საკათალიკოსოსისა პალატისა, დანაშთენისა მცირედისა ზემოისა სადგომისა ფანჯრისა მშვენიერად ნაკვეთისა, და ექმნა მონამედ სიტყვასა ჩემსა მოკლესა პალატისათვის ძველისა მცხეთას.”¹⁵⁴

ისევე, როგორც ძეგლთა დაცვის დღევანდელ პრაქტიკაშია მიღებული, პლატონ იოსელიანი სწორად მიიჩნევს მომავალ თაობებს გადასცეს ნარსულის დანატოვარი, ხოლო ძველი სასახლის დამანგრეველ ეზარხოსს იგი “ისტორიისა და ქვეყნის სიძველეთა უმეცარს” უწოდებს.¹⁵⁵

1960-1970-იანი წლებში სვეტიცხოვლის კომპლექსში შემავალი ნაგებობების (ტაძარი, დასავლეთი კარიბჭე, მელქისედეკ კათალიკოსის სასახლე) რესტავრაციის დროს “მკვლევართა წინაშე წამოიჭრა პრობლემები, რომელთა ვარაუდიც კი შეუძლებელი იყო...”,¹⁵⁶ ხოლო “იატაკის გახსნის დროს გამოვლენილმა მონაცემებმა ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა”.¹⁵⁷

არავინ ფიქრობდა მანამდე, რომ 1010-1029 წლებში ხუროთმოძღვარ არსუკიდის მიერე აგებული სვეტიცხოვლის ტაძარი ძველი, V საუკუნის

¹⁵⁴ პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბ., 1978, გვ., 86

¹⁵⁵ 1970-იან წლებში ვ. ცინცაძის ხელმძღვანელობით გამოვლინდა მელქისედეკ კათალიკოსის სასახლის ფრაგმენტები

¹⁵⁶ ლ. რჩეულიშვილი, მცხეთის სვეტიცხოვლის კარიბჭის ფუნქციისათვის, ქართული ხელოვნების ისტორიის ნარკვევები, თბ. 1994, გვ. 169-175

¹⁵⁷ В. Цинцадзе, დასახ. ნაშრ. გვ. 21

გორგასლისეული ეკლესიის საკმაოდ მოზრდილ ფრაგმენტებს მოიცავდა. მაშინაც კი როდესაც 1950 წელს შურფირების შედეგად გუმბათქვეშა ბურჯზე გამოვლინდა V საუკუნის მოჩუქურთმებული ბაზა, იგი ტაძრის მშენებლობის დროს შემთხვევით მოხვედრილ ფრაგმენტად მიიჩნიეს.¹⁵⁸

1968-1972 წლებში არქეოლოგიური და სარესტავრაციო სამუშაოების დროს (ხელმძღვანელი – ვ. ცინცაძე) აღმოჩნდა, რომ ვახტანგ გორგასლის მიერ V საუკუნეში აგებული ეკლესია წარმოადგენდა სამნავიან ბაზილიკას, ხუთნახნაგა შვერილი აფსიდით და გალერეებით ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან.

მნიშვნელოვანია სვეტიცხოვლის დასავლეთი კარიბჭის დაცვისა და შესწავლის შედეგები. 1963 წელს, როდესაც მცხეთის სვეტიცხოვლის დასავლეთი კარიბჭის გარე ფასადი განთავისუფლდა გვიანდელი მინაშენებისგან, გაირკვა, რომ მელქისედეკ კათალიკოსმა (1010-1033) მოაპირკეთა და შესაბამისი საქტიტორო წარწერებით აღჭურვა ამ ადგილზე ადრე მდგარი VIII-IX საუკუნეების კარიბჭე, ხოლო ძვე-

დასავლეთი კარიბჭე (ეზოს მხრიდან) რესტავრაციის შემდეგ. 2009 წლის ფოტო

ლი კარიბჭის ეზოს მხარეს არსებული ფასადი, რომელიც რიყის ქვითაა ნაგები, ძველი სახით შეინარჩუნა.

მელქისედეკ კათალიკოსი, რომელიც “არაფერს იშურვებს, ოღონდ ბრწყინავდეს და ელვარებდეს მისი მმართველობა და განა დასაშვებია, რომ იგი არქიტექტორისაგან მიიღებდა ისეთ პროექტს, სადაც მდიდრული პირბადის იქით გამოჩნდებოდა სილატაკე?” – კითხვას სვამს ძეგლის მკვლევარი ლევან რჩეულიშვილი და თავადვე უპასუხებს: “ფაქტი ულმობელია ... მელქიზედეკ კათალიკოსის ასეთი პროექტი მიუღია.”¹⁵⁹

ვფიქრობთ, ამის მიზეზი სიძველის მაქსიმალურად შენარჩუნების ტრადიციული მიდგომაა, რომელიც ნათელ ზოლად გასდევს ძველ ქართულ ხუროთმოძღვრებას.

1960-1970-იანი წლებში სვეტიცხოვლის კომპლექსში გაიხსნა მელქისედეკ კათალიკოსის სასახლის ფრაგმენტები. მისი ნაწილობრივი რესტავრაციის და კონსერვაციის შემდეგ (ხელმძღვანელი – ვ. ცინცაძე), მიიღეს თამამი გადაწყვეტილება

მელქისედეკ კათალიკოსის სასახლე. 2009 წლის ფოტო

¹⁵⁸ Д. Мшвениерадзе, Строительное дело в древней Грузии, Тб., 1952, გვ. 82

¹⁵⁹ ლ. რჩეულიშვილი, მცხეთის სვეტიცხოვლის კარიბჭის ფუნქციისათვის, ქართული ხელოვნების ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1994, გვ.174-175

სვეტიცხოვლი მიმდებარე ტერიტორია. 2010 წლის ფოტო

და დაშალეს გვიანდელი გალავნის ბურჯი, რომელიც ახლა გეგმის დონეზე იკითხება.

1994 წელს სვეტიცხოველი, სხვა ძეგლებთან ერთად, შეტანილი იქნა UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის ნუსხაში.¹⁶⁰

1997 წ. ტაძრის ტერიტორიაზე მოიჭრა მიწის ფენა, რის შედეგადაც აღდგა ეკლესიის თავდაპირველი პროპორცია. ამავე დროს, გამოვლინდა აგურის თაღოვანი შენობის (ჩრდილოეთ მხარეს) და მელქისედეკ კათალიკოსის სასახლის ნაშთები (სამხრეთით).

2009-2010 წლებში, ძეგლის დასავლეთით აგებული ახალმა შენობებმა გამოიწვია სვეტიცხოვლის კომპლექსის აღქმის გააუარესება.

2009 წელს მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტის 33-ე სესიაზე სვეტიცხოველი, მცხეთის სხვა ძეგლებთან ერთად (ჯვრის მონასტერი, სამთავრო), გადატანილი იქნა UNESCO-ს საფრთხეში მყოფი ძეგლების ნუსხაში.

2011 წელს ჩატარდა სარემონტო-სარეაბილიტაციო სამუშაოები, რის შედეგადაც გაინმინდა ტაძრის სახურავი და მოწესრიგდა ტერიტორიიდან წყლის გადაყვანის სისტემა.

სვეტიცხოველი ერთ-ერთი მაგალითია შუა საუკუნეების საქართველოში დამკვიდრებული ტრადიციისა, რომლის მიხედვით ახლის შენებისთვის არ ნადგურდებოდა ძველი დანატოვარი, ხუროთმოძღვრები ცდილობდნენ მის შეძლებისდაგვარად შენარჩუნებას, ახალ ნაგებობაში ჩართვას და შემოქმედებითად გადამუშავებას.

XX საუკუნის 60-70-იან წლებში ჩატარებულმა, ფართო მასშტაბის კვლევითმა-სარესტავრაციო სამუშაოებმა წარმოაჩინა სვეტიცხოვლის ისტორიის უცნობი ფურცლები, მოხდა ტაძრის ძველი ფენების ექსპონირება მნახველთათვის, გადაიჭრა ხუროთმოძღვრული კომპლექსის დაცვის საკითხები. ბოლოდროინდელი სარეაბილიტაციო სამუშაოების მიხედვით გაირკვა, რომ სვეტიცხოველი ჯერ კიდევ მრავალ საიდუმლოს ინახავს.

ინტერიერი, ხედი აღმოსავლეთით. 2010 წლის ფოტო

¹⁶⁰ მომინაციის თავდაპირველი სახელწოდება იყო "მცხეთის მუზეუმ-ნაკრძალი". 2005 წ., საქართველოს თხოვნის შესაბამისად, მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტის 29-ე სესიაზე მოხდა სახელწოდების ცვლილება – "მცხეთის ისტორიული ძეგლები."

ტაძრისის მონასტრის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესია

ტაძრისის მონასტერი X-XV სს-ების საქართველოს მნიშვნელოვან სასულიერო ცენტრს წარმოადგენდა. მისი დაარსება დაკავშირებული იყო ცნობილი სასულიერო მოღვაწის – წმ. გრიგოლ ხანძთელის მოწაფეთა მისიონერულ და სამონასტრო-საალმშენებლო საქმიანობასთან.

მონასტერი თავის დროზე ინტენსიურად დასახლებულ, კომპაქტურ, რთულ ორგანიზმს წარმოადგენდა, რომელიც შედგებოდა ორი ეკლესიის, სამონასტრო ნაგებობების და წინამძღვრის რეზიდენციისგან. მის ტერიტორიაზე დაცულ ნაგებობათა ქრონოლოგიური დიაპაზონი საკმაოდ დიდია. იგი სხვადასხვა დროის (X-XV სს.) ნაგებობათა ერთიანობას წარმოადგენს.

კომპლექსის მთავარი, წმ. გიორგის სახელობის სამეკლესიო ბაზილიკის გეგმის კომპოზიცია, ცალკეული დეტალები X ს-ის II ნახევრის მხატვრული სახის მატარებელია. წმ. გიორგის ეკლესიის კედლებს საგრძნობლად ეტყობა გვიანი გადაწყობა-გადაკეთების კვალი. X ს-იდან შენარჩუნებულია ეკლესიის გეგმა და კედლის წყობის ქვედა ნაწილები. ასევე სახეზეა ძირითადი საფასადო დეკორი, რომელიც X ს-თვის დამახასიათებელი თავსართი ქვებით შემოიფარგლება. განახ-

წმ. გიორგის ეკლესია რესტავრაციის შემდეგ. 2008 წლის ფოტო

ლებისას ინტერიერში გადანაწილია კედლის სიბრტყის გამყოფი, ორსაფეხურიანი პილასტრების საკვანძო მონაკვეთები, დადაბლებულია დასავლეთი კედლის თალიც.

კედლის ქვედა მონაკვეთში თარაზულად დანაწილ ქვიშაქვის რიგებს, ზედა ნაწილში ცვლის სხვადასხვა ზომის, გვიანფეოდალური ხანის საწყისი ეტაპისთვის დამახასიათებელი ჰორიზონტალობის დარღვევით ამოყვანილი, მოუწესრიგებელი წყობა. თუ გავითვალისწინებთ ისტორიულ ვითარებას, რომლის მიხედვით მონასტერში და ტაძრის-საკირეში XIII ს-ში ჯერ კიდევ აღმშენებლობა მიმდინარეობდა, ძირითადი ნგრევა XIV ს-ში უნდა მომხდარიყო. ამას ასაბუთებს ეკლესიის განმედიას გამოვლენილი აღმშენების თანადროული (X ს.), და განახლების-დროინდელი – XIV-XV სს-ებისთვის დამახასიათებელი კრამიტის ფრაგმენტები, რაც სწორედ ამ პერიოდში ჩატარებული განახლების დასტურია.

ამგვარად, ტაძრისის წმ. გიორგის ეკლესიის ისტორიული განახლებისას (სავარაუდოდ XIV ს), არ იყო გათვალისწინებული მისი აგებისდროინდელი მხატვრული სახე. რჩება შთაბეჭდილება, რომ მთავარი ამოცა-

ინტერიერი რესტავრაციამდე. ხედი დასავლეთით. 2000 წლის ფოტო

ინტერიერი აღდგენის შემდეგ. 2008 წლის ფოტო

ნა ეკლესიის ფუნქციის სწრაფად აღდგენა იყო. ამ ნაჩქარევი განახლებისას, არ გაუჩიეს ანგარიში ადგილზე დაცულ, ეკლესიიდან ჩამოშლილ, მნიშვნელოვან დეტალებს. სავარაუდოა, რომ არც შემსრულებელი იყო მაღალი დონის ოსტატი. ასეთმა მიდგომამ გამოიწვია ამ არქიტექტურული ნაგებობის მხატვრული ღირებულების დაქვეითება. გამოუყენებელი დარჩა სახასიათო და საგულისხმო არქიტექტურული ელემენტები – თავსართისა და არქიტრავის დამუშავებული ქვები, სვეტის ფრაგმენტი, თალების დამაკავშირებელი საჭეკი ქვა და სხვა დეტალები.

ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენის გაყვანამ საფრთხე შეუქმნა ისედაც მძიმე ფიზიკურ მდგომარეობაში მყოფ კომპლექსს. მონასტერი მილსადენიდან 50-55 მეტრით იყო დაცილებული.

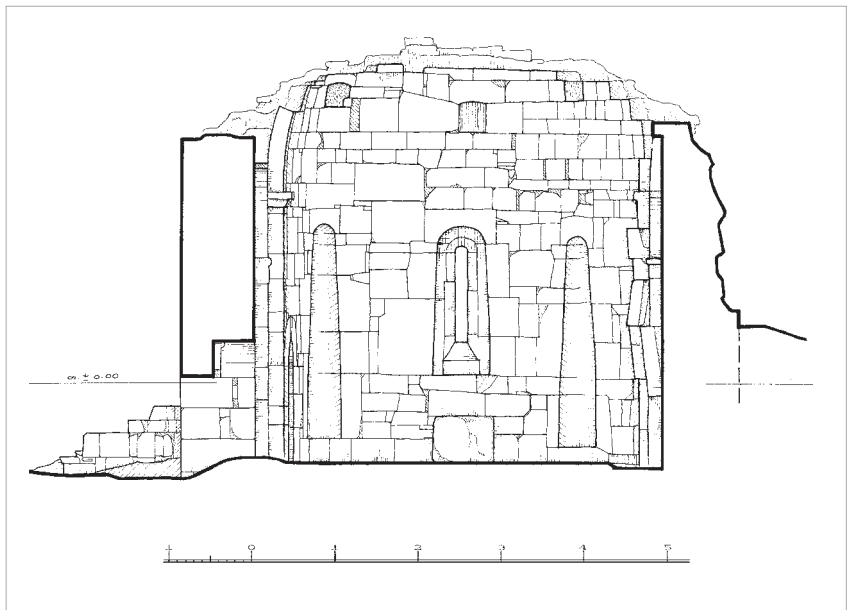
წმ. გიორგის ეკლესიას ნგრევის რეალური საფრთხე ემუქრებოდა, რამაც წარმოშვა მოთხოვნა მისი გადარჩენის მიზნით სასწრაფოდ ჩატარებულიყო

სარესტავრაციო-საკონსერვაციო სამუშაოები, რომელიც დაიწყო 2005 წლის გაზაფხულზე. ძეგლის საფუძვლიან განმენდას, წინ უძღოდა 2003 წელს ჩატარებული წინასწარი დაზვერვითი სამუშაოები.

განმენდის შედეგად გამოვლენილი მასალა, ძეგლის სრული აღდგენის საშუალებას მაინც არ იძლეოდა. მსჯელობა ეკლესიის პირვანდელ სახეზე შესაძლებელი იყო მხოლოდ გეგმის კომპოზიციის მიხედვით, ქვედა რიგებში შემორჩენილი წყობის ხასიათის, ცალკეული დეტალებისა და შემდგომ უკვე ვარაუდის დონეზე. ამიტომ, სავსებით მართებული იყო არქიტექტორ-რესტავრატორ მერაბ ბოჭორიძის მიერ მიღებული გადაწყვეტილება ეკლესიაზე გამაგრებითი-საკონსერვაციო სამუშაოების ჩატარების შესახებ.

განმენდის შედეგად გამოვლენილ თავდაპირველ დონეებს და მიწით დაფარულ კედლის ნაწილებს გაუკეთდა კონსერვაცია. დაზიანებული და მორყეული ქვები გადაეწყო, შეივსო ნაკლული არქიტექტურული ფორმები და მოეწყო პირობითი, ხის ნივნივებზე დაფუძნებული გადახურვა. ასეთი ხასიათის სამუშაოების ჩატარების შედეგად ეკლესიის სხეულზე აღდგენა-რესტავრაციის შემდეგაც აღქმადი გახდა ყველა ისტორიული ფენა, რაც აღდგენითი სამუშაოების დამთავრების შემდეგაც მისი კვლევის შესაძლებლობას მოგვცემს.

მონესრიგებულია გარემო და გადარჩენილია მხატვრულ-ისტორიული მნიშვნელობის მქონე, უაღრესად საინტერესო, მრავალფენოვანი სალოცავი, რომელმაც მოსახლეობის მეხსიერებაში შეინარჩუნა საკრალური მნიშვნელობა და იგი დღესაც რელიგიური დღესასწაულების აღნიშვნის ადგილია.

ჭრილი აღმოსავლეთით რესტავრაციამდე.

ტიმოთეოსუხის წმ. ბარბარეს ეკლესია

ისტორიულ თორში, გუჯარეთისწყლის (მტკვრის მარჯვენა შენაკადი) ვიწრო ხეობაში, ტყით დაფარული მაღალი მთებით გარშემორტყმულ სოფელ ტიმოთეოსუხის ბოლოს მდებარეობს მონასტერი. მისი მთავარი ნაგებობა ღმრთისმშობლის გუმბათიანი ტაძარია. წმ. ბარბარეს ეკლესია მონასტრის ზედა ტერასაზე, დახრილ ფერდზეა მიბჯენილი. იგი XII-XIII საუკუნეების მიჯნაზე უნდა იყოს აგებული.

ორფერდა სახურავით გადახურული, სწორკუთხა გეგმის დარბაზული ნაგებობა მონასტრის ბერების სამლოცველოს წარმოადგენდა. ეკლესიის თაღოვანი შესასვლელი სამხრეთიდანაა, ხოლო სარკმლები – აღმოსავლეთით და დასავლეთით. საკურთხევის ღიობს ფასადზე მორთულობა არ გააჩნია. დასავლეთი სარკმელი კი ერთგვაროვნად გაფორმებული ორი სხვადასხვა ღიობის დეტალებისაგანაა შემდგარი, რაც XX ს-ის დასაწყისის რემონტის შედეგს წარმოადგენს.

ზედა მონაკვეთი კარგადაა შემონახული. მას ახლავს ასომთავრული წარწერა, რომელიც ქარაგმების გახსნით შემდეგი სახით იკითხება: “ქრისტე ადიდე სულითა შალვა ერისთავთერისთავი”. წარწერაში მოხსენიებულია შალვა თორელ-ახალციხელი, რომელიც იყო მეჭურჭლეთუხუცესი, შემდეგ – მანდატურთუხუცესი, ჯავახეთის ერისთავთერისთავი და მონაპირე.¹⁶¹

წარსულში ძლიერ დაზიანებულ წმ. ბარბარეს ეკლესიას 1939 წელს ჩაუტარდა აღდგენითი სამუშაოები. თლილი ქვით ნაგები შენობის განახლებისთვის გამოიყენეს ფლეთილი ქვა. მასალათა სხვაობა მიანიშნებს, რომ ეკლესია სანახევროდ დანგრეული იყო.

საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან. 2008 წლის ფოტო

საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. 2008 წლის ფოტო

დასავლეთი სარკმლის თავზე გამოსახული ჯვარი წარწერითურთ თავდაპირველად სამხრეთი სარკმლის მორთულობის ნაწილი იყო, რომელიც XX საუკუნის დასაწყისში თავის ადგილზე უნახავს ექვთიმე თაყაიშვილს. 1939 წლისთვის იგი მონასტრის გუმბათიან ტაძარში ინახებოდა.

სარემონტო სამუშაოების დროს სამხრეთი სარკმლის ეს ფრაგმენტი, გათხრების შედეგად აღმოჩენილ დასავლეთი სარკმლის თავსართთან ერთად, დასავლეთ სარკმლზე მოათავსეს, ხოლო

დასავლეთი სარკმლის ზედა ნაწილი. 2008 წლის ფოტო

სამხრეთი სარკმელი საერთოდ აღარ აღადგინეს. ამგვარი გაუმართლებელი გადაწყვეტილების შესახებ საარქივო დოკუმენტებში არაფერია აღნიშნული.

1939 წელს ჩატარებულ სამუშაოებს რესტავრაციას ვერ ვუწოდებთ. იგი არ მისდევს ძეგლთადაცვით პრინციპებს. საეჭვოა, რომ ამ პროცესში ჩართული ყოფილიყვნენ სპეციალისტები. თუმცა, ერთი რამ ცხადია, სარემონტო სამუშაოებმა ნაგებობა სრულ განადგურებას გადაარჩინა და მნიშვნელოვანი ლაპიდარული წარწერაც შემოინახა.

¹⁶¹ დ. ბერძენიშვილი, მ. გიორგიძე, ც. ჩაჩუნაშვილი, გ. ჭანიშვილი, გუჯარეთი, თბ., 1987, გვ. 47-48

ურბნისის ტაძარი მდებარეობს ქართლის ისტორიულ სოფელში, რომელიც ანტიკურ და ადრე ფეოდალურ ხანაში მნიშვნელოვან ქალაქს წარმოადგენდა.¹⁶² გალავნით გარშემორტყმულ ტერიტორიაზე, სადაც შესვლა შესაძლებელია დასავლეთით მდგარი XVIII ს-ის დასაწყისის სამრეკლო-კარიბჭიდან. ურბნისში საეპისკოპოსო კათედრის დაარსებისდროინდელ, V-VI ს-თა მიჯნაზე აგებულ დიდ ბაზილიკას, მასშტაბური ნგრევა-აღდგენების მიუხედავად, შენარჩუნებული აქვს თავდაპირველი გეგმარება.

წმ. სტეფანეს ტაძრის ფასადებზე გამოყენებული სამშენებლო მასალები, ქვედა ნაწილში – სხვადასხვა ჯიშის და ზომის ქვით შესრულებული მონაკვეთები და ზემოთ – აგურის ოსტატური ნყობით ამოყვანილი კედლები, სხვადასხვა პერიოდის აღდგენას მიეკუთვნება.

თავდაპირველად ბაზილიკა თლილი ქვის რეგულარული რიგებით ყოფილა ნაგები, რაც ფასადებზე

ურბნისის ბაზილიკა სამხრეთ-დასავლეთიდან. 1988 წლის ფოტო

ძალიან მწირად, ხოლო ინტერიერში შედარებით ხელშესახებადაა შემორჩენილი. სამშენებლო ფენების გამიჯვნის გარკვეული სირთულის მიუხედავად აშკარაა, რომ ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპი და მასშტაბი, მკვეთრად გამოხატული გრძივი ღერძი, რასაც ნავთაშორისი ოთხი წყვილი ბოძის არსებობა განაპირობებს და ამ ბოძების ჯვრული ფორმა ადრეულია; თავდაპირველია თლილი კვადრებით ამოყვანილი ბოძების სამხრეთი რიგი და ნალისებრი თაღები, ასევე, ნალისებური ტიმპანი სამხრეთი კარის ზემოთ, გვერდითი ნაგებობის პარალელურწირთხლებიანი სარკმლები, რომლებსაც შეკეთებათა კვალი ატყვია და სხვა ცალკეული დეტალები.

ურბნისის ტაძარი და სამრეკლო ჩრდილო-დასავლეთიდან. XIX ს-ის მიწურულის ფოტო

¹⁶² ვ. ზაქარაია, ნაქალაქარ ურბნისის ხუროთმოძღვრება, თბ., 1965

ტაძრის ფასადებზე დაცული წარწერებიდან¹⁶³ ირკვევა, რომ ნაგებობას ორი მასშტაბური აღდგენა განუცდია. განსაკუთრებით საყურადღებოა სამხრეთი კარის ლუნეტში გვიანი გადაკეთების დროს ჩაშენებული, რელიეფური გრაფემებით შესრულებული უადრესი (X ს.) ასომთავრული წარწერა, რომელიც იხსენიებს თეოდორე ეპისკოპოსს – “...ოდეს ღმერთმან ღირს-მყო ამის სიონისა ეპისკოპოსად, იყო ესე სიონი დაძულებულ უფროდს ზომისა – ოთხნი კუთხენი და კონქი განკვეთულ იყუნეს, სუეტნი ქარტოცისანი დამპალ იყუნეს და მომადლა ღმერთმან ამის ყოვლისა აღშენებად. ყოველთა გაკეთებად”. ეს მრავალმხრივ საინტერესო წარწერა¹⁶⁴ გარდა იმისა, რომ იტყობინება მეორედ ამშენებლის ვინაობას, ცოცხლად ხატავს ტაძრის დაზიანების სურათს და ამას არქიტექტურული ტერმინების: კონქი, სვეტი,

ხედი დასავლეთიდან. XIX ს-ის მიწურულის ფოტო

ხედი აღმოსავლეთიდან. 2008 წლის ფოტო

კუთხე, ქარტოცი (იგივე სხვენი), გამოყენებით ახდენს.

სამწუხაროდ, X ს-ში აღდგენილ ტაძარსაც არ მოუღწევია სრულად, რადგან რამდენიმე საუკუნის მერე, მძიმე გარემოებათა შედეგად ურბნისის საეპისკოპოსო სავალალო მდგომარეობაში ჩავარდნილა – “რომელ მოშლილ ოყო ჟამთა სიავისაგან”-ო, აღნიშნულია სიმონ მეფის მიერ 1566 წელს გაცემულ სიგელში. შემდეგ კიდევ გასულა ხანი და ურბნისის “ძირითურთ აღმოფხრული” ტაძარი 1668 წელს განუახლებია ვახტანგ V მეუღლეს, მარიამ დედოფალს. ამ მნიშვნელოვანი აღდგენითი სამუშაოს დროს, რომლის შესახებ იმავე სამხრეთი კარის ტიმპანში ჩასმული მეორე წარწერა იუწყება, შენარჩუნებულია თეოდორე ურბნელის დროინდელი ბაზილიკის ქვედა მასებისა და ძველი კონსტრუქციების საღი ფრაგმენტები, ხოლო ზედა ნაწილები განსხვავებული მასალით – აგურით და დროის შესაბამისი ფორმებით თითქმის მთლიანად თავიდანაა აშენებული. შუა ნავის ანონილი პროპორცია და მკვეთრად დახრილი ქანობებიც XVII ს-ის შუა ხანების მასშტაბურ აღდგენას უკავშირდება.¹⁶⁵ გვერდითი კედლების გამაგრების მიზნით ამავე დროს არის მიშენებული კონტრაფორსები.

¹⁶³ ვ. სილოგავა, ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., 2008, გვ. 469-470

¹⁶⁴ შემორჩენილი სხვა წარწერებიდან ირკვევა ასევე, რომ თეოდორე ურბნელს ტაძარი აღუშენებია კოსტანტისა და მისი ძის მიქაელის თანაშენწევნით. თავისი სახელი დაუფიქსირებია წარწერის შემსრულებელ დეკანოზ აბიათარსაც

¹⁶⁵ ამ, ან უფრო მოგვიანებით ჩატარებული აღდგენისას X ს-ის ასომთავრულწარწერიანი ქვების ნაწილი თავდაყირა, ზოგი კი, შეუსაბამო ადგილას ჩაუსვამთ ფასადებზე

სამხრეთით ტიმპანში ჩაშენებული ასომთავრული (X ს) და მხედრული (1668 წ.) წარწერები

XIX ს-ში, სხვა ეკლესიათა მსგავსად, ურბნისის ბაზილიკაც შეათეთრეს, 1904 წელს კი, კედლები შიგნიდანაც დაფარეს ნაღესობით.¹⁶⁶ XX ს-ის მეორე ნახევარში, სხვადასხვა წლებში გარემონტდა გადახურვა და არსებულ ნაშთებზე აღდგა გალავანი, გაიხსნა კარიბჭის ამოშენებული პორტალი. ტაძრის ირგვლივ ჩატარებულმა გაწმენდითმა სამუშაოებმა (ხელმძღ-

ვანელი არქიტექტორ-რესტავრატორი რ. გვერდნითელი და არქიტექტორი პ. ზაქარაია) გამოავლინა ნაგებობის სამხრეთი მინაშენები, თავდაპირველი და თეოდორე ეპისკოპოსისდროინდელი ტაძრის თაღოვანმოტივებიანი კარნიზის ფრაგმენტები, შიგნით გაიხსნა იატაკის დონე, გამოვლინდა პილონების ბაზისები, ორმხრივი ნაღესობისგან კედლების გაწმენდის შემდეგ გამოიკვეთა სამშენებლო ფენები, თლილი ქვისა და აგურის მონაცვლეობამ გააცოცხლა კედლები, ამეცხველდა ისტორია და გაიზარდა ტაძრის შიდა სივრცისა, თუ ფასადების მხატვრული ზემოქმედების ძალა.

1980-იანი წლების დასაწყისში სარესტავრაციო სამუშაოები ჩატარდა ამ დროისთვის საკმაოდ დაზიანებულ 1706 წლის სამრეკლოზეც (პროექტის ავტორი არქიტექტორ-რესტავრატორი გ. სეხნიაშვილი). ამ მრავალფუნქციური კუბური მოცულობის ქვედა სართული გალავნით შემოზღუდულ ეზოსთან დამაკავშირებელ კარიბჭეს წარმოადგენს კამაროვანი გვირაბით და დამხმარე სათავსებით; რთული გეგმარების II სართული საცხოვრებელს წარმოადგენდა ოთახებით და ეზოსკენ მთელი ფასადის გაყოლებით გახსნილი აივნით; III სართული

სამრეკლო ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან. 2009 წლის ფოტო

სამრეკლოს პორტალი. 2009 წლის ფოტო

¹⁶⁶ ნელი აღნიშნული ყოფილა კამარის ნაღესობაზე, იხ. პ. ზაქარაია, ნაქალაქარ ურბნისის ზუროთმოძღვრება, თბ., 1965, გვ. 98

– საბრძოლო ბაქანს და თაღებით გახსნილ სამრეკლოს ფანჩატურს.

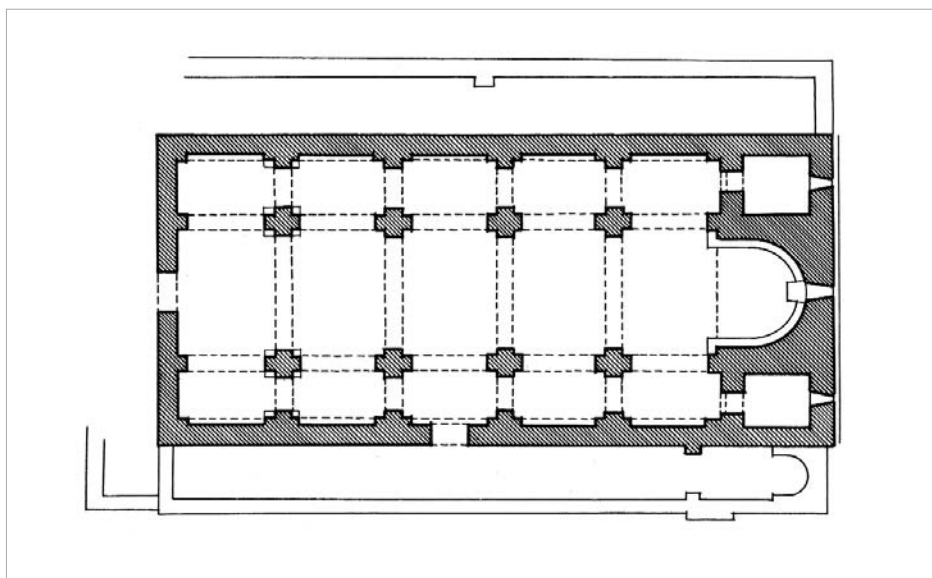
რესტავრაციის პროექტის დამუშავების პროცესში საარქივო ფოტოებისა და ამ პერიოდის სამრეკლოთა ჯგუფის შენავლა-ანალიზის საფუძველზე ავტორმა საყურადღებო დასკვნები გამოიტანა ბანის მოწყობისა და აივნის გამართვის საკითხებთან დაკავშირებით¹⁶⁷: ქონგურებიანი პარაპეტემოვლებული ბანის მოწყობა, რაც ფუნქციურად გამართლებულ გადაწყვეტას უძებნიდა არსებულ კვალებს ამ ჯგუფის სამრეკლოებზე, არ განხორციელებულა. ადგილზე შემორჩენილი კოჭის ბუდეების მიხედვით აღდგა მეორე სართულის ოთხსვეტიანი არქიტრავული აივანი, რომელმაც დასრულებული მხატვრული განწყვეტა შესძინა ნაგებობას.

დღეისათვის, საყურადღებო მდგომარეობაა შექმნილი ურბნისის ტაძარსა და სამრეკლოზე. ბოლო წლებში, აქ მოღვაწე სასულიერო პირის თაოსნობით გაშლილი საქმიანობის შედეგად, წყალში ჩაიყარა 1950-1980-იან წლებში ძეგლთა დაცვის სპეციალისტთა ძალისხმევით ჩატარებულ სამუშაოთა შედეგები: ურბნისის ტაძრის კედლები, საკურთხეველი და ნავთაშორისი ბურჯები ისევ შეილესა, დაიფარა სამშენებლო ფენები და ნაიშალა სიძველე.

27 სმ-ით ამაღლდა იატაკის ნიშნული, დაიფარა ბურჯების ბაზისები, რამაც შეცვალა შიდა სივრცის აღქმა. სამრეკლოს II სართულზე ამოშენდა არქიტრავული აივანი და შეუსაბამო ფორმის თაღოვან, დიდ ფანჯრებში მეტალოპლასტმასის ჩარჩოები ჩაისვა. ყოველივე ამან, ნაგებობას გამოორჩეულობა დაუკარგა და დააქვეითა მისი მხატვრულ-ისტორიული ღირებულება.

ინტერიერი, ნავთაგამყოფი სვეტი. 2009 წლის ფოტო

ტაძრის გეგმა

¹⁶⁷ გ. სეხნიაშვილი, ზოგიერთი მოსაზრება ურბნისის სამრეკლოს შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №60, თბ., 1982, გვ.55-60

ფაჰნისი შიდა ქართლში, თეძმის ხეობაში მდებარე სოფელ გარიყულას ძველი სახელია. თავდაპირველი ტოპონომი მხოლოდ სოფლის ზევით, სამი მხრიდან ხევებით გარშემორტყმულ კონცხზე მდგარმა X საუკუნის წმინდა გიორგის ეკლესიამ შემოგვინახა.¹⁶⁸

დარბაზული ტიპის ნაგებობას თავიდანვე ჰქონდა თანადროული მინაშენი სამხრეთიდან, რომელიც XII საუკუნის მეორე ნახევარში ახლით შეცვალეს.¹⁶⁹

ეკლესიის დარბაზულ ნაწილში შემონახულია მოხატულობის ორი ფენა (X საუკუნე და XII საუკუნის 80-იანი წლები).¹⁷⁰

ფასადები პოლიქრომიულია, ერთმანეთში ილვრება ღია ნაცრისფერი, მუქი შინდისფერი, მოყვითალო – მოვარდისფრო და მომწვანო ფერები. აღმოსავლეთ ფასადზე, უპირველეს

საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. 2009 წლის ფოტო

ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს ფრონტონის არეში მოთავსებული გველეშაპის რელიეფი, რომლის ხახაში მოქცეულია დისკო. ამავე ფასადზე, სარკმლის კუთხეში შერჩენილია ცხოველის მცირე ზომის გამოსახულების ფრაგმენტი (ტანი, უკანა ფეხები და ზეანეული კუდი).

ფაჰნისის წმინდა გიორგის ეკლესიის არქიტექტურა გამოირჩევა ინდივიდუალური გადანწყვით. ნაგებობა გარკვეულად უკავშირდება ე.წ. “ხალხური” ნაკადის ხუროთმოძღვრულ ნიმუშებს.

ეკლესიის ერთადერთი შესასვლელი სამხრეთიდანაა. მის თაღოვან ღიობს გარედან შემოუყვება ორ გრეხილ არშიას შორის მოქცეული ასომთავრული წარწერა, სადაც ეკლესიის მამულებია მოხსენიებული. წარწერის არსებობა მხოლოდ ამ ორი ათეული წლის წინ გახდა ცნობილი, როდესაც მინაშენის ნაწილი ჩამოიქცა.¹⁷¹

საამშენებლო წარწერაში მოხსენი-

საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან. 2009 წლის ფოტო

¹⁶⁸ ს. მაკალათია, თეძმის ხეობა, თბ., 1959, გვ., 17

¹⁶⁹ Е. Привалова, Павниси, Тб., 1977, გვ. 11

¹⁷⁰ იქვე, გვ. 12

¹⁷¹ დ. ბერძენიშვილის მიხედვით წარწერა შემდეგი შინაარსისაა: “ქრისტე, შეიწყალე ზაქუმ და ბაკურ შინდელას ძენი, რომელმან ალაშენა ეკლესია ესე”

აღმოსავლეთი ფასადის ფრონტონის და სარკმლის თავზე არსებული გამოსახულებები. 2009 წლების ფოტოები

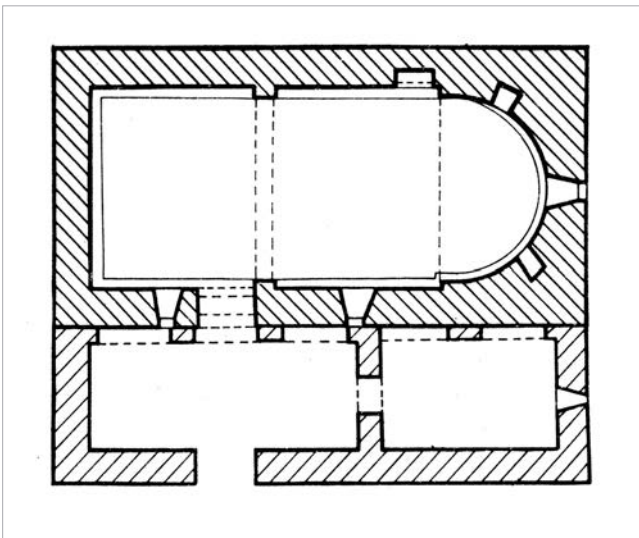
ებული პირები ჩვენთვის უცნობია. როგორც ჩანს, ისინი ადგილობრივი ფეოდალები იყვნენ.¹⁷²

XII საუკუნეში, როდესაც ეკლესიამ ცვლილებები განიცადა, ისინი უკვე აღარ ფლობდნენ ამ მხრეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში განმაახლებლები არ დაფარავდნენ საქტიტორო წარწერას. გვიან შუა საუკუნეებში ეს მხარე დაიცალა, ხოლო XIX საუკუნეში მოსული მოსახლეობისთვის წმ. გიორგის ეკლესია სოფლის სამლოცველოს წარმოადგენდა. ფავნისის ეკლესიამ ცოცხლად შემოგვინახა თავდაპირველი ტოპონომი, იგი ნივთიერი დადასტურებაა ისტორიის უწყვეტობისა ამ მხარეში.

1939 წელს შენობას ჩაუტარდა აღდგენითი სამუ-

სამხრეთი შესასვლელი უკანასკნელ ხანებში გამოვლენილი წარწერით. 2006 წლების ფოტო

ეკლესიის გეგმა

შაოები, რომლის დროსაც გამაგრდა ნაგებობის დარბაზული ნაწილი. 2001-2002 წლებში ძლიერი დაზიანების გამო დაშალეს და თავიდან გადაიყვანეს ეკლესიის კამარა (პროექტის ავტორი – ლალი მენთეშაშვილი).

ფავნისის ეკლესიის ისტორია გვიჩვენებს, რომ შუა საუკუნეებში ნაგებობის აღდგენა-განახლება განპირობებული იყო შენობის დაძველებით და მფლობელთა ცვლილებით. XII საუკუნეში მხარის ახალმა პატრონმა თავიდან ააგო იმდროისათვის დაზიანებული სამხრეთი მინაშენი და დაფარა ეკლესიის აგების თანადროული საქტიტორო წარწერა. XX-XXI საუკუნეში ჩატარებული სამუშაოების შედეგად მოხდა ნაგებობის ფიზიკური მდგომარეობის სტაბილიზაცია.

¹⁷² IX-X სს-ებში ქართლის ერთ-ერთ ძლიერ საგვარეულოს წარმოადგენდნენ ფავნელები. გვარი – ფავნელი – მიუთითებს, რომ მისი მატარებელი წარმოშობით ფავნიდანაა და იგი ამ პუნქტის ხელისუფალია

ისტორიულ ქვემო ჯავახეთში, ვარძიის სიახლოვეს, მტკვრის მარცხენა სანაპიროს მთებში შემოსაზღვრულ ფერდზე გაშლილ ნასოფლარ ფიაში, რომლის ნამოსახლარი X-XI სს-ეებით თარიღდება, მცირე მანძილით დაშორებული ორი დარბაზული ტიპის, ლაპიდარულწარწერიანი და მოხატული ეკლესია დგას: X ს-ის – წმინდა გიორგისა და 995 წელს აგებული – წმინდა თევდორესი. წარსულში ამ პუნქტის სიდიდესა და მნიშვნელობაზე მეტყველი ეკლესიებიდან ერთი, წმინდა თევდორეს ეკლესია აღდგენილია 1980 წელს.

ორსაფეხურიან ცოკოლზე მდგარ მცირე ზომის დარბაზულ ეკლესიას თაროს ფორმის ლავგარდანი ასრულებს. კედლები ორივე მხრიდან ბაზალტის დიდრონი, ერთმანეთთან მჭიდროდ მორგებული, გათლილი კვადრებით არის ამოყვანილი. საერთო სისადავის ფონზე ქვის წყობის და საფასადო მორთულობის დამახასიათებელი მხარეები იქცევა ყურადღებას. ზოგიერთ ქვას ტრაპეციული ფორმა აქვს, ზოგან მომიჯნავე კვადრები კუთხით იჭრება ერთიმეორეში, რაც მსუბუქად არღვევს რეგულარუ-

ფია. წმ. თევდორეს ეკლესია. 2010 წლის ფოტო

ფია. წმ. თევდორეს ეკლესია რესტავრაციამდე. ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. 1980 წლის ფოტო

ლი რიგების სწორხაზოვანებას და შექმნილი სიმრუდეები აცოცხლებს წყობას. ამას ეხმარება აღმოსავლეთი სარკმლის წარბის დენადი მოყვანილობა, რომელსაც ქვემოდან არშია გასდევს. აქვე, კებთან ჩასმული ქვა სამი ჯვრის კომპოზიციით, სამხრეთ ფასადის ზედა ნაწილში განთავსებული, ზოგად ფორმებში გამოკვეთილი ორი ხარის თავი, ლავგარდანსა და დასავლეთი სარკმელის ზედანის ქვაზე ნაკანრი ორნამენტი წრეებითა და სამკუთხედებით – შეადგენს ამ პატარა ეკლესიის მორთულობას. დასავლეთ ფასადზე საყურადღებო ასომთავსული წარწერებია,¹⁷³ სადაც ქტიტორები და აგების თარიღია მითითებული:

“სახელითა ღვრთისაითა მე, ჩქარმან და ძმათა ჩემთა დავდგით ესე ეკლესიაი. ქრონიკონი იყო სივ”

“მჭედლისას არს გაბელისას”

ეკლესიის კედლებს შიგნიდან ხანძრის კვალი ატყვია. თლილი კვადრებით გადაყვანილ ცილინდრულ კამარას შეკიდული საბჯენი თალი იჭერს. საკურთხევლის კონქში ჭვარტლისგან ჩამუქებულ შემორჩენილ ნალესობაზე მაცხოვრის გამოსახულება იკითხება.

რესტავრაციამდე ფიას წმ. თევდორეს ეკლესიის

¹⁷³ ვ. ცისკარიშვილი, ჯავახეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959, გვ. 25-27

ფიზიკური მდგომარეობა კამარაჩაქცეულ და კედლებმორღვეულ წმინდა გიორგის ეკლესიასთან შედარებით ნაკლებად მძიმე იყო; თუმცა, დაზიანებული და მცენარეებით დაფარული საბურავი, სამხრეთ-დასავლეთის არეში ჩანგრეული კამარა, სამხრეთი ფასადის შუა მონაკვეთში ადგილიდან დაძრული კარნიზის ქვები და მათ ქვეშ კედლის არეული, დეფორმირებული წყობა, დასავლეთ ფასადზე ჩამოშლილი კარნიზი და ასევე, დაძრული, ერთმანეთს დაცილებული ცოკოლის საფეხურის ქვები ამავე მხარეს, ცხადს ხდიდა გადაუდებელი სამუშაოების ჩატარების აუცილებლობას. ჩანს ამ მიზეზით და ნაკლები სახსრების საჭიროების გამო უკვე კამარაჩაქცეულ და უფრო მძიმედ დაზიანებულ წმინდა გიორგის ეკლესიასთან შედარებით პრიორიტეტი მიენიჭა მცირე ზომის წმინდა თევდორეს ეკლესიას, რითაც თავიდან იქნა აცილებული მოსალოდნელი ნგრევა და სერიოზული დანაკარგები.

პროექტის შესრულებისთანავე (ავტორი არქიტექტორ-რესტავრატორი თამარ ნემსაძე), იმავე სეზონში განხორციელდა რესტავრაცია – ანალოგიური ჯიშის თლილი ქვით აღდგა კამარის ჩაქცეული არე, გასწორდა და გამაგრდა სამხრეთით, როგორც

ხედი ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან. 2010 წლის ფოტო

ფია. წმ. თევდორეს ეკლესია რესტავრაციამდე. ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან. 1980 წლის ფოტო

ცოკოლის, ასე კარნიზის წყობა, ახალი გათლილი კვადრებით შეივსო კედლის წყობაში და კარნიზის რიგში გამოვარდნილი ქვებით შექმნილი ბუდეები და ნაგებობა გადაიხურა ლორფინით.

კარგი ოსტატობით დამუშავებული, ანალოგიური ჯიშის ქვები ორგანულად შეერწყა არსებულ, ძველ წყობას. ამჟამად კვლავ დასახლებულ სოფელში მდგარი ეკლესიის აღდგენიდან სამ ათეულ წელზე მეტი ხანია გასული და ამ დროის მანძილზე შენარჩუნებული უცვლელი მდგომარეობა განხორციელებული სამუშაოს ხარისხზე მიანიშნებს.

კამარის აღდგენილი ნაწილი. 2010 წლის ფოტო

ფიტარეთის მონასტერი

XIII ს-ის დასაწყისის ფიტარეთის ტაძარი იმ ხუროთმოძღვრულ ძეგლთა მცირე ნუსხაშია, რომლებმაც მნიშვნელოვანი გადაკეთებებისა და რემონტების გარეშე მოაღწია ჩვენამდე, თუმცა XX ს-ში, ძეგლის მდგომარეობის სტაბილიზაციის მიზნით განსხვავებული მეთოდური მიდგომებით გამორჩეული მნიშვნელოვანი სამუშაოები განხორციელდა.

მდინარე ხრამის შენაკადის ულამაზეს ხეობაში მდებარე ფიტარეთის მონასტერი სამრეკლოს, მარანსა და ზღუდესთან ერთად, შეიცავს გუმბათიან ტაძარს, რომელიც XII-XIII სს-დან გავრცელებულ ეკლესიათა გეგმარებით ტიპს მიეკუთვნება და ამ ჯგუფის (ე.წ. ბეთანია-ქვათახევის) შენობათა შორის ორნამენტული მორთულობის მრავალფეროვნებითა და დახვეწილობით გამორჩეული ადგილი უკავია. თლილი ქვის ფასადებზე ცხოველხატულ სურათს ქმნის მოიისფრო, ღვინისფერი, მოოქროსფრო და ფირუზისფერი კვადრების საოცარი ფერთაშეთანხმება, ფიგურული რელიეფების ჩანართები და

ფიტარეთის სამონასტრო კომპლექსი რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

ვირტუოზულად შესრულებული ორნამენტული მორთულობა. ტაძრის გეგმის საფუძველს “ჩახაზული ჯვარი” წარმოადგენს საკურთხევის კუთხეებსა და ორ თავისუფლად მდგომ ბურჯზე დაყრდნობილი გუმბათით. კვადრატს მიახლოებული გეგმა, ინტერიერში გამოყენებული ოდნავ შეტეხილი მოხაზულობის თაღები და შემოკლებულ-შეკუმშული დასავლეთი ნაწილი, შიდა სივრცეს კამერულობას ანიჭებს, ხოლო ფრაგმენტულად შემონახული მოხატულობა აცოცხლებს და აფერადებს მას.

სამხრეთი სამნაწილიანი კარიბჭის აღმოსავლეთ მონაკვეთში – საძვალეში გასასვლელის თავზე ამოკვეთილი საგულისხმო შინაარსის ვრცელი წარწერიდან ირკვევა, რომ ეკლესია აგებულია მეფე ლამაგიორგის დროს (1213-1222 წწ), ამირეჯიბ ქავთარ ქაჯიფაფისძის მიერ, ომში ნაშოვნის სახსრებით. XVIII ს-იდან, მონასტრის გაუქმების შემდეგ თანდათან დაზიანდა ღმრთისმშობლის ეკლესიის გადახურვა, კონსტრუქციები და გუმბათის ყელი, ჩამოინგრა სამრეკლოს თაღებით გახსნილი II სართული, მარანი და გალავნის კედლები.

ფიტარეთის სამონასტრო კომპლექსი რესტავრაციამდე. 1988 წლის ფოტო

მძიმე ფიზიკური მდგომარეობით, თუმცა მთელი სისრულით მოღწეული ფიტარეთის ტაძარი XX ს-დან ძეგლთა დაცვის სამსახურისა და სპეციალისტების ყურადღების ცენტრში მოექცა. ნაგებობა 1920-იან წლებში აიზომა არქიტექტორ ა. კალგინისა და მხატვარ ჰ. ჰრინევსკის მიერ.

მოგვიანებით, 1938-1939 წლებში განხორციელდა მნიშვნელოვანი კონსტრუქციულ-გამაგრებითი სამუშაო, რასაც წინ უსწრებდა არქიტექტორ ირინა ერნის მიერ ნაგებობის გაზომვა და გრაფიკული მასალის შესრულება. დაბზარული და შესუსტებული გუმბათის ყელი, სარკმელთა ზედა და ქვედა დონეზე გამართული გარეგანი სარტყლებით და ცენტრალური ღერძიდან რადიალურად გაშლილი ლითონის ხილული მჭიმებით შეიკრა. ნაგებობის თავდაპირველი სტრუქტურის ხელუხლებლად განხორციელებულმა ამ გამაგრებამ შესაძლებელი გახადა ტაძრის ფიზიკური მდგომარეობის დიდი ხნით სტაბილიზაცია, მისი მხატვრული სახის შეუღახავად.

დროთა განმავლობაში ნაგებობის დეფორმაციები ისევ განვითარდა, დაზიანდა ლორფინი და გაიზარდა ბზარები, რასაც 1988 წლის მიწისძვრის შედეგებიც დაემატა – ამ დროს განსაკუთრებით დამძიმ-

ფიტარეთის ტაძარი. ხედი სამხრეთიდან რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

და გუმბათის მდგომარეობა, სარკმლის ზედანის ქვებს ქვეშ გაჩნდა განივი ბზარები და ყელის მონოლითურობა დაირღვა. იმავე წლის ზამთარში ნაგებობაზე ჩატარდა დროებითი გადაუდებელი ღონისძიებები. საპროექტო ჯგუფმა (ხელმძღვანელი არქიტექტორ-რესტავრატორი მერაბ ბოჭოიძე) ჩატარა კვლევა და შეიმუშავა დაშლის პირას მისული გუმბათის გამაგრების ორიგინალური, თამამი გადაწყვეტა – ნაგებობის კუთხეებში საძირკვლების გაძლიერებისა და შემდგომი ჯდენის გამორიცხვის მერე გუმბათის ლორფინი მოიხსნა. ამ დროს გამოჩნდა ხის რკალური მოყვანილობის ძელებისგან შეკრული მეტად საგულისხმო თავდაპირველი კონსტრუქცია, რომელზეც დაფენილი იყო გუმბათის საბურავი.

კარნიზი ზემოდან გათავისუფლდა დაშლილი ხსნარისგან, რის შემდეგაც ზედმინევნითი სიზუსტით, გეოლოგიური ხელსაწყოების გამოყენებით მოხდა ყელის შუაკედლისის გაბურღვა თარაზულ ბზარს ქვემოთ 30-35 სმ-მდე ჩაცდენით; შექმნილ ღრუში მაღალი სიმტკიცის თხევადი ხსნარით ჩამაგრდა მსხვილი არმატურა, კარნიზის დონეზე შეიკრა რკინა-ბეტონის სარტყლით და შეკავშირდა სახურავის მონოლითური ფილით; არსებული რკალური მოყვანილობის ძველი ხის ძელები ადგილზე დარჩა და ჩართული იქნა მთლიანობაში აღდგენილ საბურავის დასაფენად მოწყობილ ხის კონსტრუქციაში. ამის შემდეგ გუმბათი კვლავ დაიხურა ლორფინით და დაგვირგვინდა თავდაპირველი ჯვრით. ამჯერად,

ლითონის კონსტრუქცია. ინტერიერი. 2010 წლის ფოტო

ტაძრის კარიბჭის კირხსნარით მოლესილი იატაკი და პილასტრის აღდგენილი ლილვი. 2010 წლის ფოტო

გუმბათზე ჩატარებული რთული გამაგრებითი სამუშაო თვალისთვის შეუმჩნეველი დარჩა.

ტაძრის ფიზიკური მდგომარეობის გაუმჯობესე-

ძველი ხის კონსტრუქცია გუმბათის საბურავს ქვეშ. 1990 წლის ფოტო

ბისთვის შემდეგი ნაბიჯები XX საუკუნის მიწურულს გადაიდგა, მას შემდეგ რაც ICOMOS საქართველოს, ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოსა და ინსტიტუტ “საქრესტავრაციის” მიერ წარდგენილი პროექტით (ავტორი და ხელმძღვანელი მ. ბოჭორიძე) ფიტარეთის ტაძარი 1996 წელს მოხვდა “მსოფლიო ძეგლთა ფონდის” პროგრამის – “მსოფლიო ძეგლთა ზედამხედველობა” – 100 ძეგლიან სიაში.¹⁷⁴

პირველი რიგის გადაუდებელი სამუშაოები ჩატარდა 1996-1997 წლებში. ეკლესიის მთელ პერიმეტრზე ნანილ-ნანილ მოხდა შესუსტებული საძირკ-

ფიტარეთის სამრეკლო რესტავრაციამდე (2000 წლის ფოტო) და რესტავრაციის შემდეგ (2010 წლის ფოტო)

¹⁷⁴ ეს იყო კონკურსში გამარჯვების საფუძველზე ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლის რესტავრაციისთვის საერთაშორისო პროგრამიდან გამოყოფილი პირველი გრანტი

ვლების გაძლიერება კირის ბეტონით; ფასადებზე მიწისძვრის შედეგად გაჩენილი ღრმა, ზოგან გამჭოლი ბზარი გაინმინდა გამოფიტული მაკავშირებლისგან და კირის ხსნარის გამოყენებით მოხდა კედლის მასების სიმკვრივის აღდგენა.

ტერიტორიის განმენდისას მოძებნილი ლორფინის ძველი ფილები გამოყენებული იქნა სახურავის დაზიანებულ ადგილებში და შემდგომ მოხდა ნაკერების კირის ხსნარით შევსება. გადახურვაზე ლითონის ბადით არმირებით და ბეტონის ფილის მოწყობით გამაგრდა სამხრეთი მინაშენის დაზიანებული კამარა. ხელით გათლილი ფილებით აღდგა ზღურბლი, ხოლო იატაკი ტრადიციული წესის მიხედვით კირის ხსნარით მოილესა.

ფიტარეთის ტაძარზე ჩატარებული მასშტაბური სამუშაოები განსაკუთრებით საყურადღებო მეთოდური და ტექნოლოგიური თვალსაზრისით იყო – საბჭოთა პერიოდში ფართოდ დანერგილი ცემენტის ხსნარით მუშაობის შემდგომ, კონსერვაცია პირველად განხორციელდა კირის ხსნარით. ინფორმაცია და მოკლე ანგარიშები ჩატარებულ სარესტავრაციო საქმიანობაზე თანმიმდევრულად ქვეყნდებოდა ძეგლთა დაცვის დარგის პერიოდულ გამოცემებში 1988 და 1996-1997 წლებში.¹⁷⁵

ტაძართან ერთად ამ ეტაპზე მოხერხდა მძიმედ დაზიანებული სამრეკლოს კონსერვაცია და გამაგრდა II სართულის ფანჩატურიდან გადარჩენილი სამი თალი. 2002-2003 წლებში შესაძლებელი გახდა ამ ავარიული ნაგებობის დასაცავად საჭირო სახსრების მოძიება და ნაგებობის რესტავრაცია.

ბოლო წლებში, აქ დაფუძნებული მამათა მონასტრის ინიციატივით თავისუფალი ინტერპრეტაციით აღდგა კომპლექსის შემომზღუდავი, ბურჯებით შემაგრებული გვიანი შუა საუკუნეების გალავანი, რომელიც თავის დროზე აღჭურვილი იყო ქონგურებითა და სათოფურებით. განახლებული კედელი უქონგუროდ აღდგა და ფართო ლიობები დაემატა.

ფასადის ფრაგმენტი. 2009 წლის ფოტო

ინტერიერი, გუმბათქვეშა სივრცე. 2009 წლის ფოტო

¹⁷⁵ მ. ბოჭოიძე, ფიტარეთის სამონასტრო კომპლექსისა და მისი რესტავრაციის შესახებ, ძეგლის მეგობარი, 1(89), თბ., 1993, გვ.36-40; მ. ბოჭოიძე, ფიტარეთის სამონასტრო კომპლექსი – “მსოფლიო ძეგლთა ფონდის” პროგრამის სიაში, სამეცნიერო შრომების წელიწდეული, II, თბ., 1996, გვ.109-110; მ. ბოჭოიძე, ფიტარეთის სამონასტრო კომპლექსი, ანგარიში შესრულებულ საკონსერვაციო სამუშაოებზე, სამეცნიერო შრომების წელიწდეული, III, თბ., 1998, გვ.64-69;

აღდგენა-გადაკეთების განსხვავებულ მაგალითს შიომღვიმის ლავრის XII ს-ში დაარსებული, დავით აღმაშენებლისდროინდელი ტაძარი წარმოადგენს.

მონასტერი გაშენებულია ქალაქ მცხეთიდან 9 კმ-ის მოშორებით, დასავლეთი მიმართულებით, მდინარე მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, სარკინეს (სხალტბის) ქედის სამხრეთ ფერდზე, უბესავით შეჭრილ, მთებით შემოსაზღვრულ ადგილზე.

იქმყოფათათვის, მონასტერი გარე სამყაროსგან იზოლირებულ, მყუდრო, მაგრამ ათვისებულ, ცოცხალ სივრცით ორგანიზმს წარმოადგენს. შორიდან, მტკვრის მოპირდაპირე ნაპირიდან იგი აღიქმება მომხიბლავ, ზეციურისა და მიწიერის ზღვარზე მყოფ და მათ დამაკავშირებელ მისტიკურ ობიექტად.

შიომღვიმის მონასტერი სახელგანთქმული კულტურის კერა იყო საქართველოში. მისი დაარსება ერთ-ერთი ასურელი მამის, წმ. იოანე ზედაზნელის მოწაფის, წმ. შიოს სახელთან არის დაკავშირებული. წმ. შიოსდროინდელი აღმშენებლობა მონასტრის სამხრეთ-დასავლეთითაა განთავსებული.

XII ს-ში დავით აღმაშენებელმა მონასტერი თავის საპატრონოდ გამოაცხადა და იქ ღვთისმშობლის სახელზე დიდი გუმბათიანი ტაძარი ააგო (1103-1133 წწ.). ტაძრის მშენებლობის ხელმძღვანელობა ბერ არსენს დაევალა. არის მოსაზრება, რომ ეს იყო იყალთოს მონასტრის წინამძღვარი, ცნობილი მწერალი და მეცნიერი არსენ იყალთოელი.¹⁷⁶

1123 წელს, შირვანზე გალაშქრების წინ, დავით აღმაშენებელმა მონასტერს დამოუკიდებლობა, სასამართლო შეუვალობა და დიდძალი ქონება უბოძა. საგანგებო ანდერძში, მეფემ ხაზგასმით აღნიშნა, რომ მონასტრის ძირითადი საქმიანობა მხოლოდ მეფეთათვის ლოცვა და ღვთისმსახურება იყო. ბუნებრივია, რომ მონასტრის ასეთმა სტატუსმა მოითხოვა გამორჩეული მასშტაბის ტაძრის აგება, რაც განხორციელდა კიდევ.¹⁷⁷

მძიმე იყო მონასტრის ისტორია. XIII ს-ში იგი ხვარაზმელებმა დაარბიეს, თუმცა ეს დროებითი დაცემა მალევე შეიცვალა მონასტრის გაძლიერებით. განსაკუთრებით განადგურდა და გაპარტახდა მონასტერი თემურ ლენგის შემოსევის დროს (1393 წ.).

შაჰ-აბასის შემოსევამ კიდევ ერთხელ საფუძვლიანად ააოხრა მონასტერი. დავით აღმაშენებლის მიერ აგებული, ღვთისმშობლის მიძინების ტაძრის განად-

შიომღვიმის მონასტერი, საერთო ხედი. 1978 წლის ფოტო

გურება, მისი მოცულობის თითქმის საძირკვლებამდე დაყვანა, როგორც ჩანს, ამ დროს მოხდა.

შიომღვიმის ლავრა საუკუნეთა მანძილზე ქართველ მეფეთა ზრუნვის საგანი იყო. ყოველი დარბევანგრევის შემდეგ მონასტერში აღდგენითი სამუშაოები ტარდებოდა. მის აღდგენა-შენარჩუნებაში მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვით მეფეებს: ალექსანდრე I-ს (1412-1442 წწ.), სვიმონ I-ს (1558-1600 წწ.), როსტომ მეფეს (1632-1658 წწ.), გიორგი XI-ეს (1678-1688 წწ.) და სხვებს.

მონასტრის მიმართ არანაკლები მზრუნველობა გამოიჩინეს საქართველოს ერთ-ერთი უძლიერესი ფეოდალური გვარის – ზედგინიძე-ამილახორთა წარმომადგენლებმა, რომლებსაც გიორგი ბრწყინვალემ

¹⁷⁶ თ. ჟორდანიას, ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა, თბ. 1896

¹⁷⁷ Г. Н. Чубинашвили, Вопросы истории искусства, Т. I., თბ. 1970, გვ. 51-81

XIV ს-ში, მონასტერი საკუთრებაში გადასცა. ამ დროიდან XIX ს-ის პირველ ათეულ წლებამდე, შიომღვიმის მონასტერი ამილახორთა საგვარეულო სასაფლაოდ ითვლებოდა. საგულისხმოა, რომ სწორედ აქ, ამ სავანეში, ამ გვარის წარმომადგენლები, ხშირად ბერ-მონაზვნებად აღიკვეცებოდნენ ხოლმე და მათ ასევე უდიდესი ღვაწლი მიუძღვით შიომღვიმის მონასტრის განახლება-მშენებლობაშიც. ეს პროცესი XVIII ს-მდე გრძელდებოდა.

ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი თავდაპირველად გუმბათიან ნაგებობა იყო. 1678 წელს არაერთგზის დარბეული მონასტრის ამ გუმბათიანი ეკლესიის საძირკველზე ფეოდალ გივი ამილახორის თაოსნობით ახალი, განსხვავებული ტიპის ნაგებობა – სამნავიანი ბაზილიკა აღუმართავთ. როგორც აღვნიშნეთ, ეკლესიის პირველი აღდგენა-განახლება მოხდა 1678 წელს. ამაზე მიგვანიშნებს დასავლეთი შესასვლელის თავზე დაცული წარწერა, სადაც ნათქვამია, რომ წმინდა შიოს შეწევნით, ეს ეკლესია განაახლა იოათამ ამილახორის შვილმა – გივიმ და მისმა მეუღლემ ქართველთა მეფის, შაჰ ნავაზის ასულმა, ბატონიშვილმა – თამარმა. მათი შეწევნით აღდგენილი იყო კამარები და გვერდითი ნაწილები, ნართექსი, სამრეკლო და სხვა, მონასტრის ტერიტორიაზე არსებული ნაგებობები.

აღსანიშნავია ისიც, რომ მომდევნო საუკუნეებშივე, XVII ს-ის ბოლოს რუინებად ქცეულ ტაძარს კვლავ განახლება დაჭირდა, რაც განახორციელა წინა პერიოდის აღმშენებლის სეხნიამ, ასევე გივი ამილახორმა 1733 წელს. მეორედ განახლებისას ამ ფაქტის აღმნიშვნელი ერთი წარწერა, ამილახორმა მოათავსა კოშკის შესასვლელის თავზე. წარწერა ლექსად იყო შესრულებული და შეიცავდა აღდგენილი შენობების ჩამონათვალს. იგი ამჟამად მნიშვნელოვნადაა დაზიანებული. მეორე წარწერაში, რომელიც ამავე თარიღითაა აღნიშნული და წმ. იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის კედელზეა დაცული, ნახსენებია გივი ამილახორი და მისი მეუღლე, ბანგავა ორბელიშვილის ასული.

ძალიან გულსატკეპია, რომ დავით აღმაშენებლის სახელთან დაკავშირებული, განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე ეს ტაძარი, ამჟამად სრულიად სახეცვლილია. ერთადერთი, რაც ამ უმნიშვნელოვანეს ნაგებობისგან არის დარჩენილი – გეგმაა. ამჟამად, XII ს-ის, მხოლოდ ეკლესიის შემოხაზულობაა შემორჩენილი

ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი, საერთო ხედი. 2006 წლის ფოტო

თავისი სამი, შვერილი, ნახევარწრიული აფსიდით,¹⁷⁸ ორი გუმბათქვეშა სვეტით, მკლავების მთელი სიგრძით O-W-ის და S-N-ის მიმართულებით. ტაძრის თანადროულია ნართექსი, რომლის თავზე მონასტრის ილუმენის სამყოფელი იყო განთავსებული და რომელიც ეკლესიის ძირითად სივრცეს სარკმლით უკავშირდებოდა.

ეკლესია აგურით არის ნაშენი. თავდაპირველი გეგმის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაცულია ძეგლის ინტერიერში, კერძოდ – საკურთხეველში. პასტოფორიუმების პირველ სართულზე შემონახულია ადრეული კამარა, ასევე საკურთხეველის აფსიდში, ერთ დონეზე გაჭრილი ძალიან მაღალი, ატყორცნილი სამი სარკმლის მოხაზულობა – დავით აღმაშენებლის დროისაა. ამავე ხანისაა 2009 წელს, მონასტრის მიერ კეთილმოწყობითი სამუშაოების ჩატარების მიზნით ინტერიერის განმენდისას, პასტოფორიუმების ქვეშ აღმოჩენილი სათავსები, რომელშიც მოხვედრა, ამავე დროს გამოვლენილი თავდაპირველი იატაკიდან ჩაკვეთილი რამოდენიმე საფეხურით ხორციელდებოდა.

გ. ჩუბინაშვილის აზრით, უძველესია აგრეთვე სამხრეთი სვეტი, სამხრეთი კედლისკენ გადასროლილი თალითურთ. ამ თალის თავზე, გივი ამილახორის მიერ (პირველი შეკეთებისას), გადაყვანილია მეორე თალი, რომელიც აღდგენისდროინდელ ფორმებს იმეორებს. ამჟამად ძალიან რთულია სქელი ბათქაშისა და კედლის მხატვრობის ფენის ქვეშ ძველი ფორმების ზუსტი დადგენა. ამას ემატება ისიც, რომ ეკლესია მოქმედია და საკურთხეველსა და პასტოფორიუმებში, სადაც პირვანდელი ნყოფაა შემორჩენილი – შესვლა შეუძლებელია.

¹⁷⁸ შესაძლოა თავის დროზე ისინი წახნაგოვანი იყო.

ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი, აღმოსავლეთი ფასადი. 2006 წლის ფოტო

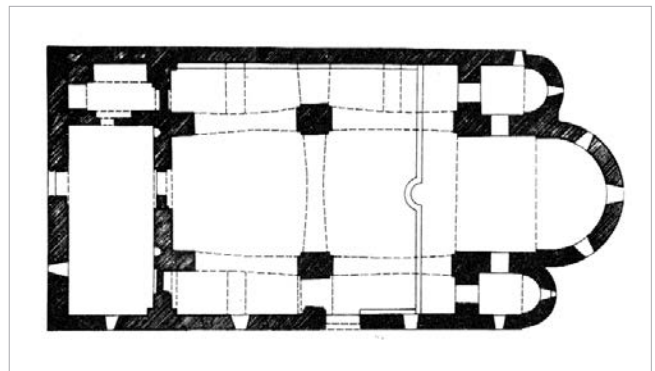
ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიის გეგმის კომპოზიცია, წარმოადგენს ცენტრალურ კვადრატს, რომელიც აღმოსავლეთით საკურთხეველშია გადაზრდილი, ხოლო დასავლეთით – მოკლე, ერთთაღიანი მკლავით სრულდება, რომლის მალი, კვადრატზე უფრო მცირე ზომისაა. გ. ჩუბინაშვილი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ გეგმის ასეთი დამოკლება-კომპაქტურობა დავით აღმაშენებლისდროინდელ მშენებლობაზე მეტყველებს და ამ დროისთვის უკვე დამოკლებული, ჩანერილი ჯვრის ტიპის ეკლესიების გეგმას მოგვაგონებს. ეს ეკლესია იმდენად დიდი და მასშტაბურია, რომ მისი გუმბათური სივრცის წარმოდგენაც კი ჭირს. მით უფრო ალოგიკური, უცხო და მიუღებელია იგი სამნავიანი ბაზილიკის სტრუქტურისთვის. ორი, გრანდიოზული თაღით სამ ნაწილად დაყოფილი განიერი, ვრცელი სივრცე, მაინც ცენტრული არქიტექტურისთვის დამახასიათებელი სივრცითი აღქმის შთაბეჭდილებას ტოვებს. იმის მიუხედავად, რომ ტაძრის დღევანდელი სახე, მისი პროპორციები და აღნაგობა შეუსაბამოა ამჟამინდელი ბაზილიკური გეგმარებისთვის, მასში მაინც მძაფრად იგრძნობა სივრცის მასშტაბურობა, გრანდიოზულობა, სადღესასწაულო ხასიათი და, ამავედროულად გარკვეული მისტიკურობაც, რაც

ვლინდება მბჟუტავ განათებასა და ამოდენა მოცულობაში მძიმედ გადაშლილ სივრცეში. სივრცის ამგვარი განცდა განსაკუთრებით გამძაფრდა იატაკის 0.5 მეტრით დაწვეისას, თავდაპირველი იატაკის გამოვლენის შემდგომ.

ეკლესია გარედანაც ძირითადად გვიანი ნაგებობის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ერთი შეხედვით იგი აღიქმება, როგორც მასიური, ტლანქი ერთიანი მოცულობა, ნაგები ერთმანეთისგან სიმალლეში ძალიან მცირედ განსხვავდება, ბაზილიკური სილუეტის ნაკითხვა ხანგრძლივი დაკვირვების შემდგომ თუ არის შესაძლებელი.

ადრეული წყობა მოჩანს აღმოსავლეთი ფასადის შვერილი აფსიდების ძირში, აგურის წყობის რამოდენიმე რიგსა და სამხრეთი შვერილი აფსიდის ნახნაგონებაში. ჩრდილოეთი პასტოფორიუმის მომრგვალებულ მოცულობაზე გადახურვის ორი დონე იკითხება. გარედან ეკლესიის ტანი თითქმის მთლიანად ახლად არის შემოსილი.

ამგვარად, შიომღვიმის ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარში XII ს-ის სახე ფრაგმენტულად არის შემონახული მოფარებულ და თვალისთვის მიუწვდომელ ადგილებში. ტაძრის გადაკეთება – სახეცვლა მოხდა არსებული, თავდაპირველი გეგმის საფუძველზე და სწორედ ეს გახდა მთლიანობაში ძეგლის მხატვრული სახის ნაშლის მიზეზი. გუმბათური ტაძრის შემორჩენილ გეგმაზე ბაზილიკური სტრუქტურის აგებამ სრულიად შეუსაბამო, და ამ არქიტექტურული ტიპისთვის მიუღებელი, ხელოვნური იერი მიიღო. გუმბათური სტრუქტურის ბაზილიკურ სივრცით ერთეულად გადაქცევამ სავალალო შედეგი გამოიღო. დაიკარგა XII ს-ის სულიერება, აზროვნება და მხატვრული სახე. სამწუხაროდ, გადაკეთების შედეგად არც ამ გვიანი ეპოქის ამსახველი საღი და ორიგინალური, მხატვრულად გააზრებული ნიმუში შექმნილა. დაიკარგა ისტორიული ცნობების მიხედვით უაღრესად საინტერესო, ფასეული არქიტექტურული ნაგებობა.

ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი, გეგმა

ძველი შუამთის მონასტერი მდებარეობს კახეთში, დაბურულ ტყეში, თელავიდან 7 კილომეტრის მანძილზე. მონასტრის ნაგებობებიდან ამჟამად შემონახულია V ს-ის სამნავიანი ბაზილიკა და VII ს-ის, მცხეთის ჯვრის ტიპის ორი გუმბათიანი ეკლესია. სამივე ნაგებობისთვის სამშენებლო მასალად ძირითადად რიყის ქვა და მცირე რაოდენობით, შირიმია გამოყენებული.

ძველი შუამთის მონასტრის უადრესი ეკლესია საქართველოში არსებული ადრეული ხანის სამნავიანი ბაზილიკების ნიმუშს წარმოადგენს, სადაც ჯერ კიდევ არ არის კარგად ჩამოყალიბებული ამ ტიპის ხუროთმოძღვრული სახე. მატანის ცხრაკარასთან

სამნავიანი ბაზილიკა და გუმბათიანი ეკლესიები. 2010 წლის ფოტო

სამნავიანი ბაზილიკა და გუმბათიანი ეკლესიები რესტავრაციამდე. 1930-იანი წლების ფოტო

ერთად გ. ჩუბინაშვილი მას “სათუო ბაზილიკას” უწოდებს.¹⁷⁹

მონასტრის ორივე გუმბათიანი ეკლესია მცხეთის ჯვრის ტიპის ნაგებობების “კახურ” ვარიანტს წარმოადგენს, სადაც ადგილობრივი ხუროთმოძღვრული სკოლისათვის დამახასიათებელი თავისებურებები იჩენს თავს. თუმცა, სახელოვანი წინაპრის ძირითადი მახასიათებლები შენარჩუნებულია.

მიუხედავად იმისა, რომ XVI ს-ის შემდეგ მონასტერი აღარ ფუნქციონირებდა,¹⁸⁰ ეკლესიებმა მნიშვნელოვანი დანაკარგებისა და გადაკეთებების გარეშე მოაღწია ჩვენ დრომდე. თუ არ ჩავთვლით XV საუკუნეში ორივე ეკლესიის გუმბათის კონუსის ამალლებას და მცირე ეკლესიის კარნიზის შეცვლას.

¹⁷⁹ გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ.1, 1936, გვ.29

¹⁸⁰ Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тб., 1959, გვ.253

გუმბათიანი ეკლესიები რესტავრაციის დროს. 2006-2007 წლების ფოტო

1939-1940 წლებში ძეგლთა დაცვის განყოფილების მიერ ჩატარდა სარემონტო-სარესტავრაციო სამუშაოები, რომლის დროსაც მთლიანად მოანგრის ძველი შუამთის მონასტრის ბაზილიკის ძლიერ დაზიანებული სამხრეთი კარიბჭე; ჩრდილოეთი კარიბჭეს შეუცვალეს თავდაპირველი გადახურვის სილუეტი, ხოლო ეკლესიების გუმბათის კონუსის სიმაღლე მეტისმეტად აამაღლეს.¹⁸¹

ეს დარღვევები გამოსწორდა 2007-2008 წლებში. საქართველოს ისტორიულ ძეგლთა დაცვისა და გადარჩენის ფონდის დაფინანსებით ჩატარებული სარესტავრაციო სამუშაოების შედეგად (პროექტის ავტორი პ. ნუცუბიძე). ეკლესიების გუმბათის სახურავის გახსნას საგულისხმო აღმოჩენები მოჰყვა. მთავარი ეკლესიის გუმბათის გადახურვის თავდაპირველი ფორმა მცხეთის წმ. ჯვრის ტაძრის გუმბათის გადახურვის იდენტური აღმოჩნდა და იმავე ფორმით აღდგა. დაიშალა მცირე ტაძრის გუმბათის პირამიდული სახურავიც, თუმცა

ამას ისეთივე შედეგი არ მოჰყოლია. იგი ძველი ფორმით, მაგრამ შედარებით მცირე სიმაღლით აღდგა და დაუბრუნდა თავდაპირველ ფორმა. გარდა აღნიშნული სამუშაოებისა, ეკლესიებზე ნაწილობრივ შეიცვალა და გადაეწყო კარნიზები, დაიგო ახალი იატაკი.

გუმბათიანი ეკლესიები რესტავრაციის დროს. 2006-2007 წლების ფოტო

¹⁸¹ Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, გვ. 48

შიდა ქართლში, მდინარე ქსნის ულამაზეს ხეობაში, მარჯვენა სანაპიროს მაღალ პლატოზე აღმართულია IX ს-ის შუა წლების ეკლესია, რომელიც გარეგან დარბაზულ სილუეტთან შეთავსებული უნიკალური გეგმარებითი სტრუქტურით გამოირჩევა.¹⁸² გეგმის გარეგან სწორკუთხედში აღმოსავლეთით განთავსებულია საკურთხევის აფსიდი და მის ორსავე მხარეს მცირე ზომის სათავსები. ნაგებობის შუა ნაწილს უყვლო გუმბათი აგვირგვინებს, ხოლო ორსართულიანი დასავლეთი მხარე, რომლის ზედა ნაწილში პატრონიკა მოწყობილი, ორ იარუსად განლაგებული ორთაღედის წყვილით იხსნება შიდა სივრცეში. ინტერიერის ორიგინალურ გადაწყვეტას თავისთავადობით გამორჩეული საფასადო დამუშავება ეპასუხება. აღმოსავლეთით საკურთხევის შეწყვილებული სარკმელი ფლანკირებულია კიდეებში განთავსებული თითო სარკმლით. ორქანობა სახურავის ქვეშ, თაროს ფორმის კარნიზების გადანაკეციტა და დეკორატიული სარტყელით ფრონტონი იკვეთება. სარკმლებსა და აღნიშნულ ფრონტონს შორის კედლის სიბრტყიდან ჩანეული გრძელი არე გამოიყოფა. სამხრეთ ფასადის ცენტრალური მონაკვეთი უკავია სამ დეკორატიულ კედლის თაღს, რომელთაგან შუაში სწორკუთხა კარია განთავსებული, ზემოთ კი – შეწყვილებული სარკმელი.

ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. 1970-იანი წლების ფოტო

ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან რესტავრაციამდე. 1960-იანი წლების ფოტო

ნალურ გადაწყვეტას თავისთავადობით გამორჩეული საფასადო დამუშავება ეპასუხება. აღმოსავლეთით საკურთხევის შეწყვილებული სარკმელი ფლანკირებულია კიდეებში განთავსებული თითო სარკმლით. ორქანობა სახურავის ქვეშ, თაროს ფორმის კარნიზების გადანაკეციტა და დეკორატიული სარტყელით ფრონტონი იკვეთება. სარკმლებსა და აღნიშნულ ფრონტონს შორის კედლის სიბრტყიდან ჩანეული გრძელი არე გამოიყოფა. სამხრეთ ფასადის ცენტრალური მონაკვეთი უკავია სამ დეკორატიულ კედლის თაღს, რომელთაგან შუაში სწორკუთხა კარია განთავსებული, ზემოთ კი – შეწყვილებული სარკმელი.

182 P. Мелисашвили, В. Цинцадзе, Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии - Шиди-Картли, Тб., 1975. გვ. 22-25

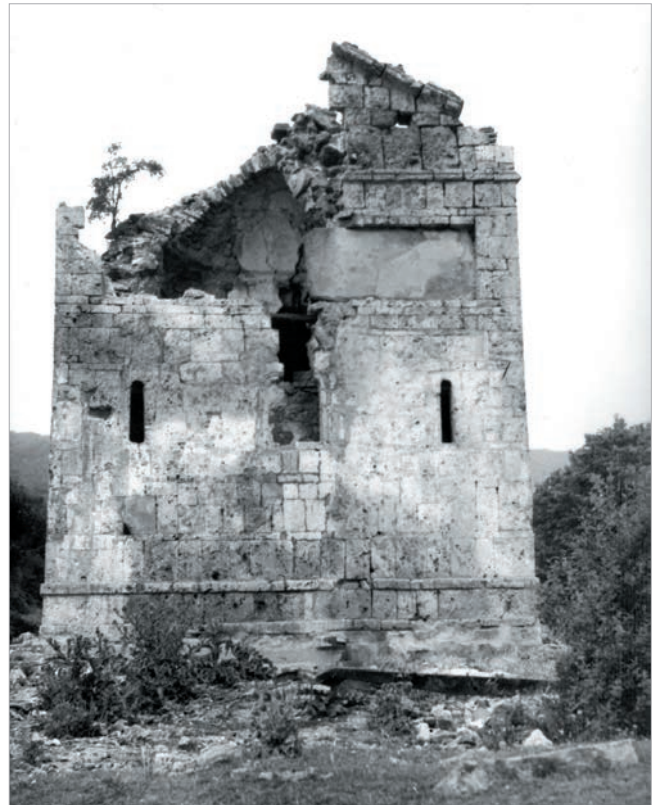
აღმოსავლეთი ფასადი. რესტავრაციამდე.
1960-იანი წლების ფოტო

ეკლესიის ავარიულ მდგომარეობას XX ს-ის შუა წლებისთვის განსაკუთრებით სახიფათოს ხდიდა შუაში გარღვეული აღმოსავლეთი ფასადი და მკვეთრად გადახრილი სამხრეთ-აღმოსავლეთი კუთხე. უმძიმეს ფიზიკურ მდგომარეობაში მყოფი ამ შესანიშნავი ეკლესიის გადარჩენა არქიტექტორ-რესტავრატორ ლ. ხიმშიაშვილის სახელს უკავშირდება.¹⁸³

1960-იანი წლებისთვის, კონსტრუქტორების დასკვნით გათვალისწინებული კუთხის დაშლა-აღდგენის მეთოდი მეცნიერებათა აკადემიის სამეცნიერო-მეთოდურმა საბჭომ კატეგორიულად უარყო. დამატებითი კვლევისა და გამოთვლების საფუძველზე დამუშავდა დეფორმირებული კუთხის გასწორების ალტერნატიული გადაწყვეტა. მის პრაქტიკულ განხორციელებაში შეუცვლელი იყო ლ. ხიმშიაშვილის როლი: კუთხის აწევამდე, დროებითი განმბჯენებისა და შემკრავების მოწყობა ლითონის კონსტრუქციით, ბზარების დაჭირხნით შევსება, გადმოხრილი კედლებისთვის დაშლილი საძირკვლების დიდი სიფრთხილით, უზნებად მოცილება და მათი რკინა-ბეტონის კოჭებზე გადატანა – მისი უშუალო მონაწილეობით მიმდინარეობდა. კოჭების დაბეტონებიდან ერ-

თი თვის შემდეგ, საგანგებოდ მოწყობილ ბალიშებზე მოთავსებული მძლავრი ამწის დახმარებით დაიწყო კედლების აწევა ზედმინეწით ფრთხილად. ნელ-ნელა წირქოლის სამხრეთ-აღმოსავლეთი კუთხე დაუშლელად დაუბრუნდა თავის პირვანდელ ადგილს და ამან საშუალება მისცა რესტავრატორს ძეგლის გამაგრება-კონსერვაცია წარმატებით დაესრულებინა.

განხილული შემთხვევიდან ერთხელ კიდევ ცხადი ხდება ამ პერიოდის სარესტავრაციო საქმიანობისთვის დამახასიათებელი უარყოფითი დამოკიდებულება ძეგლის დაზიანებული ნაწილების დაშლისადმი. შექმნილ პრობლემათა დასაძლევად, ნაგებობის თავდაპირველი სტრუქტურის გადარჩენისა და ავთენტურობის დასაცავად ურთულესი ტექნიკური ამოცანების გადაჭრა ხდებოდა. მიმედ დაზიანებული სამნევრისისა და წირქოლის ტაძრების მდგრადობის აღდგენა მინიმალური ჩარევით ძველ ხუროთმოძღვრულ სხეულში – დღემდე რჩება ქართული სარესტავრაციო სკოლის გამარჯვებად.

აღმოსავლეთი ფასადი. რესტავრაციის პირველი ეტაპის დასრულების შემდეგ. 1960-იანი წლების ფოტო

¹⁸³ ლ. ხიმშიაშვილი, საინჟინრო საქმე და არქიტექტურის ძეგლთა გამაგრება (წირქოლის ტაძარი), ძეგლის მეგობარი, №5, 1965, გვ. 51-54

წრომის ტაძარი

ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს, საეტაპო ნაგებობად წრომის ტაძარი ითვლება (VII ს-ის I ნახ.), რომელიც გეგმით “ჩანერილი ჯვრის” ტიპის შენობას წარმოადგენს. გუმბათი აქ, კედლის შვერილების ნაცვლად, ოთხ ცალკე მდგომ ბურჯს ეყრდნობა. წინმსწრებია წრომის ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადის გაფორმებაც – აქ პირველად ქართულ ხუროთმოძღვრებაში ფასადის ერთიან სიბრტყეზე საკურთხევის გამოყოფი სამკუთხა ნიშებია მოცემული, რომელთაც როგორც კონსტრუქციული (კედლის შემსუბუქების), ასევე დეკორაციული მნიშვნელობა ენიჭება.

წრომის ტაძრის ინტერიერი, მსგავსად ამ დროის კლასიკური ნიმუშებისა, განსაკუთრებული სიდიადით, მონუმენტურობით, კომპაქტურობით, სიმკვეთრით, დახვეწილი არქიტექტონიკურობით და პროპორციათა ჰარმონიული განონასწორებით გამოირჩევა. ანალოგიურია შესანიშნავად თლილი, ერთმანეთთან იდეალურად მიჯრერილი ქვის კვადრებით ამოყანილი ფასადების გადანყვეტაც. მათი სადა, ლაკონიური, გრანდიოზული

საერთო ხედი რესტავრაციის შემდეგ. 2009 წლის ფოტო

სიბრტყეები გეომეტრიული სიზუსტით ამოკვეთილი სხვადასხვა ფორმის ღიობებითაა გაცოცხლებული. ღიობების თავსართებსა და ნიშების ირგვლივ ამოკვეთილი ორნამენტის დახვეწილი, კლასიკური, გრაფიკული ნახატი – თავშეკავებულ, მკაცრ აქცენტებად აღიქმება.

წრომის ტაძარმა თავისი ხანგრძლივი ცხოვრების მანძილზე მნიშვნელოვანი ნგრევა განიცადა. დაზიანების მიზეზად, ძირითადად ამ რეგიონში მიწისძვრების სიხშირე შეიძლება ჩაითვალოს. განსაკუთრებული ზიანი ტაძარს 1940 წ. მიწისძვრამ მიაყენა, რომლის შედეგად ნაგებობის დიდი ნაწილი ჩამოიქცა, ხოლო ეკლესიის კედლებმა მნიშვნელოვანი დეფორმაცია განიცადა.

სავარაუდოდ, XVI ს-ის ისტორიული განახლება შეეხო ეკლესიის ფასადების ზედა ნაწილებს, კარნიზსა და გუმბათს.

გ.ჩუბინაშვილი, რომელსაც ეკუთვნის მონოგრაფია წრომის შესახებ, ამ არქიტექტურული ნაგებობის გან-

საერთო ხედი რესტავრაციის I ეტაპის შემდეგ. 1966 წლის ფოტო

საერთო ხედი რესტავრაციამდე. 1955 წლის ფოტო

საკუთრებულ სივრცით-კომპოზიციურ ღირებულებასა და ქართულ ხუროთმოძღვრებაში მის საეტაპო მნიშვნელობაზე მიუთითებს.¹⁸⁴

ამიტომ, გასაკვირი არ არის, რომ XX ს-ის I ნახევრიდან იწყება აქტიური ზრუნვა ძეგლის გადასარჩენად. ტაძარი არაერთგზის აიზომა: 1919 წ. არქიტექტორ მ.კალაშნიკოვის, ხოლო 1927-28 წწ-ში – არქიტექტორ ნ. სევეროვის მიერ.¹⁸⁵ 1940 წ. მიწისძვრის დამანგრეველი შედეგები აისახა ამავე წლის 17-18 მაისს წრომში, საგანგებოდ მივლინებულ კომისიის მიერ შედგენილ ოქმში.¹⁸⁶ დაზიანებათა შორის განსაკუთრებით იყო აღნიშნული მთლიანად ჩამოქცეული გუმბათი¹⁸⁷ და დასავლეთი მხარის უმძიმესი მდგომარეობა: მისი დეფორმირებული, გადახრილი და დანგრეული კედლები. დასავლეთი კედლის გადახრა იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ ნებისმიერი მცირე ბიძგიც, კი ნაგებობის მთლიანი ნგრევის საშიშროებას ქმნიდა. ამან განაპირობა 1949-1950 წლებში ტაძარზე სპეციალური დამჭერი კონსტრუქციების მოწყობა.¹⁸⁸ 1943 წ. ნ.სევეროვის მიერ ძეგლის სრული აღდგენის მიზნით ჩატარებული იყო სპეციალური კვლევა – პროპორციული ანალიზით.¹⁸⁹

1955 წ. არქიტექტორ-რესტავრატორ ლევან ხიმშიაშვილმა შეიმუშავა რესტავრაციის პროექტი, რომ-

ლის მიხედვით, სარესტავრაციო პროცესი სამ ეტაპს ითვალისწინებდა:

1. დეფორმირებული ნაწილების გასწორება და მათი დაკავშირება ნაგებობის ძირითად კედლებთან;

2. დაკარგული ნაწილების აღდგენა გუმბათქვეშა კვადრატამდე;

3. გუმბათქვეშა კვადრატისა და გუმბათის აღდგენა.¹⁹⁰

I და II ეტაპი 1959-1966 წწ-ში განხორციელდა. ხსენებულ სამუშაოებს, წინ უძღოდა წინასწარი კვლევა. საძირკველების შესწავლამ მნიშვნელოვანი მასალა გამოავლინა, რომე-

ლიც ქართული სამშენებლო ისტორიისთვისაც ღირებულ მონაცემებს შეიცავდა. საძირკველი ჯანსაღი აღმოჩნდა. მისი სტრუქტურის შესწავლამ რესტავრატორს მნიშვნელოვანი დასკვნის გამოტანის საშუალება მისცა: “საძირკველის ნაწილის თიხის ხსნარზე ამოყვანით მშენებელს გათვალისწინებული ჰქონია ყამირის წყლების ზევით კედელში გავრცელების შეჩერება. ეს ფაქტი ამჟღავნებს მშენებელ-ხუროთმოძღვრის სამშენებლო ხელოვნებაში კარგ განსწავლულობას”.¹⁹¹

ტაძრის კედლების შესწავლისას გამოიკვეთა ბზარების გამომწვევი მიზეზები და კედლის მდგომარეობა – დულაბის კავშირი ქვებთან. ამის შედეგად დადგინდა, რომ შესაძლებელია ეკლესიის დახრილი კედლების აღდგენა-გასწორება დაშლის გარეშე.

კედლის გასწორების პროცესი რთული იყო. სათანადოდ მომზადდა ნიადაგი. სამუშაოების დაწყებამდე დაყენებული იყო სპეციალური “მიმმართველები და მსინჯავები”, რომელთა მეშვეობით კონტროლდებოდა გასწორების პროცესი. კედელში მოენყო რკინა-ბეტონის ფარული შემკრავი კონსტრუქციები, შეივსო ბზარები. უმაღლესი ოსტატობით ბეტონით იყო შესრულებული პატრონიკეს სამხრეთ-დასავლეთი სათავესი ჯვრული კამარა, რომელიც

¹⁸⁴ Г.Н. Чубинашвили, Цроми, Тб. 1934

¹⁸⁵ ნ.სევეროვის ანაზომები გამოქვეყნდა გ.ჩუბინასვილის მონოგრაფიაში

¹⁸⁶ ოქმი იწაბრა კულტურული მემკვიდრეობის ეროვნული სააგენტოს არქივში

¹⁸⁷ ჩამონგრეული გუმბათი გვიანი, XVI საუკუნისა იყო. ამ გუმბათის ფრაგმენტი მოჩანს 1927-28 წლების ექსპედიციის ფოტოზე

¹⁸⁸ ლ.ხიმშიაშვილი, რესტავრაციის ზოგიერთი საკითხი, ძეგლის მეგობარი №14, თბ. 1968, გვ.73

¹⁸⁹ Н.Н. Северов, Архитектурный образ Цроми, Ars Georgica №3, თბ. 1950

¹⁹⁰ ლ.ხიმშიაშვილი, ხსენებული ნაშრომი, გვ.73

¹⁹¹ იქვე, გვ.73

ჯვრული კამარა. 2009 წლის ფოტო

ილუზორულად ქვის წყობის შთაბეჭდილებას ქმნიდა. რესტავრაციის დროინდელი ქვის წყობაც შესანიშნავი კვეთით იყო შესრულებული და პასუხობდა თავდაპირველი წყობის ხასიათს.

აღსანიშნავია, რომ ამ დროის ყველა მკვლევარი და რესტავრატორი განსაკუთრებულ ყურადღებას ძეგლის მხატვრული სახის შენარჩუნებას აქცევდა. საყურადღებოა ლ. ხიმშიაშვილის მიერ არჩეული მეთოდის დასაბუთება-შეფასება: “კედლის დაუშლელად გასწორების შედეგად ჩვენს მიერ შენარჩუნებული იქნა ყველა არსებული არქიტექტურული ელემენტი თავისი პირვანდელი სახით. შენარჩუნებული იქნა აგრეთვე თაღების ქუსლების კვალი და საპირე ქვები. ასეთისათვის შეიძლება მიგვეღწია მისი მთლიანი დაშლისა და ხელმეორედ აღდგენის შედეგად. მაგრამ, როგორც რესტავრაციის პრაქტიკამ დაგვანახა, სამონტაჟო სამუშაოები დიდ სიძნელეებთან არის დაკავშირებული და ამის შედეგად ხშირად ადგილი აქვს ცდომილებას, წყობის ზომების დარღვევას. დაშლის დროს ცალკეული ქვების ან დეტალების დაზიანებას და ბოლოს, რაც მთავარია, მონტაჟის შემდეგ იკარგება ძეგლის იერი, რაც მას დაშლამდე გააჩნდა.”¹⁹²

წრომის ტაძარზე ჩატარებული სამუშაოების შემდეგი ეტაპი გულისხმობდა გუმბათის აღდგენას. თავდაპირველად გადაწყდა და განხორციელდა ხის კონსტრუქციებით გამართული სასინჯი მაკეტის მოწყობა. მაკეტის პროპორციები დაფუძნებული იყო ნიკოლოზ სევეროვის მიერ შემუშავებულ პროპორციულ კვლევაზე. ეს რთული და ფაქიზად შესასრულებელი სამუშაოები განხორციელდა 1976-1977

წლებში. საგულისხმოა, რომ ასეთი გადაწყვეტა იყო პირველი და უკანასკნელი ჩვენი ქვეყნის ძეგლთა დაცვის ისტორიაში.

დაკვირვება გუმბათზე წლების მანძილზე მიმდინარეობდა. მცირეოდენი შენიშვნების გათვალისწინებით 1980-იან წლებში გუმბათი ქვით იქნა ამოყვანილი.

წრომის ტაძრის აღდგენა, საქართველოში წარმოებული რესტავრაციის ერთ-ერთი საუკეთესო, ექსპერიმენტული, მრავალმხრივ კვლევაზე, მნიშვნელოვან საინჟინრო გადაწყვეტაზე დაფუძნებული ნიმუშია, სადაც ძეგლის თავდაპირველი მხატვრული სახის შენარჩუნების მიზნით, ტექნიკური სირთულეების მიუხედავად მინიმუმამდე იყო დაყვანილი ავთენტური ნაწილების დაშლა.

დღეს, ტაძრის მდგომარეობა კვლავ დამძიმდა. კედლებზე და სახურავზე მცენარეებია ამოსული. დაზიანებულია გადახურვა, რის გამოც ტაძარში წყალი აღწევს და კედლები ნესტიანდება.

წრომის ტაძარი, რომლის მიმართ ყურადღება ქვეყნისთვის საკმაოდ მძიმე წლებშიც არ შენელებულა (XX ს-ის 40-იანი წლები), ამჟამად სასწრაფო დახმარებას ითხოვს.

ინტერიერი, ხედი დასავლეთით. 2009 წლის ფოტო

¹⁹² ლ. ხიმშიაშვილი, სხენებული ნაშრომი, გვ. 74

ასპინძიდან 2 კმ-ის მანძილზე, ვარძი-ისკენ მიმავალი გზის პირას, ყურადღებას იპყრობს მოცულობრივი, მორუხო-მოყავისფრო შეფერილობის IX ს-ის ხეილიშის ეკლესიის მძლავრი, შეკრული სხეული. დარბაზული ტიპის ტაძრის გეგმის კომპოზიცია აღმოსავლეთით გართულებულია მოკლე მინაშენებით: ჩრდილოეთით – სადიაკვნეთი, სამხრეთით, კი თალით გახსნილი სამლოცველოთი. ეკლესია ნაგებია საშუალო ზომის, სხვადასხვა ფერის, პირმოსწორებული, ადგილობრივი ქვით. ფასადები მოქცეულია თლილი ქვის მოჩარჩოებაში.

აღდგენამდე, უმძიმეს მდგომარეობაში მყოფი ეკლესიის კამარა, კედლის ზედა ნაწილები, შესასვლელების წირთხლები და დასრულება – ჩამოქცეულ-ამორღვეული, ხოლო სარკმლების თავსართების ნაწილი დაკარგული და დაზიანებული იყო. ასეთი მძიმე ფიზიკური მდგომარეობის და დანაკარგების გამო თავდაპირველად, ეკლესიაზე გადაწყდა მხოლოდ საკონსერვაციო სამუშაოების ჩატარება. არქიტექტორ-რესტავრატორმა რ. გვერდნითელმა, რომელსაც ეკუთვნის ხეილიშის ეკლესიის ძირითადი მოცულობის პროექტი, ნაგებობის შესწავლის შედეგად შეცვალა ეს გადაწყვეტილება და ტაძრის სრული აღდგენის პროექტი შეიმუშავა. ამის მთავარი მიზეზი მის მიერ ნაგე-

დასავლეთი ფასადი რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

ბობის მხატვრული სახის გააზრება-გათვალისწინება იყო. რ. გვერდნითელის აზრით, პირქუში და მკაცრი იერის მქონე ტაძარი, არ მიეკუთვნებოდა იმ ნაგებობათა რიცხვს, რომელსაც ნგრევა რომანტიულობასა და ცხოველხატულობას შემატებდა. მით უფრო, რომ დანაკარგების მიუხედავად, ეკლესიას შენარჩუნებული ჰქონდა მონაცემები, რომლებიც საფუძვლიანი განმენდა-შესწავლის შემთხვევაში დაკარგული ნაწილების სრული აღდგენის საშუალებას იძლეოდა. ასეთი გადაწყვეტილება სავსებით სამართლიანი იყო. ეკლესიის სრული შესწავლის საფუძველზე შემუშავდა და განხორციელდა აღდგენა-რესტავრაციის პროექტი, რომლის უპირატესობა ნაგებობის უკეთ დაცვა-შიც მდგომარეობდა.

რესტავრაცია 1973-1977 წლებში ჩატარდა. პირველ ეტაპზე განხორციელდა მხოლოდ ძირითადი მოცულობის აღდგენა (არქიტექტორ-რესტავრატორი რ. გვერდნითელი). სამხრეთი მინაშენის საკითხი, რომელიც ასევე საგანგებო შესწავლას ითხოვდა – ამ დროისთვის ღიად დარჩა და მისი რესტავრაცია განხორციელდა შემდგომ, არქიტექტორ-რესტავრატორ თ. ნემსაძეს მიერ.

პროექტის მიხედვით, პირველ ეტაპზე სრულად აღდგა ეკლესიის კამარა და საბურავი. ინტერიერში, შემორჩენილი კედლები და საბჯენი თალის საწყისი – სიმაღლის ფიქსაციის საშუალებას იძლეოდა. აქედან გამომდინარე, შესაძლებელი გახდა გადახურვის დამრეცობის დადგენაც. საბჯენი თალების აღდგენისას გათ-

დასავლეთი ფასადი რესტავრაციამდე. 1957 წლის ფოტო

ვალისწინებული იყო მათი ნახევარწრიული მოხაზულობა. თაღები ქვით აღდგა, ხოლო კამარა, რომლის შესახებ არავითარი მონაცემი არ არსებობდა, ჩამოიხარკინაბეტონისგან. რკინაბეტონისვე სარტყელი მოენწყო კარნიზის ქვეშ, რომელმაც მნიშვნელოვნად გაამაგრა დასუსტებული კედლები.

განმენდისას აღმოჩენილი კარნიზის ქვეები ჩასმული იყო წყობაში, ხოლო დანარჩენი, სადა თაროს სახით იყო აღდგენილი. ასევე პროფილის გამეორებით, ახლით შეიცვალა დაკარგული და ძლიერ დაზიანებული სარკმლის თავსართები. უმძიმეს მდგომარეობაში მყოფი აღმოსავლეთი სარკმლის დეკორატიულად გაფორმებული თავსართის სანაცვლოდ ჩაისვა ახალი, რომლის მცირე მონაკვეთზე იყო გამეორებული გრეხილი ლილვი, მხატვრულ გადანწყვეტაზე ინფორმაციის მიწოდების მიზნით.

შენობის აღდგენა-გამაგრების შემდგომი ეტაპი თ. ნემსაძის მიერ სამხრეთი მინაშენი-სამლოცველოს შესწავლა-პროექტირება იყო. ამ საკმაოდ დაზიანებული ნაწილის გადარჩენა და მეთოდის შემუშავება ასევე რთულ პრობლემებთან იყო დაკავშირებული. უპირველესყოვლისა მინაშენის მონგრეული აღმოსავლეთი კედელი არ იძლეოდა მონაცემს სარკმლის არსებობის შესახებ. უცნაური იყო მისი დასავლეთი ნაწილიც, რომელიც, როგორც დადასტურდა ადგილზე არსებული კუთხის ქვებით – მთელ სიგანეზე იყო გახსნილი. შესწავლილმა და შეგროვებულმა მასალამ მისცა შესაძლებლობა ავტორს ევარაუდა, რომ ნაგებობის ამ მცირე, მოკლე მოცულობას, რომელიც მთელ სიგანეზე თაღით იხსნებოდა, სარკმელი არ ექნებოდა. მყარად დასაბუთებულ მოსაზრებაზე დაყრდნობით, შენობის ეს ნაწილიც მთლიანად აღდგა.

ხვილიშის ეკლესიის რესტავრაცია ინდივიდუალური მიდგომით გამოირჩევა და დაფუძნებულია ღრმა კვლევაზე, ლოგიკურ განსჯა-ანალიზზე. ნებისმიერი ჩარევის მოკრძალებული, ტაქტიანი ჩართვა ამ ნიმუშში – დასაბუთებულია. დღევანდელი გადასახედიდან, ტაძრის მთავარ მოცულობაზე რკინაბეტონის კამარის გამოყენება მიუღებელი იქნებოდა, თუმცა იმდროისთვის ეს არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ მთელ მსოფლიოში გავრცელებული და საკმაოდ პოპულარული მეთოდი იყო. ხვილიშის შემთხვევაში, რკინა-ბეტონის სარტყელის არსებობისა და უმძიმეს მდგომარეობაში მყოფ ნაგებობის გამაგრების თვალსაზრისით კი, ეს გადანწყვეტილება სავესებით გამართლებულია.

ამჟამად, ტაძარი მოქმედია. ეკლესიის მესვეურებმა თვითნებურად, სათანადო სამსახურებთან შეუთანხმებლად გადანწყვიტეს ტაძრის ინტერიერის განახლება, რასაც შეეწირა შიდა სივრცის მხატვრული სახე.

აღმოსავლეთი სარკმლის თავსართი. 2010 წლის ფოტო

შელესილია ინტერიერის კედლები და საკურთხევლის აბსიდი. მუქი ბაზალტის ქვით ამოყვანილი კონსტრუქციული ნაწილები – თაღები, პილასტრები და კონქი – შეუთეთრებელია. მკვეთრი კონტრასტი თეთრ კედლებსა და ნეკნებივით გამოკვეთილ მუქ, შეუღლესავ კონსტრუქციულ ნაწილებს შორის – უხეშ შთაბეჭდილებას ტოვებს. სრულიად იკარგება ტაძრის სივრცითი პლასტიკა და დარღვეულია არქიტექტონიკურობა. ასეთი თვითნებობა მნიშვნელოვნად ამცირებს ინტერიერის მხატვრულ ღირებულებას.

ინტერიერი ამჟამინდელი ჩარევის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

ახალქალაქის მახლობლად მდებარე სოფელ ხოსპიოში, მდინარე ფარავნის მარცხენა ნაპირზე, სამანქანო გზასთან ახლოს დგას X საუკუნის დარბაზული ეკლესია, რომელიც 1978-1980 წლებშია რესტავრირებული (პროექტის ავტორი არქ.-რესტ. თ. ნემსაძე). ერთი შეხედვით ნაგებობა არაფრით არის გამორჩეული, თუმცა რთული ისტორიისა და ბოლო აღდგენისას წამოჭრილ მეთოდურ საკითხთან დაკავშირებით საყურადღებო ნიმუშად გვევლინება.

აბულის ქვის მკრთალი იისფერი და ჩალისფერი თლილი კვადრების რეგულარული წყობით ნაშენი, აზიდული პროპორციის ძუნწად მორთული ეკლესია უფრო ადრეული ტაძრის ფუძეზეა აგებული და მისი ჩრდილოეთის კედლის 4 მეტრამდე სიმაღლის ქვედა ნაწილსა და აღმოსავლეთი ფასადის ცოკოლის ორ საფეხურს შეიცავს. ძველი ეკლესიის სამშენებლო მასალა, დამუშავების ტექნიკა და წყობის ხასიათი მკაფიოდ განსხვავდება შენობის ძირითადი ნაწილისგან – რუხი

ძველი ეკლესიის კედლის ნაწილი ჩრდილოეთის მხარეს. 2010 წლის ფოტო

ბაზალტის, კვადრატს მიახლოებული მოყვანილობის, კუთხეებმომრგვალებული ქვები უხეშად არის დამუშავებული, შეძლებისდაგვარად სწორხაზოვნად ნაწყობი და სხნარის სქელი ნაკერებით დაკავშირებული, რითაც მსგავსებას ამჟღავნებს ამ რეგიონის VIII-IX სს-ების ეკლესიების ჯგუფთან.

ჩვენთვის უცნობი კატაკლიზმების მიზეზით ეკლესია, ჩანს, მოკლე ხანში ნანგრევებად ქცეულა. X საუკუნეში ამავე ადგილას გაშლილი მშენებლობისას ნაგებობის სალი ნაწილი შეუნარჩუნებიათ და იგი უკვე სხვა მასალით, განსხვავებული წყობით აგებულ სტრუქტურაში ჩაურთავთ. უცნობია ეკლესიის შემდგომი ნგრევის გარემოებები, თუმცა მოგვიანებით, XVIII ს-ში, თურქების მმართველობის პერიოდში მათ მოხელეს ხოსპიოს დაზიანებული ეკლესიისთვის ფუნქცია შეუცვლია, საცხოვრებელ კოშკად გადაუკეთებია და შიგ თითონ დასახლებულა.¹⁹³

ხოსპიოს ეკლესია რესტავრაციამდე. 1957 წლის ფოტო

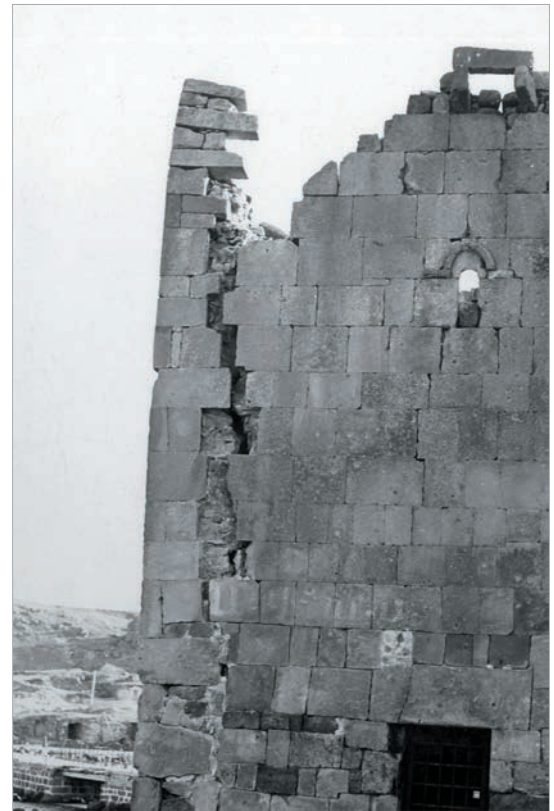
¹⁹³ ეს ამბავი ი. როსტომაშვილისთვის მოუყოლია ადგილობრივ ბეგს, ფალავანდიშვილს; И. П. Ростомов, Ахалкалакский уезд в археологическом отношении, Тифл., 1898 г. გვ. 119

გადაკეთებისას არსებული კედლები ანალოგიური ქვით, თუმცა უფრო მცირე ზომის თლილი კვადრებით აუმაღლებიათ და ეკლესიის ზემოთ სათოფურებიანი და სალოდებებიანი ოთახი მოუწყიათ. ამ დროისთვის შენობას ჩრდილოეთით კარნიზი აღარ ჰქონია და ქვის წყობა პირდაპირ გაუგრძელებიათ ზემოთ, ხოლო სამხრეთით მთელ სიგრძეზე დაცულ კარნიზს ზემოთ აუყვანიათ კედელი. ჩანს, ამავე დროს შეუკეთებიათ ეკლესიის ფასადების დაზიანებული ნაწილები, რაზეც დასავლეთი კარის მიმდებარე და ჩრდილოეთი ფასადის დასავლეთი მონაკვეთის განსხვავებული საპირე წყობა მეტყველებს.

ხოსპიოს კოშკად გადაკეთებულმა ეკლესიამ დაზიანებული სახით მოაღწია XX ს-მდე. 1951 წელს ადგილობრივი ხელისუფლების მზრუნველობით ლითონის ბაგირებით უცდიათ გრძივი კედლების შეკვრა, თუმცა არასათანადო ძალით მოჭიმულ კონტრუქციას ვერ შეუჩერებია ჩრდილოეთის კედლის გადახრა. 1953 წელს სამეცნიერო სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნომ ჩაატარა ფოტოფიქსაცია, შეიმუშავეს მოსაზრებები, თუმცა სამუშაო არ განხორციელებულა. 1978-1980 წლების რესტავრაციამდე ფოტოფიქსაცია კიდევ რამდენჯერმე ჩატარდა, რამაც აჩვენა დაზიანებების სავალალო დინამიკა. ამ მასალამ პროექტირებისა და სამუშაოთა განხორციელების პროცესში ცალკეული დანაკარგებისა, თუ ნიშნულების დადგენისას დიდი მნიშვნელობა შეიძინა. განსჯის საგანი გახდა აღდგენის პრინციპი – ისტორიულ რეალობასთან დაკავშირებული ფუნქციონირების, ინდივიდუალური გადაწყვეტის ციხე-კოშკი გამხდარიყო დაცვის ობიექტი, თუ მოხსნილიყო მოღწეული დანამატები და შენობას დაბრუნებოდა ეკლესიის სახე.¹⁹⁴

სხვადასხვა ასპექტების გათვალისწინებით, უპირველესად კი, ნაგებობის ავარიული მდგომარეობიდან გამომდინარე გადაწყდა დანამატების მოხსნა და ეკლესიის აღდგენა. ამ დროისთვის კამარა თითქმის მთლიანად იყო ჩანგრეული, გარდა ლოკალური უბნების დეფორმირებული წყობისა და გამონგრეული საპირე ქვებისა, ბზარები იყო ოთხივე კედელში, რომელთაგან განსაკუთრებით სერიოზულ საფრთხეს ქმნიდა დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთის კუთხესთან გაჩენილი გრძელი, ზედა ნაწილში 25 სმ-იანი სიგანის გამჭოლი ბზარი და ჩრდილოეთის კედლის გადახრა.

ეკლესიის კედლებს ზემოთ დამატებული წყობის

დასავლეთი კედლის ბზარი რესტავრაციამდე. 1957 წლის ფოტო

დაშლის შემდეგ მოხდა გამოქარული წყობის ინექტირება, ნაწილობრივი გადანწყობა, ჩრდილოეთი კედლის მოჭიმვით გასწორება, რკინა-ბეტონის ფარული სარტყლის მოწყობა, არსებული კვადრებისა და წინა წლებში წარმოებული ფოტოფიქსაციის მასალების შეჯერების საშუალებით ქანობის დახრის კუთხის (42%) დადგენა და ლორფინის საბურავის გამართვა. ამგვარად დაიბრუნა ხოსპიოს ეკლესიამ X ს-ის გარეგნული სახე და თავდაპირველი ფუნქცია.

პროექტის ავტორი თ. ნემსაძე სინანულით აღნიშნავდა,¹⁹⁵ რომ რესტავრაციის დროს სუფთად თლილი რუხი ქვის ფილებისგან შემდგარი იატაკის შეცვლა დახერხილი ბაზალტის ფილებით ნატეხებად ქცეულმა ძველმა ქვებმა გახადა აუცილებელი. 2010 წელს კი მოწმენი გავხდით, ადგილობრივი სპონსორისა და ეკლესიის მესვეურთა ძალისხმევით როგორ შეეცვალათ ქვის იატაკი საკურთხეველში ძველი ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრებისთვის უცხო და მიუღებელი მარმარილოს პრიალა ფილებით.

¹⁹⁴ დეტალურად ჩატარებული სამუშაოს შესახებ იხ. თ. ნემსაძე, ხოსპიოს ეკლესია, ძეგლის მეგობარი, 26, თბ., 1983, გვ. 12-18; ანგარიში საინჟინრო-გამაგრებით სამუშაოებზე, ძეგლის მეგობარი, №58, 1981, გვ. 27

¹⁹⁵ იქვე, გვ. 16

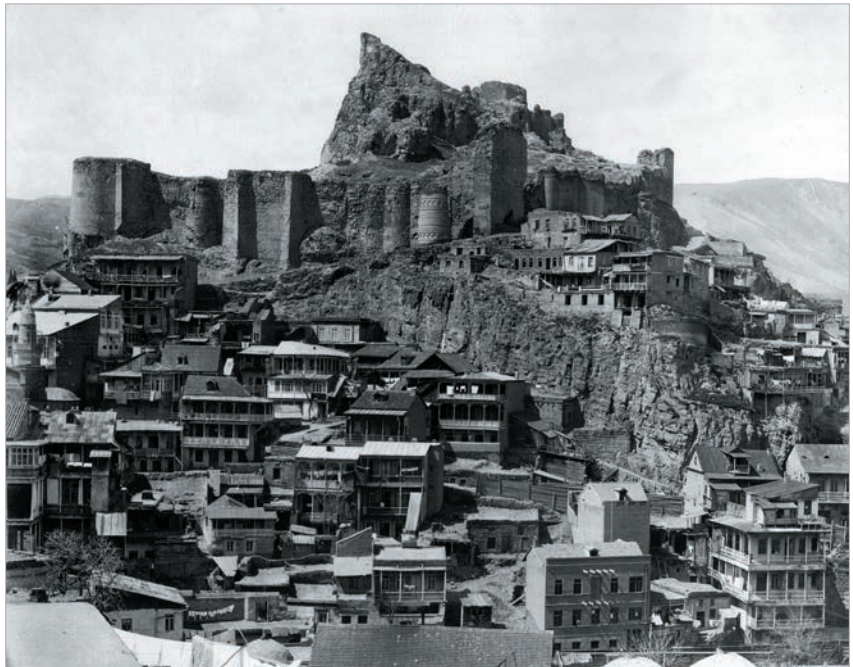
სათავდაცვო და საერო
სუროთმოქმედება

თბილისის დედაციხე

თბილისის დედაციხე (იგივე კალა, შურის ციხე, მაღალი ციხე, თავადი ციხე, მოგვიანო სახელდებით ნარი-ყალა), რომელიც სოლოლაკის ქედის დამასრულებელ კლდოვან კონცხზე, მტკვრისა და წავკისის ხევის შესაყართან არის აღმართული, ძველი ქალაქის უმთავრესი დომინანტია.

გამორჩეული სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა ისტორიის მანძილზე, მძლავრი კედელ-ბურჯების მონუმენტური არქიტექტონიკა, მსხვილი მასშტაბი და არქიტექტურულ-მხატვრული ღირებულება თბილისის ციხეს საქართველოს სათავდაცვო ნაგებობათა შორის განსაკუთრებულ ადგილს მიუჩენს. კედლების კონფიგურაცია კლდოვანი რელიეფის ქანთა მოხაზულობას მიყვება, ორგანულად ერწყმის მას და კულტურული ლანდშაფტის შესანიშნავ ძეგლს წარმოადგენს.

ბურჯებითა და კოშკებით შემტკიცებული ციხე ძირითადად ორ ტერასაზე ნაწილდება: ქვედა ტერასაზე, რომელიც დიდ ფართობს მოიცავს (დაახლ. 70x70 მ), გაბნეულია სხვადასხვა შენობათა ნაშთები, მათ შორის იყო წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის ნანგრევები, რომლის რე-

თბილისის დედაციხე. XIX-XX სს. მიჯნის ფოტო

კონსტრუქცია 1996-1997 წწ. განხორციელდა. დასავლეთ ნაწილში ამოზიდული ზედა ტერასის სწორკუთხა ტერიტორიაზე (დაახლ. 60x20 მ) ყურადღებას იპყრობს დიდი ზომით გამორჩეული ორი კოშკი.

რთული საფორტიფიკაციო კომპლექსი – მაღალი ზღუდე შიგ ჩართული სხვადასხვა ზომის მრგვალი, ნახევარწრიული, სწორკუთხა კოშკებითა და ბურჯებით, ძირითადად აგურისა და ქვის შერეული წყობით არის ნაშენი; ქვედა ტერასის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხესთან განთავსებულ კარიბჭეში სუფთად თლილი ქვის კვადრებით ნაგები კედლის ფრაგმენტიც არის ჩართული.

თბილისის დედაციხეს ხანგრძლივი ისტორია აქვს (IV-XVIII სს). ქალაქის აღმოცენებას აქ დასახლების არსებობა და სოლოლაკის კლდოვან კონცხზე ციხის დაფუძნება (IV ს) უსწრებდა წინ. მან დასაბამი დაუდო ციხე-ქალაქს. ვახტანგ გორგასლის დროს დედაქალაქის თბილისში გადმოტანისას გაშლილი მშენებლობა ციხესაც შეეხო. შემდგომში ვახტანგის ვაჟმა, დაჩი უჯარმელმა “განასრულნა ზღუდენი ტფილისისანი”. ბუნებ-

დედაციხის აღმოსავლეთი კედელი. 2008 წლის ფოტო

რივია, ამ დროს მოხდებოდა ციხის რეკონსტრუქცია, გაძლიერება, რათა მას გაზრდილი სამხედრო ძალები დაეცია და დედაქალაქის დაცვის ფუნქცია აეღო. თანდათან დედაციხე თბილისის თავდაცვის სისტემის უმთავრეს ბირთვად ჩამოყალიბდა და XIX ს-მდე აქტიურად ფუნქციონირებდა.

ქალაქის ურთულესი წარსულიდან გამომდინარე ციხე, ბუნებრივად, მუდმივ ნგრევა-განახლებას განიცდიდა. მისი აღება თბილისის და ქვეყნის დიდი ნაწილის დამორჩილებას ნიშნავდა, ამის გამო მტრის მთავარი სამიზნე იყო, სხვადასხვა დროს უტევდნენ სპარსელები, ბიზანტიელები, ხაზარები, არაბები, მონღოლები, ოსმალები. ისტორიის ქარტეხილებს დამსხვრეული კედელ-ბურჯების აღდგენა მოსდევდა, რომელსაც, ბუნებრივად გამარჯვებული მხარე ატარებდა.

სამშენებლო და აღდგენითი ღონისძიებების შესახებ ისტორიულ წყაროებში მწირი ცნობებია დაცული. უძველესი – ციხის ჩრდილოეთი კარიბჭის მტკიცე კედლის ქვედა ნაწილია, რომელიც სუფთად თლილი ქვის მაღალი კვადრების რეგულარული წყობით არის ნაშენი და ჩანს, ვახტანგ გორგასლისა, თუ მისი ვაჟის მეფობაშია აგებული. VIII ს-დან

საერთო ხედი აღმოსავლეთიდან. 2008 წლის ფოტო

არაბთა ხელში მყოფი თბილისის ციხე 764 წელს ხაზარებთან ბრძოლისას დაზიანებული, არაბებსვე აღუდგენიათ. შეკეთება უნდა მოყოლოდა 1122 წელს დავით აღმაშენებლის მიერ ქალაქისა და ციხის ბრძოლებით დაბრუნებას. ციტადელი შეკეთდა XII-XIII სს. მიჯნაზე და აქ წმ. ნიკოლოზის გუმბათიანი ეკლესია აშენდა.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით¹⁹⁶ როსტომ მეფემ (1565-1658 წწ.) სასახლე ციხიდან გამოიტანა და ახალი მტკვრის პირას ააშენა. მანვე ციტადელიდან კედლები ჩამოავლო მტკვრამდე და გამოყო ქალაქი და ციხე.¹⁹⁷

ციტადელის ზედა ტერასაზე დასავლეთით მდგარი დიდი, მრგვალი კოშკის აშენებას ჟან შარდენი ოსმალებს მიაწერს 1576 წელს. ჩანს, ამის გამო მოიხსენიებს¹⁹⁸ მას ვახუშტი “სტამბოლის გოდოლად”. აქვე, სამხრეთით ე.წ. თავრიზის კოშკის ნანგრევია.

აღმოსავლეთით, ზღუდეში ჩართულია XVII ს-ის შედარებით მცირე ზომის მრგვალი კოშკი, რომლის კედლებზე აგურის დეკორატიული წყობით საერთო სიბრტყიდან ჩაძირული დიდი რომბები და ჰორიზონტალური სარტყლებია გამოყვანილი.

დედაციხე ბოტანიკურის ქუჩიდან. 2010 წლის ფოტო

¹⁹⁶ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურისა და ნ.ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1941, გვ. 52

¹⁹⁷ “დაბალი ციხის” კედლები ერეკლე II მოშალა და ქალაქთან გააერთიანა

¹⁹⁸ დ. გვრიტიშვილი, შ. მესხია, თბილისის ისტორია, თბ., 1952, გვ. 119

ჩრდილოეთი კარიბჭე. 2008 წლის ფოტო

ციხე-სიმაგრე კალას შთამბეჭდავად ახასიათებს XVII ს-ის თურქი მოგზაური ევლია ჩელები – “დიდი ციხის გარშემო ექვსი ათასი ნაბიჯია ... კედლის სიმაღლე 60 წყრთაა. სამოცდაათი ბურჯი და სამი ათასი ქონგური, ერთი ხიდიანი კარი აქვს...”¹⁹⁹

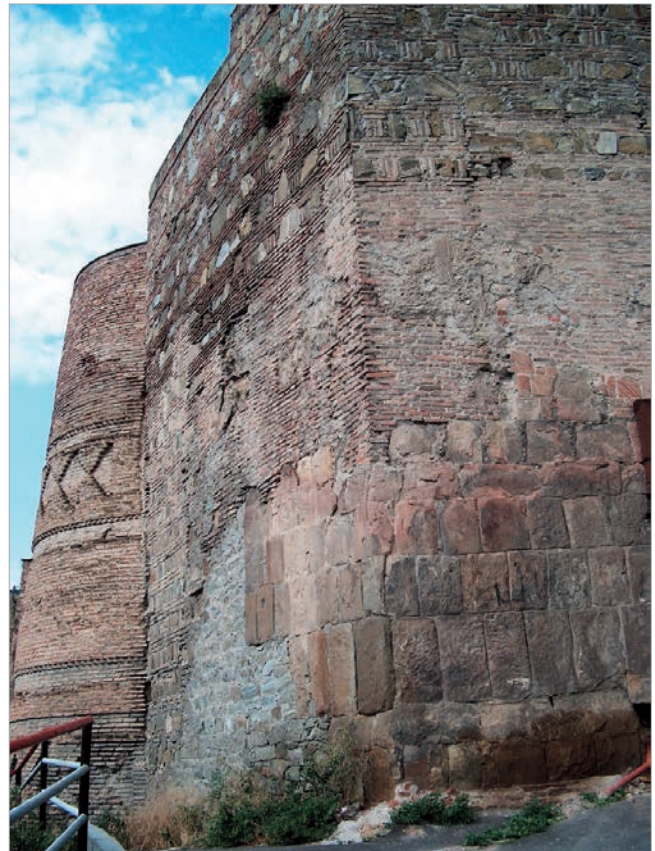
ნარიყალა, თავისი ფუნქციონირების ბოლო ეტაზე, XVIII ს-შიც არაერთხელ დაზიანდა – მაშინ, როცა თაბორის ციხიდან ერეკლე II მიერ გახსნილმა არტილერიის ცეცხლმა გასტეხა ყიზილბაშთა დაცვა და “შეჭირვებულებმა მოსცეს ციხე მეფესა”.²⁰⁰ და ბოლოს, მაშინ, როცა ალა-მაჰმად ხანმა აიკლო და დაარბია ქალაქი 1795 წელს.

ჩვენამდე მოღწეული კალას ციტადელის ნანგრევები – “4 კოშკი, 13 კონტრაფორსი, დაახლ. 420 მეტრი სიგრძის კედლები”,²⁰¹ ბევრად ჩამორჩება თუნდაც ევლია ჩელების აღწერილი კომპლესის მასშტაბს, თხუთმეტი საუკუნის მანძილზე დაუსრულებელ ნგრევა-განახლებაში მყოფმა დედაციხემ ცხადია, შეიცვალა ცალკეულ ნაწილთა გეგმარება, თუმცა მისი ადგილმდებარეობა, ადრევე ჩამოყალიბებული ზოგადი აგებულება და სტრუქტურა, დღემდე ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენს.

როგორც ზედა, ასე ქვედა ტერასაზე განთავსებული სხვადასხვა დროის ბურჯები და კოშკები, განსხვავებული სამშენებლო პერიოდის შეკეთებებს შეიცავს. ეს ეხება როგორც უფრო ადრეულ – დიდი

ზომის და ოთხკუთხა გეგმარების, ასევე გვიანი ხანის – მრგვალ ბურჯებსა და კოშკებს. ცალკეულ მონაკვეთებში განახლებული ნაწილები მიმსგავსებულია ძველთან, ზოგან კი მასალაც და წყობის ხასიათიც მკვეთრად განსხვავებულია, რაც აღდგენითი სამუშაოს შესრულების ტემპით, მშენებლის ოსტატობითა და სამშენებლო მასალების ხარისხით არის განპირობებული.

XIX ს-ის დასაწყისიდან ციხემ ფუნქცია დაკარგა. აგურის კედლები გაიძარცვა, რუსეთის სამხედრო ხელისუფლების მიერ ნარიყალაზე სათვალთვალო პუნქტის მოწყობისას დენთის საწყობად ქცეული წმინდა ნიკოლოზის ეკლესია ძლიერმა აფეთქებამ დაანგრია, მასთან ერთად განადგურდა ტერიტორიაზე მდგარი სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობები.

ძველი კედლის წყობა, ფრაგმენტი. 2008 წლის ფოტო

¹⁹⁹ ი. შაიშველაშვილი, ჩაუქრობელი დიდების ქალაქი, თბ., 1987, გვ. 55

²⁰⁰ თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, თბ., 1983, გვ. 47

²⁰¹ ი. შაიშველაშვილი, იქვე, გვ. 54

XX ს-ის დამდეგს დედაციხეზე გამაგრებითი სამუშაოები განხორციელდა. ჩრდილოეთი მხრიდან, ზღუდისა და ბურჯების დაზიანებული, გამონგრეული ქვედა ნაწილები გამაგრების მიზნით რუხი ფერის ფლეთილი ქვის წყობით ამოშენდა ისე, რომ ახალი ნაშენი ძველი კედლის სიბრტყიდან წინ გამოიზიდა. ამის გამო ძველისგან მკვეთრად გამოყოფილმა ახალმა წყობამ დისონანსი შეიტანა ფასადის საერთო სახეში. ციხის ცალკეულ დაზიანებულ ადგილებში სარემონტო სამუშაოები 1930-იანი წლების ბოლოსაც განხორციელდა.

1960-იან წლებში ნარიყალას ტერიტორიაზე ჩატარდა არქეოლოგიური გათხრები (ხელმძღვანელი გ. ლომთათიძე, ო. ტყეშელაშვილი), გაიწმინდა XIII ს. წმ. ნიკოლოზის ეკლესიისა და სხვა ნაგებობათა ნაშთები. სამუშაოები შემდგომ წლებშიც გაგრძელდა, ამასთან

დედაციხის საერთო ხედი ჩრდილოეთიდან. 2008 წლის ფოტო

ერთად შესრულდა გამოვლენილი ტაძრის სახელოვნებათმცოდნეო კვლევა, განისაზღვრა ტიპი.²⁰²

1980-იან წლებში გამაგრდა და საკონსერვაციო ფენა დაემატა დასავლეთით აღმართული სტამბოლის კოშკისა და ბოტანიკური ბაღისკენ მდგარი განჯის კარის კოშკის კედლებს; ციხის პერიმეტრზე ზღუდის კედლებს საკონსერვაციო ფენა დაემატა (კონსულტანტები: ვ. ცინცაძე და პ. ზაქარაია, არქიტექტორ-რესტავრატორი ტ. კიპაროიძე).

საკონსერვაციო და კეთილმოწყობის სამუშაოები 1990-იან წლებშიც გაგრძელდა. პირველ ეტაპზე მოხდა წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის ნანგრევების გამაგრება-კონსერვაცია, შემდგომში კი, 1996-1997 წწ. ახლად აიგო გუმბათიანი ეკლესია (პროექტის ავტორი არქიტექტორ-რესტავრატორი ტ. კიპაროიძე, ფიზიკურ სამუშაოებში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს რომან გვენცაძემ და მისმა მეგობრებმა), რის შედეგად ციხის ტერიტორიაზე კვლავ გაჩნდა ადრე არსებული ვერტიკალური მახვილი.

ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან. XIX-XX სს-ის მიჯნის ფოტო

²⁰² ი. ელიზბარაშვილი, დ. თუმანიშვილი, წმინდა ნიკოლოზის ეკლესია თბილისის ნარიყალას ციხის ტერიტორიაზე, ძეგლის მეგობარი, №8, თბ., 1973, გვ. 10-13

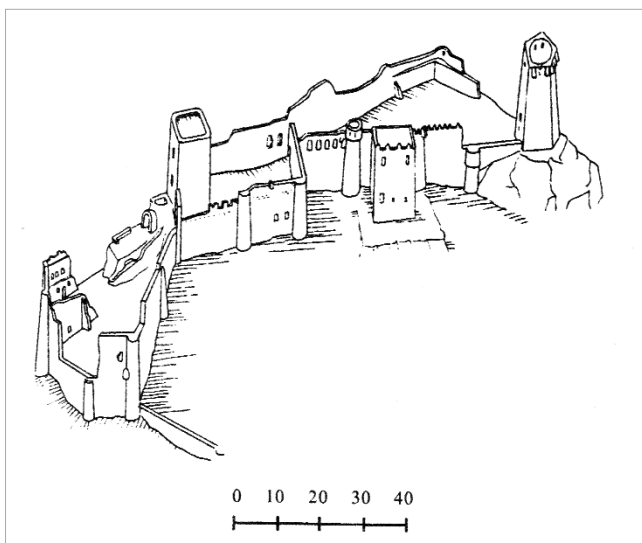
ხერთვისის ციხე-დარბაზი ერთ-ერთი კარგად შემონახული საფორტიფიკაციო ნაგებობაა საქართველოში. იგი მდებარეობს ქვემო ჯავახეთში, მდინარე მტკვრის და ჯავახეთის მტკვრის შესართავთან. სახელწოდება – “ხერთვისი” წარმოადგენს ზმნა “ერთვის” ხანმეტ ფორმას. ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვებით: “სად ერთვის მტკუარს ჯავახეთის მტკუარი, ამ ორ მდინარეს შორის არს ხერთვისი, მტკურის აღმოსავლეთ კიდეზე და ჯავახეთის მტკურის სამკრით. და შენი არს აქა ციხე ფრიად მაგარი”.²⁰³

ნაგებობა შესანიშნავადაა ჩანერილი ლანდშაფტში. ხეობის ღრმა კანიონში, შემალეგებაზე მდგარი ციხის სილუეტი ასრულებს კლდოვან კონცხს. იგი ბუნებისა და ადამიანის ჰარმონიულ ქმნილებას წარმოადგენს.

ხერთვისის ციხე შედგება ციტადელისა და გალავნი-საგან. ციტადელი კლდის ვიწრო თხემს მიუყვება.

ციხე-დარბაზის საერთო ხედი. 2010 წლის ფოტო

აქსონომეტრიული ნახაზი

ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან იგი მიუწვდომელია. ბურ-ჯებიანი ზღუდით მოვლებული ციტადელის შიდა ტერიტორია რამდენიმე მონაკვეთადაა დაყოფილი. აქ არის დარბაზული ტიპის მცირე ეკლესია და სხვა ნაგებობათა ნაშთები. შიდა ციხეს სამხრეთიდან და ნაწილობრივ აღმოსავლეთიდან აკრავს გალავანი. ციხის ჩრდილო-დასავლეთით წყალზე ჩასასვლელი გვირაბია.

ხერთვისის აგების შესახებ საისტორიო წყაროებში ცნობები არ მოიპოვება, მაგრამ ცნობილია, რომ მის ეკლესიას თარიღიანი (985 წ.) წარწერა ჰქონდა.²⁰⁴

X საუკუნეში აგებულმა ციხე-დარბაზმა მომდევნო პერიოდში არაერთი განახლება განიცადა. საუკუნეთა მანძილზე იცვლებოდნენ მისი მფლობელებიც.

თავდაპირველად ხერთვისი სამეფო ციხე იყო. XIV საუკუნეში მის მფლობელად გვევლინება მეფის მოლარეთუხუცესი ზაქარია ქამქამიშვილი, რომელსაც 1354-1356 წწ-ში აქ აუგია კოშკი და გალავანი.²⁰⁵

ამის მაუწყებელი, ციხის შესასვლელის კარზე მოთავსებული წარწერა ამჟამად დაკარგულია, მაგრამ ტექსტი ცნობილია: “სახელითა ღვთისათა, ოხითა და შეწევნითა წმიდისა მშობლისა ღვთისათა, მინდობი-

²⁰³ ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 669

²⁰⁴ დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, ზემო ქართლი-თორი, ჯავახეთი, თბ., 1985, გვ.80

²⁰⁵ ჯავახეთი ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული გზამკვლევი, თბ., 2000, გვ.107

თა წმიდისა იოანე მახარობლისათა, ვინცე მეფეთ-მეფისა მოლარეთუხუცესმა ზაქარია, ძემან ქამქამისშვილისმან, ოფელმან კოშკი და გალავანი ესე ქრონიკონსა მზგავათავეთ მდ. გულხინე, ამინ”.²⁰⁶

გვიან შუა საუკუნეებში ხერთვისის მეპატონეებად ამატაკისშვილები გვევლინებიან. 1578 წელს ხერთვისს ოსმალები დაეპატრონენ, რომლებმაც იგი ლივისა და სანჯაყის ცენტრად აქციეს.

1624 წელს ხერთვისის ციხე გიორგი სააკაძემ, ხოლო 1771 წელს მეფე ერეკლემ აიღო, მაგრამ მისი შენარჩუნება ვერც ერთმა შეძლო. ისტორიკოს ომან ხერხელიძის გადმოცემით: ერეკლემ “ხერთვისის ციხიდან მცველნი გამოიყვანა. იქიდან ჯარმა ტყვე და საქონელი მრავალი გამოატანეს. ხერთვისი ქალაქი იყო. იქ სულ მდიდარი ხალხი ესახლნენ”.²⁰⁷

სტრატეგიულად მეტად მნიშვნელოვანი მდებარეობის გამო ხერთვისის ციხე-დარბაზს ფეოდალური

საერთო ხედი. 1980-იანი წლების ფოტო

ხანის მთელ მანძილზე არ დაუკარგავს ფუნქცია. შენობისადა, მის აღდგენა-განახლებებსაც დიდი ხნის ისტორია აქვს.

საერთო ხედი ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან. 2010 წლის ფოტო

აღსანიშნავია ისიც, რომ ხერთვისი არა მარტო სიმაგრე, არამედ ფეოდალის რეზიდენცია იყო. აქედან გამომდინარე, ცხოვრების წესის ცვლა და საცხოვრებლის განვითარებაც მოქმედებდა ნაგებობაზე. ამ მხრივ ხერთვისის ციხე-დარბაზზე ყველა მფლობელმა შეიტანა გარკვეული ცვლილებები. დამკვეთები მაღალი წრის საერო პირები და აქ ხანგრძლივად ჩასახლებული დამპყრობლები იყვნენ.

საბრძოლო ხერხებისა და იარაღის განვითარებაც მოითხოვდა ცვლილებების შეტანას ადრე აგებულ საფორტიფიკაციო ნაგებობაში. როგორც ცნობილია, XV საუკუნემდე ცეცხლსასროლი იარაღი საქართველოში არ არსებობდა. ამიტომაც, რომ ხერთვისის ადრეული ფენები სათოფურებს და საზარბაზნეებს არ შეიცავს.

²⁰⁶ ვ. ცისკარიშვილი, ჯავახეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959, გვ. 111

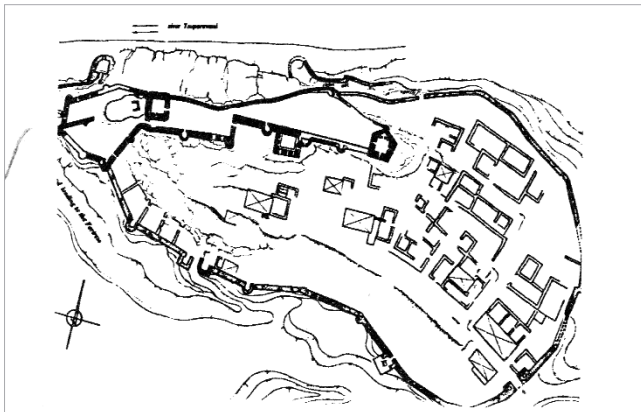
²⁰⁷ ჯავახეთი, ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული გზამკვლევი, გვ. 108

ციტადელის გალავანი. 2010 წლის ფოტო

ციხე-დარბაზი ოსმალებისაგან განთავისუფლდა 1829 წელს, როდესაც ადრიანოპოლის ხელშეკრულების მიხედვით თურქებმა იგი რუსეთს გადასცეს. XIX საუკუნეში, უკვე მშვიდობიანობის პერიოდში, ხერთვისმა დაკარგა თავდაცვითი ფუნქცია.

1980-1998 წწ. სისტემატურად მიმდინარეობდა სარესტავრაციო სამუშაოები ხერთვისში (პროექტის ავტორი – მ. ბოჭოიძე). ჩატარდა დიდი მოცულობის საფიქსაციო და სარესტავრაციო სამუშაოები, რომელიც ავტორის მუდმივი ზედამხედველობით მიმდინარეობდა. განმედიტ სამუშაოებში მონაწილეობდნენ მოხალისეები. მათ შორის განსაკუთრებით დიდია კიბერნეტიკის ინსტიტუტის თანამშრომელთა წვლილი.

გენგეგმა

ორი ათეული წლის მანძილზე, საფუძვლიდან დაწყებული მთელ სიმაღლეზე გამაგრდა, ტექნიკური თვალსაზრისით, კრიტიკულ ზღვარზე არსებული მონაკვეთები (დასავლეთ ნაწილში); მაღლივი კედლები შეიკრა სარტყელებით, მოეწყო სარბენი ბილიკები, აღდგა ქონგურები; ჩატარდა გალავნის შიდა ტერიტორიაზე არსებული ნაგებობების ფიზიკური კონსერვაცია და სტაბილიზაცია.

XX საუკუნის ბოლო ორ ათწლეულში ჩატარებული კვლევითი და სარესტავრაციო სამუშაოები ხერთვისში საფორტიფიკაციო ნაგებობის აღდგენის თანმიმდევრული, კარგად დაგეგმილი და განხორციელებული მაგალითია.

შესასვლელი და ხუთნახნაგა კოშკი. 2010 წლის ფოტო

ახალგორი, ქსნის პრისტავების რეზიდენცია

მდინარე ქსნის მარცხენა სანაპიროზე, XVII-XVIII სს-ში გაშენებული ისტორიულ ქალაქ – ახალგორში, ერთიან გალავანში მოქცეული სამი ციხე-დარბაზისგან შემდგარი ერისთავების რეზიდენციიდან ყველაზე უკეთ შემორჩენილი ზედა კომპლექსია. იგი მთის ფერდზე მდებარეობს და სწორკუთხა ტერიტორიის შემოღვარგლავ გალავანში ჩართული ოთხი კოშკისა და შიგნით განთავსებული სასახლისგან შედგება.

ახალგორში ქართლის ძლიერ ფეოდალთა თავდაპირველი, XVII ს-ის²⁰⁸ მშენებლობიდან, სასახლე და კვადრატული კოშკებია მოღწეული. ციხე-დარბაზის ცენტრალურ,

ახალგორის სასახლე გალავანსა და შვიდსართულიან კოშკთან ერთად, ხედი დასავლეთიდან. 2006 წლის ფოტო

ახალგორის სასახლე. 2006 წლის ფოტო

მდიდრულად მორთულ, მრავალსამშენებლოშრიან ნაგებობას წარმოადგენს ეზოს შუაში მდგარი, გალავნის ჩრდილო კედელამდე გაგრძელებული სასახლის აგურის შენობა, რომელიც ხეობისკენ იხსნება მაღალ ქვედა სართულში მძლავრ, მრგვალკოლონებიანი დერეფნით, ხოლო ზემოთ – ხის ჭვირული დეკორით მორთული ფართო აივნით. შენობას ნაწილობრივ ებჯინება გალავნის ჩრდილოეთი კედლის შუაში ჩართული, არასრული სიმაღლით მოღწეული კვადრატული კოშკი. სასახლიდან მოშორებით, გალავნის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში აღმართულია გეგმით მსგავსი ასევე ადრეული, ორქანობიანი გადახურვით დასრულებული შვიდსართულიანი კოშკი. ამას გარდა, გალავნის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში ჩართულია ოთხსართულიანი, XVII-XVIII სს-ების მიჯნაზე აგებული, გეგმით ოქტოგონური კოშკი, ხოლო ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ორსართულიანი, პატარა მრგვალი კოშკი – XVIII ს-ის შუა წლებისა.

სასახლემ დროთა განმავლობაში მნიშვნელოვნად იცვალა სახე. თავდაპირველი ბირთვი, რომელიც XIX ს-ში²⁰⁹ გაფართოებულ და II სართულის დაშენე-

²⁰⁸ ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, I ტომი, თბ., 1983, გვ. 127-130

²⁰⁹ მეორე სართული ვ. ბერიძეს XIX ს-ის შუა წლების მშენებლობად მიაჩნია (იხ. იქვე, გვ. 239-240); დ. გვრიტიშვილი, რომელიც ძველ სასახლეს XVI ს-ით ათარიღებს, II სართულის თარიღად ჩვენთვის უცნობ წყაროზე დაყრდნობით 1807 წელს უთითებს; დ. გვრიტიშვილი, ქსნის ერისთავების სასახლე, ძეგლის მეგობარი, №4, თბ., 1965, გვ. 7-8

ქსნის ერისთავთა რეზიდენცია, ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან. XIX-XX სს მიჯნა

ბით გავრცობილ ახალ მოცულობაშია მოქცეული, ორ რიგად განლაგებული ოთახებისგან შედგება, სადაც ფასადისკენ განთავსებულ, უკეთ დაცულ წაგრძელებულ მართკუთხა სადგომს აქეთ-იქით კვადრატული და ოქტოგონური, შეკრული კამარით დასრულებული ოთახები ახლავს. ეს სათავსები ორ იარუსად განაწილებული ნიშებით არის აღჭურვილი, რომელთა ზედა წყება, კარისა და კამარის მსგავსად შეისრულთალოვანი ფორმისაა. ყურადღებას იპყრობს კედელ-კამარათა, თუ შეწყვილებული ჯვარედინი საბჯენი თაღების აგურის წყობის დეკორატიული ნახატი და ვირტუოზული შესრულება. სასახლის ქვედა სართულის უკანა რიგის სათავსების დანაწევრება დღეისთვის სახეცვლილია. ძველი სასახლე საფსებით პასუხობს ფეოდალთა და ეპისკოპოსთა სასახლეების გვიან შუა საუკუნეებში გავრცელებულ ტიპს a-b-a სქემით²¹⁰ განაწილებული სათავსებით და ამ დროისთვის დამახასიათებელი შეისრული ფორმებით.

ძველ სასახლეს, რომელსაც ორნაწილიანი ნიშები და გუმბათისებრი გადახურვა მკვეთრად მატებს სიმაღლეს, ამავე ნიშნულში ჩატეული ორ სართულად განლაგებული სადგომები აგრძელებს ჩრდილოეთით მდებარე ოთხკუთხა კოშკამდე. გვიანი შუა საუკუნეების შიდა-ქართლის და თვით ქსნის ერისთავთა მღელვარე ისტორიის შესახებ შემონახული მწირი ცნობებითაც ირკვევა, რომ ახალგორის რეზიდენცია XVIII საუკუნის I ნახევარში სამჯერ დაზი-

ნებულა: 1721 წელს ქსნის ერისთავ შანშეს წინააღმდეგ გალაშქრებული ვახტანგ VI-ის მიერ გადაწვისას, 1735 წელს სპარსელების მიერ შიდა-ქართლის შემოსევისას, მოგვიანებით, კი, 1741 წელს – გივი ამილახვრის მიერ დარბევისას.

სასახლის კედლებს, რომლებიც გარდა მთავარი ფასადისა მთლიანად შეუღესავი აგურისაა, XVIII ს-ის აღნიშნული დაზიანებების შემდგომ განხორციელებული აღდგენითი სამუშაოების და ასევე, ძლიერი ხანძრის კვალი ატყვია, თუმცა ჩანს, თავდაპირველი ნაგებობის გეგმარებითი და მხატვრული გა-

დანწყვეტა ამ დროს არ შეცვლილა. ძველი სასახლე შეინარჩუნეს XIX ს-შიც, თუმცა ის ახალ გარსში მოაქციეს. ქსნის ერისთავებმა ახალგორის რეზიდენციაში მასშტაბური სამშენებლო სამუშაოები, ვფიქრობთ, ორ ეტაპად ჩაატარეს: საუკუნის დამდეგს ძველ სასახლეს, ორნაწილიანი ნიშებისა და გუმბათისებრი გადახურვის გამო გაზრდილი სიმაღლის მქონე სართულის ნიშნულის ფარგლებში, ჩრდილოეთისკენ, ორ სართულად განლაგებული სადგომები და მთელი ფასადის წინ გაყოლებული კოლონებიანი გალერეა უნდა დამატებოდა. საუკუნის II ნახევარში,

ახალგორის სასახლე. 1952 წლის ფოტო

²¹⁰ ეს პირობითი სქემა a-b-a სამეცნიერო ლიტერატურაში შემოიტანა ვ. ბერიძემ, გვიანი შუა საუკუნეების სასახლეებში გავრცელებული გეგმის დახასიათებისას, სადაც მწკრივად დალაგებულ ოთახებში დიდი სათავსო მოქცეულია მცირე ზომის სათავსებს შორის

დავით ერისთავის (1818-1889 წწ.) დროს²¹¹ კი, საფიქრებელია, დააშენეს ანალოგიური გეგმარების ზედა სართული, რომელსაც წინ ხის მრგვალ სვეტებს შორის ჩართული სამეურათალოვანი, აჟურულფარდებიანი და მოაჯირიანი გრძელი აივანი გააყოლეს, მუშარაბით დახურული განაპირა არეებით, რაც ტრადიციული a-b-a სქემის რეპლიკას წარმოადგენდა ფასადზე. ამით უნდა აიხსნას ახალგორის სასახლის მძლავრი დორიული კოლონების მწკრივითა და სამკუთხა ფრონტონიანი შესასვლელით გაფორმებული კლასიციზტური ქვედა ნაწილის მკაცრი სისადავისა და რენესანსული ღიობებით უხვად განათებული, ფართო, აჟურული აივნით გაფორმებული ზედა სართულის ნათელი კომპოზიციის კონტრასტული ხასიათი. მისი გარე დამუშავება ეხმიანებოდა შიდა მორთულობას – დარბაზების ინტერიერი მდიდრულად ყოფილა გაფორმებული სხვადასხვაგვარად წყობილი, ხის ძვირფასი ჯიშებით ინკრუსტირებული ფიგურული პარკეტით, მოხატული ქერით, კედლებით და სხვა კაზმულობით, რაც დროთა მსვლელობაში გაიძარცვა.

XIX ს-ში სასახლის მშენებლობასთან ერთად შეუქმნებიათ სათავდაცვო ნაგებობები: ძველ ფოტოზე წახნაგოვან კოშკზე შეუფერებელი კონუსური ფორმის საბურავი ჩანს, რაც ნაღებისგან დასაცავად გაუმართავთ.

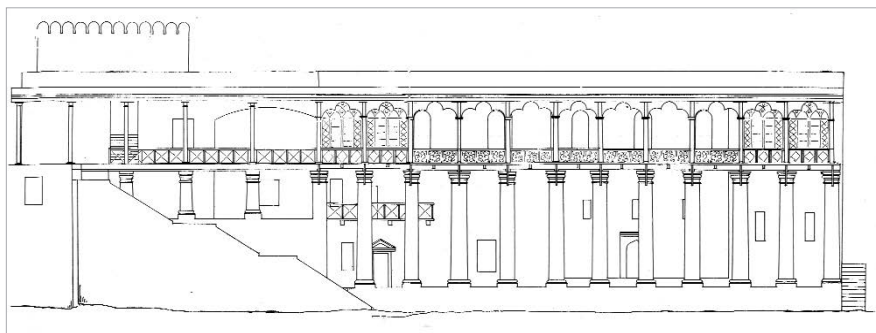
ახალგორის ხუროთმოძღვრულმა კომპლექსმა დღემდე დანაკარგებით (კარის მცირე ეკლესია, მარანი და სხვა სამეურნეო ნაგებობები) მოაღწია. ასე თუ ისე მოვლილ-ნაპატრონები და არქიტექტურულ სახეშენარჩუნებული სასახლე 1930-იან წლებამდე დაცული იყო ერისთავთა ხელში. შემდგომში, როცა აქ რაიკომი, განათლების განყოფილება და გერმანიასთან ომის დროს იარაღის საწყობიც კი განთავსდა, სასახლე გაპარტახდა, თუმცა, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ ბევრი რამის გადარჩენა ყოფილა შესაძლებელი: “უკანასკნელ ხანებამდე ქსნის ერისთავიანთ სასახლე ერთი ყველაზე უფრო სრული სახით იყო დაცული” და ეხლა თითქმის ისპობაო, გულისტკივილით აღნიშნავდა ისტორიკოსი დ. გვრიტიშვილი.

1985 წლიდან ახალგორის ქსნის ერისთავთა სასახლეზე დაიწყო სამუშაოები.²¹² სპეციალისტთა ჯგუფმა (არქიტექტორ-რესტავრატორები: მ. ბოჭორიძე, მ. აჯიაშვილი, ა. ელიშაშვილი) შეისწავლა ძეგლი, ჩაატარა აზომვები და დაამუშავა პროექტი, რომლის საფუძველზე

სასახლის I სართულის ოთახი. კამარა. 2005 წლის ფოტო

განხორციელდა რესტავრაცია – მოხდა დარბაზის ჩატკეული გადახურვის აღდგენა; გაიხსნა სასახლის ძველ ნაწილში ამოშენებული ნიშები და ცალკეული ღიობები, მოიხსნა ქოთურად განაწილებული ტიხრები და აღდგა გეგმარება; ძველი სასახლის კედლები გაიწმინდა ნალესობისა და შეთეთრებისგან, რის შედეგად გამოჩნდა შესანიშნავი ოსტატობით შესრულებული აგურის წყობა, ნალესობა და შეთეთრება მოიხსნა ფასადებზეც; გამაგრდა აგურის დაზიანებული კოლონები; ნაგებობას მხატვრული სახე დაუბრუნა ამ დროისთვის მთლიანად განადგურებული აჟურული აივნის აღდგენამ. სამწუხაროდ, არ მოხდა მუშარაბიანი ნაწილების რეკონსტრუქცია. სასახლესთან ერთად, ამავე დროს განხორციელდა გალავნის კედლების კონსერვაცია და ნაწილობრივი აღდგენა, ჩრდილოეთ კოშკზე ჩატარდა საკონსერვაციო სამუშაო, ასევე, შემორჩენილი კვადების მიხედვით ზოგადი ფორმით აღდგა შეიღსართულიანი კოშკის VI სართულის წინ არსებული დაკიდული ხის აივანი. კომპლექსმა მთლიანობაში მოწესრიგებული სახე მიიღო.

სასახლის ფასადი. ვ. ცინცაძის ნახაზი

211 Е. Такашвили, Археологические экскурсии, разискания и заметки, М., 1915, გვ. 127

212 სარესტავრაციო სამუშაოების კონსულტანტი იყო არქიტექტორ-რესტავრატორი ვ. ცინცაძე

2000 წელს ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტერში გამოვლინდა XIX საუკუნის დასაწყისის ორსართულიანი საეპისკოპოსო სასახლის საკმაოდ მოზრდილი ნაწილები. იგი ჩართულია მთავარი ტაძრის ჩრდილოეთით განლაგებულ სამსართულიან შენობაში. ამ სამონასტრო ნაგებობის ფასადი სამხრეთისკენაა მიმართული. პირველი სართული თაღებითაა გახსნილი. მეორე და მესამე სართულს პილასტრისებრ შვერილებს შორის ამართული თაღები აუყვება. მათ შორის თაღოვანი ღიობებია ჩართული (მეორე სართულზე – შეწყვილებული, მესამე სართულზე – თითო). ნაგებობის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეს ფარავს უშუალოდ მასზე მიბჯენილი გვიანდელი შენობა.

წერილობითი წყაროების და საარქივო დოკუმენტების მოშველიებით გაირკვა, რომ სასახლე აგებულია იოანე მაყაშვილის მიერ, რომელიც იყო “... სიღნაღისა და ქიზიყის მიტროპოლიტი და კავალერი”;²¹³ “საჩინო მწყემსი ბოდბელ-მიტროპოლიტი სანატრელი იოანე კახთა თავადთაგანი”.²¹⁴

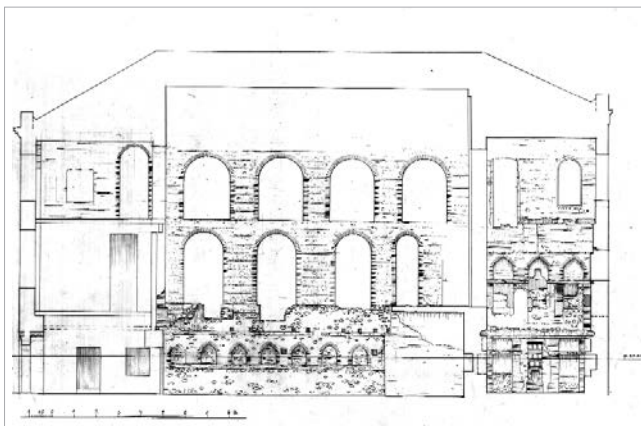
იოანე ბოდბელმა ცხოვრების ხანგრძლივი და საინტერესო გზა განვლო (1743-1837 წწ). მისი მოღვაწეობა დაემთხვა XVIII საუკუნის დასასრულისა და XIX საუკუნის დასაწყისის, დიდი ცვლილებებით აღსავსე ეპოქას საქართველოში. იგი გარდაიცვალა 94 წლის ასაკში, დაკრძალულია – ბოდბის ტაძარში.

სასახლის შესახებ უძვირფასეს ცნობებს გვანდის იოანე ბოდბელის მიერ 1836 წელს შედგენილი ანდერძი, სადაც ავტორი თავად აღწერს შენობას: “ზე-

სამოსანტრო შენობა, რომელიც მოიცავს საეპისკოპოსო სასახლის ფრაგმენტებს. 2000 წლის ფოტო

ვით სასახლე ჩვენი სადგომი. ძირას საჯინიბო თავს და ბოლოს ორი ოთახი სტუმართ სადგომი. იმას ზემოთ სასახლე თავის ოთახი და ამასთან ზალა დიდი. ზალაზედ მობმული ბოლოს ოთახი ყიზილბაშური. მეორე რიგობაში თავს სალოცავი სახლი, მასთან მობმით საბურბაღე სახლი. ესე იგი ჩაის, ჩაის იარაღისა, სტოლის იარაღისა, ბუთლიკის საქსონისათვის შესანახი. ამაზედ მობმით საფენის დასაწყობი ოთახი და სტოლებისა და სხვისა რა შანდრის, ამაზედ მობმით ეკლესია სასახლისა მღუთის მშობლის მიძინებისა, რომელიც შემკობილ არს ჩოქულთმის კანკელით, ხატი კანკელი ვარაყით დახატული და ზედ ეკლესია მხატვრობით დახატული და თილის ქვით დაფენილი, ესენი სრულებით ჩვენგან არი გაკეთებული... ესე ყოველივე არის ჩვენი შრომით და ხარჯით გაკეთებული, რომელსა განიხილავთ თვალითა თქვენითა თუ რაოდენი შრომა დადებულ არს და ჭირნახული. თვით

სამოსანტრო შენობის ქრილი

²¹³ ნაწყვეტი ბოდბის ტაძრის დასავლეთი შესასვლელის თავზე მოთავსებული წარწერიდან

²¹⁴ ნაწყვეტი იოანე ბოდბელის საფლავის ეპიტაფიიდან

თვალთა თქვენითა განიხილავთ”.²¹⁵

ნაგებობის შეფასება მოცემულია აგრეთვე, ბატონიშვილი ვახუშტის ნაშრომის გადამწერის, დავით ინანიშვილის კომენტარებში: “აღაშენა ყოვლად სამღუდელთა იოანე ბოდბელმა მაყაშვილმა სასახლე ფრიად კეთილი და ეკლესია, მცირე, სასახლეშივე, დაუჯდომლობისა, ფრიად კეთილშეგანიერი, არს სასახლე ორგვარი – რუსთა და ყიზილბაშთ გვარისა, ერთად საყდრითურთ, ფრიად საქებელი”.²¹⁶

ძეგლის გახსნის და საარქივო მასალის შეჯერების შედეგად შესაძლებელი გახდა სასახლის თავდაპირველი სახის დადგენა. იგი წარმოადგენდა ანფილდური გეგმარების მქონე, რიყის ქვით და აგურით ნაგებ ორსართულიან შენობას.

მეორე სართულს ეზოს მხარეს ჰქონდა ლოჯია-აივანი და მუშარაბიანი შუშაბანდი. პირველი სართულიდან მეორეზე ასასვლელი კიბის მარში იწყებოდა შენობის სამხრეთ – აღმოსავლეთ კუთხეში და აუყვებოდა ნაგებობის გვერდით ფასადს, სადაც მოაჯირიანი ბაქნის სახით სრულდებოდა. აქედან შესაძლებელი იყო მეორე სართულის ლოჯია-აივანზე მოხვედრა, ხოლო შემდეგ – ოთახებში. შენობას ზურგის მხარესაც გააჩნდა ლიობები, რომლითაც აქ არსებულ ბაღში შეიძლებოდა გასვლა.

რაც შეეხება ცალკეული სათავსების ფუნქციას, პირველ სართულზე განთავსებული იყო საჯინიბო.

თახჩებიანი ოთახი პირველ სართულზე. 2000 წლის ფოტო

ბოდბის წმ. ნინოს მონასტრის საერთო ხედი, ცენტრში – იოანე ბოდბელის სასახლე. XIX-XX საუკუნეების მიჯნის ფოტო

იგი წარმოადგენს წაგრძელებულ სათავსს, რომლიც სიგრძივად გაყოფილია, გეგმაში სწორკუთხა, უხეშად თლილი ხის სვეტებით. საჯინიბოს კედლებში თაღოვანი და სწორკუთხა თახჩებია. კედლის სისქეში დატანებულ ხის ძეგლებზე ცხენის მისაბმელი რგოლებია შერჩენილი. საჯინიბოს ორივე მხარეს კარგად იკითხება თახჩებიანი “სტუმართ სადგომი ოთახები”. მათ კედლებში არსებული ჰორიზონტალური ხის სარტყელები შუაზე ყოფს კედლის სწორკუთხა ნიშებს და სარკმლებს. ორივე ოთახს პირველი სართულიდან დამოუკიდებელი შესასვლელიც ჰქონია.

სასახლის პირველი სართულის მეორე რიგში არსებული სათავსები სამეურნეო დანიშნულების იყო. შენობის მეორე სართულის დასავლეთ ნაწილში განთავსებული ორი ოთახი, რომელიც იოანე ბოდბელის სამყოფს წარმოადგენდა, გადიოდა მუშარაბიან შუშაბანდში, საიდანაც ალაზნის ველის ვრცელი პანორამა იშლებოდა.

მეორე სართულის აღმოსავლეთ ნაწილში არსებულ სათავსს იოანე ბოდბელი “ყიზილბაშურ” ოთახს უწოდებს. მისი კედლები ხის ჰორიზონტალური სარტყელებითაა დანაწევრებული, რომლებიც შუაზე ყოფს შეისრული თალით დასრულებულ ნიშებს და მათ ქვევით არსებულ სწორკუთხა ლიობებს. როგორც პირველი, ასევე მეორე სართულის ოთახებს, ხის ბრტყელი გადახურვა ჰქონდა. შენობა დახურული იყო ოთხკალთა, კრამიტით დაბურული სახურავით.

²¹⁵ იოანე ბოდბელის ანდერძი, საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 489, საქმე 5647, აღწერა 1, გვ. 118

²¹⁶ ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 542, სქ. 4

სასახლის მუშრაბიანი შუშაბანდი. XIX-XX საუკუნეების მიჯნის ფოტო

გეგმარებითი სტრუქტურით, ფუნქციური დანაწილებით და მხატვრული გადანწყვეტით იოანე ბოდბელის ნაგებობა იმ სასახლეების მსგავსია, რომელსაც აგებდნენ მსხვილი ფეოდალები და მაღალი სასულიერო წოდების პირები. ასეთია IX-X სს. სასახლეები კახეთში: კვეტერა, ნეკრესი, ვანთა, ვაჩნაძიანი, ჭერემი. ამავე პერიოდისაა სასახლე ზემო ნიქოზში. მათსავე რიცხვს მიეკუთვნება XIII საუკუნით დათარიღებული “მონასტრის” სატრაპეზო. საბა ტუსიშვილის სასახლე (XVIII ს.) ნინოწმინდაში, ხობის მონასტრის სასახლე (XVIII ს.) დასავლეთ საქართველოში და “გარიყულა” ქართლში (XIX ს-ის 50-იანი წლები).

აღნიშნულ ნაგებობებს ერთმანეთთან აკავშირებს გეგმის ერთგვაროვანი სტრუქტურა; სართულიანობა (იშვიათი გამონაკლისის გარდა სასახლეები ორსართულიანია); ფუნქციური დანაწილება სართულების მიხედვით (ქვედა სართული – სამეურნეო. ზედა – საცხოვრებელი და სადარბაზო).

მეორე სართულზე მათ აუცილებლად გააჩნდა მოზრდილი დარბაზი, რომელსაც ორივე მხრიდან ემიჯნება მცირე ზომის ოთახები. ზედა სართულზე ასასვლელად გამოიყენებოდა გარედან მიშენებული კიბე.

დიდი ყურადღება ექცეოდა ადგილმდებარეობის შერჩევასაც. სასახლე იდგმებო-

და მაღალ ადგილზე, საიდანაც ფართო პანორამა იშლებოდა.

მიტროპოლიტ იოანე მაყაშვილის სასახლეში ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი ნიშანი სახეზეა. გვიანი შუა საუკუნეებისათვის სახასიათო ირანული გავლენა აქ სპეციფიკურადაა გამოვლენილი. თვით იმ ოთახშიც, რომელსაც იოანე ბოდბელი “ყიზილბაშურს” უწოდებს, სპარსული არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი ღიობების ორსინათლიანობა დარღვეულია. მათი ზედა ნაწილი ამოქოლილია და ისინი, ფაქტობრივად, კედლის თალებს წარმოადგენს. ამას ემატება ისიც, რომ თალების ისრული მოყვანილობა სათავის ბრტყელ გადახურვასთან სრულიად სხვა სურათს იძლევა. აღსანიშნავია შენობის “გახსნილი” ხასიათიც. იგი არ არის იზოლირებული, რაც ეწინააღმდეგება აღმოსავლურ ტრადიციას.

სასახლის ინტერიერში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქართული, ევროპული და აღმოსავლური წარმომავლობის ავეჯი, ფარდაგები, ხალიჩები და საყოფაცხოვრებო ნივთები.

იოანე ბოდბელის გარდაცვალების შემდეგ (1837 წ.) მისი სასახლე, როგორც ჩანს, ერთ ხანს უცვლელად იდგა, გადაკეთებები უფრო მოგვიანებით, XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაიწყო. 1860 წლით დათარიღებულ საბუთში ნათქვამია, რომ საჯინიბო უნდა გადაკეთდეს სასტუმრო ოთახად.²¹⁷

“ყიზილბაშური” ოთახი. 2000 წლის ფოტო

²¹⁷ საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 500, აღწერა 6, საქმე 22, გვ. 3-4

1862 წელს ბოდბეში მიაველინეს სინოდალური კანტორის არქიტექტორი, რომელიც აღნიშნავს, რომ სასახლის ქვედა სართულიდან სასწრაფოდ უნდა იქნას გადატანილი საჯინიბო, რადგან ის აზიანებს შენობას. იმავე არქიტექტორის შეფასებით ნაგებობის ზედა სართული შესანიშნავ მდგომარეობაშია, მხოლოდ სახურავია მცირეოდენ შესაკეთებელი.

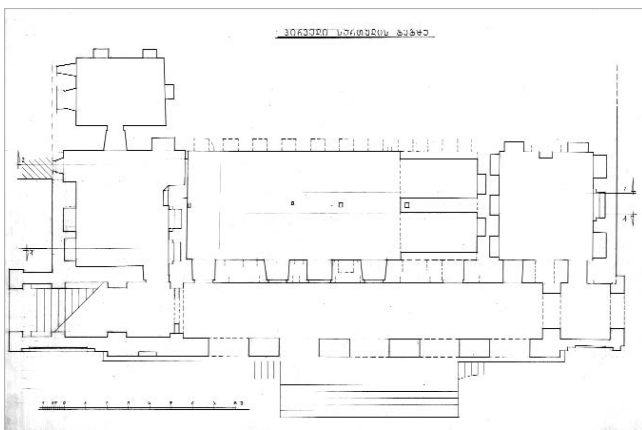
საჯინიბოს გატანის საკითხი 1863 წელსაც აქტუალური ყოფილა.²¹⁸

მოგვიანებით ეს სათავსი მართლაც გადააკეთდა სასტუმროდ. ამავე პერიოდში განიცადა ცვლილება გვერდითა ოთახებმა – გაიჭრა ფანჯრები და შესასვლელები სამხრეთ კედელში, ხოლო ჩრდილოეთ კედელთან გამართეს ლუმელი.

1899 წლიდან დაიწყო ნაგებობის ძირეული გადაკეთება. პირველი სართულის საფასადო ნაწილში ბოლო დრომდე შემონახული იყო მარმარილოს ფილაზე შესრულებული რუსული წარწერა: “1899-го года Мая 9 дня Въ царствование Госуадаря Императора Николая II совершена закладка сего Храма во имя Святителя Николая. Высокопреосвященъишимъ Флавианом, Экзархом Грузии при первой настоятельнице сей обители Игумении Ювеналии”.

XIX-XX სს. მიჯნაზე შენობას მთლიანად მოხსნეს ლოჯია-აივანი, მუშარაბიანი შუშაბანდი და დაადგეს მესამე სართული. ნაგებობამ მიიღო დღევანდელი სახე. მეორე და მესამე სართულებზე განათავსეს წმ. ნიკოლოზის ტაძარი. ამ გადაკეთების დროს ყველაზე ძლიერად იოანე ბოდბელის სამყოფი ორი ოთახი შეიღახა.

საბჭოთა პერიოდში აქ ჯერ საავადმყოფო ფუნქციონირებდა, შემდეგ – მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი. ამჟამად სასახლის გარკვეული ნაწილი ახლად რეკონსტრუირებულ შენობაში მოექცა.

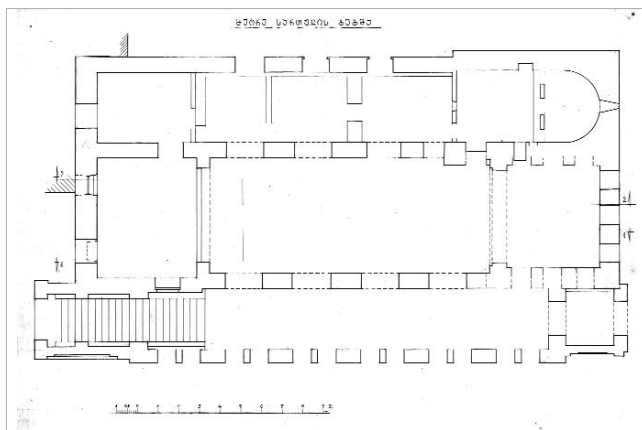

პირველი და მეორე სართულის გეგმები

სასახლის გახსნის პროცესი. 2000 წლის ფოტო

ბოდბეში ადრინდელი საეპისკოპოსო სასახლის არსებობის შესახებ ბოლო დრომდე არავისთვის იყო ცნობილი. ძველი შენობის ახალ ნაგებობაში შენარჩუნება წინასწარი განზრახვის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ კახელი ოსტატები, რომლებიც ასრულებდნენ მონასტრის მესვეურების დაკვეთას, ცდილობდნენ ბოლომდე არ წაეშალათ ბოდბელისეული სასახლის კვალი. ეს კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს ჩვენში არაერთგზის შემჩნეულ ტენდენციას – ნაგებობის ძველი ნაწილების შენარჩუნება (თუნდაც თვალს მოფარებული), რომელიც ახალ მოცულობაში ექცევა და მასთან ერთად აგრძელებს არსებობას.

²¹⁸ იქვე გვ., 10.

დღემდე ნანგრევებად მოღწეულ ქართულ სამეფო სასახლეთა შორის თელავის სასახლე ძირითადი მოცულობით მოღწეული ერთადერთი ნაგებობაა. ცნობილია, რომ ერეკლე II-მ თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი აქ გაატარა და აქვე გარდაიცვალა სამხრეთ-აღმოსავლეთ ოთახში. გამორჩეული ტიპოლოგიური, მხატვრულ-არქიტექტურული და ისტორიული ღირებულება სასახლეს განსაკუთრებული ინტერესის საგნად აქცევს.

ნაგებობა გალავანშემოვლებული და ბურჯებით გამაგრებული “ბატონის ციხის” ვრცელი ტერიტორიის აღმოსავლეთ ნაწილში დგას. რიყის ქვით ნაგებ ცოკოლის სართულს, რომელიც რელიეფის დახრილობის გამო სამხრეთისკენ უფრო მაღალია და სარდაფის სადგომებს შეიცავს, ეფუძნება სასახლის მთლიანად აგურით ნაშენი საცხოვრებელი სართული. ნაგრძელებული მართკუთხედის მოხაზულობის გეგმის ბირთვს წარმოადგენს გრძელი და ვრცელი სააუდენციო დარბაზი, რომელსაც სამი მხრიდან ვიწრო დერეფნები უვლის; შენობის კუთხეებში მცირე ზომის

ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან. 2006 წლის ფოტო

კვადრატული გეგმის საცხოვრებელი ოთახებია (სამხრეთ-აღმოსავლეთით – ორი) განლაგებული, ხოლო მათ შორის, ოთხივე ფასადზე ხის სვეტებიანი ღრმა უბეები იქმნება. სასახლის დერეფნები და უბეები ბრტყელი ჭერით არის გადახურული, დარბაზი და ოთახები შეისრულ საბჯენ თაღებზე დაყრდნობილი ასეთივე ფორმის კამარებით და გუმბათებით სრულდება. აგურის წყობაში დატანებული ხის ჰორიზონტალური სარტყლები ორსინათლიანი ლიობებისა და ორნაწილიანი ნიშების სისტემას ქმნის, სადაც ზედა სეგმენტები შეისრულთაღვანი ფორმისაა და არქიტექტურის სხვა მხარეებთან ერთად გვიანი შუა საუკუნეების ქართული საერო არქიტექტურისთვის დამახასიათებელ ირანული კულტურის გავლენას ამჟღავნებს. ლიობების ორსინათლიანობა და კამაროვანი გადახურვები ერთსართულიან ნაგებობას შთამბეჭდავ სიმაღლეს სძენს. დღემდე შემორჩენილ ფეოდალთა და ეპისკოპოსთა ამ დროის ანფილადური, ან ორმაგანფილადური გეგმარებითი ტიპის რეზიდენციებთან და სასახლეებთან შედარებით, თელავის სასახლის გეგმა რთულია და განვითარებული, თუმცა მათთვის დამახასიათებელი სათავსთა

საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან რესტავრაციამდე. 1970-იანი წლების ფოტო

განაწილების a-b-a სქემა²¹⁹ აქაც შენარჩუნებულია და ოთხივე ფასადზე ვლინდება.

წინასწარი კვლევისა და ისტორიულ წყაროთა ცნობების საფუძველზე თელავის სასახლე XVII ს-ის 60-იან წლებში არჩილ მეფის აგებულად არის მიჩნეული, II ეტაპის მშენებლობა 1706 წელს, გამაჰმადიანებული ქართველი მეფის დავით იმამ-ყული-ხანის სახელს უკავშირდება.²²⁰

XVIII ს-ის შუა წლებიდან საუკუნის ბოლომდე კი ერეკლე II-ს, რომელიც ხშირად და ხანგრძლივად ცხოვრობდა თელავის სასახლეში, უნდა დაეხურა ღია ლივანები და ბრტყელჭერიანი ოთახები მოეწყო აქ.

XIX ს-ის დამდეგიდან მიტოვებული და დაზიანებული შენობის აღდგენის ორი მცდელობა – 1837 წელს წამოწყებული ბარონ როზენის მიერ და შემდგომ, 1845 წელს მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვის ხელშეწყობით,

ძეგლის გახსნის პროცესი. 1979 წლის ფოტო

რისთვისაც სოლიდური თანხა ყოფილა გამოყოფილი – უშედეგოდ დასრულდა, მოუწესრიგებიათ მხოლოდ სამხრეთ-აღმოსავლეთი ოთახები, რის შემდეგ სამუშაო აღარ გაგრძელებულა. 1860 წელს სავალალო მდგომარეობაში მყოფი სასახლე გადაეცა წმინდა ნინოს ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოებას, ხოლო 1864 წელს დაიწყო სარეკონსტრუქციო სამუშაოები აქ წმინდა ნინოს კეთილშობილ ქალთა სასწავლებლის განსათავსებლად.

მშენებლობას საწყის ეტაპზე უძღვებოდა არქიტექტორი ა. ზალცმანი, რომელმაც გაათანამედროვა შენობის არქიტექტურის ხასიათი, მოშალა ლიობების ორსინათლიანობა, გააფართოვა ისინი და გადააკეთა მაღალ, შეისრულთალოვან, გუთური ტიპის ფანჯრებად. სამხ-

ხედი ჩრდილო-დასავლეთიდან, რესტავრაციამდე. 1978 წლის ფოტო

რეთიდან და აღმოსავლეთიდან დააშენეს II სართული, რომლის განაპირა ნაწილები გასცდა სასახლის ფარგლებს და დაემატა მოკლე მკლავები, რომელთაგან ჩრდილოეთისა მიეზღინა ამ მხარეს მდგარ მცირე სამლოცველოს. საბოლოოდ, შეიცვალა გეგმის გარე კონტური, შიდა გეგმარება, სასახლის შენობა უსახური არქიტექტურის გარსში მოექცა და ფასადებისა, თუ ინტერიერის მხატვრული დამუშავებიდანაც არაფერი გადარჩა. 1912 წელს, სასახლის სამხრეთ-დასავლეთით, მოკლე მკლავს მიედგა სასწავლებლის ახალი, დიდი კორპუსი, რამაც კიდევ უფრო გაუგებარი გახადა საერთო სტრუქტურა.

სარესტავრაციო სამუშაოების დაწყებისას, 1976 წელს, სასახლის ბირთვი საკმაოდ უსახურ, სხვადასხვა დროის დანამატების შემცველ არქიტექტურულ კომპოზიციაში იყო ჩაკარგული. არქიტექტორ-რესტავრა-

მეორე სართულის იატაკის ქვეშ მოქცეული გუმბათური გადახურვა და წყლის გადასაყვანი მილი. 1978 წლის ფოტო

²¹⁹ ეს პირობითი სქემა – a-b-a სამეცნიერო ლიტერატურაში შემოიტანა ვ. ბერიძემ, გვიანი შუა საუკუნეების სასახლეებში გავრცელებული გეგმის დახასიათებისთვის, სადაც მწკრივად დალაგებულ ოთახებში დიდი სათავსო მოქცეულია მცირე ზომის სათავსებს შორის ²²⁰ ლ. რჩეულიშვილი, თელავი, თბ., 1963; ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, I ტომი, თბ., 1983, გვ. 219-221; ლ. რჩეულიშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1994, გვ. 193-316

ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან. 2006 წლის ფოტო

ტორთა ჯგუფმა (ზ. მელვინეთუხუცესი, თ. აბრამიშვილი, ზ. სეხნიაშვილი), შენობა ჯერ სანყის მდგომარეობაში აზომა, განმეორებით კი – ნალესობის მოხსნის მერე, რამაც სერიოზული ამოცანის წინაშე მდგარ რესტავრაციის პროექტის ავტორს (არქიტექტორ-რესტავრატორი ზ. მელვინეთუხუცესი) თავდაპირველი სამშენებლო ფენების გამოყოფის საშუალება მისცა – მოხდა ჩაშენებული ლიობებისა და ნიშების გახსნა, შესრულდა შურფები და ზონდაჟები სარდაფისა და საცხოვრებელი სართულის ფარგლებში, სახურავზე, რომელიც XIX ს-ში დაშენებული სართულის იატაკის ქვეშ იყო მოქცეული, და ასევე სასახლის მიმდებარე ტერიტორიაზე.²²¹

გამოიკვეთა ისტორიული ნაგებობის გეგმის კონტური. ნატურაში კვლევის შედეგად დაზუსტდა არსებითი კვანძების გადაწყვეტა – კედლებში დატანებული ხის ჰორიზონტული სარტყლების სისტემა, ლიობებისა და ნიშების ორნაწილიანობა, მათი განლაგება, ბუხრის ადგილები, გადახურვისა და წყლის გადაყვანის სისტემა.

დიდი სიფრთხილით განხორციელდა არსებული კვალების გახსნა და შესწავლა²²² განსაკუთრებით დაზიანებულ არეში – ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხის ოთახის და აივნის მომიჯნავე მონაკვეთში და ამავე ხაზის გაგრძელებაზე დარბაზსა და აღმოსავლეთ აივანს შორის არსებული კორიდორის ნაწილში.

1981 წელს საბჭოს გადაწყვეტილებით სასახლე თავისუფლდა გვიანდელი დანამატებისგან. მიმდინარე სამუშაოების პარალელურად გამუდმებით ხდებოდა ახალი მონაცემების ეტაპობრივი განხილვა სამეც-

ნიერო საბჭოს სხდომებზე. იყო საკითხები, რომლებიც აზრთა სხვადასხვაობას იწვევდა. ერთი ასეთი, მნიშვნელოვანი მეთოდური საკითხი იყო დერეფნის ორსართულიანობის აღდგენა: ეჭვს იწვევდა დარბაზის სამხრეთი ვიწრო დერეფნის პერიმეტრზე გახსნილი რეგულარული, მცირე მანძილით დაცილებული კოჭის ბუდეების დანიშნულება. კოჭები და მათ ზემოთ, კედლებზე დარჩენილი ფიქრებისა და ნალესობის კვალი პროექტის ავტორს არწმუნებდა, რომ ეს სართულშია გადახურვის სისტემის ნაშთი იყო.

ჩრდილო-აღმოსავლეთი ოთახის დასავლეთ კედელზე გაიხსნა ბანზე ასასვლელი, თავდაპირველად ორ კედელს შორის ჩასმული გარედან შემომაგალი კიბის გრძელი მარშის საფეხურების კვალი. დერეფნის II სართულთან დამაკავშირებელი მოკლე მარშის საფეხურების ანაბეჭდები გამოჩნდა ამავე უჯრედში, ქვედა დონეზე, კუთხის ოთახის კარიდან სამხრეთით. ამ კიბის არსებობამ დამაჯერებელი გახადა კოჭის ბუდეებისა და იატაკის ანაბეჭდების სართულშია გადახურვის ელემენტებად მიჩნევა. კორიდორების ორსართულიანობამ თავის მხრივ ახსნა მოუძებნა II სართულის კედლების ზედა ნაწილში არსებული მცირე ზომის ნიშების მაღლა განთავსებას. ცენტრალურ საისტორიო არქივში მოგვიანებით მოძიებულ არქიტექტორ ა. ტატიშჩევის გეგმის ანაზომზე (შესრულებულია 1837 წელს, ბარონ როზენის დავალებით²²³), დაფიქსირებული იყო შენობის ბანზე ასასვლელი კიბე. საბჭომ მხარი დაუჭირა რესტავრაციის პროექ-

ბანზე ასასვლელი კიბის კვალი. 1979 წლის ფოტო

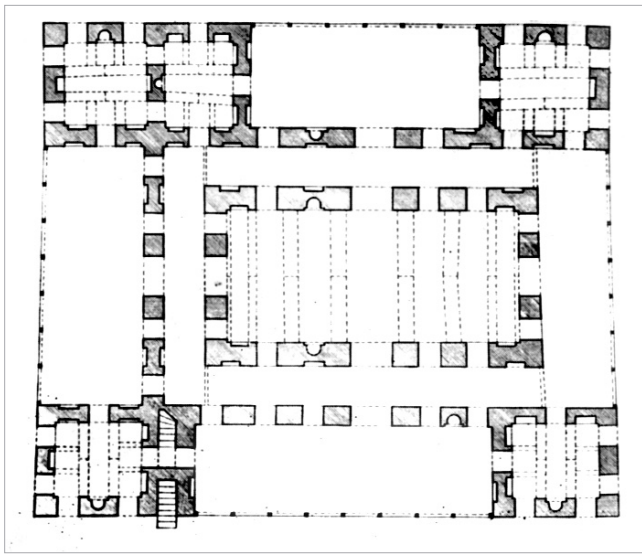
²²¹ არქიტექტორ-რესტავრატორ ზ. მელვინეთუხუცესის მოსაზრებით, რაც ძირითადად ძეგლის ნატურაში კვლევის მონაცემებს ეყრდნობა, სასახლე იმამ-ყული-ხანის მიერ უნდა იყოს აშენებული

²²² ეს კედელი და მის გაგრძელებაზე არსებული კორიდორი ჩრდილოეთის აივნის აღმოსავლეთის კიდეში დანგრეული იყო XIX ს-ის რეკონსტრუქციის დროს, როცა გრძივ, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის კორიდორებს ოთახებთან დამაკავშირებელი გამანაწილებელი ფუნქცია მიენიჭა, ხოლო აღმოსავლეთის კორიდორის მოშლით აივანი სასწავლებლის ფართო ჰოლად გადაკეთდა

²²³ ბარონ როზენს უარი უთქვამს სასახლის საოლქო სასამართლოდ გადაკეთების მთხოვნელთათვის და სურვილი გამოუხატავს ალედგინათ დანაკარგები, რაც ბუნებრივია მოყვებოდა მანამდე რუსი სამხედრო მოხელის აქ ცხოვრებას და დარბაზის საჯინიზოდ გამოყენებას. იხ. ლ. რჩეულიშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1994, გვ. 209

ტით გათვალისწინებულ ორსართულიანი კორიდორების აღდგენის საკითხს.²²⁴

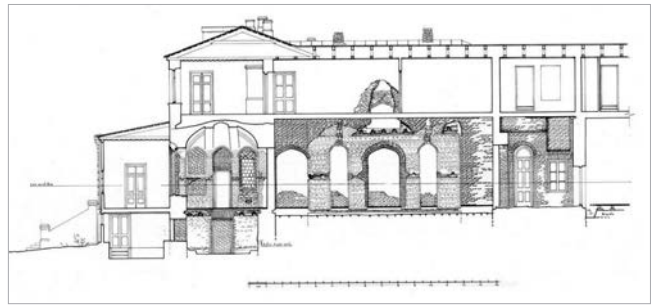
ხელოვნებამცოდნე ლევან რჩეულიშვილი აღნიშნავდა: – “... საჭირო გახდა ღრმა კვლევითი სამუშაოს ჩატარება, როგორც საარქივო დოკუმენტების გამოვლენა-შესწავლის მხრივ, ასევე თვით ძეგლზე ფაქტობრივი მონაცემების გამოვლენის თვალსაზრისით. რესტავრატორებმა დიდი გულისყურით და მონდომებით, ზოგჯერ რიგ დაბრკოლებათა გადალახვითაც კი, შეასრულეს აღნიშნული სამუშაოები. დღეისათვის ძეგლის პირველი ფენა გამოვლენილი გვაქვს – არაა დარჩენილი ყურადღების გარეშე არც ერთი დეტალი, ჩამარხული და გამოუვლენელი სასახლის ნაშთები”, თუმცა აქვე გამოთქვამდა მოსაზრებას, ჩატარებული კვლევა დარჩენილიყო გრაფიკული დოკუმენტაციის სახით.²²⁵

სასახლის გეგმა

საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება ნაგებობის მხატვრული სახის აღდგენა მომხდარიყო ძეგლის ნატურაში კვლევის მონაცემებზე დაყრდნობით და პარალელურად მიხედვით. ადგილზე შემონახული კოჭის კვალების მიხედვით პროექტის ავტორმა დაამუშავა ასევე, სასახლის გრაფიკული რეკონსტრუქცია ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ლივანების ზემოთ II სართულის აივნების დამატებით, რაც მოსაზრების სახით დარჩა.

რესტავრატორმა მაქსიმალურად განზოგადებული ფორმით მოახერხა ფასადების დეკორატიული ელემენტების გადანაცვლება, ცალკეულ საკითხში მან ანა-

სასახლის ჭრილი

ლოგად ნუხის შექიხანების სასახლე გამოიყენა, შებეკების თემის დამუშავებისას გამოიყენა XVI-XVII სს-ების წერეთლისეული “ვეფხისტყაოსნის” მინიატურის მოტივი.²²⁶ ინტერიერში კედლები გაჯით შეიღეს, ფასადებზე კი, აგურის წყობა შეუღესავი დარჩა. სამუშაოების ბოლო ეტაპზე, გეორგიევსკის ტრაქტატის 1983 წლის საიუბილეო თარიღთან დაკავშირებით ხელისუფლების მოთხოვნის საფუძველზე რესტავრაციის დასრულება დაჩქარდა, რამაც მშენებლობის ხარისხის გარკვეული ხარვეზები განაპირობა.

საბოლოოდ, ქართულ სარესტავრაციო პრაქტიკაში ერთ-ერთმა რთულმა ძეგლმა, რომელიც გადაკეთებებით უხეშად იყო სახეცვლილი, ნატურაში კვლევისა და საარქივო მასალის შეჯერების საფუძველზე, დანამატების მოშლის კვალდაკვალ თავდაპირველი გადანაცვლების აღდგენის გზით, დაიბრუნა გეგმარებითი სტრუქტურა და ზოგადი მხატვრული სახე. საერო არქიტექტურის მწირად მოღწეულ ნიმუშებს შემატა ირანული არქიტექტურით შთაგონებული შესანიშნავი სამეფო სასახლე, თუმც მოკლებული დამახასიათებელ მდიდრულ სამკაულსა და ბრწყინვალეობას, მაგრამ შეძლებისდაგვარად თავისუფალი მოგონილი დეკორატიული ელემენტებისგან.

გრაფიკული რეკონსტრუქცია.
ავტორი ზ. მელვინეთუხუცესი. 1982 წელი

²²⁴ კორიდორების ორსართულიანობის იდეას არ იზიარებდა ხელოვნებამცოდნე ლ. რჩეულიშვილი

²²⁵ ლ. რჩეულიშვილი ეჭვობდა, რომ სასახლის აღდგენის შემთხვევაში შედეგი იქნებოდა XX ს-ის 80-იანი წლების ეკლექტიკა; იხ. ლ. რჩეულიშვილი, თელავის “ბატონის ციხის” არჩილისეული სასახლის რესტავრაციის ირგვლივ, ძეგლის მეგობარი, №60, 1982, გვ. 61-64

²²⁶ ი. ხუსკივაძე, XVI-XVII საუკუნეების მინიატურა, თბ., 1977? გვ. 17

სოფელ ქვემო ჭალაში (კასპის რ-ნი) შემორჩენილ ამილახვრების მთავარი ციხე-დარბაზი მაღალი გალავნის შიგნით კომპაქტურად თავმოყრილი კოშკების, სასახლის, ეკლესიისა და კარიბჭისგან შედგება. რეზიდენციის სხვადასხვა ფუნქციის შენობები XVII-XVIII სს. რთულ და არასტაბილურ ისტორიულ ვითარებაში (ყიზილბაშობა, ლეკიანობა, შიდა დაპირისპირებები) ცხოვრებისა და თავდაცვის მოთხოვნებს ერთდროულად უზრუნველყოფდა.

მშენებლობის საწყისი პერიოდიდან შემორჩენილია ძუნწად, თუმცა დახელოვნებით ნაკვეთი სამკაულით მორთული დარბაზული ეკლესია, რომლის თარიღი აღმოსავლეთ ფასადზე არსებულ დაზიანებულ წარწერაშია მითითებული – ეკლესია ჯვარპატიოსანი გივი ამილახვრის დაკვეთით აუგია სახლთუხუცეს პაპუა ქარუმიძეს XVII ს-ის 70-80-იან წლებში (ინტერიერში არსებული მოხატულობაც XVII ს-ისაა). მოგვიანებით ეკლესიაზე დასავლეთიდან მიუშენებიათ სამრეკლო-კარიბჭე. XVIII ს-ის შუა წლებიდან კი, ეს ნაგებობები, მშენებლობის შემდგომ ეტაპზე შემოშენებული ციხე-დარბაზის გალავნის ჩრდილოეთ გრძივ კედელში ჩაურთავთ. სამრეკლოს ფანჯატურის ნაცვლად აგურით ნაშენი საცხოვრებელი და სათავდაცვო ფუნქციის სართული გაუმართავთ და ზემოთ ქონგურებიანი და ნისკარტა სალოდებოთ აღჭურვილი ბანიანი საბრძოლო ბაქანი დაუმატებიათ. ამ მხრიდან ციხე

ამილახვრების ციხე-დარბაზი რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

გაძლიერებულად ყოფილა დაცული კუთხეებში აგებული მრგვალი კოშკებით.

ციხე-დარბაზის კიდევ ერთი, გალავნის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში ჩართული გეგმით ოთხკუთხა კოშკი ეზოს შიგნით მდგარა; მისგან მხოლოდ აღმოსავლეთი კედელია დარჩენილი ბუხრით და სარკმელ-ნიშებით. ნანგრევებად არის ქცეული წაგრძელებული ტერიტორიის საპირისპირო, დასავლეთ კიდეში მდგარი სასახლეც; შემორჩენილი კოჭის ბუდეები აჩვენებს, რომ ნაგებობა ორსართულიანი იყო, ბუხრებით, ქვემოთ ვიწრო და ზემოთ შედარებით ფართო სარკმლებით, II სართულთან დამაკავშირებელი გარე კიბით და ამავე სართულზე გაჯით კარგად გალესილი სათავსით.

ამილახვრების რეზიდენციის ნაგებობათა სხვადასხვა სამშენებლო პერიოდებზე არაერთგვაროვანი ხუროთმოძღვრული ფორმები, ფუნქციური ცვლილებები, განსხვავებული მასალა და წყობა მეტყველებს. ეკლესია და კარიბჭე-სამრეკლო ჩალისფერი და მოღვინისფრო ქვიშაქვის რეგულარული წყობით არის ნაშენი. თლილი ქვის ქვედა სართულებს კოშკად გადაკეთების დროინდელი რიყის ქვისა და აგურის თარაზული რიგების მონაცვლეობით ნაშენი ზედა სართულე-ბი მოსდევს.

ამილახვრების ციხე-დარბაზი რესტავრაციამდე. 1970-იანი წლების ფოტო

აგურისა და რიყის ქვის ჰორიზონტალური წყობის მონაცვლეობით არის ნაშენი დასავლეთით მდგარი მრგვალი კოშკიც, რომელსაც ანალოგიური ქონგურები და ნისკარტა სალოდეები ასრულებს. ციხე-დარბაზის დანარჩენი ნაგებობები კი ძირითადად რიყის ქვით არის ნაშენი, რომელსაც მხოლოდ ცალკეულ მონაკვეთებში ერთვის აგური.

XVIII ს-ში მრავალბრძოლაგადახდილ და დაზიანებულ ნაგებობებს, XIX ს-ში ჩანს, არაერთი გადაკეთება შეეხო, რამაც მათი თავდაპირველი სახის ცვლილება გამოიწვია. ამ დროისაა ციხე-დარბაზის ჩრდილო-აღმოსავლეთი მხრიდან შემოვლებული ლითონის აჭურული მესერი, რომელიც აქ არსებულ სასაფლაოს ფარგლავს.

XX ს-ის 80-იან წლებში ჩატარდა ქვემო-ჭალის ამილახვრების ციხე-დარბაზის საკონსერვაციო-გამაგრებითი სამუშაოები (პროექტის ავტორი არქიტექტორ-რესტავრატორი ასმათ ჭიკაძე). საკმაოდ მძიმე ფიზიკურ მდგომარეობაში მყოფი კოშკებისა და გალავნის დამასრულებელი ნაწილები – ქონგურები და სალოდეები – ნაწილობრივ მოშლილი იყო, კედლებს ბზარები ჰქონდა.

კოშკები რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

კარიბჭის ორთაღედი რესტავრაციამდე. 1974 წლის ფოტო

კარიბჭის ორთაღედი რესტავრაციის შემდეგ. 2010 წლის ფოტო

გაიხსნა კარიბჭე-კოშკის ჩაშენებული ქვედა სართულის შეისრული ორთაღედი სამხრეთი მხრიდან, აღდგა დაზიანებული საბრძოლო ბაქანი ქონგურებითა და სალოდეებით. III სართულზე, კოჭების შემორჩენილი კვადების მიხედვით სადა არქიტრაული კონსტრუქციის აივანი აღდგა. გამაგრდა ძლიერ დაზიანებული სასახლისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი კოშკის კედლები და საკონსერვაციო ფენა დაემატა. დაზიანებული დამასრულებელი წყობა და ქონგურები დაემატა დასავლეთის მრგვალ კოშკსა და გალავანს სამხრეთი მხრიდან. ამოშენდა გვიან გახსნილი დიდი ლიობები, მოიშალა გალავანზე გარედან შემოშენებული ფარდულები და მინაშენები. ჩატარებულმა სამუშაომ აღადგინა ქართლის მსხვილ ფეოდალთა – ამილახვრების ამ საგულისხმო კომპლექსის მხატვრული სახის მთლიანობა და მოსალოდნელი განადგურებისგან დაიცვა ნანგრევების სახით მოღწეული ნაგებობები.

ურბანული მემკვიდრეობის
დაცვის საკითხები

ბათუმი, ზოგიერთი კაზლად აღრიცხული შენობა მიმდინარე სარეაბილიტაციო სამუშაოების ფონზე

ქალაქი ბათუმი, როგორც ურბანული მემკვიდრეობის ნიმუში, ძირითადად XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისის მიეკუთვნება. ფეოდალურ ხანაში ის და მისი მიდამოები სადაო ტერიტორია იყო ოსმალეთსა და ქართულ სამეფო-სამთავროებს შორის. ბატონიშვილი ვახუშტის მიხედვით – “ზღვის შესართავზედ და ქოროხის ჩრდილოთ კიდურზედ არს ბათომი, მცირე ქალაქი და ციხე კარგი, ან უპყრავთ ოსმალთა”.²²⁷

XIX ს-ის ბოლო ათწლეულები მნიშვნელოვანი ცვლილებების ხანაა ქალაქის ისტორიაში. 1873 წ. ნი-

ზიდულია ორ-სამ სართულიანი სახლები, გაყვანილია მშენებელი მოკირწყლული ქუჩები, ვაჭრობა გაჩაღებულია, მთელ მსოფლიოსთან მიმოსვლაა გამართული, გახსნილია საქალებო და სავაჭო გიმნაზიები და სხვა დაბალი სასწავლებლები, საკრედიტო დაწესებულებანი, ქარხნები. თვალს გიტკბობთ ტროიკულ მცენარეებით შემკული ბაღები”.²²⁹

ლიტერატურული და საარქივო წყაროების მიხედვით, ბათუმში 1880-1890 წლებში სამშენებლო საქმიანობა მნიშვნელოვნად გააქტიურდა. მასალები შემოედინებოდა ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებიდან.

მაგალითად, გამომწვარი აგური ძირითადად ინგლისიდან და ნაწილობრივ რუსეთის სამხრეთიდან მოჰქონდათ; კრამიტი – მარსელიდან, ხოლო რკინა – შვედეთიდან.²³⁰

XX ს-ის დასაწყისში ძირითადად უკვე ჩამოყალიბდა ბათუმის ის ერთიანი მხატვრულ-ურბანული სივრცე, რომელიც გამოირჩევა კამერულობით, მოკრძალებული მასშტაბით და იმ განსაკუთრებული ხიბლით, რომელიც მხოლოდ ამ ქალაქისთვის არის დამახასიათებელი. ბოლო პერიოდის სარეაბილიტაციო სამუშაოების და ახალმშენებლობების შედეგად ქალაქმა საგრძნობლად იცვალა სახე.

სასტუმროები “Belle-Vue” და “Orientale”. XIX-XX სს-ის მიჯნა

კო ნიკოლაძე ასე ახასიათებს იმდროინდელ ბათუმს: “ბათუმი ქალაქი ასიოდე სახლს და ქოხს ჰქვია. ზოგი მათგანი დაბნნილი და შეტკეჩილი ფაცხაა, ზოგი ფიცრულია. ორიოდ შენობა ქვითკირისაც მოიძებნება”.²²⁸

როგორც თედო სახოკია აღნიშნავს, 1890-იან წლებში “... იმავე ქალაქში, რომელსაც მივარდნილი სოფლის სახელი უფრო შეჰფეროდა, და რომელშიც 4 970 სული მცხოვრები ირიცხებოდა, ითვლება 30 000 სული; “შეტკეჩილი ფაცხების” ალაგას წამო-

ყოფილი სასტუმრო “ორიენტალი”

ბათუმის ზღვისპირა განაშენიანების ზოგიერთი მსხვილმასშტაბიანი ნაგებობა თითქმის მთელ კვარტალს იკავებდა. ასეთი იყო XIX ს-ის დასასრულს აგებული ყოფილი სასტუმრო “ორიენტალი” (ი. გოგებაშვილის ქ. №8 / ნ. ჟორდანიას ქ. №1).

უკანასკნელ ხანებამდე ამ შენობაში შინაგან საქმეთა სამინისტრო იყო განთავსებული. ამჟამად იგი დანგრეულია, მიმდინარეობს ტერიტორიის მომზადება ახალი მშენებლობისთვის.

²²⁷ ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 792

²²⁸ “კრებული”, 1873 წ., №4, გვ. 31

²²⁹ თედო სახოკია, მოგზაურობანი, თბ., 1950, გვ. 249

²³⁰ Батум и его окрестности, Батум, 1906, гв. 380

საერთო ხედი. 2007 წლის ფოტო

ნაგებობას სწორკუთხა მოხაზულობის ორი შიდა ეზო ჰქონდა, ხოლო ფასადები სამი ქუჩისკენ იყო მიმართული. ი. გოგებაშვილისა და ნ. ჟორდანიას ქუჩების შესაყარზე შენობის მომრგვალებული კუთხე კრავდა კლასიციზტურ-ბაროკულ სტილში გადაწყვეტილ ფასადებს. თითოეულ მათგანზე რიზალიტის სახით გამოყოფილი იყო პარაპეტით დასრულებული ვერტიკალური ღერძი. ცენტრალურ მონაკვეთებს პარაპეტზე სამკუთხა ფრონტონები ჰქონდა დამატებული. ლითონის აფურულმოაჯირიანი აივნები მსუბუქ დეკორატიულ მახვილად აღიქმებოდა.

ასეთივე დატვირთვა ჰქონდა ი. გოგებაშვილის ქუჩის მხრიდან არსებული შესასვლელის წინ გამართულ პორტიკს, რომლის თავზე ტერასა იყო მოწყობილი.

2004-2010 წლების შუალედში ამ ისტორიულ ნა-

ი. გოგებაშვილის ქ. №8 / ნ. ჟორდანიას ქ. №1. ფასადის ფრაგმენტი. 2007 წლის ფოტო

გეგმობაზე ჩატარდა სარემონტო სამუშაოები, რომლის დროსაც მხატვრულად დამუშავებული თავდაპირველი ხის ალათები შეიცვალა მეტალოპლასტმასით, ხოლო 2010 წ. ძეგლის სტატუსის მქონე, ურბანული და გამორჩეული მხატვრულ-ისტორიული მნიშვნელობის ნაგებობა დაანგრის.

საქართველოს ბანკის შენობა (ყოფილი სამუსიკო სკოლა)

XIX-XX სს-ის მიჯნაზე აგებული, რენესანსულ-კლასიციზტური არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი ხუროთმოძღვრული დეტალებით გაფორმებული ორსართულიანი შენობა ფასადების უხვი მორთულობით და მაღალი სამშენებლო ოსტატობით გა-

მ. აბაშიძის პრ. №58 / 26 მაისის ქ. №20 შენობა რესტავრაციამდე. 2007 წლის ფოტო

მ. აბაშიძის პრ. №58 / 26 მაისის ქ. №20 შენობის შესასვლელის გაფორმება რესტავრაციამდე. 2007 წლის ფოტო და რესტავრაციის შემდეგ. 2011 წლის ფოტო

მოიჩვენა. ნაგებობის ორი ქუჩის გადაკვეთაზე არსებული ერკერი შპილიანი გუმბათითაა დასრულებული.

სარესტავრაციო სამუშაოები, რომელიც შენობას ჩაუტარდა 2009-2010 წლებში, პროფესიულ დონეზე შესრულებული (პროექტის ავტორი – არქიტექტორ-რესტავრატორი ნ. ზაზუნისვილი). თუმცა, სამწუხაროა, რომ მფლობელის მიერ მოგვიანებით შეიცვალა მთავარი შესასვლელი კარი, რომლის ფრამუგაში გამოსახული იყო ლირა და შენობის აგების თარიღი – 1899 წ.

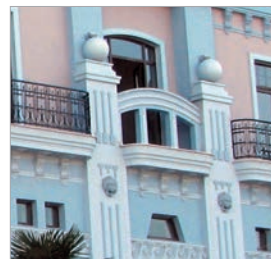
შენობა ი. გოგებაშვილისა და საიათნოვას ქუჩების გადაკვეთაზე

XX ს-ის პირველ ათწლეულში აგებული ორსართულიანი ნაგებობა მოდერნის სტილის ერთ-ერთ საინტერესო ნიმუშს წარმოადგენს ბათუმში. გოგებაშვილის ქუჩაზე (№16) ფრონტალურად გაშლილი ნაგებობა მართი კუთხით უხვევს საიათნოვას ქუჩისკენ (№1) და უერთდება იმავე სტილისა და მსგავსი არქიტექტურული მორთულობის მქონე შენობას – საიათნოვას ქ. №3.

ამჟამად ნაგებობაზე დაშენებულია ერთი სრული

ი. გოგებაშვილის ქ. №16 საიათნოვას ქ. №1. 2007 წლის და 2011 წლის ფოტო

ცენტრალური რიზალიტის ფრონტონი.
2007 და 2011 წლების ფოტო

სართული და მანსარდა, რამაც ნაწილობრივ შელახა მისი მხატვრული სახე.

მიიჩქმალა მოდერნისთვის დამახასიათებელი სხვადასხვა დეტალები. ხოლო გოგებაშვილის ქუჩის მხარეს არსებული მრუდხაზოვანი ფრონტონის მცენარეული მოტივი – აღარ არსებობს.

სახელმწიფო ბანკი

1900 წელს აგებული კუთხის შენობა (მ. აბაშიძის ქ. №25 კ. გამსახურდიას ქ. №12), ქალაქის განაშენიანებაში თავისი მასშტაბითა და იმპოზანტური იერით მნიშვნელოვან დომინანტს წარმოადგენდა. ორსართულიან ნაგებობას მოგვიანებით მესამე სართული დააშენეს, რომლის მხატვრულ-კომპოზიციური გადაწყვეტა შესანიშნავად შეერწყა არსებული ფასადების გაფორმებას.

ქვით მოპირკეთებული ფასადების ბრტყელი, გაშლილი ზედაპირი, ყოველ სართულზე სიმეტრიულად განთავსებული, სხვადასხვა მოხაზულობისა და სიდიდის ლიობების რიგით იყო დანაწევრებული.

აბაშიძის ქუჩის მხრიდან, გამორჩეულად და პომპეზურად გაფორმებული რიზალიტი, რუსტირებული, “გიგანტური” პილასტრებით შემოსაზღვრული სიბრტყით, რენესანსული, განიერ-თაღოვანი, კორინთული პილასტრებით ფლანკირებული ორმაგი ლიობებითა და რელიეფური, დეკორაციული საჭეჭი ქვით ხაზგასმული ცენტრით – უმაღლესად ყურადღებას. სწორედ აქ განთავსებულ მთავარი შესასვლელის ლიობის მრუდხაზოვანი ფრონტონის ცენტრში, მედალიონში, გამოკვეთილი იყო აშენების თარიღი. II სართულის დანარჩენი სიბრტყე კლასიციზტურ-რენესანსული რელიეფური სანდრიკებითა და გირლანდებით გაფორმებული პილასტრებით იყო დამუშავებული.

მოდერნის სტილში შესრულებული ლითონის აჟურული ცხაურითა და ჭედური დეკორით შემკული ხის კარი, ლითონის ჭიმკარი და გადმოკიდებული აივნის მოაჯირი, ორგანულად იყო ჩართული ფასადების კომპოზიციაში, რაც გამოკვეთილად ინდივიდუალურ იერს სძენდა შენობას.

ამჟამად, ეს სადა, მონუმენტური, გაფორმების თვალსაზრისით კლასიციზმურ-თავშეკავებული ნაგებობა, მნიშვნელოვნად სახეცვლილია. კუთხეს დაემატა კოშკურა მოცულობა, რომელიც მაღალი, ჭრელი კონუსური გუმბათით გადახურული ბელვედერით სრულდება. ბელვედერის მომრგვალებულ ფორმას ოთხივე მხრიდან ერკერები ემატება, რომლებიც ანალოგიური, ოღონდ ნახნაგოვანი კონუსური გუმბათებით გვირგვინდება. კიდევ ერთი, ბოლქვისებრი, ოქროსფერი გუმბათი ასრულებს დამატებული მანსარდის სართულის გადახურულ მრგვალ აივანს.

შენობას საპირისპირო კიდეში კი, ხის გადმოკიდებული აივანი ემატება, რომლის ქვეშ მოზაიკური პანოა მოცემული წმ. გიორგის გამოსახულებით. ეს კუთხე ტრაპეციის ფორმის მოოქროვილი გადახურვით სრულდება. ყველა კუთხე და გუმბათი ლითონის შპილით მთავრდება. ამგვარად სახეზეა ჭრელი, რუსული ბოლქვისებრი, ევროპული კონუსური გუმბათებით და ქართული ხის გადმოკიდებული აივნით, მოზაიკით, მოოქროვილი ქანდაკებებითა და კლასიციზმურ-რენესანსული ელემენტებით გაჯერებული, სრულიად ადრეული მხატვრულ-სტილისტური სახის მქონე ნაგებობა, რომელმაც დაკარგა თავისი სადა, სოლიდური სახე და მხატვრული მთლიანობა. იგი მკვეთრ დისონანსად შემოიჭრა არსებულ განაშენიანებაში.

ბანკის შენობა, 2007 წლის ფოტო

ბანკის შენობა, 2011 წლის ფოტო

წმ. ნიკოლოზის ეკლესია

წმ. ნიკოლოზის ეკლესია (ფარნავაზ მეფის ქ. №20) ყველაზე ადრეული საეკლესიო შენობაა ბათუმში (1863-1870 წწ.).

ტაძარი გეგმით წარმოადგენს “ჩანერილი ჯვრის” ტიპის ნაგებობას სამი შვერილი აბსიდით აღმოსავლეთიდან და ნართექსით დასავლეთი მხრიდან. ოთხ თავისუფლად მდგომ მრგვალ სვეტზე დაფუძნებული გუმბათი, კრავს შიდა სივრცეს. დასავლეთი პატრონიკეს თავზე სამრეკლოა აღმართული, რომლის ღია ფანჩატური სიმაღლეში ეკლესიის გუმბათს აღემატება. ნაგებობა განიერი, თაღოვანი სარკმლების მეშვეობით კარგად არის განათებული. გარედან, ეკლესიის განელილ, მძიმე, ჰორიზონტალურად განვითარებულ სხეულს, რომელზედაც ჯვრის მკლავებიც კი ოდნავ არის გამოყოფილი, აცოცხლებს ორი გუმბათის მძლავრი აქცენტი.

ეკლესიის ბოლოდროინდელ განახლებამდე (2010 წ.) ღია ფერში შელესილ-შეღებილი ფასადების გაშლილი ზედაპირი ასიმეტრიულად განთავსებული ღიობებით იყო დანაწევრებული. შესასვლელის წინ მოწყობილი ჩარდახი, საერო არქიტექტურის ელემენტების შემცველი ღიობების სადა მოჩარჩოება და სტილიზებული, სვეტებზე დაფუძნებული კარიბჭე-წინკარი – კლასიციზმურ სიმკაცრეს ანიჭებდა შენობას.²³¹

ამჟამად ტაძარი მთლიანად სახეცვლილია. მისი სადა, კლასიციზმური ფასადები მოპირკეთებულია

²³¹ ეკლესიის ინტერიერი მოიხატა 2002 წ. მამა იოსების (ვანაძე) მიერ

სამხრეთი ფასადი. 2004 წლის ფოტო

გაურკვეველი სტილის ქვისა და აგურის მონაცვლეობით შექმნილი ჰორიზონტალური ზოლებით, ეკლესიის ფასადებს, მთელ პერიმეტრზე მიუყვება აგურში შესრულებული გადამხული ჰორიზონტული გადანაკეცებით გაერთიანებული თაღოვანი დეკორი. სარკმლები გეომეტრიული ნახატივით დამუშავებული ვიტრაჟით არის შევსებული. გუმბათის ყელისა და სამრეკლოს ფანჯატურის ნახნაგები აგურში გამოყვანილი მორკალური თალით სრულდება, ხოლო სამხრეთი ფასადის მთავარი შესასვლელის თავზე, კრამიტის გადახურვიდან ამოზიდული “კოკოშნიკის” მსგავსი აგურშივე ამოყვანილი თალია მოცემული. ორივე გუმბათს ასრულებს ოქროსფრად მოვარაყე-

სამხრეთი ფასადი, 2011 წლის ფოტო

ბული, დადაბლებული, მრგვალი სფეროები. ნაგებობის ამგვარი გადანყვეტა ასოციაციას იწვევს XIX საუკუნის “რუსულ-ბიზანტიურ” სტილში შესრულებულ ნაგებობებთან, თუმცა, სავარაუდოა, რომ ეკლესიის აჭრელებული ფასადები მიუსადაგეს მიმდინარე სარეაბილიტაციო სამუშაოების შედეგად აღმოცენებულ, ქუჩის საპირისპირო მხარეს მდებარე “პიაცას” სახელით ცნობილ მოედანს.

წმ. ნიკოლოზის ეკლესიას განსაკუთრებული ისტორიული მნიშვნელობა გააჩნია. იგი პირველი მართლმადიდებლური ტაძარია ბათუმში და შეიძლება ითქვას, მისი მხატვრული სახის ასე შეცვლა? მით უფრო, რომ სტილისტურად, ეს აღრეული, გაურკვეველი, ეკლექტური მიდგომა უკარგავს შენობას თავდაპირველ სისადავესა და მხატვრულ მთლიანობას.

ბანკის შენობა №12/14 ზ. გამსახურდიას და მ. კოსტავას ქუჩების გადაკვეთასთან

ბათუმის ისტორიულ განაშენიანებაში მსხვილი მასშტაბით და მკაფიო ინდივიდუალურობით გამოირჩეულ, ზ. გამსახურდიასა და მ. კოსტავას ქუჩების გადაკვეთასთან მდგარ №12/14 სამსართულიან ნაგებობას ეროვნული მნიშვნელობის ძეგლის სტატუსი აქვს. 1905-1906 წლებში აგებული შენობა მოდერნის სტილის ადრეული ნიმუშია, რომლის უხვი საფასადო სამკაული დეკორატიული მოტივების მრავალფეროვნებით და შესრულების დახვეწილი ოსტატობით გამოირჩევა.

ნაგებობის საკვანძო მდებარეობა ორი ქუჩის გადაკვეთასთან განსაზღვრავს მის ურბანულ მნიშვნელობას. გეგმარება გზაჯვარედინთან არის მორგებული და ფართო ნახნაგით კრავს კვარტლის კუთხეს; ასეთი განთავსება ეხმარება მთლიანობაში გააზრებული საფასადო მხატვრული კომპოზიციის ერთდროულ აღქმას.

საარქივო ფოტომასალისა და რესტავრაციამდე არსებული მდგომარეობის შედარება აჩვენებს, რომ შენობის თავდაპირველი მხატვრული გადანყვეტა არ ყოფილა შეცვლილი, ის მხოლოდ ხანგრძლივი მოუვლელობისგან იყო გაპარტახებული.

2010 წელს ჩატარდა შენობის რესტავრაცია (პროექტის ავტორი არქიტექტორი მაია ბუხაიძე), რომლის შედეგად ნაგებობის ფასადებზე აღდგა ნაღესობისა და დეკორის დაზიანებული ნაწილები, გაიწმინდა კედლის ზედაპირი, ჩაისვა ალათები, მოწეს-

რიგდა აივნები და სხვა. შენარჩუნებული იქნა კონტური და გაბარიტები, ჩატარებულმა სამუშაომ შენობას მდგრადობა დაუბრუნა, ამასთანავე კომპოზიციის მთლიანობა აღადგინა. განხორციელებული სარეაბილიტაციო სამუშაოები მაღალპროფესიულ დონეზე შესრულდა, თუმცა თავი იჩინა ტექნოლოგიურმა პრობლემამ, გამოყენებული ნაცრისფერი საღებავის ტონალობამ მონოტონურობა შეიტანა საერთო კომპოზიციაში, ნაძერწ მოტივებზე დადებულმა ფენამ ფაქტურული კონტრასტები შეარბილა, სიმკვეთრე და მკაფიოება მოაკლო, რის შედეგად მოდერნის სტილისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გამომსახველობა და ექსპრესია შენეულა.

ბათუმში მიმდინარე სარეაბილიტაციო სამუშაოების ფონზე ქალაქმა მკვეთრად იცვალა ისტორიულად ჩამოყალიბებული სახე. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით აღსანიშნავია სანაპირო ზოლის განაშენიანება, რომელიც ერთგვარ სავიზიტო ბარათს წარმოადგენდა საპორტო ქალაქისა და ქმნიდა ქრესტომათიულ ხედს, რომელსაც მრავალრიცხოვან საფოსტო ბარათებზე გამოსახავდნენ.

ზ. გამსახურდიას №12 – მ. კოსტავას №14.
შენობა რესტავრაციის შემდეგ. 2011 წლის ფოტო

ზ. გამსახურდიას №12 – მ. კოსტავას №14. შენობა რესტავრაციამდე. 2007 წლის ფოტო

ძეგლის სტატუსის მქონე ზოგიერთმა ნაგებობამ დაკარგა ისტორიული სახე (სახელმწიფო ბანკი, წმ. ნიკოლოზის ეკლესია); არის უკანონო ნგრევის შემთხვევა (ყოფილი სასტუმრო “Orientale”, მოგვიანებით – შინაგან საქმეთა სამინისტრო), ხოლო ზოგიერთ შენობაზე რეაბილიტაცია განხორციელდა არქიტექტორ-რესტავრატორების პროექტის მიხედვით და მუშაობამ სასურველი შედეგი გამოიღო (ყოფილი მუსიკალური სკოლა, ამჟამად – საქართველოს ბანკი, ბანკის შენობა ზ. გამსახურდიასა და მ. კოსტავას ქუჩების გადაკვეთაზე), თუმცა ამ შემთხვევებმა გამოავლინა გარკვეული ტექნოლოგიური პრობლემები.

ზ. გამსახურდია / მ. კოსტავას №12/14 შენობის ფასადის ფრაგმენტი რესტავრაციამდე (2007 წ.) და შემდეგ (2011 წ.)

უძველესი დროიდან დასახლებულ თბილისის ტერიტორიაზე, ჯერ ციხე-ქალაქი აღმოცენდა (IV ს), ხოლო შემდგომ (V-VI სს), იგი ქრისტიანული საქართველოს დედაქალაქი გახდა. მისი გამორჩეული როლი ქვეყნისათვის მთელი ისტორიის მანძილზე განსაზღვრა მტკვრის ხეობაში გამავალმა სავაჭრო მაგისტრალებმა და ხელსაყრელმა სტრატეგიულმა მდებარეობამ.

ქალაქი საუკუნეების მანძილზე იზიარებდა ქვეყნის რთულ ბედს, აყვავების პერიოდებს დაცემა მოსდევდა, თუმცა არაერთგზის ნგრევა-განადგურებასა და განახლებას არ დაუკარგავს მისი ურბანული, თუ არქიტექტურული თავისთავადობა. სხვადასხვა დროის მოგზაურთა და ისტორიკოსთა ჩანაწერებიდან იგრძნობა, რა ძლიერი იყო ამ ქალაქის ზემოქმედების ძალა და მომხიბვლელობა.

თბილისი სხვა დიდი ქალაქების მსგავსად ფართო კულტურული და სავაჭრო ურთიერთობებით იყო დაკავშირებული მეზობელ სამყაროსთან. ქვეყნის ეს პოლიტიკურ-ეკონომიკური ცენტრი თავისი მრავალეროვანი მოსახლეობით, კულტურათა შეხვედრის ადგილი იყო, ბუნებრივია, განიცდიდა გარეშე გავლენებს, თუმცა თავისი ღია ცხოვრების წესით და მასთან მისადაგებული ურბანული ხასიათით, მაინც ქართულ ქალაქად რჩებოდა.

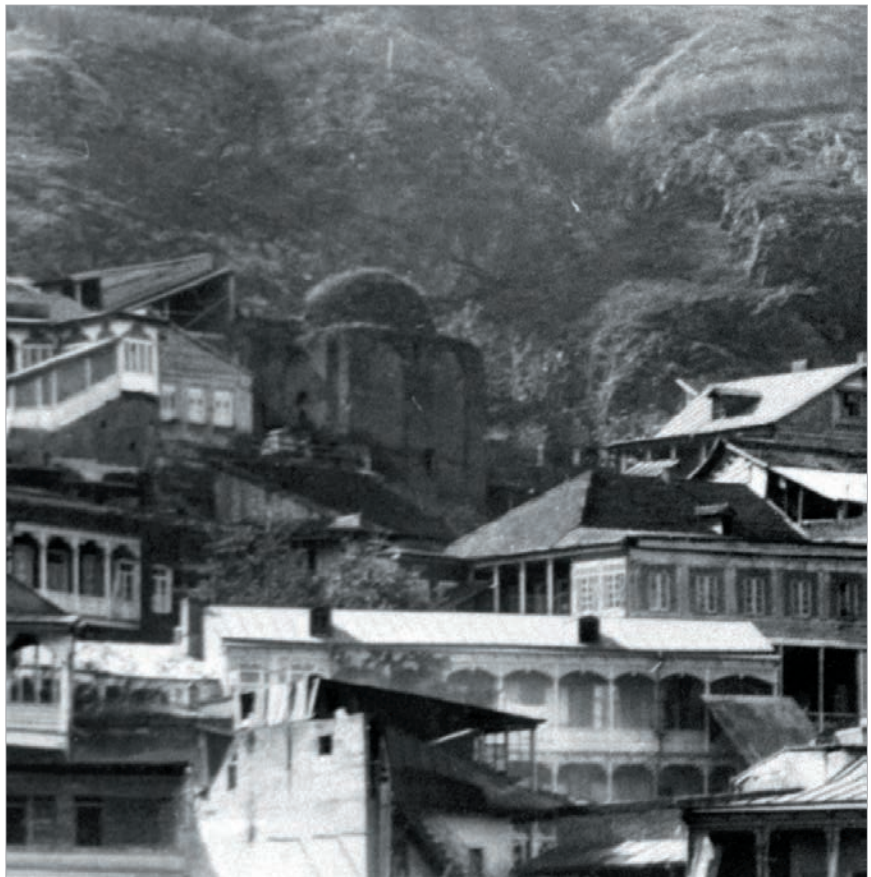
ცხოველხატულ რელიეფს მორგებული ქალაქი, სოლოლაკის ქედის კლდოვანი კონცხის დამასრულებელი დედაციხით, მრუდხაზოვან ვიწრო ქუჩათა ქსელით, თბილისური საცხოვრებლის ტიპებით, მათი ინდივიდუალური გადაწყვეტიტით და სივრცითი სტრუქტურისთვის დამახასიათებელი გახსნილობით, მთიან ნაწილში ტერასულ-ბანიანი განაშენიანებით, საყრდენი კედლებით და ქუჩა-კიბეებით, ტრადიციული საშენი მასალით და ადგილობრივ ოსტატთა ხელნერით, განაშენიანებაში ჩართული აბანოების გუმბათებით და ქარვასლების მსხვილი ნაგებობებით განუმეორებელ შთაბეჭდილებას ახდენდა.

მის თავისებურებას თბილისის

მაცხოვრებელთა ეროვნული სიჭრელეც განაპირობებდა, სხვადასხვა ერის წარმომადგენელთა მშვიდობიანი თანაცხოვრების ტრადიცია და რჯულშემწყნარებლობა ქალაქის არქიტექტურულ სახეზეც აისახებოდა – მართლმადიდებელი, კათოლიკე და გრიგორიანული აღმსარებლობის ქრისტიანთა ტაძრების სიმრავლეში გაბნეული მაჰმადიანთა მეჩეთის და ებრაელთა სინაგოგის სილუეტები ურბანულ განაშენიანებას დამახასიათებელ ელფერს სძენდა. თბილისმა ადრე შუა საუკუნეებში აღმოცენებული ცეცხლთაყვანისმცემელთა ნატაძრალი – ათეშგაც შემოინახა.

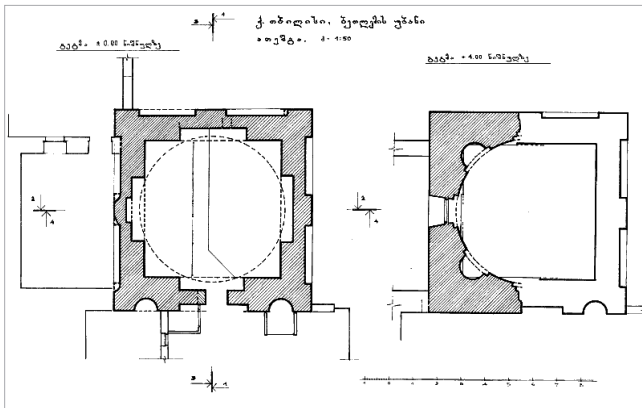
ათეშგა

ათეშგა (სპარს. ათეშგაჰ – ცეცხლის ადგილი, ცეცხლის საგზებელი), ზოროასტრული ნატაძრალი, თბილისის ერთ-ერთი უძველესი და მნიშვნელოვანი ძეგლია. ის მცირე მაძილითაა დაშორებული ბეთლემის ეკლესიიდან, რომლის დაფუძნება საეკლესიო

ფრაგმენტი თბილისის XIX ს-ის მინურულის ფოტოპანორამიდან

ტრადიციით ვახტანგ გორგასლის სახელს უკავშირდება. შეურიგებელი რელიგიების – ზოროასტრიზმისა და ქრისტიანობის სატაძრო ნაგებობათა ასეთი სიახლოვე განსაკუთრებულ ინტერესს აღძრავს და თბილისის ისტორიული სინამდვილის მრავალნაზნა-გოვნებასთან ერთად რადიკალურ შეხედულებათა შეთანხმების გამოცდილებაზე მეტყველებს.

ათეშგა. გეგმა. მ. ბოჭორიძის ნახაზი

მთლიანად აგურით ნაშენი ათეშგას კუბური მოცულობა კლდისუბნის განაშენიანების ზედა ტერასაზე, ბუნებრივ კლდოვან კონცხზე დაფუძნებულ მაღალ სუბსტრუქციაზეა აგებული. მისი არქიტექტურა ლაკონური, სიმეტრიული ფორმებით გამოირჩევა. ყრუ ფასადები კედლის წყვილ-წყვილი დეკორატიული თაღით არის დამუშავებული. განსხვავებულია აღმოსავლეთი ფასადი, სადაც ცენტრალურ ღერძზე, მაღალ და განიერ თაღოვან პორტალში ერთ ღერძზე განლაგებული ვიწრო, სწორკუთხა კარი, შეისრულთალოვანი სარკმელი და ამავე ფორმის ფართო ლუნეტია. ღიობები ფლანკირებულია ფასადის კუთხეებთან განთავსებული, კონქით დასრულებული ვიწრო და მაღალი ნიშებით.

გეგმით კვადრატული შენობის კედლების შიდა დანაწევრება განსხვავებუ-

ლია, ინტერიერში ყოველ მხარეს შუა ნაწილში განიერი და ღრმა, შეტეხილთალოვანი უბეებია შექმნილი. XX ს-ის დამდეგამდე ათეშგას ასრულებდა კვერცხისებურად შევინროვებული პარაბოლისებური, უყელო გუმბათი. შემორჩენილი ფოტოებიდან ჩანს, რომ ის ორგარსიანი იყო. ამჟამად დარჩენილია კვადრატისგან წრეზე გარდამავალი ორი ორსაფეხურიანი ტრომპი. სხვადასხვა ავტორების მიხედვით ათეშგას აგების თარიღი IV-VII სს.-ში მერყეობს.²³²

გვიან უნდა მომხდარიყო მისი მეჩეთად გადაკეთება და ჩანს, არც თუ ისე მკვეთრი ჩარევით არქიტექტურაში. ნაგებობას ხანგრძლივად არ უნდა ემოქმედა ახალი ფუნქციით, რადგან ხსოვნა თავდაპირველი დანიშნულების შესახებ მეჩეთად გადაკეთებას ვერ დაუზრდილავს და სახელწოდება – საკერპო, ათეშგა – თბილისელების ხსოვნაში არ დაკარგულა. შენობას ათეშგად იხსენიებს თბილისის 1800 წლის გეგმის ექსპლიკაციაც.

ათეშგას შესახებ არსებული უადრესი ჩანახატები (ჟან შარდენის თანმხლები მხატვრის გრელოს შესრულებული თბილისის პანორამა, მხატვარ ნიკ. ჩერნეცოვის თბილისის გრაფიკული პანორამა, მხატვარ გრ.

ათეშგა ჩრდილო-დასავლეთიდან. 2012 წლის ფოტო

²³² პლ. იოსელიანს მიაჩნია, რომ ათეშგას აგება 586 წლამდე უნდა მომხდარიყო, იხ. პლ. იოსელიანი, *Описание древностей города Тифлиса, Тиф., 1866, стр. 13*; ისტორიკოსი ს. კაკაბაძე თბილისის ათეშგას აგებას ვახტანგ გორგასლის პერიოდში ვარაუდობს, იხ. ს. კაკაბაძე, *ვახტანგ გორგასალი და მისი ხანა, თბ., 1994 გვ. 231*; ისტორიკოსი ვ. გოილაძე ათეშგას თავდაპირველად ზოროასტრ მიცვალებულთა დასაღებ ნაგებობად მიიჩნევს, იხ. ვ. გოილაძე, *მდუმარების კოშკი, გაზ. თბილისი, 1986, 13 იანვარი, გვ. 6*; თბილისი ენციკლოპედია, თბ., 2002, გვ. 276 ათეშგას თარიღი: IV-VII სს.; არქეოლოგი გ. ყიფიანი ათეშგას VI-VII სს. ათარიღებს, იხ. გ. ყიფიანი, *ძველი თბილისის ზოროასტრული ტაძარი ("ათეშგა"), ხელნაწერი, 2008*; ხელოვნებათმცოდნე მ. სურამელაშვილს ათეშგა IV-VI სს. ჩამოყალიბებულ ნაგებობად მიაჩნია, იხ. მ. სურამელაშვილი, *თბილისის ათეშგა, ხელნაწერი, 2009*.

ფრაგმენტი თბილისის XIX ს-ის მიწურულის ფოტოპანორამიდან

გაგარინის ნახატი ფეთხაინის ეკლესია) და ფოტომა-სალა (თბილისის პანორამები ფოტოგრაფ დიმ. ერმა-კოვის კოლექციიდან) XVII ს-ის 70-იანი წლებიდან XX ს-ის დამდეგამდე საერთო არქიტექტურული სახის არსებით ცვლილებას არ აჩვენებს, ესაა ყრუკედლებიანი აგურის კუბი უყელო გუმბათით.

ნაკლული ისტორიის მიუხედავად, ნათლად იკვეთება ნაგებობის მიმართ გამოხატული განსაკუთრებული დამოკიდებულება. პლ. იოსელიანი თბილისელ უხუცესთა გადმოცემას იმონებს და აღნიშნავს – “Оно как памятник старины поддерживалось и царями грузинскими”.²³³ “ძველი შთენი,” რომელიც ქართველ მეფეთა მფარველობის საგანი ყოფილა და მისი შემუსვრის ნებას არავის აძლევდნენ, ახსოვდათ XIX ს-ის მიწურულშიც²³⁴ და მასზე ზრუნვას, არა მხოლოდ “...კერძო კაცთა, არამედ თვით ქალაქის თვითმმართველობისაგან” მოითხოვდნენ. ეს ცნობები ნაგებობის გამორჩეულ სიძველეზეც მიანიშნებს ირიბად.

საყურადღებოა, რომ 1936 წელს ათეშგაზე მცირე

სარემონტო სამუშაოები ჩატარდა; XX ს-ის 40-იან წლებში მას, როგორც სიძველისა და არქიტექტურის ძეგლს დაცვის ზონა დაუდგინდა. ამავე პერიოდში, თბილისის საბჭოს განათლების განყოფილების სიძველეთა დაცვის სექციაში (ხელმძღვ. გ. ჭეიშვილი, შემდგენელი ვ. იანვარაშვილი) შესრულდა ძეგლის სქემატური გეგმა, ჭრილი და ფასადები.²³⁵ სპეციალური სარესტავრაციო სახელოსნოს ჩამოყალიბების შემდეგ ათეშგას კვლავ მიაქცევს ყურადღება, 1965-1966 წწ.-ში ჩატარდა აზომვითი სამუშაო²³⁶ (არქიტორ-რესტავრატორები რ. გვერდნითელი – ხელმძღვანელი და ნ. ალხაზაშვილი); ამასთან ერთად, შენობის შიგნით გაკეთდა რამდენიმე შურფი, რომელმაც ამ დროისთვის არსებული ნიადაგის დონიდან 110 სმ-ის სიღრმეზე ჩრდილოეთი კედლის გასწვრივ გამოავლინა აგურის იატაკი, რომელიც სამხრეთისკენ კლდეს ადგებოდა.

ათეშგას ვიზუალური დათვალიერება ზემოხსენებულ სამუშაოთა გარდა, ნათლად აჩენს მრავალჯერადი შეკეთების

ანაბეჭდებს, რაც გამოყენებული აგურის განსხვავებულ ზომებთან ერთად შემაკავშირებელი ხსნარის არაერთგვაროვან ფერსა და სიმკვრივეშიც იჩენს თავს. თუმცა, მიუხედავად კედლების ფრაგმენტული რე-

ათეშგა რესტავრაციამდე. 2000 წლის ფოტო

²³³ Пл. Иоселиани, Описание древностей города Тифлиса, Тиф., 1866, გვ. 26

²³⁴ “ივერია”, №177, 19 აგვისტო, 1899, გვ.1-2

²³⁵ კალკაზე შესრულებული ათეშგას დაცვის ზონა (ხელს აწერენ კომისიის წევრები – მ. დეკანოზიძე, ვ. ჯიქია, ვ. იაკუბოვი) და ნახაზები ინახება ი. გრიშაშვილის სახ. თბილისის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმში.

²³⁶ ამ შურფის ფოტოანაბეჭდი (20817), ჩატარებული სამუშაოს მოკლე აღწერილობა და გრაფიკული მასალა ინახება საქართველოს ძეგლთა დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქივში.

მონტებისა ყურადღებას იპყრობს ნაგებობის ძირითადი მასივის ერთგვაროვნება და მონოლითურობა; რაც ყველაზე უფრო საგულისხმოა, უადრესი სამშენებლო ფენის დიდი მონაკვეთები შენობის მთელ სიმაღლეზე ნაწილდება სუბსტრუქციიდან დაწყებული ტრომპე-ბამდე.

2006-2011 წწ. ICOMOS საქართველოს ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამის²³⁷ ფარგლებში, საპროექტო ჯგუფის მიერ (არქიტექტორ-რესტავრატორები: მ. ბოჭოიძე – მთავარი არქიტექტორი, ნ. ცინცაბაძე, ლ. ბოკუჩავა);²³⁸ ათეშგაზე ეტაპობრივად ჩატარდა კვლევით-საპროექტო და სარესტავრაციო სამუშაოები ადგილზე დაცულ და საარქივო მასალაზე დაყრდნობით მოხდა ჩრდილოეთი მხრიდან

ტრომპი და გადახურვის კონსტრუქცია. ინტერიერი. 2010 წლის ფოტო

გადახურვის კონსტრუქცია. 2010 წლის ფოტო

ძეგლთან მისასვლელი კლდეზე დაშენებული, დაზიანებული და გაუქმებული კიბის აღდგენა; აღმოსავლეთი კედელი გათავისუფლდა ჩახერგილობისგან; ათეული წლების მანძილზე სხვადასხვა დანიშნულებით გამოყენებულ და ბოლოს ბაღად ქცეულ ინტერიერში მოიხსნა მიწის სქელი ფენა; გამოჩნდა ერთ-საფეხურიანი ნაშვერი კედლის თაღების ძირში, რომელიც მთელ პერიმეტრზე შემოსდევს ნაგებობას; მის ქვემოთ არსებულ კლდოვან ფუძემდე კედლები სხვადასხვა სიღრმით ეშვება (ფერდის ქანობის შესაბამისად ნაგებობას ყველაზე მაღალი ცოკოლი ჩრდილოეთით აქვს). არქეოლოგიურმა განმენდამ ბუნებრივი კლდის მასივის დამუშავების კვალი გამოავლინა – ოვალური ორმო (სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხესთან), აგურის იატაკის ფრაგმენტი (ჩრდილო-დასავლეთის კუთხესთან), ჩათლით შექმნილი საფეხურისებრი ბაქნები (დასავლეთით), – რაც ამ ნაწილის სარიტუალო გამოყენებაზე უნდა მიანიშნებდეს.

განხორციელებული რესტავრაციის დროს ჩატარდა აღმოსავლეთი კარის რეკონსტრუქცია, გაიხსნა ამ მხარეს არსებული შეტეხილთალოვანი უბის კუთხეებთან მდგარი აგურის მარაოსებური წყობით ამოყვანილი ნახევარწრიული პილონების წყვილი,

²³⁷ ესაა ICOMOS საქართველოს პროექტის – შევინარჩუნოთ ძველი თბილისი – პილოტური პროგრამა. ფიზიკური სამუშაოების დაწყებამდე, I ეტაპზე ჩატარებული მრავალდისციპლინარული კვლევის საფუძველზე დამუშავებულია ბეთლემის უბნის კონსერვაციის გეგმა – ჩარევის სახელმძღვანელო პრინციპები. 2000 წლიდან დღემდე შესრულებული თანმიმდევრული, თეორიული და პრაქტიკული სამუშაოები განხორციელდა სხვადასხვა დონორების – მსოფლიო ძეგლთა ფონდი, სამუელ ჰ. კრესსის ფონდი, კულტურული მემკვიდრეობის დივიზია/UNESCO, შვეიცარიის საგანგებო ვითარებათა ფონდი, 2005 წლიდან – ნორვეგიის საგარეო საქმეთა სამინისტრო და ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატი/Riksantikvaren – ხელშეწყობით

²³⁸ სხვადასხვა პერიოდში ჩართული იყვნენ – არქიტექტორ-რესტავრატორები ე. მახათელაშვილი, ლ. შარტავა; არქეოლოგი ლ. ახალაია და გ. ყიფიანი; ხელოვნებათმცოდნე მ. სურამელაშვილი

ახლად გამოვლენილი ჩრდილო-აღმოსავლეთი პილონი.
2006 წლის ფოტო

რამაც ინტერიერის გადაწყვეტას მნიშვნელოვანი არქიტექტურული შტრიხი შესძინა. კედლის წყობაში დარჩენილი ნაკერების ნატურაში კვლევის შედეგად გამოირკვა, რომ თაღები ამგვარ პილონებზე იყო დაყრდნობილი, რაც შემდგომ ჩაშენებას დაუფარავს ხედვის არიდან.

ამას გარდა, ათეშგას კედლებს ჩაუტარდა მკურნალობა და გამოქარული ნაკერები გამოილესა კირხსნარით. ნაგებობის ნაღვეისაგან დასაცავად ლითონის მსუბუქ კონსტრუქციაზე მოეწყო დროებითი გადახურვა, რომლის მოხსნა საჭიროების შემთხვევაში არავითარ სიძნელეს არ შექმნის. აღსანიშნავია ასევე, რომ გადახურვის მრუდხაზოვანი ქანობი კედლებიდან დაშორებულია და დაბურულია ხელოვნური შუშით, რაც ხელს არ უშლის შენობის სილუეტის სრულ ვიზუალურ აღქმას.

ათეშგაზე გამოყენებული ნაწილობრივი რესტავრაციისა და კონსერვაციის მეთოდის საშუალებით ძეგლის სტრუქტურაში მინიმალური ჩარევით მოხერხდა ინტერიერში გამოვლენილი სახსრების ექსპონირება, ნაგებობის ფიზიკური მდგომარეობის სტაბილიზაცია და დაცვა.

სიძველის შენარჩუნების ტრადიცია თბილისის ურბანულ მემკვიდრეობაში და დღევანდელი მდგომარეობა

თბილისის ურბანულ მემკვიდრეობაში სიძველის შენარჩუნების ტრადიცია შუა საუკუნეების ქალაქის მთელ ტერიტორიაზე შეინიშნება და მისი გამორჩეული ხასიათის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს წახნაგს წარმოადგენს.

სწორედ ამის გამო, თბილისის არქიტექტურის შესახებ ფუნდამენტური სამეცნიერო ნაშრომების²³⁹ არსებობის მიუხედავად, XIX ს-ში ჩამოყალიბებული გარეგანი სახით მოღწეულ ძველ უბნებში მთელი სხეულით შემონახული XVII-XVIII სს-ბის საცხოვრებელი სახლების, ან ცალკეული სადგომების გამოვლენა დღემდე გრძელდება.

ბოლო წლებში მიკვლეულ იქნა და გამომზეურდა სხვადასხვა ტიპის თბილისური საცხოვრებლის აქამდე უცნობი ნიმუშები: ზემო კალაში XVIII ს. ერდოიანი სახლები²⁴⁰ – ნაკაშიძეების ქ. (ყოფ. ავლევი) №29/15 და №20 (XVI ს. ფენებით); ქვემო კალაში (ბეთლემის კლდისუბანში) ტრადიციული ბანიანი ან-ფილადური და კოშკური ტიპის XVIII ს. საცხოვრებელი სახლები უფრო ადრეული ფენებით²⁴¹ – ასკანის ქ. №11, ბეთლემის აღმართი №16ბ და №5. შთამბეჭდავი აღმოჩნდა, ასევე, ბეთლემის კლდისუბნის განაშენიანების ზედა ორი ტერასის მთელ სიგრძეზე, XIX ს-ის სახლებში ჩართული XVII-XVIII სს-ების სარდაფებისა და სხვადასხვა ფუნქციის ცალკეულ სადგომთა წყება, რაც თითქმის მთლიანობაში აღადგენს გვიანი შუა საუკუნეების ურბანულ ქსოვილს ქვედა სართულების დონეზე.

თბილისური სახლების ეს მრავალშრიანობა, სივრცით-გეგმარებითი გადაწყვეტის თავისებურებებსა და რელიეფზე მორგების სპეციფიკურ წესთან ერთად დიდად განსაზღვრავს ყოველი მათგანის განუმეორებლობას.

თბილისის ურბანული მემკვიდრეობის დაცვის

²³⁹ В Цинцадзе, Тбилиси, Архитектура старого города и жилые дома первой половины XIX столетия, Тб., 1958; ვ. ბერიძე, თბილისის ხუროთმოძღვრება, 1801-1917 წლები, I ნ., თბ., 1960; ვ. ბერიძე, თბილისის ხუროთმოძღვრება, 1801-1917 წლები, II ნ., თბ., 1963 და სხვა

²⁴⁰ მ. მანია, ავლევის შესახვევის ძველი სახლი და მისი მიკროუბანი, საქართველოს სიძველენი, 14, თბ., 2011, გვ.205

²⁴¹ მ. სურამელაშვილი, XVIII ს-ის ერთი თბილისური ბანიანი სახლის შესახებ, საქართველოს სიძველენი, №7-8, თბ., 2005, გვ. 326; XVIII ს-ის ორი კოშკური საცხოვრებელი ბეთლემის კლდისუბანში, საქართველოს სიძველენი, №9, თბ., 2006, გვ.160

მიმართულებით XX ს-ის 70-იანი წლებიდან მნიშვნელოვანი სამუშაოები ჩატარდა. 1975 წელს განისაზღვრა დაცვის ზონები (საქართველოს მინისტრთა საბჭოს 1975 წ. დადგენილება “ქ. თბილისის ისტორიული ნაწილის სახელმწიფო დაცვის ზონის შექმნის შესახებ”), 1985 წ. ჩამოყალიბდა თბილისის ურბანული მემკვიდრეობის დამცავი ზონების სისტემა: ისტორიული ნაწილის სახელმწიფო დაცვის ზონა, განაშენიანების რეგულირების ზონა და ლანდშაფტის დაცვის ზონა (დადგენილება “ქ. თბილისის ისტორიული ნაწილის სახელმწიფო დაცვის გაუმჯობესების შემდგომი ღონისძიებების შესახებ”) შედგა ურბანული მემკვიდრეობის ძეგლთა ნუსხები და სხვა.

ქალაქის სარეკონსტრუქციო სამუშაოებს, რომელიც 1970-1980 წწ. გაიშალა ძველი თბილისის სხვადასხვა ნაწილში დადებით მხარეებთან ერთად ახასიათებდა იმიტაციურობა, დოკუმენტურობის მიმართ მსუბუქი მიდგომა, თბილისური სახლის თემის თავისუფალი ინტერპრეტაცია, აივნების მოჭარბებული გამოყენება და სხვა. ყოველივე ამის მიზეზი იყო საბჭოთა პერიოდისთვის დამახასიათებელი არასწორი დაგეგმვა, ისტორიული ნაგებობების რეაბილიტაციისთვის შეუსაბამო დაჩქარებული ტემპი, ძველ არქიტექტურაში თანამედროვე სამშენებლო მასალების გამოყენება, გარკვეულ თარიღებთან დაკავშირებული ქმედებების წამოწყება, რასაც კამპანიური და პროპაგანდისტული ხასიათი ჰქონდა და სხვა.

აღსანიშნავია, რომ ამ საქმიანობაში ძირითადად ჩართული იყვნენ რესტავრაციიდან შორს მდგომი არქიტექტორები და ისიც, რომ ნაკლები ყურადღება ეთმობოდა მეთოდურ-კვლევით საკითხებს.

XX ს-ის მიწურულს ურბანული მემკვიდრეობის დაცვის თეორიული საფუძვლების შექმნის მიმართულებით გადაიდგა გარკვეული ნაბიჯები. მსოფლიო ბანკისა და ევრო-საბჭოს დაფინანსებით 1997-2000 წლებში კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდმა ჩაატარა ზემო და ქვემო კალას ინვენტარიზაცია, დამუშავდა თემატური რუკები. ამ მასალის საფუძველზე შეირჩა საცდელი არეალები, სადაც განხორციელდა მცირე სარეაბილიტაციო სამუშაოები და გადაიხურა სახლი-ძეგლები. მოგვიანებით, 2005 წელს ინვენტარიზაცია გაგრძელდა ძველი ქალაქის უბნებში – ისანსა და საკუთრივ თბილისში (სეიდაბადი).

2001 წ. მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტმა, მიუხედავად იმისა, რომ სცნო მსოფლიო მემკვიდრეობის ნუსხაში შესატანად ნომინირებული თბილისის ისტორიული ნაწილის უნივერსალური ღირებულება, აღნიშნულ ნუსხაში ძეგლის შეტანა გადაავადა სათანადო საკანონმდებლო გარემოს, მართვის სტრუქტურის, ძეგლის რეაბილიტაციის, რესტავრაციის და ნომინირებულ არეალში ცვლილებებზე კონტროლის დაწესებისათვის აუცილებელი სახელმძღვანელო პრინციპების შემუშავებამდე.

შემდგომ წლებში, ამ რეკომენდაციების შესრულებისთვის პროფესიულმა ორგანიზაციებმა დაამუშავეს სხვადასხვა თეორიული დოკუმენტი, ძველი ქალაქის მართვის გასაუმჯობესებლად გატარდა ცალკეული ადმინისტრაციული და ინსტიტუციური ცვლილება, ძველი თბილისის დაცვის საქმეში ადგილობრივი ხელისუფლების მხრიდან გადაიდგა გარკვეული ნაბიჯები; აღსანიშნავია, ასევე, რომ 2006-2007 წლებში დამუშავდა თბილისის ისტორიული ნაწილის ისტორიულ-კულტურული საყრდენი გეგმა,²⁴² საბაზისო ქალაქგეგმარებითი დოკუმენტი, რაც საფუძვლად უნდა დაედოს ქალაქის ისტორიული ნაწილის რეგულირების გეგმას, რომლის მიღება დღემდე არ მომხდარა.

ურბანული მემკვიდრეობის დაცვის პრაქტიკულ საქმიანობაში დაგროვებული გამოცდილებიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა, ICOMOS საქართველოს ეროვნული კომიტეტის მიერ ბოლო წლებში განხორციელებული²⁴³ ბეთლემის კლდისუბნის რე-

ბეთლემის უბანი, ასკანის ქ. №11. 2000 წლის ფოტო

²⁴² საკონსულტაციო ცენტრი გეოგრაფიკი, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ფონდი, კულტურის სამინისტროს დაკვეთით.

²⁴³ სამუშაოები ჩატარდა ICOMOS საქართველოს ეროვნული კომიტეტის არქიტექტორ-რესტავრატორთა (მ. ბოჭორიძე, ნ. ცინცაბაძე, ლ. ბოკუჩავა, ე. მახათელაშვილი, ლ. შარტავა) ძალებით, ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატისა და ნორვეგიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს დაფინანსებით; ვრცლად სამუშაოთა შესახებ იხ. თბილისი, კალა, ბეთლემის უბნის რევიტალიზაცია, პროგრამის ანგარიში 2000-2010, თბ., 2011, გვ. 41-56

ბეთლემის აღმართი №16²⁴⁴. 2012 წლის ფოტო

ვიტალიზაციის პროგრამით გათვალისწინებული თანმიმდევრული, მხატვრულ-არქიტექტურულ და ისტორიულ ფასეულობათა წარმოჩენაზე ორიენტირებული სარესტავრაციო, საკონსერვაციო და გამაგრებითი სამუშაოები შენობათა ჯგუფზე, რომლებზეც მანამდე ჩატარებული იყო აზომვითი და საპროექტო-კვლევითი სამუშაოები, რის საფუძველზეც დამუშავდა “ბეთლემის უბნის კონსერვაციის გეგმა – ჩარევის სახელმძღვანელო პრინციპები”²⁴⁴.

ბეთლემის უბნის რეაბილიტაციის პროგრამის დაგეგმვის პროცესში განისაზღვრა მნიშვნელოვანი მიმართულებები და პრიორიტეტები, რის შემდგომ ფიზიკური სამუშაოები გაიშალა ეტაპობრივად. გომის ქ. №5/12 შემთხვევაში აღსანიშნავია მინისდერის შედეგად დანგრეული ეზოს გალავნის აღდგენა და რკინის კონსტრუქციებზე გამართული ბაქნის მოხსნის შემდგომ ხის კიბის უჯრედისთვის თავდაპირველი სახის დაბრუნება. ასკანის ქ. №11 სახლზე განხორციელებულ სხვადასხვა ტიპის სამუშაოთაგან საყურადღებოა საარქივო მასალებზე დაყრდნობით აღმოსავლეთი ფასადის აივნის დეკორის რეკონსტრუქცია, რაც მისმა განსაკუთრებულმა პოპულარობამ განაპირობა; აღსანიშნავია, ასევე, ბეთლემის ქ. №3 სადარბაზოს შებეკვს ტექნიკით შესრულებული ვიტრაჟიანი მუშარაბების რესტავრაცია და სხვა.

განსაკუთრებით საგულისხმოა, ტრადიციული

მასალებით, ინტერიერის დამუშავების ადგილზე დაცული ელემენტების შენარჩუნებით ჩატარებული საკონსერვაციო სამუშაოები ბეთლემის აღმ. №16 კომპლექსზე. ამ შემთხვევამ პრაქტიკულად აჩვენა ძველი თბილისური საცხოვრებლის მხატვრულ-ისტორიული ფასეულობების შეუღებად მისი თანამედროვე მოთხოვნების შესაბამისად გამოყენების ფართო შესაძლებლობა.²⁴⁵

დღეისათვის, ხანგრძლივი შუალედის შემდეგ, მასშტაბური სარეაბილიტაციო სამუშაოები გაიშალა თბილისის ძველ უბნებში. თავისთავად პოზიტიურ ამ მოვლენას, სამწუხაროდ, ფასეულობათა დიდი დანაკარგები მოჰყვა, რაც ურბანულ მემკვიდრეობასთან შეუთავსებელი მეთოდოლოგიით, სამუშაოების დაჩქარებული ტემპით, არასწორი დაგეგმვით, შეუსაბამო სამშენებლო მასალის გამოყენებითა

და სხვა მრავალი მიზეზითაა განპირობებული. ეს ყოველივე ახალი რეალობის პირობებში ძველი მიდგომების ინერციაზე მიუთითებს, რასაც ქალაქის ისტორიული ნაწილის რეგულირების გეგმის ამოქმედების შეფერხებაც უწყობს ხელს.

ციხისუბნის ერთ ნაწილში (მუსლიხიდინის, ორპირის, სალამის ქუჩები), სადაც ურბანული რეაბილიტაციის პროცესი დიდწილად უკვე დასრულებულია, შედეგი ნათლად გამოიკვეთა – მთლიანობაში, ნაიშა-

სალამის ქუჩა რეაბილიტაციის შემდეგ. 2011 წლის ფოტო

²⁴⁴ პროექტი, რომელიც დაფინანსდა UNESCO-ს კულტურული მემკვიდრეობის დივიზიისა და ნორვეგიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს მიერ, შესრულდა მრავალდისციპლინარული საპროექტო ჯგუფის მიერ: მ. ბოჭოიძე, ნ. ცინცაბაძე, მ. ყენია, მ. სურამელაშვილი, მ. თუმანიშვილი, გ. ჭანუყვაძე, ვ. ყირმიზოვი, ე. მახათელაშვილი, თ. ჩხაიძე, მეც. კონსულტანტი: მ. მანია;

²⁴⁵ აღნიშნულ მისამართზე განთავსებულია ICOMOS-ის ოფისი

გომის II შეს. №6. 2008 წლის ფოტო

ლა ამ უძველესი უბნის ისტორია და თბილისელი ოსტატების დანატოვარი კვალი, იმიტაციური მიდგომის ხშირი გამოყენებით განაშენიანების ნამდვილობა გაიცრიცა, ბევრგან კი, უკანმოუზრუნებლად დაიკარგა. განაშენიანებამ ცალკეულ მონაკვეთებში პაროდული ხახიათი მიიღო. შენობების ზომა გაიზარდა; ურბანული მემკვიდრეობის ნიმუშების ცალკეული ნაწილები, ისე, როგორც ახლად აღმოცენებული მოცულობები ბლოკითა და რკინა-ბეტონის კონსტრუქციებით აშენდა და ნახევარაგურის გარსით შეიმოსა, რამაც ფორმისა და ფაქტურის შეუსაბამობას გაუსვა ხაზი; შეიღესა შესანიშნავი წყობით ნაგები შეუღესავი აგურის ძველი კედლები; თბილისური სახლისგან განუყოფელი აივნების ქარბად გამოყენებამ, გადასხვაფერებამ და მექანიკური წესით დამზადებულმა დეკორმა თემა გააუფასურა. მოხდა ტრადიციული ტექნოლოგიების სრული იგნორირება.

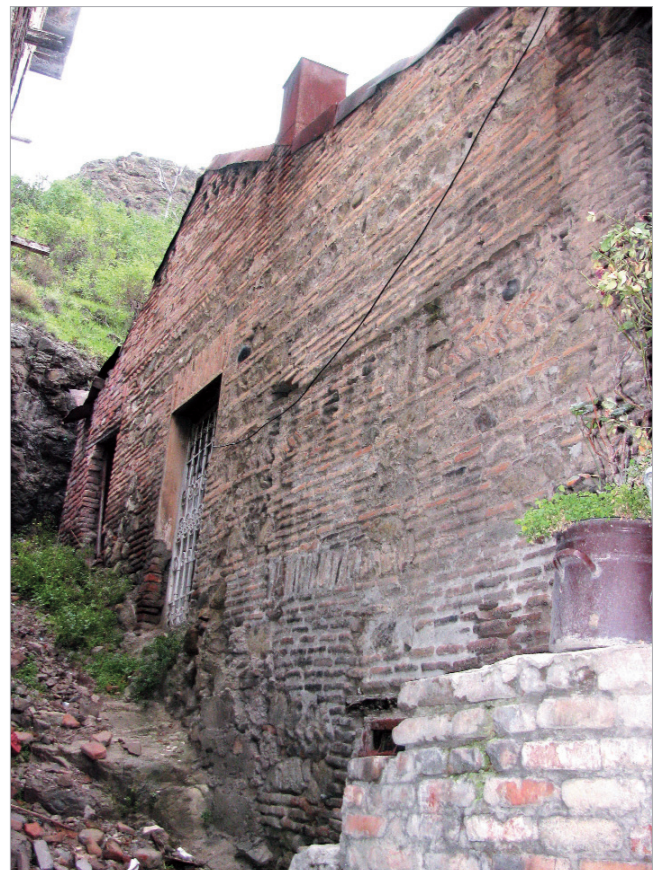
არ იქნა გათვალისწინებული არც ქუჩა-კიბეების მოწყობის ტრადიციული ფორმები. სალამის ქუჩაკიბის დახერხილი ქვებითა და ლითონის ღონიერდგარებიანი სახელურებით მოწყობამ ტრადიციული თბილისური სადა გადაწყვეტის უხეში ანტიპოდი შექმნა. განსაკუთრებით სავალალო აღმოჩნდა განაშენიანების თბილისური ხასიათის და შუა საუკუნეების ხელშესახები კვალის ნაშლა ტეხილ და ვიწრო ორპირის ჩიხში და სამღებროს ქუჩაზე.

მსგავსი სურათი შეიქმნა კლდისუბნის წმინდა გი-

ორგის ეკლესიის მოსაზღვრე უბანშიც, სადაც სარეაბილიტაციო სამუშაოები ბოლო ხანს გაიშალა.²⁴⁶

სამწუხაროდ, განხორციელებულმა ჩარევამ სიძველეებით მდიდარ ამ მიკრო-უბანში მნიშვნელოვანი დანაკარგები გამოიწვია, რომელთა ჩამონათვალი დიდია და მათზე შეჩერება აქ არ მოხერხდება. ისტორიული თბილისის თითქოსდა აღიარებული უნიკალურობის ფონზე ქალაქი დღითიდღე კარგავს სწორედ ამ თვისებას. რეაბილიტაციის ხასიათის გამოსაკვეთად შევხებით ამ მიკროუბნის ორი სახლი-ძეგლის მიმართ გამოყენებულ მიდგომას.

მკვეთრად დამრეც რელიეფთან შეთანხმებული **გომის II შეს. №6** სამსართულიანი, ორ დონეზე გაშლილი სახლი ერთეული ნიმუშების სახით მოღწეულ ტე-

გომის II შეს. №6, გვერდითი კედელი. 2008 წლის ფოტო

²⁴⁶ სამუშაოებს ახორციელებს ქ. თბილისის მერია კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდსა და ძველი თბილისის რეაბილიტაციისა და განვითარების ფონდთან ერთად

გომის II შეს. №6. ზედა ტერასა. 2008 წლის ფოტო

რასულ-ბანიან თბილისურ საცხოვრებელს წარმოადგენდა,²⁴⁷ რომელსაც სტრუქტურა შენარჩუნებული ჰქონდა და სახლის ქვედა ნაწილის ბანი ზედა ტერასის საცხოვრებლის-თვის ბოლოდრომდე ეზოდ გამოიყენებოდა.

ბუნებრივი განვითარების პროცესში ჩამოყალიბებული მხატვრული სახის თვითმყოფადობის გარდა სახლს მრავალშრიანობაც გამოარჩევდა (XVIII-XIXსს), რაც თვალსაჩინოდ იყო გამოხატული აგურის წყობაში ჩართული რიყის ქვის, ფლეთილი კვადრების მწკრივის, ნახევარაგურის “თევზიფხური” წყობის ჩანართებით აფერადებულ ზედა სართულის აღმოსავლეთი ფასადის ხალიჩისებურ ზედაპირზე.

ქვედა სართულის ფასადებზე სართულშუა დონეზე და ღიობთა შუაში ჩართული ხის სარტყლები ორსინათლიან სისტემაზე მიანიშნებდა. ეს ელემენტი ეხმიანებოდა გვიანი შუა საუკუნეების სასახლეებიდან²⁴⁸

ნაცნობ აღმოსავლურ არქიტექტურულ მოტივს. ორსინათლიანი ღიობები გამოვლენილი იყო ზემოთ ნახსენებ ბეთლემის კლდისუბნის XVIII ს-ის ბანიან სახლშიც (ასკანის ქ. №11-ში), რაც ამგვარი ღიობების მოდურობასა და გავრცელებაზე მიანიშნებდა კლდისუბნის საცხოვრებელ არქიტექტურაში.

საყურადღებო იყო ასევე, ორმაგი გადახურვის სისტემა ორ დონეზე განაწილებული ხის ძელებით – საცხოვრებელი სადგომის ქერისთვისა და უშუალოდ ბანური გადახურვისთვის. თავისებური კონსტრუქციული გადაწყვეტა ჰქონდა III სართულის ოთახების წინ გამართული აივნის გადახურვის მკვეთრ შეერილს, რომლის ნაპირს ფართე შუბლი გასდევდა, რაც ტერასების გადაბმის ზოლის ნალექისგან დაცვის ტრადიციულ ხერხზე მიანიშნებდა.

ქვედა სართულის წინა კედელში გამართული ბუხრის საკვამური დატანებული იყო ბანის კიდეში ამოშენებულ კუბში. თბილისურ ანფილადში ბუხრების ტრადიციულად უკანა კედელში მოწყობისგან განსხვავებული ამგვარი გადაწყვეტა ზედა სადგომებისგან კვამლის მოშორებას უზრუნველყოფდა ტერასულ-ბანიან საცხოვრებელში.

მიუხედავად იმისა, რომ მრავალმხრივ საყურადღებო და ღირებული გომის II შეს. №6 სახლი ვიზუალური დათვალიერებით ავარიული არ ჩანდა,

გომის III ჩიხის №11. 2008 წლის ფოტო

²⁴⁷ ვრცლად იხ. მ. სურამელაშვილი, სიძველის შენარჩუნების ტრადიცია თბილისის ურბანულ მემკვიდრეობაში და დღევანდელი მდგომარეობა, *ACADEMIA*, 2/2011, თბ., 2011, გვ. 131-145

²⁴⁸ ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 279-308

გომის III ჩიხის №11. 1863-1864 წლების პანორამაზე

მიმდინარე რეაბილიტაციის პროცესში მთლიანად იქნა დანგრეული ისე, რომ არ მომხდარა ძეგლის სათანადო გრაფიკული და ფოტო-ფიქსაცია და მცირე ნაწილიც კი არ შეუნარჩუნებიათ. აქ ახლა ბლოკის ნაგებობა დგას.

კლდისუბნის წმინდა გიორგის ეკლესიის დასავლეთით მდებარე გომის III ჩიხის №11 ორსართულიანი, დიდ აივნისა და მეზონინიანი სახლი-ძეგლი, რომლის გარეგნული მხარე XIX ს-ის შუა ხანებში იყო ჩამოყალიბებული, XVI-XVII სს-ების სამშენებლო ფენების შემცველ სარდაფის სადგომთან ერთად XVIII

გომის III ჩიხის №11. სარდაფი. 2008 წლის ფოტო

ს-ის საცხოვრებლის დიდ ნაწილებსაც შეიცავს.

მიმდინარე რეაბილიტაციის პროცესში სახლის I სართულის უკანა კედლის გახსნამ, ხის სარტყლების არსებობამ, ნიშების განლაგებამ და კედლის წყობამ დაადასტურა ვარაუდი²⁴⁹ იმის შესახებ, რომ XIX ს-ის შუა წლებში ჩამოყალიბებული მეზონინიანი და ხის მოხარატებულაივნის ფასადის მიღმა ადრეული ფოტოპანორამიდან ცნობილი XVIII ს-ის ბანიანი სახლი თითქმის მთელი ტანით იყო შემონახული.

თავის მხრივ, XVIII ს-ის ბანიან სახლში, მიწისქვეშა

გომის III ჩიხის №11. ზედა ტერასა. 2008 წლის ფოტო

ნაწილში დაცულია უფრო ძველი, აგურის შეუღლესავე კედლებიანი სადგომი. ამ სათავსის სხვადასხვა ზომის, ფორმის და დანიშნულების ნიშების ერთმანეთთან დაკავშირების ხასიათსა და აგურის წყობაში, სავარაუდოდ, XVI-XVII სს-ების სამშენებლო ფენები გაირჩევა. ხოლო შებრტყელებული კამარა, რომელიც ნაწილობრივ კვეთს ერთ-ერთი ნიშის შუბლს, აჩვენებს როგორ შეუნარჩუნებიათ და ჩაურთავთ ძველი სტრუქტურულიდან გადარჩენილი, ნაწილობრივ დაზიანებული სათავსი XVIII ს-ის ბანიან სახლში.

სიძველეთა შენარჩუნების დამკვიდრებული წესის წყალობით, ამ თბილისურ სახლშიც ჩანდა XVII ს-ზე ადრეული ხანიდან შემორჩენილი ნაწილების ჩართვა-გამოყენება შემდგომი მშენებლობებისას. მთლიანობაში ნაგებობის ბუნებრივი ტრანსფორმაციის პროცესი მეტს თუ არა, ოთხ საუკუნეს მაინც მოიცავდა.

ჩატარებული რეაბილიტაციის შედეგად სახლის სიძველის მეტყველება დაკარგულია. მაღალი ოსტატობით შესრულებული ხის ავთენტური საფასადო მორთულო-

²⁴⁹ ვრცლად იხ. მ სურამელაშვილი, სიძველის შენარჩუნების ტრადიცია თბილისის ურბანულ მემკვიდრეობაში და დღევანდელი მდგომარეობა, ACADEMIA, 2/2011, თბ., 2011, გვ. 131-145

გომის III ჩიხის №11. აივნის ფრაგმენტი
რეაბილიტაციამდე. 2008 წლის ფოტო

ბიდან არაფერია შენარჩუნებული. განახლებული აივნისა და მეზონინის დამუშავებაში ახალი დეკორატიული ელემენტები გაჩნდა, სვეტებს შორის ჩართულმა არშიებმა იაფფასიანი ტრაფარეტის სახე მისცა სახლის ქრესტომათიულსა და სოლიდურ ფასადს. უცნობია, რა მოსაზრებით მოინგრა შენობის დასავლეთი მხარის დიდი ნაწილი, რომელსაც ტერასულ-ბანიანი სტრუქტურა დღემდე ჰქონდა შენარჩუნებული. დაკარგულია მთელ განვლილ ისტორიაზე მეტყველი წინა კედელი თავისი ხალიჩისებური შერეული ნყობით, რომლის განსაკუთრებული სიგანე (1. 20 მ), მიუხედავად ასეთი სიძველისა, უზრუნველყოფდა მის მდგრადობას.

კლდისუბნის წმინდა გიორგის მიკროუბნის ამ ორი ღირსშესანიშნავი, საყურადღებო სიძველეების შემცველი, მკაფიოდ ინდივიდუალური და უდავო მხატვრულ-ისტორიული ღირებულების მქონე ურბანული ძეგლის მიმართ რეაბილიტაციის პროცესში გამოყენებული იქნა სრულიად მიუღებელი მეთოდი; შედეგად, ერთი ნაგებობა (გომის II შეს. №6) საერთოდ გაქრა თბილისის ურბანული მემკვიდრეობიდან, ხოლო მეორეს (გომის II ჩიხის №11) ავთენტურობა უხეშად შეილახა, სიძველეების დიდი ნაწილი დაიკარგა და მისი მხატვრულ-ისტორიული ფასეულობა მნიშვნელოვნად დაკნინდა.

ქალაქის ისტორიულ ნაწილში შექმნილმა შემაშფოთებელმა მდგომარეობამ ფართო რეზონანსი გამოიწვია. მას პირდაპირ ეხმიანება ბოლო წლებში ჩატარებული საერთაშორისო კონფერენციები, რომელთა ფოკუსში მოექცა ძველი თბილისის პრობლემატიკა. ასეთი იყო 2010 წლის პროექტი – “ურბანული მემკვიდრეობის შენარჩუნება: ძველი თბილისის იდენტობა და სული”,²⁵⁰ რომლის სხვადასხვა ღონისძიებებს შორის იყო კონფერენცია, სტუდენტური კონკურსი და სხვა; 2011 წელს გამართულმა საერთაშორისო კონფერენციამ – “საზოგადოება და ისტორიული გარემო”²⁵¹, ამავე მიმართულებით გააგრძელა მუშაობა. მონაწილეებისა და ორგანიზატორების მიერ გაკეთდა სათანადო მიმართევები.

თბილისსა და ბათუმში ბოლო ხანს მიმდინარე რეაბილიტაციის მიუღებელი მეთოდოლოგია, რომელმაც ურბანული მემკვიდრეობა გააღარიბა და მისი დიდი დანაკარგები გამოიწვია, არ შემოიფარგლება ამ ორი ქალაქით. ეს პროცესი უკვე შეეხო და თანდათან მოიცავს სხვა ისტორიულ დასახლებებს. ფართო მასშტაბებითა და სწრაფი ტემპით მიმდინარე სამუშაოები სერიოზულ საფრთხეს უქმნის თავისთავადობით გამორჩეული ქალაქების კულტურული მემკვიდრეობის მრავალფეროვნებას.

გომის III ჩიხის №11. რეაბილიტაციის შემდეგ. 2008 წლის ფოტო

²⁵⁰ პროექტი ევრო-კომისიის კულტურული პროგრამის ფინანსური მხარდაჭერით განახორციელა ბრიტანეთის საბჭომ, გოეთეს ინსტიტუტმა, ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის დირექტორატმა, ხელოვნების საერთაშორისო ცენტრმა “ისტორიალი”, ძეგლებისა და ღირსშესანიშნაობათა საერთაშორისო საბჭოს საქართველოს ეროვნულმა კომიტეტმა.

²⁵¹ ნორვეგიის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ, ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის დირექტორატმა, ძეგლებისა და ღირსშესანიშნაობათა საერთაშორისო საბჭოს საქართველოს ეროვნულმა კომიტეტმა, საქართველოს პარლამენტის ეროვნულმა ბუბლითუკამ, ბრიტანეთის საბჭომ, ჩუბინაშვილის ცენტრმა.

საქართველოს ბუნებრივი, კლიმატური, სოციალურ-ეკონომიკური პირობების ნაირსახეობა – ქვეყნის ისტორიული პროვინციების განსხვავებულ ტრადიციებსა, სამშენებლო მასალასა და ეთნო-ფსიქოლოგიურ თავისებურებებთან ერთად – განსაზღვრავდა არქიტექტურული ტიპების, ფორმათა მრავალფეროვნებას და ინდივიდუალურ მხატვრულ-კომპოზიციურ გადაწყვეტას, რაც აღდგენა-განახლების პროცესზეც ახდენდა გავლენას.

საუკუნეთა მანძილზე ნაგებობათა დაზიანების და მათი აღდგენის მიზეზები არაერთგვაროვანი იყო: შენობათა ხანდაზმულობა, ომები, ბუნებრივი კატაკლიზმები (მიწისძვრა, წყალდიდობა, ხანძარი), სოციალურ-ეკონომიკური ვითარებისა, თუ მფლობელობის ცვლა და სხვა. აღდგენის ხარისხზე უშუალო გავლენას ახდენდა დამკვეთის ვინაობა და მისი გემოვნება, ხოლო საბოლოო სახე შემსრულებლის ოსტატობაზე იყო დამოკიდებული.

საეკლესიო ნაგებობათა განახლებას საქართველოში ადრეული ხანიდანვე მიმართავდნენ. წინა შეკეთების კვალს ხშირად მომდევნო პერიოდის აღდგენა ფარავს და ამ პროცესის თვალის გადევნება უფრო მეტად განვითარებული შუა საუკუნეებიდან არის შესაძლებელი.

შუა საუკუნეებში განახლებულ მრავალ ნაგებობაში შენარჩუნებულია თავდაპირველი კომპოზიციის სტრუქტურა და მხატვრული მთლიანობა. დაკარგული ნაწილები უმეტესად განახლებისდროინდელი ესთეტიკითა და გემოვნებით, განსხვავებული ხუროთმოძღვრული ფორმებით, მასალით და წყობით არის აღდგენილი – ურბნისი, ანჩისხატი, ალავერდი, იკორთა, ატენი, ბეთანია.

ფუნქციის სწრაფი დაბრუნების მიზნით ზოგიერთი ეკლესიის აღდგენისას არ მოხდა თავდაპირველი მხატვრული სახის გათვალისწინება – ტაძრისი, ბოდბე, აკაურთა, საცხენისი.

შენობის აღდგენისას შეიცვალა არქიტექტურული ტიპი – მაგალითად, ვალესა და შიომღვიმის ღმრთისმშობლის გუმბათიანი ეკლესიები გვიან შუა საუკუნეებში სამნავიან ბაზილიკებად გადაკეთდა; იგივე ცვლილება განიცადა თბილისის “ლურჯმა მონასტერმა”, რომლის ტიპი XIX ს-ში კვლავ შეიცვალა, თუმცა ამჯერად, მას ქართული არქიტექტურისთვის უცხო ფორმის გუმბათი დაემატა.

ზოგჯერ, საფასადო მორთულობისა და გადახურვის სისტემის განახლებისას მეორედ მაშენებლები აშკარად უწევდნენ ანგარიშს ორიგინალის ისტორიულ ღირებულებას და არ იკარგებოდა თავდაპირველი მხატვრული ჩანაფიქრის მთლიანობა – ალავერდი, სვეტიცხოველი, თბილისის მეტეხი. რიგ შემთხვევაში ასეთივე ჩარევა, იწვევდა თავდაპირველი მხატვრული გადაწყვეტის მნიშვნელოვან სახეცვლას – ვალე (ტიპი), აწყური (დეკორატიული სისტემა), ბოლნისის სიონი (გადახურვა), მარტვილი (დეკორატიული სისტემა, გადახურვა).

ხშირია ეკლესიის თავდაპირველი გეგმარებითი სტრუქტურისა და კედლების შემორჩენილი ნაწილების ახალ ნაგებობაში ჩართვის შემთხვევები, რაც სიძველის მოფრთხილების და წმინდა ადგილების მიმართ მოწინების გამოვლენად შეიძლება შეფასდეს: სვეტიცხოველი, ბაგრატიის ტაძარი, ზარზმა, ბოდბე, მარტვილი, იყალთო, შიომღვიმე, სამთავრო, თბილისის მეტეხი, “ლურჯი მონასტერი”, თბილისის სი-

ონი, ბეთანია, მანგლისი, ზედა თმოგვი, იშხანი, კაჭიო, ხოსპიო, თოკი.

ზოგიერთ ნაგებობაში ხდება ფუნქციის ცვლილება, ან შეთავსება: ხოსპიოს X ს-ის ეკლესიამ XVIII ს-ში საცხოვრებელი კოშკის დაშენებით დაკარგა თავდაპირველი ფუნქცია; ზარზმის XIV ს-ის კარიბჭე-სამრეკლოს ქვედა სართული XVI ს-ში გადაკეთდა სამლოცველოდ; თაბორის ეკლესია-კოშკში (ლენჩხუმი) შეთავსებულია საკულტო და სათავდაცვო ფუნქცია; სუნტნის (ხადას ხეობა) ადრეული ხანის კოშკს გვიან შუა საუკუნეებში დაშენებული აქვს სამლოცველო.

ამგვარად, შუა საუკუნეებში საეკლესიო ნაგებობათა განახლებისას განსხვავებული მიდგომები იკვეთება. თუმცა ერთი რამ ცხადია, ამ დროის ოსტატები ძირითადად ანგარიშს უწევდნენ შენობის ხასიათს და ადგილზე არსებულ მონაცემებს.

საფორტიფიკაციო ნაგებობები მუდმივად მოითხოვდა აღდგენა-განახლებას. სხვაგვარად მათი ფუნქციონირება შეუძლებელი იქნებოდა. სტრატეგიულ ადგილებზე აღმართული ციხეები მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე არ კარგავდა მნიშვნელობას. მასზე ზრუნავდნენ ადგილობრივი მფლობელები, ასევე, დამპყრობლები, რომლებიც ხანგრძლივად იკავებდნენ ამ ციხეებს.

ისტორიულ ვითარებათა ცვლა მათ კედლებზე შრებდად იკითხება. კონკრეტული ისტორიული გარემოებები და საბრძოლო იარაღის განვითარება იწვევდა გადაკეთებებს – ცეცხლსასროლი იარაღის დამკვიდრებით სათავდაცვო არქიტექტურაში გაჩნდა ახალი ელემენტები (სათოფურები, საზარბაზნები, ქონგურების განსხვავებული ტიპი) – თბილისის ციხე, ახალციხე, ხერთვისი, გორის ციხე და სხვა.

საცხოვრებელი ხუროთმოძღვრება განსაკუთრებით მგრძნობიარე და დაუცველია დროის დამანგრეველი ძალისა და მოთხოვნების მიმართ. შესაძლოა, სწორედ ამიტომ, მასში გამძაფრებულია ტრადიციული ფორმების შენარჩუნების ტენდენცია. ამავე დროს, ნაგებობათა გადაკეთების სიხშირეს იწვევს ცხოვრების წესის, გემოვნების და მეპატრონის ცვლა.

შუა საუკუნეებში დამკვიდრებული აღდგენა-განახლების მყარი და უწყვეტი ტრადიცია XIX ს-ში შეფერხდა. ქვეყნის პოლიტიკურ-სოციალურ ცხოვრებაში მიმდინარე რადიკალური ცვლილებების ფონზე ამ დროს თავს იჩენს განსხვავებული დამოკიდებულება ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის დაცვისა და მოვლა-პატრონობის მიმართ.

სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობისა და ავტოკეფალიის დაკარგვის შემდეგ, რუსული საეკლესიო მმართველობის მითითებით შეთეთრდა და შეიღესა მრავალი ნაგებობა, რამაც უხეშად უცვალა სახე ფასადებისა და ინტერიერის მხატვრულ გადაწყვეტას – ალავერდი, სვეტიცხოველი, მანგლისი, ანჩისხატი, ბიჭვინტა, კაცხი, ლურჯი მონასტერი და სხვა. ზოგჯერ, თავდაპირველ ნაგებობას ანგრევდნენ და მის ადგილზე ახალს აშენებდნენ (კოჯრის კაპენი). ამავე პერიოდს შეეწირა კარიბჭეები და მიწაშენები ისეთ მნიშვნელოვან ტაძრებში, როგორიცაა სვეტიცხოველი, ალავერდი, იკორთა,

ნებისმიერი ასეთი “აღდგენისას” კნინდებოდა ძირითადი ნაგებობის მნიშვნელობა და მხატვრული ღირებულება, იკარგებოდა საგულისხმო დეტალები – ანჩისხატი, “ლურჯი მო-

ნასტერი”, ჭულე და სხვა.

ეკლესიების მხატვრულ სახეზე უარყოფითი ზეგავლენა მოახდინა XIX ს-ის სამოციანი წლებიდან, საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე აქტიურად მოქმედმა ბერძენ ოსტატთა არტელებმა. მათი ჩარევის შედეგად იცვლებოდა არქიტექტურული ტიპი და ნაღვურდებოდა შენობათა მნიშვნელოვანი ნაწილები (მრავალბალო, წევა, ზემო კრიხი). აღსანიშნავია, რომ ქვის თლის მაღალ ტექნიკასთან ერთად ბერძენი ოსტატების ხელწერისთვის დამახასიათებელი იყო შესრულების სიმშრალე და უსიცოცხლობა. ამის ნათელი დადასტურებაა, ისეთი მნიშვნელოვანი ტაძრების სახეცვლა, როგორიცაა მანგლისი, კაცხი, მოქვი, ილორი და სხვა.

XIX ს-ში, საფორტიფიკაციო ნაგებობებმა დაკარგა თავისი ფუნქცია. აქედან გამომდინარე, თითქმის აღარ ხდებოდა მათი აღდგენა-განახლება. რაც შეეხება სასახლეებს, მათ ამ დროს მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადეს. თელავის სამეფო სასახლე მთლიანად, ხოლო მიტროპოლიტ იოანე ბოდბელის საეპისკოპოსო სასახლის საკმაოდ დიდი ფრაგმენტები ახალ გარსში მოექცა. თუ ამ შემთხვევაში ორივე ნაგებობამ დაკარგა თავდაპირველი მხატვრული გადაწყვეტა და ფუნქცია, სხვაგვარი განვითარება ჩანს ახალგორის სასახლეში, სადაც XIX ს-ში ქსნის ერისთავთა შთამომავლის მიერ ჩატარებული რეკონსტრუქციისას, ახალი სტრუქტურა მოერგო ძველს და შეძლებისდაგვარად, შეინარჩუნა ტრადიციული ხუროთმოძღვრული ღირებულება.

შუა საუკუნეების ქალაქებში (თბილისი, გორი, თელავი, სიღნაღი) XIX საუკუნეშიც გრძელდება სიძველის შენარჩუნების ტრადიცია. თბილისის მაგალითზე ამკარად ვლინდება ქუჩების ქსელის, ურბანული არქიტექტურის ტრადიციული ტიპებისა და გეგმარებითი სტრუქტურის შენარჩუნება, ძველი შენობების ნაწილებისა, თუ სარდაფების ჩართვა ზედ დაშენებულ, ახალ საცხოვრებელში და სამშენებლო ოსტატობის მყარი ტრადიციები.

XIX ს-ის II ნახევრიდან მოწინავე ქართული საზოგადოების მაღალმა კულტურულმა დონემ განაპირობა ახლებური, სრულიად განსხვავებული დამოკიდებულება არქიტექტურული მემკვიდრეობის მიმართ. იმატა სიძველეებისადმი ინტერესმა. ისტორიულ ნაგებობათა შესასწავლად და აღსადგენად შეიქმნა სხვადასხვა გაერთიანებები, სპეციალური კომისიები და კომიტეტები.

XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დასაწყისში ჩატარდა სარემონტო-აღდგენითი სამუშაოები ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების რამდენიმე საეკლესიო ძეგლზე – მცხეთის ჯვარი, სვეტიცხოველი, იკორთა, ნიქოზი, ქუთაისის ბაგრატიის ტაძარი, ბეთანია და სხვა. ამიერიდან, არქიტექტურული ნაგებობა აღიქმება როგორც ძეგლი. გარდა მისი ფუნქციური დანიშნულებისა და ისტორიული მნიშვნელობისა, განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა მხატვრულ ღირებულებას. ჩნდება მისდამი ფრთხილი დამოკიდებულება, დაცვისა და ფიქსაციის სურვილი. ამავე პერიოდს მიეკუთვნება პირველი ქართველი პროფესიონალი არქიტექტორების გამოჩენა სამოღვაწეო ასპარეზზე.

XX საუკუნის პირველ ათეულ წლებში ყურადღება გამახვილდა ძეგლთა დაცვის საკითხებზე. საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ კულტურის ძეგლებზე ზრუნვა სახელმწიფომ ითავა, თუმცა ამავე დროს გააქტიურდა ათეისტური მოძრაობა, რასაც არაერთი ეკლესია შეეწირა.

XX ს-ის I ნახევარში დაიწყო ჩამოყალიბება სიძველეთა დაცვის სათანადო სამსახურებმა. 1930-იან წლებში შეიქმნა

სპეციალური ჯგუფები, რომლებმაც სარემონტო სამუშაოები ჩაატარეს მთელ რიგ ძეგლებზე: ფაენისი, ფიტარეთი, იკვი, ტიმოთესუნის წმ. ბარბარეს ეკლესია, თბილისის ათეშა და სხვა.

ამავე პერიოდიდან იწყება ქართული ხუროთმოძღვრების სამეცნიერო კვლევა და ფიქსაცია ხელოვნების ისტორიის მკვლევარის გიორგი ჩუბინაშვილის თაოსნობით, 1941 წელს მისივე ხელმძღვანელობით დაფუძნდა ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი.

1949 წელს პირველად საბჭოთა სივრცეში, შეიქმნა სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნო, რომლის საქმიანობით საფუძველი ჩაეყარა არქიტექტურის მეცნიერულ რესტავრაციას საქართველოში. პირველმა პროფესიონალმა რესტავრატორებმა, რომლებიც გამოირჩივნენ განსხვავებული, თვითმყოფადი ხელწერით – რუსუდან გვერდნითელმა, ვახტანგ ცინცაძემ, ლევან ხიმშიაშვილმა, დასაბამი მისცეს ქართული სარესტავრაციო სკოლის ჩამოყალიბებას. ისინი განსაკუთრებული სიფრთხილით ეკიდებოდნენ ისტორიული ნაგებობის თავისებურების გამოვლენას, ცალკეულ შემთხვევაში ირჩევდნენ დაცვის ინდივიდუალურ მეთოდს. რესტავრატორთა ჩარევის მეშვეობით განხორციელდა მეთოდურად და ტექნიკურად რთული აღდგენითი სამუშაოები გამორჩეული მხატვრულ-ისტორიული ღირებულების მქონე ხუროთმოძღვრულ ძეგლებზე.

ამ პერიოდში არქიტექტურის რესტავრაციის მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა ძეგლის მხატვრულ-ისტორიული ღირებულების შენარჩუნება. დაცვის მეთოდის განსაზღვრა (კონსერვაცია, რესტავრაცია და შერეული მეთოდი) ხდებოდა ძეგლების ფიზიკური მდგომარეობისა და ადგილზე დაცული მონაცემების მიხედვით. ძეგლის გახსნა-შესწავლის ეტაპზე მოძიებულმა მასალამ მნიშვნელოვნად შეცვალა არაერთ ნაგებობასა და კომპლექსზე არსებული წარმოდგენა და განსაზღვრა აღდგენის მეთოდი: სვეტიცხოვლის კარიბჭე, ქუთაისის ბაგრატი, პატარა ონი, ვარძიის სამრეკლო, აგარა ყიზილ-დერესი და სხვა.

პრაქტიკულ საქმიანობაში თვალსაჩინო ადგილი ეკავა კონსერვაციის მეთოდს: იყალთოს აკადემია, განთიადის ბაზილიკა, გეგუთის სასახლე, ნეკრესის მცირე სამლოცველო და სასახლე, კვეტერის ციხე და სასახლე, ვარნაძის ბაზილიკა, ნინოწმინდა და სხვა.

აღსანიშნავია ბოლნისის სიონის ჩრდილოეთი გალერეის კონსერვაცია, სადაც ძეგლის თავდაპირველ ხუროთმოძღვრულ ქსოვილში მინიმალური ჩარევით და თამამი გადაწყვეტით (გადახურვის მოწყობა ლითონის კონსტრუქციების გამოყენებით) მოხდა ნაგებობის დაცვა მისი მხატვრული მთლიანობის შეუღალავად. ბრწყინვალე საინჟინრო-კონსტრუქციული გადაწყვეტები განხორციელდა ისეთ მნიშვნელოვან და უმძიმეს მდგომარეობაში მყოფ ძეგლებზე, როგორიცაა: წრომი, სამწევრისი, წიროლი. რესტავრაციის დროს არ ხდებოდა დაზიანებული ორნამენტული დეკორის აღდგენა. განახლებული დეტალები სრულდებოდა თავდაპირველი პროფილის გამეორებით, კვეთის გარეშე: პატარა ონი, აგარა ყიზილ-დერესი, გერგეტის სამება, ხცისი, ხვილიშა და სხვა.

ისტორიის, კულტურის, ბუნების ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველო შექმნის (1978 წ.) შემდეგ გაიზარდა დაფინანსება და მოიმატა სამუშაოების მასშტაბმა. კვლევა-პროექტირებაში ძირითა-

დად ჩართული იყვნენ გამოცდილი სპეციალისტები, რომელთაც შეემატა ახალგაზრდა კადრები. მიუხედავად სტრუქტურული ცვლილებისა, დამოკიდებულება ძეგლების მიმართ და დაცვის მეთოდები არ შეცვლილა.

სამუშაოები მიმდინარეობდა ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების ისეთ მნიშვნელოვან ქრისტიანულ, საერო და სათავდაცვო ხუროთმოძღვრების ძეგლებსა და კომპლექსებზე, როგორიცაა – მცხეთის ჯვარი, სვეტიცხოველი, სამთავრო, ატენის სიონი, ნინოწმინდა, ალავერდი, ბეთანია, შატილი, თელავის სასახლე, ახალგორის სასახლე, თბილისის დედაციხე, ბებრის ციხე, ხერთვისის ციხე და სხვა.

1980-იანი წლების ბოლოს კენ, თანდათან დაირღვა ბალანსი კვლევით-საპროექტო და სანარმოო სამუშაოებს შორის, წარმოებამ მოიპოვა უპირატესობა, დაჩქარდა ფიზიკური სამუშაოების განხორციელების ტემპი, რესტავრაციის საერთო პროცესში შემცირდა სპეციალისტთა როლი, თანდათან მოიკლო შესრულებული სამუშაოს ხარისხმა.

საუკუნის ბოლო ათწლეულში სახელმწიფოს მხრიდან მკვეთრად შემცირდა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის დაფინანსება, რაც პირდაპირ აისახა არქიტექტურის რესტავრაციაზე, თუმცა საერთაშორისო ორგანიზაციებსა (World Monuments Fund, Samuel Kress Foundation, Getty Grant Program) და საერთაშორისო დახმარებით დაფუძნებულ ადგილობრივ ფონდებთან (კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდი, “ფონდი – ღია საზოგადოება-საქართველო”) თანამშრომლობით მუშაობა ძეგლთა დაცვისა და ფიქსაციის მიმართულებით არ შეჩერებულა. 2004 წლიდან სარესტავრაციო საქმიანობაში აქტიურად ჩაერთო “ქართუ ჯგუფის” მიერ დაფუძნებული ისტორიულ ძეგლთა დაცვისა და გადარჩენის ფონდი.

XX-XXI სს-ის მიჯნაზე ICOMOS საქართველომ (ძეგლები-სა და ლისშესანიშნავი ადგილების საერთაშორისო საბჭოს საქართველოს ეროვნული კომიტეტი, რომელიც 1993 წელს დაფუძნდა) განახორციელა შემდეგი მნიშვნელოვანი სარესტავრაციო სამუშაოები: გამაგრდა დაშლის პირას მისული ფიტარეთის გუმბათის ყელი. აქვე, პირველად, 1960-იანი წლების შემდეგ საკონსერვაციო პრაქტიკაში, გამოყენებული იქნა კირის ხსნარი; მრავალდისციპლინარული ჯგუფის მიერ დამუშავდა ზემო სვანეთის უშგულის თემის სოფ. ჩაჟაშის კონსერვაციის გეგმა და ამ მასალაზე დაყრდნობით კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდის დაფინანსებით ავარიულ კოშკებზე ჩატარდა გადაუდებელი კონსერვაცია-რეაბილიტაცია; რთული აღდგენითი სამუშაოები განხორციელდა მინისძვრით დაზიანებულ იკორთის ტაძარზე.

ბოდბის წმ. ნინოს მონასტერში, კერძო დონორის (ბანკი რესპუბლიკა) დაფინანსებით, მრავალდისციპლინარული ჯგუფის მიერ ჩატარდა კვლევით-საპროექტო სამუშაოები, გადანაწიდა წლების მანძილზე მოუგვარებელი მეთოდური საკითხები და განხორციელდა ტაძრის რესტავრაცია.

კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდის მიერ შესრულდა სარეაბილიტაციო სამუშაოები მთელ რიგ ძეგლებზე (უფლისციხე, ნეკრესის მცირე ბაზილიკა, ახატანი, სიღნაღის გალავანი, შატილი, მრავალძალი და სხვა).

ისტორიულ ძეგლთა დაცვისა და გადარჩენის ფონდმა ჩატარა სარეაბილიტაციო სამუშაოები სხვადასხვა ძეგლებზე, რომელთა შორის აღსანიშნავია უბისის მონასტერი, ახალი და ძველი შუამთა, საგანისა და ნავარძეთის ეკლესიები; დაიწყო მრავალწლიანი სამუშაოები ალავერდის კათედრალზე; “ქართუ” ჯგუფის დაფინანსებით ჩატარდა რეაბილიტაცია პარ-

ლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის III კორპუსს, შოთა რუსთაველისა და კოტე მარჯანიშვილის სახელობის სახელმწიფო დრამატული თეატრის შენობებს და სხვა.

ბოლო წლებში დარგმა განიცადა მნიშვნელოვანი სტრუქტურული ცვლილებები.

2003 წ. მოხდა ძეგლთა დაცვის დეპარტამენტის ლიკვიდაცია, აშკარა გახდა ახალი სახელმწიფოებრივი ხედვის ჩამოყალიბების აუცილებლობა კულტურული მემკვიდრეობის დაცვასა და მის ინტეგრირებაზე საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა სფეროებთან.

2004 წ. საქართველოს კულტურის, ძეგლთა დაცვისა და სპორტის სამინისტროს სტრუქტურაში შეიქმნა მართვის ევროპულ მოდელთან მისადაგებული კულტურული მემკვიდრეობის დეპარტამენტი. დაიწყო ძეგლთა დაცვის სისტემის ახლებურად მოწყობის პროცესი, რომელიც დღემდე გრძელდება. განხორციელდა არაერთი სტრუქტურული და საკანონმდებლო მნიშვნელოვანი ცვლილება, 2008 წ. დაფუძნდა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ეროვნული სააგენტო.

ამ გარდამავალ პერიოდში – კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ძველი სისტემის დაშლის შემდეგ, მისი ახლით ჩანაცვლებისას – თავი იჩინა მეთოდურმა სირთულეებმა. ეს გამოვლინდა UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის ნუსხაში შესული ძეგლების – მცხეთის ისტორიული ძეგლები; ბაგრატიის კათედრალი და გელათის მონასტერი – “საფრთხეში მყოფ ძეგლთა ნუსხაში” გადატანაში (UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტის №33, 34 სესიები).

თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ 2004 წლიდან, ხანგრძლივი პაუზის შემდეგ, სახელმწიფო ბიუჯეტიდან კულტურული მემკვიდრეობის დასაცავად ყოველწლიურად გამოიყოფა მნიშვნელოვანი სახსრები. ჩატარდა სარესტავრაციო და გადაუდებელი სარეაბილიტაციო სამუშაოები განსაკუთრებული მხატვრულ-ისტორიული მნიშვნელობის მქონე გამორჩეულ ძეგლებზე.

ცალკე განხილვის საგანს წარმოადგენს ურბანული მემკვიდრეობის დაცვის მდგომარეობა. 2008 წლის საკანონმდებლო ცვლილებების შედეგად თბილისის ურბანული მემკვიდრეობის მართვასა და დაცვასთან დაკავშირებული საკითხების გადაწყვეტის კომპეტენცია გადანაწილდა სხვადასხვა უწყებებსა და ორგანიზაციებში – თბილისის მერია, ძველი თბილისის გამგეობა, კულტურის სამინისტრო, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო. თბილისის ისტორიული ნაწილის რეგულირების გეგმის არ არსებობის ფონზე, უფლებამოსილებათა ამგვარი გადანაწილება სერიოზული საფრთხეების შემცველია.

ბოლო ხანს, ხანგრძლივი შუალედის შემდეგ, მასშტაბური სარეაბილიტაციო სამუშაოები გაიშალა თბილისის ძველ უბნებში. თავისთავად პოზიტიურ ამ მოვლენას, რიგ შემთხვევებში ფასეულობათა დიდი დანაკარგები მოჰყვა, რაც გამოწვეულია ურბანულ მემკვიდრეობის დაცვასთან შეუთავსებელი მეთოდოლოგიით, შეუსაბამო სამშენებლო მასალის გამოყენებით და დაჩქარებული ტემპით. ანალოგიური სურათი იკვეთება სხვა ისტორიულ ქალაქებში.

ამ სირთულეების ფონზე აღსანიშნავია წარმატებული პროექტები, რაც ცალკეული რესტავრატორების პროფესიონალიზმის და ძალისხმევის შედეგია.

ბიოგრაფიული ცნობარი

მოგზაურები, მკვლევარები,
არქიტექტორები

მოგზაურები, მკვლევარები და არქიტექტორები

ოტო ვილჰელმ ჰერმან აბიხი

11. XII. 1806, ბერლინი – 2. VII. 1886, ვენა

“ო, კავკასია, რა მთები, რამდენი ამაღლებული რამ
იხილეს ჩემმა ცოდნისმწყურვალე თვალებმა!”
ჰერმან აბიხი

გერმანელი ბუნებისმეტყველი, გეოლოგი, კავკასიის მკვლევარი, კავკასიის გეოლოგიური შესწავლის ფუძემდებელი, დერპტის (ტარტუ) უნივერსიტეტის პროფესორი, პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (1853).

ჰერმან აბიხი 1806 წელს ბერლინში, “სამთო ინჟინრის ოჯახში დაიბადა. ჰ. აბიხის დედა ცნობილი მოგზაურისა და კავკასიის მკვლევარის იულიუს კლაპროტის და იყო. საფიქრებელია, რომ კავკასიისა და კავკასიელებისადმი ინტერესი ახალგაზრდა აბიხისათვის ბიძამისს, იულიუს კლაპროტს... უნდა გაეღვიძებინა...” (მ. მანია).

ჰ. აბიხმა 1831 წელს დაამთავრა ბერლინის უნივერსიტეტი. იკვლევდა მინერალოგიის საკითხებს. 1842-1847 წლებში იყო დერპტის (ტარტუ) უნივერსიტეტის პროფესორი. 1844 წლიდან დაიწყო გამოკვლევები კავკასიასა და ირანში. 1854-1876 წლებში ცხოვრობდა კავკასიაში, 1877 წლიდან – ვენაში.

ჰერმან აბიხმა პირველმა განსაზღვრა კავკასიის ოროგრაფიული ბუნება, კავკასიის რელიეფის, მისი მაღალი მწვერვალების ასაკი და სიძველე. აბიხის შრომებმა დიდად შეუწყო ხელი სამთო საქმის განვითარებას კავკასიაში, კერძოდ საქართველოში. მან შეისწავლა კავკასიის მრავალი რეგიონის გეოლოგიური აგებულება, აღმოაჩინა და აღწერა სასარგებლო წიაღისეულის საბადოები (მათ შორის ჭიათურის მანგანუმის საბადო). აღსანიშნავია, აგრეთვე, რომ თბილისის მინერალური წყლების პირველი ფუნდამენტური შესწავლა სწორედ აბიხის ხელმძღვანელობით მოხდა (მნიშვნელოვანი გამოკვლევა აქვს თბილისის თერმული წყლების შესახებ).

“ო, კავკასია, რა მთები, რამდენი ამაღლებული რამ იხილეს ჩემმა ცოდნისმწყურვალე თვალებმა!” სწერდა თბილისში მყოფი ჰერმან აბიხი 1844 წლის 22 მარტს თავის მშობლებს გერმანიაში” (მ. მანია).

აბიხმა ცნობილ აღმოსავლეთმცოდნესა და ქართველოლოგს მარი ბროსეს არაერთი საინტერესო ცნობა მიაწოდა.

ლიტ.: 1. შ. ხანთაძე, მარი ბროსე, ისტორიოგრაფიული ნარკვევი, თბ. 1966; 2. В. Бартольд, История изучения Востока в Европе и России, Л., 1925; 3. ვ. ჯავრიშვილი, აბიხი ოტო ვილჰელმ ჰერმან, საქართველო, ენციკლოპედია, ტ. I, თბ., 1997; 4. მ. მანია, თბილისის გეოფიზიკური ობსერვატორია, ისტორია და არქიტექტურა, თბ., 2010.

შალვა ამირანაშვილი

26.III.1899, ქ. ოზი – 9. II.1975, თბილისი

ხელოვნებათმცოდნე, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი (1943), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (1955), საქართველოს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე (1959), პროფესორი (1936), სსრკ მუზეუმების ეროვნული კომიტეტისა და მუზეუმების საერთაშორისო საბჭოს წევრი (1957).

შალვა ამირანაშვილმა 1922 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტი (უნივერსიტეტის პირველი გამოშვება). იყო ექვთიმე თაყაიშვილის თაოსნობით დაარსებული “საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების” წევრი (1922 წლიდან). 1924 წელს აკაკი შანიძემ და შალვა ამირანაშვილმა, როგორც საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების წარმომადგენლებმა, იმოგზაურეს გურიაში. მათ ხელოვნების არაერთი ნიმუში გადაარჩინეს განადგურებას. სიძველეების ნაწილი თბილისში ჩამოიტანეს, შეადგინეს ამ ნივთების აღწერილობა და ნუსხა.

1923-1925 წლებში შ. ამირანაშვილი მუშაობდა მოსკოვსა და ლენინგრადში. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ

ენოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტსა და თბილისის სამხატვრო აკადემიაში. შ. ამირანაშვილი იყო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრის გამგე (1925 წლიდან), 1939-1975 წლებში – საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის დირექტორი.

1945 წელს იგი მივლინებული იყო პარიზში საქართველოს დემოკრატიული მთავრობის მიერ გატანილი განძის დასაბრუნებლად.

შ. ამირანაშვილის კვლევის სფეროს წარმოადგენდა ძველი ქართული არქიტექტურა, მონუმენტური კედლის მხატვრობა, მინიატურა, ქედური ხელოვნება. მისი განმაზოგადებელი ნაშრომები ხელოვნების აქტუალურ საკითხებს ეხება. შ. ამირანაშვილს დიდი ღვაწლი მიუძღვის საქართველოს მატერიალური კულტურის ძეგლთა დაცვისა და შეგროვების საქმეში.

შ. ამირანაშვილი დაკრძალულია მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა დიდუბის პანთეონში.

რჩეული ნაშრომები: 1. ვარძიის მთავარი ტაძრის კედლის მხატვრობა, ძეგლის მეგობარი №3, 1964; 2. გელათის მოზაიკა, ძეგლის მეგობარი №4, 1965; 3. საქართველოს წვლილი მხატვრული კულტურის საგანძურში, თბ., 1965; 4. საქართველოდან სხვადასხვა დროს გატანილი სამუზეუმო განძეულობა და მისი დაბრუნება, თბ., 1968; 5. ქართული ხელოვნების ისტორია თბ., 1971; 6. ხახულის კარედი, თბ., 1972; 7. უბისის ფრესკები (ალბომი) თბ., 1987.

ლიტ: 1. ი. უზნაძე, ამირანაშვილი შალვა იასონის ძე, ქსე, ტ. 1, თბ., 1975; 2. რ. მეტრეველი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, თბ., 1982; 3. პ. ზაქარაია, აკადემიკოს შალვა ამირანაშვილის დაბადების 90 წლისთავი, ძეგლის მეგობარი №2 (84), 1989; 4. გ. ხუციშვილი, აკად. შალვა ამირანაშვილი, ძეგლის მეგობარი, №2 (84), 1989.

თბილისის სამხატვრო აკადემიის პედაგოგები. 1. შალვა ამირანაშვილი, 2. პენრიკ პრინცესკი, 3. ანატოლი კალგინი, 4. ვახტანგ კოტეტიშვილი. 1930 წელი

თეიმურაზ ბარნაველი 29.I.1904, თელავი – 20.V.1976, თბილისი

ისტორიკოსი, ქართულ სიძველეთა დაუღალავი მკვლევარი.

თეიმურაზ ბარნაველი დაიბადა 1904 წელს თელავში ცნობილი მწერლის, პედაგოგისა და საზოგადო მოღვაწის ვასილ ბარნოვის ოჯახში. სწავლობდა თბილისის ქართულ გიმნაზიაში. 1927 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკის ფაკულტეტი. 1940-იან წლებში მუშაობდა საქართველოს სტატისტიკურ სამმართველოში კაპიტალური მშენებლობის განყოფილების გამგედ. 1949-1952 წლებში იყო საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის დირექტორის მოადგილე. 1952-1976 წლებში – გიორგი ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის თანამშრომელი.

თეიმურაზ ბარნაველმა 1959 წელს ქართულ და რუსულ ენებზე გამოსცა წიგნი “საქართველოს კულტურის ძეგლები აყვანილი სახელმწიფო დაცვაზე” – ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე შემორჩენილი და სახელმწიფოს მიერ დაცული ხუროთმოძღვრების ძეგლთა ყველაზე სრული ნუსხა. რუდუნებით, ხანგრძლივი შრომითა და უდავოდ დიდი სიყვარულით შექმნილი ეს წიგნი წლების განმავლობაში იყო და რაც ხაზგასასმელია, დღესაც არის ძეგლთა დაცვის სფეროში მომუშავე ყველა სპეციალისტისთვის სამაგიდო წიგნი.

მანვე შეადგინა გ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის თანამშრომელთა მიერ 1941-1968 წლებში გამოქვეყნებული ნაშრომების ანოტირებული ბიბლიოგრაფია. მნიშვნელოვანია თ. ბარნაველის მიერ გამოცემული “ატენის სიონის წარწერები”, “მანგლისის ტაძრის წარწერები”, “კახეთის ისტორიული წარწერები”, რომლებშიც მანამდე ცნობილ წარწერათა გარდა, გამოქვეყნებულია ავტორის მიერ მიკვლეული, საყურადღებო ცნობების შემცველი, უცნობი წარწერებიც. აქვს ნარკვევები, მიძღვნილი ცალკეული ძეგლთა დათარიღებისადმი. თ. ბარნაველი ეწეოდა მთარგმნელობით საქმიანობასაც, რუსულად თარგმნა ვასილ ბარნოვის რამდენიმე ნაწარმოები.

რჩეული ნაშრომები: 1. ატენის სიონის წარწერები, თბ., 1957; 2. საქართველოს სსრ კულტურის ძეგლები, აყვანილი სახელმწიფო დაცვაზე, თბ., 1959; 3. არმაზის მონასტრის წარწერების თარიღისათვის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XXIV, 5, 1960; 4. Окрестности Тбилиси, Тб., 1960 (რ. შმერლინგთან და ვ. დოლიძესთან ერთად); 5. მანგლისის ტაძრის წარწერები, თბ., 1961; 6. მაჩხანის ეკლესიის

წარწერები, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XXIX, №5, თბ., 1962; 7. კახეთის ისტორიული წარწერები, თბ., 1962; 8. Церковь св. Нины в Тхоти, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, №6, თბ., 1963 (რ. შმერლინგთან ერთად); 9. სოფელ ლიპის ეკლესიის ერთი არქიტექტურული დეტალი (თეთრი წყაროს რ-ნის ისტორიული ძეგლების გამოკვლევა, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 56, 3, 1969; 10. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის თანამშრომელთა დაბეჭდილი შრომების ანოტირებული ბიბლიოგრაფია, თბ., 1970 (რუსულ ენაზე).

ლიტ: 1. ვ. ბერიძე, თეიმურაზ ბარნაველის სსოვნას, გაზ. “კომუნისტი”, 1976; 2. ვ. ბერიძე, მოგონებები, თბ., 1987; 3. ვ. ბერიძე, ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის 50 წელი, თბ., 1993; 4. დ. ცინცაძე, ნეტავ, რა დღეშია ჩვენი კულტურის ძეგლები? გაზ. “საქართველოს რესპუბლიკა”, 22. IV. 2010. http://www.gch-centre.ge/?fullid=186&ld_pg=4

ივანე ბარტოლომეი (ბართოლომეი)

28.XI.1813, ს.-პეტარბურგი, რუსეთი – 5.X.1870, თბილისი

ცნობილი რუსი არქეოლოგი და ნუმიზმატი, გენერალ-ლეიტენანტი, ს.-პეტერბურგის აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი (1856).

1850 წლიდან მსახურობდა ჩრდილოეთ კავკასიაში, აფხაზეთსა და თბილისში.

1853 წელს დიპლომატიური მისიით გაიგზავნა სვანეთში.

ბარტოლომეი იკვლევდა ნუმიზმატიკის, კავკასიის ეთნოგრაფიის, ეპიგრაფიკის და კავკასიური ენების საკითხებს. მეცნიერმა დიდი როლი ითამაშა ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების შეკრებაში. სიძველეთა შესწავლის მიზნით მან შემოიარა მრავალი რაიონი. იყო სამშვილდეში, გუდარესსა და ფიტარეთში; იმოგზაურა ბორჯომის ხეობაში, ნახა დაბის, ლიკანის, ტიმოთესუბნის ეკლესიები; მოიარა კოჯრის მიდამოები; აღწერა ზემო სვანეთის ეკლესიამონასტრები; დაათვალიერა ქსნის ხეობა, ქვემო ქართლი, დმანისი, კაზრეთი, ნულრულაშენი, ბოლნისი და ბევრი სხვა მნიშვნელოვანი ადგილი.

ბარტოლომეის მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ცნობილ აღმოსავლეთმცოდნესა და ქართველოლოგ მარი ბროსესთან, იყო მისი ერთ-ერთი კორესპონდენტი. იგი თავისი მუშაობისა და დაკვირვების შედეგებს წლების განმავლობაში წერილების სახით უგზავნიდა ბროსეს, რომელმაც ბარტოლომეის მიერ მოწოდებული მასალები ორჯერ გამოაქვეყნა.

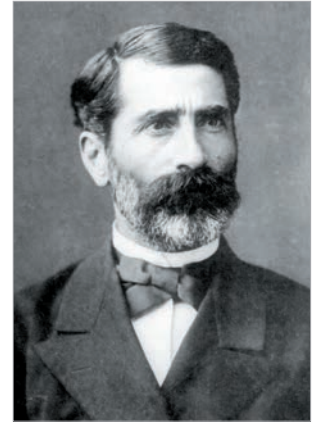
მეცნიერმა შეაგროვა ქართული, ბაქტრიული, პართული და სასანური მონეტების კოლექცია, რომელიც მოგვიანებით ერმიტაჟს გადასცა.

ბარტოლომეის გამოქვეყნებული აქვს ნაშრომი ქართულ ნუმიზმატიკაზე, მარი ბროსეს რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით.

პუბლიკაციები: И. А. Бартоломей, Поездка в вольную Сванетию полковника в 1853 году, КОИРГО, книга III, Тиф., 1855.

ლიტ.: 1. შ. ხანთაძე, მარი ბროსე, ისტორიოგრაფიული ნარკვევი, თბ., 1966; 2. შ. ხანთაძე, ი. გაგოშიძე, ბარტოლომეი ივანე ალექსის ძე, საქართველო, ენციკლოპედია, ტ. I, თბ., 1997

დიმიტრი ბაქრაძე
1826, სოფ. ხაშში – 1890, თბილისი

ისტორიკოსი, არქეოლოგი, ეთნოგრაფი, საზოგადო მოღვაწე, ს.-პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი.

დიმიტრი ბაქრაძე დაიბადა 1826 წელს კახეთში, სოფ. ხაშმში. მისი მამა ზაქარია მღვდელი იყო, დიმიტრისაც მღვდლობისთვის ამზადებდნენ. სწავლობდა თბილისის სასულიერო სასწავლებელში, შემდეგ – მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში. 1851 წელს საქართველოში დაბრუნებისთანავე იგი მღვდლობაზე უარს ამბობს.

1852-1857 წლებში ბაქრაძე პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა გორის სამაზრო სასწავლებელში. ამავე პერიოდში აქვეყნებდა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ წერილებს ქართულ და რუსულ პერიოდულ პრესაში.

დ. ბაქრაძის წარმატებულ მოღვაწეობას დიდად შეუწყო ხელი ცნობილ აღმოსავლეთმცოდნესა და ქართველოლოგთან მარი ბროსესთან მჭიდრო ურთიერთობამ. იგი თავს მ. ბროსეს საქმის გამგრძელებლად თვლიდა.

1858 წლიდან მუშაობდა ქუთაისის გუბერნატორის კანცელარიაში.

1860 წელს რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოების ხელშეწყობით დ. ბაქრაძემ სვანეთში იმოგზაურა. მოიარა ქვემო და ზემო სვანეთი, შეაგროვა ეთნოგრაფიკის მრავალი ნიმუში, შეკრიბა უამრავი მნიშვნელოვანი ცნობა ამ კუთხის სიძველეთა შესახებ. მოგვიანებით მან გამოაქვეყნა თავისი მოგზაურობის მასალები.

1861 წლიდან დიმიტრი ბაქრაძე გადმოდის თბილისში და იწყებს თანამშრომლობას რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილებაში.

1873 წელს დ. ბაქრაძემ, ბროსეს დიდი მხარდაჭერით, მიაღწია იმას, რომ რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიამ იგი მიეღივნებით გაგზავნა აჭარა-გურიაში. ამ მოგზაურობის შედეგად მეცნიერმა დაგვიტოვა საინტერესო ნაშრომი “არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიაში და აჭარაში,” სადაც იძლევა ძეგლების დახასიათებას, ეკლესია-მონასტრებში დაცულ ნაწნერთა შინაარსს, ძეგლების მეცნიერულ ანალიზს.

1873-1875 წლებში დ. ბაქრაძე კავკასიის საარქეოგრაფიო კომისიაში თანამშრომლობდა. მონაწილეობას იღებდა “აქტების” (Акты, собранные Кавказской Археологической Комиссией) გამოცემაში. ამ პერიოდში გამოვიდა მისი კაპიტალური ნაშრომი – “კავკასია ქრისტიანობის ძველ ძეგლებში”, რომელიც წარმოადგენს საქართველოსა და სომხეთის ქრისტიანული ძეგლების აღწერილობას, მათ შორის თურქეთის ტერიტორიაზე არსებული ქართული ხუროთმოძღვრული ნიმუშებისაც.

1874 წ. ბაქრაძის უშუალო მონაწილეობით დაარსდა “კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოება,” ხოლო 1881-1886 წლებში იგი თავმჯდომარეობდა მის მიერვე შექმნილ “კავკასიის ისტორიის და არქეოლოგიის საზოგადოებას.” 1881 წელს მისი თაოსნობით თბილისში ჩატარდა რუსეთის არქეოლოგთა V ყრილობა.

მრავალწლიანი მეცნიერული მოღვაწეობისათვის 1879 წ. დიმიტრი ბაქრაძე აირჩიეს პეტერბურგის საიმპერატორო აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად.

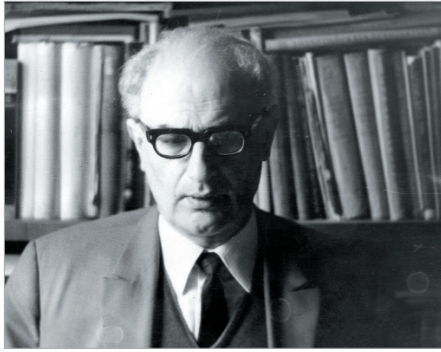
1888 წელს დიმიტრი ბაქრაძის ინიციატივით შეიქმნა ქართულ სიძველეთა თავმოყრის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კერა – “საეკლესიო მუზეუმი.”

მეცნიერის მრავალმხრივი შემოქმედებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი ღვაწლი საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების გამოვლენის, აღნუსხვისა და დაცვა-გადარჩენის საქმეში.

დიმიტრი ბაქრაძე გარდაიცვალა 1890 წელს თბილისში, დაკრძალულია დიდუბის პანთეონში.

რჩეული ნაშრომები: 1. Кавказ в древних памятниках Христианства, Записки общества любителей кавказской археологии, кн. I, Тиф., 1875; 2. Археологическое путешествие по Гурии и Адчаре, СПб., 1878; 3. Н. Кондаков, Д. Бакрадзе, Описание памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии, С. Петербург, 1890.

ლიტ.: 1. მ. დუმბაძე, ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე, თბ., 1950; 2. Г. Чубинашвили, Д. Бакрадзе как археолог, მაცნე, ისტ. არქ. ეთნ. და ხელოვნების სერია, №1, 1973; 3. შ.ხანთაძე, ბაქრაძე დიმიტრი ზაქარიას ძე, ქსე, ტ. 2, თბ., 1977; 4. გ. ანჩაბაძე, დიმიტრი ბაქრაძე როგორც წყარომცოდნე და არქეოგრაფი, თბ., 1982; 5. ი. თავბერიძე, ჯუმათის მონასტრის სიძველეები, თბ., 2005.

ვახტანგ ბერიძე

30. V. 1914, ქუთაისი – 21. XII. 2000, თბილისი

“... ამ შეთავსებამ – ხუროთმოძღვრისა და ხუროთმოძღვრების ისტორიკოსისა კარგი ნაყოფი უნდა გამოიღოს. მე ბევრს, ძალიან ბევრს ვიმუშავე, არ დავზოგავ თავს, ოღონდ კი ქართული არქიტექტურის ისტორიის შესწავლისთვის რაიმე სასარგებლო გავაკეთო. მე ენერგიას მიათქცევს ღრმა რწმენა ჩვენი ხუროთმოძღვრების დიდი მნიშვნელობისა. მე მჯერა დადგება დრო, როცა ყველა დაინახავს, რომ ქართული ხუროთმოძღვრება... არის უშესანიშნავესი და უძვირფასესი რამ, რაც კი თავისი არსებობის მთელ მანძილზე შეუქმნია ქართულ შემოქმედებითს გენიას...”

21 წლის ვახტანგ ბერიძის “დეკლარაცია საკუთარი თავისთვის”

არქიტექტორი, არქიტექტურის ისტორიკოსი, ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, პროფესორი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე, საქართველოს სახელმწიფო და ივანე ჯავახიშვილის სახელობის პრემიების ლაურეატი.

ვახტანგ ბერიძემ 1936 წელს დაამთავრა ამიერკავკასიის ინდუსტრიული ინსტიტუტი არქიტექტურის სპეციალობით; 1938 წელს – ასპირანტურა; 1935 წლიდან დაიწყო ლექციების კითხვა ჯერ ინდუსტრიულ ინსტიტუტში, 1957 წლიდან სამხატვრო აკადემიაში, 1939 წლიდან – თეატრალურ ინსტიტუტში; 1940 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია, 1958 წელს, სადოქტორო; 1960 წლიდან პროფესორია, 1967 წელს აირჩიეს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნევრ-კორესპონდენტად, 1974 წელს – ნამდვილ ნევრად; 1941 წლიდან გიორგი ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის თანამშრომელია, 1973-1988 წლებში და 1996-2000 წლებში მისი დირექტორი, 1988-1996 წლებში – საპატიო დირექტორი.

ვახტანგ ბერიძის კვლევითი მუშაობის უმთავრესი მიმართულება ქართული არქიტექტურის ისტორია იყო. ფუნდამენტური მნიშვნელობისაა წიგნები XII-XIV სს-ის სამცხის ტაძრებზე, XVI-XVII სს-ის საეკლესიო არქიტექტურაზე, 1801-1817 წწ-ის თბილისის აღმშენებლობაზე, 1920-1930-იანი წწ-ის ქართულ არქიტექტურაზე, რომელთაც განსაზღვრეს ამ პერიოდების მეცნიერული შესწავლის გზები.

იგი ავტორია მონოგრაფიებისა ხუროთმოძღვრული ძეგლების, რეგიონალური სკოლების და ცალკეულ ხელოვნათა შესახებ; ცნობილია ვ. ბერიძის ქართული ხუროთმოძღვრების განმაზოგადებელი ნაშრომები ქართულ, რუსულ და გერმანულ (ე. ნოიბაუერთან ერთად) ენებზე, ენციკლოპედიური ნაშრომი “ძველი ქართველი ოსტატები” და სხვა. არ შეიძლება საგანგებოდ არ აღინიშნოს ვახტანგ ბერიძის “სადა, თითქოსდა ხაზისებრ გამჭვირვალე და უპათოსო გადმოცემის სტილი. ...აქ ვლინდება საკმაოდ იშვიათი ნიჭი რთულ საგანთა გამო უზრალოდ საუბრისა... ცოტას ვისმე თუ ძალუძს მისებრ არც სიღრმე-მნიშვნელოვანება დააკლოს მოსაყოლ-დასახასიათებელს და თან თვით უბირთათვის გასაგებად აქციოს” (დ. თუმანიშვილი).

ვ. ბერიძე აქტიურად იყო ჩართული კულტურის ძეგლთა დაცვის საქმეში. წლების განმავლობაში იყო საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების თავმჯდომარის ერთ-ერთი მოადგილე და ამ საზოგადოების კრებულის, “ძეგლის მეგობარი” სარედაქციო კოლეგიის წევრი.

“ვ. ბერიძემ სამცხის არქიტექტურის კვლევისას დიდი წვლილი შეიტანა ძეგლთა ფიქსაციის საქმეშიც და შესანიშნავი ანაზომებითა და მათი გრაფიკული ასახვით ფასდაუდებელი საარქივო დოკუმენტაცია და საექსპოზიციო მასალა შექმნა” (ლ. რჩეულიშვილი). კოლეგებთან ერთად აზომილი აქვს გამოკვლეული ხუროთმოძღვრული ძეგლების უმეტესობა (სავანის, ეხვევის ეკლესიები, თბილისის “ლურჯი მონასტრისა” და “მეტეხის” ფასადები, “მალალანთ ეკლესია”, საფარის, ბარაკონის ეკლესიები და სხვ.).

რჩეული ნაშრომები: 1. სავანე, Ars Georgica, 1., თბ., 1942; 2. ეხვევის დედა-ღვთისა, Ars Georgica, 2., თბ., 1942; 3. თბილისის “ლურჯი მონასტერი”, Ars Georgica, 3., თბ., 1948; 4. მცხეთის კათედრალის “სვეტიცხოველი” და ქართლის მოქცევის სიუჟეტები მის ფრესკებში, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტ. XV-B, თბ., 1948; 5. Против искажения истории грузинского искусства, Тб., 1949; 6. კაცხის ტაძარი, Ars Georgica, 3., თბ., 1950; 7. ქართული საბჭოთა არქიტექტურის ისტორია, Ars Georgica, 4., თბ., 1955; 8. სამცხის ხუროთმოძღვრება, თბ., 1955; 9. მალალანთ ეკლესია, Ars Georgica, 5, თბ., 1959; 10. თბილისის ხუროთმოძღვრება, ტ. 1, თბ., 1960, ტ. 2, თბ., 1963; 11. გიორგი ჩუბინაშვილი, თბ., 1963; 12. ძველი ქართველი ოსტატები, თბ., 1967; 13. ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1974; 14. Некоторые аспекты грузинской купольной архитектуры со второй половины X в. до конца XIII века, Тб., 1976; 15. Die Baukunst des Mittelalters in Georgien, Berlin, 1980 (Edith Nenbauer-თან ერთად); 16. Место памятников Тао-Кларджети в истории грузинской архитектуры, Тб., 1981; 17. XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, ტ. 1, თბ., 1983; 18. მოგონებანი, თბ., 1987; 19. კულტურა და ხელოვნება დამოუკიდებელ საქართველოში (1918-1921 წლები), თბ.,

1992; 20. ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის 50 წელი, თბ., 1993; 21. XVI-XVIII საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, თბ., 1994.

ლიტ: 1. ნ. ჯანბერიძე, ბერიძე ვახტანგ ვუკოლის ძე, ქსე, ტ. 2, თბ., 1977; 2. ლ. რჩეულიშვილი, ვახტანგ ბერიძე – 70, *Ars Georgica*, A-9, 1987; 3. აკადემიკოსი ვახტანგ ბერიძე 80 წლისაა, ძეგლის მეგობარი, №1 (91), 1994; 4. ვინ ვინაა საქართველოში – 1996-1997, თბ., 1997; 5. ნათელი ხსოვნა, ბატონი ვახტანგ ბერიძე, წელიწდეული №IV-V, 1999-2001; 6. დ. თუმანიშვილი, ვახტანგ ბერიძე – შუა საუკუნეების ქართული ხელოვნების მკვლევარი (1914-2000), კრებულში: წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001; 7. ე. ციციშვილი, საქართველოს სიყვარულით, თბ., 2006.

მარი-ფელისიტი ბროსა 1802, პარიზი – 1880, მატარლო, საფრანგეთი

გამოჩენილი ფრანგი ორიენტალისტი, უნივერსალური ხასიათის მკვლევარი, ევროპაში ქართველოლოგიის მამამთავარი, ს.-პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრი (1838), პარიზის ეთნოგრაფიული საზოგადოების წევრი (1859), რუსეთის არქეოლოგიური საზოგადოების აღმოსავლური განყოფილების თავმჯდომარე (1859), ბერლინის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი (1866).

მარი ბროსე დაიბადა პარიზში, ხელმოკლე ვაჭრის ოჯახში. თავდაპირველი განათლება ორლენის სემინარიაში მიიღო, შემდეგ სწავლობდა პარიზში სენ-სულპისის სემინარიაში. ისმენდა ლექციებს “კოლეჟ დე ფრანსში.” იმავე პერიოდში გატაცებით სწავლობდა ჩინურ ენას. დაეუფლა ბერძნულ, ლათინურ, ებრაულ და არაბულ ენებს. 1823 წ. ცნობილი სინოლოგის ჟ. აბელ-რემუზას ხელმძღვანელობით ბროსე განაგრძობს ჩინური ენისა და ლიტერატურის შესწავლას.

1825 წელს მას “აზიური საზოგადოების” წევრად ირჩევენ.

1826 წლიდან ბროსე საფუძვლიანად იწყებს ქართული ენისა და ლიტერატურის შესწავლას. მისი გამოსვლა სამეცნიერო ასპარეზზე ახალი ეტაპის დასაწყისია ევროპულ ქართველოლოგიაში. ამ პერიოდში ბროსე ეცნობა პარიზის ბიბლიოთეკებში დაცულ ქართულ ხელნაწერებს, აქვეყნებს ნაშრომებს ქართველოლოგიაში. იგი კარგად დაეუფლა ქართულ ენას. გამოსცა რამდენიმე წიგნი ქართული გრამატიკის შესახებ.

ქართველოლოგიაში სხვადასხვა მასალის მოძიებაში მას დიდ დახმარებას უწევდა პეტერბურგში მცხოვრები ცნობილი ქართველი მწერალი და მეცნიერი თეიმურაზ ბატონიშვილი, რომელსაც ბროსე თავის მასწავლებლად თვლიდა.

1836 წ. ბროსე რუსეთში მიიწვიეს. 1838 წ. აირჩიეს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრად ქართულ-სომხური ფილოლოგიის განხრით.

1847-1848 წლებში ბროსემ საქართველოში იმოგზაურა. მას თან ახლდნენ ტოპოგრაფები – მელინი და პოლპეტი. მოგვიანებით მის ექსპედიციას შეუერთდა თბილისში მყოფი მხატვარი ივანე მუსლოვი. თბილისში მარი ბროსე დაბინავდა თავის მეგობართან, ცნობილ მეცნიერთან – ნიკოლოზ ხანიკოვთან. საქართველოში მოგზაურობის თითქმის ერთი წლის განმავლობაში იგი გაეცნო თბილისს და მის მიდამოებს, თელავის, თეთრი წყაროს, გორის, ახალციხის რაიონებს. შემოიარა იმერეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, სამურზაყანო, რაჭა, ლეჩხუმი, ქვემო სვანეთი.

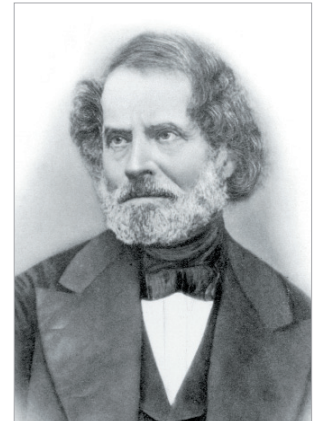
ქართველი საზოგადოება ყველგან დიდი სიხარულითა და პატივისცემით ხვდებოდა ბროსეს. მეცნიერმა უამრავი ნაცნობი, მეგობარი და გულმოდგინე თანამშრომელი შეიძინა საქართველოში. ისინი მოგვიანებით, წლების განმავლობაში, მისი კორესპონდენტები, მასალების მიმწოდებელნი იყვნენ. მოგზაურობისას და შემდგომშიც, სხვადასხვა დროს, ბროსეს დახმარებას უწევდნენ ნიკ. ხანიკოვი, პლ. იოსელიანი, რაფ. ერისთავი, დიმ. მელვინეთხუცესიშვილი, ივ. მაჭავარიანი, დიმ. ერისთავი, დიმ. ბაქრაძე და მრავალი სხვა.

ბროსემ შეკრიბა დიდძალი ეპიგრაფიკული, ნუმიზმატიკური, დოკუმენტური და ისტორიული მასალა. მოგზაურობის შედეგები მან გამოაქვეყნა 1849-1851 წლებში სამ წიგნად – 12 მოხსენების სახით: “მოხსენებები საქართველოსა და სომხეთში არქეოლოგიური მოგზაურობის შესახებ.” ნაშრომს თან ახლავს ვრცელი კომენტარები და შენიშვნები.

უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ბროსეს მიერ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის მეცნიერულ შესწავლას და პოპულარიზაციას. მას აღწერილი აქვს ისტორიული ძეგლები, ხელნაწერები, საბუთები. უნდა აღინიშნოს, რომ კულტურული მემკვიდრეობა მას ძირითადად წყაროთმცოდნეობის თვალსაზრისით აინტერესებდა. “ჩემი უდიდესი მიზანი იყო სიძველეთა მოძიება, შეკრება ცნობებისა ქართული მატრიანების შესამოწმებლად...” წერდა მეცნიერი.

1849 წ. მან გამოსცა ქართული ისტორიული ქრონიკა “ქართლის ცხოვრება,” ფრანგული თარგმანითა და ვრცელი კომენტარებით. ეს ფუნდამენტური შრომა 7 ტომისაგან შედგებოდა.

მარი ბროსემ დაგვიტოვა ორასორმოცდაათზე მეტი ნაშრომი, სადაც თავმოყრილია უმდიდრესი და უძვირფასესი

სამეცნიერო მასალა.

მარი ბროსე გარდაიცვალა 1880 წელს საფრანგეთში, ქ. შატერლოში.

პუბლიკაციები: 1. M.Brosset, Rapport sur un voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie, VI, S-Pt, 1847-1848;

ლიტ.: 1. В. Бартольд, История изучения Востока в Европе и России, Л., 1925; 2. შ. ხანთაძე, მარი ბროსე, ისტორიოგრაფიული ნარკვევი, თბ., 1966; 3. ნ. იოსავა, შ. ხანთაძე, ბროსე მარი ფელისიტე, ქსე, ტ. 2, თბ., 1983. 4. მ. ქიქოძე, საქართველოში მარი ბროსეს 1847-1848 წწ. ექსპედიციის საკითხისათვის, ანალები, №2, 2001.

გიორგი ბოჭორიძე

1884, სოფ. ნაციხვარი, თიანეთის მაზრა – 1939, დაკრძალულია თბილისში

ისტორიკოსი, სიძველეთა მკვლევარი, საარქივო საქმის მცოდნე, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ერთ-ერთი პირველი კურსდამთავრებული, ივანე ჯავახიშვილის მოწაფე. გიორგი ბოჭორიძე დაიბადა 1884 წელს, თიანეთის მაზრის სოფ. ნაციხვარში. დაწყებითი განათლება მან მიიღო თელავის სასწავლებელში, შემდეგ სწავლა განაგრძო თბილისის სემინარიაში. 1912-1917 წწ. იგი კაჭრეთში იმყოფებოდა, მღვდლად.

1918-1922 წწ. გიორგი ბოჭორიძე სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, პედაგოგიურ ფაკულტეტზე, საისტორიო განხრით. 1921 წლიდან იგი მუშაობს საქართველოს ცენტრალურ არქივში, ხოლო 1932 წლიდან – საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში.

1937 წელს გიორგი ბოჭორიძე ყოვლად უსაფუძვლოდ იქნა დაპატიმრებული. იგი გარდაიცვალა 1939 წელს.

გიორგი ბოჭორიძეს ძალზე რთულ ვითარებაში მოუხდა მოღვაწეობა. 1920-1930-იან წლებში საქართველოში მიმდინარე ანტირელიგიური მოძრაობა მრავალ ძეგლს უქადდა დაღუპვას. გიორგი ბოჭორიძემ სწორად შეაფასა შექმნილი ვითარება და თავისი საქმიანობა მიმართა ნივთიერი კულტურის ნიმუშების გადარჩენის, შეგროვების და აღრიცხვისაკენ. იგი შემდეგნაირად აფასებს საკუთარ საქმიანობას: “ვინაიდან სარწმუნოების საწინააღმდეგო პროპაგანდა ძველს ყველაფერს ნთქავდა, სობობდა და აქრობდა, ამიტომ მოგზაურობა სწარმოებდა მეტისმეტად აჩქარებული ხასიათით; ელვის სისწრაფით მიხედვოდა გადასვლა ერთი ადგილიდან მეორეში; რევოლუციის ქარცეცხლს ხელიდან ვგლეჯდი მრავალათასწლოვან კულტურის ნაშთებს; რასაც ვაწესრიგებდი გადარჩენილი იყო, რასაც არა დაღუპული.”

გიორგი ბოჭორიძეს მრავალი შრომა დაუსრულებელი დარჩა, ხოლო გამოუქვეყნებელი მასალა სხვადასხვა არქივებში დაიფანტა. მხოლოდ 1990-იან წლებში გახდა შესაძლებელი მისი შეგროვება, დამუშავება და გამოქვეყნება.

რჩეული ნაშრომები: 1. მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, თბ., 1992; 2. თუშეთი, თბ., 1993; 3. რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები (ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ლ. ფრუიძემ), თბ., 1994; 4. იმერეთი, თბ., 1995.

ლიტ.: 1. ლ. ფრუიძე, ბოჭორიძე გიორგი თადეოზის ძე, ქსე, ტ. 2, თბ., 1977; 2. ლ. ფრუიძე, გიორგი ბოჭორიძის ცხოვრება და მოღვაწეობა, წიგნში: გიორგი ბოჭორიძე, რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, თბ., 1994.

ციალა გაბაშვილი

6. XI.1908, პატარაზრგი – 18.I.1994, თბილისი

არქიტექტორი, ხელოვნებათმცოდნე. საქართველოს დამსახურებული არქიტექტორი (1969).

ციალა გაბაშვილი დაიბადა 1908 წელს ცნობილი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწის რევაზ გაბაშვილის ოჯახში.

1930 წელს დაამთავრა ამიერკავკასიის ინდუსტრიული ინსტიტუტი არქიტექტურის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: ციალა გაბაშვილი მუშაობდა დაიწყო საპროექტო ინსტიტუტში “საქკომუნპროექტი” – 1932-1941 წწ; 1936 წლიდან იგი აქტიურად ჩაერთო იმ არქეოლოგიური ექსპედიციების საქმიანობაში, რომლებიც ფართოდ გაიშალა შოთა რუსთაველის 750 წლისთავის აღსანიშნავ იუბილესთან დაკავშირებით. ც. გაბაშვილი ამ ექსპედიციების არქიტექტორი იყო და მან არაერთი ხუროთმოძღვრული ძეგლის

მეცნიერული ანაზომი შეასრულა (ბოლნისის სიონი, დმანისის ტაძარი, გუდარეხის კომპლექსი). ამ პერიოდში მას ივანე ჯავახიშვილთან, გიორგი ჩუბინაშვილთან და ლევან მუსხელიშვილთან ერთად მოუწია მუშაობა, რამაც ც. გაბაშვილის მომავალ შემოქმედებით ცხოვრებაზე დიდი გავლენა იქონია.

1941-1948 წლებში ციალა გაბაშვილი იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ვარძიის მუზეუმ-ნაკრძალის დირექტორი. გამოქვეყნებული აქვს სამეცნიერო ნაშრომი ვარძიის შესახებ. შესწავლილი და აზომილი აქვს სამშვილდის და ვარძიის არქიტექტურული კომპლექსები, ასპინძის რ-ნის ძეგლები.

პუბლიკაციები: 1. პორტალები ქართულ არქიტექტურაში, თბ., 1955; 2. ვარძია, თბ., 1959; 3. ზედა ვარძიის “კი-დურყვავილოვანი” ნარწერა, ძეგლის მეგობარი, №10-11, 1967; 4. ზედა ვარძია, თბ., 1985.

ლიტ: 1. თ. საყვარელიძე, გაბაშვილი ციალა რევაზის ასული, ქსე, ტ. 2, თბ., 1977; 2. ციალა გაბაშვილი – 80, ძეგლის მეგობარი, №4, 1988; 3. ს. კინწურაშვილი, გაბაშვილი ციალა რევაზის ასული, ენციკლოპედია საქართველო ტ. 1, თბ., 1997.

გრიგოლ გრიგოლის ძე გაგარინი

29.IV.1810, ს.-პეტერბურგი, რუსეთი

– 30.I.1893, შატაქლო, საფრანგეთი

რუსი ფერმწერი, ხელოვნების მკვლევარი, არქიტექტორი.

ს.-პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი (1859-1872), რუსეთის არქეოლოგიური საზოგადოებისა ნამდვილი წევრი.

მამამისი, თავადი გრიგოლ ივანეს ძე, ცნობილი დიპლომატი იყო. მათი ოჯახი 1816 წელს იტალიაში გადავიდა საცხოვრებლად. გაგარინების სახლი უცხოეთში რუსული შემოქმედებითი საზოგადოების თავმჯდომარის ადგილს წარმოადგენდა. გაგარინი აქ ხვდებოდა გამოჩენილ რუს მხატვრებსა და ხელოვნების მოღვაწეებს. ცნობილ რუს ფერმწერ კარლ ბრიულოვთან ურთიერთობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა გაგარინის როგორც მხატვრის ჩამოყალიბებაში.

1832 წ. გაგარინი თავის ოჯახთან ერთად ბრუნდება რუსეთში. ამ წლებში იგი ეცნობა ალექსანდრე პუშკინს, ქმნის ილუსტრაციებს დიდი პოეტის ნაწარმოებებისათვის. 1840-იან წლებში მხატვარი დაუახლოვდა მიხეილ ლერმონტოვსა და მის ირგვლივ გაერთიანებულ ნიჭიერ და კრიტიკულად განწყობილ ახალგაზრდებს, ხოლო როდესაც პოეტი პეტერბურგიდან კავკასიაში გადასახლეს, გაგარინი მეგობრებთან ერთად მასთან გაემგზავრა. იქ გაგარინმა რამდენიმე წელიწადი დაჰყო, სწავლობდა კავკასიის ხალხთა ხელოვნებასა და ყოფა-ცხოვრებას, მონაწილეობა მიიღო კავკასიურ ომებში.

1848-1854 წლებში გაგარინი თბილისში მოღვაწეობს და აქტიურ მონაწილეობას იღებს საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში. 1850 წელს მისი ესკიზებით მოიხატა სიონის ტაძარი, თბილისის ადრინდელი საოპერო თეატრის დარბაზი და ფოიე (შენობა განადგურდა ხანძრის შემდეგ 1874 წელს). ძალზე მნიშვნელოვანია მის მიერ შექმნილი თბილისის ხელების ნატურიდან შესრულებული ჩანახატები.

თბილისში ეცნობა მხატვარი ალექსანდრე ჭავჭავაძესა და მისი ოჯახის წევრებს და ქმნის მათ შესანიშნავ პორტრეტებს. გაგარინის ნახატებმა შემოგვინახა ქართველთა და ზოგადად კავკასიელთა სახეები.

გრიგოლ გაგარინი დაინტერესებული იყო ძველი ხუროთმოძღვრებით. მას შექმნილი აქვს ქართული არქიტექტურული ძეგლების, ორნამენტებისა და ჩუქურთმების ჩანახატები. ამ მხრივ უაღრესად საინტერესოა გაგარინის მიერ ერნესტ შტაკელბერგთან ერთად პარიზში გამოცემული ბრწყინვალე ალბომი – “თვალწარმტაცი კავკასია” “Le Caucase pittoresque”. მას ეკუთვნის აგრეთვე ალბომი “კავკასიური კოსტიუმები” და სხვა.

პუბლიკაციები: 1. Scènes, paysages, meurs et costumes du Caucase, Paris, 1845; 2. “Le Caucase pittoresque”, Paris, 1847; 3. Рисунки и наброски с натуры, С.-Петербург, 1902; 3. Собрание византийских и древнерусских орнаментов и памятников архитектуры, Альбом, СПб, 1897.

ლიტ.: 1. В. Беридзе, Против искажения истории грузинского искусства, Тб., 1949; 2. А. Н. Савинов, Г. Г. Гагарин (1810-1893), М., 1951; 3. გაგარინი გრიგოლ გრიგოლის ძე, ქსე, ტ. 2, თბ., 1977; 4. ვ. ბერიძე, საქართველო, ენციკლოპედია, ტ. I თბ., 1997.

ჟაკ ფრანსუა გამბა

1763, დიუნაპირი, საფრანგეთი – 1833, ქუთაისი

ფრანგი მოგზაური, ვაჭარი, საფრანგეთის კონსული თბილისში.

გამბა ვაჭრის ოჯახში დაიბადა. სწავლობდა ჟიუილის სამონასტრო კოლეგიუმში. უმაღლესი განათლება მიიღო პარიზსა და ლაიფციგში, სადაც ევროპულ ენებს სწავლობდა.

მამის გარდაცვალების შემდეგ სათავეში ჩაუდგა მის სავაჭრო ფირმას. საფრანგეთის რევოლუციის დროს ქონების უდიდესი ნაწილი დაკარგა, კომერციულ საქმიანობას თავი დაანება. იგი ბევრს მოგზაურობდა ევროპის ქვეყნებში, შემდეგ კი პარიზში დაფუძნდა, სადაც მთარგმნელობით საქმიანობას ეწეოდა.

მან შეადგინა და მთავრობას წარუდგინა აზიასთან ვაჭრობის გაუმჯობესების პროექტი, რომელიც ამიერკავკასიაზე გამავალ სატრანზიტო სავაჭრო გზის გამოყენებას ითვალისწინებდა. მინისტრ რიშელიეს დავალებით გამბამ ორჯერ იმოგზაურა რუსეთის იმპერიის სამხრეთ ნაწილში 1817-1818 წწ. და 1819-1824 წწ., მეორეჯერ უკვე საქართველოს გავლით.

1820 წელს გამბა საქართველოს სამხედრო გზით თბილისში ჩამოვიდა. იმოგზაურა კახეთში, იყო ქუთაისში. მოგვიანებით – აფხაზეთში, სამეგრელოსა და იმერეთში, რაჭაში.

1821 წელს ამიერკავკასიაში გარკვეული ვადით დაწესდა შეღავათიანი ვაჭრობა და ტრანზიტი, რაშიც გამბას დიდი წვლილი მიუძღოდა (გაუქმდა 1831 წ.).

საფრანგეთის მთავრობამ გამბა თავის კონსულად დანიშნა თბილისში. ნაყოფიერი მოღვაწეობისათვის იგი დააჯილდოვეს საპატიო ლეგიონის ორდენით, ხოლო რუსეთის მთავრობისაგან მან მიიღო 16 ათას დესეტიანამდე მიწა იმერეთში (აჯამეთის მიდამოები).

1824-1826 წლებში გამბა პარიზშია, სადაც გამოსცა თავისი მოგზაურობის აღწერა ორ ტომად.

გამბა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ცხოვრობდა საქართველოში. იგი ახლოს გაეცნო ქვეყანას, შეისწავლა მისი ისტორია, გეოგრაფია, კულტურა. თავის ნაშრომში, რომელიც შედგენილია დღიურების საფუძველზე, მან შემოგვინახა სხვადასხვა სახის საინტერესო ცნობები საქართველოს კუთხეების შესახებ.

მნიშვნელოვანია აგრეთვე გამბას მიერ დანახული თბილისი და ქალაქში მიმდინარე მშენებლობები; ქუთაისის, სოხუმის, გელათის, სიღნაღის, თელავის, წინანდლის აღწერა. წიგნს დართული აქვს რუკები, ჩანახატები.

პუბლიკაციები: მოგზაურობა სამხრეთ რუსეთში, კერძოდ ამიერკავკასიაში, რომელიც განახორციელა 1820-1824 წლებში შევალე გამბამ, მეფის კონსულმა თბილისში, ფრანგულიდან თარგმნა და კომენტარები დაურთო მ. მგალობლიშვილმა, ტ. I, თბ., 1987.

ლიტ.: 1. მ. პოლიევკტოვი, გ. ნათაძე, ძველი ტფილისი, ტფ., 1930; 2. М. А. Полиевктов, Европейские путешественники по Кавказу 1800-1830 гг. Тб., 1946; 3. В. Беридзе, Против искажения истории грузинского искусства, Тб., 1949; 4. ე. მამისტვალიშვილი, გამბა ჟაკ ფრანსუა, საქართველო, ენციკლოპედია, ტ. I, თბ., 1997.

იოჰან ანტონ გიულდენშტადტი

26. IV. 1745, რიგა – 23. III. 1781, ს.-პეტერბურგი

გერმანელი მეცნიერი, ნატურალისტი, მოგზაური, მედიცინის დოქტორი.

1771 წლიდან რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრი, 1780 წელს პეტერბურგის “თავისუფალი ეკონომიური საზოგადოების” პრეზიდენტად აირჩიეს.

სწავლობდა ბერლინის სამედიცინო-ქირურგიულ სასწავლებელში. ოდერის ფრანკფურტის უნივერსიტეტში მიიღო დოქტორის ხარისხი.

გიულდენშტედტი ყოფილა მაღალი, ლამაზი კაცი. კეთილი და ზრდილობიანი ადამიანი, ფრიად განსწავლული და განათლებული. მისი უდროოდ გარდაცვალების მიზეზი სწორედ ადამიანებისადმი დახმარების სურვილი, თავისი პროფესიისადმი უანგარო სამსახური გახდა (გიულდენშტედტი პეტერბურგში მოდებული ციების ეპიდემიას შეეწირა – იგი სხვებს მკურნალობდა, მაშინ როდესაც თავად ავადმყოფობისაგან დაუძლურებული იყო).

თავისი ხანმოკლე სიცოცხლის მანძილზე (გარდაიცვალა 36 წლის ასაკში), გამორჩეული ნიჭისა და სიბეჯითის წყალობით მან ძალიან ბევრი სასიკეთო საქმის გაკეთება მოახსრო.

1768-1775 წწ. გიულდენშტედტმა პეტერბურგის საიმპერატორო აკადემიის მინვევით მონაწილეობა მიიღო ექსპედიციაში – იმოგზაურა ჩრდილოეთ კავკასიასა და საქართველოში. მას ყოველმხრივ უნდა შეესწავლა და გამოეკვლია ეს ტერიტორიები. ცხადია, ექსპედიცია ემსახურებოდა XVIII ს-ის II ნახევრის რუსეთის სამეურნეო ინტერესებს და დაპყრობით მისწრაფებებს.

1771 წლის სექტემბერში გიულდენშტედტი საქართველოშია, სადაც დაჰყო 1772 წლის გვიან შემოდგომამდე. კახეთში მეფე ერეკლესთან ერთად იმოგზაურა; მოიარა მცხეთა, თბილისი, მთელი ქართლი, იმერეთი, რაჭა, მიაღწია გურია-სამეგრელოს საზღვრებს.

გიულდენშტედტის გარდაცვალების შემდეგ აკადემიკოსმა პ. პალასმა ორ ტომად გამოსცა მისი “მოგზაურობა რუსეთსა და კავკასიის მთიანეთში.” ამ კაპიტალურ ნაშრომში მრავალი საინტერესო ცნობაა დაცული საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიის შესახებ. მოცემულია ჩვენი ქვეყნის გეოგრაფიული და მინერალოგიური აღწერა; დიდი ადგილი ეთმობა ფლორის, ფაუნის, ისტორიის, ფოლკლორული მასალის განხილვას; შეკრებილი ლექსიკური მასალის საფუძველზე მან შეადგინა კავკასიაში გავრცელებული ენების შედარებითი სიტყვათა კონები.

აღსანიშნავია, რომ ეს შრომისმოყვარე მეცნიერი ყურადღებით სწავლობდა ქართული არქიტექტურის ძეგლებს. მას კეთილსინდისიერად აქვს ჩამოთვლილი მოგზაურობის დროს ნანახი ყველა ეკლესია, ციხე თუ მონასტერი: ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტერი, ვახვახიშვილების ციხე და ეკლესია თელავში, სიღნაღის ციხე, გრემი, ალავერდი, “ამჟამად დანგრეული, ძველი განთქმული ქალაქი ჭერემი,” ანანური, ერედვის ციხე, ნიკორწმინდა, გელათი, ლეჩხუმის ეკლესიები და ციხეები, მარტვილი და მრავალი სხვა.

გიულდენშტედტი უფრო დაწვრილებით აღწერს ქალაქებს, ამდენად ფრიად მნიშვნელოვანია მისი ჩანაწერები თბილისზე, თელავსა და სიღნაღზე. ექსპედიციის სხვა წევრებთან ერთად მას თან ახლდა მხატვარი გრიგოლ ბელოი, რომელმაც დაგვიტოვა თელავის, ალავერდის და სხვა ადგილების ჩანახატები.

თავის ნაშრომში მეცნიერი იყენებს ქართულ მატყიანებს და ძეგლების წარწერებში დაცულ ცნობებს. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ მის მიერ მოტანილი ფაქტები ყოველთვის არ არის უტყუარი და გარკვეული სიფრთხილეა საჭირო მათი გამოყენებისას.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია პირადად მეცნიერის მიერ, ზედმიწევნით ზუსტად შედგენილი საქართველოს რუკა. გიულდენშტედტის ნაშრომი უმდიდრეს და უძვირფასეს მასალას შეიცავს XVIII ს-ის საქართველოს ისტორიისა და კულტურის შესახებ.

პუბლიკაციები: გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. I, თბ., 1962; ტ. II, თბ., 1964.

ლიტ.: 1. მ. პოლიევკტოვი, გ. ნათაძე, ძველი ტფილისი, ტფ., 1930; 2. М. А. Полиевктов, Европейские путешественники XIII-XVIII вв. по Кавказу, 1800-1830 гг. Тфл., 1935; 3. გ. გელაშვილი, გიულდენშტედტი იოჰან ანტონ, ქსე, ტ. 3, თბ., 1978.

სამუელ გოტლიბ გმელინი

23. VII. 1745, ტიუბინგენი – 27. VII. 1774, დალესტანი

გერმანელი მოგზაური, მეცნიერი, ბოტანიკოსი.

ტიუბინგენის მეცნიერთა მრავალრიცხოვანი ოჯახის წარმომადგენელი. ტიუბინგენის უნივერსიტეტში მედიცინის დოქტორის ხარისხის მიღების შემდეგ 1763 წელს გმელინი მიემგზავრება ჰოლანდიასა და საფრანგეთში.

1767 წ. იგი მიიწვიეს პეტერბურგში, იმავე წელს ხდება რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრი.

1768 წლიდან რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის მიწვევით მონაწილეობას იღებს ექსპედიციაში, რომელიც მიზნად ისახავდა რუსეთის ევროპული ნაწილის სამხრეთ-აღმოსავლეთი მხარისა და კავკასიის გამოკვლევას.

1768-1774 წლებში იმოგზაურა დონის აუზში, კასპიის ზღვის სანაპიროზე, კავკასიაში. ბოლო ექსპედიციიდან დაბრუნების დროს ტყვედ ჩავარდა დალესტანში და იქვე გარდაიცვალა.

ცნობილია მისი ნაშრომი – “Путешествие по России для исследования трех царств естества.”

ლიტ.: 1. М. А. Полиевктов, Европейские путешественники XIII-XVIII вв. по Кавказу, Тфл., 1935; 2. Советский энциклопедический словарь, Гмелин Самуил Готлиб, М., 1987; 3. გმელინი სამუელ გოტლიბ, ქსე, ტ. 3, თბ., 1978.

ფრადერიკ დიუბუა დე მონპარი

1798, მოტიი, შვეიცარია – 1850, იპპი

შვეიცარიელი მოგზაური, სიძველეთა მკვლევარი და გეოლოგი, ნეშტელის აკადემიის პროფესორი.

დიუბუამ 1831-1834 წწ. იმოგზაურა შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპიროზე, ყირიმსა და ამიერკავკასიაში. იგი პირველი ავტორია, რომელმაც გაამახვილა ყურადღება საქართველოს ტერიტორიაზე შემორჩენილ უმდიდრეს კულტურულ მემკვიდრეობაზე. თავისი კვლევის შედეგები მან გამოაქვეყნა ექვსტომიან ნაშრომში (1839-1845), რო-

მელშიც თავმოყრილია დიდძალი მასალა ქვეყნის ბუნებისა და სიძველეთა შესახებ. თხზულებას თან ერთვის გეოგრაფიული, მხატვრული, არქეოლოგიური და გეოლოგიური ატლასი, რომელშიც წარმოდგენილია ქართულ ძეგლთა ჩანახატები და ნახაზებიც

მიუხედავად იმისა, რომ დიუბუამ ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარების სრულიად მცდარი კონცეფცია ააგო, მისი ნაშრომი – ძეგლთა აღწერები, ჩანახატები და ნახაზები უაღრესად ღირებულია.

I ტომში მოცემულია: ბიჭვინტის, ლიხნის, სოხუმის აღწერა, ქუთაისის გეგმა და აღწერა; მოგზაურობა სევასტოპოლიდან გელენჯიკში; მოგზაურობა შავი ზღვის სანაპიროთი გაგრამდე; გადასვლა ხობისა და შხეფის ციხის გავლით ქუთაისში; ჩერქეზთა ისტორია; სამურზაყანოში მოგზაურობის მასალა.

II ტომში – გელათის, გეგუთის, საფარის, ხერთვისის, თმოგვის, ვარძიის, ნიკორწმინდის, უნერის, საირმის, ლაილაშის, მურის ციხის, ორბელის, ხოტევის აღწერა; მოგზაუ-

რობა ახალციხეში ვარციხის, რიკოთის, ბაღდადის, ხონისა და აბასთუმნის გავლით; გადასვლა რაჭასა და ლეჩხუმში; მოგზაურობა ბორჯომის ხეობაში სურამისა და შორაპნის გავლით; საქართველოს ისტორია; სამცხის ისტორია და მდამოთა გეოლოგიური აღწერა.

III ტომში – მარტვილის, ნოქალაქევი-არქეოპოლისის, ფაზისის, ოზურგეთის, ლიხაურის, შემოქმედის, გორის, უფლისციხის, ატენის, გორისჯვრის, თბილისის აღწერა; მოგზაურობა სკანდეს, კაცხეს, მღვიმეს, სავანეს, საჩხერეს, მოდინახეს ციხეს, ურბნისს, რუისსა და გორში; მოგზაურობა თბილისიდან სომხეთში; შესავალი სტატიები ოდიშის, ლეჩხუმის, ქვედა სვანეთის პოლიტიკურ მდგომარეობასა და ყოფაზე; გურიის მოკლე ისტორია; იმერეთის ისტორია და მისი ეთნოგრაფიული დახასიათება.

IV ტომში – უჯარმის, ბოჭორმის, თელავის, სვეტიცხოვლისა და სამთავროს აღწერა; მოგზაურობა თბილისიდან სამხედრო გზით, მცხეთის გავლით, დარიალს, ყაზბეგსა, ვლადიკავკაზსა და სვიატაგორსკში; სომხეთის ისტორია; ორბელიანთა ისტორიის ნარკვევები.

V-VI ტომებში აღწერილია ჩრდილო კავკასია და ყირიმი.

პუბლიკაციები: 1. Dubois de Monpéroux F., Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée. T. 1. Paris, 1839, Atlas. Neuchatel, 1843; 2. Дюбуа де Монперэ Ф., Путешествие вокруг Кавказа, Т.1. Сухуми, 1937.

ლიტ.: 1. გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. I, თბ., 1936; 2. В. Беридзе, Против искажения истории грузинского искусства, Тб., 1949; 3. დიუბუა დე მონპერე, ქსე, ტ. 3, თბ., 1978; 4. ვ. ბერიძე, ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის 50 წელი, თბ., 1993.

დიუმა ალექსანდრე (მამა)

1802 პილარ-კოტრაი, პიკარდის რეგიონი –
1870, პიუი, ძველ სენის დეპარტამენტი

ფრანგი მწერალი.

რესპუბლიკელი გენერლის შვილი. მუშაობდა კლერკად სანოტარო კანტორაში. მონაწილეობდა 1830 წლის ივლისის რევოლუციაში. 1825 წ. გამოაქვეყნა ვოდევილი “ნადირობა და სიყვარული”.

დიუმას განსაკუთრებული პოპულარობა მოუტანა სათავედასაველო და ისტორიულმა რომანებმა. საქვეყნოდ ცნობილია მისი თხზულებები: “სამი მუშკეტერი” (1844), “ოცი წლის შემდეგ” (1845), “ვიკონტ დე ბრაჟელონი” (1848-1850), “გრაფი მონტეკრისტო” (1845-1846), “დედოფალი მარგო” (1845), და სხვა.

ა. დიუმამ დაგვიტოვა მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობა; მრავალი პიესისა და რომანის გარდა მას ეკუთვნის მემუარები, მოგზაურობის ჩანაწერები, რომელთა შორისაა კავკასიაში და კერძოდ, საქართველოში მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი. დიუმას ყურადღება ყურადღებას უთმობს ისტორიულ ძეგლებს, მოიხ-

სენიებს ანანურის ციხე-სიმაგრეს, მოგვითხრობს არაგვისა და ქსნის ერისთავთა ისტორიას, აღწერს მცხეთას, სვეტიცხოვლის ტაძარს, სამეფო გვარის წარმომადგენელთა საფლავებს. აღნიშნავს თამარ მეფის ციხე-დარბაზების სიმრავლეს ქვეყანაში.

საქართველოში ჩამოსვლამდე დიუმა გაცნობია ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მასალას თბილისის შესახებ (იბნ ჰაუკალი, შარდენი, გიულდენშტედტი, კლაპროტი, გამბა და სხვა...). იგი აღწერს ქალაქს თავისი ციხით, მოედნებით, ბაზრებით და ქარვასლებით. სიონის ტაძრის შესახებ დიუმა აღნიშნავს, რომ იგი ყველაზე ელეგანტური შენობაა მთელს რუსეთში, ასევე საგანგებოდ ჩერდება და ვრცელ აღწერას უძღვნის ერევანსკის (ერევნის) მოედანზე, ქარვასლის შენობაში განთავსებულ საოპერო თეატრს და მისი ინტერიერის მორთულობას.

დიუმამ იმოგზაურა დასავლეთ საქართველოში, მოინახულა ქუთაისი და მისი სიძველეები – გელათის მონასტერი და ბაგრატიის ტაძარი. მას ქუთაისი ერთ-ერთ მშვენიერ და ცხოველხატულ ქალაქად მიაჩნია.

დიუმა და მისი ნაწარმოები კავკასიის შესახებ, იმდენად პოპულარული იყო, რომ ამ წიგნის რუსული თარგმანი 1861 წლისთვის უკვე გამოცემული იყო თბილისში.

თხზულებები: *Alexandre Dumas, Impressions de voyage le Caucase*, კავკასია (ა. განერელიას წინასიტყვაობით), თბ., 1964; *Кавказ*, Тб., 1988.

ლიტ.: 1. გ. ნადირაძე, საქართველო და თბილისი უცხოელის თვალით, “მნათობი”. 1953, №10; 2. “История французской литературы”, т.2, М., 1956; 3. ა. განერელია, ალექსანდრე დიუმა და მისი მოგზაურობის წიგნი “კავკასია”, “საბჭოთა ხელოვნება”, 1964 №5; 4. დ. ფანჩულიძე, ალექსანდრე დიუმა საქართველოში, მის წგნ.: ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., 1969; 5. დ. ფანჩულიძე, დიუმა ალექსანდრე (მამა), ქსე, ტ. 3, თბ., 1978.

ვახტანგ დოლიძე 1918, ქუთაისი – 17. VIII. 1986, თბილისი

არქიტექტორი, ხელოვნების ისტორიკოსი, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების მკვლევარი, ხელოვნების დამსახურებული მოღვაწე (1982).

დაამთავრა საქართველოს ინდუსტრიული ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტი. 1941-1945 წლებში მონაწილეობდა მეორე მსოფლიო ომში. 1946 წელს სწავლა განაგრძო ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის ასპირანტურაში, 1950 წლიდან ამავე ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელია, 1954 წელს იქვე დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია. 1971 წლიდან – ახლადდაარსებული ძეგლთა ნუსხის განყოფილების გამგე. ამ განყოფილებას დაევალა საქართველოს ტერიტორიაზე შემონახული ძეგლების გამოვლენა, აღწერა, სათანადო გრაფიკული დოკუმენტაციის შედგენა. ვახტანგ დოლიძე იყო სამეცნიერო-საცნობარო, ენციკლოპედიური ხასიათის მრავალტომიანი გამოცემის – საქართველოს ისტორიის და კულტურის ძეგლთა აღწერილობის სარედაქციო საგამომცემლო სამეცნიერო საბჭოს წევრი.

ვ. დოლიძე უმეტესად იკვლევდა შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ნიმუშებს, რომელთაც მან არაერთი საყურადღებო ნაშრომი უძღვნა. აქვს საინტერესო გამოკვლევა ხევის საცხოვრებელი სახლების შესახებ. რენე შმერლინგთან და თეიმურაზ ბარნაველთან ერთად მან შეადგინა გზამკვლევები “თბილისის მიდამოები” და “საქართველოს სამხედრო გზა.”

1993 წელს სხვა ავტორებთან ერთად მიენიჭა საქართველოს სახელმწიფო პრემია წიგნისათვის “საქართველოს ისტორიის და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა” – წიგნი V.

პუბლიკაციები: 1. Военно-грузинская дорога: Путеводитель по архитектурным памятникам., Тб., 1936 (რ. შმერლინგთან ერთად); 2. დავით-გარეჯის ერთი ხუროთმოძღვრული ძეგლის დათარიღების საკითხისათვის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, №9, ტ. XI, 1950; 3. გარბანი, ქართული ხუროთმოძღვრების IX-X სს. ძეგლი ხევში, თბ., 1958; 4. Окрестности Тбилиси: Архитектурный путеводитель, Тб., 1960 (რ. შმერლინგთან და თ. ბარნაველთან ერთად); 5. დავით-გარეჯის გამოქვაბულთა კომპლექსი, ძეგლის მეგობარი, №3, 1964; 6. შატილი, ძეგლის მეგობარი, №5, 1965; 7. თბილისი – მცხეთა – გორი, თბ., 1966 (რ. გვერდნითელთან ერთად); 8. მთის საერო ხუროთმოძღვრული ძეგლები, ძეგლის მეგობარი, №22, 1970; 9. სათხის ხუროთმოძღვრული ძეგლები, *Ars Georgica*, 7, 1971; 10. კაზრეთის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი, *Ars Georgica*, 9-A., 1987.

ლიტ: 1. ვახტანგ დოლიძე, ძეგლის მეგობარი, №4 (74), 1986; 2. http://www.gch-centre.ge/?fullid=186&Id_pg=4

დიმიტრი ერმაკოვი

1846, ნახიჩევანი – 1916, თბილისი

თბილისის ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი მხატვარი-ფოტოგრაფი, კოლექციონერი. მთელი თავისი ცხოვრებითა და შემოქმედებით იგი თბილისთან, საქართველოსთან იყო დაკავშირებული.

დიმიტრი ერმაკოვი დაიბადა 1846 წელს. მამამისი იმ დროისთვის ცნობილი არქიტექტორი ლუიჯი (ლუდვიგ) კამბიაჯიო იყო, რომელიც საქართველოში ოდესიდან ჩამოვიდა. ერმაკოვმა ფოტოგრაფირება დაიწყო XIX ს. 60-იანი წლებიდან. მან 1880 წ. თბილისში, სასახლის ქუჩაზე (დღევანდელი რუსთაველის გამზირი), გახსნა ფოტოატელიე. 1897 წ. იგი აირჩიეს კავკასიის ნატივ ხელოვნებათა წამახალისებელი საზოგადოების წევრ-კორესპონდენტად, 1912 წ. – დამფუძნებელ წევრად; 1907 წლიდან მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილების წევრი ხდება.

დ. ერმაკოვი დაუცხრომელი მოღვაწე იყო. იგი ბევრს მოგზაურობდა – აღმოსავლეთის ქვეყნებში, კავკასიაში, საქართველოში. მონაწილეობდა არაერთ მნიშვნელოვან ეთნოგრაფიულ თუ არქეოლოგიურ ექსპედიციაში. 1910 წ. ექვთიმე თაყაიშვილის თაოსნობით ლეჩხუმ-სვანეთში მოწყობილ არქეოლოგიურ ექსპედიციაში ყოფნისას მან გადაიღო ქართული არქიტექტურის უამრავი ღირებული ნიმუში.

დ. ერმაკოვმა დიდად ფოტომასალას მოუყარა თავი. მას გადაღებული აქვს საქართველოს სამხედრო გზა, მანგლისის, წალკის, ქსნის ხეობის არქეოლოგიური ექსპედიციების მონაპოვარი, აფხაზეთის ძეგლები, ტაო-კლარჯეთის უმნიშვნელოვანესი არქიტექტურული ნიმუშები: ოშკი, ხახული, იშხანი, ოთხთა ეკლესია და მრავალი სხვა. ერმაკოვმა შემოგვინახა ძველი თბილისის განუმეორებელი იერი – ქალაქის ქუჩები და მოედნები, არქიტექტურული ძეგლები, უამრავი ულამაზესი შენობა, რომელიც დღეს უკვე აღარ არსებობს.

მან შეაგროვა საქართველოში მოღვაწე ფოტოგრაფთა ნამუშევრები, დაახარისხა თემატურად და ცალ-ცალკე ალბომებად შეკრიბა ისინი. დ. ერმაკოვის კოლექცია ათეულობით ათას ფოტოს მოიცავდა. მისი კოლექციის I კატალოგი 1896 წელს გამოიცა, II – 1901 წელს.

დიმიტრი ერმაკოვმა განუზომლად დიდი წვლილი შეიტანა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისა და ფიქსაციის საქმეში. მის მიერ შექმნილი ფოტომასალა მნიშვნელოვანი დახმარებაა მკვლევართათვის და რესტავრატორებისთვის. განსაკუთრებით ფასდაუდებელია მისი მდიდარი დანატოვარი ძველი თბილისის ხუროთმოძღვრების მხატვრული სახის წარმოჩენისათვის.

დიმიტრი ერმაკოვი გარდაიცვალა 1916 წელს თბილისში.

პუბლიკაციები: 1. Каталог фотографических видов и типов Кавказа, Персии, Европейской и Азиатской Турции, Тфл., 1896; 2. Каталог фотографических видов и типов Кавказа, Персии, Европейской и Азиатской Турции, Продолжение каталога 1896 года, Тфл., 1901.

ლიტ.: 1. ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წ., პარიზი, 1937; 2. ნ. კუპრეიშვილი, ერმაკოვის გახსენება, „საბჭოთა ხელოვნება“, №2, 1978; 3. ს. მამასახლისი, ფოტოხელოვნება, საქართველოს სსრ, ქსე, 1981; 4. თ. გერსამია, ძველი თბილისი, თბ., 1984; 5. შ. ინასარიძე, საქართველოს მესურათხატენი, 1850-1921, თბ., 2002; 6. თბილისი, ენციკლოპედია, ერმაკოვი დიმიტრი ივანეს ძე, თბ., 2002;

7. <http://www.photomuseum.org.ge/photographers/jermakov/jermakov-ge.htm>;

8. <http://ivanermakov.ru/father.html>;

9. Рождественский В.И., Сироткин С.Ф. Иван Дмитриевич Ермаков: контуры биографии и творчества. [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. № 2. 2011. URL: <http://medpsy.ru>

ვახუშტი ბატონიშვილი (ბაგრატიონი)

1696, თბილისი – 1757, მოსკოვი

“ვერავითარი მოკლე მიმოხილვა ვერ აგრძნობინებს ადამიანს ვახუშტის დიადს ღვაწლს ქართულ ისტორიათაღმწერლობისა და საისტორიო მეცნიერების წინაშე: მკითხველი თვით უნდა ჩაუვკირდეს მის ღრმაზროვანს მსჯელობას... და მის გასაოცარ, ნამდვილ მეცნიერულ აზროვნებით დასტკბეს.”

ივანე ჯავახიშვილი

ქართველი გეოგრაფი, ისტორიკოსი და კარტოგრაფი.

ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის ვაჟი. ვახუშტი ბატონიშვილმა უნივერსალური განათლება მიიღო. შეისწავლა ქარ-

თული ლიტერატურა, ისტორია, ასტრონომია, მედიცინა, გეოგრაფია, მათემატიკა და სხვა დარგები. იგი ქართულის გარდა ფლობდა ბერძნულ, ლათინურ, ფრანგულ, თურქულ, რუსულ და სომხურ ენებს. მის აღზრდა-განათლებლაზე ზრუნავდნენ ძმები იესე და გიორგი გარსევანიშვილები და თბილისში მცხოვრები ფრანგი კათოლიკე მისიონერები.

ვახუშტი ბატონიშვილი აქტიურად იყო ჩაბმული ქართლის სამეფოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში, მონაწილეობას იღებდა ლაშქრობებში. ცნობილი იყო როგორც გაბედული მხედართმთავარი და ქართლის ერთანობის დამცველი. 1722 წელს, ვახტანგ VI-ის განჯაში ყოფნის დროს, ქართლის სამეფოს ვახუშტი განაგებდა.

1724 წელს იგი ვახტანგ VI-ს გაჰყვა რუსეთში და სამუდამოდ მოსკოვში დამკვიდრდა. მეცნიერის მემკვიდრეობიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მონუმენტური ნაშრომი “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”, რომელიც მან მოსკოვში დაასრულა. ეს არის საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XVII საუკუნის პირველ ნახევრამდე. ვახუშტი ბატონიშვილი ისტორიულ ამბებს მატიაწისებური სტილით გადმოგვცემს, ძირითადად ჩერდება პოლიტიკური მოვლენების აღწერაზე.

ვახუშტი ბატონიშვილის კვლევა-ძიების ერთ-ერთ მთავარ და მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენს გეოგრაფია. მეცნიერმა დაგვიტოვა საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის საფუძვლიანი და დეტალური გეოგრაფიული აღწერილობა და იმავე მხარის გეოგრაფიული ატლასები. მის მიერ შედგენილმა რუკებმა ავტორის სიცოცხლეშივე მაღალი შეფასება დაიმსახურა. ისინი ითარგმნა რუსულ და ფრანგულ ენებზე.

თავის თხზულებაში ვახუშტიმ შემოგვინახა უძვირფასესი ცნობები საქართველოს მატერიალური კულტურის ძეგლების შესახებ. იგი აღწერს ისტორიულ ნაგებობებს, ციხე-ქალაქებს, ეკლესიებს, მონასტრებს, სასახლეებს, ხიდებს. ვახუშტი ნაყოფიერ მთარგმნელობით მოღვაწეობასაც ეწეოდა. მან ქართულად თარგმნა არაერთი სხვადასხვა ხასიათის ნაწარმოები. ის თარგმანებს განმარტებებს, წინასიტყვეობებს, ლექსებს ურთავდა და მკითხველს აწვდიდა ცნობებს უცხო ავტორთა ვინაობასა და მოღვაწეობაზე.

ვახუშტი ბატონიშვილი დაკრძალულია მოსკოვის დონის მონასტერში.

ნაშრომები: ვახუშტი ბატონიშვილი, “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”, წგნ.: ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა., ტ. 4, თბ., 1973.

ლიტ.: 1. გრ. ზარდალიშვილი, გამოჩენილი ქართველი გეოგრაფები და მოგზაურები, თბ., 1966; 2. ვალ. გაბაშვილი, ვახუშტი ბატონიშვილი, თბ., 1969; 3. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VIII, თბ., 1977; 4. არჩ. ბარამიძე, ლ. მარუაშვილი, ვახუშტი ბატონიშვილი (ბაგრატიონი), ქსე, ტ. IV, თბ., 1979; 5. ფრ. სიხარულიძე, ვახუშტი ბატონიშვილი, ბიობიბლიოგრაფია, თბ., 1990; 6. ვახუშტი ბაგრატიონი – ისტორიკოსი და ეთნოგრაფოსი, თბ., 1997; 7. ლ. მენაბდე, XVII-XVIII საუკუნეების ქართული ლიტერატურა, თბ., 1997.

პარმენ (ნაპო) ზაქარაია 24.VIII 1914 ს. ნაჭახაშვი – 6. IV. 2003, თბილისი

ხელოვნებათმცოდნე, არქიტექტორი, არქეოლოგი.

ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, პროფესორი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპოდენტი, საქართველოს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო პრემიის (1991), ივანე ჯავახიშვილის სახელობის პრემიის (1993), წლის საუკეთესო წიგნის პრემიის (2002) ლაურეატი.

პარმენ ზაქარაიამ 1940 წელს დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტი. 1941 წლიდან მუშაობდა ხელოვნების მუზეუმში “მეტეხი”, 1941-1947 წლებში იყო ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის ჯერ ასპირანტი და შემდგომ – თანამშრომელი; იგი წლების განმავლობაში ხელმძღვანელობდა (1956-1975) ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში შუა საუკუნეების მატერიალური კულტურის ისტორიის განყოფილებას, აღნიშნულ პერიოდში “ძალიან მნიშვნელოვანი იყო პ. ზაქარაიას მიერ საქართველოს ისტორიის (ეკონომიკა, კულტურა, პოლიტიკა) გამოფენის მოწყობა (1963). ამ გამოფენას ძალიან დიდი რეზონანსი ჰქონდა. ასეთი გამოფენა პირველად მოეწყო საქართველოში” (ვ. ბერიძე).

1975-2003 წლებში პ. ზაქარაია განაგებდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრას, რომლის გამგეები სხვადასხვა დროს იყვნენ გიორგი ჩუბინაშვილი და შალვა ამირანაშვილი. პ. ზაქარაიას სახელთანაა დაკავშირებული საქართველოს შუა საუკუნეების ციხესიმაგრეების კვლევა. სპეციალური ექსპედიციებით რამდენიმე ათეული წელი მოანდომა სათავდაცვო ნაგებობების სრულ ფიქსაციას, შექმნა ფუნდამენტური ნაშრომები – “ცოტა თუ იქნება ჩვენს სამშობლოში სოფელი – დაბა – ქალაქი, რომლის შუა-

გულსა თუ განაპირას მისი იერის მსაზღვრელად, თუ ისტორიის ნიშანსვეტად ციხე ან გოდოლი არ იყოს აზიდული... მათ შესახებ უწერიათ ისტორიკოსებს, არქეოლოგებს, ეთნოგრაფებს, უწერიათ ხელოვნებამცოდნეებსაც..., მაგრამ არავის გაუკეთებია ქართული სათავდაცვო ნაგებობების შესასწავლად იმდენი, რამდენიც ცნობილ მკვლევარს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტს, პარმენ ზაქარაიას. “(დ. თუმანიშვილი)

დიდი ადგილი ეჭირა მის სამეცნიერო მოღვაწეობაში სატაძრო ხუროთმოძღვრების კვლევასაც. შესწავლილი და გამოცემული აქვს არაერთი მნიშვნელოვანი ტაძარი (ცაიში, წულრულაშენი, ანანური, ლარგვისი და მთელი რიგი სხვა).

პ. ზაქარაია აქტიურ მონაწილეობას იღებდა არქეოლოგიურ გათხრებში: ურბნისში (1953-1965), კახეთის სამეფოს დედაქალაქ გრემის ტერიტორიაზე (1963-1967), მისი მეთაურობით გაითხარა ციხე-სიმაგრე ჭაქვინჯი, გიორგი სააკაძის რეზიდენცია ნოსტეში, მაგრამ განსაკუთრებით აღსანიშნავია მრავალწლიანი გათხრები ძველი არქეოპოლისის (ციხე-გოჯის) ტერიტორიაზე (1973-2003).

ნოქალაქევის მუზეუმ-ნაკრძალს მიაკუთვნეს მისი შემქმნელის და დამაარსებლის პარმენ ზაქარაიას სახელი.

რჩეული ნაშრომები: 1. ბოლნისები და წულრულაშენი, თბ., 1953; 2. ანანურის არქიტექტურული ანსამბლი, თბ., 1953; 3. წულრულაშენი, თბ., 1955; 4. ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი, თბ., 1956; 5. ლარგვისის არქიტექტურული ანსამბლი, საქართველოს სახ. მუზეუმის მოამბე, XIX- , თბ., 1956; 6. ნაქალაქარ ურბნისის ხუროთმოძღვრება, თბ., 1965; 7. ნაქალაქარ გრემის არქიტექტურა, თბ., 1975; 8. XI-XVIII საუკუნეების ქართული გუმბათოვანი არქიტექტურა, ტ. 1-3, თბ., 1975-1981; 9. ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. ხუროთმოძღვრება, თბ., 1990 (თ. კაპანაძესთან ერთად); 10. ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია თბ., 2000 (გ. აბრამიშვილთან და ი. ციციშვილთან ერთად); 11. ნაქალაქარი ციხეგოჯი – ნოქალაქევის არქიტექტურა, თსუ სამეცნიერო შრომების კრებული, ხელოვნებამცოდნეობა, 2, თბ., 2001; 12. ქართული ციხე-ქალაქები, ციხესიმაგრეები, ციხე-დარბაზები, ციხე-გალავნები, კოშკები, თბ., 2001; 13. ქართულ ციხე-სიმაგრეთა ისტორია, თბ., 2002;

ლიტ: 1. შ. საღარაძე, ზაქარაია პარმენ ფარნაოზის ძე, ქსე, ტ. 4, თბ., 1979; 2. ბიბლიოგრაფიულ ცნობარი – ვინ ვინ არის ქართულ არქიტექტურაში, თბ., 1999; 3. პარმენ (ნაპო) ზაქარაია, მოგონებები, თბ., 2004; 4. ვ. ბერიძე, მეცნიერი, მოღვაწე, მამულიშვილი, კრებული: პარმენ (ნაპო) ზაქარაია, მოგონებები, თბ., 2004; 5. დ. თუმანიშვილი, წიგნი, რომელშიც ქართველთა გმირობის ათასეული წლებია ჩატეული, კრებული: პარმენ (ნაპო) ზაქარაია, მოგონებები, თბ., 2004; 6. ნ. ლომოური, დიდი ერისკაცი, კრებული: პარმენ (ნაპო) ზაქარაია, მოგონებები, თბ., 2004; 7. ე. ციციშვილი, საქართველოს სიყვარულით, თბ., 2006; 8. <http://www.gch-centre.ge/index.php?Id=pg=4>

მიხაი ზირი

1827, სოფ. ზალა, უნგრეთი – 1906, დაკრძალულია ბუდაპეშტში

ცნობილი უნგრელი ფერმწერი, გრაფიკოსი, პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიის აკადემიკოსი.

მიხაი ზირი დაიბადა უნგრეთში, სოფელ ზალაში. იგი დიდგვაროვანი ოჯახის წარმომადგენელი იყო. სწავლობდა გიმნაზიაში, შემდეგ – უნივერსიტეტში, რომელიც მიატოვა და ვენის სამხატვრო აკადემიაში შევიდა. სრულიად ახალგაზრდა მონაწილეობას იღებდა გამოფენებში. 1845 წელს იმოგზაურა იტალიაში.

XIX ს. შუა წლებიდან ზირი მიიწვიეს რუსეთის სამეფო კარზე ხატვის მასწავლებლად. 1849 წ. მან მიატოვა ეს სამსახური.

ზირი ინტენსიურად მუშაობდა წიგნის გრაფიკაში. გაფორმებული აქვს შექსპირის, პეტეფის, გოგოლის, ლერმონტოვის ნაწარმოებები.

1859 წ. მას ს.-პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიამ აკადემიკოსობა მიანიჭა. ამავდროულად იგი კვლავ სამეფო კარის მხატვარი ხდება. 1874 წ. ზირიმ მიატოვა თავისი მაღალი თანამდებობა, რუსეთი და რამდენიმე წლით პარიზში გაემგზავრა. 1881 წლიდან ზირი ისევ რუსეთშია. 1881-1882 წწ. მან იმოგზაურა კავკასიაში. ცხოვრობდა თბილისში. ჩამოსვლისთანავე მოიხიბლა ქალაქით, შექმნა მშვენიერი ჩანახატები.

მხატვარმა ქართველი ინტელიგენციის თხოვნით დაიწყო შოთა რუსთაველის “ვეფხისტყაოსნის” ილუსტრაციებზე მუშაობა, შექმნა 34 სურათი და უსასყიდლოდ გადასცა ქართულ საზოგადოებას. ამ გამოცემაზე მუშაობდა, აგრეთვე, მხატვარი გრიგოლ ტატიშვილი, ხოლო წიგნის დამფინანსებელი იყო ცნობილი მეცენატი – გიორგი ქართველიშვილი. აღსანიშნავია, რომ ზირიმ “ვეფხისტყაოსნის” მიხედვით კოსტიუმირებული ცოცხალი სურათები დადგა თბილისსა და ქუთაისში.

მხატვარი 1888 წ. კვლავ ეწვია საქართველოს. იგი თან ახლდა იმპერატორ ალექსანდრე III-ს. ზიჩი სოფელ იკორ-თას ესტუმრა და ამ მოგზაურობით შთაგონებულმა შექმნა იკორთის სამონასტრო კომპლექსის ამსახველი ნაწარმოები.

მიხაი ზიჩი გარდაიცვალა 1906 წელს, დაკრძალულია ბუდაპეშტში.

ლიტ.: 1. ბ. გორდეზიანი, ზიჩი საქართველოში, თბ., 1966; 2. ი. უზნაძე, ზიჩი მიხაი, ქსე, ტ. 4, თბ., 1979; 3. გ. შარაძე, მიხაი ზიჩი და ქართული კულტურა, თბ., 1978; 4. ზიჩი მიხაი, თბილისი, ენციკლოპედია, თბ., 2002.

ექვთიმე თაყაიშვილი

3.I.1863, სოფ. ლიხაური, ოზურგეთის მაზრა – 21.II.1953, თბილისი

“...საქართველო რომ დავიარე და დავინახე, თუ რა უზარმაზარი მასალა იყო განწირული დავიწყებისა და ხშირად დაღუპვისათვისაც, პირდაპირ ამიტანა ფანატიკურმა მისწრაფებამ, რაც შეიძლებოდა მეტი მომესწრო... სულ იმის შიშში ვიყავი, აი, ეს არ დაიკარგოს, აი, ეს არ ნახდეს მეთქი. ვცდილობდი ყველაფერი ამეწერა, გადმომეღო, ჩამეხატა, რაც შეიძლება მეტი გამომეცა, შემეძინა, და, საბოლოოდ შემექმნა მუზეუმი, რომ ის ყოველივე საიმედოდ ყოფილიყო შენახული... ახლა რომ დავხედავ ჩემს ცხოვრებას, ხშირად... მიკვირს. ერთმა კაცმა როგორ შევძელი-მეთქი ისეთი დაუდგრომლობა და იმდენი ძეგლის თავის გართმევა?!”

ექვთიმე თაყაიშვილი

ისტორიკოსი, არქეოლოგი, საზოგადო მოღვაწე, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ერთ-ერთი პირველი პროფესორი (1918) საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (1946).

ექვთიმე თაყაიშვილს განუზომელი ღვაწლი მიუძღვის საქართველოს სიძველეთა დაცვის, აღნუსხვისა და გადარჩენის საქმეში. იგი იყო “დაუღალავი მკვლევარი, ქართული კულტურის ყოველგვარ ძეგლთა თავდადებული მოჭირნახულე” (გ. ლომთათიძე).

ექვთიმე თაყაიშვილი დაიბადა 1863 წელს სოფ. ლიხაურში (ოზურგეთის მაზრა). 1883 წელს დაამთავრა ქუთაისის კლასიკური გიმნაზია. 1887 წელს – ს.-პეტერბურგის უნივერსიტეტის ისტორიულ-ფილოლოგიური ფაკულტეტი. პეტერბურგის უნივერსიტეტის დასრულების შემდეგ ექვ. თაყაიშვილი მრავალი წლის განმავლობაში ნაყოფიერად მისდევდა საქართველოს ისტორიის პირველწყაროთა გამოვლენას, შესწავლასა და გამოქვეყნებას ამავე დროს იგი ეწეოდა პედაგოგიურ საქმიანობას, 1887-1894 წწ. იყო თბილისის სათავადაზნაურო სკოლისა და კლასიკური გიმნაზიის მასწავლებელი; იგი აქტიურად იყო ჩაბმული “ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების” სათანადო განყოფილებათა საქმიანობაში; მონაწილეობდა 1889 წელს დიმ. ბაქრაძის მიერ დაარსებული საეკლესიო მუზეუმის მუშაობაში; ჩართული იყო თბილისში დაარსებული მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიური განყოფილების (რომლის უცვლელი სწავლული მდივანი იყო 1905-1918 წლებში და რომლის ყველა გამოცემას რედაქტორობდა) საქმიანობაში; 1907 წელს ექვთიმე თაყაიშვილისა და ალექსანდრე სარაჯიშვილის თაოსნობით დაარსდა “საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება”, რომლის მთავარი ამოცანა იყო საქართველოს წარსულის შესწავლა, მატერიალური კულტურის ძეგლების შეგროვება, ფიქსაცია და გამოცემა, მუზეუმისა და ბიბლიოთეკის მოწყობა. ექვ. თაყაიშვილი ამ საზოგადოებას თავმჯდომარეობდა 1921 წლამდე.

საქართველოში არ დარჩენილა არც ერთი კუთხე, რომ ექვთიმე თაყაიშვილს არ მოეწოდებინა მის მიერ ჩატარდა უმნიშვნელოვანესი ექსპედიციები. 1902-1907 და 1917 წლებში შეისწავლა საქართველოს სამხრეთ მხარეებში შემორჩენილი ძეგლები; 1911-1913 და 1914 წლებში მან განახორციელა რამდენიმე მცირე ექსკურსია კახეთში; 1910 წლის ზაფხულში მოაწყო ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში; 1913 წელს მოგზაურობს სამეგრელოს ეკლესია-მონასტრების შესასწავლად; 1914 წელს იგივე მიზნით მოგზაურობს – ხონში, ვანსა და შემოქმედში; 1919-1920 წლებში იკვლევს რაჭის ძეგლებს.

1921-1945 წლებში ექვ. თაყაიშვილი იმყოფებოდა საფრანგეთში, ემიგრაციაში. იქ მკვლევარი აგრძელებდა თავის სამეცნიერო მოღვაწეობას. იგი იყო პარიზის ნუმიზმატთა საზოგადოებისა და პარიზის სააზიო საზოგადოების წევრი (1925).

საფრანგეთში ექვთიმე თაყაიშვილი პატრონობდა და მეთვალყურეობდა საქართველოს მენშევიკური მთავრობის მიერ გატანილ სამუზეუმო განძეულობას. 1945 წელს განძი საქართველოში იქნა ჩამოტანილი და მას მისი ერთგული მცველი და მოამაგეც თან ჩამოყვა.

ექვთიმე თაყაიშვილი გარდაიცვალა 1953 წელს. 2000 წელს, მისი ნეშტი დიდუბის პანთეონიდან გადაასვენეს მთაწმინდის მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონში.

ნაშრომები: 1. Археологические экскурсии, разыскания и заметки, вып I-V, Тиф., 1905 -1915; 2. არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937; 3. არქეოლოგიური მოგზაურობა კოლა-ოლთისში და ჩანგლში 1907 წელს, პარიზი, 1938; 4. 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში, თბ., 1960; 5. არქეოლოგიური მოგზაურობა რაჭაში 1919 და 1920 წწ., თბ., 1963; 6. ემიგრანტული ნაშრომები (შემდგენელი გ. შარაძე), ტ. I-II, თბ., 1991.

ლიტ.: 1. ე. კელენჯერიძე, აკადემიკოს ექვთიმე თაყაიშვილის შრომათა ბიბლიოგრაფია, თბ., 1963; 2. გ. ჩუბინაშვილი, ექვთიმე თაყაიშვილი და ქართული ხელოვნების ძეგლები, კრებული: აკადემიკოსი ექვთიმე თაყაიშვილი, ცხოვრება და მოღვაწეობა, თბ., 1966; 3. რ. მეტრეველი, ი. მეგრელიძე, თაყაიშვილი ექვთიმე სიმონის ძე, ქსე, ტ. 4, თბ., 1979; 4. რ. მეტრეველი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, თბ., 1982; 5. გ. ლომთაძე, ქართული კულტურის მემკვიდრე, ექვთიმე თაყაიშვილი, თბ., 1990; 6. ნიკო მარისა და ექვთიმე თაყაიშვილის მიმოწერა, თბ., 1991; 7. ღვთისკაცი – ექვთიმე თაყაიშვილი, საიუბილეო კრებული, თბ., 2004; 8. ექვთიმე თაყაიშვილი, ბიობიბლიოგრაფია, თბ., 2010.

პლატონ იოსელიანი

15. XI. 1809, თბილისი – 15. XI., 1875, თბილისი

ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე. ისტორიის და სიძველეთა ოდესის საზოგადოების ნამდვილი წევრი (1848), ს.-პეტერბურგის საიმპერატორო საარქეოლოგიო და სანუმიზმატიკო საზოგადოების წევრ-კორესპონდენტი (1850), ათენის სიძველეთა სამეფო საზოგადოების წევრ-კორესპონდენტი (1864), პარიზის აღმოსავლური ენების საზოგადოების წევრი (1868) და კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების წევრ-თანამშრომელი (1873).

პლატონ იოსელიანი იყო ენციკლოპედიური განათლების მკვლევარი, რომლის ინტერესთა სფერო მოიცავდა როგორც ჰუმანიტარულ, ასევე საბუნებისმეტყველო დარგებს – ისტორია, ფილოსოფია, ლიტერატურა, ლინგვისტიკა, ჟურნალისტიკა, ფიზიკა – მაგრამ ყველაზე მეტად მისი ყურადღების და კვლევის საგანს ისტორია წარმოადგენდა.

პლატონ იოსელიანი დაიბადა თბილისში. სწავლობდა თბილისის სასულიერო სემინარიაში (1817-1829). 1835 წელს დაამთავრა ს.-პეტერბურგის სასულიერო აკადემია ღვთისმეტყველების კანდიდატის ხარისხით. მუშაობდა თბილისის სემინარიაში ფიზიკის, ფილოსოფიის და ღვთისმეტყველების მასწავლებლად. 1846-1856 წწ. იყო თბილისში გამომავალი რუსული პერიოდული გაზეთის “ზაკავკასიკი ვესტნიკი”-ის რედაქტორი, სადაც ხშირად აქვეყნებდა თავის გამოკვლევებს, ისტორიულ, არქეოლოგიურ და ეთნოგრაფიულ წერილებს.

1849 წელს ის გაემგზავრა საბერძნეთში, მოინახულა ათონის ივერთა მონასტერი, შეისწავლა ქართული კულტურის ძეგლები, მონასტრის წიგნთსაცავში არსებული ქართული ხელნაწერები და წიგნები.

1860-1875 წლებში გამოსცა მრავალი ისტორიული თხზულება, ლიტერატურული წერილი, ქართველოლოგიური პრობლემატიკისადმი მიძღვნილი მონოგრაფია, მათ შორის საქართველოს ეკლესიის ისტორია, გიორგი მეცამეტის ცხოვრება, თბილისისა და საქართველოს სხვა ქალაქების ისტორია და სხვ.

პლატონ იოსელიანმა არაერთი ქართული ტაძარი თუ მონასტერი აღწერა. მისი ნაშრომების მიხედვით ნათელი სურათი იქმნება ეკლესია-მონასტრების მაშინდელი მდგომარეობის შესახებ. იგი გვანჯდის უამრავ ცნობას ძეგლის ადგილმდებარეობის, მისი შესწავლის ისტორიის, ტაძრებში დაცული სიძველეების შესახებ.

პ. იოსელიანი ასახავს მის თანადროულ მოვლენებს ნაგებობათა განახლება-გადაკეთების შესახებ. ხშირად იგი გადმოგვცემს იმ პირთა მოგონებებს, რომლებსაც ესა თუ ის შენობა ნანახი ჰქონდათ სრული სახით, ან რაიმე გაუგონიან მასზე.

პლატონ იოსელიანი აქტიურად თანამშრომლობდა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიასთან, მნიშვნელოვან ცნობებს აწვდიდა ცნობილ აღმოსავლეთმცოდნესა და ქართველოლოგს მარი ბროსეს.

რჩეული ნაშრომები: 1. Описание Шио-Мгвимской пустыни в Грузии, Тфл., 1845; 2. Кацхский храм в Имеретии, Тфл., 1845; 3. Описание Марткопского монастыря, Тфл., 1847; 4. Описание города Душета Тифлисской Губернии, Тфл., 1860; 5. Икортский монастырь в Карталинии, “საქართველოს სასულიერო მახარებელი”, XI, 1865; Описание древностей города Тифлиса, Тфл., 1866; 6. 7. Путевые записки от Тифлиса до Мцхеты, Тфл., 1871; 8. Путевые записки

по Кахетии... Тфл., 1886; 9. ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, (რედაქტორი ა. განერელია), თბ., 1978; 10. აღწერა თფილისის სიძველეთა (წიგნი გამოსაცემად მოამზადეს დ. თუმანიშვილმა, ი. ჭოლოშვილმა და ი. ხუსკივაძემ), თბ., 2009.
ლიტ.: 1. ზ. ჭიჭინაძე, სამშობლო ქვეყნის მოღვაწეები, პლატონ იოსელიანი, Тфл., 1893; 2. არჩ. ბარამიძე, იოსელიანი პლატონ ეგნატეს ძე, ქსე, ტ. 5, თბ., 1980; 3. გ. ჩუბინაშვილი, პლატონ იოსელიანი, მისი ცხოვრება და მოღვაწეობა წგნ.: პ. იოსელიანი, აღწერა თფილისის სიძველეთა თბ., 2009.

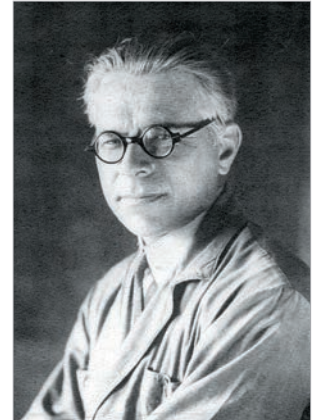
მიხეილ კალაშნიკოვი

19.VII.1886, ქ. თამირ-ხან-შურა (ახლანდელი ქ. გუინაქსკი), დაღესტანი –
21.V.1969, მოსკოვი

“Линия – это не просто черта карандаша по бумаге.

Линия – это глубоко продуманная композиция”

მიხეილ კალაშნიკოვი

არქიტექტორი, მხატვარი. მიხეილ კალაშნიკოვს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლების შესწავლა-აღნუსხვის საქმეში, და ასევე არანაკლებია მისი დამსახურება ქართული არქიტექტურის განვითარებაში.

მიხეილ კალაშნიკოვის მამა, გიორგი გრიგოლის ძე, დაბადებული იყო თბილისში. 1887 წელს იგი როგორც სამხედრო ექიმი, გადაიყვანეს სამუშაოდ ბორჯომში, შემდეგ – ახალციხეში. 1904 წელს გიორგი კალაშნიკოვი ოჯახთან ერთად კვლავ თბილისშია.

მიხეილ კალაშნიკოვმა 1904 წელს დაამთავრა თბილისის რეალური სასწავლებელი.

შემდეგ სწავლა განაგრძო პეტერბურგის სამოქალაქო ინჟინერთა სამოქალაქო ინსტიტუტში. 1910 წელს გადავიდა საიმპერატორო სამხატვრო აკადემიასთან არსებულ უმაღლეს სამხატვრო სასწავლებელში. 1917 წელს სამხატვრო აკადემიის დამთავრების შემდეგ იგი დაბრუნდა თბილისში და მუშაობა დაიწყო კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიურ ინსტიტუტში მხატვარ-არქიტექტორად. 1938 წლიდან კი საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის განყოფილებაში არქიტექტორის თანამდებობაზეა.

მ. კალაშნიკოვმა შემოიარა საქართველოს არაერთი კუთხე, აზომა და ფოტოზე აღებჭდა ქართული ხუროთმოძღვრების მრავალი ღირსესანიშნავი ნიმუში: ატენი, წრომი, ძველი შუამთა, იკორთა, ყინწისი, ტიმოთესუბანი, გუდარეხი, ფიტარეთი, გურჯაანის ყველანმინდა, ბეთანია და სხვა. შესრულებული აქვს ამ ძეგლების შესანიშნავი ჩანახატები.

ქართული კულტურის ძეგლების შესწავლასთან ერთად კალაშნიკოვი შემოქმედებით მუშაობასაც ეწეოდა – ქმნიდა თანამედროვე შენობათა პროექტებს. მაღალი პროფესიული ოსტატობით გამოირჩევა არქიტექტორის მიერ შესრულებული 100-ზე მეტი ნაგებობის პროექტი, რომელთაგან განხორციელდა 18. კერძოდ: ხაშურის თეატრის შენობა, 1927 წ.; თბილისში – ადმინისტრაციული შენობა ლეონიძის №2, 1934 წ.; საცხოვრებელი სახლები – დავით აღმაშენებლის პროსპექტზე №147, 1935 წ. და ასბინიანი სახლი გმირთა მოედანზე, ნიკოლოზ სევეროვთან ერთად, 1939 წ.; ბალნეოლოგიური კურორტის სააბაზანო შენობა, 1937 წ.; სიონის ტაძრის ძველი სამრეკლოს რესტავრაცია და მრავალი სხვა.

მიხეილ კალაშნიკოვი 1945 წელს დააჯილდოეს საპატიო ნიშნის ორდენით, 1947 წელს მას მიენიჭა საქართველოს ხელოვნების დამსახურებული მოღვაწის წოდება, რითაც, მისი ახლობლების გადმოცემით, ძალიან ამაყოფადა.

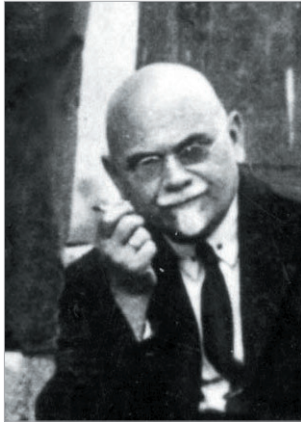
პუბლიკაციები: Центральнокупольные культовые здания в Цром-и и Атен-и : Альбом чертежей, выполн. по обмерам с натуры М. Г. Калашниковым, Тфл., 1927.

ლიტ.: 1. კალაშნიკოვი მიხეილ გიორგის ძე, ქსე, ტ. 5, თბ., 1980; 2. Т. Герсамия, Ясная и любимая душой цель, Русский клуб, №4, 2011; 3. თ. გერსამია, არქიტექტორ მ. კალაშნიკოვის 125 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო გამოფენისათვის გამოცემული ბუკლეტი, თბ., 2011; 4. <http://www.gif.ru/afisha/vystavka-reljef/>

ანატოლი ნიკოლოზის ძე კალბინი 20. IV. 1875, ვლადიკავკაზი – 27. III. 1943, თბილისი

ცნობილი არქიტექტორი, პედაგოგი.

ანატოლი კალბინი დაიბადა ვლადიკავკაზში. უმაღლესი განათლება მიიღო პეტერბურგის სამოქალაქო ინჟინერთა ინსტიტუტში. მუშაობდა პიატიგორსკში არქიტექტორის თანაშემწედ. 1905-1907 წლებში ასწავლიდა მოსკოვის სტრო-

განოვის სასწავლებელში.

1907 წლიდან იგი საქართველოში მოღვაწეობს. ამავე წელს კალგინმა მონაწილეობა მიიღო ექვთიმე თაყაიშვილის ექსპედიციაში არტაანის, ოლთისისა და ყალიზმანის ოლქებში. მან გაზომა არაერთი მნიშვნელოვანი ძეგლი: ტაოსკარი, ბობოსგირი, ოლთისი, ფანასკერტის ციხე, ბანა. საინტერესოა, რომ კალგინს შედეგნილი აქვს ბანას რეკონსტრუქციის საკუთარი ვარიანტი.

1917 წელს იგი კვლავ ჩაერთო ექ. თაყაიშვილის თაოსნობით მოწყობილ ტაო-კლარჯეთის ექსპედიციაში.

“კალგინს ძალიან დიდი დამსახურება აქვს ქართული ხელოვნების წინაშე. გარდა იმისა, რომ ის არის ავტორი რევოლუციამდელი თბილისის ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო ნაგებობისა, მას გაზომილი აქვს ექვთიმე თაყაიშვილის ექსპედიციებში ტაო-კლარჯეთის უმნიშვნელოვანესი ძეგლები... პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა, ბევრ ახალგაზრდას უწევდა კონსულტაციას საპროექტო ინსტიტუტში, კონკურსებშიაც იღებდა მონაწილეობას... მაღალი და მასიური კაცი იყო, სრულიად მელოტი... მოკლე

ჭალარა უღვაშებითა და ბლანჟეთი.. ქართული ძეგლები აშკარად უყვარდა და ყოველთვის, როცა ძეგლთან ვიყავით, ძალიან ექსპანსიურად გამოხატავდა თავის განწყობილებას... არც ისე ხნიერი იყო, როცა გარდაიცვალა, სამოცდარვა წლისა... სამთავროს ტაძრის გაღრმავებაში დავკრძალებით მეუღლის გვერდით. თვითონ ისურვა ასე. არ არის ცუდი განსასვენებელი ადგილი ძველი ხუროთმოძღვრების მოყვარულისა და რომანტიკოსისათვის” (ვ. ბერიძე).

უნდა აღინიშნოს, რომ 1912-1916 წწ. ანატოლი კალგინის პროექტით (მხატვარ ჰ. ჰრინვესკისთან ერთად), არის შექმნილი თბილისის სათავადაზნაურო ბანკის შენობა (ახლანდელი საქართველოს პარლამენტის ი. ჭავჭავაძის სახ. ბიბლიოთეკა). 1922-1930 წწ. ა. კალგინი თბილისის სამხატვრო აკადემიის, ხოლო მოგვიანებით ინდუსტრიული ინსტიტუტის პროფესორი იყო.

ანატოლი კალგინი გარდაიცვალა 1943 წელს თბილისში, დაკრძალულია მცხეთაში, სამთავროს ტაძრის ეზოში.

პუბლიკაციები: 1. Материалы по археологии кавказа (МАК), XII, М., 1909; 2. ე. თაყაიშვილი, 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში, თბ., 1960 (ამ გამოცემაში გამოქვეყნებულია ა. კალგინის ანაზოებები).

ლიტ.: 1. ვ. ბერიძე, თბილისის არქიტექტურის ისტორიიდან, №1-2, საბჭოთა ხელოვნება, 1954; 2. ვ. ბერიძე, თბილისის ხუროთმოძღვრება (1801-1917), ტ. II, თბ., 1963; 3. ვ. ბერიძე, კალგინი ანატოლი ნიკოლოზის ძე, ქსე, ტ. 5, თბ., 1980; 3. ვ. ბერიძე, მოგონებები, თბ., 1987; 4. ვ. ბერიძე, ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის 50 წელი, თბ., 1993.

დონ კრისტოფორო დე კასტელი

1597, პალერმო – 1659

იტალიელი მისიონერი, თეათინელთა ორდენის* წევრი, სწავლული აღმოსავლეთმცოდნე, მხატვარი.

სამისიონერო მოღვაწეობას ეწეოდა საქართველოში. “ყველა მოხიბლული იყო მისი სათნოებით, მისიონერული გულმოდგინებით, მხატვრობის ნიჭით, მკურნალობის ცოდნით, უცხო ენების ადვილად დაუფლების უნარით” (ბ. გიორგაძე).

1632 წელს კასტელი გორში ჩავიდა. 1634 წელს ანტონიო ჯარდინისთან ერთად გურიაში გადაინაცვლა თეათინელთა მისიის მოსაწყობად.

1640 წლის დასაწყისში სამეგრელოში გადავიდა. ცხოვრობდა ქუთაისშიც, იმერეთის მეფის ალექსანდრე III-ის კარზე. დიდი სურვილი ჰქონდა და მცდელობა გაეგზავნა ქართველი ახალგაზრდები რომში სასწავლებლად.

კასტელიმ დაახლოებით 26 წელი გაატარა საქართველოში, კარგად შეისწავლა ქარ-

თული და მეგრული ენები.

დე კასტელი იყო შესანიშნავი მხატვარი. მან დაგვიტოვა უნიკალური ჩანახატები საყურადღებო მინანურებით საქართველოს პოლიტიკურ-სოციალურ და სამეურნეო ცხოვრებაზე (სამწუხაროდ, მისი ნახატების ნაწილი განადგურდა). კასტელი, როგორც დაკვირვებული ისტორიკოსი, წარმოაჩენს დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების საკმაოდ ფართო სურათს. მისი ცნობები, როგორც თვითმხილველისა, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია. კასტელი გვანჯდის გურიის, იმერეთის, სამეგრელოს ქალაქების (ქუთაისი, ზუგდიდი), სოფლების, სასახლეების,

ეკლესიების (ბიჭვინტის ტაძარი), სხვადასხვა არქიტექტურული ნიმუშების სურათებს; მეფეების, მთავრების, ცნობილ ქართველ მოღვაწეთა, მშვენიერ მანდილოსანთა, აგრეთვე, მოსახლეობის სხვადასხვა ფენის წარმომადგენელთა პორტრეტებს. მის ჩანახატებს დიდი მნიშვნელობა აქვს XVIII. საქართველოს ისტორიის, კულტურის, ეთნოგრაფიის შესასწავლად.

კასტელის მიერ დატოვებული ნაშრომი შვიდ სქელტანიან ტომს მოიცავს და პალერმოს წიგნთსაცავშია დაცული.

პუბლიკაციები: დონ კრისტოფორო დე კასტელი, ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ, ტექსტი თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ბ. გიორგაძემ, თბ., 1976;

ლიტ.: 1. М. А. Полиевктов, Европейские путешественники XIII-XVIII вв. по Кавказу, Тфл., 1935; 3. ქ. ჩხატარაიშვილი, კასტელი დონ კრისტოფორო დე, ქსე, ტ. 5, თბ., 1980;

შენიშვნა: * თეათინელთა (თეატინელთა) ორდენი – რომის კათოლიკური ეკლესიის მონაზვნური კონგრეგაცია. ორდენი შეიქმნა რომში XVI ს-ში. ორდენის წევრები ცდილობდნენ შეეღწიათ სხვა ქვეყნებში კათოლიკური სარწმუნოების გასავრცელებლად. XVII ს-იდან, ისინი მოღვაწეობდნენ საქართველოში (ქართლი – გორი, სამეგრელო, გურია). მისიონერები საკმაოდ განათლებულები იყვნენ, გამოირჩეოდნენ შრომისმოყვარეობით და საკუთარი გარჯით ირჩენდნენ თავს. მათ ჩინებული ხელოსნების სახელი ჰქონდათ, აგრეთვე ითვლებოდნენ კარგ მკურნალებად. არაერთმა ცნობილმა თეათინელმა მისიონერმა (ლამბერტი, ავიტაბილე, კასტელი, ძამპი და სხვა) მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა საქართველოს ისტორიულ-კულტურულ გარემოს შესწავლის საქმეში (თეატინელები, ქსე, ტ. 4, თბ., 1974).

ჰაინრიხ იულიუს ფონ კლაპროტი (კლაპროტი) 1783, გერლინი – 1835, პარიზი

გერმანელი ლინგვისტ-ორიენტალისტი, თავისი დროის ერთ-ერთი გამოჩენილი ენათმეცნიერი. ცნობილი გერმანელი ქიმიკოსის მარტინ ჰაინრიხ კლაპროტის ვაჟი.

1801-1803 წწ. იგი სწავლობდა ჰალეს უნივერსიტეტში, სადაც დაეუფლა კლასიკურ ფილოლოგიას, ხოლო დრეზდენში სწავლობდა სინოლოგიას. 1804 წ. მიიწვია რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიამ, სადაც 1807 წელს იგი აირჩიეს ექსტრაორდინარულ აკადემიკოსად.

1807-1808 წწ. მიაღწინეს კავკასიაში ფილოლოგიურ-ეთნოგრაფიული და ისტორიული ძიებებისათვის. 1808 წლის ბოლოს მეცნიერი გაიწვიეს პეტერბურგში. 1810 წელს კლაპროტმა მიიღო მონაწილეობა “აზიური აკადემიის” პროექტის (Project d'une Académie Asiatique. St. Petersburg, 1810) შედგენაში, რომელიც წარმოადგინა ცნობილმა რუსმა სახელმწიფო მოღვაწემ სერგეი უვაროვმა. პროექტი გულისხმობდა აღმოსავლეთმცოდნეობის დარგში ძირითადი ამოცანების ჩამოყალიბებასა და ასევე კავკასიური ენების შესწავლას.

1811 წ. იგი გერმანიაში დაბრუნდა. მოგვიანებით, 1815 წ. გადასახლდა პარიზში, სადაც დარჩა სიცოცხლის ბოლომდე. გარდაიცვალა იქვე 1835 წელს.

კლაპროტის ორტომეული ნაშრომი – “მოგზაურობა კავკასიასა და საქართველოში” დაიბეჭდა 1812 წ. ჰალესა და ბერლინში.

მან გამოსცა ქართულ-ფრანგული და ფრანგულ-ქართული ლექსიკონი. მუშაობდა ქართული ენის გრამატიკის შედგენაზე, რომელიც მისი გარდაცვალების შემდეგ მარი ბროსემ დაასრულა.

კლაპროტი თბილისში 1808 წლის 13 იანვარს ჩამოვიდა ვლადიკავკაზიდან და იენისის ბოლომდე დარჩა. მან იმოგზაურა არაგვის და თერგის სათავეებისაკენ, ლიახვის ხეობაში და სამხედრო გზაზე. იენისში კლაპროტმა დატოვა თბილისი. ივლის-აგვისტოში იყო რაჭაში.

კლაპროტის წიგნი გადმოცემულია საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული მდგომარეობის შეფასებები. დიდი ადგილი უკავია საქართველოს ცალკეული პროვინციების დახასიათებას. ძალიან საინტერესო და მრავალმომცველია თბილისის აღწერა.

ლიტ.: 1. В. Бартольд, История изучения Востока в Европе и России, Л., 1925; 2. М. А. Полиевктов, Европейские путешественники по Кавказу 1800-1830 гг. Тб., 1946; 3. В. Беридзе, Против искажения истории грузинского искусства, Тб., 1949; 4. გ. თოფურია, კლაპროტი ჰაინრიხ იულიუს ფონ, ქსე, ტ.5, თბ., 1980; 5. ნ. გაგნიძე, ჰაინრიხ კლაპროტი საქართველოს შესახებ, განთიადი №7-8, 1993.

სიმონ კლდიაშვილი

2.II.1865, სოფ. ქვიშხეთი – 26.V.1920, თბილისი

“პირველი ქართველი ხუროთმოძღვარი, რომელმაც ევროპული ტიპის სპეციალური განათლება მიიღო... აქტიურად მონაწილეობდა ქართულ კულტურულსა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში” (ვ. ბერიძე).

სიმონ კლდიაშვილი დაიბადა 1865 წელს სოფელ ქვიშხეთში. მამამისი გრიგოლი სამხედრო პირი იყო, დედა ეფროსინე ყიფიანი – ლიტერატორი, სცენისმოყვარე, საზოგადო მოღვაწე. ს. კლდიაშვილი სწავლობდა ქუთაისში, შემდეგ თბილისში, ხოლო უმაღლესი განათლება მოსკოვში მიიღო. 1895 წელს დაამთავრა ფერწერის, ქანდაკებისა და ხუროთმოძღვრების სასწავლებელი. მუშაობდა ჯერ კოსტრომის გუბერნიაში, ხოლო 1896-1899 წლებში სოხუმის ქალაქის არქიტექტორი იყო.

1899 წელს თბილისის განაპირა უბანში დაიწყო “ქართული გიმნაზიის” (შემდეგში უნივერსიტეტი) მშენებლობა, რომლის პროექტის ავტორი და მშენებლობის ხელმძღვანელი ს. კლდიაშვილი გახლდათ. მისი პროექტით დედაქალაქში ბევრი მნიშვნელოვანი ნაგებობა აშენდა.

სიმონ კლდიაშვილი დიდი ინტერესით სწავლობდა ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლებს.

1902 წელს მან ექვთიმე თაყაიშვილთან ერთად მოიარა საქართველოს სამხრეთი რაიონები. გაზომა ოცამდე ძეგლი: ჩაისი, ვაშლობი, ერუშეთი, ჯავახეთის წყაროსთავი, ზეგანი (ზაქი), ბანა და სხვა. კლდიაშვილს შექმნილი აქვს ბანას გრაფიკული რეკონსტრუქციის პროექტიც.

1910 წელს იგი კვლავ ექ. თაყაიშვილთან ერთად ლეჩხუმ-სვანეთში მოგზაურობს.

1907 წელს კლდიაშვილი აირჩიეს “საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების” წევრად. 1914 წელს მცხეთის ჯვრის შემკეთებელ კომისიაში შედის. იყო სვეტიცხოვლის განმაახლებელი კომიტეტის წევრი.

სიმონ კლდიაშვილი გარდაიცვალა 1920 წელს თბილისში, დაკრძალულია დიდუბის პანთეონში.

ლიტ.: 1. ვ. ბერიძე, თბილისის არქიტექტურის ისტორიიდან, საბჭოთა ხელოვნება, №1-2, 1954; 2. ვ. ბერიძე, თბილისის ხუროთმოძღვრება (1801-1917), ტ. II, თბ., 1963; 3. თ. კვირკველია, არქიტექტორი სიმონ კლდიაშვილი, საბჭოთა ხელოვნება, №12, 1980; 4. ვ. ბერიძე, კლდიაშვილი სიმონ გრიგოლის ძე, ქსე, ტ. 5, თბ., 1980; 5. ვ. ბერიძე, მონეტები, თბ., 1987.

ნიკოლოზ კონდაკოვი

1.XI.1844, სოფ. ხალანი, კურსკის გუბერნია – 17. II.1925, პრაღა

“ნამდვილი მეცნიერი და მეცნიერების მსახური არ ეკუთვნის მარტო ერთ ხალხს, ერთ ნაციას, არამედ მთელ კაცობრიობას. ასეთი იყო ეჭვს გარეშე ნ. კონდაკოვი, რომელსაც პირველი ადგილი ეჭირა ხელოვნების პროფესორთა შორის რუსეთში და ... დიდად აფასებდნენ მთელ ევროპაში...”

ექვთიმე თაყაიშვილი

გამოჩენილი რუსი მეცნიერი, ძველი რუსული და ბიზანტიური ხელოვნების მკვლევარი, არქეოლოგი, ს.-პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიის ნამდვილი წევრი (1893), ს.-პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (1898), ს.-პეტერბურგის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების ნამდვილი წევრი, თბილისის უნივერსიტეტის პირველი საპატიო პროფესორი (1918).

სწავლობდა მოსკოვის უნივერსიტეტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტზე (1861-1865). იყო ჯერ ოდესის, შემდგომ ს.-პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი.

1873 წელს ნიკოლოზ კონდაკოვმა პირველად იმოგზაურა საქართველოში. 1876 წელს მან მოსკოვში გამოსცა ნიგონი, რომელიც საქართველოს ძველ ხუროთმოძღვრებას მიუძღვნა – Древняя архитектура Грузии. ის არის პირველი პროფესიონალი ხელოვნებათმცოდნე, რომელმაც შეისწავლა ქართული ხუროთმოძღვრების ნიმუშები და დაინახა მათი თვითმყოფადობა. “რაც შეეხება კერძოდ საქართველოს ხელოვნებას, ნიკოლოზ კონდაკოვი ის კაცი იყო, რომელმაც პირველად ღრმა მეცნიერის თვალთ გამოიკვლია იგი და რომელსაც დაუფინყარი ღვაწლი მიუძღვის მისი შესწავლის საქმეში” (გიორგი ჩუბინაშვილი).

1875-1876 წლებში იგი მივილინებით გაგზავნეს დასავლეთ ევროპაში, ბიზანტიური მინიატურების გამოსაკვლევად. სხვადასხვა დროს მუშაობდა კონსტანტინეპოლში (1880, 1884), სინას მთაზე (1881) – ხუროთმოძღვრული ძეგლებისა და სიძველეების შესასწავლად.

1888 წელს იგი ოდესიდან გადასახლდა ს.-პეტერბურგში, რადგან არჩეული იყო იქაური უნივერსიტეტის პროფესორად. 1889 წელს ნ. კონდაკოვი კვლავ საქართველოშია. მან მოიარა სამეგრელო, გურია და იმერეთი. “ნ. კონდაკოვის მიერ საქართველოს ეკლესია-მონასტრების სიძველეთა აღწერისათვის მოწყობილი ექსპედიცია პირდაპირ კავშირში იყო უმაღლესი რუსი სასულიერო მმართველობის წარმომადგენელთა ხელდასხმით საქართველოს ეკლესია-მონასტრებიდან გატანილი (გაძარცვული) სინამდევების საკითხთან” (ი. თავბერიძე). იმპერატორ ალექსანდრე III-ის დავალებით ნ. კონდაკოვს უნდა შეესწავლა საქართველოს “ძველის ხელოვნების ნაშთები” და შეედგინა მათი ნუსხა, “რადგან ამ გვარს სიას დიდი მნიშვნელობა აქვს ხსენებულ ნაშთთა და ნივთთა დაცვისათვის”. ექსპედიციაში მასთან ერთად მონაწილეობდა ცნობილი ქართველი ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე, რომელმაც დიდი დახმარება გაუწია მკვლევარს. 1890 წელს პეტერბურგში გამოვიდა ამ ორი მეცნიერის ნაშრომი: “Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии”. შეკრებილი უნიკალური მასალა გამოიცა უკვე დ. ბაქრაძის გარდაცვალების შემდეგ. 1917 წლიდან ნ. კონდაკოვი ოდესაში ცხოვრობდა. 1920 წლიდან ემიგრაციაშია, ჯერ ბულგარეთში – სოფიის უნივერსიტეტში განაგრძობს სამეცნიერო და პედაგოგიურ მოღვაწეობას, 1922 წლიდან – პრაღის უნივერსიტეტში. იგი 1925 წელს გარდაიცვალა პრაღაში.

რჩეული ნაშრომები: 1. Древняя архитектура Грузии, М., 1876; 2. Н. Кондаков, Д. Бакрадзе, Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии, С. Петербург, 1890;

ლიტ: 1. გ. ჩუბინაშვილი, ნიკოდიმე კონდაკოვი (მისი მეცნიერული მოღვაწეობის მიმოხილვა), ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VI, ტფლ., 1926; 2. კონდაკოვი ნიკოდიმე პავლეს ძე, ქსე, ტ. 5, თბ., 1980; 3. ვ. ბერიძე, ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი, თბილისი, 1993; 4. ი. თავბერიძე, ჯუმათის მონასტრის სიძველენი, თბილისი, 2005.

როპერტ ლაიელი

1790, აკისლი, შოტლანდია – 1831, პორტ-ლუი, ნმ. ავსტრიის კუნძული

ინგლისელი მეცნიერი, ბოტანიკოსი, მოგზაური, ინგლისის გეოგრაფიული საზოგადოების წევრი.

დაამთავრა ედინბურგის უნივერსიტეტი. 1815-1821 წლებში რუსეთში მოღვაწეობს, სადაც კერძო ექიმად მუშაობდა. 1822 წ. იმოგზაურა რუსეთსა და საქართველოში.

1822 წლის ივნისში ლაიელი თავის თანამგზავრებთან ერთად სამხედრო გზით თბილისში ჩამოვიდა. 8 დღის განმავლობაში მოიარა კახეთი – გომბორი, თელავი, ყვარელი, გრემი, ალვანი, ალავერდი. გზის ნაწილი მან ალექსანდრე გრიბოედოვთან ერთად გაიარა.

დროის მცირე მონაკვეთში მოგზაურმა ბევრის ნახვა მოასწრო. ლაიელის დღიურებიდან ჩანს, რომ იგი საქართველოს შესახებ საკმაოდ მდიდარ მასალას გაეცნო, მათ შორის გიულდენშტედტის ჩანაწერებს. მის მიერ მოწოდებული ინფორმაცია მნიშვნელოვანია, მაგრამ, ცხადია, შედარებით ზედაპირული. ლაიელი მოხიბლულა თბილისით, თელავით, მისი ხედებით და ერეკლეს II სასახლით, რომელსაც დაწვრილებით აღწერს. იგი აღფრთოვანებულია ძველი ქართული არქიტექტურის ძეგლებით. ეს დამოკიდებულება კარგად ჩანს მის მიერ შესრულებულ ჩანახატებში, რომელიც თან ერთვის ლაიელის “მოგზაურობას” – დარიალის ციხე-სიმაგრე, გრემი, თელავი, თბილისი, ანანური და სხვა. 1823 წელს ლაიელი დაბრუნდა ლონდონში.

1825 წელს ლონდონში გამოვიდა მისი “მოგზაურობა რუსეთში, ყირიმში, კავკასიასა და საქართველოში” ორ ნიგნად. XX ს-ის 40-ან წლებში რობერტ ლაიელის ნიგნიდან ადგილები უთარგმნია ე. ტატიშვილს.

ლიტ.: 1. М. А. Полиевктов, Европейские путешественники по Кавказу 1800-1830 гг. Тб. 1946; 2. В. Беридзе, Против искажения истории грузинского искусства, Тб., 1949; 3. მ. ჯანელიძე, რობერტ ლაიელის ქართული ჩანახატები, “საბჭოთა ხელოვნება”, №2, 1978.

არქანჯელო ლამბერტი

იტალიელი მისიონერი, თეათინელი ბერი ნეაპოლიდან.

“კაცი აღიარებული სათნოებით, კარგად მიღებული...” ასე ახასიათებს ლამბერტის მისი თანამედროვე დონ ქრისტეფორო დე კასტელი.

1631 წელს იგი ჩამოვიდა საქართველოში თავის ამხანაგ ბერ ჯუზეპე ჯუდიჩისთან ერთად. მისი სამისიონერო მოღვაწეობა ემთხვევა იმ ხანას როდესაც რომის კათოლიკურმა ეკლესიამ გააცხოველა თავისი პროპაგანდა აღმოსავლეთის საქრისტიანო ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოში. XVII ს-ის დასაწყისში რომი ინტენსიურად აგზავნის თავის მისიონერებს შავი ზღვის სანაპიროზე. “მისიონერები ერთგვარ წინასწარ მომზადებას გადიოდნენ

რომში. იმ ხანებში იქ იმყოფებოდა ცნობილი ქართველი ბერი ნიკიფორე ირბახი (ჩოლოყაშვილი), რომელიც თეათინელებს ქართულ ენას ასწავლიდა. 1629 წელს რომში... გამოცემული იქნა ქართულ-იტალიური ლექსიკონი (ლ. ასათიანი). ამდენად, ლამბერტის თავისუფლად შეეძლო ურთიერთობა ადგილობრივ მოსახლეობასთან. მოგვიანებით მან სრულყოფილად შეისწავლა როგორც ქართული, ისე მეგრული ენაც.

ერთ ხანს ლამბერტი ცხოვრობდა გორში, 1633 წ. გადავიდა სამეგრელოში. მისიონერმა სამეგრელოს მთავრის ლევან დადიანის დიდი ნდობა დაიმსახურა და კარგად შეისწავლა ქვეყანა, სადაც თითქმის 18 წელი გაატარა.

1649 წ. ლამბერტი დაბრუნდა სამშობლოში, 1654 წ. გამოსცა წიგნი “სამეგრელოს აღწერა.” სამი წლის შემდეგ გამოაქვეყნა მეორე თხზულება “წმინდა კოლხეთი” (1657 წ.)

“სამეგრელოს აღწერა” შედგება 36 ცალკეული ნარკვევისაგან, სადაც ავტორი ვრცლად ეხება ყველა საკითხს დაკავშირებულს სამეგრელოს ბუნებასთან და ხალხის ცხოვრებასთან. იგი გაეცნო ქართველი ხალხის ადათ-წესებს, კულტურას, მეურნეობას და დაგვიტოვა წიგნი, მეტად ძვირფასი ცნობებით წარსული ცხოვრებიდან.

ლამბერტი გვანჯდის საეპისკოპოოსისა და მონასტრების ჩამონათვალს. მათ შორისაა: დრანდა, მოქვი, ბეღია, ცაიში, წალენჯიხა, მარტვილი, ქიაჩი, ნიფურია და სხვ.

საინტერესოა მის მიერ მოწოდებული ცნობა მთავრის საცხოვრისის შესახებ: “მთავარს ორმოცდაათზე მეტი სასახლე აქვს, რომელთა შორის უმშვენიერესია ზუგდიდის სასახლე. იგი აგებულია საუცხოო ქვისაგან და შესანიშნავია, როგორც სიდიდე-სივრცით, ისე ფანჯრების, აივნების და ირანული მხატვრობის სიმშვენიერით.”

არქანჯელო ლამბერტის განსაკუთრებული ადგილი უკავია იმ ევროპელთა შორის, რომელთაც ოდესმე რაიმე ცნობა დაუტოვეიათ საქართველოს შესახებ.

პუბლიკაციები: არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თარგმანი ა. ჭყონიასი, ლ. ასათიანის წინასიტყვაობით, რედაქციით და შენიშვნებით, თბ., 1938.

ლიტ.: 1. М. А. Полиевктов, *Европейские путешественники XIII-XVIII вв. по Кавказу, Тфл., 1935*; 2. ი. ანთელავა, ლამბერტი არქანჯელო ქსე, ტ.6, თბ., 1983.

გიორგი ლეჟავა

4. VII. 1903 სოფ. ლახუნდარი, – 6. I. 1977, თბილისი

არქიტექტორი, მკვლევარი. საქართველოს ხელოვნების დამსახურებული მოღვაწე (1961), არქიტექტურის მეცნიერებათა კანდიდატი (1964), საქართველოს არქიტექტორთა კავშირის წევრი 1934 წლიდან. ამავე პერიოდში ეწეოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას.

გიორგი ლეჟავა დაიბადა 1903 წელს სოფ. ლახუნდარაში. სწავლობდა თბილისის ინდუსტრიული ტექნიკუმის სამშენებლო განყოფილებაზე და მოსე თოიძის სამხატვრო სასწავლებელში. 1929 წელს დაამთავრა საქართველოს სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტი, 1946 წელს – მოსკოვის არქიტექტურის აკადემიის არქიტექტურული დახელოვნების ფაკულტეტი. აღსანიშნავია, რომ გ. ლეჟავა ჯერ კიდევ თბილისის სამხატვრო აკადემიაში სწავლის დროს, 1926 წელს, გამოჩენილმა რეჟისორმა კოტე მარჯანიშვილმა თავისი სპექტაკლების – “მზეთამზე” და “ლამარა” – მხატვრად მიიწვია, ხოლო 1920-იანი წლების მიწურულს იგი აფორმებს მიხეილ კალატოზიშვილის

ერთ-ერთ საუკეთესო ფილმს “ჯიმ შვანთე”.

თბილისის სამხატვრო აკადემიაში გ. ლეჟავას ასწავლიდნენ ცნობილი არქიტექტორები და მხატვრები – ნ. სევეროვი, ა. კალგინი, ჰ. ჰრინეცკი, ე. ლანსერე. სტუდენტობის პერიოდში იგი მონაწილეობს ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების შესწავლისა და აღნუსხვის მიზნით მოწყობილ ექსპედიციებში ნ. სევეროვის ხელმძღვანელობით. ამ დროს განხორციელდა უბისის, სამწევრისის, წრომის, ანტიოქიის, სვეტიცხოვლის გალავნისა და სხვა ნაგებობების აზომვა. მოგვიანებით, 1950-იან წლებში გ. ჩუბინაშვილის თხოვნით გ. ლეჟავამ მონაწილეობა მიიღო მნიშვნელოვანი არქიტექტურული ძეგლების ფიქსაციებში, კერძოდ, ისეთი რთული ძეგლის, როგორიც “ვაჩნაძიანის ყველანაშინდა”.

1930-იან წლებში გიორგი ლეჟავა, თავის მეუღლესთან არქიტექტორ მარიამ ჯანდიერთან ერთად, არაერთგზის მოგზაურობს სვანეთში, რაჭაში, ხევსურეთში, თუშეთში, ხევში. მაღალმთიანი საქართველოს ამ ძნელად მისასვლელი, გამორჩეული კუთხეების შესახებ მათი ავტორობით შეიქმნა მნიშვნელოვანი გამოკვლევები “Архитектура Сванетии”, “Архитектура горных районов Грузии” და “Народная башенная архитектура”.

1942-1945 წწ. გ. ლეჟავა მონაწილეობდა მეორე მსოფლიო ომში; 1946 წელს ჩამოდის თბილისში და მუშაობს თავისი სპეციალობით სხვადასხვა სახელმწიფო ორგანიზაციაში. 1965 წლიდან იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი.

მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის გ. ლეჟავას თანამედროვე არქიტექტურის განვითარებაში. მისი პროექტებიდან გამორჩეულია: საქართველოს მთავრობის სახლის (ახლანდელი პარლამენტის შენობა) პროექტი (არქიტექტორ ვ. კოკორინთან ერთად), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კომპლექსის გენერალური გეგმა და მისი ცალკეული კორპუსის პროექტირება; ხელნაერთა ინსტიტუტის შენობა (არქიტექტორებთან თ. თოდრაძესთან და ვ. ცუხიშვილთან ერთად), ცენტრალური სამეცნიერო ბიბლიოთეკა (არქიტექტორ ი. ლიბერმათან ერთად) და სხვა.

გიორგი ლეჟავა გარდაიცვალა თბილისში 1977 წლის 6 იანვარს, დაკრძალულია დიდუბის პანთეონში.

პუბლიკაციები: 1. *Архитектура Сванетии*, М., 1938 (მ. ჯანდიერთან ერთად); 2. *Архитектура горных районов Грузии*, М., 1940 (მ. ჯანდიერთან ერთად); 3. სოფელ საირხეში აღმოჩენილი სვეტისთავის შესახებ, საბჭოთა ხელოვნება №2, 1965; 4. ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის გათხრების შედეგად აღმოჩენილი არქიტექტურული ძეგლები (დაბეჭდილია სამეცნიერო სესიის მოკლე ანგარიშში – 1966, 1967, 1968, 1969 წწ.); 5. ქვაბ-ქალაქ უფლისციხის არქიტექტურა, ძეგლის მეგობარი, №27-28, 1971; 6. *Народная башенная архитектура М.*, 1976 (მ. ჯანდიერთან ერთად); 7. ანტიკური მცირე ფორმის საკურთხეველი (ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის მასალის მიხედვით), ძეგლის მეგობარი, №41, 1976; 8. ანტიკური ხანის საქართველოს არქიტექტურული ძეგლები, თბ., 1979.

ლიტ: 1. ს. კინწურაშვილი, ლეჟავა გიორგი ილიას ძე, ქსე ტ. 6, თბ., 1983; 2. ე. კილაძე, გიორგი ლეჟავას გრაფიკული ფანტაზიები კოშკურა არქიტექტურის თემაზე, ძეგლის მეგობარი, №1 (92), 1996; 3. ე. ციციშვილი, საქართველოს სიყვარულით, თბ., 2006; 3. *И. Ццишвили (Воспоминания)*, http://mytbilisi.narod.ru/tbiliselebi_rus/lezava/lezava_01.html

ნიკო მარი

25. XII. 1864, ქუთაისი – 20. XII. 1934, ლენინგრადი

“ის დიდად დაჯილდოებული იყო ბუნებისაგან, დიდი ნიჭის პატრონი იყო, დიდი მეხსიერების და ინტუიციის მქონე, კვლევა-ძიების უნარი ერთობ დიდი ჰქონდა... მაგრამ ეს დიდი ტალანტი იმ დიდ ნაყოფს ვერ მოიტანდა, რომელიც მან მოგვცა, რომ მას თანდაყოლილი არ ჰქონოდა გამოუთქმელი შრომის უნარი, წარმოუდგენელი ენერგია და გატაცება თავისი საგნისადმი”

ექვთიმე თაყაიშვილი

ფილოლოგი, ენათმეცნიერი, აღმოსავლეთმცოდნე, არქეოლოგი, კულტურის ისტორიკოსი. ნიკო მარი დაიბადა 1864 წ. ქუთაისში. მამამისი იაკობი შოტლანდიელი იყო, დედა ალათი შარაშიძე – ქართველი. სწავლობდა ქუთაისის კლასიკურ გიმნაზიაში. იქვე შეისწავლა ფრანგული, გერმანული, ინგლისური და იტალიური ენები.

1884 წ. სწავლა განაგრძო ს.-პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტზე, ქართველოლოგიის განხრით. მოგვიანებით იგი დაინიშნა ამავე უნივერსიტეტის პრივატ-დოცენტად.

1894-1896 წლებში მუშაობდა სტრასბურგის უნივერსიტეტში და ვატიკანისა და რომის ბიბლიოთეკებში, ვენეციაში.

1898 წ. მან მონაწილეობა მიიღო ნ. კონდაკოვის მიერ მოწყობილ ექსპედიციაში ათონის მთაზე, ქართული სასულიერო მწერლობის ძეგლების გასაცნობად.

1900 წ. იგი ექსტრაორდინარული პროფესორის მოვალეობის აღმასრულებელია, ხოლო 1901 წ. მიიღო მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხი.

1902 წ. იგი ივანე ჯავახიშვილთან ერთად გაემგზავრა სინას მთაზე ქართული ხელნაწერების შესასწავლად.

1912 წ. ნ. მარი აირჩიეს რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად,

1913 წ. – ს.-პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის დეკანია. 1919 წ. ნ. მარის პროექტით არქეოლოგიური კომისიის ბაზაზე იქმნება “სახელმწიფო მატერიალური კულტურის ისტორიის აკადემია”, რომლის პირველ პრეზიდენტად მასვე ირჩევენ. მარის მეოხებით დაარსდა ამ აკადემიის სამეცნიერო ჟურნალიც.

1924-1930 წწ.-ში იგი იყო ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის დირექტორი.

1930 წ. აირჩიეს სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტად.

ნიკო მარის დიდ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს მის მიერ კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიური ინსტიტუტის დაარსება, რომლის ბაზაზეც შეიქმნა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი.

ნიკო მარი გარდაიცვალა 1934 წელს ლენინგრადში.

დიდია ნიკო მარის დამსახურება ქართული და სომხური ფილოლოგიის განვითარებაში, ქართული სასულიერო და საერო მწერლობის და კულტურის საკითხების კვლევაში, საქართველოს ისტორიის მეცნიერულ შესწავლაში, ქართული ხელნაწერების აღწერილობისა და კატალოგიზაციის დარგში. მნიშვნელოვანია მის მიერ ჩატარებული არ-

ქეოლოგიური გათხრები (ანისი).

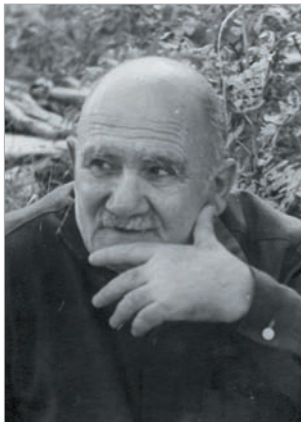
განსაკუთრებით აღსანიშნავია, მის მიერ ქართული კულტურის ძველ საზღვარგარეთულ ცენტრებში – ათონზე, სინას მთაზე, პალესტინაში დაცული უძვირფასესი ქართული ხელნაწერების აღნუსხვა და შესწავლა.

მეცნიერმა ფუნდამენტური გამოკვლევა მიუძღვნა გიორგი მერჩულეს “წმ. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებას”. იგი საგანგებოდ გაემგზავრა ტაო-კლარჯეთში ისტორიული გარემოს გასაცნობად და დაგვიტოვა მნიშვნელოვანი ცნობები ძველი ქართული ხელოვნების შესახებ, ტაძრების აღწერები, საინტერესო წარწერები, ისტორიული გადმოცემები.

ვახტანგ ბერიძის შეფასებით: “მარის მრავალფეროვან სამეცნიერო მოღვაწეობაში ნივთიერი კულტურის კვლევას არსებითი ადგილი ეჭირა... დიდად მნიშვნელოვანია მისი წვლილი შავშეთ-კლარჯეთის ძეგლების შესწავლაში. მარი რომ არა, ჩვენ არც არაფერი გვეცოდინებოდა იქაური საეკლესიო – ხანძთის, ოპიზის, შატბერდის, მიძნაძორისა და სხვათა – შესახებ.”

ნაშრომები: 1. Н. Я. Марр, Из поездки в Сванетию, “Христианский Восток”, т. II, вып. I, СПб., 1913; 2. იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქო წიგნსაცავის ქართული ხელნაწერების მოკლე აღწერილობა (დასაბუთად მოამზადა ე. მეტრეველმა), თბ., 1955; 3. ვეფხისტყაოსნის ტექსტის საკითხები (ეძღვნება ნ. მარის დაბადების ასი წლისთავს), თბ., 1965. 4.

ლიტ.: 1. В. Беридзе, Против искажения истории грузинского искусства, Тб., 1949; 2. არჩ. ბარამიძე, გ. იმედაშვილი, თ. შარაშენიძე, მარი ნიკოლოზ (ნიკო) იაკობის ძე, ქსე, ტ. 6, თბ., 1983; 3. შ. ძიძიგური, ნიკო მარი ქართული კულტურის მკვლევარი, თბ., 1985; 4. ნიკო მარისა და ექვთიმე თაყაიშვილის მიმოწერა, თბ., 1991; 5. ე. თაყაიშვილი, ემიგრანტული ნაშრომები, თბ., 1991; 6. ვ. ბერიძე, ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი, ტ. 1, თბ., 1993.

კონსტანტინე მელიქიშვილი

11. XI. 1911, თბილისი – 11. V. 1990, იქვე

არქიტექტორი, ხელოვნებათმცოდნე. ძეგლთა დაცვის სფეროს თავდადებული და უანგარო მოღვაწე. თავმდაბალი, შრომისმოყვარე, თავის საქმეზე და საქართველოს კულტურის ძეგლებზე უზომოდ შეყვარებული ადამიანი. ამის ნათელი დადასტურებაა მთელი მისი ცხოვრება, მრავალმხრივი და ნაყოფიერი შემოქმედება.

1930-1936 წლებში სწავლობდა ამიერკავკასიის ინდუსტრიულ ინსტიტუტში არქიტექტურის სპეციალობაზე.

პროფესიული საქმიანობა: 1935 წელს დაიწყო მუშაობა თბილქალაქპროექტში. 1939 წელს არის ვარძიის მუზეუმის დირექტორი. 1941-1945 წლებში მონაწილეობდა მეორე მსოფლიო ომში. 1946 წლიდან იყო საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის მეცნიერი თანამშრომელი, მოგვიანებით – დირექტორის მოადგილე სამეცნიერო დარგში. 1949 წლიდან არის განყოფილების გამგე სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სა-

წარმოო სახელოსნოში. 1952-1958 წლებში იგი კვლავ ვარძიის მუზეუმის დირექტორია. 1958 წლიდან მუშაობას იწყებს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ისტორიული გეოგრაფიის ლაბორატორიაში უფროს მეცნიერ თანამშრომლად. წლების განმავლობაში მელიქიშვილი იყო ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის მცხეთის მუდმივმოქმედი ექსპედიციის წევრი.

1955 წელს მიენიჭა არქიტექტურის კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხი, 1983 წელს – ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორის. 1934 წლიდან იყო საბჭოთა კავშირის არქიტექტორთა კავშირის წევრი.

კონსტანტინე მელიქიშვილი ავტორია არაერთი მონოგრაფიული ნაშრომისა და მთელი რიგი სტატიებისა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ.

პუბლიკაციები: 1. სახლსამყოფის ერთი სახე საქართველოში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XIV, 1953; 2. გორის ციხე, თბ., 1955; 3. ბერთუბნის მონასტრის სამშენებლო-ხუროთმოძღვრული ორგანიზაცია, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 24, №1, 1960; 4. ვარძიის სამშენებლო-ხუროთმოძღვრული შესწავლის საკითხები, თბ., 1961; 5. თბილისური აივნები, ძეგლის მეგობარი, №12, 1967; 6. ხით ხურობის რამდენიმე ნიმუში ძველ საქართველოში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 53, №2. 1969; 7. Крепости дофеодальной Грузии, Тб., 1971; 8. ბედენის ხის აკლდამის კონსტრუქცია, ძეგლის მეგობარი, №35, 1974; 9. ახალქალაქის ციხის ნაშთები, ძეგლის მეგობარი, №40, 1976; 10. ვარძიის საცხოვრებლის ტიპობრივი გეგმა, ძეგლის მეგობარი, №43-44, 1976-1977; 11. ვარძიის გამოქვაბულთა არქიტექტურა, ძეგლის მეგობარი, №45, 1977; 12. ადრე-ფეოდალური რუსთავის ციხის კონსტრუქტორები, ძეგლის მეგობარი, №51, 1979.

რუსუდან (რუდა) მეფისაშვილი
4.IX.1913, ქსანტუპი – 30.I.2002, თბილისი

ხელოვნების ისტორიკოსი, არქიტექტურის დოქტორი (1971), ხელოვნების დამსახურებული მოღვაწე (1982).

1935 წ. დაამთავრა ამიერკავკასიის ინდუსტრიის ინსტიტუტი არქიტექტურის სპეციალობით. 1941 წლიდან, სიცოცხლის ბოლომდე მუშაობდა ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში მეცნიერ-თანამშრომლად (განაგებდა ინსტიტუტის არქივს). რ. მეფისაშვილი ათეული წლების მანძილზე აქტიურად იყო ჩართული ძეგლთა დაცვის საქმიანობაში: 1974-1976 წლებში იყო კულტურის სამინისტროს ძეგლთა დაცვის სამმართველოს სამეცნიერო-მეთოდური საბჭოს წევრი; 1978 წლიდან – საქართველოს ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს ინსპექციის განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი. იგი ხელმძღვანელობდა ქვემო ქართლში, იმერეთსა და ლეჩხუმში მოწყობილ ექსპედიციებს, რომლებშიც ჩართული იყვნენ ახალგაზრდა სპეციალისტები. მისი მონაწილეობით აიზომა არაერთი ხუროთმოძღვრული ძეგლი. რუსუდან მეფისაშვილი მთელი სიცოცხლის მანძილზე თავდაუზოგავად ემსახურებოდა ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების კვლევისა და დაცვის საქმეს. იგი იკვლევდა შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ნიმუშებს, გამოქვეყნებული აქვს მონოგრაფიები ისტორიული პროვინციების ხუროთმოძღვრული ძეგლების შესახებ, რომელთა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ნაშრომი შიდა-ქართლის მთიანი ნაწილის ხუროთმოძღვრების შესახებ (ვ. ცინცაძესთან ერთად). მნიშვნელოვანია მონოგრაფია ბანას ტაძრზე (დ. თუმანიშვილთან ერთად).

რჩეული ნაშრომები: 1. ვალეს ტაძარი და მისი აღმშენებლობის ორი პერიოდი, ქართული ხელოვნება, 3, თბ., 1950; 2. ერედვის 908 წლის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, ქართული ხელოვნება, 4, თბ., 1955; 3. სხალთის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, კრებული “ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლები აჭარაში”, ბათუმი, 1955; 4. Полупещерный памятник IX века в селе Биети, ქართული ხელოვნება, 6, თბ., 1963; 5. Архитектурный ансамбль Гелати Тб., 1966; 6. Рельефы рубежа веков со сценами строительства в храме у селения Корого, Советская археология, №4, 1969; 7.. Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии Шида-Картли, Тб., 1975 (ვ. ცინცაძესთან ერთად); 8. სოფელ ხეითის ძეგლი – საბანმინდა, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, №3, 1971; 9. Die Kunst des alten Georgien, Leipzig, 1977; 10. Памятники архитектуры веков в селе Кабени и Гостибе, ქართული ხელოვნება, 8-А, თბ., 1979; 11. გელათი, არქიტექტურა, მოზაიკა, ფრესკა, თბ., 1982 (თ. ვირსალაძესთან ერთად); 12. Georgien, Wehzbauten und Kizchen, Leipzig, 1987 (ვ. ცინცაძესთან ერთად); 13. ბანას ტაძარი, თბ., 1989 (დ. თუმანიშვილთან ერთად); 14. სამთავისის ტაძრის აღმოსავლეთი ფასადის დეკორატიული მორთულობის თავისებურება, ქართული ხელოვნება, 11- А, თბ., 2001.

დიმიტრი მეღვინეთხუცესიშვილი
1815, გორი – 1878, სოფ. ხიდისთავი, გორის მაზრა

ისტორიკოსი, მწერალი.

დიმიტრი კონსტანტინეს ძე მეღვინეთხუცესიშვილი დაიბადა და აღიზარდა გორში. მსახურობდა სასამართლოში. 1848 წლის აპრილში გორის მაზრას მარი ბროსე ესტუმრა. სწორედ აქ გაიცნო ცნობილი მეცნიერი დ. მეღვინეთხუცესიშვილმა, აქედან ჩაეყარა საფუძველი მათ მჭიდრო ურთიერთობას და ნაყოფიერ თანამშრომლობას.

XIX საუკუნის 50-იან წლებში დ. მეღვინეთხუცესიშვილმა ქართველთა შორის პირველმა მოჰკიდა ხელი საქართველოს ისტორიული ძეგლების შესწავლას და აღწერას. ამ მიზნით იმოგზაურა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, შეისწავლა და აღწერა წარსულის მრავალი მნიშვნელოვანი ძეგლი, შეაგროვა არაერთი საყურადღებო საბუთი და ხელნაწერი.

გორის რ-ნის ისტორიული ძეგლების შესწავლისას იგი თან ახლდა ბროსეს. მათ ერთად ნახეს რუისი, ურბნისი, ატენი, გორიჯვარი და სხვ. მოგვიანებით იყვნენ ცხინვალში, გაეცნენ შინდისის, ნიქოზის, წუნარის, ტბეთის სიძველეებს. დაათვალიერეს თორი, აჩაბეთი, საბანმინდა, იკორთა, ყანჩაეთი, წირქოლი და ლარგვისის მიდამოები.

მ. ბროსეს პეტერბურგში გამგზავრების შემდეგ დიმიტრიმ დამოუკიდებლად და განაგრძო საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მოგზაურობა. მოპოვებულ მასალებს ბროსეს უგზავნიდა პეტერბურგში, რომელმაც ეს დიდძალი ისტორიული მასალა გამოაქვეყნა რუსეთის აკადემიის მოამბეში.

ბროსეს ინიციატივით რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიამ შუამდგომლობა აღძრა კავკასიის მეფისნაცვლის ვორონ-

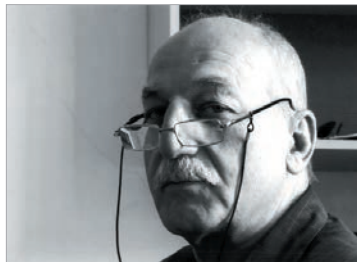
ცოვის წინაშე, რათა მეღვინეთუცესიშვილს არქეოლოგიური მოგზაურობის ორგანიზაციაში ხელი შეწყობოდა. დიმიტრი მეღვინეთუცესიშვილმა კიდევ 3 არქეოლოგიური მოგზაურობა მოაწყო: 1849 წელს ისევ ქართლი შემო-
იარა, 1850 წელს – იმერეთი და სომხეთი, 1851 წელს კი – საციცხანო.

1852 წელს მეფისნაცვლის დავალებით მან წამოიწყო არქეოლოგიური გათხრები უფლისციხეში, განმინდა დიდი დარბაზი, მოგვცა მისი მოკლე აღწერა და ძირითადი ზომები.

დ. მეღვინეთუცესიშვილი მალე ჩამოსცილდა არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას. უსახსრობის გამო იგი იძულებული გახდა დაბრუნებოდა თავის სამსახურს გორის მაზრის სასამართლოს კანცელარიაში.

როგორც ცნობილია, დიმიტრი მეღვინეთუცესიშვილმა სიცოცხლის ბოლო წლები გაატარა სოფელ ხიდისთავში და გარდაიცვალა იქვე 1878 წელს.

ლიტ.: 1.შ. ხანთაძე, მარი ბროსე, თბ., 1966; 2. შ. ხანთაძე, დიმ. მეღვინეთუცესიშვილის წერილები მარი ბროსე-სადმი, “საისტორიო მოამბე,” №6, 1982; 3. შ. ხანთაძე, მეღვინეთუცესიშვილი დიმიტრი, ქსე, ტ. 6, თბ., 1983.

ლარი მაქარიაშვილი

დ. 1935 წლის 2 თებერვალს, ქ. ქუთაისში

არქიტექტორი.

საქართველოს არქიტექტორთა კავშირის წევრი (1961), საქართველოს დამსახუ-
რებული არქიტექტორი (1977), საქართველოს სახელმწიფო პრემიის ლაურეატი
(1981), საქართველოს საინჟინრო აკადემიის ნამდვილი წევრი (2005).

ლ. მეძმარიაშვილმა 1959 წელს დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინ-
სტიტუტის სამშენებლო ფაკულტეტი არქიტექტურის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: წლების განმავლობაში მუშაობდა საპროექტო ორგანიზაციებში “თბილქალაქპრო-
ექტი”, მოგვიანებით ინსტიტუტში “საქქალაქმშენსახპროექტი” – სადაც ხელმძღვანელობდა არქიტექტურულ სა-
ხელოსნოს (1972-1991); 1991 წლიდან 2001 წლამდე იყო საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაც-
ვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს (შემდგომში – საქართველოს ძეგლთა
დაცვის დეპარტამენტი) უფროსი. ამ პერიოდში ლ. მეძმარიაშვილი თავმჯდომარეობდა სამმართველოს სამეცნი-
ერო-მეთოდურ საბჭოს, იყო ჟურნალის “წელიწდეული” მთავარი რედაქტორი, ჟურნალის “ძეგლის მეგობარი”
სარედაქციო კოლეგიის წევრი; 2001-2003 წლებში იგი მუშაობდა თბილისის მერიის არქიტექტურისა და პერსპექ-
ტიული განვითარების დეპარტამენტის კულტურული მემკვიდრეობის კვლევის ცენტრის მთავარ სპეციალის-
ტად; 2003-2009 წლებში იყო “საქართველოს მშენებლობის პროექტების ექსპერტიზის მთავარი სამმართველოს”
გენერალური დირექტორის მოადგილე; 2009 წლიდან დღემდე არის შპს “ქართუ მენეჯმენტის” პროექტის მთავა-
რი არქიტექტორი.

ლ. მეძმარიაშვილის მიერ შექმნილია საცხოვრებელი და საზოგადოებრივი შენობების მრავალი პროექტი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: “ჩაის სახლი” თბილისში (დ. მორბედაძესთან ერთად); ალექსანდრე გრიბოედოვის
სახელობის რუსული დრამატული თეატრი თბილისში (რ. ბაირამაშვილთან და დ. მორბედაძესთან ერთად); ზაქა-
რია ფალიაშვილის სახელობის ოპერისა და ბალეტის აკადემიური თეატრის აღდგენა-რეკონსტრუქცია (I პრემია
კონკურსში, სახელმწიფო პრემიის ლაურეატის ნოდება მ. ჩაჩანიძესთან ერთად); თბილისის ჯანსუღ კახიძის სახე-
ლობის მუსიკალურ-კულტურული ცენტრი (მ. ჩაჩანიძესთან ერთად); ფილარმონიის საზაფხულო თეატრი (მ. ჩაჩა-
ნიძესთან ერთად); პედაგოგიური ინსტიტუტის კომპლექსი ქ. ცხინვალში (ვ. გაფრინდაშვილთან ერთად); კონსტან-
ტინე გამსახურდიას სახ. თეატრი ქ. სოხუმში (მ. ჩაჩანიძესთან ერთად); ცხინვალის მუსიკალურ დრამატული თე-
ატრი (მ. ჩაჩანიძესთან ერთად) და სხვა.

პუბლიკაციები: 1. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნი-
ერო-საწარმოო სამმართველო, მისი ამოცანები, საქმიანობა და პრობლემები, ძეგლის მეგობარი №1, 1993; 2. ბაგ-
რატის ტაძრის პრობლემა, გაზ. “ლიტერატურული საქართველო”. 07. 04. 1994; 3. წელიწდეულის დაარსებისათვის,
ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს “წელიწდეული”, №1, 1995; 4. თბილისის განაშენიანების კანონის შესა-
ხებ, გაზ. “ლიტერატურული საქართველო”, 16-22. 06. 2000; 5. “А видел ли, какой олифой старинный выкрашен
Тифлис? Газ. “Вечерний Тбилиси”. 17-18. 08. 2000; 6. Культ против культуры, Газ. “Кавказский акцент”. 3-18. 04.
2000; 7. თუ გვინდა, რომ გადარჩეს, გაზ. “თბილისი”, 7. 06. 2001; 8. პრობლემა და ყინვისის მაგალითი, გაზ. “24
საათი”, 21. 09. 2004.

ლიტ: 6. ასათიანი, თბილისის სიმფონიური მუსიკის საკონცერტო დარბაზი, თბ., 2006.

მარკო პოლო დაახლოებით 1254 – 1324

“ამ ქვეყანაში არის ერთი ლამაზი ქალაქი.
ეს არის თბილისი. მას აკრავს ლამაზი გარეუბნები
და მრავალრიცხოვანი გამაგრებული ადგილები...”
მარკო პოლო

მარკო პოლოს მოგზაურობის ამსახველი მინიატურა.
“საოცრებათა წიგნი”, XV ს.

ვენეციელი ვაჭარი, გამოჩენილი მოგზაური, პირველი ევროპელი, რომელმაც აღწერა შუა და აღმოსავლეთი აზიის სახელმწიფოები. “მარკო პოლომდე აზიაში წასული არც ერთი ევროპელი მოგზაური მონღოლეთის ფარგლებს არ გასცდენია. მარკო პოლო უშუალოდ იყო ჩინეთში, სამხრეთ ვიეტნამში, გემით იმოგზაურა ჩინეთის ზღვასა და ინდოეთის ოკეანეში. მას პირველს ევროპელ მოგზაურთაგან მოაქვს ცნობები კორეისა და იაპონიის შესახებ. ამასთან, აღმოსავლეთის სამყაროს სურათი მარკო პოლოსთან საკმაოდ რეალისტურია” (ალ. თვარაძე). როგორც ცნობილია, მარკო პოლო დაიბადა დაახლოებით 1254 წელს ვენეციაში. ახალგაზრდობაში (დაახლოებით თხუთმეტი წლისა) ახლდა მამასა და ბიძას აღმოსავლეთის ქვეყნებში (რომელთათვისაც ეს მეორე მოგზაურობა იყო აღმოსავლეთში).

მონღოლთა ყაენმა ყუბილაიმ ისინი თავისთან კარგა ხანს დატოვა და დაასაქმა კიდევ. მარკო პოლო იქ დიდი მოხელე ხდება. ამ დროს მოიარა მან ყაენის უზარმაზარი სამფლობელო, სხვა ქვეყნები. წლების განმავლობაში მართავდა ყუბილაი ყაენის იმპერიის რიგ მხარეებს. როდესაც ვენეციელებმა სამშობლოში დაბრუნება გადაწყვიტეს ყაენს მათი გაშვება არ სურდა, თუმცა საბოლოოდ მაინც ნება დართო წასულიყვნენ. ჩინეთიდან ვენეციაში მოგზაურობა ხანგრძლივი იყო და გაგრძელდა 1291 წლიდან 1293 წლამდე. მარკო პოლო დაბრუნდა სამშობლოში.

1298 წელს მარკო პოლო მონანილებმა გენუელების წინააღმდეგ ბრძოლაში, სადაც იგი ტყვედ აიყვანეს. პოლო თავისი თავგადასავლის შესახებ უყვებოდა თანამესაქანეს, სამწერლო ნიჭის მქონე პიროვნებას – რუსტიჩელოს (რუსტიკელოს), რომელმაც ჩაინერა მისი მონათხრობი, მაგრამ საბოლოო ფორმა წიგნს მარკო პოლომ მისცა.

1299 წელს მარკო პოლო გაათავისუფლეს და იგი დაბრუნდა ვენეციაში.

მარკო პოლოს “მსოფლიოს აღწერილობა”, შევიდა კრებულში, რომელიც “საოცრებათა წიგნის” სახელით არის ცნობილი. ეს კრებული სხვა ავტორთა ნაწარმოებებსაც შეიცავს. იგი “დაახლოებით 1407 წელს დამზადდა ბურგუნდიის ჰერცოგ ჟან უშიშარის შეკვეთით. ეს გახლავთ ერთ-ერთი უნიკალური და საუკეთესო კრებული მინიატურათა წიგნების ისტორიაში... 265 მინიატურიდან 84 მინიატურა ეკუთვნის მარკო პოლოს მოგზაურობის წიგნს... “მსოფლიოს აღწერილობას” თან დაერთვის ქართველთა მეფე დავით VII ულუს მინიატურა” (ალ. თვარაძე).

ცნობილია, რომ მარკო პოლო საქართველოში არ ყოფილა, მან ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიის სამხრეთით გაიარა. მიუხედავად ამისა მან დაგვიტოვა, თავის თანამედროვეთაგან შეგროვებული, მრავალი საინტერესო ცნობა და გამოცემა საქართველოს შესახებ. “ამ ქვეყანაში (საქართველო) მრავალი ქალაქი და ციხე-სიმაგრეა. რაც ცხოვრებისთვის აუცილებელია, აქ ყველაფერი უხვადაა. იქ მზადდება ბევრი აბრეშუმი”...

მარკო პოლოს “მსოფლიოს აღწერილობა” მნიშვნელოვანი წყაროა სომხეთის, საქართველოს, ირანის, ჩინეთის და მრავალი სხვა ქვეყნის ისტორიის, ეთნოგრაფიის, კულტურის შესახებ.

ლიტ.: 1. მ. პოლიევკტოვი, გ. ნათაძე, ძველი ტფილისი, ტფ., 1930; 2. М. А. Полиевктов, Европейские путешественники XIII-XVIII вв. по Кавказу, Тфл., 1935; 3. პოლო მარკო, ქსე, ტ. 8, თბ., 1984; 4. ალ. თვარაძე, საქართველო და კავკასია ევროპულ წყაროებში, თბ., 2004;

თევდორე (თედო) ჟორდანია 20.IV.1854, სოფ. მოქვი – 22.X.1916, თბილისი

ცნობილი მეცნიერი, საზოგადო მოღვაწე, ისტორიკოსი და ლიტერატორი.

თევდორე დავითის ძე ჟორდანია დაიბადა 1854 წ. სოფელ მოქვში (ახლანდელი ოჩამჩირის რ-ნი), სადაც მამამისი მღვდლად იყო გამწესებული. სწავლობდა ჯერ ქუთაისის, შემდეგ თბილისის სასულიერო სასწავლებელში. 1875 წელს, სახელმწიფო ხარჯით, გაიგზავნა მოსკოვის სასულიერო აკადემიაში, რომელიც დაასრულა 1879 წელს.

თ. ჟორდანი იყო ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრი (1880), საეკლესიო-საარქეოლოგიო საბჭოს წევრი (1889), საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების წევრი (1907).

მუშაობდა თბილისის სასულიერო სასწავლებელში მასწავლებლად, ქართული სიტყვიერების კათედრის გამგედ. 1896 წ. ჟორდანი გადაიყვანეს გურია-სამეგრელოს ეპარქიის სამრევლო სკოლების მეთვალყურედ. ამ სამსახურმა მას მისცა საშუალება ემოგზაურა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, დაეთვალისწინა ტაძარ-მონასტრები, შეეკრიბა ძველი ხელნაწერები და საისტორიო და საარქეოლოგიო მასალები, იგი იყო ქართული საისტორიო საბუთების დაუღალავი აღმწერი.

თ. ჟორდანიამ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა საქართველოს ეკლესიის ისტორიის შესწავლის საქმეში. მას გამოქვეყნებული აქვს ჯრუჭის, მღვიმევის, კაცხის, მარტვილის, შიომღვიმის მონასტრების, გელათის, ქვათახევის, ცაიშის ეკლესიების ბიბლიოთეკებისა და სიძველეთა საცავების აღწერილობა.

1893 წელს მეცნიერმა გამოსცა წიგნი, რომელიც აფხაზთა საკათალიკოსოს საკითხებს მიუძღვნა. 1892 წელს გამოვიდა მისი კაპიტალური შრომის “ქრონიკების” I ტომი, II ტომი – 1897 წელს. მოგვიანებით, 1967 წელს – III ტომი (გამოსცეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ).

თედო ჟორდანი გარდაიცვალა 1916 წელს. დაკრძალულია დიდუბის პანთეონში.

ნაშრომები: თ. ჟორდანი, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, ტ. I, 1892; ტ. II, 1897; ტ. III, 1967 (ტ. III გამოსცეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ);

ლიტ.: 1. ს. ცაიშვილი, თედო ჟორდანი, სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები, კრებ. I, თბ., 1953; 3. თ. სახოკია, ჩემი თანამედროვენი, თბ., 1984; 5. შ. ხანთაძე, ჟორდანი თევდორე (თედო) დავითის ძე, ქსე, ტ. 8, თბ., 1984; 6. ქ. ნადირაძე, თედო ჟორდანი საქართველოს ისტორიის მკვლევარი, თბ., 2004.

ალექსანდრე როინაშვილი 1846, დუშეთი – 11. V. 1898, თბილისი

“ისტორიულ ნივთებს გვპარავენ, ძეგლები ინგრევა, ცხოვრება წინ მიდის, ადამიანის ყოფა-ცხოვრება იცვლება. ფოტოსურათები მაინც დარჩეს წარსულის საბუთად...”
ალექსანდრე როინაშვილი

პირველი ქართველი ფოტოგრაფი, მხატვარი, საქართველოს სიძველეთა შემგროვებელი და დამცველი. მან დიდი ღვაწლი დასდო ქართული ფოტოგრაფიის განვითარებას, დაგვიტოვა უძვირფასესი ფოტოკოლექცია, სადაც ასახულია არა მარტო საქართველო, არამედ მთელი კავკასია.

ალექსანდრე სოლომონის ძე როინაშვილი დაიბადა 1846 წელს დუშეთში. სწავლა იქვე დაიწყო და შემდეგ კავკასია გააგრძელა. 1850-იანი წლებიდან იგი თბილისში ცხოვრობს. ფოტოგრაფისა და ფერმწერის გ. ხლამოვის სახელსწრთო ეუფლებოდა ფოტოგრაფიასა და მხატვრობას.

1860-იან წლებში თბილისში, სასახლის ქუჩაზე გახსნა თავისი ფოტოგრაფიული სტუდია ცნობილი საზოგადო მოღვაწის დავით სარაჯიშვილის ძველ სახლში. მოგვიანებით მას თბილისში რამდენიმე ფოტოსალონი ჰქონდა. ერთ-ერთ მათგანში, “რემბრანდტში”, ფოტოებთან ერთად მოათავსა თავისი ძვირფასი მუზეუმი. დასაფასებელია ისიც, რომ საკუთარ სტუდიაში უსასყიდლოდ ასწავლიდა ფოტოგრაფიას, ჰყავდა უამრავი მოსწავლე.

ა. როინაშვილმა მოიარა მთელი კავკასია და თითქმის 20 წლის მანძილზე შეაგროვა უძვირფასესი საისტორიო და არქეოლოგიური კოლექცია. ოცნებობდა ქართული ეროვნული მუზეუმის დაარსებაზე. “1880-იან წლებში ა. როინაშვილს უკვე იმდენად ცნობილი კოლექცია ჰქონია ისტორიული ნივთებისა, რომ მტკიცე კავშირი დაუმყარებია პეტერბურგისა და მოსკოვის სამეცნიერო წრეებთან. ამ დროს მას ირჩევენ პეტერბურგის საიმპერატორო საარქეოლოგიო საზოგადოების წევრად” (ბ. ტაბიძე).

1887-1888 წლებში ა. როინაშვილმა მის მიერ შეგროვებულ უნიკალურ (არქეოლოგიურ, ეთნოგრაფიულ და სხვა) ნივთებს და ფოტოებს ერთად მოუყარა თავი და შექმნა მოძრავი ეროვნული მუზეუმი. იმოგზაურა რუსეთში – ასტრახანი, სარატოვი, მოსკოვი, პეტერბურგი... – და იქაურ საზოგადოებას გააცნო ქართული კულტურის შედეგები.

ა. როინაშვილმა დაგვიტოვა ქართველი მწერლების, საზოგადო მოღვაწეების ბრწყინვალე ფოტოსურათები (ი. ჭავჭავაძე, ვაჟა-ფშაველა, ა. ყაზბეგი, დიმი. ბაქრაძე, ი. გოგებაშვილი, კ. აფხაზი და სხვ.);

მას ეკუთვნის საინტერესო დღიურები, ჩანერილი მოგზაურობის დროს და პუბლიცისტური წერილები, სადაც უდიდესი ადგილი ეთმობა საქართველოში ეროვნული მუზეუმის დაარსების საკითხს; საგულისხმოა, რომ იგი დიდ ყურადღებას აქცევდა სახალხო განათლებისა და ბიბლიოთეკების გახსნის საქმესაც.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ა. როინაშვილის მიერ გადაღებული ქართული კულტურის ძეგლები – ახლა უკვე ფოტოდოკუმენტები. იგი ბევრს მოგზაურობდა. გადაღებული აქვს საქართველოს თითქმის ყველა კუთხე, მონახულა მრავალი მონასტერი, ეკლესია, ციხე-სიმაგრე და შთამომავლობას დაუტოვა ფასდაუდებელი განძი ამ ძეგლების ფოტოების სახით: ძველი და ახალი შუამთა, ალავერდი, წმ. ნინოს ეკლესია, გრემი, ანანური, ვარძია, ზარზმა, საფარა, კუმურდო, შემოქმედი, ჯუმათი, მცხეთა, თბილისის არაჩეულებრივი ხედები...

თავისი მოძრავი და უძრავი ქონება, ყველა ფოტოგრაფიული სურათი, ნეგატივი, არქეოლოგიური და ანტიკვარული ნივთი, ამ კეთილშობილმა ადამიანმა ახლად დაარსებულ “ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას” უანდერძა. მან მთელი სიცოცხლე ქართული კულტურის ძეგლების გადაღებას, დაცვასა და მოფრთხილებას შეაღწია. ალექსანდრე როინაშვილი გარდაიცვალა 1898 წელს თბილისში.

ლიტ.: 1. ბ. ტაბიძე, ალექსანდრე როინაშვილი, თბ., 1962; 2. ს. ბოლქვაძე, ქართული კულტურის თვალსაჩინო მოღვაწე, ძეგლის მეგობარი, №15, 1968; როინაშვილი ალექსანდრე სოლომონის ძე, ქსე, ტ. 8, თბ., 1984; 3. ე. გუსევა, “კაცი უფულო, უმწეო...”, ომეგა №5 2003; 4. ალექსანდრე როინაშვილი, პირველი ქართველი მესურათხატე (შემდგენელი ლ. მამაცაშვილი), წიგნი I, 2004, წიგნი II, თბ., 2007.

როტიი

? – 1829

წარმოშობით ბელგიელი, რუსეთის არმიის პოლკოვნიკი (1808 წელს გადავიდა რუსეთის სამხედრო სამსახურში). 1811-1818 წლებში იგი საქართველოში მსახურობს გენერალ თავად დიმ. ორბელიანთან. 1818 წელს დატოვა რუსეთი და დაბრუნდა სამშობლოში. საქართველოში ყოფნისას მონაწილეობდა 1805-1813 წწ. რუსეთ-ირანის ომში.

სამსახურიდან გამომდინარე იმოგზაურა მთელ კავკასიაში. საქართველოში მოიარა მცხეთა, მუხრანი, გორი, უფლისციხე, სურამი, ქუთაისი, გელათი, ფოთი, ბათუმი...

1818 წელს გამოვიდა როტიეს მოგონებები – “Memoire sur la Georgie.” ცნობილია “სამგზავრო” ჩანაწერებიც: “Itineraire de Tiflis a Constantinople,” რაც მისი საქართველოდან გამგზავრებისას მიღებული შთაბეჭდილებების აღწერას წარმოადგენს.

1819 წელს როტიემ ვატიკანის პროპაგანდის კონგრეგაციას წარუდგინა მოხსენება “ქრისტიანული რელიგიის შესახებ საქართველოში”. საქართველოში იგი დაახლოებული იყო ადგილობრივ კათოლიკურ წრეებთან.

ლიტ.: 1. М. А. Полиевктов, Европейские путешественники по Кавказу 1800-1830 гг. Тб., 1946; 2. В. Беридзе, Против искажения истории грузинского искусства, Тб., 1949; 3. ც. ყიფიანი, როტიე (Rottiers), ქსე, ტ. 8, თბ., 1984; 4. ი. ტაბალუა, ფარნავაზ მეფემ “გააუმჯობესა დამწერლობა” (ვატიკანის არქივებში დაცული დოკუმენტის – “ქართლისა და მის გარშემო მდებარე მხარეებში ქრისტიანული სარწმუნოების შესახებ” – შედგენილი XIX ს-ში ბელგიელი პოლკოვნიკის როტიეს მიერ) მნათობი, №9, 1987.

ლევან (ლეო) ჩჩუღიშვილი

27.II.1909, ს. სოპლა – 23.I.1986, თბილისი

“... ჩვენგან – “პროგრესის”, მედიების, გლობალიზაციის და რა ვიცი, კიდევ რისი, ხანის ადამიანთაგან, – განსხვავებით, ბატონი ლეო მოყვასთა თვისთა უყურებდა და – ხედავდა, უსმენდა – და ისმენდა კიდევ. ის ფხიზლად ამჩნევდა სისუსტეს, ზადს, უპირატეს ყურადღებას კი ზნეობრივ ღირსებებს, აზრის სიღრმესა თუ უჩვეულობას, გრძნობის სიძლიერესა და სინაფელს მიაპყრობდა”.

დიმიტრი თუმანიშვილი

ხელოვნების ისტორიკოსი, ქართული ხუროთმოძღვრების თვალსაჩინო მკვლევარი, პედაგოგი, საზოგადო მოღვაწე. საქართველოს ხელოვნების დამსახურებული მოღვაწე (1954).

“მამამისი, დიმიტრი, გზათა მშენებელი ინჟინერი იყო, დედა – ივანე ჯავახიშვილის და. დაიბადა ხოვლეში, ჯავახიშვილების სამკვიდროში, შემდეგ ოჯახი თელავს გადასახლდა და ლეომ საშუალო სასწავლებელი იქ დაამთავრა. ოჯახური ტრადიციები, ისტორიული ძეგლებით სავსე კახეთი, სკოლა, მუსიკის მასწავლებელი – ქართულ სიძვე-

ლეთა მცოდნე და საზოგადო მოღვაწე ზაქარია ჩხიკვაძე – აი, ის გარემო, რომელმაც ბავშვობიდანვე გარკვევით წარმართა მისი ინტერესები” (ვ. ბერიძე).

ლ. რჩეულიშვილმა 1932 წელს დაამთავრა საქართველოს სამშენებლო ინსტიტუტი. 1934 წლიდან გ. ჩუბინაშვილის მიწვევით იგი მონაწილეობს ექსპედიციებში ხუროთმოძღვრული ძეგლების ასაზომად. 1936 წლიდან ხელოვნების მუზეუმის “მეტეხი” არქიტექტურის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელია. 1941-1986 წლებში მოღვაწეობს ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში. 1954-1986 წლებში იყო თბილისის სამხატვრო აკადემიის ხელოვნების ისტორიის და თეორიის კათედრის გამგე, პროფესორი. “განუზომელია ლევან რჩეულიშვილის ამაგი ახალგაზრდა ხელოვნებათმცოდნეების აღზრდის საქმეში, რომელსაც რამდენიმე ათეული წელი ემსახურა... თავისი იშვიათი სიკეთისა და ტაქტის წყალობით ადვილად ინადირებდა ადამიანის გულს – უსაზღვროდ კეთილგანწყობილი იყო... სტუდენტებისთვის უკეთეს, უფრო გულთბილ მზრუნველს ვერ ინატრებდა ადამიანი” (ვ.ბერიძე).

მეცნიერი იკვლევდა შუა საუკუნეების საეკლესიო და საერო ხუროთმოძღვრებას, XX საუკუნის ქართველ მხატვართა შემოქმედებას. “მთელი თავისი ცხოვრება მან ქართული ხუროთმოძღვრების შესწავლას მიუძღვნა... მისი ნაშრომების რიცხვი დიდი არ არის, მაგრამ რაც დაწერა და გამოაქვეყნა – წიგნებად და წერილებად – მნიშვნელოვანია, ყოველთვის საინტერესო აზრებით დატვირთული, მაღალი პროფესიონალიზმით აღბეჭდილი...” (ვ. ბერიძე). ლ. რჩეულიშვილი აქტიურად იყო ჩაბმული ძეგლთა დაცვის საქმიანობაში. განსაკუთრებულია მისი დამსახურება ხუროთმოძღვრულ ძეგლთა აზომვასა და ფიქსაციასში. მას აზომილი აქვს არა მარტო ის ძეგლები, რომელთაც თავად იკვლევდა მეცნიერულად, არამედ ბევრი სხვაც.

რჩეული ნაშრომები: 1. ატენის მცირე გუმბათიანი ეკლესია, *Ars Georgica*, 1, თბ., 1942; 2. ქართული ხუროთმოძღვრების სამი უცნობი ძეგლი, *Ars Georgica*, 2, თბ., 1948; 3. საბა ტუსიშვილის სასახლე სოფელ ნინოწმინდაში, *Ars Georgica*, 3, თბ., 1950; 4. XVII საუკუნის სასახლე ძალინაში, *Ars Georgica*, 5, თბ., 1959; 5. თიღვა, თბ., 1960; 6. თრიალეთის საერისთაოს X საუკუნის ერთი ძეგლი, *Ars Georgica*, 6 – A, თბ., 1963; 7. თელავი, თბ., 1964; 8. თელავის “ბურჯი”. მისი დანიშნულების და თარიღის გარკვევისათვის, ძეგლის მეგობარი, №6, 1966; 9. დავით კაკაბაძე, თბ., 1966 (II გამოცემა 1983); 10. რატ ერისთავთ-ერისთავის ნაგებობა თრიალეთის ახალქალაქში, *Ars Georgica*, 7-A, თბ., 1971; 11. თრიალეთის ახალქალაქის ძეგლები, ძეგლის მეგობარი, №30, 1972; 12. სერგო ქობულაძე, “საბჭოთა ხელოვნება”, №7, 1979; 13. “კოხტა ღვთისმშობელი”, *Ars Georgica*, 8 – A, თბ., 1979; 14. თელავის “ბატონის ციხის” არჩილისეული სასახლის რესტავრაციის ირგვლივ, ძეგლის მეგობარი, №60, 1982; 15. პართენოზ ხარჭაშნელის საგვარეულო საძვალე, *Ars Georgica*, 9 – A, თბ., 1987; 16. *Купольная архитектура VIII-X веков в Абхазии*, Тб., 1988; 17. ქართული ხელოვნების ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1994.

ლიტ: 1. ქ. კინწურაშვილი, რჩეულიშვილი ლევან დიმიტრის ძე, ქსე, ტ. 8, თბ., 1984; 2. ლეო რჩეულიშვილის ხსოვნას, ძეგლის მეგობარი, №2 (72), 1986; 3. ვ. ბერიძე, მოგონებანი, თბ., 1987; 4. ვ. ბერიძე, ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის 50 წელი, თბ., 1993; 5. დ. თუმანიშვილი, ლევან რჩეულიშვილი, კრ. წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001; 6. დ. თუმანიშვილი, ჩვენი მასწავლებელი, ლეო რჩეულიშვილი 100, სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბ., 2009; 7. მ. დიდებულოძე, ადამიანი, რომელიც ასე გვაკლია, ლეო რჩეულიშვილი 100, სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბ., 2009; 8. <http://www.gch-centre.ge>

ნარსეს სარგისიანი

ვენეციის სომეხ მხითარისტთა კონგრეგაციის ერთ-ერთი წევრი.

თანამშრომლობდა ცნობილ აღმოსავლეთმცოდნესა და ქართველოლოგთან მარი ბროსესთან, უგზავნიდა მას მოძიებულ მასალებს.

1843-1853 წლებში იმოგზაურა ძველი სომხეთისა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. მოინახულა ქართული მონასტრები: ოშკი, ხახული, იშხანი, ექექი, იყო ყარსში. გადმოიხატა და გადმოიწერა ქართული წარწერები. ყოველივე ეს გამოაქვეყნა ვენეციის სომეხ მხითარისტთა ჟურნალში, სადაც სისტემატურად იბეჭდებოდა მისი მოგზაურობის ანგარიში.

მარი ბროსემ გამოიყენა ეს საინტერესო მასალა, გამოაქვეყნა მოკლე ცნობა ნ. სარგისიანის მოგზაურობის შესახებ და მოგვიანებით დაბეჭდა კიდევც მის მიერ შეგროვებული წარწერები, მათი ჩანახატების დართვით. ბროსე აღნიშნავდა ამ მასალების დიდ მნიშვნელობას.

ლიტ: 1. შ. ხანთაძე, მარი ბროსე, ისტორიოგრაფიული ნარკვევი, თბ., 1966.

ნიკოლოზ სევეროვი (ნორდმანი)
18. II. 1887, თბილისი – 21. II. 1957, კიევი

არქიტექტორი, ხუროთმოძღვრების მკვლევარი, თბილისის სამხატვრო აკადემიის ერთ-ერთი დამფუძნებელი, პროფესორი, სსრკ არქიტექტურის აკადემიის აკადემიკოსი.

ნიკოლოზ სევეროვი დაიბადა 1887 წელს თბილისში. დაამთავრა პეტროგრადის სამოქალაქო-საინჟინრო ინსტიტუტი (1915). 1918-1948 წლებში მუშაობდა თბილისში. იგი იყო თბილისის სამხატვრო აკადემიის ერთ-ერთი პირველი პროფესორი (1922-1930), 1937 წლიდან – არქიტექტურის ფაკულტეტის დეკანი, 1945 წლიდან – გეგმარების კათედრის გამგე, 1942 წლიდან – ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის ხელოვნების ისტორიის განყოფილების გამგე. 1935-1948 წლებში ხელმძღვანელობდა საქართველოს არქიტექტორთა კავშირის.

1948 წლიდან ნ. სევეროვი კიევში გადადის საცხოვრებლად, სადაც მას უკრაინის არქიტექტურის აკადემიის აკადემიკოს-მდივნის თანამდებობა შესთავაზეს.

სევეროვი დიდ დროს ანდომებდა ძველი ქართული სატაძრო ხუროთმოძღვრების შესწავლასა და ფიქსაციას. დაწერილი აქვს გამოკვლევები რამდენიმე უმნიშვნელოვანეს ქართულ ტაძარზე, მასვე აქვს გამოცემული პირველი დასურათებული ნიგნი ძველ ქართულ არქიტექტურაზე.

დიდი ღვაწლი მიუძღვის ნ. სევეროვს ძეგლთა აზომვა-ფიქსაციაში (ნეკრესი, შიომღვიმე, მცხეთის ჯვარი, წრომი, კუმურდო, მარტვილი, ალავერდი, ნიკორწმინდა და მრავალი სხვ.). გაზომილი აქვს აგრეთვე ძველი საერო არქიტექტურის ძეგლები, ძველი თბილისის საცხოვრებელი სახლები და სხვ. სევეროვის დამსახურება ისიც არის, რომ მან პირველმა გამოიმუშავა ანაზომების გრაფიკული გამოსახვის მეთოდები. “ფრონტიდან დაბრუნებულ ნ. სევეროვსა და მის კოლეგა არქიტექტორებს ექვთიმე თაყაიშვილმა დაავალა სამხრეთ საქართველოში მისი ექსპედიციის მიერ შესწავლილი ძეგლების ანაზომთა დახაზვა (აზომვას ხელმძღვანელობდა არქ. ანატოლი კალგინი)... ამ მუშაობამ დიდი ნაყოფი გამოიღო და ღრმა კვალი დატოვა. ნ. სევეროვმა თვითონ და ახალგაზრდა არქიტექტორებისა და ხელოვნებათმცოდნეების დახმარებით გაზომა მრავალი ათეული ძეგლი... ის გულგრილად, მექანიკურად კი არ ასრულებდა ნახაზებს, როგორც ტექნიკურ დოკუმენტს, არამედ გრძნობდა ძეგლს, მის სულს, ეხერხებოდა მხატვრობა – მშვენიერი ხელი ჰქონდა, რასაც მოწმობს მისი თბილისური ჩანახატებიც, უმეტესად აკვარელები” (გ. ბერიძე).

ინტენსიური იყო სევეროვის მოღვაწეობა როგორც შემოქმედი არქიტექტორისა. თბილისსა და საქართველოს სხვა ქალაქებში აგებული აქვს მრავალი საზოგადოებრივი და საცხოვრებელი შენობა. მისი პროექტით განხორციელდა: ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის შენობის რეკონსტრუქცია 1929 წელს, თამარ მეფის ხიდი, კინოთეატრი “რუსთაველი”, საქართველოს მინისტრთა საბჭოს დასასვენებელი სახლი გაგრში (1935) და სხვ.

ნიკოლოზ სევეროვის მთელი შემოქმედება საქართველოსთან იყო დაკავშირებული, სადაც მან დიდად დასაფასებელი კვალი დატოვა.

რჩეული ნაშრომები: 1. Новый тип крестового плана в храмах Грузии, XVI научная сессия отделения общественных наук АН Грузии, Тб., 1944; 2. Архитектура Кватахевского Храма, XXII научная сессия отделения общественных наук АН Грузии, Тб., 1946; 3. Мцхета, М., 1946 (გ. ჩუბინაშვილთან ერთად);

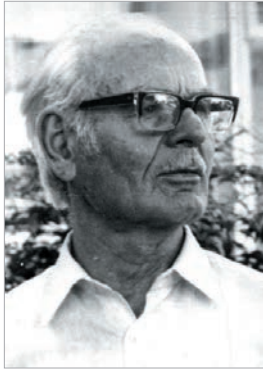
4. Кумурдо и Никорцминда, М., 1947 (გ. ჩუბინაშვილთან ერთად); 5. Памятники грузинского зодчества, М., 1947; 7. Самцеврисы, Ars Georgica, т. 2, Тб., 1948; 8. Архитектурный образ Цроми, Ars Georgica, т. 3, Тб., 1950; 9. Опыт реконструкции Кутаисского храма Баграта, Ars Georgica, т. 5, Тб., 1959.

ლიტ: 1. სევეროვი ნიკოლოზ პავლეს ძე, ქსე, ტ. 9, 1985; 2. გ. ბერიძე, მოგონებები, თბ., 1987; 3. გ. ბერიძე, ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის 50 წელი, თბ., 1993; 4. ე. ციციშვილი, საქართველოს სიყვარულით, თბ., 2006; 5. მ. მეძმარიაშვილი, ნიკოლოზ სევეროვის არქიტექტურული პეიზაჟები, ფრესკა, 1986.

ლონგინო (ლონგო) სუმბაძე
27.04.1908, სოფ. პარღისუბანი – 15.10.1984, თბილისი

“ჩვენს შორის ლონგო ყველაზე უფრო ექსპანსიური და ტემპერამენტიანი იყო, იმპულსურიც: აღტაცებით იცოდა ყვალაფრის განცდა – მუსიკისაც, ლექსისაც, მით უფრო – სუყველაფრისა, რაც არქიტექტურას ეხებოდა, ძველსა თუ ახალს, აშკარად არღვევდა ჩვეულებრივ წარმოდგენას კახელების სიდინჯესა და აუჩქარებლობაზე... რასაც იწამებდა, იმისთვის კი გაშმაგებით იბრძოლებდა, საიმედო, უღალატო მეგობარი იყო...”

ვახტანგ ბერიძე

არქიტექტორი, მკვლევარი, ხელოვნებათმცოდნე, პედაგოგი.

საქართველოს არქიტექტორთა კავშირის წევრი (1935), საქართველოს დამსახურებული არქიტექტორი (1969), პროფესორი (1971).

ლონგინოზ სუმბაძემ 1932 წელს დაამთავრა თბილისის საინჟინრო-სამშენებლო ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტი; 1932-1940 წლებში საქართველოს ინდუსტრიული ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტის ასისტენტი; 1945-1946 წლებში – საკავშირო არქიტექტურის აკადემიის ასპირანტი მოსკოვში; ასპირანტურის დამთავრების შემდეგ ამავე აკადემიის ისტორიისა და თეორიის ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელია (1946-1948); 1948 წლიდან საქართველოშია, მუშაობს სხვადასხვა საპროექტო ორგანიზაციებში პროექტის მთავარ არქიტექტორად, არქიტექტურული სახელოსნოს ხელმძღვანელად; ეწევა პედაგოგიურ მოღვაწეობას თბილისის სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტზე (1948-1984).

უნდა აღინიშნოს ლ. სუმბაძის დამსახურება ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმის დაპროექტებისა და მშენებლობის საქმეში. ამ უნიკალური მუზეუმის შექმნას საფუძველი ჩაუყარეს და უზარმაზარი ამაგი დასდეს აკადემიკოსმა გიორგი ჩიტაიამ და ლონგინოზ სუმბაძემ.

მნიშვნელოვანია ლ. სუმბაძის მონოგრაფია ქართული ხალხური საცხოვრებლის, დარბაზის არქიტექტურის შესახებ. ნაშრომს დართული აქვს ავტორისეული ანაზომები, ჩანახატები და გრაფიურები, რაც განსაკუთრებით ფასეულია, ვინაიდან დღეისათვის მრავალი ღირშესანიშნავი ხუროთმოძღვრული ნიმუში უმოწყალოდაა განადგურებული. “გადაუჭარბებელი იქნება თუ ვიტყვით, რომ ამ დარგში – ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრების მეცნიერული კვლევის საქმეში – არავის არ მიუძღვის ისეთი ამაგი, როგორიც ლონგოს. რამდენი ათეული ძეგლი გაზომა თავისი ხელით, რამდენი ნახაზი, ნახატი და მშვენიერი გრაფიურა შეასრულა, როგორი დაჟინებით იკვლევდა ვიტრუვიუსის ლათინური ტრაქტატის ცნობებს კოლხური საცხოვრებელი სახლის შესახებ... როგორი თავდაუზოგავი შრომა იცოდა, რამდენი ღამე უთენებია ამ შრომაში” (ვ. ბერიძე, მოგონებები).

ლონგინოზ სუმბაძე წლების განმავლობაში მუშაობდა ქალაქგეგმარებაში. ბ. ლორთქიფანიძესთან ერთად შედგენილი აქვს ბათუმისა და გორის გენერალური გეგმები. მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის ქ. რუსთავის დაგეგმარებაში.

“ადამიანური კრიტერიუმებით თუ ვიმსჯელებთ მის ცხოვრებაზე, ეს იყო ღირსებით აღსავსე ადამიანის ცხოვრება, რომელიც სიამაყისა და ამპარტავნობის გარეშე ემსახურებოდა შინაგან სიმართლეს და ამას აკეთებდა ისეთი ფანატიკური თავდადებით და უღმობელი სიმკაცრით, რომ გარეშეთათვის ზოგჯერ გაუგებარიც კი რჩებოდა მისი პიროვნება... ლონგინოზ სუმბაძემ თავისი ცხოვრება მთლიანად მიუძღვნა არქიტექტურის სამსახურს – მეცნიერული კვლევის, პრაქტიკული შემოქმედებისა და პედაგოგიური მოღვაწეობის ხაზით” (თ. ნათიძე).

პუბლიკაციები: 1. Гори, Очерк архитектуры, М., 1950; 2. Колхидское жилище по Витрувию, Тб., 1960; 3. Грузинские дарбазы, Тб., 1960; 4. ქართული ხუროთმოძღვრული ფოლკლორი, ძეგლის მეგობარი, №2, 1964; 5. ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის პარკ-მუზეუმის გენერალური გეგმის შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №7, 1966; 6. ქართული მარნის ხუროთმოძღვრება, ძეგლის მეგობარი, №16, 1968; 7. Музей грузинской народной архитектуры и быта под открытым небом, Тб., 1978; 8. აჭარის ასსრ რესპუბლიკის ზონა ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმში. საცხოვრებელ-სამეურნეო ნაგებობათა ტიპოლოგია და განაშენიანების პროექტი, ძეგლის მეგობარი, №48, 1978; 9. აფხაზეთის ასსრ რესპუბლიკის ზონა ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმში. საცხოვრებელ-სამეურნეო ნაგებობათა ტიპოლოგია და განაშენიანების პროექტი, ძეგლის მეგობარი, №49, 1979; 10. სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ზონა ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმში. საცხოვრებელ-სამეურნეო ნაგებობათა ტიპოლოგია და განაშენიანების პროექტი, ძეგლის მეგობარი, №50, 1979; 11. ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1985; 12. Типология грузинского народного жилища, Тб., 2009;

ლიტ: 1. ს. კინწურაშვილი, სუმბაძე ლონგინოზ ზაქარიაძე ქე, ქსე, ტ. 9, 1985; 2. ვ. ბერიძე, მოგონებები, თბ., 1987; 3. თ. ნათიძე, ლონგინოზ სუმბაძის გახსენება, ნელინდელუი, II, 1996.

ქოჯავ აბიძონ დე ტურნაშორი

1656, აქს-ან-პროვანსი – 1708, პარიზი

გამოჩენილი ფრანგი მოგზაური, ბუნებისმეტყველი, ექიმი, მრავალი სამეცნიერო შრომის ავტორი. პარიზის მეცნიერებათა აკადემიის წევრი (1691), მედიცინის დოქტორი (1698).

პირველი ევროპელი მეცნიერი, რომელმაც კავკასიის და, კერძოდ, საქართველოს ბოტანიკის შესწავლა დაიწყო, ხოლო როგორც მოგზაურმა დაგვიტოვა საინტერესო, მრავალფეროვანი და ყურადსაღები ცნობები იმ ქვეყნების

შესახებ, სადაც იმოგზაურა.

1700 წელს საფრანგეთის მეფის ლუი XIV ს-ის დავალებით ტურნეფორი აღმოსავლეთის ქვეყნებში გაემგზავრა (საბერძნეთი, აზია, აფრიკა). მცენარეების შესწავლა-შეგროვების გარდა მას უნდა შეედგინა არჩეული ქვეყნების შესახებ დეტალური ინფორმაცია.

ტურნეფორმა საქართველო მოინახულა 1701 წელს. მას თან ახლდა მხატვარი ობრიე.

“მოგზაურობის” მასალებზე ტურნეფორი სიცოცხლის ბოლო წლებში მუშაობდა. წიგნი გამოიცა ორ ტომად 1717 წელს პარიზში, მისი გარდაცვალების შემდეგ. მეცნიერს შესწავლილი აქვს საქართველოს შესახებ არსებული როგორც ანტიკური, ისე თავისი წინამორბედი ევროპელი მოგზაურების ცნობები.

“საქართველო მშვენიერი ქვეყანაა...” – აღნიშნავს იგი.

საინტერესო ცნობებს გვანდის ტურნეფორი ჩვენი დედაქალაქის შესახებ. “თბილისი საკმაოდ დიდი და მჭიდროდ დასახლებული ქალაქია... სახლები იქ დაბალია, ცუდად განათებული და ალიზითა და აგურითაა ნაგები... ციხე ქალაქის თავზე, მშვენიერ ადგილზე დგას, სანახევროდ დანგრეული გალავანი სუსტი კოშკებითაა დაცული. ქალაქი გადაჭიმულია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, ციხე მის შუაგულში მდებარეობს. შეიძლება მისი კარგი გამაგრება...”

იგი ახსენებს მეფის სასახლეს, მაგრამ განსაკუთრებით მოხიბლულა “დიდი ვეზირის” საცხოვრებლით. მოგზაური ჩამოთვლის თბილისის მართლმადიდებლურ ეკლესიებს, მიუთითებს ქალაქში რამდენიმე მეჩეთის არსებობაზე.

ტურნეფორის თხზულებაში ჩართული მხატვრის მიერ შესრულებული, თბილისის ხედი გარკვეულ წარმოდგენას ქმნის იმ დროის ქალაქის განაშენიანებაზე, მის გარეგნულ სახეზე.

პუბლიკაციები: ჟოზეფ ტურნეფორი, მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარი დაურთო მ. მაგლობლიშვილმა, თბ., 1988.

ლიტ.: 1. მ. პოლიევკტოვი, გ. ნათაძე, ძველი ტფილისი, ტფ., 1930; 2. М. А. Полиевктов, Европейские путешественники XIII-XVIII вв. по Кавказу, Тиф., 1935; 4. В. Беридзе, Против искажения истории грузинского искусства, Тб., 1949; 5. თ. მაღალაშვილი, ტურნეფორი ჟოზეფ პიტონი, ქსე, ტ. 10, 1986.

პრასკოვია უვაროვა

28.III.1840, სარაკოვის გუბერნია – 30.VI.1924, დოზრნა, იუზოსლავი

რუსი არქეოლოგი და მოგზაური, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო წევრი. კავკასიისა და საქართველოს სიძველეთა მკვლევარი.

იგი ცნობილი არქეოლოგის – გრაფ ალექსეი უვაროვის მეუღლე იყო.

გრაფინია პრასკოვია უვაროვა (შერბატოვა) არაერთხელ სწევია კავკასიას, კერძოდ, საქართველოს. მის მიერ განხორციელდა ექსპედიციები საქართველოს სხვადასხვა რაიონებში, რომელთა მიზანი იყო მატერიალური კულტურის ნიმუშების აღწერა-ფიქსაცია. უვაროვას მიერ მოპოვებული იქნა უმდიდრესი მასალა საქართველოს თითქმის ყველა რეგიონის შესახებ. აღსანიშნავია, რომ უვაროვას საქმიანი, მეგობრული და თბილი ურთიერთობა აკავშირებდა საქართველოში მოღვაწე ბევრ ცნობილ ადამიანთან, რაც მის ეპისტოლურ მემკვიდრეობაში აისახა. შემორჩენილია მისი მიმონერა ექვ. თაყაიშვილთან, მ. ჯანაშვილთან, ნ. მართან (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის არქივი).

1884 წლიდან, მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ, იგი თავად გახდა მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების (MAO), თავმჯდომარე და არქეოლოგიურ ყრილობათა ორგანიზატორი.

პრასკოვია უვაროვას ხელმძღვანელობით, მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოება იწყებს კავკასიის არქეოლოგიური მასალების სპეციალური სერიის გამოშვებას (MAK).

უვაროვას ეკუთვნის ფუნდამენტური კარგად ილუსტრირებული ნაშრომი “ქრისტიანული ძეგლები,” აგრეთვე – “აფხაზეთი, აჭარა, შავშეთი, ფოცხოვის უბანი. მგზავრის ჩანაწერები,” და სხვა.

1902 წელს მან გამოსცა კავკასიის მუზეუმის (საქართველოს ეროვნული მუზეუმის, სიმონ ჯანაშიას სახ. მუზეუმი) არქეოლოგიური მასალის კატალოგი.

პუბლიკაციები: 1. Абхазия. Аджария. Шавшетия (путевые записки). М., 1891; 2. Христианские памятники, МАК, вып. IV, М. 1894; 3. Кавказ, Рача, Осетия, Пшавия, Хевсуретия и Сванетия, Путевые заметки, МАК, т. III, М., 1904;

ლიტ.: 1. Малый энциклопедический словарь, Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, т. 2, вып. IV, С.-Петербург, 1909; 2. А. И. Соболевский, П. С. Уварова. 1840-1924 (Некролог), Известия Российской Академии Наук. VI серия, 19:6-8, 1925; 3. ე. გოგაძე, უვაროვა პრასკოვია, ქსე, ტ. 10, თბ., 1986. 4. ი. ელიზბარაშვილი, ძველი და ახალი მასალები იკორთის ტაძრის შეკეთება-აღდგენის შესახებ, საქართველოს სიძველენი, №1, 2002.

თინათინ ქარუმიძე

13. XI. 1909, მოსკოვი – 26. X. 1980, თბილისი

ფართო დიაპაზონის მქონე მკვლევარი, არქიტექტორ-რესტავრატორი, მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა საქართველოში სამუზეუმო საქმიანობის ჩამოყალიბებასა და განვითარებაში.

1937 წელს დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტი (სადიპლომო ნამუშევარი – სამწვერისის აღდგენის პროექტი) და მუშაობა დაიწყო საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში “მეტეხი”.

1937 წელს “ვეფხისტყაოსნის” 750 წლისთავის პირველი იუბილე აღინიშნებოდა. ივ. ჯავახიშვილის თაოსნობით რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურის ამსახველი გამოფენა მოეწყო თბილისში. თ. ქარუმიძე აქტიურად იყო ჩართული ამ მეტად მნიშვნელოვანი

გამოფენის მომზადებასა და გამართვაში.

მეორე მსოფლიო ომის დროს, რამდენიმე სპეციალისტთან ერთად, იგი მივლინებულ იქნა სამცხე-ჯავახეთში. ამ ჯგუფმა შეისწავლა და აზომა რეგიონის ძეგლები, მათ შორის ვარძიის კომპლექსი.

1951-1954 წლებში თ. ქარუმიძე გადასახლებული იყო შუა აზიაში, როგორც ხალხის მტრის ოჯახის წევრი. გადასახლების დროს იგი აგრძელებდა პროფესიულ საქმიანობას – მუშაობდა არქიტექტორ-რესტავრატორად XII ს. პოეტის ხოჯა აჰმედ ისაივის მავზოლეუმის რესტავრაციაზე. (არქიტექტურის ეს ნიმუში (XIV ს.) მდებარეობს ყაზახეთის ქ. თურქესტანში და იუნესკოს მსოფლიო კულტურული მემკვიდრეობის ნუსხაშია შეყვანილი).

საქართველოში დაბრუნების შემდეგ მან განაგრძო მუშაობა შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში, სადაც 1955 წლიდან გარდაცვალებამდე სათავეში ედგა ძველი ქართული ხელოვნების განყოფილებას.

ფასდაუდებელია თინათინ ქარუმიძის წვლილი უფლისციხის შესწავლა-აღდგენის საქმეში. მრავალი წლის მანძილზე იგი იყო ხელოვნების მუზეუმის უფლისციხის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი. აქტიურად თანამშრომლობდა ძეგლთა დაცვის სამეცნიერო-სარესტავრაციო სახელოსნოსთან.

თინათინ ქარუმიძე ეწეოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას. კითხულობდა ლექციებს თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიასა და ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში.

ლიტ: კულტურის ძეგლთა მცველნი და მოამაგენი – თინა ქარუმიძის ხსოვნას, ძეგლის მეგობარი, №55, 1980.

ჟან შარდენი

1643, პარიზი – 1713, ლონდონი

ფრანგი იუველირი, მოგზაური.

ჟან შარდენი დაიბადა პარიზში. მამამისი მდიდარი იუველირი და ძვირფასი ქვებით მოვაჭრე იყო. თავისი ცოდნა მას შვილისთვისაც გადაუცია. 1664 წელს 22 წლის ასაკში შარდენი ინდოეთში მიემგზავრება, მოგვიანებით – სპარსეთში.

შაჰის კარზე მან 6 წელი დაჰყო და კარის იუველირის ტიტული მიიღო.

1671 წ. შარდენმა საფრანგეთში გამოაქვეყნა თავისი პირველი თხზულება, რომელიც მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს სპარსეთის შესახებ.

1671-1679 წწ. იგი მეორეჯერ გაემგზავრა სპარსეთში და თან ევროპული საიუველირო ნაწარმი წაიღო შაჰის შეკვეთით. შარდენთან ერთად იყვნენ მისი მეგობარი რეზენი და მხატვარი გრელო.

ამ მგზავრობისას შარდენმა უფრო მოკლე მარშრუტი აირჩია – კონსტანტინეპოლი-

დან შავი ზღვისა და კავკასიის გავლით – სპარსეთში. ეს მოგზაურობა დაედო საფუძვლად მის შესანიშნავ თხზულებას “მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში.”

1679 წ. შარდენი ევროპაში დაბრუნდა. 1681 წ. იგი ლონდონში გადასახლდა. 1683 წ. – დანიშნეს ინგლისის ელჩად ჰოლანდიაში და ინგლის-ინდოეთის კომპანიის აგენტად.

ჟან შარდენი გარდაიცვალა 1713 წ. ლონდონში.

“უცხოელ ავტორთა შორის, რომელთაც საქართველოს შესახებ ცნობები მოეპოვებათ, XVII ს-ის ცნობილ ფრანგ მოგზაურს ჟან შარდენს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს; ჯერ ერთი, იმ უდიდესი როლის გამო, რომელიც მისმა “მოგზაურობამ” შეასრულა ევროპისათვის საქართველოს გაცნობის საქმეში და, მეორეც ფაქტების სიუხვით, რომლითაც იგი გამოირჩევა სხვა ანალოგიური თხზულებებისგან..” წერს წიგნის მთარგმნელი მ. მაგალობლიშვილი.

ჟან შარდენი ერუდირებული და ფართო განათლების მქონე ადამიანი იყო. იგი სრულყოფილად ფლობდა რამდენიმე ევროპულ და აღმოსავლურ ენას. შარდენის მრავალმხრივი განსწავლულობა ნათლად ჩანს მის ნაშრომში, რომლის ძირითადი ნაწილი სპარსეთს ეძღვნება, საყურადღებო მასალებია სომხეთის შესახებ და საკმაოდ მოზრდილი ნაწილი საქართველოსაც შეეხება.

შარდენი 1671 წ. სექტემბერში ჩამოვიდა საქართველოში და აქ 1672 წ. თებერვლამდე დაჰყო. ამ ხნის განმავლობაში იგი გაეცნო ქართველი ხალხის ისტორიას, კულტურას, ლიტერატურას. შარდენის ცნობები საქართველოს შესახებ მრავალფეროვანია. აქ აღწერილია ქვეყნის პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური მდგომარეობა. იგი გვანვდის ცნობებს რელიგიის, კულტურის შესახებ. შარდენმა საქართველოს გაცნობა სამეგრელოდან დაიწყო, შემდეგ აღწერს ქუთაისს, გორს თბილისს.

ფრანგ მოგზაურს ქართული ხელოვნების ისტორიკოსთათვის საინტერესო ბევრი ცნობა აქვს შემონახული. რაც კი რამ ეკლესია და ციხე შეხვდა მოგზაურობისას, ყველა აღწუსდა. მის მიერ აღწერილია ქალაქები, კერძოდ, მან დაგვიტოვა XVII ს-ის თბილისის ბრწყინვალე სურათი, ხოლო მხატვარ გრელოს მიერ შესრულებული დედაქალაქის პანორამული ხედის გრაფიკული ჩანახატი არაჩვეულებრივ დოკუმენტს წარმოადგენს.

“მთავრის სასახლე, უდავოდ, თბილისის ერთ-ერთი მშვენიერებაა. მას აქვს დიდი დარბაზები, რომლებიც მდინარესა და სასახლის უზარმაზარ ბაღებს გადასცეკრიან. აქვეა ყაუშხანები, რომლებშიც მრავალი სხვადასხვა ფრინველია... ამ სასახლის წინ კვადრატული მოედანია, სადაც ათასამდე ცხენი დაეტივა. მას გარს არტყია დუქნები და ბოლოვდება გრძელი ბაზრით...”

საინტერესოა, რომ “მოგზაურობაში” ჩართულია იმ პერიოდში საქართველოში მოღვაწე იტალიელი მისიონერის – თეათინელთა ორდენის ბერების პრეფექტის **იოზეფ მარია ძამპის** თხზულება. 1649 წელს მან შეცვალა საქართველოდან წასული მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი. ძამპი ძირითადად ფაქტებს აღწუსხავს. მოგვითხრობს სამეგრელოს შესახებ. დეტალურად აღწერს საქართველოს ეკლესიებს, მათი ინტერიერის შემკულობას, სამრეკლოებს, ხატებს და სხვა.

შარდენს თავად უთარგმნია ძამპის თხზულება იტალიურიდან ფრანგულად და თავის ნაშრომში შეუტანია. ეს მით უმეტეს მნიშვნელოვანია, რადგან ძამპის თხზულების დედანი არ არის შემონახული.

ნაშრომები: ჟან შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მ. მაგალობლიშვილმა), თბ., 1975.

ლიტ.: 1. მ. პოლიევკტოვი, გ. ნათაძე, ძველი ტფილისი, ტფ., 1930; 3. М. А. Полиевктов *Европейские путешественники XIII-XVIII вв. по Кавказу*, Тиф., 1935; 4. მ. მაგალობლიშვილი, შარდენი ჟან, ქსე, ტ. X, თბ., 1986.

დიმიტრი შევარდნაძე

I. XII. 1885, სოფ. გახვი, ოზურგათის რ-ნი – 1937

ფერმწერი, თეატრისა და კინოს მხატვარი, საზოგადო მოღვაწე, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების წამდგელი წევრი.

დიმიტრი შევარდნაძე დაიბადა 1885 წელს. ქუთაისის რეალური სასწავლებლის დასრულებისთანავე 1906 წელს, იგი სწავლას განაგრძობს მიუნხენის სამხატვრო აკადემიაში. “გერმანიაში გატარებულ წლებზე საინტერესო ინფორმაციას მისი წერილებიც გვანვდის, შესაძლებელია დაახლოებით წარმოვიდგინოთ მისი ცხოვრების ყოფითი მხარეები, გატაცებები და ინტერესები. თავის შთაბეჭდილებებს დიმიტრი შევარდნაძე ციურხში მყოფ ძმასაც უზიარებდა” (ნ. ჭოლოშვილი).

1916 წელს დ. შევარდნაძე დაბრუნდა საქართველოში და აქტიურად ჩაერთო ქვეყნის საზოგადოებრივ და კულტურულ ცხოვრებაში, მისი თაოსნობით უამრავი სასიკეთო საქმე გაკეთდა: იყო “ქართველ ხელოვანთა საზოგადოების” ერთ-ერთი დამფუძნებელი (1916) – ამ საზოგადოების თავმჯდომარის (გ. ჟურული) მოადგილე და საზოგადოების საქმიანობის ფაქტობრივი წარმმართველი. ამ საზოგადოებას და კერძოდ, დ. შევარდნაძეს განუზომელი ღვაწლი მიუძღვის ქართუ-

ლი ისტორიული ძეგლების შესწავლასა და დაცვაში. “ხელოვანთა საზოგადოების” წევრებმა რამდენიმე მნიშვნელოვან ექსპედიციაში მიიღეს მონაწილეობა ძველი ქართული მხატვრობის ნაშთების აღნუსხვა-ფიქსაციისა და გადარჩენის მიზნით. 1916 წელს მათ ნაბახტევის ეკლესიის კედლის მხატვრობის ფრაგმენტების პირები გადმოიღეს. დ. შევარდნაძის გარდა აქ იყვნენ ლ. გუდიაშვილი, გ. ერისთავი, მ. და ი. თოიძეები, მ. ჭიაურელი. ექსპედიციის ინიციატორები იყვნენ ექვთიმე თაყაიშვილი და ივანე ჯავახიშვილი. “ხელოვანთა საზოგადოების” წევრები აქტიურად იყვნენ ჩართული ექვ. თაყაიშვილის ხელმძღვანელობით სამხრეთ საქართველოში 1917 წელს ჩატარებულ ექსპედიციაშიც. მათ ტაო-კლარჯეთის ძეგლების დოკუმენტური ანაზომები შეასრულეს.

ამავე პერიოდში “ხელოვანთა საზოგადოებისა” და საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ერთობლივი ძალისხმევით დიდების ტაძარში გაიმართა ქართული ფრესკების პირების გამოფენა, რომელიც გაიხსნა ექვ. თაყაიშვილის მოხსენებით. 1918 წელს, ივანე ჯავახიშვილის თხოვნით, დ. შევარდნაძემ შექმნა უნივერსიტეტის გერბი და ბეჭედი.

1920 წელს დ. შევარდნაძის დიდი მცდელობის შედეგად გაიხსნა სურათების ეროვნული გალერეა, რომელსაც თვითონ ჩაუდგა სათავეში, ხოლო 1922 წელს იგი გვევლინება თბილისის სამხატვრო აკადემიის ერთ-ერთ დამაარსებლად. ასევე დიდი შრომა გასწია შევარდნაძემ ხელოვნების მუზეუმის “მეტეხი” დაარსებისათვის. იყო ამ მუზეუმის პირველი დირექტორი (1933-1937).

1935 წელს მან, მხატვარ-რესტავრატორ შ. აბრამიშვილთან ერთად, ნაბახტევის ღვთისმშობლის ეკლესიის მოხატულობის კედელს მოშორებული, დასალუპავად განწირული ნაწილი ჩამოხსნა და საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში გადაიტანა.

შესანიშნავი მხატვარი, შემოქმედი და მამულიშვილი დიმიტრი შევარდნაძე 1937 წლის რეპრესიებს ემსხვერპლა.

ლიტ: 1. ქ. ბაგრატიშვილი, შევარდნაძე დიმიტრი ირაკლის ძე, ქსე, ტ. 10, თბ., 1986; 2. ვ. ბერიძე, კულტურა და ხელოვნება დამოუკიდებელ საქართველოში (1918-1921 წლები), თბ., 1992; 3. შევარდნაძე დიმიტრი, თბილისი – ენციკლოპედია თბ., 2002; 4. ნ. ჭოლოშვილი, გერმანული მხატვრული ტრადიცია და საქართველო XIX საუკუნის დასაწყისიდან XX საუკუნის 40-იან წლებამდე (დისერტაცია), თბ., 2006.

გიორგი ჩიტაია

10. XI. 1890, ფოთი – 24. VIII. 1986, თბილისი

ეთნოგრაფი, ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის ფუძემდებელი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი (1960), პროფესორი (1963), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (1969).

გიორგი ჩიტაიამ დაწყებითი განათლება ფოთის საქალაქო სასწავლებელში მიიღო. 1911 წელს დაამთავრა თბილისის ვაჟთა მეორე გიმნაზია და სწავლა განაგრძო პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტზე. 1917 წლიდან მუშაობდა ფოთის გიმნაზიაში პედაგოგად. 1920-იანი წლებიდან იყო საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ნამდვილი წევრი, აქტიურად მონაწილეობდა მის საქმიანობაში. 1922 წლიდან იგი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის თანამშრომელია. 1941 წლიდან გ. ჩიტაია იყო ეთნოგრაფიული განყოფილების ხელმძღვანელი ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტში, 1961 წლიდან – საქართველოსა და კავკასიის ეთნოგრაფიის სექტორის გამგე. 1940 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მისი თაოსნობით შეიქმნა ეთნოგრაფიული კათედრა, ამავე წელს – ებრაელთა ეთნოგრაფიული მუზეუმი. იგი ხელმძღვანელობდა მხარეთმცოდნეობის მუზეუმების დაარსებას საქართველოში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ გიორგი ჩიტაია იყო ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმის დაარსების ინიციატორი (მუზეუმის გენერალური გეგმის ავტორია ლონგინოზ სუმბაძე), ასევე – საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების ერთ-ერთი ფუძემდებელი და ამ საზოგადოების კრებულის, “ძეგლის მეგობარი” სარედაქციო კოლეგიის უცვლელი წევრი.

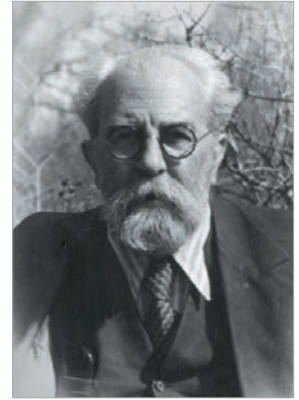
რჩეული ნაშრომები: 1. ხალხური არქიტექტურისა და ყოფის მუზეუმი, ძეგლის მეგობარი, №1, 1964; 2. ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და ყოფის მუზეუმი ღია ცისქვეშ, ძეგლის მეგობარი, №7, 1966; 3. ღია ცისქვეშა მუზეუმის ორგანიზაციის პრინციპები და მეთოდები, ძეგლის მეგობარი, №48, 1978; 4. შრომები 5 ტომად (შემდგენელი თ. ცაგარეიშვილი), თბ., 1993.

ლიტ: 1. რ. თოდუა, აკადემიკოსი გიორგი ჩიტაია, ძეგლის მეგობარი, №25, 1971; 2. თ. ცაგარეიშვილი, ჩიტაია გიორგი სპირიდონის ძე. ქსე, ტ. 11. თბ., 1987; 3. თ. ცაგარეიშვილი, გიორგი ჩიტაია – 100, თბ., 1993; 4. ჯ. რუხაძე, შტრიხები აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიას პორტრეტისათვის (მოგონებები და შეხვედრები), თბ., 1993.

გიორგი ჩუბინაშვილი
21. XI. 1885, ს.-პეტერბურგი – 14. I. 1973, თბილისი

“... მერედა, რარიც სანატრელი არიან დღეს მისგვარი ადამიანები, არა მხოლოდ ნიჭიერება და განათლება რომ მოსდევდეთ – სამოქმედო მხნეობაცა და შემართებაც; ვისაც მისებრ, ამაღლებული საყოველთაო იდეალებით ნასულდგმულევთ, ასე ეტკბილებოდეთ მშობელი ქვეყნის სამსახურად თვით უმძიმესი უღელიც...”

დიმიტრი თუმანიშვილი

ხელოვნების ისტორიკოსი, ქართული ხელოვნებათმცოდნეობის დამფუძნებელი.

გიორგი ჩუბინაშვილი დაიბადა პეტერბურგში. იგი იყო ცნობილი ენათმეცნიერისა და მკვლევრის, პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორის დავით ჩუბინაშვილის შვილიშვილი. გ. ჩუბინაშვილმა პეტერბურგშივე დაამთავრა გერმანული საშუალო სასწავლებელი, სწავლობდა ვიოლინოზე დაკვრას. უმაღლესი განათლება გერმანიასა და რუსეთში მიიღო. 1906-1913 წლებში ფსიქოლოგიასა და ხელოვნების ისტორიას სწავლობდა ლაიფციგის, ჰალლეს და პეტროგრადის უნივერსიტეტებში. რამდენჯერმე იმოგზაურა საქართველოში ქართული ენისა და საქართველოს შესწავლის მიზნით. 1915-1916 წლებში იგი მონაწილეობდა ნიკო მარის სახელგანთქმულ ანისის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში.

1917 წლიდან გიორგი ჩუბინაშვილი გადმოდის საქართველოში. 1917-1922 წლებში იგი კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიური ინსტიტუტის, 1929-1934 წლებში საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის თანამშრომელია, 1934-1941 წწ-ში ხელოვნების მუზეუმის “მეტეხი” ხუროთმოძღვრების განყოფილების გამგე, 1941-1973 წწ-ში ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორი; 1919-1948 წწ-ში თსუ პროფესორი, 1922-1940 წწ-ში თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის პროფესორი, – 1922-1928 წწ-ში – რექტორი; ჰალლეს უნივერსიტეტის ფილოსოფიის დოქტორი, პროფესორი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, სსრკ არქიტექტურის აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, ლაიფციგის უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორი, საქართველოს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე.

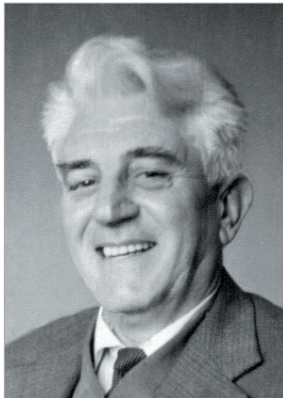
გიორგი ჩუბინაშვილის ერთი უმთავრესი საკვლევი საგანი შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია იყო. მან დაადგინა ქართული არქიტექტურის განვითარების ძირითადი კანონზომიერებანი, მისი საფეხურები და ნიშან-თვისებები; მონოგრაფიულად შეისწავლა ქართული ქრისტიანული არქიტექტურის უმნიშვნელოვანესი ნიმუშები (ბოლნისის სიონი, მცხეთის წმ. ჯვრის ტაძარი, წრომი, სამნვერისი, კუმურდო, “სამი კათედრალი” და ა.შ.); ცალკე დაამუშავა კახეთის საეკლესიო და სამოქალაქო ხუროთმოძღვრება; იგი საგანგებოდ სწავლობდა მომიჯნავე ქვეყნების (პირველ რიგში სომხეთის, ასევე ინგუშეთის, აზერბაიჯანის) ხუროთმოძღვრებასა და რელიეფებს. გამოქვეყნებული აქვს ნარკვევები თავის თანამედროვე ხელოვანთა თუ მეცნიერთა შესახებ. დაწერილი აქვს ნაშრომები 1930-1950-იანი წწ-ის არქიტექტურის შესახებ.

აღსანიშნავია გ. ჩუბინაშვილის სამუზეუმო საქმიანობა. მან მოაწყო ქართული ხუროთმოძღვრების არაერთი გამოფენა (1922, 1936), ქართული ოქრომჭედლობის გამოფენა, ქართული ხელოვნების მოძრავი გამოფენა გერმანიაში (1930). მონაწილეობდა შოთა რუსთაველის საიუბილეო გამოფენის გამართვაში (1937). იგი იყო ძეგლთა დაცვის ერთ-ერთი ორგანიზატორი საქართველოში, პირველი მეცნიერი, რომელიც ხელმძღვანელობდა სარესტავრაციო-სარემონტო სამუშაოთა წარმოების მსვლელობას. მან დიდი ამაგი დასდო ძეგლთა დაცვის საზოგადოების შექმნის საქმეს (1959). იყო ამ საზოგადოების პრეზიდიუმის უცვლელი წევრი და საზოგადოების კრებულის – “ძეგლის მეგობარი” დაარსების ერთ-ერთი ინიციატორი.

რჩეული ნაშრომები: 1. რამოდენიმე თავი ქართული ხელოვნების ისტორიიდან, ტფ., 1926; 2. Die Kirche in Zromi und ihr Mozaik, Tiflis, 1934; 3. ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. 1, ტფ., 1936; 4. Пути развития грузинской архитектуры, Тифл., 1936 (თანაავტორი ნ. სევეროვი); 5. Болнисский Сион, Тб., 1940; 6. Памятники типа Джвари, Тб., 1948; 7. Пещерные монастыри Давид Гареджи, Тб., 1948; 8. ქართული ჭედურობა (ალბომი), თბ., 1957; 9. Лука Кранах, Тб., 1957; 10. Грузинское чеканное искусство, Тб., 1959; 11. Очерк развития в Грузии дофеодальной архитектуры, Ars Georgica, 5, Тб., 1959; 12. Архитектура Кахетии, Тб., 1959; 13. Грузинское искусство эпохи Руставели, “მაცნე”, 5, 1966; 14. Разыскания по армянской архитектуре, Тб., 1967; 15. Цроми, М., 1969; 16. Вопросы истории искусства, т. 1, Тб., 1970; т. 2, Тб., 2001; 17. Средневековое искусство Грузии, М., 1989.

ლიტ. 1. ვ. ბერიძე, გიორგი ჩუბინაშვილი, თბ., 1963; 2. ვ. ბერიძე, გიორგი ჩუბინაშვილი და ქართული კულტურის ძეგლთა დაცვა-პოპულარიზაციის საქმე, ძეგლის მეგობარი, №5, 1965; 3. გიორგი ჩუბინაშვილი, ბიობიბლიოგრაფია, თბ., 1977; 4. ს. ბარნაველი, სამეცნიერო სესია მიძღვნილი გ. ჩუბინაშვილის დაბადების 95 წლისთავისადმი, ძეგლის მეგობარი, №56, 1981; 4. დ. თუმანიშვილი, ქსე, ტ. 11, 1987; 5. ვ. ბერიძე, ქართული ხელოვნების ისტორიის

ინსტიტუტის 50 წელი, თბ., 1993; 6. დ. თუმანიშვილი, გიორგი ჩუბინაშვილი (დაბადების 100 წლისთავი), ზღუდედ ნაგულები კაცი, კრებულში წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001; 6. ე. ციციშვილი, საქართველოს სიყვარულით, თბ., 2006.

ნიკოლოზ (ნიკო) ჩუბინაშვილი
10.IV.1908, ლაიფციგი – 1993, თბილისი

ხელოვნების ისტორიკოსი, ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი (1961), შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრებისა და ხეზეკვეთილობის, თანამედროვე არქიტექტურისა და ქანდაკების მკვლევარი, ძეგლთა დაცვა-აღდგენის მონაწილე და კონსულტანტი.

ნიკო ჩუბინაშვილი დაიბადა ლაიფციგში, გიორგი ჩუბინაშვილის ოჯახში.

სწავლობდა თბილისის სამხატვრო აკადემიასა და საქართველოს სამშენებლო ინსტიტუტში (1927-1931). 1934-1938 წლებში იყო კულტურისა და ხელოვნების ძეგლთა დაცვის კომიტეტის არქიტექტორ-ინსპექტორი. 1941 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასპირანტურა ხელოვნების ისტორიის სპეციალობით. რამდენიმე წელი მუშაობდა საპროექტო-სამშენებლო დანესებულებებში არქიტექტორად.

შემდეგ ვარძიის მუზეუმ-ნაკრძალის მეცნიერ-თანამშრომლად (1943-1945, 1956-1958).

1945 წლიდან ნ. ჩუბინაშვილი ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის თანამშრომელია. მან არაერთი საყურადღებო მონოგრაფია გამოაქვეყნა. ადრევე მონაწილეობდა ხუროთმოძღვრულ ძეგლთა ასაზომად მონყობილ ექსპედიციებში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. გაზომილი აქვს ათეულობით მნიშვნელოვანი ნაგებობა (სვეტიცხოვლის, რუისის, გუდარეხის, ბედიის, სამთავისის, სამშვილდის ტაძრები, ვარძიისა და დავით გარეჯის გამოქვაბულები და სხვა). დიდა ნ. ჩუბინაშვილის დამსახურება ქართულ ხუროთმოძღვრულ ძეგლთა დაცვა-რესტავრაციის საქმეშიც, მას მონაწილეობა აქვს მიღებული ზოგიერთი ძველი ეკლესიის გახსნა-აღდგენაში (ნილკნის კათედრალი, იკვი და სხვა).

“ბატონი ნიკო მისი დიდი მამისგან სრულიად განსხვავებული ხასიათის ადამიანი იყო. მსგავსებას მხოლოდ სამეცნიერო მუშაობისას თუ შეამჩნევდი – ამ დროს ბატონი ნიკოც საოცრად ორგანიზებული და მონესრიგებული იყო... თუ რამეს მოჰყიდებდა ხელს, მას ძირისძირამდე შეისწავლიდა... ტაძრის აზომვა მისთვის განსაკუთრებული მოვლენა იყო. ის აქაც ნოვატორი იყო” (გ. მარსაგიშვილი).

“ბოლომდე შერჩა მას აღქმის ჭეშმარიტად ყმანვილური უშუალობა, ცნობისმოყვარეობა და ცოდნის მოხვეჭის დაუშრეტელი წყურვილი და შეუპოვრობა...”

ბევრი რამ იცოდა ბატონმა ნიკომ და რაც იცოდა, იცოდა ძალიან კარგად, რადგან ყოველთვის ცდილობდა სიღრმისეულად შეესწავლა ყველაფერი, რასაც ხელს მოჰყიდებდა. ფოტოგრაფიას ფლობდა, როგორც პროფესიონალი, იცოდა და უყვარდა ფოტოგრაფირება და უზარმაზარი ფოტოარქივი დაგვიტოვა” (ი. გაგოშიძე).

რჩეული ნაშრომები: 1. Грузинская средневековая художественная резьба по дереву, Тб., 1958; 2. საურმაგ ნიღვარის ძის საქტიტორო რელიეფი ჯავახეთის ახაშენში, Ars Georgica, 5, 1959; 3. Уплисцихе, Тб., 1961; 4. Рельеф “Вознесения креста” на каменном кресте из селения Качагани, Ars Georgica, 6 – А, თბ., 1963; 5. Самшвилдский Сион, Тб., 1969; 6. ძლევის წმ. გიორგის მონასტერი სოფ. ტაბაკინში, ძეგლის მეგობარი, №18, 1969 (გ. გაფრინდაშვილთან ერთად); 7. Зедазени, Кликисджвари, Гвиара, Ars Georgica, 7 – А, თბ., 1971; 8. ქვემო ქართლის სტელა-ჯვრები, ძეგლის მეგობარი, №30, 1972; 9. Хандиси, Тб., 1972; 10. Церовани, Тб., 1976; 11. Гударехи, Ars Georgica, 9-А., 1987; 12. Шашианис Самеба, Тб., 1988.

ლიტ: 1. გ. ბერიძე, მოგონებები, თბ., 1987; 2. დ. თუმანიშვილი, ჩუბინაშვილი ნიკოლოზ გიორგის ძე, ქსე, ტ. 11, თბ., 1987; 3. გ. ბერიძე, ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის 50 წელი, თბ., 1993; 4. ი. გაგოშიძე, ბატონი ნიკო – ჩემი უფროსი მეგობარი და მასწავლებელი, საქართველოს სიძველენი, 12, 2008; 5. თ. სანიკიძე, თვალსაჩინო მკვლევარი (მცირე მოგონება), საქართველოს სიძველენი, 12, 2008; 6. გ. მარსაგიშვილი, რამდენიმე მოგონება ნიკო ჩუბინაშვილზე, საქართველოს სიძველენი, 12, 2008; 9. <http://www.gch-centre.ge/index.php?Id=pg=4>

რუსუდან ჩუბინაშვილი
15.XI.1909, თბილისი – 12.XII.1974, თბილისი

ფილოლოგი, არქივარიუსი.

რუსუდან ჩუბინაშვილი დაიბადა 1909 წელს გამოჩენილი ხელოვნებათმცოდნის და საზოგადო მოღვაწის გიორგი ჩუბინაშვილის ოჯახში. სწავლობდა თბილისის პირველ საცდელ-საჩვენებელ შრომის სკოლაში. დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტი.

სხვადასხვა დროს მუშაობდა შოთა რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტში, შემდეგ ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტში (ენიმკი). წლების განმავლობაში იყო სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოს არქივის გამგე. რ. ჩუბინაშვილი დიდი მონდომებითა და რუდუნებით შეუდგა ამ უმდიდრესი საარქივო მასალის (ანაზომების, ნახაზების, ფოტონეგატივებისა და ფოტოსურათების უმნიშვნელოვანესი საცავი) მოწესრიგებას. მოახდინა მისი კლასიფიკაცია და სათანადო დალაგება. “მან შეძლო, რომ ეს არქივი სანიმუშოდ აეწყო და სამეცნიერო და სარესტავრაციო საქმიანობის უმნიშვნელოვანეს ბაზად ექცია. არსებითად, მის მიერ არის დღევანდელი სახით ჩამოყალიბებული ანაზომების, ნახაზების, ფოტონეგატივებისა და ფოტოსურათების ეს უძვირფასესი საცავი, რომლის გარეშეც დღეს ქართული ხელოვნების ისტორიის დარგში ვერც ერთი მკვლევარი ნაბიჯს ვერ გადადგამს” (ზ. სტურუა). ძეგლთა დაცვის სფეროში მუშაობისას, რუსუდან ჩუბინაშვილი მონაწილეობდა ხუროთმოძღვრულ ძეგლთა დაცვა-აღდგენისადმი მიძღვნილი არაერთი გამოფენების მომზადებაში (პირველი გამოფენა სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო სახელოსნოს მიერ მოეწყო 1965 წელს). ნებისმიერი საქმეს, რ. ჩუბინაშვილი განსაკუთრებული სიყვარულითა და პასუხისმგებლობით უდგებოდა. პიროვნული თვისებებით დაჯილდოებული – კეთილშობილი, მშვიდი, მოწესრიგებული, შინაგანი სისპეტაკითა და კაცთმოყვარეობით გამორჩეული, იგი გარშემომყოფთა განსაკუთრებულ სიყვარულსა და უსაზღვრო პატივისცემას იმსახურებდა.

ლიტ.: 1.ზ. სტურუა, რუსუდან ჩუბინაშვილის ხსოვნას, ძეგლის მეგობარი, №37, 1975.

ირაკლი ციციშვილი
17.XII.1918, თბილისი – 4.V.2001, თბილისი

“განა შეიძლება რაიმეს სწორი შეფასება, თუ გაჭირვება არ განგიცდია? განშორებისას, საშორეობისას, როდესაც ყოველ წამს ირგვლივ სიკვდილის ცეცხლი ციბრუტით ბრუნავს, გასაგები ხდება საკუთარი სულისკვეთება, ცხადად აცნობიერებ, თუ რაოდენ გყვარებია შენი კუთხე-კუნჭული – მთები, ნაკადულები, ლურჯი ცა, თვალწარმტაცი და მყუდრო რუსთაველი, ნორჩი ჭადრები, მთვლემარე მამადავითი...”

ირაკლი ციციშვილი
ფრაგმენტი ფრონტიდან გამოგზავნილი წერილიდან

არქიტექტორი, ხელოვნებათმცოდნე.

უშრეტი ენერგიითა და სიცოცხლის მძაფრი სიყვარულით დამუხტული, განსაკუთრებული პასუხისმგებლობის გრძნობის მქონე ირაკლი ციციშვილი მუდამ გამარჯვებისათვის იყო მომართული. ამას ემატებოდა ფართო ერუდიცია, შესანიშნავი მახსოვრობა და ორატორობის გამორჩეული ნიჭი. საქართველოს ძეგლთა დაცვის სფეროს ურთულეს პრობლემებთან შეჭიდება სწორედ ასეთ ძლიერ და მონოლითურ პიროვნებას შეეძლო.

დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის სამშენებლო ფაკულტეტი არქიტექტურის სპეციალობით 1941 წელს. მონაწილეობდა მეორე მსოფლიო ომში – 1941-1955 წწ. გამოჩენილი გმირობისა და მამაცობისათვის მიენიჭა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება (1943).

ირაკლი ციციშვილი 1946 წლიდან საქართველოს არქიტექტორთა კავშირისა და საკავშირო არქიტექტორთა კავშირის გამგეობის წევრია. ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი (1959), საქართველოს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე (1967), ათწლეულების განმავლობაში იყო საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების პრეზიდიუმის თავმჯდომარე, და ამ საზოგადოების ჟურნალის “ძეგლის მეგობარი” მთავარი რედაქტორი, ქალაქების თბილისისა და კიევის საპატიო მოქალაქე. 1985 წლიდან ძეგლებისა და ღირსესანიშნავი ადგილების საერთაშორისო საბჭოს – ICOMOS-ის წევრი.

პროფესიული საქმიანობა: სხვადასხვა დროს იყო ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი (აქტიურად იყო ჩართული სიმონ ჯანაშიასა და ნიკო ბერძენიშვილის მიერ ორგანიზებულ არქეოლოგიურ ექსპედიციებში); საქართველოს სახმშენის თავმჯდომარე – 1970-1978 წწ; ისტორიის, კულტურის და ბუნების ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს უფროსი – 1978-1991 წწ. ირაკლი ციციშვილი არქიტექტორთა და ხელოვნებათმცოდნეთა მრავალი თაობის აღმზრდელი და დამკვალიანებელია. იგი პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა საქართველოს პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში 1946 წლიდან, 1955 წლიდან იყო ამავე უმაღლესი სასწავლებლის არქიტექტურის კათედრის გამგე. ცნობილია ირაკლი ციციშვილის მიერ წაკითხული საჯარო ლექციები და მოხსენებები ადგილობრივ, საერთაშორისო თუ რესპუბლიკურ კონფერენციებსა და სიმპოზიუმებზე. “ბატონმა ირაკლიმ მთელი თავისი შეგნებული სიცოცხლე... წარსულის ადამიანის ხუროთმოძღვრული აზროვნების შესწავლას დაუკავშირა. მაგრამ მას შესანიშნავად ესმოდა, რომ წარსულის შესწავლა, ესაა მეცნიერება დღევანდელიობისათვის... რადგან ახალგაზრდობამ უნდა იცოდეს, თუ რა აქვს დასაცავი, რა წარმოადგენს მის ეროვნულ და სახელმწიფოებრივ პოტენციალს...” (ანდრო აფაქიძე).

რჩეული ნაშრომები: 1. ქართული არქიტექტურის ისტორია, თბ., 1955; 2. რუსთაველის ეპოქის ძეგლები ქვემო ქართლში, ძეგლის მეგობარი №8, 1966; 3. თბილისის ძველი უბნების რეკონსტრუქციის საკითხისათვის, ძეგლის მეგობარი №35, 1974; 4. *Архитектура Грузии: От истоков до наших дней*, М., 1976 (ნ. ჯანბერიძესთან ერთად); 5. მატერიალური კულტურის ძეგლები ქვემო ქართლის ისტორიულ-არქეოლოგიური ექსპედიციის მასალების მიხედვით, ძეგლის მეგობარი №50, 1979; 6. უჯარმა, თბ., 1982; 7. კულტურის ძეგლთა დაცვა საქართველოში, თბ., 1986; 8. ნაქალაქარი სამშვილდე, ძეგლის მეგობარი, №1 (89), 1993; 9. ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1995; 10. *Архитектурные памятники Грузии*, М., 1996 (ნ. ჯანბერიძესთან ერთად); 11. *Architectural monuments of Georgia* (Irakly Tsitsishvili, Nodar Janberidze.), М., 1996; 12. ქართული არქიტექტურის ისტორია, თბ., 2001 (გ. აბრამიშვილთან და პ. ზაქარაიასთან ერთად).

ლიტ: 1. გ. ჯინჯოლია, პროფილები, დიალოგები თბ., 1977; 2. ციციშვილი ირაკლი ნიკოლოზის ძე, ქსე, ტ. 11, თბ., 1987; 3. ირაკლი ციციშვილი – 70, ძეგლის მეგობარი, №4, 1988; 4. ირაკლი ციციშვილი, ბიბლიოგრაფიული ცნობარი – ვინ ვინაა თანამედროვე ქართულ არქიტექტურაში, თბ., 1999; 5. ნათელი ხსოვნა, ბატონი ირაკლი ციციშვილი, №IV-V, ნელინდელი, 1999-2001; 6. ა. აფაქიძე, არქიტექტორ ირაკლი ციციშვილის გახსენება, კავკასიის მაცნე (სპეციალური გამოცემა), 2002; 7. ვ. დავითაია, კავკასიის მაცნე, 2002; 8. ე. ციციშვილი, საქართველოს სიყვარულით, თბ., 2006.

მარიამ ჯანდიერი

30.X.1905, ს.-პეტერბურგი – 1.VI.1989, მოსკოვი

არქიტექტორი, მკვლევარი. საკავშირო და საქართველოს არქიტექტორთა კავშირების წევრი (1934).

მარიამ ჯანდიერი დაიბადა 1905 წლის 30 ოქტომბერს. სწავლობდა ლენინგრადის (პეტერბურგი) სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის სპეციალობაზე (1923-1928). სტუდენტობის წლებიდანვე მუშაობდა სპეციალობით. შემდეგ ის საცხოვრებლად გადადის მოსკოვში და მუშაობს სხვადასხვა საპროექტო ორგანიზაციაში არქიტექტორად. იგი აქტიურად იყო ჩართული თანამედროვე ნაგებობათა პროექტირებაში, როგორც საქართველოში, ასევე – რუსეთში.

მ. ჯანდიერმა 1930-იანი წლებიდან მეუღლესთან გიორგი ლეჟავასთან (ცნობილი არქიტექტორი და მკვლევარი) ერთად დაიწყო მთიანი საქართველოს არქიტექტურის

კვლევა. მათ იმოგზაურეს სვანეთში, რაჭაში, ხევსურეთში, თუშეთში, ხევში, აზომეს და შეისწავლეს როგორც საქართველოს, ასევე კავკასიის მთიანეთის არაერთი გამაგრებული დასახლება და ნაგებობა, რაც აისახა მათ მიერ გამოქვეყნებულ მნიშვნელოვან შრომებში.

სიცოცხლის ბოლო წლებში მარიამ ჯანდიერმა გამოიკვლია და განაზოგადა ქართული კოშკური არქიტექტურის თავისებურებანი და მოიძია მისი ანალოგი მთელ მსოფლიოში.

“ქალბატონი მარიამი არაჩვეულებრივად მოკრძალებული და მშვიდი ქალბატონი ბრძანდებოდა... მისი მეტყველი თვალები ასახავდნენ ცეცხლოვან იდემალებას... სიღრმისეულ პოტენციალს და ამასთანავე, დადებით მუხტს, ენერგიას, რომელიც გადმოდიოდა თქვენზე (ეს გამომჟღავნდა მის დაულალავ შრომისუნარიანობაში, ცხოვრებისეულსა და შემოქმედების აქტიულობაში)” (ე. ციციშვილი).

მარიამ ჯანდიერი გარდაიცვალა 1989 წელს ქალაქ მოსკოვში.

პუბლიკაციები: 1. Архитектура Сванетии, М., 1938 (გ. ლეჟავასთან ერთად); 2. Архитектура горных районов Грузии, М., 1940 (გ. ლეჟავასთან ერთად); 3. Народная башенная архитектура М., 1976 (გ. ლეჟავასთან ერთად); 4. Древние истоки башенного жилища горной Грузии, ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბ. 1983.

ლიტ.: 1. ე. ციციშვილი, საქართველოს სიყვარულით, თბ., 2006.

ჰენრიკ ჰრინესკი 1869, ქუთაისი – 1937

“ჰენრიკ ჰრინესკის გულწრფელად უყვარდა საქართველო, ქართული კულტურა, რომელსაც უანგაროდ ემსახურა სიცოცხლის ბოლომდე. ჩვენი ვალაა მისი ხსოვნა დიდხანს შევინახოთ.”...

ვახტანგ ბერიძე

მხატვარი, არქიტექტორი, პედაგოგი.

წარმოშობით პოლონელი, დაიბადა 1869 წელს ქალაქ ქუთაისში. 1877 წელს იგი ფლორენციაში გაემგზავრა. ფლორენციაში მიიღო უმაღლესი განათლება, ხოლო გერმანიაში დაუფლა არქიტექტორის სპეციალობას.

1898 წლიდან საქართველოში დაბრუნდა და აქტიურად ჩაერთო კულტურულ საქმიანობაში. 1904 წელს იგი მიწვეული იქნა კავკასიის კაზმული ხელოვნების საზოგადოების სამხატვრო სკოლაში ხატვის მასწავლებლად. მას დიდი დამსახურება მიუძღვის ძველი ქართული არქიტექტურული ძეგლების აზომვასა და ნატურიდან ჩანახატების შესრულებაში.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, ჰ. ჰრინესკის მიერ შესრულებული, თბილისის სათავადაზნაურო ბანკის შენობის ინტერიერის შესანიშნავი მოხატულობა (ახლანდელი საქართველოს პარლამენტის ი. ჭავჭავაძის სახ. ბიბლიოთეკა), რომელიც აგებულია ანატოლი კალგინის პროექტით (1912-1916 წწ.).

სამხატვრო აკადემიის დაარსებიდანვე (1922), 1937 წლამდე იგი აკადემიის პროფესორი იყო.

“ცხოვრობდა სამხატვრო აკადემიის ერთ-ერთ კორპუსში, ეს კორპუსი, ეზოს მხარეს (ახლა იქ ახალი ულაზათო შენობა დგას), მრგვალი, გუმბათით გადახურული დარბაზი იყო – მისი სახელოს-

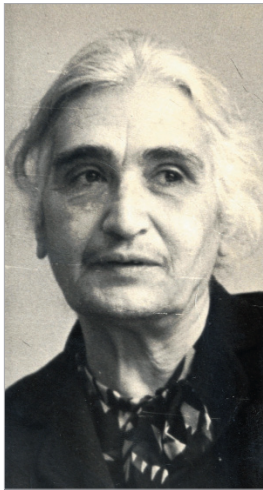
ნო, სადაც ხშირად გვიბარებდა და გვამეცადინებდა ხოლმე. ადვილი წარმოსადგენია, როგორი ატმოსფერო სუფევდა ამ სახელოსნოში, სადაც კედლები მოფენილი იყო მხატვრის ნამუშევრებით, თაროები კი წიგნებით სავსე. იქვე გვერდით მდებარეობდა მისი მეუღლის მარია პერინის სტუდია. პერინი იტალიელი იყო, ცეკვის პედაგოგი, შეიძლება ითქვას, რომ მან გადამწყვეტი როლი შეასრულა ქართული საბალეტო სკოლის შექმნაში.

ჰ. ჰრინესკი ენერგიული, ხალისიანი, კეთილგანწყობილი ადამიანი იყო, არასოდეს დაიზარებდა რჩევას, დახმარებას, ეს რჩევა და დახმარება კი ყოველთვის დიდად სასარგებლო იყო, უპირველეს ყოვლისა, მხატვრის უმაღლესი პროფესიული დონის გამო” (ვ. ბერიძე).

ჰ. ჰრინესკი 1937 წლის პოლიტიკური რეპრესიების მსხვერპლი გახდა, მისი მეუღლე ოცდაათიან წლებში გაასახლეს საბჭოთა კავშირიდან, ხოლო მათი მდიდარი არქივი ძირითადად განადგურდა.

ლიტ.: 1. ვ. ბერიძე, მოგონებები, თბ., 1987; 2. ვ. ბერიძე, ჰენრიკ ჰრინესკი, სპექტრი, №1. 1989; 3. მ. კარბელაშვილი, ჰენრიკ ჰრინესკის მოღვაწეობა, ქართული ხელოვნების ნარკვევები, IV, თბ., 2005; 3. ე. ციციშვილი, საქართველოს სიყვარულით, თბ., 2006.

რუსუდან გვერდნითელი

15.VI.1909, თბილისი – 27.I.1994, თბილისი

არქიტექტორ-რესტავრატორი, საქართველოს ხელოვნების დამსახურებული მოღვაწე, მკვლევარი, ქართული ხუროთმოძღვრული ძეგლების მეცნიერული რესტავრაციის ერთ-ერთი ფუძემდებელი.

რუსუდან გვერდნითელი დაიბადა თბილისში, ცნობილი ინჟინრის გრიგოლ გვერდნითელის ოჯახში. 1925-1929 წლებში სწავლობდა უცხო ენების უმაღლეს კურსებზე, მიიღო ფრანგული ენის მასწავლებლის წოდება.

1936 წელს დაამთავრა საქართველოს ინდუსტრიული ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტი.

პროფესიული საქმიანობა: ხელოვნების დამსახურებულმა მოღვაწემ, რუსუდან გვერდნითელმა თავისი შემოქმედებითი საქმიანობა დაიწყო 1937-1939 წლებში მეტეხის მუზეუმში; 1940-1948 წლებში, მუშაობა გააგრძელა ვარძიის მუზეუმ-ნაკრძალში, ხოლო 1950 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე მუშაობდა ჯერ სპეც-სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოში, ხოლო – 1978 წლიდან ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში, სადაც იგი წლების მანძილზე იყო საპროექტო განყოფილების გამგე. რ. გვერდნითელი წარმატებით

უთავსებდა ერთმანეთს პრაქტიკულ, სამეცნიერო მუშაობას და ახალგაზრდა კოლეგების აღზრდის საქმეს; ამასთანავე, იყო ძეგლთა დაცვის სამეცნიერო-მეთოდური საბჭოს წევრი.

რ. გვერდნითელის საქმიანობა კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების დაცვის სფეროში მრავალმხრივი და უაღრესად ნაყოფიერი იყო.

მნიშვნელოვანი პროექტები: მისი პროექტებით და ხელმძღვანელობით რესტავრირებულია ქართული არქიტექტურის მრავალი ნიმუში: ვარძიის სამრეკლო – 1969-1970 წწ; ანანურის ციხე, კოშკი “შეუპოვარი” – 1955-1956, 1971-1972 წწ; გორის ციხე – 1953-1955 წწ. (ა. გოგელიასთან ერთად); ბზიფის ციხე და ეკლესია – 1955 წ; ანჩისხატის ბაზილიკა – 1958-1960 წწ; როსტომ მეფის სასახლის აბანო – 1958-1964 წწ.; ბოლნისის სიონი – 1960-იანი, 1970-იანი, 1985 წწ; ვარძია, გამოქვაბულთა კომპლექსი – 1960-იანი, 1970-იანი წწ; კუმურდო – 1970-იანი წლები; ატენის სიონი – 1955-1957, 1967-1970 წწ; გარბანი – 1973-1976 წწ. (თ. აბრამიშვილთან ერთად); კანარეთის სამება – 1970-იანი წლები; გერგეტის სამება – 1973-1975 წწ. (გ. კალმახელიძესთან ერთად); კიანეთი – 1974 წ; ხვილიშა – 1973-1977 წწ; დაბა, წმ.გიორგის ეკლესია – 1970-იანი წლები; დმანისის სიონი – 1963 წ., 1972 წ. (ა. გოგელიასთან ერთად); წეროვანი – 1968 წ; ჭაჭკარის დარბაზი – 1968-1969 წწ. (თ. ნემსაძესთან ერთად); შატილი – 1970-იანი წლები (რესტავრატორთა ჯგუფთან ერთად).

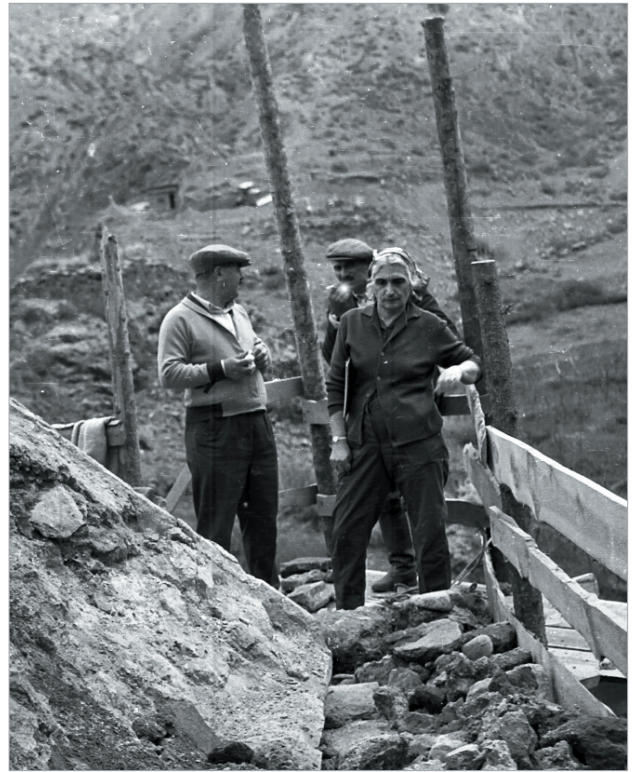
რუსუდან გვერდნითელის მიერ ჩატარებული სარესტავრაციო სამუშაოები, მეცნიერული შესწავლის შედეგებს ეფუძნება ყველა ცალკეულ შემთხვევაში და, საზოგადოდ, მაღალი პროფესიონალიზმითა და ძეგლისადმი ფრთხილი დამოკიდებულებით გამოირჩევა.

იგი არის ავტორი სამეცნიერო და მეთოდური ხასიათის არაერთი წერილისა, აქვეყნებდა ანგარიშებს მნიშვნელოვან არქიტექტურულ ნაგებობებზე მიმდინარე კვლევით და სარესტავრაციო სამუშაოთა შესახებ.

რუსუდან გვერდნითელი, რუბენ აგაბაბიანი, ჰენრიკ ჰრინვესკი, გიორგი სესიაშვილი, ლონგინოზ სუმბაძე, 1930-იანი წლების ფოტო

პუბლიკაციები: 1. როსტომ მეფის სასახლის აბანო, ძეგლის მეგობარი, №2, 1964; 2. ბოლნისის სიონი (ძეგლის გახსნის ანგარიში), ძეგლის მეგობარი, №15, 1968; 3. ატენის სიონის გუმბათის სახურავის პირვანდელი ფორმის დადგენის ცდა, ძეგლის მეგობარი, №17, 1968 (თ. ნემსაძესთან ერთად); 4. დარბაზი სოფელ ჭაჭკარიდან, ძეგლის მეგობარი, №25, 1971 (თ. ნემსაძესთან ერთად); 5. ზოგიერთი მეთოდური მოსაზრება ძველი ნასოფლარებისა და საცხოვრებელი არქიტექტურის არქეოლოგიური გამოვლენისა და მათი დაცვის შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №29, 1972; 6. რამდენიმე შენიშვნა თიანეთის სიონის აღდგენა-გამაგრების პროექტის შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №29, 1972; 7. მეტი ყურადღება თბილისის ძეგლებს, ძეგლის მეგობარი, №37, 1975; 8. О первоначальной форме свода перекрытия среднего нефа и кровли Болнисского Сиона, ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი IV საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბ., 1977; 9. ძეგლებიდან ჩამონგრეული ქვების დაწყობის, ფრაგმენტების აღრიცხვისა და ფიქსაციის წესები, ძეგლის მეგობარი, №2, 1989 (თ. ნემსაძესთან ერთად); 10. არქიტექტურის ძეგლების რესტავრაცია (ტ. პოდიპოლსკის, გ. ბესონოვის, ა. ბელიაევის, ტ. პოსტნიკოვას შრომის ავტორიზებული თარგმანი რუსულიდან), თბ., 1991; 11. „წმ. მარიამის“ ეკლესია თბილისში, ანჩისხატი, თბ., 2001; **Некоторые характерные черты грухзинских базилик V-VI вв. в свете новых данных**, ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი IV საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბ., 1983;

ლიტ: 1. ვულოცავთ იუბილარს – რუსუდან გვერდნითელი, ძეგლის მეგობარი, №2 (84), 1989; 2. კვალი ნათელი, რუსუდან გვერდნითელი, ძეგლის მეგობარი, №1, 1994; 3. ქსე, ტ. III, თბ., 1978

ვახტანგ ცინცაძე **15. VI. 1915, თბილისი – 19 IV. 1993, თბილისი**

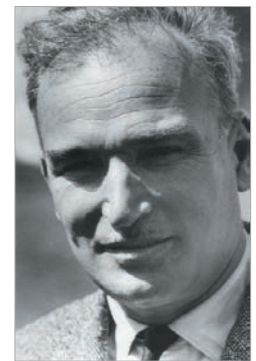
არქიტექტორი, რესტავრატორი, არქიტექტურის მკვლევარი. საქართველოს ხელოვნების დამსახურებული მოღვაწე (1967), შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო პრემიის ლაურეატი (1987). პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა 1972 წლიდან.

დაამთავრა საქართველოს ინდუსტრიის ინსტიტუტის სამშენებლო ფაკულტეტი არქიტექტურის სპეციალობით (1938). 1936 წლიდან, სტუდენტი, იწყებს მუშაობას ხელოვნების მუზეუმის – „მეცხეი“, არქიტექტურის განყოფილებაში. 1941-1942 წლებში იბრძოდა მეორე მსოფლიო ომში. დემობილიზებული იყო მძიმედ დაჭრის გამო.

1943 წლიდან ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის თანამშრომელია. 1974 წლიდან იყო ინსტიტუტის მეცნიერული დოკუმენტაციისა და პუბლიკაციის განყოფილების გამგე. 1948 წელს იცავს დისერტაციას ხელოვნებათმცოდნის კანდიდატის ხარისხზე.

მუშაობდა საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის პრობლემებზე. შედგენილი აქვს მრავალი ხუროთმოძღვრული ძეგლის (ნეკრესი, ბაგრატის ტაძარი, თელოვნის ჯვარპატიოსანი, გეგუთის ციხე-დარბაზი, ქვათახევი, დრანდა, ბეთანია, ერედვი, ზემო კრიხი, უბისის კოშკი, მარტვილის კოშკი და ორსართულიანი ეკლესია, მცხეთის წმ. ჯვრის მონასტერი, სვეტიცხოველი – მელქისედეკ კათალიკოსის სასახლე, განთიადის ბაზილიკა და სხვ.) აღდგენის პროექტი და მათი მეცნიერულ-ანალიტიკური ანაზომები. რ. მეფისაშვილთან ერთად ცინცაძემ მოამზადა ნაშრომი შიდა ქართლის მთიანი მხარის არქიტექტურაზე, მასთანვე ერთად დაბეჭდა გერმანიაში წიგნები ძველ ქართულ (უპირატესად საეკლესიო) ხელოვნებაზე.

ვახტანგ ცინცაძე არქიტექტურის რესტავრაციის ქართული სკოლის ერთი უმთავრესი წარმომადგენელია, მისი აღდგენილია ქუთაისის „ბაგრატის ტაძარი“, მცხეთის „სვეტიცხოვლის“ ზედა და თავად „სვეტიცხოველი“, ბიჭვინ-

ტის ტაძარი, დრანდას ტაძარი, უბისისა და მარტვილის „სვეტიები“ და ა.შ..

ვახტანგ ცინცაძე იყო აღმოსავლეთის ქვეყნების არქიტექტურის საერთაშორისო აკადემიის საპატიო წევრი.

დაკრძალულია მცხეთაში, სამთავროს ტაძრის ეზოში.

რჩეული ნაშრომები: 1. კაცხის სვეტი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. VIII, №8, 1946; 2. იდლეთის ნათლისმცემლის ეკლესია, Ars Georgica, ტ. 3, თბ., 1950; 3. Тбилиси, Тб. 1958; 4. თელოვანის ჯვარპატიოსანი, Ars Georgica, 5, თბ., 1959; 5. ზემო კრიხის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, Ars Georgica, ტ. 6-A, თბ., 1963; 6. ბაგრატის ტაძარი, თბ., 1964; 7. უბისის სვეტი, ძეგლის მეგობარი, №18, 1969;

8. მეცნიერული დაცვის ზოგი საკითხი და შენიშვნები თიანეთის სიონის აღდგენა-გამაგრების პროექტთან დაკავშირებით, ძეგლის მეგობარი, №18, 1969; 9. ნაქალაქარი ბიჭვინთა, ძეგლის მეგობარი, №26, 1971; 10. Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии – Шида-Картли, Тб., 1973 (თანაავტორი რ. მეფისაშვილი); 11. Die Kunst des Alten Georgien Lpz., 1977 (თანაავტორი რ. მეფისაშვილი); 12. Свети-Цховели во Мцхета, Ars Georgica, 9-A, თბ., 1987; 13. Russudan Mepisaschwili, Wachtang Zinzadze, Aufnahmen von Rolf Schrade, Georgien Wehrbauten und Kirchen, Leipzig, 1986; 14. Некоторые особенности базилик раннехристианской Грузии и архитектура базилики V века Свети-Цховели в Мцхета, Ars Georgica, 10-A, თბ., 1991; 15. ადრექრისტიანული (IV-V სს.) ქართული ხუროთმოძღვრების ზოგიერთი საკითხი (სვეტიცხოველი), Ars Georgica, 11, თბ., 2001.

ლიტ: 1. ვ. ბერიძე, მოგონებები, თბ., 1987; 2. ცინცაძე ვახტანგ გერონტის ძე, ქსე, ტ. 11, თბ., 1987; 3. ვ. ბერიძე, ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის 50 წელი, თბ., 1993; 4. თ. ნათიძე, ვახტანგ ცინცაძე, წელიწდეული, II, 1996; 5. ცინცაძე ვახტანგ, თბილისი, ენციკლოპედია, თბ., 2002; 6. თ. სანიკიძე, ბაგრატის ტაძრის მოამბე, გაზ. „ახალი ეპოქა“, 24-30 ოქტომბერი, 2003; 7. И. Мухрани, Реставратор, газ. „Свободная Грузия“, 8.июня 1991.

ლევან ხიმშიაშვილი

23.XI.1920, თბილისი – 3.III.1981, თბილისი

არქიტექტორ-რესტავრატორი, მკვლევარი.

საქართველოში სარესტავრაციო სკოლის ერთ-ერთი ფუძემდებელი და ამ დარგში საინჟინრო-კონსტრუქციული მიმართულების ბრწყინვალე წარმომადგენელი.

ლევან ხიმშიაშვილი წარმოშობით არაგვისპირელი იყო. დაიბადა 1920 წელს თბილისში. 1935 წელს მეშვიდე კლასის დამთავრების შემდეგ სწავლა განაგრძო თბილისის კომუნალურ ტექნიკუმში (არქიტექტურის განხრით), რომელიც წარჩინებით დაამთავრა 1940 წელს.

1941-1945 წლებში, სრულიად ახალგაზრდა, მონაწილეობდა მეორე მსოფლიო ომში. დემობილიზაციის შემდეგ სწავლობდა თბილისის სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტზე – 1945-1951 წწ. სტუდენტობისას აქტიურად იყო ჩართული ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის ექსპედიციებში, არქიტექტურული ძეგლების აზომვით სამუშაოებში. მის შრომისმოყვარეობასა და განსაკუთრებულ ნიჭს ყურადღება მიაქცია ცნობილმა არქიტექტორმა ნიკოლოზ სვეეროვმა.

პროფესიული საქმიანობა: ლევან ხიმშიაშვილმა ძეგლთა დაცვის სფეროში 1951 წლიდან დაიწყო მუშაობა. იყო

სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოს მთავარი არქიტექტორი, შემდეგ კი ამავე სახელოსნოს დირექტორი (1965-1967წწ).

პრაქტიკული და კვლევითი-ანალიტიკური საქმიანობის გარდა, აღსანიშნავია ლ. ხიმშიაშვილის პედაგოგიური მოღვაწეობა. 1954 წლიდან იგი თბილისის სამხატვრო აკადემიაში შტატგარეშე თანამშრომლად, ხოლო 1963 წლიდან მხაზველობითი გეომეტრიის და პერსპექტივის კათედრის პედაგოგია. 1965 წლიდან იყო სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოს დირექტორი. 1969 წლიდან, არქიტექტორ-რესტავრატორ ვახტანგ ცინცაძესთან ერთად ის გვევლინება თბილისის სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის ფაკულტეტთან არსებული რესტავრაციის განყოფილების დამაარსებლად. მას დიდი ამაგი მიუძღვის არქიტექტორ-რესტავრატორთა და ლანდშაფტის არქიტექტურის კადრების მომზადებაში. ლ. ხიმშიაშვილის უშუალო ხელმძღვანელობით შესრულებულმა სტუდენტურმა ნამუშევრებმა საკავშირო გამოფენებზე პირველი ხარისხის დიპლომები დაიმსახურეს (ტ. კიპაროიძე, ი. ბანძელაძე). 1969 წლიდან გარდაცვალებამდე ეკავა არქიტექტურის ფაკულტეტის დეკანის თანამდებობა. 1961 წელს ძეგლთა დაცვის დარგის განვითარებაში განსაკუთრებული წვლილის შეტანისათვის მიენიჭა საქართველოს ხელოვნების დამსახურებული მოღვაწის წოდება, ხოლო 1971 – წელს არქიტექტურის კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხი.

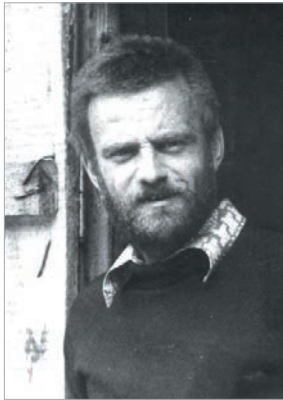

მნიშვნელოვანი პროექტები: სამწვერისი, ქარელის რ-ნი – 1951 წ; სააკაძის კოშკი, კასპის რ-ნი – 1955 წ; წირქოლი, ახალგორის რ-ნი – 1957 წ; თიანეთის სიონი – 1960-იანი წლები; ბედი, ოჩამჩირის რ-ნი – 1952-1953 წწ; ატენის სიონი, გორის რ-ნი – 1958 წ; ვარძია, ასპინძის რ-ნი – 1960-იანი წლები; სხალთა, ხულოს რ-ნი – 1955 წ; მახუნცეთის ხიდი, ქედის რ-ნი – 1961 წ; ყინწვისის ღვთისმშობლის ეკლესია, ქარელის რ-ნი – 1963 წ; ზედაზენი, მცხეთის რ-ნი – 1964-1966 წწ; ტყობა-ერდი, ინგუშეთი (რუსეთი) – 1968-1971 წწ; ამბარა, გუდაუთის რ-ნი; წრომი, ხაშურის რ-ნი – 1955-1959, 1976-1977 წწ; წითელი ხიდი, გარდაბნის რ-ნი – 1963 წ; ქოროლო, დუშეთის რ-ნი – 1976 წ.

პუბლიკაციები: 1. სამწვერისი, თბ., 1962; 2. ჩვენი სარესტავრაციო სახელოსნოს საქმიანობა და ამოცანები, ძეგლის მეგობარი, №1, 1964; 3. საინჟინრო საქმე და არქიტექტურის ძეგლთა გადარება (წირქოლის ტაძარი), ძეგლის მეგობარი, №5, 1965; 4. პირველი მერცხალი. ხალხური ყოფისა და ხუროთმოძღვრების მუზეუმის პირველი ექსპონატი, ძეგლის მეგობარი, №8, 1966; 5. რესტავრაციის ზოგიერთი საკითხი (წრომი და ბედი), ძეგლის მეგობარი, №14, 1968; 6. თიანეთის სიონის ნაწილობრივი აღდგენის პროექტი, ძეგლის მეგობარი, №18, 1969; 7. ტყობა-ერდის სარესტავრაციო სამუშაოების შედეგები, №26, 1971; 8. ისევ თიანეთის სიონის მეცნიერული დაცვის შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №31-32, 1973; 9. არქიტექტორ-რესტავრატორთა მომზადება, ძეგლის მეგობარი, №35, 1975; 10. წითელი ხიდის რესტავრაცია, ძეგლის მეგობარი, №40, 1976; 11. წრომის ტაძრის გუმბათის აღდგენის საკითხისათვის, ძეგლის მეგობარი, №50, 1979.

ლიტ.: 1. Г. Алшибая, Самцеврисы, газ. Заря Востока, №50, 1959; 2. ლევან ხიმშიაშვილის ხსოვნას, ძეგლის მეგობარი, №57, 1981.

თეიმურაზ აბრამიშვილი

12. X. 1944, თბილისი – 24. XI. 1999, თბილისი

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

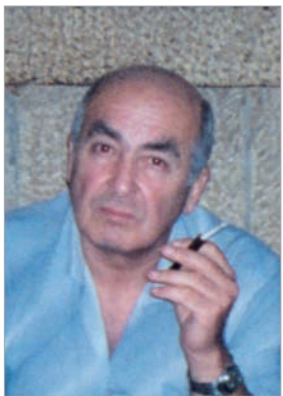
1962 წელს სკოლის დამთავრების შემდეგ სწავლა განაგრძო საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის სამშენებლო ფაკულტეტზე არქიტექტურის სპეციალობით. ადრეული ასაკიდან მონაწილეობდა მამის, ცნობილი მხატვარ-რესტავრატორის შალვა აბრამიშვილის ექსპედიციებში.

პროფესიული საქმიანობა: სხვადასხვა დროს მუშაობდა – სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სანარმოო სახელოსნოში (1966-1978); ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში (1978-1981); სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სანარმოო გაერთიანებაში (1981-1990); საპროექტო ინსტიტუტში “საქრესტავრაცია” (1990-1997); ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრში (1997-1999) – არქი-

ტექტორ-რესტავრატორად, მთავარ არქიტექტორად, ჯგუფის უფროსად.

თეიმურაზ აბრამიშვილის მიერ შესრულებული თითოეული ჩანახატი ზუსტად ასახავს ისტორიული ნაგებობის ხასიათს, ეპოქას და მდგომარეობას. ყოველ ხაზში იგრძნობა ავტორის ფაქიზი დამოკიდებულება ძეგლისადმი. მისი გრაფიკა გამორჩეულია – ყოველი ნახაზი ცოცხალია და მეტყველი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: შათილი (ფიქსაცია, პროექტირება, გენგეგმა), 1968-1970 წწ. (რ. გვერდნითელის ხელმძღვანელობით), 1972-1983 წწ. (აღდგენითი სამუშაოები თ. აბრამიშვილის ხელმძღვანელობით); დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსი: ლავრა, უდაბნო, ნათლისმცემელი (აზომვითი და საპროექტო სამუშაოები), პროექტის ხელმძღვანელი თ. აბრამიშვილი – 1971-1975 წწ., 1983-1999 წწ.; ქ. თელავი. “ბატონის ციხე”, სასახლე (კვლევა-ფიქსაცია, რესტავრაცია), პროექტის ხელმძღვანელი ზ. მეღვინეთუხუცესი – 1976-1983 წწ.; სნოს ციხე (ფიქსაცია-კვლევა) – 1970-იანი წლები (ზ. მეღვინეთუხუცესთან ერთად); ქსნის ციხე (აზომვა, კვლევა) – 1970-იანი წლები (ზ. მეღვინეთუხუცესთან და ზ. სეხნიაშვილთან ერთად); კოდისწყაროს სასახლე (ფიქსაცია, პროექტირება), 1980-იანი წლები (ზ. მეღვინეთუხუცესთან ერთად); თბილისი. სამოქალაქო ომის დროს დაზიანებული შენობების აზომვითი სამუშაოები და კვლევა, პროექტის ხელმძღვანელი – 1992-1993 წწ.; “წითელი ხიდი” – TACIS-ის ფარგლებში მიმდინარე საერთაშორისო პროექტი (პროექტის ხელმძღვანელი) – 1998-1999 წწ.

ნუზარ (ნუკარი) ალხაშაშვილი

დ. 1936 წლის 10 აპრილს ქ. თბილისში.

არქიტექტორ-რესტავრატორი, ხელოვნებათმცოდნე, არქიტექტორთა კავშირის წევრი, მსახიობი.

1955-1962 წლებში სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტზე. 1969-1972 წლებში სწავლა გააგრძელა გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის ასპირანტურაში. 1977 წლიდან არის საქართველოს არქიტექტორთა კავშირის წევრი.

პროფესიული საქმიანობა: 1960-იან წლებში მუშაობდა სხვადასხვა საპროექტო ინსტიტუტებში არქიტექტორად; 1965-1978 წლებში სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სანარმოო სახელოსნოში – არქიტექტორ-რესტავრატორად; 1967 წლიდან დღემდე მუშაობს გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინს-

ტიტუტის (ამჟამად გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის კვლევის ეროვნული ცენტრი) მეცნიერ თანამშრომლად; 1978-1982 წლებში იგი იყო ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში ძეგლთა რესტავრაციის და ადაპტაციის სამმართველოს უფროსი; 1978-1983 წლებში – სრულიად საქართველოს საპატრიარქოს მთავარი არქიტექტორი; 1995-2002 წლებში – თბილისის კულტურის უნივერსიტეტში, სიძ-

ველეთა დაცვის და საკულტო ხუროთმოძღვრების დაპროექტების მეთოდის კვლევის განყოფილების ხელმძღვანელი; 2001-2002 წლებში ნ. ალხაზაშვილი მუშაობს “თბილისის არქიტექტურის და პერსპექტიული განვითარების საქალაქო სამსახურის კვლევის ცენტრში” – წამყვან სპეციალისტად.

ნ. ალხაზაშვილი წლების მანძილზე მონაწილეობდა იღებდა არაერთ სამეცნიერო-საძიებო ექსპედიციაში. შესრულებული აქვს მრავალი ხუროთმოძღვრული ძეგლის ანაზოში. სხვადასხვა დროს მონაწილეობდა მთელ რიგ საერთაშორისო სიმპოზიუმსა და ფორუმში, მათ შორის: ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი III, IV და VI საერთაშორისო სიმპოზიუმი, ამიერკავკასიის არქიტექტორთა I ბიენალე და სხვა.

მნიშვნელოვანი პროექტები: არქიტექტურულ ძეგლთა რესტავრაცია: კაზრეთის სამება – 1978-1979 წწ; ხირსის “სტეფანწმინდა” – 1970-იანი წლები; ვაჩნაძიანის გუმბათიანი ტაძარი “ყველანწმინდა” – 1978-1982 წწ; რუხის ციხე – 1983-1985 წწ. და სხვა.

პუბლიკაციები: 1. “ჭულე”, “ ძეგლის მეგობარი” №35, 1973; 2. “დავით-გარეჯას კლდეში კვეთილი მონასტრები”, ჟურნალი “ფრესკა”, №7, 1975; 3. “მადნეულის ალორძინებასთან ერთად”, გაზ. ლიტერატურული საქართველო” №43 – 1975; 4. Вопросы реставрации купольного храма Квелацминда Вачнадзианского монастыря, ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი IV საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბ., 1983; 5. ვაჩნაძიანის კომპლექსის გუმბათიანი ტაძარი “ყველანწმინდა”, ძეგლის მეგობარი, №2, 1986; 6. მზის სიმბოლიკა ვაჩნაძიანის მონასტრის “ყველანწმინდას” გუმბათიანი ტაძრის მთავარი ნაგებობის სისტემაში, ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი VI საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბ., 1989; 7. ძეგლთა დაცვა საქართველოში, “ცხოვრება და კანონი”, №1, 1993; “დედაქალაქი”, გაზ. “ქომაგი”, 17. III – 1999; 8. კულტურის ძეგლთა დაცვის კონცეფციისათვის, ქართული ხელოვნების ნარკვევები, I, თბ., 2002 და სხვა.

ლიტ.: მისი ბიოგრაფია შეტანილია ბიბლიოგრაფიულ ცნობარებში “ვინ ვინ არის ქართულ არქიტექტურაში”, თბ., 1999 და “ვინ ვინ არის საქართველოში” – 2009.

მურად ანდრიაძე დ. 1946 წლის 22 ივლისს სოფში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1968-1974 წლებში სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის ფაკულტეტზე.

პროფესიული საქმიანობა: მუშაობდა სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოში 1975-1978 წწ; ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში 1978-1981 წწ; სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო გაერთიანებაში 1981-1990 წწ. და საპროექტო ინსტიტუტში “საქრესტავრაცია” 1990-1993 წწ. – არქიტექტორ-რესტავრატორად.

მ.ანდრიაძე, წლების განმავლობაში მონაწილეობდა ასამდე არქიტექტურული ძეგლის აზომვით და საპროექტო სამუშაოებში.

მნიშვნელოვანი პროექტები: მისარონის ეკლესია, ნოქალაქევი, სენაკის რ-ნი – 1975-1976 წწ; ნოქალაქევის კომპლექსი, სენაკის რ-ნი – 1975-1991 წწ; ნინოწმინდა, გაღავანი, სასახლე, საგარეჯოს რ-ნი – 1976-1978 წწ; ლამარი-ას ეკლესია, უშგული, მესტიის რ-ნი - 1977 წ; ფალიანების საცხოვრებელი კომპლექსი, მესტია – 1978 წ; ლატალის მთავარანგელოზის ეკლესია, მესტიის რ-ნი – 1982 წ; ტყობა-ერდის ეკლესია, ინგუშეთი (რუსეთი) – 1984-1988 წწ. (დაუმთავრებელი); ღვთისმშობლის ეკლესია, ვაზისუბანი, სამტრედიის რ-ნი – 1987-1998 წწ; ჟაბეშის მთავარანგელოზის ეკლესია, მულახი, მესტიის რ-ნი – 1988 წ; ბარაკონის ტაძარი, ამბროლაურის რ-ნი – 1991-1992 წწ; ღვთისმშობლის ეკლესია, ბუგეული, ამბროლაურის რ-ნი – 1991-2003 წწ; ნიკორწმინდის ტაძარი, ამბროლაურის რ-ნი – 1991-2005 წწ; მხეერ თარინგზელის ეკლესია, ლატალი, მიდამოები, მესტიის რ-ნი – 1992 წ; წმ. გიორგის ეკლესია, ზნაკვა, ამბროლაურის რ-ნი – 2002 წ; წმ. გიორგის ეკლესია, პატარა ონი, ამბროლაურის რ-ნი – 2003 წ; მაცხოვრის ეკლესია, სორი, ონის რ-ნი – 2006 წ; ნათლისმცემლის ეკლესია, ზედა შავრა, ამბროლაურის რ-ნი – 2010-2011 წწ; მთავარანგელოზის ეკლესია, კაჩაეთი, ამბროლაურის რ-ნი – 2010-2011 წ.

ნინო ბაკურაძე
დ. 1957 წელს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

სწავლობდა საქართველოს პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში არქიტექტურის ფაკულტეტზე – 1975-1980 წლებში.

პროფესიული საქმიანობა: სხვადასხვა დროს მუშაობდა: „საქსოფლმშენსახპროექტში“ არქიტექტორად (1980-1982); სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სანარმოო გაერთიანებაში (1982-1990), საპროექტო ინსტიტუტი „საქრესტავრაცია“ (1990-1997), ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრში (1997-2005) არქიტექტორ-რესტავრატორად, 2004-2010 წლებში იყო ი/მ „ნინო ბაკურაძის“ დირექტორი, 2011 წლიდან დღემდე არის შპს „ხუროთმოძღვრის“ დირექტორი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: ჯუმათის მონასტერი (საფიქსაციო და საპროექტო სამუშაოები) – 1988 წ; თბილისი, ზემო ბეთლემის სამრეკლო (საპროექტო და სარესტავრაციო სამუშაოები) – 2004 წ; ჯუმათის მონასტრის სამრეკლო (საპროექტო და სარესტავრაციო სამუშაოები) – 2005 წ. (ლადო ოთარაშვილთან ერთად); „ვანის ღვთისმშობელი“ – 2008 წ; მცხეთა, სამთავროს მონასტერი - სამრეკლო, კოშკი, გალავნის დასავლეთი ნაწილი (საპროექტო და სარესტავრაციო სამუშაოები) – 2011 წ; სხალთის ეკლესიის სამხრეთი, დასავლეთი და ჩრდილოეთი მინაშენები (საპროექტო სამუშაოები) – 2011 წ. (ლ. ოთარაშვილთან ერთად).

იოსებ ზანძელაძე
დ. 1953 წლის 13 აპრილს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1970-1976 წლებში სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის ფაკულტეტზე, არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: მუშაობდა საქართველოს კულტურის სამინისტროს, ძეგლთა დაცვის სამეცნიერო მეთოდური საბჭოს მეცნიერ-თანამშრომლად (1975); სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სანარმოო გაერთიანებაში (1981-1990); საპროექტო ინსტიტუტში „საქრესტავრაცია“ – არქიტექტორ-რესტავრატორად (1990-1995); ამავე ინსტიტუტში, რეგენერაციის განყოფილების გამგედ (1995-1998); ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრში, საპროექტო განყოფილების ხელმძღვანელად, დირექტორის მოადგილედ (1998-2002); 2002 წლიდან არის სა-

პატრიარქოს ხუროთმოძღვრების, ხელოვნების და რესტავრაციის ცენტრის ხუროთმოძღვრული ნაგებობების რესტავრაციის დეპარტამენტის უფროსი.

იოსებ ზანძელაძე არის საქართველოს საპატრიარქოს საეკლესიო ხელოვნების საბჭოს წევრი 1998 წლიდან; კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის კავშირი „ამქარი“ – დამფუძნებელი (2007); საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს სამეცნიერო საბჭოს წევრი 2009 წლიდან.

პედაგოგიური საქმიანობა: თბილისის სასულიერო აკადემიასა (1995-1996) და თბილისის სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის ფაკულტეტზე (1979-2002) მიჰყავდა ხუროთმოძღვრების ხელოვნების კურსი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: მანხუტის ორი ეკლესიის რესტავრაცია, სოფ. სარაჩლო ბოლნისის რ-ნი – 1979-1981 წწ; შინდლარის ეკლესიის რესტავრაცია, დმანისის რ-ნი – 1981-1982 წწ; სოფ. შახმარლოს ეკლესია (განმენდიითი სამუშაოები, პროექტი), დმანისის რ-ნი – 1985-1986 წწ; მცხეთის წმ. ჯვრის მონასტრის მცირე ტაძარი (პროექტი, ნაწილობრივი რესტავრაცია) – 1987-1889 წწ; „კესალოს“ ციხე (სოფ. ზემო ომალო, მთათუშეთი) – 1993-2001 წწ; ვაჰანის ციხე (კვლევა-პროექტი), ხარაგაულის რ-ნი – 1994-1995 წწ; ორბელის ციხე (რეაბილიტაციის პროექტი), ცაგერის რ-ნი – 1998-1999 წწ; ძალი-სის ნაქალაქარის რეაბილიტაცია, მცხეთის რ-ნი – 2000-2001 წწ; აწყურის ტაძარი (ნაწილობრივი აღდგენის პროექტი), ახალციხის რ-ნი – 2002-2003 წწ; სვეტიცხოვლის სამრეკლოს რეკონსტრუქცია – 2002-2006 წწ; გამაგრებული დასახლება მუცო (რეაბილიტაციის პროექტი), ხევსურეთი, დუშეთის რ-ნი – 2004-2008 წწ; გონის წმ. გიორგის ეკლესია, ცაგერის რ-ნი – 2005-2007 წწ; ნაკურალეშის წმ. გიორგის ეკლესია (რეაბილიტაცია), ცაგერის რ-ნი – 2006 წ; ჟაღეთის ეკლესია (კონსერვაცია), თიანეთის რ-ნი – 2006 წ; დერჩის ნათლისმცემლის ეკლესია (რეაბილიტაცია), წყალტუბოს რ-ნი – 2007 წ; მცხეთის ჯვრის რეაბილიტაციის პროექტი, 2008 წ; ბედიანის სამონასტრო კომპლექსი

(რესტავრაცია-რეაბილიტაცია), ნალკის რ-ნი – 2009-2011 წწ; ქვემოქალის ჯვარპატიოსნის ეკლესია (კონსერვაცია), კასპის რ-ნი – 2010-2011 წწ.

საგრანტო პროექტები: მცხეთის წმ. ჯვრის მონასტრის დიდი და მცირე ეკლესიებისთვის საბაზისო დოკუმენტაციის მომზადება და სამუშაოების დაგეგმვა ძეგლის მომავალი დაცვისათვის (ჯგუფის ხელმძღვანელი), **WORLD MONUMENTS FUND® Kress Foundation European Preservation Program** – 2006 წ; ხომლის მთის მასივის მეცნიერულ-არქეოლოგიური შესწავლა და სამეცნიერო პოპულარული ფილმის გადაღება, პროექტის სამეცნიერო ხელმძღვანელი. შოთა რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის გრანტი – 2009-2011 წწ; პროექტი – ძველი თბილისის იდენტობა და სული, სტუდენტური “უორკშოპის” თანაწამყვანი. ბრიტანეთის საბჭო, გოეთეს ინსტიტუტი, ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატი, **ICOMOS** საქართველო, ხელოვნების საერთაშორისო ცენტრი “ისტორიალი” – 2010 წ. **ჯილდოები:** ძველი თბილისის ცენტრის რეკონსტრუქციის პროექტისათვის მიღებული აქვს ოქროს დიპლომი ქ. ტალინში – 1977 წ.

პუბლიკაციები: 1. რელიეფები ქაშლეთის ეკლესიიდან, “ძეგლის მეგობარი” №56, 1981; 2. “ლეჩხუმი” – ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული გზამკვლევი თბ., 1983 (თანაავტორი); 3. სიგრძის საზომი ერთეული და ნაგებობის გეგმის დაკვალვის ხერხები ძველ საქართველოში, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლთა ანალიზის და დაცვის საკითხები, თსსა სამეცნიერო შრომების კრებული, თბ., 1988.

ლია ბოკუჩავა დ. 1955 წლის 11 თებერვალს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1972-1978 წწ. სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის ფაკულტეტზე.

პროფესიული საქმიანობა: 1979-1989 წლებში მუშაობდა საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს საპროექტო ინსტიტუტში არქიტექტორ-რესტავრატორად; 1992-1997 წლებში – ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრში არქიტექტორად; 1997-2001 წლებში იყო საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს ინფორმაციისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა სამმართველოს მთავარი სპეციალისტი, ხოლო 2002- 2004 წლებში – საქართველოს ძეგლთა დაცვის დეპარტამენტში არქიტექტორ-რესტავრატორი; 2002 წლიდან დღემდე, არის ძეგლებისა და ღირსშესანიშნავი ადგილების საერთაშორისო საბჭოს საქართველოს ეროვნული კავშირის (საქართველოს **ICOMOS**-ის კავშირი) არქიტექტორი

მნიშვნელოვანი პროექტები. არქიტექტორ-რესტავრატორ მ.ბოჭორიძის ჯგუფთან ერთად მონაწილეობას იღებდა შემდეგ საპროექტო-საფიქსაციო სამუშაოებში: ვაშლივანის საცხოვრებელი კოშკი – 1983-1985 წწ. (რესტავრაცია); ქვეშის ციხის კონსერვაცია – 1988-1989 წწ; ფიტარეთის სამონასტრო კომპლექსი – 1991-1992 წწ; ფიტარეთის მონასტრის ტაძრისა და სამრეკლოს რესტავრაცია – 1996-1998 წწ; იკორთის მთავარანგელოზის ტაძრის სარესტავრაციო-სარეაბილიტაციო სამუშაოები – 1998-2003 წწ; ზემო სვანეთი, უშგულის თემი, სოფ. ჩაჟაში – 1999-2001 წწ. საფიქსაციო და საპროექტო სამუშაოები (გეტი გრანტის ინსტიტუტის გრანტი); მინისზედა ძეგლების კვლევა-ფიქსაცია ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის დერეფანში, II და III ფაზა – 2002-2003 წწ; თბილისი, ეთნოგრაფიის მუზეუმი – ქარვასლა – 2006 წ; თბილისი, დადიანის №32/15, და ლ. ასათიანის ქ. №18. მდებარე საცხოვრებელი სახლების რეაბილიტაციის და ფასადების რესტავრაციის პროექტი – 2006 წ; ატენის სიონი, მონაწილეობა საკვლევი-საფიქსაციო სამუშაოებში – 2008 წ; აბასთუმანი, ისტორიული აბანოს შენობა, რომანოვების ხის სახლის (შუა) და დედათა მონასტრის კვლევა-ფიქსაცია – 2008 წ; ქ. თბილისი, გ.ჩიბაიას სახელობის ღია ცის ქვეშ მუზეუმის რეაბილიტაციის პროგრამა, საფიქსაციო სამუშაოები – 2007-2008 წწ; ქ. თბილისი, ისტორიული საცხოვრებელი სახლების კვლევა-ფიქსაცია: მაჩაბლის ქ. №1/6, გ. ქიქოძის ქ. №6/17, ტაბიძის ქ. №12, 14/9, ლ. ასათიანის ქ. №52, 54, 56, 58, გუდიაშვილის ქ. №2, აბესაძის ქ. №23/1 – 2007-2009 წწ; გადაუდებელი სტაბილიზაციის სამუშაოები ძველი თბილისის, მინისძვრით დაზიანებულ ისტორიულ ნაგებობებზე, იუნესკოს მსოფლიო მემკვიდრეობის ცენტრის გრანტი და იუნესკოს კულტურული მემკვიდრეობის დივიზიის პროგრამა – 2003-2004 წწ; ბეთლემის უბნის რევიტალიზაცია – მრავალდისციპლინარული პროექტი: ისტორიული გარემოს რეაბილიტაცია, (ბეთლემის კიბე-ქუჩა, ასკანის კიბე-ქუჩა, ზემო ბეთლემის ტერასა და ა.შ.), თბილისური სახლების რესტავრაცია (გომის ქ.№5, ბეთლემის ქ.№3, ასკანის ქ.№11, ბეთლემის აღმ. №16ბ, ბეთლემის აღმ. №5); არქიტექტურული ზედამხედველობა, ურთიერთობა ადგილობრივ თემთან – 1999 – 2011 წწ.

მონაწილეობა საერთაშორისო და რეგიონალურ კონფერენციებში: 1998 წელს მონაწილეობდა UNESCO-ს ეგი-

დით ორგანიზებულ საერთაშორისო თრეინინგ-სემინარში – “ანტიისესიური მოქმედებები ძეგლთა დაცვის სამუშაოებში”, ერევანი, სომხეთი; 2010 წელს – ICCROM- ის მიერ მოწყობილ საერთაშორისო ვორკშოპში – “ხის კონსერვაციის ტექნოლოგიები”; ნორვეგია, ოსლო.

მერაბ ზოჭოძე

დ. 1955 წლის 10 ნოემბერს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1972-1978 წლებში სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის ფაკულტეტზე არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს საპროექტო ორგანიზაცია, არქიტექტორ-რესტავრატორი (1978-1992); ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველო, ინფორმაციისა და

საერთაშორისო ურთიერთობათა სამმართველო, მთავარი სპეციალისტი (1996-2000); ICOMOS-ის ისტორიული ქალაქებისა და დასახლებების საერთაშორისო სამეცნიერო კომიტეტის წევრი (1999-2001); ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველო, ინფორმაციისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა სამმართველო, უფროსის მოადგილე (2000-2001); 2001 წლიდან – ძეგლებისა და ღირსშესანიშნავი ადგილების საერთაშორისო საბჭოს საქართველოს ეროვნული კომიტეტის (საქართველოს ICOMOS) თავმჯდომარე, პროგრამების კოორდინატორი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: 1. ხერთვისის ციხის კომპლექსი, საკვლევი-საფიქსაციო, საპროექტო და რესტავრაციის საზედამხებველო სამუშაო – 1980-1998 წწ; 2. ქსნის ერისთავების სასახლე, ახალგორის რ-ნი, საკვლევი-საფიქსაციო, საპროექტო და რესტავრაციის საზედამხებველო სამუშაო – 1981-1984 წწ; 3. ნატო ვაჩნაძის სახლი, გურჯაანის რ-ნი, საკვლევი-საფიქსაციო, საპროექტო და რესტავრაციის საზედამხებველო სამუშაო – 1982-1984 წწ; 4. ბებრის ციხის კონსერვაცია, საკვლევი-საფიქსაციო, საპროექტო და საზედამხებველო სამუშაო – 1983-1985 წწ; 5. შორაპნის ციხის კონსერვაცია, საკვლევი-საფიქსაციო, საპროექტო და საზედამხებველო სამუშაო – 1985-1986 წწ; 6. მურის ციხის კომპლექსი და გვესოს ციხის კონსერვაცია, საკვლევი-საფიქსაციო და საპროექტო სამუშაო – 1986-1987 წწ; 7. ქვეშის ციხის კონსერვაცია, საკვლევი-საფიქსაციო, საპროექტო და საზედამხებველო სამუშაო – 1988-1989 წწ; 8. ფიტარეთის სამონასტრო კომპლექსი, საკვლევი-საფიქსაციო და საპროექტო სამუშაოები – 1991-1992 წწ; 9. ფიტარეთის მონასტრის ტაძრისა და სამრეკლოს გადაუდებელი სარესტავრაციო სამუშაოები – 1996-1998 წწ. პროექტის ხელმძღვანელი; 10. იკორთის მთავარანგელოზის ტაძრის სარესტავრაციო-სარეაბილიტაციო სამუშაოები. 1998-2003 წწ. პროექტის ხელმძღვანელი; 11. ზემო სვანეთი, უშგულის თემი, სოფ. ჩაჟაში გეტი გრანტის ინსტიტუტის გრანტი. მრავალდისციპლინარული კვლევა, სააღრიცხვო დოკუმენტაცია – 1999-2001 წწ; 2009 წ. ჩაჟაშის ნაგებობათა რეაბილიტაციის პროექტის განახლება. პროექტის ხელმძღვანელი; 12. მიწისზედა ძეგლების კვლევა ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის დერეფანში, II და III ფაზა. სააღრიცხვო და საკვლევი-საფიქსაციო სამუშაოები – 2002-2003 წწ. პროექტის ხელმძღვანელი; 13. ძველი თბილისის მიწისძვრით დაზიანებული ისტორიული ნაგებობები, გადაუდებელი სტაბილიზაციის სამუშაოები. იუნესკოს მსოფლიო მემკვიდრეობის ცენტრის გრანტი და იუნესკოს კულტურული მემკვიდრეობის დივიზიის პროგრამა – 2003-2004 წწ. ჯგუფის ხელმძღვანელი; 14. ტაძრის მონასტერი, წმ. გიორგის და წმ. მარიამის ეკლესიების რესტავრაცია, 2005-2007 წწ; 15. ატენის სიონი, ტაძრის კვლევა-ფიქსაცია და რეაბილიტაციის პროექტის მომზადება – 2008 წ; 16. აბასთუმანი. ისტორიული აბანოს შენობა, რომანოვების სახლის და დედათა მონასტრის რეაბილიტაციის პროექტი; 17. სოფ. ამლივის სამების ეკლესია, საკვლევი-საპროექტო და სარესტავრაციო სამუშაოები; 18. თბილისი, გ. ჩიტაიას სახელობის ღია ცის ქვეშ მუზეუმის რეაბილიტაციის პროგრამა, ხუთი დარბაზული ტიპის ხალხური საცხოვრებლის რეაბილიტაცია. 2007-2008 წწ; 19. თბილისი, ისტორიული საცხოვრებელი სახლების კვლევა-პროექტირება: მაჩაბლის ქ. №1/6; გ. ქიქოძის ქ. №6/17; ტაბიძის ქ. №12, 14/9; ლ. ასათიანის ქ. №52, 54, 56, 58; გუდიაშვილის ქ. №2; აბესაძის ქ. №23/1. 2007-2009 წწ; 20. ბეთლემის უბნის რევიტალიზაცია – მრავალდისციპლინარული პროექტი: უბნის კონსერვაციის გეგმა, ისტორიული გარემოს რეაბილიტაცია 1999-2011 წწ.

საერთაშორისო და რეგიონალური ღონისძიებები: 1. საერთაშორისო თრეინინგ-სემინარი “ხალხური ხუროთმოძღვრების მნიშვნელობა და მისი დაცვის პრობლემები”, საქართველო – თბილისი, სიღნაღი. იუნესკოს მსოფლიო მემკვიდრეობის ცენტრის გრანტი – 1997; 2. რეგიონალური სამუშაო სემინარი კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის თემაზე “რისკის შეფასება და გადაუდებელი ქმედებები”. საქართველო – თბილისი. იუნესკოს კულტურული მემკვიდრეობის დივიზიის პროგრამა – 2002 წ; 3. საერთაშორისო კონფერენცია – “საზოგადოება და ისტორიული გარემო” (საქართველო –

ლოს ICOMOS-ი და ნორვეგიის კულტურული მემკვიდრეობის დირექტორატი – RIKSANTIKVAREN) – IX. 2011წ.

პუბლიკაციები: 1. ლენინგორის სასახლის რესტავრაცია, ძეგლის მეგობარი, №3 (73), 1986; 2. ბებრის ციხე, ძეგლის მეგობარი, №1 (75), 1987; 3. სახითაც თავისთავადი, ძეგლის მეგობარი, №1, 1991 (გ. ჭანიშვილითან ერთად); 4. ფიტარეთის არქიტექტურული კომპლექსის და მისი რესტავრაციის შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №1 (89), 1993; 5. ფასადების რესტავრაციის პრობლემები არქიტექტურის ძეგლებზე (№3 ექსპ. სკოლა), ძეგლის მეგობარი, №2 (90), 1993 (ა. პროზოროვასთან ერთად); 6. საქართველოს ციხე-კომპლექსები სარესტავრაციო პრაქტიკაში, ძეგლის მეგობარი, №1 (91), 1994; 7. საერთაშორისო საზაფხულო აკადემია პოტსდამში, წელიწდეული, №2, 1996 (ნ. ცინცაბაძესთან ერთად); 8. ხის საცხოვრებლები საქართველოში, წელიწდეული, №3, 1997-1998;

თენგიზ გაგუნია დ. 1954 წლის 21 მარტს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1974-1980 წლებში სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის ფაკულტეტზე, არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: მუშაობდა სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოში ტექნიკოსად (1972-1974); საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში – არქიტექტორ-რესტავრატორად (1980-2001); 2001 წლიდან არის საქართველოს საპატრიარქოს ხუროთმოძღვრების, ხელოვნების და რესტავრაციის ცენტრის არქიტექტორ-რესტავრატორი.

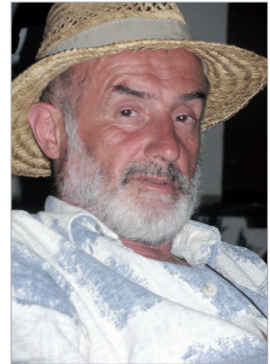
მნიშვნელოვანი პროექტები: სამშვილდის ნაქალაქარი: სიონი (1985 წ. დაიწყო კონსერვაცია და შეწყდა 1992 წ.), სამნავიანი ბაზილიკა, თევდორენმინდა, წმ. გიორგი, პალატის ეკლესია, ციტადელი, ისტორიული გზა-გალავანი – 1980-2010 წწ; გორის ციხის კონსერვაცია-აღდგენა – 1984-1989 წწ; ქსნის ციხის მცირე საკონსერვაციო-გამაგრებითი სამუშაოები – 1984 წ; ქვერტის წმ. გიორგის ეკლესია – 1992-1993; ქვემო ნიქოზის კვირაცხოველის ეკლესია – 1995 წ; ნიქოზის სამონასტრო კომპლექსი: ღვთაების ტაძარი, ეპისკოპოსის სასახლე, სამრეკლო – 1998-2010 წწ; დავითგარეჯა, ლავრა, საცხოვრებელი სახლი და სატრაპეზო – 2000 წ. (თ. ნემსაძესთან ერთად); თიღვის ტაძარი – 2001 წ; კაცხის სვეტის კომპლექსი: მესვეტის ეკლესია, სვეტის ეკლესია, სენაკები სვეტზე – 2001-2008 წწ; ურბნისის საკათედრო ტაძარი – 2001 წ; ალევის სამების სამონასტრო კომპლექსი – 2003-2008 წწ. (ნ. ყანჩელთან ერთად); დავითგარეჯა: აღდგომის ეკლესია, წმ. ელიას ნიში, ორმოცმონაშეთი – 2004 წ; სამთავისის კომპლექსი: სამრეკლო, მცირე ეკლესია, ძველი ბაზილიკა – 2005-2010 წწ; მარტვილის ტაძარი – 2005-2006 წწ; ტბისის ღვთისმშობელი – 2006 წ; კვიპროსის რესპუბლიკაში ღვთისმშობლის სახელობის სამონასტრო კომპლექსი – 2006-2011 წწ; წირქოლის ეკლესია – 2007 წ; ნავარძეთის წმ. გიორგის ეკლესია – 2008-2009 წწ; ქვემო ნიქოზის წმ. გიორგის ეკლესია – 2009 წ.

საგრანტო პროექტები: კვლევითი და აზომვითი სამუშაოები ქვემო ქართლის არქიტექტურულ ძეგლებზე (ფონდის “ღია საზოგადოება – საქართველო”-ს მიერ დაფინანსებული პროექტი) – 1997-1998 წწ.

აშშ-ის საელჩოს და საერთაშორისო ფონდების მიერ დაფინანსებულ პროექტებში მონაწილეობა: ატენის სიონი, გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის ნართექსი ეკვდერით, ყინწვისის სამონასტრო კომპლექსი, დავითგარეჯა – ლავრა, თიღვას ტაძარი, ნიქოზის ღვთაება და სამრეკლო, ნოქალაქევის სასახლე, მარტვილის ტაძარი.

მონაწილეობდა დოკუმენტური ფილმების: “სამშვილდე” და “ქვათა შეკრება” – შექმნაში – 2004 წ.

პუბლიკაციები: 1. გორის ციხეზე ჩატარებული აღდგენითი სამუშაოების შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №2 (76), 1987;

მიხეილ გალაშვილი დ. 1957 წლის 26 აგვისტოს ქ. თელავში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1989 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტი, არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: მუშაობდა სამეცნიერო-კვლევით და საპროექტო ინსტიტუტში “საქრესტავრაცია” (1990); ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრში (1990-1997); რესტავრაცია-კონსერვაციის ცენტრში (2004) – არქიტექტორ-რესტავრატორად; 2005 წლიდან შპს “ძველი გალავანი”-ს დირექტორია.

2002 წლიდან არის თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურული გეგმარების კათედრის (რესტავრაციის განყოფილება) პედაგოგი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: ილია ჭავჭავაძის სახლ-მუზეუმი (საგურამო) – 2002 წ. (ნ. ზაზუნაშვილთან და რ. ცხადაძესთან ერთად); მრავალძალის წმ. გიორგის ეკლესია, სოფ. მთისკალთა, ონის რ-ნი – 2002-2008 წწ (ლ. ოთარაშვილთან ერთად); ბოდბის წმ. ნინოსა და წმ. გიორგის ეკლესიები – 2003 წ. (ნ. ზაზუნაშვილთან და ზ. ქუფარაშვილთან ერთად); უბისის სამონასტრო კომპლექსი, სარეაბილიტაციო სამუშაოები – 2004-2006 წწ; თბილისის კოტე მარჯანიშვილის სახ. სახელმწიფო აკადემიური თეატრის შენობის ისტორიული ნაწილის რესტავრაცია – 2005 წ. (ნ. ზაზუნაშვილთან ერთად); კონდოლის ნათლისმცემლის სახელობის სამნავიანი ეკლესიის რეაბილიტაცია, თელავის რ-ნი – 2005-2007 წწ; ხიმშის წმ. გიორგის ეკლესია, ამბროლაურის რ-ნი – 2006 წ. (ივ. გრემელაშვილთან ერთად);

არგვეთას დედალეთისა (პროექტი) – 2007 წ; წმ. ივლიტესა და კვირიკეს ეკლესია, ამბროლაურის რ-ნი – 2007-2008 წწ; სოფ. კისისხევის ღვთისმშობლის სახელობის გუმბათიანი ეკლესია, თელავის რ-ნი – 2008 წ. (გ. გომურაშვილთან ერთად); ფიტარეთის ტაძრის, თეთრიწყაროს რ-ნი, სარეაბილიტაციო სამუშაოები, – 2009 წ; ქვემო ბოლნისი, წმ. გიორგის ეკლესია (რეაბილიტაცია), 2009 წ; სოფ. დურევი მაცხოვრის სახელობის ეკლესია, საჩხერის რ-ნი (რეაბილიტაცია) – 2009 წ; სამების ეკლესია, სოფ. თუზი, თერჯოლის რ-ნი – 2010 წ; მცხეთა, ბაგინეთი, “რომაული აბანოს” საკონსერვაციო სამუშაოები – 2010; ნეკრესის სამონასტრო კომპლექსი, მცირე ბაზილიკა – 2010 წ; გრემის სამონასტრო კომპლექსი – 2011 წ. (გ. კოტეტიშვილთან ერთად).

ივანე გრემელაშვილი

დ. 1954 წლის 2 მაისს თელავის რ-ნის სოფ. შალაურში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1971-1977 წლებში სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის ფაკულტეტზე. იყო საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის დოქტორანტი. სადისერტაციო თემა – “მოდულური კოორდინაცია და დაკვალვის ალგორითმები ტაო-კლარჯეთის ხუროთმოძღვრული სკოლის მაგალითზე”.

პროფესიული საქმიანობა: 1976-1980-იან წლებში მუშაობდა საპროექტო ინსტიტუტ “თბილქალაქპროექტში” არქიტექტორად; 1980-1993 წლებში – ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს სპეციალურ სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანებაში არქიტექტორ-რესტავრატორად, ხოლო 1993-1999 წლებში იყო სამეცნიერო-კვლევითი და საპროექტო ინსტიტუტის “საქრესტავრაცია” დირექტორი; 1999-2002 წლებში “ხუროთ-

მოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრის” დირექტორია; 2006 წლიდან არის შპს “რესტავრატორები და კომპანია” – გენერალური დირექტორი.

1998-1999 წლებში საქართველოს პარლამენტის განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის კომიტეტის საკონსულტაციო საბჭოს წევრად ყოფნისას, მუშაობდა კანონპროექტის “კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის შესახებ” მომზადებაში; 1995 -2002 წლებში იყო ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს სამეცნიერო-მეთოდური საბჭოს წევრი; 2001-2003 წლებში ხელმძღვანელობდა თბილისის სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურული გეგმარების კათედრაზე, რესტავრაციის განყოფილებას.

2007 წელს იყო თურქეთის ტერიტორიაზე არსებული ქართული ხუროთმოძღვრული ძეგლების შემსწავლელი ექსპედიციის ხელმძღვანელი, ხოლო 2010 წელს მისი ხელმძღვანელობით ჩატარდა.ოშკის ტაძრის ფიქსაცია-ლაზერული სკანირება.

მნიშვნელოვანი პროექტები: გელათის აკადემიის კონსერვაცია; გელათის სამონასტრო კომპლექსის აღმოსავლეთი კარიბჭის რესტავრაცია; გეგუთის სასახლის “მონადირის სახლის” კონსერვაცია; გეგუთის სასახლის “კარის ეკლესია”, რესტავრაცია; ძველი ქალაქის V-VI ს. ზღუდის კედლები ქუთაისში -კონსერვაცია; შალაურის “სვეტიცხოველი” VI-VII ს. ეკლესიის რესტავრაცია; ხიმშის წმ. გიორგის ეკლესიის რესტავრაცია; მრავალძალის წმ. გიორგის XI ს. ეკლესიის კონსერვაცია; ბაგრატის ტაძრის დასავლეთი კარიბჭის აღდგენა; ბაგრატის ტაძრის სრული რეაბილიტაციის პროექტი; ხანძთის ეკლესიის გამაგრების პროექტი (თურქეთი); ოშკის ტაძრის ფიქსაცია (თურქეთი); საქართველოს ეროვნული ბანკის ინტერიერისა და ფასადების, მარჯანიშვილის თეატრის ფასადისა და ჰოლების, თბილისის კონსერვატორიის ფასადისა და ინტერიერის, თბილისის მუსიკალური ცენტრისა და სხვა ნაგებობის რესტავრაციის მონაწილე და კოორდინატორი; ბათუმის არქიტექტორთა კავშირის შემოქმედებითი სახლის

რესტავრაცია და სხვა.

საერთაშორისო კონფერენციები: კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისადმი მიძღვნილი, საერთაშორისო კონფერენცია (UNESCO-ს გრანტი) თეირანში – ისპაჰანი 1995 წ; რუინირებული ძეგლების კონსერვაცია, საერთაშორისო კონფერენცია, ერევანში-ბიურაკანი, სომხეთი, 2002 წ: ბაგრატის ტაძრის 1000 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო კონფერენცია, ბაგრატის დაცვის მეცნიერული დაცვის კონცეფცია (UNESCO-ს გრანტი), ქუთაისი, საქართველო, 2003 წ;

მცხეთის წმინდა ჯვრის ტაძრის რელიეფების რესტავრაცია-კონსერვაცია (UNESCO-ს გრანტი), მცხეთა, საქართველო, 2005 წ: საერთაშორისო კონფერენცია ტაო-კლარჯეთის არქიტექტურული სკოლა, მომხსენებელი, თბილისი, საქართველო, 2010 წ.

რუსუდან გურამიშვილი დ. 1943 წელს ქ. თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1968 წელს დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის სამშენებლო ფაკულტეტი არქიტექტურის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: 1968-1981 წლებში მუშაობდა სხვადასხვა საპროექტო ორგანიზაციებში არქიტექტორად; 1981-2005 წლებში – სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სანარმოო გაერთიანებაში (შემდგომში – საპროექტო ინსტიტუტი “საქრესტავრაცია”; ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრი) წამყვან არქიტექტორ-რესტავრატორად; 2006 წლიდან არის საქართველოს საპატრიარქოს ხუროთმოძღვრების, ხელოვნების და რესტავრაციის ცენტრის არქიტექტორ-რესტავრატორი და ამავე ცენტრის სამეცნიერო-მეთოდური საბჭოს წევრი.

მნიშვნელოვანი პროექტები. საფიქსაციო, საპროექტო და სარესტავრაციო სამუშაოები: ერეკლე მეფის აბანო, ქ. თელავი – 1981-1982 წწ; ღვთისმშობლის ეკლესია, სოფ. ალავერდი, ზესტაფონის რ-ნი – 1983 წ; წმ. გიორგის ეკლესია, სოფ. გვიშტიბი, წყალტუბოს რ-ნი – 1984-1986 წწ; მღვიმევის სამონასტრო კომპლექსი, ქ. ჭიათურა. ა) ღვთისმშობლის ეკლესია – 1986-1990 წწ., ბ) მცირე სამლოცველო – 1989-1990 წწ; წერაქვის სამონასტრო კომპლექსი, მარნეულის რ-ნი: ა) ღვთისმშობლის ეკლესიის სამხრეთი კარიბჭე – 1988 წ. (ქ. ჩიხაძესთან ერთად); ბ) სატრაპეზო – 1988 წ. (ქ. ჩიხაძესთან და თ. ნემსაძესთან ერთად); ხეოთის კომპლექსი, ახალციხის რ-ნი – 1996-1998 წწ. (თ. ნემსაძესთან და ნ. შელიავასთან ერთად); ვარძია. სარეაბილიტაციო სამუშაოები სტიქიური ზღვრების შემდეგ – 1998-1999 წ. (თ. ნემსაძესთან და ნ. შელიავასთან ერთად); სვანეთი. ეცერი. ფხოტრერი. “თარინგ ზელ” – 2002-2003 წწ. (თ. ნემსაძესთან ერთად); სვანეთი. მესტია. ლალამი. “მაცხვარიში” – 2002-2003 წწ. (თ. ნემსაძესთან ერთად); ატენის სიონის სუბსტრუქციის სარეაბილიტაციო სამუშაოები – 2005-2007 წწ. (თ. ნემსაძესთან ერთად); წმ. სვიმეონ მესვეტის კოშკი, რკონი, კასპის რ-ნი – 2005-2010 წწ; ოზოლეთი, ორნავიანი ეკლესია. სოფ. ზიზაბაგრის მიდამოები, ასპინძის რ-ნი – 2007-2009 წწ. (თ. ნემსაძესთან ერთად); კოზმა და დამიანეს ეკლესია (“კოზმანი”), ხარაგაულის რ-ნი – 2007-2008 წწ. (თ. ნემსაძესთან ერთად); წმ. გიორგის ეკლესია, სოფ. ყვედრეში, ლენტეხის რ-ნი – 2009 წ. (თ. ნემსაძესთან ერთად); წმ. გიორგის ეკლესია, სოფ. ხოფური, ლენტეხის რ-ნი – 2010 წ. (თ. ნემსაძესთან ერთად).

მალაქია (კუკუჩი) დვალის დ. 1926 წელს, ს. ჯაფა შავრაში

არქიტექტორ-რესტავრატორი, ხელოვნების ისტორიკოსი, ხელოვნების დამსახურებულ მოღვაწე. მალაქია დვალმა, 1949 წელს დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტი. ამავე წელს, გახდა გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის ასპირანტი, შემდგომ, ამავე ინსტიტუტის თანამშრომელი – 2006 წლამდე. 1958-1968 წლებში იგი იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული კულტურის ძეგლთა საბჭოს წევრი და ძეგლთა დაცვის სამეცნიერო-მეთოდური საბჭოს სწავლული მდივანი. მნიშვნელოვანია მისი მონოგრაფიულ ნაშრომში “მანგლისის ხუროთმოძღვრული ძეგლი”, რაშიც 1963 წელს მიენიჭა ხელოვნების ისტორიკოსის სამეცნიერო ხარისხი.

1968-1991 წლებში მ. დვალი იყო კულტურის ძეგლთა დაცვის სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო გაერთიანების მთავარი არქიტექტორი. 1991 წლიდან – საქართველოს ძეგლთა დაცვის სამმართველოს მთავარი არქიტექტორი. შესრულებული აქვს ტაძრების, ციხეების, ძველი სასახლეებისა და საცხოვრებელი სახლების ანაზოები. მისი პროექტებით რესტავრირებულია არქიტექტურული მემკვიდრეობის მნიშვნელოვანი ნიმუშები – მანგლისის ტაძარი; პატარა ონის დარბაზული ეკლესია; ძველი გავაზი (გ. ნიკოლაძესთან ერთად); ნიკორწმინდის ტაძარი (მ. ანდრი-აძესთან, გ. ნიკოლაძესა და ო. ჭანტურიძესთან ერთად); თბილისის მეტეხის ტაძარი (ვ. ცინცაძესთან ერთად); კოშკი ივერიის მთაზე, ახალ ათონში; სორის მთავარანგელოზის ეკლესია; სამთავისის ეპისკოპოსის სასახლე და სხვა. გამოქვეყნებული აქვს ნაშრომები ძველი ქართული არქიტექტურული ძეგლების შესახებ: 1. მასალები ქართული კულტურის ძეგლების შესახებ მოსკოვისა და ლენინგრადის არქივებში, ძეგლის მეგობარი, №2, 1964; 2. პატარა ონის ხუროთმოძღვრული ძეგლის აღდგენა-რესტავრაციის სამუშაოები, ძეგლის მეგობარი, №18, 1969; 3. მანგლისის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, თბ., 1974; 4. ძველი გავაზის ტაძარი, ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი VI საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბ., 1989; 5. ბარაკონი, ძეგლის მეგობარი, №2(90), 1993; 6. ნიკორწმინდა, წელიწდეული, №1, 1995; 7. ნიკორწმინდა, ძეგლის მეგობარი, №1, 1996.

ნიკოლოზ გაგუნიშვილი

დ. 1951 წლის 16 ივნისს სოფ. მარტყოფში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1969-1971 წლებში სწავლობდა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტზე, ხოლო 1971-1975 წლებში – თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტზე არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: მუშაობდა სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სახელოსნოში (შემდგომში: ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო გაერთიანება) – ჯგუფის ხელმძღვანელად, მთავარ არქიტექტორად (1975-1989); საპროექტო ინსტიტუტში “საქრესტავრაცია” – მთავარ არქიტექტორად (1990-1997); ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრში – მთა-

ვარ არქიტექტორად (1997-2003). 2003-2007 წლებში იგი არის სააქციო საზოგადოება „რესტავრაცია-კონსერვაციის ცენტრი“-ს დირექტორი; არის საქართველოს არქიტექტორთა კავშირის წევრი 1984 წლიდან. 1990-2003 წწ. – თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტის მასწავლებელი, უფროსი მასწავლებელი; 2001-2003 წწ. – სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ძეგლთა რესტავრაციის განყოფილების ხელმძღვანელი; 2004 წლიდან არის დოცენტი. 2006 წლიდან დღემდე – რესტავრაციის ფაკულტეტის არქიტექტურის რესტავრაციის მიმართულების კოორდინატორი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: თბილისის სიონი – 1975 წ. (ტ. კიპაროიძესთან ერთად); შიომღვიმის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი – 1976 წ. (ვ. ცინცაძესთან ერთად); დრანდის გუმბათიანი ეკლესია – 1979 წ. (ვ. ცინცაძესთან ერთად); ბიჭვინტის ნაქალაქარი (მესამე უბანი) – 1979 წ. (ვ. ცინცაძესთან ერთად); განთიადის სამნავიანი ბაზილიკა – 1979 წ; ნითელი საყდარი იგოეთში – 1981 წ; რატევანის წმ. გიორგის ეკლესია, ბოლნისის რ-ნი – 1985 წ; თუშმალიშვილების ეკლესია მარტყოფში – 1986 წ; გოსტიბეს ეკლესია, კასპის რ-ნი – 1987 წ; კაბერის ეკლესია, კასპის რ-ნი – 1988 წ; ითხვისის ეკლესია – 1984 წ; ნიკო ბურის სახლი მუხრანში – 1988 წ; დუშეთის გუმბათიანი ეკლესია – 1989 წ; მცხეთა არმაზციხე-ბაგინეთი “რომაული ტიპის” აბანოს კონსერვაცია – 1997 წ; სვეტიცხოვლის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, გენერალური გეგმის საპროექტო წინადადება – 1998 წ; მცხეთა, ანტიოქია – 1998 წ; მცხეთა. სვეტიცხოველი. მელქისედეკის კარიბჭის კიბის მოწყობის პროექტი – 2001 წ; საქართველის ეროვნული ბანკის შენობის ისტორიული ნაწილის რესტავრაცია-რეკონსტრუქცია – 2001 წ; მცხეთა არმაზციხე-ბაგინეთი, ექსპაფსიდიანი ტაძარი – 2001 წ; წმ. ანტონ მარტყოფელის ეკლესია თბილისში – 2001 წ; ილია ჭავჭავაძის სახლ-მუზეუმი საგურამოში – 2002 წ; ბოდბის წმ. ნინოს ეკლესიის რესტავრაცია 2003 წ; თბილისი, შოთა რუსთაველის სახ. თეატრის შენობის ისტორიული ნაწილის რესტავრაცია – 2004 წ; თბილისი, კოტე მარჯანიშვილის სახ. თეატრის ისტორიული ნაწილის რესტავრაცია – 2005 წ; მცხეთა, სვეტიცხოვლის ტაძრის იატაკის შეცვლა და მასთან დაკავშირებული არქეოლოგიური გათხრები, ხელმძღვანელი – 2006 წ; ბათუმი. მემედ აბაშიძის ქ. №58. სს “საქართველოს ბანკი“-ის სათავო ოფისის შენობა. რესტავრაცია-რეკონსტრუქციის პროექტი – 2008 წ; თბილისი, საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის III კორპუსის ინტერიერის რესტავრაცია – 2008 წ; თბილისი, გრიშაშვილის ქ. 11. აბანო №7. რესტავრაცია-რეკონსტრუქციის პროექტი – 2009 წ; თბილისი, კარგარეთელის ქ. №6. კინოს, თეატრის, მუსი-

კის და ქორეოგრაფიის მუზეუმის შენობის რესტავრაცია-რეკონსტრუქცია – 2010 წ.

ჯილდოები: ღირსების მედალი (1995); “1996 წლის საუკეთესო არქიტექტურული ნაწარმოები” – საქართველოს არქიტექტორთა კავშირის პრემია (1996); პრეზიდენტის მადლობა (1997); “საუკეთესო არქიტექტურული შენობა”, არქიტექტურული პრემია – 2006 საუკეთესო ნომინანტს. ჟურნალ “სტილის” კონკურსი; არქიტექტურული პრემია – 2006, ნომინაციის “რეკონსტრუქცია-რესტავრაცია” საუკეთესო ნომინანტს.

ლიტ: მისი ბიოგრაფია შეტანილია ბიბლიოგრაფიულ ცნობარში “ვინ ვინ არის ქართულ არქიტექტურაში”, თბ., 1999.

ნესტან თათარაშვილი დ. 1961 წლის 2 აპრილს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1978-1983 წლებში სწავლობდა საქართველოს პოლიტექნიკური უნივერსიტეტის არქიტექტურის ფაკულტეტზე.

პროფესიული საქმიანობა: 1983-2004 წწ. მუშაობდა საქართველოს ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრში საპროექტო ჯგუფის უფროსად და წამყვან არქიტექტორ-რესტავრატორად; 1996-1997 წწ. იყო საქართველოს ხელოვნების საერთაშორისო ცენტრში, ყინცვისის მონასტრის გადარჩენის პროექტის კოორდინატორი. 1997 წლიდან – დღემდე არასამთავრობო ორგანიზაციის – საქართველოს მოდერნის დაცვის ჯგუფის უფროსი; 2004 წ. მუშაობდა საქართველოს მთავარი არქიმენზედამხედველობის სამსახურის უფროსად; 2005 წ. – ძველი ქალაქის რეაბილიტაციისა და განვითარების ფონდში, არქიტექტორ-რესტავრატორად, ხოლო 2006 წ. ფონდ “ვერაზიაში”. კულტურული მემკვიდრეობის აუდიტის ჯგუფის კოორდინატორად; 2006-2007 წწ. იყო თბილისის საზოგადოებრივი სივრცის დაგეგმვისა და განვითარების ცენტრის არქიტექტორ-რესტავრატორი; 2000 წლიდან არის არქიტექტურისა და რესტავრაციის დამოუკიდებელი ექსპერტი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: ხირსის მონასტრის სამრეკლო – 1985 წ; ღვთისმშობლის მიძინების და წმ. მარინეს ეკლესიები ოძისში – 1986 წ; სეფიეთის ბაზილიკა – 1987 წ; ხოფის მონასტრის სატრაპეზო – 1988 წ; უქიმერიონის ეკლესია ქუთაისში – 1989 წ; ცხავატის მონასტერი ღვთისმშობლის ეკლესია – 1997 წ.

ნ. თათარაშვილის მიერ მოეწყო ფოტო-გამოფენები: “მოდერნი თბილისში” (თბილისი 2001 წ. და გერმანია – ზაარ-ბრიუკენი და ბერლინი 2002 წ.) და “გერმანელ კოლონისტთა არქიტექტურული მემკვიდრეობა საქართველოში” (გოეთეს ინსტიტუტის თანადგომით).

პუბლიკაციები: გამოქვეყნებული აქვს 44 სტატია მათ შორის: 1. სეფიეთის ბაზილიკა, “ნელინდეული”, 1995; 2. რესტავრაციო პრობლემები ოძისის ეკლესიებზე. “ნელინდეული”, 1996; 3. უქიმერიონის წმ. გიორგის ეკლესიაზე 1983 წლიდან დღემდე ჩატარებული განმენდითი და საკონსერვაციო სამუშაოების მიმოხილვა. “ნელინდეული”, 1997-1998; 4. Die Architektur der Moderne – Jugendstil in Georgien. Die Monatliche Deutschsprachige “KAUKASISCHE ZEITUNG” №4, Juni 1998; 5. Art Nouveau Style Architecture in Georgia. Weekly Newspaper in English “RESONANCE”, 1-8 June, №36, 1998; 6. გერმანული ხალხური არქიტექტურა საქართველოში. ჟურნალი “არქიტექტურა”, №2, 2001; 7. Unveiling Art Nouveau in Tbilisi. Art Nouveau European Reute Magazine “Coup de fouet”. Institut Municipal del Paisatge Urbà i la Qualitat de Vida. Barcelona. №4, 2004.

ჯილდოები, კონკურსები: მონაწილეობა აქვს მიღებული და გამარჯვებულია არაერთ საერთაშორისო კონკურსში, მათ შორის: მსოფლიო ძეგლთა ფონდის (აშშ) საერთაშორისო კონკურსი – (WORLD MONUMENTS FUND). Certificate of Exceptional Accomplishment to Art Nouveau Buildings in Georgia. 2005 წ; ავსტრიული ფონდის “კულტურკონტაქტი” (KULTURKONTAKT) საერთაშორისო კონკურსის გრანტი 2008 წ; ევროპული კულტურის ფონდის (European Cultural Foundation, საერთაშორისო კონკურსის პროექტი.

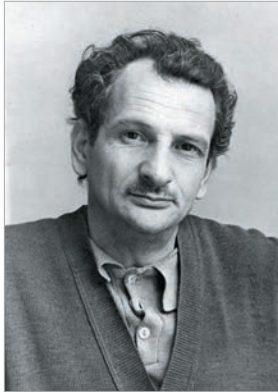

ოთარ თორთლაძე 1924, თბილისი – 2005, თბილისი

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1940-იან წლებში სწავლობდა თბილისის საავიაციო ტექნიკუმში. დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტი.

პროფესიული საქმიანობა: სხვადასხვა დროს მუშაობდა საქართველოს პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში, ივ. ჯავა-

ხიშილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში, ისტორიული-გეოგრაფიის განყოფილებაში (1957 წლიდან).

ძველთა დაცვის სფეროში მუშაობა დაიწყო 1965 წლიდან – სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოში არქიტექტორად, მოგვიანებით მე-II საპროექტო განყოფილების უფროსად.

ოთარ თორთლაძეს შესრულებული აქვს ტაძრების, ციხეებისა და სასახლეების არქიტექტურული ანაზომები: ვანის ეკლესია, ხარაგაულის რ-ნი; დავითგარეჯა. ლავრა, საგარეჯოს რ-ნი; რუხის ციხე, ზუგდიდის რ-ნი; დადიანის სასახლე, ზუგდიდი; იყალთოს აკადემია, თელავის რ-ნი; ლომისა, ახალგორის რ-ნი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: სხალთა (პროექტი) – 1957 წ; ყვარლის ციხე (ანაზომი) – 1965 წ; ანსამბლი კვეტერა: ეკლესია გუმბათიანი და სასახლე, ახმეტის რ-ნი – 1965-1967 წწ.; ყინცვისის “წმ. ნიკოლოზი” (ანაზომები) – 1967 წ; ვაჩნაძიანი, პალატები, ეკლესია (ანაზომები) – 1967 წ; მოლნისის ეკლესია თბილისში; ბაიხოს სამების ეკლესია (ანაზომები) – 1967 წ; ახმეტის რ-ნი (თ. აბრამიშვილთან ერთად); ალავერდი (ტაძრის გადახურვა ლორწინით, კომპლექსის სხვა ნაგებობები); დარეჯანის სასახლე (ანაზომები) რ. ცინცაძესთან ერთად; ერელანთ საყდარი, ახმეტის რ-ნი – 1967-1969 წწ.; ოზანის ეკლესია, დედოფლისწყაროს რ-ნი – 1971 წ; რგანის წმ. გიორგის ეკლესია, ჭიათურის რ-ნი – 1971; თელავი, ბატონის ციხე, შესასვლელი (პროექტი) – 1971 წ; ანსამბლი “კოხტა ღვთისმშობელი” (პროექტი) თელავის რ-ნი; ტაშბაში, თრიალეთის ახალქალაქი, ნალკის რ-ნი; ნაფარეულის კოშკი, თელავის რ-ნი; თელავი, ბატონის ციხე (სასახლე, ანაზომი) – 1974-1976 წწ.; დავით კლდიაშვილის სახლ-მუზეუმი, თერჯოლის რ-ნი – 1979 წ; ახალგორი, ძველი ციხე – 1980 წ., კოშკები – 1978 წ; თელავი, ძველი გალავანი; ქუმის წმ. გიორგი (ანაზომები და პროექტი) – 1985-1986 წწ. და სხვა.

ლიანა (გულიკო) კალმახელიძე

8. II. 1935, ქ. მცხეთა – 25. II. 1996, თბილისი

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1959 წელს დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის სამშენებლო ფაკულტეტი არქიტექტურის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: 1959-1972 წლებში მუშაობდა საპროექტო ინსტიტუტში “თბილქალაქპროექტი”, არქიტექტურული დაგეგმარების განყოფილებაში (მისმა ერთ-ერთმა პირველმა პროექტმა, ახალგაზრდა არქიტექტორთა შემოქმედების საკავშირო დათვალიერებაზე ქ. მოსკოვში, პრემია და ჯილდო დაიმსახურა, და იგი მიღებული იქნა სსრკ არქიტექტორთა შემოქმედებით კავშირში). ლ. კალმახელიძე მონაწილეობდა თბილისის რეკონსტრუქციისა და განვითარების გენგეგმისა და საგარეუბნო ზონის დაგეგმარების პროექტების (1968-2000 წლების) დამუშავებაში;

1972 წლიდან ლ. კალმახელიძე სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოშია (შემდგომში – საქართველოს ძველთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამმართველო) და არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით მუშაობს. სწორედ აქ გამოვლინდა მისი არაორდინარული ნიჭი და მაღალი პროფესიონალიზმი. მეცნიერულ დონეზეა შესრულებული უამრავი ანაზომი, განხორციელებული, თუ განსახორციელებელი პროექტი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: ქაჩუს ციხე, შატილი – 1974 წ. (თ. ნემსაძესა და გ. შავდიასთან ერთად); კარდანახის წმ. საბას გუმბათიანი ეკლესია (პროექტი) – 1974-1975 წწ. (რ. გვერდნიელთან ერთად); სვანეთი: მაცხოვრის ეკლესია იენაში, წმ. იოანეს ეკლესია; იფარი, ნაკიფარი, წმ. გიორგის ეკლესია – 1976 წ; გერგეტის სამების ეკლესია (პროექტი) – 1976 წ. (რ. გვერდნიელთან ერთად); ლატალი, მაცხვარაში, მთავარანგელოზის ეკლესია – 1976-1977 წწ. (თ. ნემსაძესთან, ა. ჭიკაიძესთან და ნ. ქვარიანთან ერთად); კარდანახის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია (პროექტი) – 1977; საღამოს ტბის ეკლესიები (პროექტი) – 1977 წ; წმ. გიორგის ეკლესია, ჩაჩუბეთი (პროექტი) – 1978-1982 წწ; ხცისის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია (პროექტი) – 1979-1985 წწ. (რ. გვერდნიელთან ერთად); ალექსანდრე ყაზბეგის სახლ-მუზეუმი (პროექტი) – 1982 წ; ანანურის კომპლექსი, ეკლესია “მკურნალი” (პროექტი) – 1982 წ; ფოკა. წმ. ნინოს ეკლესია (ლ. კალმახელიძის პროექტი – 1984 წ. გადაამუშავა და განხორციელდა თ. ნემსაძის მიერ – 2002 წ); მალაროსკარის, ტამალას წმ. გიორგის, ხირსის სამონასტრო კომპლექსის, დუშეთის წმინდა გიორგის, პატარა დმანისის წმ. თევდორეს, უკანგორის ეკლესიების და სხვათა მაღალპროფესიულ დონეზე შესრულებული ანაზომები და რესტავრაციის პროექტები.

მერაბ კასრაძე
დ. 1952 წლის 1 დეკემბერს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1969-1975 წლებში სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის ფაკულტეტზე არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: მუშაობდა ვანის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში მხატვარ-არქიტექტორად (1970-1980); 1975-1978 წლებში იყო სპეციალური სამეცნიერო სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოს არქიტექტორ-რესტავრატორი; 1978-1981 წლებში – ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს უფროსი არქიტექტორ-რესტავრატორი; 1981-1987 წლებში მუშაობდა სპეციალური სამეცნიერო სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოს ჯერ პროექტის, ხოლო 1987-1990 წლებში ამავე სახელოსნოს საპროექტო ბიუროს მთავარ არქიტექტორად; იყო კოოპერატივის “ბალავარი” სარესტავრაციო-საპროექტო განყოფილების გამგე (1990-1996); 1996 წლიდან არის არქიტექტურული ფირმის შპს “ფავნისი” – არქიტექტორი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: ნოქალაქევი, ანტიკური პერიოდის აღმოსავლეთი კარიბჭე და აბანო, სამრეკლო და გალანის ფრაგმენტი – 1974-1976 წწ; მცხეთა. “არაგვის კარი” – 1976 წ. (ვ. ცინცაძესთან ერთად); სვეტიცხოვლისა და გელათის ღვთისმშობლის მიძინების ტაძრებში გადახურვებისა და მზიდი კონსტრუქციების რეაბილიტაციის პროექტში მონაწილეობა – 1977 წ. (ვ. ცინცაძესთან ერთად); მცხეთა, ანტიოქია – 1978 წ. (ნ. გელაშვილთან ერთად); სოფ. სიმონეთი, დ. კლდიაშვილის სახლ-მუზეუმი – 1978 წ. (ო. თორთლაძესა და ნ. მინდორაშვილთან ერთად); ხიდები მდ. აჭარისწყალზე (დანდალო, მახუნცეთი, ფურტიო) – 1979-1980 წწ; თბილისი. ანჩისხატის ეკლესიის ეზოში მდებარე საცხოვრებელი სახლის რესტავრაცია-ადაპტაცია – 1980-1981 წწ. (ა. ფავლენიშვილთან ერთად); კადარის, კახათის და დარკვეთის ეკლესიები – 1980-1981 წწ. (მ. ჩოდრიშვილთან ერთად); ვანის ნაქალაქარი, კარიბჭის კომპლექსი და ნაგებობა ქვედა ტერასაზე – 1979-1981 წწ; ერკეთის ღვთისმშობლის ეკლესია – 1983-1985 წწ; ჩეჩენო-ინგუშეთი. ტყობა-ერდის ეკლესია – 1984-1986 წწ. (მ. ანდრიაძესთან ერთად); სოფ. თხინვალას წმ. გიორგის სახ. ეკლესია – 1990-1991, 2006-2007 წწ. (ა. ფავლენიშვილთან ერთად); ვერეს ღვთისმშობლის ეკლესიის პროექტი – 2005 წ. (ა. ფავლენიშვილთან ერთად); კანარეთის სამება – 2006-2007 წწ. (ა. ფავლენიშვილთან ერთად). 1970-1990 წლებში მ. კასრაძე მონაწილეობდა 200-ზე მეტი ძეგლის აზომვით სამუშაოებში.

პუბლიკაციები: 1. რადიკალური ზომების მიღება საჭირო (ძეგლთა დაცვის სისტემის რეორგანიზაციის აუცილებლობის შესახებ), “ლიტერატურული საქართველო”, 3 ივნისი, 1988; 2. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა (27 სტატია), ტ. 5, 1990, ტ. 2, 2004.

სამეცნიერო კონფერენციები, სიმპოზიუმები: ინფორმაცია ვანის არქეოლოგიური ძეგლების მდგომარეობის შესახებ, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია წყალტუბოში 1979 წ; “ვანის ნაქალაქარის კარიბჭის კომპლექსის რესტავრაცია-კონსერვაციის საკითხის შესახებ”, საერთაშორისო სიმპოზიუმი ერევნში – 1980 წ.

ტარიელ კიპაროძე
დ. 1948. წლის 1 თებერვალს ხაშურში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

სწავლობდა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტზე – 1967-1969 წწ; თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტზე – 1969-1975 წწ. სწავლა განაგრძო თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის ასპირანტურაში – 1975-1978 წწ.

პროფესიული საქმიანობა: სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოში (შემდგომში – ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველო) საპროექტო განყოფილების გამგე – 1975-1986 წწ; თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის რესტავრაციის განყოფილების გამგე, დოცენტი – 1980-1999 წწ; დავით აღმაშენებლის საზოგადოების პრეზიდენტი წევრი 1990 წლიდან. **მნიშვნელოვანი პროექტები:** თბილისის დედაციხის (ნარიყალა) კომპლექსი – 1970-1980-იანი წწ; თბილისის სიონი – 1975-1980 წწ; ნაბახტევის კვერცხობის ეკლესია XI ს., ხაშურის რ-ნი – 1980-1985 წწ; სურამის ციხე, ხაშურის რ-ნი – 1982-1988 წწ; ფ. ჰ. გრიფფის ობელისკის (XVIII ს) რესტავრაცია, ცინცინატის ჰამილტონი (აშშ) – 2008 წ. დაჯილდოებულია დიპლომით – წლის საუკეთესო ნაწარმოებისათვის 1997 წ. (არქიტექტორთა კავშირი) და ღირსების ორდენით წარმატებული შრომისათვის 1998 წ.

პუბლიკაციები: 1. ულუმბის ღვთისმშობლის შესწავლისათვის, ძეგლის მეგობარი, №35, 1974; 2. თბილისის დედა-
ციხის რესტავრაციის საკითხები, ძეგლის მეგობარი, №38, 1975; 3. ახლადგამოვლენილი სიძველეთა ნაშთები თბი-
ლისის სიონში, ძეგლის მეგობარი, №50, 1979; 4. ზოგიერთი საკითხი თბილისის დედაციხის სარესტავრაციო სამუ-
შაოების შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №61, 1982.

ეთერ მახიტაშვილი

დ. 1955 წლის 23 მარტს ქ. თელავში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1984 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფა-
კულტეტი, არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით. **პროფესიული საქმიანობა:** მუ-
შაობდა საქართველოს ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარ სამეცნიერო-საწარმოო
სამმართველოში არქიტექტორ-რესტავრატორად (1984-1999); ძეგლებისა და ღირსშესანიშ-
ნავი ადგილების საერთაშორისო საბჭოს საქართველოს ეროვნულ კომიტეტში – საქარვე-
ლოს ICOMOS არქიტექტორ-რესტავრატორად (1999-2010); 2010 წლიდან დღემდე თანამშრომლობს “კულტურუ-
ლი მემკვიდრეობის დაცვის ფონდთან”. **მნიშვნელოვანი პროექტები:** მუხრანის ციხის კომპლექსი – 1985 წ. (ლ.
მენთეშაშვილთან ერთად); სოფ. კულბითის ღვთისმშობლის ეკლესია, ცხინვალის რ-ნი – 1986 წ; აწყურის ციხე,
აზომვითი სამუშაოები – 1988 (ლ. მენთეშაშვილთან ერთად); გამაგრებული დასახლება მუცო, აზომვითი და საპ-
როექტო სამუშაოები – 1988-1989 წწ. (ი. ბანძელაძესთან და ნ. მინდორაშვილთან ერთად); ზემო სვანეთი, უშგუ-
ლის თემი, სოფ. ჩაჭაში. საფოსტაციო და საპროექტო სამუშაოები ისტორიულ ნაგებობებზე. გეტი გრანტის პროგ-
რამა – 1999-2001 წწ. (საპროექტო ჯგუფის ხელმძღვანელი მ. ბოჭოიძე); თბილისი. ბეთლემის უბნის რევიტალიზა-
ცია. მრავალდისციპლინარული პროექტი: ისტორიული გარემოს რეაბილიტაცია, თბილისური სახლების რესტავ-
რაცია – 2001-2010 წწ. (საპროექტო ჯგუფის ხელმძღვანელი მ. ბოჭოიძე); თბილისი. დავით აღმაშენებლის გამზი-
რის რეაბილიტაციის პროექტი: №№93, 116 სახლების რესტავრაციის პროექტები (გ. სუთიძესა და ლ. კეკელიძეს-
თან ერთად); დავით აღმაშენებლის გამზირის №№98, 108, 118 სახლების რეკონსტრუქციის პროექტები – 2010
წლიდან (გ. სუთიძესა და ლ. კეკელიძესთან ერთად); თბილისი. ბოტანიკურის ქ. №28, გომის ქ. №№9.7 სახლების რე-
აბილიტაციის პროექტები – 2010 წლიდან (გ. სუთიძესა და ე. ნაროშვილთან ერთად).

ჯილდოები: სადიპლომო პროექტების საკავშირო კონკურსზე პროექტისათვის „ბარათაშვილის ქუჩის რეკონსტ-
რუქცია“ – დაჯილდოვდა ვერცხლის მედლით (1984).

ლალი მამთაშვილი

დ. 1954 წელს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1978-1984 წლებში სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში

არქიტექტურის ფაკულტეტზე, არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: მუშაობდა სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სა-
წარმოო გაერთიანებაში არქიტექტორ-რესტავრატორად (1984-1991); საპროექტო ინ-
სტიტუტში “საქრესტავრაცია” – ჯგუფის უფროსად (1991-1997); ხუროთმოძღვრული
მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრში – არქიტექტორ-რესტავრატორად (1997-
2006); 2006 წლიდან არის შპს “ნიკეს” დირექტორი. **მნიშვნელოვანი პროექტები:** ფავ-
ნისის წმ. გიორგის ეკლესია, კასპის რ-ნი – 1992-2004 წწ; დისევის ძელიცხოვლის ეკ-
ლესია – 1985 წ; კაცხის მაცხოვრის ტაძარი, ჭიათურის რ-ნი – 1986 წ; ნიკო ბურის სახ-
ლი, მცხეთის რ-ნი – 1988 წ. (ნ. ზაზუნაშვილთან ერთად); მუხრანის ღვთისმშობლის ეკლესია, მცხეთის რ-ნი – 1989
წ; იკვის წმ. გიორგის ეკლესია, კასპის რ-ნი – 1990 წ; რუისის კათედრალური ტაძარი – 1991 წ; რუისის შუაუბნის
ღვთისმშობლის ეკლესია – 2000 წ; გუდარების კომპლექსის მთავარი ტაძარი, თეთრიწყაროს რ-ნი – 2005 წ; კავ-
თისხევის ლომისის წმ. გიორგის ეკლესია, კასპის რ-ნი – 2006 წ; ნოსტეს სამების ეკლესია, კასპის რ-ნი – 2007 წ;
წინწყაროს დედაღვთისა – 2008 წ; ახალციხის მთავარანგელოზის ეკლესია, კასპის რ-ნი – 2008 წ.

პუბლიკაციები: იკვის წმ. გიორგის ეკლესიის თავდაპირველი ხუროთმოძღვრული ფორმების შესწავლისათვის,
ძეგლის მეგობარი, №1 (91), 1994.

ზაალ მეღვინეთუხუცესი
დ. 1944 წლის 4 ივნისს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი, მხატვარი.

სწავლობდა საქართველოს პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში არქიტექტურის ფაკულტეტზე – 1962-1968 წწ.

პროფესიული საქმიანობა: სხვადასხვა დროს მუშაობდა, სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სახელოსნოში (1968); ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს არქიტექტურის განყოფილებაში (1978); სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო გაერთიანებაში (1981); 1991 წლიდან იყო ფირმა “არეა”-ს წამყვანი არქიტექტორ-რესტავრატორი; საპროექტო ინსტიტუტში “საქრესტავრაცია” მუშაობდა 1995 წლიდან; ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრში – 1999-2006 წწ.

მნიშვნელოვანი პროექტები: შათილი (ფიქსაცია, პროექტირება, გენგეგმა), რ. გვერდნითელის სახელოსნო – 1968-1970 წწ; სვეტიცხოველი (ანაზომები-რეაბილიტაცია), ვ. ცინცაძის სახელოსნო – 1968-1971 წწ; დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსი: ლავრა, უდაბნო, ნათლისმცემელი (აზომვითი და საპროექტო სამუშაოები), თ. აბრამიშვილის ჯგუფი – 1971-1975 წწ; ქ. თელავი. “ბატონის ციხე”, სასახლე (კვლევა-ფიქსაცია, რესტავრაცია), პროექტის ხელმძღვანელი – 1976-1983 წწ. (თ. აბრამიშვილთან, თ. ნემსაძესთან, ზ. სეხნიაშვილთან და რ. გურამიშვილთან ერთად); სნოს ციხე (ფიქსაცია-კვლევა) პროექტის თანაავტორი, თ. აბრამიშვილის ჯგუფი – 1970-იანი წლები; ქსნის ციხე (აზომვა, კვლევა), პროექტის თანაავტორი, თ. აბრამიშვილის ჯგუფი – 1970-იანი წლები; რუისპირის წმ. შიოს მონასტერი (ფიქსაცია-კვლევა) – 1970-იანი წლები; მაჩაბლის სახლ-მუზეუმი (ფიქსაცია-კვლევა) – 1980-იანი წლები; კოდისწყაროს სასახლე (ფიქსაცია, პროექტის თანაავტორი), თ. აბრამიშვილის ჯგუფი 1980-იანი წლები; ბოლნის-ქაფანაქჩის ეკლესია (ფიქსაცია-კვლევა), რ. გვერდნითელის სახელოსნო 1980-იანი წლები; ქ. თელავი. კარიბჭე (ყოფილ კიროვის ქუჩაზე), ფიქსაცია, პროექტი – 1980-იანი წლები; თბილისი. სამოქალაქო ომის დროს დაზიანებული შენობების აზომვითი სამუშაოები და კვლევა, პროექტის ხელმძღვანელი თ. აბრამიშვილი – 1992-1993 წწ; “ნითელი ხიდი” – TACIS-ის ფარგლებში მიმდინარე საერთაშორისო პროექტი (რესტავრაციის პროექტის თანაავტორი, საწარმოო სამუშაოების ინჟინერ-მშენებელი), პროექტის ხელმძღვანელი თ. აბრამიშვილი – 1998-2000 წწ; ქ. თელავი. “ბატონის ციხე” არქიტექტურულ კომპლექსში გაერთიანებულ ნაგებობათა რეაბილიტაცია, პროექტის ავტორი – 2001-2002 წწ.

ნოდარ მინდორაშვილი
დ. 1951 წელს გურჯაანის რ-ნის სოფ. კოლაგში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტი არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით (1975).

პროფესიული საქმიანობა: მუშაობდა სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოში, შემდგომში – ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში, საპროექტო ინსტიტუტში “საქრესტავრაცია”, ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის ცენტრში – პროექტის მთავარ არქიტექტორად (1977-2002); პარალელურად თანამშრომლობდა ჟინვალის არქეოლოგიურ ექსპედიციასთან (ჯგუფის ხელმძღვანელი) – 1980-1983 წწ;

2003 წლიდან მუშაობს საქართველოს საპატრიარქოს ხუროთმოძღვრების, ხელოვნების და რესტავრაციის ცენტრში არქიტექტორ-რესტავრატორად.

მნიშვნელოვანი პროექტები: ჟინვალის ნაქალაქარი, ექვსი საკულტო და საფორტიფიკაციო ნაგებობის გადატანა დუშეთსა და ახალ ჟინვალში – 1980-1983 წწ. საფიქსაციო, საპროექტო და სარესტავრაციო სამუშაოები ჩატარდა შემდეგ ძეგლებზე: მარტყოფის სამონასტრო კომპლექსი – 1975-1978 წწ. (შ. მიქაშვილთან ერთად); ნილკანი, გუმბათიანი ეკლესია – 1983 წ. (ა. შავერდაშვილთან და გ. გომურაშვილთან ერთად); ველისციხის სამეკლესიანი ბაზილიკა – 1984 წ; შათილი, ისტორიული დასახლება – 1983-1999 წწ. (ა. შავერდაშვილთან, გ. გომურაშვილთან, გ. ქალეშაშვილთან და ვ. ჭინჭარაულთან ერთად); გონიოს ციხე – 1980-1999 წწ. (ა. ჯაფარიძესთან, ა. შავერდაშვილთან, გ. გომურაშვილთან, ნ. ზაზუნაშვილთან და ლ. ოთარაშვილთან ერთად); დავით კლდიაშვილის სახლ-მუზეუმი – 1979 წ. (ო. თორთლაძესთან და მ. კასრაძესთან ერთად); ჭალის წმ. გიორგის ეკლესია – 1990 წ. (ა. შავერდაშ-

ვილთან გ. გომურაშვილთან და გ. ქალებაშვილთან ერთად); სავანის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია – 1991 წ. (ა. შავერ-დაშვილთან და გ. გომურაშვილთან ერთად); საჩხერის წმ. ნინოს ეკლესია (სობორო) – 1993 წ. (ე. მახათელაშვილ-თან, ა. შავერდაშვილთან, გ. გომურაშვილთან და გ. ქალებაშვილთან ერთად); მამკოდის წმ. გიორგის ეკლესია – 2010 წ. (ა. შავერდაშვილთან და გ. ქალებაშვილთან ერთად); ჭანდრის წმ. ბარბარეს ეკლესია – 2008 წ.; იოანე ნათ-ლისმცემლის ეკლესია სოფ. გურჯაანში 2008 წ.; ველისციხის მამისაანთ საყდარი – 2009 წ.; წმ. გიორგის ეკლესია, უძო, კოჯრის მიდამოები – 2010 წ. (ა. შავერდაშვილთან და გ. ქალებაშვილთან ერთად).

თამარ ნემსაძე

დ. 1935 წლის 16 დეკემბერს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1959 წელს დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის სამშენებლო ფა-კულტეტი არქიტექტურის სპეციალობით. 1966 წლიდან დღემდე მოღვაწეობს ძეგლთა დაცვის სფეროში.

პროფესიული საქმიანობა: სხვადასხვა დროს მუშაობდა: კეთილმოწყობის სამმართველოში (1959-1961); “თბილქალაქპროექტში” (1961-1964); “სოფლმშენსახპროექტში” – არქიტექტორად; სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნო-ში (1966-1978); ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში (1978-1981); სპეციალურ სა-მეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო გაერთიანებაში (1981-1990); საპროექტო ინს-ტიტუტში “სარესტავრაცია” (1990-1997); ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რეს-

ტავრაციის ცენტრში (1997-2006) – არქიტექტორ-რესტავრატორად, მთავარ არქიტექტორად, განყოფილების უფ-როსად, სამეცნიერო ხელმძღვანელად. ამჟამად არის საქართველოს საპატრიარქოს ხუროთმოძღვრების, ხელოვ-ნების და რესტავრაციის ცენტრის არქიტექტორ-რესტავრატორი (2006 წლიდან), და ამავე ცენტრის სამეცნიერო-მეთოდური საბჭოს წევრი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: ვეჯინის “ყველაწმინდის” გუმბათიანი ეკლესია – 1966-1970 წწ; ატენის სიონის გუმ-ბათის სარეაბილიტაციო სამუშაოები – 1967-1968 წწ. (რ. გვერდნითელის ხელმძღვანელობით); ზედა ვარძია – 1970-1972 წწ; აგარა (ყიზილ-დერესი) – 1970-1973 წწ; ვარძია. ქვაბების გამაგრების და ცალკეული უბნების სარე-აბილიტაციო სამუშაოები – 1970-1985 წწ. (რ. გვერდნითელთან ერთად); რკონის სამონასტრო კომპლექსი – 1974-1977 წწ; ხვილიშა – 1975-1978 წწ. (რ. გვერდნითელთან ერთად); გავეთი. წმ. გიორგის ეკლესია – 1977 წ; გუმბათი-ანი საყდარი კურტანაძეულების ხევში – 1978-1980 წწ; ხოსპიო (I). X ს. – 1980 წ; ალანძია, დარბაზული ეკლესია – 1980 წ; კუმურდო. პროექტი და ნაწილობრივი აღდგენითი სამუშაოები – 1980-1985 წწ; ხოსპიო (II). XIV ს. – 1981 წ;

ყვარლის ცხრაკარა – 1982-1983 წწ; დუმეილა – 1982-1983 წწ; ფია, წმ. თევდორეს ეკლე-სია – 1983 წ; საფარის სამო-ნასტრო კომპლექსი – 1985-1990 წწ. (გ. ნიკოლაძესთან, ნ. შელიავასთან, რ. გურამიშ-ვილთან და გ. ციციშვილთან ერთად); ფარავნის ეკლესია – 1988-1990 წწ; ახალციხე. რა-ბათი “ციხის კარი”-ვიადუკი – 1989 წ; ბურნაშეთი. წმ. გიორ-გის ეკლესია – 1990-1991 წწ; ხეოთის კომპლექსი – 1996-1998 წწ. (რ. გურამიშვილთან და ნ. შელიავასთან ერთად); ვარძია. სარეაბილიტაციო სა-მუშაოები სტიქიური ნგრევის შემდეგ – 1998 წ. (რ. გურამიშ-ვილთან და ნ. შელიავასთან

ერთად); დავითგარეჯა. ლავრა. საცხოვრებელი კოშკი გალერეით – 2001 წ.; ფოკა. წმ. ნინოს ეკლესია (ლ. კალმახელიძის პროექტი – 1972 წ. გადამუშავდა და განხორციელდა თ. ნემსაძის მიერ – 2002 წ.); სვანეთი. ეცერი. ფხოტ-რერი. “თარინგ ზელ” – 2002-2003 წწ. (რ. გურამიშვილთან ერთად); სვანეთი. მესტია. ლალამი. “მაცხვარიში” – 2003 წ. (რ. გურამიშვილთან ერთად); სვანეთი. სვიფი. წმ. გიორგის ეკლესია “ჯგრაგ” – 2003 წ.; ატენის სიონის სუბსტრუქციის სარეაბილიტაციო სამუშაოები – 2005-2007 წწ. (რ. გურამიშვილთან ერთად).

გ. ჩიტაიას სახელობის ღია ცის ქვეშ ეთნოგრაფიული მუზეუმის ექსპონატები (აზომვა, პროექტირება-განხორციელება): დარბაზი სოფ. ჭაჭკარიდან – 1968 წ. (რ. გვერდნითელთან ერთად); სოფ. ტოლა, საცხოვრებელი სახლი – 1970-1975 წწ.; სვანური კოშკი – 1970-1975 წწ.; ოდა სახლები, სამზადი სახლი და სხვ. – 1970-1975 წწ.

პუბლიკაციები: 1. ატენის სიონის გუმბათის სახურავის პირვანდელი ფორმის დადგენის ცდა, ძეგლის მეგობარი, №17, 1971 (რ. გვერდნითელთან ერთად); 2. დარბაზი სოფ. ჭაჭკარიდან, ძეგლის მეგობარი, №25, 1971; 3. ძეგლის აღდგენის ერთი მაგალითი, ძეგლის მეგობარი, №58, 1979; 4. გუმბათიან საყდარზე ჩატარებული აღდგენითი სამუშაოების შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №60, 1982; 5. აგარა – ყიზილ დერესი, სარესტავრაციო სამუშაოები, ძეგლის მეგობარი, №4, 1987; 6. ხოსპიოს ეკლესია, ძეგლის მეგობარი, №2, 1993.

ვლადიმერ ოთარაშვილი
დ. 1952 წლის 16 ოქტომბერს ქ. ქუთაისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტზე, არქიტექტურის რესტავრაციის განხრით (1972-1979).

პროფესიული საქმიანობა:

სხვადასხვა დროს მუშაობდა – საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში (1979-1981), სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სანარმოო გაერთიანებაში (1982-1990), საპროექტო ინსტიტუტში “საქრესტავრაცია” (1990-1997), საქართველოს ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრში (1997-2005) არქიტექტორ-რესტავრატორად; ი/მ “ნინო ბაკურაძე” (2005-2010), 2011 წლიდან დღემდე შპს „ხუროთმოძღვარი“ – მთავარ არქიტექტორად.

მნიშვნელოვანი პროექტები: თბილისი, “ლურჯი მონასტერი” (საპროექტო-კვლევითი სამუშაოები) – 1979 წ.; ბეთლემის ზედა ეკლესია (საპროექტო და სარესტავრაციო სამუშაოები) – 1980 წ.; წრომის ტაძარი (საპროექტო და სარესტავრაციო სამუშაოები) – 1983 წ.; ჯუმათის მონასტერი (საპროექტო სამუშაოები) – 1986 წ.; ანაკოფიის ციხე (მონაწილეობა საფიქსაციო სამუშაოებში) – 1989 წ.; ციხე “მოდი ნახე” (საპროექტო სამუშაოები) – 1991 წ.; ჯუმათის მონასტრის სამრეკლო (საპროექტო და სარესტავრაციო სამუშაოები) – 2005 წ. (ნინო ბაკურაძესთან ერთად); ხობის მონასტრის სამრეკლო (საპროექტო და სარესტავრაციო სამუშაოები) – 2010 წ.; სხალთის ეკლესიის სამხრეთი, დასავლეთი და ჩრდილოეთი მინაშენები (საპროექტო სამუშაოები) – 2011 წ. (ნ. ბაკურაძესთან ერთად).

გიორგი სენიაშვილი
დ. 1957 წლის 24 სექტემბერს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1979 წელს დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტი. 1999 წელს – ესექსის უნივერსიტეტის პან-ევროპული ინსტიტუტის სახელმწიფო მმართველობისა და ადამიანის უფლებების ფაკულტეტი.

პროფესიული საქმიანობა: 1979-1981 წწ. ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოსა და 1981-1985 წწ. სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სანარმოო გაერთიანებაში მუშაობდა არქიტექტორ-რესტავრატორად; 1985-1986 წწ. იყო ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს პასპორტიზაციის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი; 1986-1989 წწ. საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის არქიტექტურის ფაკულტეტის მიზნობრივ ასპირანტურაშია არქიტექტურული პროექტირებისა და ქალაქგეგმარების სპეციალობით; 1989-1992 წწ. საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს დაკვეთის სამსახურის უფროსი; 1990-1991 წწ. ავსტრიული ფირმის “კალინგერბაუ” არქიტექტორ-რესტავრატორთა ჯგუფის ხელმძღვანელი ეფესოს სარესტავრაციო სამუშაოებზე; 1992-1994 წწ. საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს დიპლომატიურ კორპუსთან მუ-

შაობის ადმინისტრაციული სამმართველოს სამშენებლო-სამეურნეო განყოფილების უფროსი; 1994-1995 წწ. საქართველოში ევროკავშირის ევროკომისიის დელეგაციის მთავარი ტექნიკური თანაშემწე; 1995 წ. ეუთოს საარჩევნო მეთვალყურეთა მისიის (ELUN/ODIHR) ადმინისტრაციული მენეჯერი; 1996-1997 წწ. ეუთოს მთიანი ყარაბაღის მისიის ადმინისტრაციული განყოფილების უფროსი; 1997-2001 წწ. ბოსნია-ჰერცეგოვინაში ეუთო-ს მისიის მთავარი საერთაშორისო საარჩევნო მოსამსახურე; 2001-2004 წწ. საარჩევნო სისტემების საერთაშორისო ფონდის (IFES) პროექტის დირექტორის მოადგილე

საქართველოში; 2006 წლიდან – დღემდე არქიტექტურულ-სამშენებლო ფირმა “MN Project”-ის მთავარი ტექნიკური მრჩეველი-კონსულტანტი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: ურბნისის სამრეკლო (XVI ს), ურბნისის ტაძრის კომპლექსი, ქარელის რ-ნი – 1979-1980 წწ; თბილისი, დომენტი კათალიკოსის სასახლე (XVIII ს) ანჩისხატის კომპლექსში – 1981 წ; ახალციხის რაბათი, მეჩეთი (XVIII ს) – 1983-1984 წწ; საფარის კომპლექსი: წმ. გიორგის ეკლესია (X-XI სს), წმ. დემეტრეს სამლოცველო, იოანე ოქროპირის სამლოცველო, წმ. გიორგის სამლოცველო, სატრაპეზო წმ. გიორგის ეკლესიის სამხრეთ-დასავლეთით (XI ს), გამოქვაბულების კომპლექსი წმ. გიორგის ეკლესიის სამხრეთით, ახალციხის რ-ნი – 1984-1985 წწ; ხირსის მონასტრის კომპლექსი (გალავანი და სამრეკლო), სოფ. ტიბაანი, სიღნაღის რ-ნი – 1985 წ; ასპინძის ციხე – 1985-1986 წწ; მანავის ციხის კომპლექსი (3 ეკლესია – X-XI სს), საგარეჯოს რ-ნი – 1985-1988 წწ; სერაპის ტაძრის კონსერვაცია (II ს. ძვ. წ.), ეფესო (სელჯუკი), თურქეთი – 1992 წ; ემბოლოსი – სამსხვერპლო – სელსუსის ბიბლიოთეკის კომპლექსი (ძვ. წ. I ს. – ახ. წ. 135 წ.), ეფესო (სელჯუკი), თურქეთი – 1992 წ; ფუძნარის ღვთისმშობლის ეკლესია (XIII ს.) სოფ. ფუძნარი, მცხეთა-მთიანეთის რ-ნი (პროექტი) – 2011.

პუბლიკაციები: 1. ზოგიერთი მოსაზრება ურბნისის სამრეკლოს შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №60, 1982; 2. არქიტექტურული ძეგლების ქალაქმაცხოვრებელი თვისებების სრულყოფილი გამოყენებისათვის (თბილისის ისტორიული უბნების რეკონსტრუქციის მაგალითზე), სპი-ს სამეცნიერო ნაშრომების კრებული, 1987.

ლიტ.: მისი ბიოგრაფია შეტანილია ბიბლიოგრაფიულ ცნობარში “ვინ ვინ არის ქართულ არქიტექტურაში”, თბ., 1999

მურთაზ ურიდია

დ. 1952 წლის 28 თებერვალს ქ. სოხუმში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1969-1976 წწ-ში სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის ფაკულტეტზე, არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: 1978-1992 წწ-ში მუშაობდა საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში, არქიტექტორ-რესტავრატორად; 2005-2006

წწ-ში – აფხაზეთის ა/რ განათლებისა და კულტურის სამინისტროში, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის განყოფილებაში, მთავარ სპეციალისტად; ამჟამად თანამშრომლობს საქართველოს საპატრიარქოს ხუროთმოძღვრების, ხელოვნების და რესტავრაციის ცენტრთან.

მნიშვნელოვანი პროექტები. 1978-1992 წწ-ში განხორციელებული აზომვითი, საკონსერვაციო და სარესტავრაციო სამუშაოები: ალახაძე (ალახაძი). დიდი ეკლესია, გაგრის რ-ნი (კონსერვაცია) – 1978-1979 წწ. (ჯ. ავიძბასთან ერთად); ლიხნე. შარვაშიძეების სასახლე, გუდაუთის რ-ნი (საპროექტო და საკონსერვაციო სამუშაოები) – 1978-1983 წწ. (ჯ. ავიძბასთან ერთად); ბზიფი. ეკლესია IX-X სს., გაგრის რ-ნი (საკონსერვაციო სამუშაოები) – 1981-1982 წწ. (რ. გვერდნითელის ხელმძღვანელობით); მოქვი. მონასტერი: ღვთისმშობლის სახელობის გუმბათიანი ტაძარი, სამრეკლო, გალავანი, ოჩამჩირის რ-ნი – 1984-1986 წწ; ბედიის სამონასტრო კომპლექსი: ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის ტაძარი, ბედიელ მიტროპოლიტთა სასახლე, კარიბჭე-სამრეკლო, ოჩამჩირის რ-ნი (1985-1987 წწ. დაწყებული იყო სარესტავრაციო სამუშაოები, რომელიც შეწყდა საომარი მოქმედებების დროს), ტაძრის რესტავრაციის პროექტი – 2005 წ. (რ. ქართველიშვილთან ერთად); ილორი. წმ. გიორგის სახელობის ეკლესია, ოჩამჩირის რ-ნი (აზომვითი და სარემონტო-სარეაბილიტაციო სამუშაოები) – 1984-1985 წწ. (ჯ. ავიძბასთან ერთად); ალახაძე (ალახაძი) მცირე ეკლესია (გრაფიკული ფიქსაცია), გაგრის რ-ნი – 1987 წ; ბაგრატის ციხე-სიმაგრე, სოხუმი (კონსერვაციის პროექტი) – 1987-1989 წწ; ფოქვეში. ეკლესია „აბაა“, ოჩამჩირის რ-ნი (რესტავრაცია) – 1980-1982 წწ; ჭუბურხინჯი. გუმბათიანი ეკლესია, გალის რ-ნი – 1987-1988 წწ; მჭადიჯვარი. ეკლესიაზე მიდგმული კოშკი. დუშეთის რ-ნი – 1983-1984 წწ; ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ეკლესია, სოფ. შრომა, ოზურგეთის რ-ნი – 1988-1989 წწ; ფშაფი, დარბაზული ეკლესია (გრაფიკული ფიქსაცია), გულირიფშის რ-ნი, 1990 წ; ბაღმარანი (პროექტი), გულირიფშის რ-ნი, 1991 წ.

1994-2010 წლებში განხორციელებული საკონსერვაციო და სარესტავრაციო სამუშაოები: წმ. ბარბარეს სახელობის ეკლესია, სოფ. ლესიჭინე, ჩხორონწყუს რ-ნი – 1994-1995 წწ; მაცხოვრის სახელობის ეკლესია, სოფ. ახუთი (ლეგერსამე), ჩხორონწყუს რ-ნი – 1991-2000 წწ; წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველის სახელობის ეკლესია, სოფ. გლდანი, თბილისი – 2005-2006 წწ.

2000-2010 წწ-ში მისი პროექტებით აშენებულია ახალი ეკლესიები: სოფ. კირცხი, წმ. თომას სახელობის ეკლესია, ჩხორონწყუს რ-ნი; სოფ. ნახახულევი, წმ. ბარბარეს სახელობის ეკლესია, ხონის რ-ნი; სოფ. აბედათი, იოაკიმესა და ანას ეკლესია, მარტვილის რ-ნი.

არჩილ ფაველინიშვილი დ. 1953 წლის 6 მარტს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1969-1975 წლებში სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის ფაკულტეტზე არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით. 1982-1986 წწ-ში იყო საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის კათედრის ასპირანტი ქალაქთმშენებლობის სპეციალობით. 1986 წლიდან არის საქართველოს არქიტექტორთა კავშირის წევრი.

პროფესიული საქმიანობა: 1971-1974 წლებში მუშაობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიის ინსტიტუტში საველე ექსპედიციების მხატვარ-არქიტექტორად; 1975-1978 წლებში იყო საქართველოს კულტურის სამინისტროს ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების სამეცნიერო მეთოდური საბჭოს პასპორტიზაციის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი; 1977-1978 წწ-ში – თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის უნივერსიტეტის ხელოვნებთმცოდნეობის მეორადი ფაკულტეტის პედაგოგი; 1978-1988 წწ-ში – საქართველოს ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს არქიტექტორი, ჯგუფის უფროსი, საპროექტო განყოფილების უფროსის მოადგილე; 1989-1996 წწ-ში საქართველოს არქეოლოგიის კვლევის ცენტრთან არსებული მხატვრულ-დიზაინერული და არქიტექტურულ-სარესტავრაციო კოოპერატივის “ბალაგარი” – თავმჯდომარე; 1996 წლიდან დღემდე არის არქიტექტურული ფირმის შპს “ფავენი”-ს დამფუძნებელი და დირექტორი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: ციხე-ქალაქი უჯარმა, რესტავრაციისა და დაცვის პროექტი (პროექტი, საავტორო ზედამხედველობა) – 1978-1982 წწ; ცხინვალის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია XIV ს. (რესტავრაციის პროექტი, საავტორო ზედამხედველობა) – 1979 წ; სოფ. ჩაჟაში, უშგულის თემი, მესტიის რ-ნი – მუზეუმ-ნაკრძალის ძეგლების რესტავრაცია-რეგენერაცია (პროექტები, საავტორო ზედამხედველობა) – 1978-1986 წწ; თბილისი. ანჩისხატის ეკლესიის ეზოში მდებარე საცხოვრებელი სახლის რესტავრაცია-ადაპტაცია (პროექტი, საავტორო ზედამხედველობა) – 1980-1981 წწ; სოფ. მარტყოფის ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული ძეგლები – ეკლესიები, კოშკები, ციხე (კვლევა, რესტავრაციის პროექტები) – 1988-1989 წწ; სოფ. პერევი, საჩხერის რ-ნი, მინისძვრის შედეგად დაზარალებული საცხოვრებელი სახლების რესტავრაცია-გამაგრების პროექტები – 1990-1991 წწ;

ვერეს ღვთისმშობლის სახელობის სამონასტრო კომპლექსი (X-XI სს), ტანას ხეობა, გორის რ-ნი (კვლევითი სამუშაოები) – 1989-1992 წწ., რესტავრაციის პროექტი – 2005 წ.; სოფ. იფარი, მესტიის რ-ნი, ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული კომპლექსის რესტავრაცია-ადაპტაცია (პროექტი, განხორციელება) – 1992-1993 წწ;

ქ. ტულუზის (საფრანგეთი) მახლობლად მდებარე XVII ს-ის ფერმის რესტავრაცია-ადაპტაცია (პროექტი, განხორციელება) – 1994-1995 წწ; სოფ. ჩაჟაში, უშგულის თემი, მესტიის რ-ნი (კოშკების რესტავრაციის პროექტები) – 2000-2001 წწ; წმ. გიორგის ეკლესია, სოფ. თხინვალა, სარეაბილიტაციო-საწარმოო სამუშაოები (პროექტი, წარმოება) – 2006-2007 წწ; კანარეთის სამება, სარეაბილიტაციო-საწარმოო სამუშაოები (პროექტი, წარმოება) – 2006-2007 წწ.

ჯილდოები; თბილისის საერთაშორისო არქიტექტურული ბიენალე, III პრემია, ნომინაცია: პუბლიკაცია, თემა: “მაღალმთიან რაიონებში ისტორიულად ჩამოყალიბებული განაშენიანების დაცვისა და განვითარების პრობლემები მესტიის რ-ნის უშგულის თემის მაგალითზე” – 1988 წ.

პუბლიკაციები: 1. რესტავრაციის მეთოდის შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №54, 1980; 2. უშგულის კოშკები ძეგლის მეგობარი, №1, 1986.

ლიტ.: მისი ბიოგრაფია შეტანილია ბიბლიოგრაფიულ ცნობარში “ვინ ვინ არის ქართულ არქიტექტურაში”, თბ., 1999.

ზინაიდა (ზინო) ქუჭარაშვილი
დ. 1953 წლის 12 იანვარს ქ. სიღნაღში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1976 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტი არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით (სადიპლომო ნამუშევარი “სიღნაღის რესტავრაცია-რეკონსტრუქციის პროექტი”).

პროფესიული საქმიანობა: მუშაობდა საქართველოს კულტურის სამინისტროს საპროექტო ორგანიზაციაში “კულტპროექტი” არქიტექტორად (1976); 1977 წლიდან – სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სახელოსნოში (შემდგომში ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველო), არქიტექტორ-რესტავრატორად. 1983 წლიდან არის საქართველოს არქიტექტორთა კავშირის წევრი.

ტორთა კავშირის წევრი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: ნინოწმინდის ტაძარი, საგარეჯოს რ-ნი – 1980 წ; სიღნაღის ციხე-გალავანი – 1983 წ; ვაზისუბნის ორმოცნი (“დავითიანი”), გურჯაანის რ-ნი – 1984 წ; ჭერემი: წვეროდაბალი, წმ. გიორგის ეკლესია – 1984 წ., ციტადელი და სასახლე – 1985 წ., წმ. ბარბარეს ეკლესია, გურჯაანის რ-ნი – 1988 წ; წმ. შიოს ეკლესია, საბუე, ყვარლის რ-ნი – 1988 წ; დუბე, ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის ეკლესია, ყვარლის რ-ნი – 1988 წ; რუსთავის ციხე – 1989 წ; ბოდბის წმ. ნინოს ეკლესია – 1990-იანი წლები; წმ. სტეფანეს ეკლესია, სიღნაღი – 2001 წ; რუისპირის “ყველაწმინდა” – 2007 წ; შაქრიანის “კვირაცხოველი” – 2011 წ.

ზ. ქუჭარაშვილი მონაწილეობდა ასამდე არქიტექტურული ძეგლის აზომვაში. 2002 წელს საქართველოს არქიტექტორთა კავშირმა იგი მადლობის სიგელით დააჯილდოვა – მრავალწლიანი ნაყოფიერი მოღვაწეობისათვის და არქიტექტორთა კავშირში საკუთარი შემოქმედების ამსახველ პერსონალურ გამოფენასთან დაკავშირებით.

პუბლიკაციები: 1. ვაზისუბნის ორმოცნის რესტავრაცია, ძეგლის მეგობარი, №2 (76), 1987; 2. ჭერემი. წვეროდაბალი, წელნდეული, №1, 1995; 3. დუბე, “ღვთისმშობლის მიძინება”, კავკასიის მაცნე (სპეციალური გამოშვება), თბ., 2002 წ; 4. ძველი და ახალი სიღნაღი, კავკასიის მაცნე (სპეციალური გამოშვება), თბ., 2003 წ.

ლიტ: მისი ბიოგრაფია შეტანილია ბიბლიოგრაფიულ ცნობარში “ვინ ვინ არის ქართულ არქიტექტურაში”, თბ., 1999.

ნინო (ნანა) პელიავა
დ. 1958 წლის 19 ოქტომბერს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1975-1980 წლებში სწავლობდა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტზე – ინჟინერ-არქიტექტორის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: წლების განმავლობაში მუშაობდა ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში არქიტექტორ-რესტავრატორად (1980-2000). **მნიშვნელოვანი პროექტები:** მღვიმევის მონასტრის სამრეკლო და კარიბჭე – 1980-იანი წლები (რ. გურამიშვილთან ერთად); ეცერი, ფხოტრერი, მესტიის რ-ნი (რესტავრაცია-კონსერვაციის პროექტი) – 1986 წ; გრემი, ქულბაქები (კონსერვაციის პროექტი) – 1988 წ; ბოლნის-ქაფანაქჩი (რესტავრაცია-კონსერვაციის პროექტი) – 1989 წ; ხეოთის კომპლექსი, ახალციხის რ-ნი (რესტავრაცია-რეაბილიტაცია) – 1996-1998 წწ. (თ. ნემსაძესა და რ. გურამიშვილთან ერთად); საფარის სამონასტრო კომპლექსი, სხვადასხვა ნაგებობები (გვირაბები მიძინების ეკლესიის სამხრეთით, საჯინიბო) – 1990-იანი წწ. (თ. ნემსაძესთან ერთად); ვარძია (სტიქიური ნგრევის შემდეგ სარეაბილიტაციო სამუშაოები) – 1998-1999 წწ. (თ. ნემსაძესა და რ. გურამიშვილთან ერთად);

ტავრაცია-კონსერვაციის პროექტი) – 1989 წ; ხეოთის კომპლექსი, ახალციხის რ-ნი (რესტავრაცია-რეაბილიტაცია) – 1996-1998 წწ. (თ. ნემსაძესა და რ. გურამიშვილთან ერთად); საფარის სამონასტრო კომპლექსი, სხვადასხვა ნაგებობები (გვირაბები მიძინების ეკლესიის სამხრეთით, საჯინიბო) – 1990-იანი წწ. (თ. ნემსაძესთან ერთად); ვარძია (სტიქიური ნგრევის შემდეგ სარეაბილიტაციო სამუშაოები) – 1998-1999 წწ. (თ. ნემსაძესა და რ. გურამიშვილთან ერთად);

ქეთევან ჩიხაძე
დ. 1949 წლის 15 აპრილს

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1972 წელს დაამთავრა ი. ნიკოლაძის სახელობის თბილისის სამხატვრო სასწავლებელი, ფერწერის სპეციალობით. 1972-1978 წწ. სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტზე, არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით.

პროფესიული საქმიანობა: 1972-1982 წლებში მონაწილეობდა სამცხის არქეოლოგიურ ექსპედიციებში მხატვარ-არქიტექტორად; მუშაობდა ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში პას-პორტიზაციის განყოფილებაში არქიტექტორად (1978-1981); სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო გაერთიანებასა (1981-1990) და საპროექტო ინსტიტუტში “საქრესტავრაცია” (1990-1997) – არქიტექტორ-რესტავრატორად; 1998 წლიდან დღემდე არის შპს “მომავალი”-ს (შემდგომში – შპს “ბიჯი”) არქიტექტორ-რესტავრატორი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: ჭულეს სამონასტრო კომპლექსი: წმ. გიორგის გუმბათიანი ეკლესია, ღვთისმშობლის ეკლესია, საცხოვრებელი სახლი ბერებისთვის – 1978-2011 წწ; ტბისის სამონასტრო კომპლექსი (აღდგენითი სამუშაოები), წმ. გიორგის ეკლესია, სამრეკლო – მცირე სალოცავით, გალავანი – 1982-1986 წწ; წერაქვის სამონასტრო კომპლექსი: ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესია, წმ. გიორგის ეკლესია, მარანი, კარიბჭე (ეს უკანასკნელი – თ. ნემსაძესა და რ. გურამიშვილთან ერთად), ბერების სენაკები – 1978-1988, 2005-2011; ახალციხე. რაბათი, “ციხის კარი”-ვიადუკი – 1987 წ. (თ. ნემსაძესთან ერთად); სამი ეკლესია – ორსაყდრევის ეკლესია, ბალიჭი, კაზრეთის წმ. გიორგი – 2008 წ; კაკლიანის ეკლესია, ფოლადაური – 2009-2011 წ; დიდგორის ველი, ღვთისმშობლის ეკლესია, ქობის ხევის ეკლესია (რესტავრაცია), დიდგორის “წვერის გიორგი” (განმედილი სამუშაოები, პროექტი) – 2010-2011 წ.

ტბისის კომპლექსის რესტავრაციისათვის ქ. ჩიხაძეს მიღებული აქვს საქართველოს არქიტექტორთა კავშირის სპეციალური პრემია – “წლის საუკეთესო რესტავრირებული ობიექტი” (1988).

ლიტ: 1. ს. კინწურაშვილი, რესტავრატორთა შრომის დაფასება, გაზ. “ლიტერატურული საქართველო”, №27, 1. VII. 1988; 2. მ. ბიბილაშვილი, იმედია წერაქვს ველარავინ უნოდებს “ქალაფას”..., გაზ. “ქართული უნივერსიტეტი”, №6, 2009.

გიორგი ციციშვილი დ. 1957 წელს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1980 წელს დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტი.

პროფესიული საქმიანობა: 1977-1980 წლებში მუშაობდა დმანისის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში არქიტექტორად; 1981-1983 წლებში თბილისის მ. თოიძის სახ. სამხატვრო სასწავლებელში – პედაგოგად. 1983-1991 წლებში იყო საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო გაერთიანების, ხოლო 1991-1996 წლებში, სამეცნიერო კვლევით ინსტიტუტში “საქრესტავრაცია” – არქიტექტორ-რესტავრატორი; 1991-2004 წლებში, ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობის რესტავრაციის ცენტრის წამყვანი არქიტექტორ-რესტავრატორია; 2005 წლიდან მონაწილეობს ძველი თბილისის რეაბილიტაციის პროექტში.

მნიშვნელოვანი პროექტები: გორიჯვარის კომპლექსი – 1986-1989 წწ. (პროექტის ხელმძღვანელი გ. ჯაფარიძე); სამწევრისი, “ციციშვილების ციხე”, (ხელმძღვანელი გ. ჯაფარიძე) – 1986-1989 წწ. (თანაავტორი პ. ნუცუბიძე); ნიჩბისი, ციციშვილების ციხე-კომპლექსი (რესტავრაციის პროექტი) – 1987-1990 წწ. (ხელმძღვანელი გ. ჯაფარიძე); პირღებულის, სამონასტრო კომპლექსი (რესტავრაციის პროექტი) – 1985, 2005-2006 წწ. (თანაავტორები გ. ჯაფარიძე (უმცროსი), ნ. ყანჩელი და ნ. თათარაშვილი); საფარის სამონასტრო კომპლექსი (რესტავრაციის პროექტი) – 1989-1991 წწ. (ხელმძღვანელი თ. ნემსაძე, თანაავტორი რ. გურამიშვილი); ეკლესია “აკვანება” (რესტავრაციის პროექტი) – 1990 წ. (ხელმძღვანელები – რ. გვერდნითელი და თ. ნემსაძე); თმოგვის ციხე, წმ. მარინეს გუმბათიანი ტაძარი (რესტავრაციის პროექტი) – 1991-1992 წწ. (ხელმძღვანელი – თ. ნემსაძე); ყაზრმის ხიდი (რესტავრაციის პროექტი) – 1991 წ. (ხელმძღვანელი თ. ნემსაძე); დავითგარეჯა, სამონასტრო კომპლექსები ლავრა და უდაბნო (რესტავრაციის პროექტი) – 1989-1991 წწ. (ხელმძღვანელი თ. აბრამიშვილი); თბილისი, თავისუფლების მოედანზე სამოქალაქო ომის დროს დაზიანებული შენობების რესტავრაციის პროექტი – 1992-1993 წწ. (ხელმძღვანელი თ. აბრამიშვილი); TACIS-ის პროგრამით მიმდინარე საერთაშორისო პროექტი – “წითელი ხიდი” (რესტავრაციის პროექტი) – 1998-2000 წწ. (ხელმძღვანელი თ. აბრამიშვილი).

2005-2011 წლებში არქიტექტორ-რესტავრატორთა ჯგუფთან ერთად შესრულებული აქვს მრავალი პროექტი ძველი თბილისის რეაბილიტაციის კუთხით. მათ შორის ქარვასლის შენობა ლესელიძის ქ. №36, ყოფილი სასტუმრო “ვეროპა” აღმაშენებლის გამზირი №103, მთელი რიგი საცხოვრებელი სახლებისა სოლოლაკსა, კალასა და აღმაშენებლის გამზირზე.

ნათო ცინცაბაშვილი

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1981-1987 წლებში სწავლობდა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში არქიტექტურის ფაკულტეტზე არქიტექტორ-რესტავრატორის სპეციალობით.

1997-1998 წლებში მიაწიჭეს MA ხარისხი, იორკის უნივერსიტეტში (დიდი ბრიტანეთი). დისერტაციის თემა: კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა ყოფილ საომარი მოქმედებების არეალებში, თბილისის ისტორიული ცენტრის მაგალითზე.

პროფესიული საქმიანობა: საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს საპროექტო ინსტიტუტი, არქიტექტორ-რესტავრატორი (1987-1996); საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველო, ინფორმაციისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა სამმართველო, მთავარი სპეციალისტი (1996-2000); ICOMOS-ის ისტორიული ქალაქებისა და დასახლებების საერთაშორისო სამეცნიერო კომიტეტის წევრი (1999-2001); საქართველოს ძეგლთა დაცვის დეპარტამენტი, ინფორმაციისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა სამმართველო, უფროსის მოადგილე (2000-2001); ძეგლებისა და ღირსშესანიშნავი ადგილების საერთაშორისო საბჭოს საქართველოს ეროვნული კომიტეტის (საქართველოს ICOMOS) გენერალური მდივანი, პროგრამების კოორდინატორი (2001 წლიდან – დღემდე).

ლური მდივანი, პროგრამების კოორდინატორი (2001 წლიდან – დღემდე).

მნიშვნელოვანი პროექტები: 1. ბეთლემის უბნის რევიტალიზაცია, პროექტის კოორდინატორი – 1999-2011 წწ; 2. თბილისის ისტორიული ნაწილის მენეჯმენტის გეგმის სტრატეგიული მიმართულებანი WHC, ICCROM – 2003-2004 წწ; 3. ICOMOS-ის მსოფლიო მემკვიდრეობის კომიტეტისთვის, მსოფლიო მემკვიდრეობის ნუსხაში შესატანად წარდგენილი ძეგლის, ნისას სიმაგრე (თურქმენეთი), ტექნიკური შეფასების მისია – 2006 წ; 4. თბილისის გ. ჩიტაიას სახელობის ღია ცის ქვეშ მუზეუმის რეაბილიტაციის პროგრამა, ხუთი დარბაზული ტიპის ხალხური საცხოვრებლის რეაბილიტაცია, პროექტის კოორდინატორი (UNESCO, RIKSANTIKVAREN) – 2007-2008 წწ. 5. პროექტი – ურბანული მემკვიდრეობის დაცვა: ძველი თბილისის იდენტობა და სული, ბრიტანეთის საბჭო, გოეთეს ინსტიტუტი, რიკსანტიკვარენი, ICOMOS საქართველო, ხელოვნების საერთაშორისო ცენტრი “ისტორიალი” (ევრო კომისიის დაფინანსებით) – 2010-2011 წწ.

პუბლიკაციები: 1. “საერთაშორისო საზაფხულო-აკადემია: პოტსდამი-სანსუსი”, საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს სამეცნიერო შრომების წელიწდეული, II, 1996 (მ. ბოჭორძესთან ერთად); 2. “Rettet das Alte Tbilisi”, Stadt Bauwelt, Berlin; 36/00, 29-09-2000; 3. “თბილისის ისტორიული ნაწილი და მსოფლიო მემკვიდრეობის კონვენცია”, “ილიაზდი” ხელოვნების ინტერდისციპლინარული კვლევის ლაბორატორიის არაპერიოდული გამოცემა, 1. I. 2002; 4. “ბეთლემის უბნის რევიტალიზაციის პროგრამა, თბილისის ისტორიული ნაწილის დაცვის კონტექსტში”. ქალაქის სათუთი განახლება და ძველი თბილისის რეაბილიტაცია, კონფერენციის: “ისტორიული ქალაქის სათუთი განახლება და სამოქალაქო საზოგადოება” – მოხსენებათა პუბლიკაცია, თბილისი, 2010; 5. “Preservation of Tbilisi Historic District, with Special Focus on the Betleml Quarter Revitalisation Programme”, Proceedings of the 2nd International Symposium of Georgian Culture, 2-9.10, 2009, Florence, Italy, (Tbilisi, 2011);

რიკსან ცინცაბაშვილი

18. I. 1956, ქუთაისი – 14. X. 2007, თბილისი

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1980 წელს დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტი.

პროფესიული საქმიანობა: მუშაობდა საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში არქიტექტორ-რესტავრატორად 1981 წლიდან; 2003 წლიდან – საქართველოს საპატრიარქოს ხუროთმოძღვრების, ხელოვნების და რესტავრაციის ცენტრში არქიტექტორ-რესტავრატორად.

მნიშვნელოვანი პროექტები: სვანეთი. ანზორ გულედანის კოშკი. ლენჯერი, ნესგუნი (პროექტი) – 1981 წ; სვანეთი. ბაჯუ ჭეხანის კოშკი, სოფ. ჩვაბიანი, მულახის თემი (პროექტი) – 1981 წ; სვანეთი. ავთანდილ გიგანის კოშკი, სოფ. ჩვაბიანი, მულახის თემი (პროექტი) – 1981 წ; სვანეთი. ტ. მარგიანის კოშკი, სოფ. ჩვაბიანი, მულახის თემი (პროექტი) – 1981 წ; სვანეთი. ბიძინა ხერგიანის საცხოვრებელი კომპლექსი და მიხეილ ხერგიანის კოშკი, მესტია (პროექტი) – 1982 წ; სვანეთი.

მი (პროექტი) – 1981 წ; სვანეთი. ტ. მარგიანის კოშკი, სოფ. ჩვაბიანი, მულახის თემი (პროექტი) – 1981 წ; სვანეთი. ბიძინა ხერგიანის საცხოვრებელი კომპლექსი და მიხეილ ხერგიანის კოშკი, მესტია (პროექტი) – 1982 წ; სვანეთი.

ხეივანიების კომპიუტერი, იფარი, აცი (პროექტი) – 1983 წ.; ქუმის საყდარი (პროექტი) – 1985-1986 წწ. (ჯგუფთან ერთად); სამღერეთი (ანაზომები) – 1986 წ.; სინაგოგა, სუფუნა (პროექტი) – 1988 წ.; წმ. შიო, რუისპირი (ანაზომები, პროექტი) – 1988 წ.; ნეკრესის კომპლექსი: გუმბათიანი ეკლესია, მცირე სამლოცველო, საცხოვრებელი ნაგებობა, კოშკი (პროექტი) – 1988 წ.; წმ. შიო, საბუე (ანაზომები, პროექტი) – 1988-1989 წწ.; წმ. გიორგის ეკლესია. სიქთარვა (პროექტი) – 1989 წ.; ღვთისმშობლის ეკლესია, ვარდისუბანი, თელავის რ-ნი (ესკიზ. პროექტი) – 1989 წ.; “მამალავთისა”, სოფ. არგვეთა, ზესტაფონი (პროექტი) – 1990 წ.; წმ. გიორგის ეკლესია, თუზი (პროექტი) – 1991 წ.; წმ. გიორგის ეკლესია, ქურმუხი (პროექტი) – 1993 წ.; წმ. გიორგის ეკლესია, სოფ. სიმონეთი, თერჯოლის რ-ნი; “დედალავთისა”, სოფ. ვარძია, ხარაგაულის რ-ნი; “სამება”, “დედალავთისა, სოფ. ჩხარი. ოქონა. ღვანკითი.

გურამ ჭიჭიშვილი

დ. 1929 წლის 24 ივლისს ოზურგეთის რ-ნის სოფ. ასკანაში

არქიტექტორ-რესტავრატორი, მხატვარ-რესტავრატორი. საქართველოს ხელოვნების დამსახურებული მოღვაწე, საპატიო ნიშნის ორდენოსანი, ღირსების ორდენის კავალერი. 1973 წლიდან არის საქართველოს არქიტექტორთა კავშირის წევრი.

გურამ ჭიჭიშვილი 1953 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტი.

პროფესიული საქმიანობა: მუშაობდა “თბილქალაქპროექტში” არქიტექტორად (1953-1954), სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოში – არქიტექტორ-რესტავრატორად (1954-1966), 1966 წლიდან ამავე დაწესებულების (შემდგომში – ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველო) მხატვარ-რესტავრატორად.

თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწევა 1974 წლიდან. არის სამხატვრო აკადემიის პროფესორი ფერწერის რესტავრაციის დარგში.

მნიშვნელოვანი პროექტები: აკურის “მამადავითის” მონასტრის ეკლესიის (IX ს.), მარნის, გალავნისა და სხვა ნაგებობათა კონსერვაცია – 1954 წ.; გელათის აკადემიის კონსერვაცია – 1955 წ.; იყალთოს მონასტრის ნაგებობათა რესტავრაცია – 1957-1958 წწ.; თელავისა და სიღნაღის გალავნებისა და კოშკების აღდგენა-რესტავრაცია – 1960-იანი წლები.

მის მიერ გამოვლენილი და გადარჩენილია მრავალი მნიშვნელოვანი არქიტექტურული ძეგლის კედლის მხატვრობა: ალავერდის წმ. გიორგის ტაძრის ფრესკების გამოვლენა და კონსერვაცია; ტიმოთესუბნის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის ფრესკების კონსერვაცია; ზემო სვანეთის ეკლესიების – სვიფის წმ. გიორგის, ლაშთხვერის მთავარანგელოზის, ადიშის წმ. გიორგის და მაცხოვრის, უშგულის ლამარიას და სხვა ეკლესიათა კედლის მხატვრობის კონსერვაცია.

გამოქვეყნებული აქვს სამეცნიერო ანგარიშები ძეგლების არქიტექტურის და კედლის მხატვრობის კონსერვაციის შესახებ ქართულ და უცხოურ სპეციალურ ჟურნალებში. მიღებული აქვს მონაწილეობა საერთაშორისო ღონისძიებებში: სემინარები, კონფერენციები, სიმპოზიუმები; ძეგლებისა და ღირსშესანიშნავი ადგილების საერთაშორისო საბჭოს – ICOMOS-ის ტრიენალე – ვენეციაში (1974), დრეზდენში (1990), ედინბურგში (1993), სოფიაში (1995). არის ICOMOS-ის კედლის მხატვრობის, დაზგური ფერწერის სამუშაო ჯგუფების წევრი. 1995 წელს მიწვეული იყო დრეზდენის სამხატვრო აკადემიაში ფერწერის რესტავრაციისა და კვლევის ფაკულტეტზე ლექციების კურსის წასაკითხად.

არქიტექტორ გელა ჯაფარიძესთან ერთად შესრულებული აქვს ოშკის ტაძრის მაკეტი (კორპის ხისგან, 1:40 მასშტაბში), რომელიც დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში.

ლიტ: მისი ბიოგრაფია შეტანილია ბიბლიოგრაფიულ ცნობარში “ვინ ვინ არის ქართულ არქიტექტურაში”, თბ., 1999.

ასმათ (დოდო) ჭიკაძე
დ. 1950 წლის 15 დეკემბერს

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

1973 წელს დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის არქიტექტურის ფაკულტეტი.

პროფესიული საქმიანობა: მუშაობა დაიწყო “თბილქალაქპროექტში” – 1973-1976 წწ; 1976 წლიდან, ათეული წლების განმავლობაში იყო სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო სახელოსნოში (შემდგომში: ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველო) არქიტექტორ-რესტავრატორი.

მნიშვნელოვანი პროექტები: მწვანე მონასტერი, სოფ. ჩითახევი, ბორჯომის რ-ნი - 1976-1982 წწ; ხერგიანების საცხოვრებელი კომპლექსი, მესტია – 1970-იანი წლები; წმ. მარინეს კომპლექსი, კურტანაძეულების ხევი, ახმეტის რ-ნი – 1977-1979 წწ; ამილახვრების ციხე-სა-

სახლე, სოფ. ქვემოჭალა, კასპის რ-ნი – 1977-1980 წწ; ნუნისის ბაზილიკა, სოფ. ნუნისი, ხარაგაულის რ-ნი – 1978-1980 წწ; გოხნარის ეკლესია, სოფ. გოხნარი, თეთრიწყაროს რ-ნი – 1979-1981 წწ; რველის ციხე, სოფ. რველი, ბორჯომის რ-ნი – 1980-1983 წწ; მატანის “ცხრაკარა”, სამონასტრო ანსამბლი (ბაზილიკა, დარბაზული ეკლესიები, საცხოვრებელი ნაგებობა), სოფ. მატანი, ახმეტის რ-ნი – 1980-1985 წწ; ჩოლოყაშვილების ციხე (ეკლესია, ციხე-გალავანი), სოფ. მატანი, ახმეტის რ-ნი – 1983-1986 წწ; ყვიბისის ეკლესია, სოფ. ყვიბისი, ბორჯომის რ-ნი – 1989-2001 წწ; “შავკაბას” მონასტერი, ეკლესია, სოფ. ხოდაშენი, ახმეტის რ-ნი – 1989-1991 წწ; ნიქოზის გუმბათიანი ეკლესია (პატარა), სოფ. ნიქოზი, გორის რ-ნი – 1990-იანი წლები; სადგერის წმ. გიორგის ეკლესია, სოფ. სადგერი, ბორჯომის რ-ნი – 1990-1992 წწ; კოტორაშვილების ეკლესია, სოფ. დიდგორი – 1990-1992 წწ; წმ. გრიგოლის ეკლესია, დუშეთი – 1980-იანი წწ; ტიმოთესუბნის კარიბჭე (კონსერვაცია), ბორჯომის რ-ნი – 1990-იანი წწ; ახალდაბის კოშკი, ბორჯომის რ-ნი – 1980-იანი წწ; კვირაცხოვლის ეკლესია, ატენის ხეობა, გორის რ-ნი – 1980-იანი წწ; დავათის ორნავიანი ბაზილიკა და დარბაზული ეკლესია, სოფ. დავათი, დუშეთის რ-ნი – 2005-2008 წწ. განუხორციელებული პროექტები: ახმეტის ღვთაება, ახმეტა; საორბისი, სოფ. ფიცესი, კასპის რ-ნი; მიტარბი, სოფ. მიტარბი, ბორჯომის რ-ნი; ჭობისხევის დარბაზები, სოფ. ჭობისხევი, ბორჯომის რ-ნი; ფუძნარის ადგილის დედა, სოფ. ფუძნარი, დუშეთის რ-ნი; ბალიანთ კარის ეკლესია, სოფ. ლაფანანთ კარი, დუშეთის რ-ნი; ბზიანას სამონასტრო კომპლექსი, სოფ. ბზიანა, დუშეთის რ-ნი.

გელა ჯავახიშვილი
დ. 1927 წელს თბილისში

არქიტექტორ-რესტავრატორი.

საქართველოს დამსახურებული არქიტექტორი, ღირსების ორდენის კავალერი.

გელა ჯავახიშვილი 1953 წელს დაამთავრა თბილისის სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტი.

პროფესიული საქმიანობა: 1955 წლიდან მოღვაწეობს ძეგლთა დაცვის სისტემაში. 1955-1963 წლებში მუშაობდა სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოში არქიტექტორ-რესტავრატორად; 1963-1970 წწ-ში – საპროექტო ორგანიზაციაში “თბილქალაქპროექტი” პროექტის მთავარ არქიტექტორად (გ. ჯავახიშვილი იმ საავტორო ჯგუფის წევრია, რომელმაც დაამუშავა თბილისის განვითარების გენერალური გეგმის პროექტი. ამ პროექტმა საკავშირო სახმშენის მიერ მაღალი შეფასება დაიმსახურა); 1970-1975 წწ-ში სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოში ქალაქის ისტორიული უბნების აღდგენა-დაგეგმარების განყოფილების უფროსია; 1975-1981 წწ. – “თბილქალაქპროექტ”-ში თბილისის ისტორიული ნაწილის აღდგენა-რეკონსტრუქციის სპეციალური არქიტექტურული სახე-

ლოსნოს ხელმძღვანელი; 1981 წლიდან გ. ჯავახიშვილი კვლავ სპეციალურ სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო გაერთიანებაშია საპროექტო სახელოსნოს ხელმძღვანელად; 1982 წლიდან თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის არქიტექტურის ფაკულტეტის რესტავრაციის განყოფილების პედაგოგია.

სხვადასხვა დროს იგი იყო: ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს მეთოდური საბჭოს წევრი; თბილისის მერიის არქი-

ტექტურისა და პერსპექტიული განვითარების სამსახურთან არსებული თბილისის ისტორიული ნაწილის კვლევის ცენტრის მთავარი სპეციალისტი; საქართველოს პრეზიდენტთან არსებული კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის საბჭოს წევრი.

გელა ჯაფარიძის ხელმძღვანელობით და უშუალო მონაწილეობით რეკონსტრუირებული და აღდგენილია ძველი თბილისის ცალკეული შენობები და უბნები.

მნიშვნელოვანი პროექტები: არქიტექტურის ძეგლების კვლევა-ფიქსაცია: ბზიფის არქიტექტურული კომპლექსი – 1955 წ; სურამის ციხე – 1956 წ; რკონის არქიტექტურული კომპლექსი – 1956 წ; ალავერდის არქიტექტურული კომპლექსი – 1957 წ; გონიოს ციხე – 1960 წ; კაზრეთის არქიტექტურული კომპლექსი – 1961 წ.

არქიტექტურის ძეგლების აღდგენა-ადაპტაცია: ბიჭვინტის ტაძარი – 1972 წ; თბილისი: გიორგი XII სასახლე – 1974 წ; მეტეხის პლატოს განაშენიანება – 1976 წ. და ავლაბრის არაღებულური სტამბის აღდგენა-კეთილმოწყობა – 1978 წ;

არქიტექტურის ძეგლების აღდგენა-რეკონსტრუქცია: დარეჯანის სასახლე და მიმდებარე განაშენიანება – 1975 წ; ღვინის აღმართის განაშენიანება – 1976 წ; სამღებროს ქუჩის – 1979 წ. და კინოთეატრ “აპოლოს” – რეკონსტრუქცია – 1980 წ; ზემო კალას ქალაქმშენებლობითი გარემოს გამოკვლევა – 2000 წ.

გელა ჯაფარიძეს არაერთი პროექტი აქვს განხორციელებული თანამედროვე ქალაქმშენებლობით სფეროშიც: თბილისი: მტკვრის სანაპიროს განაშენიანების პროექტი დიდუბის რ-ნში – 1964 წ; თბილისის ვაგზლის მოედნის რეკონსტრუქცია (კონკურსში გამარჯვებული პროექტი) – 1964 წ; თბილისის განვითარებისა და რეკონსტრუქციის ტექნო-ეკონომიკური დასაბუთება – 1967 წ; თბილისის ვაგზლის შენობის პროექტი – 1968 წ; თბილისის განვითარებისა და რეკონსტრუქციის გენერალური გეგმის პროექტი (2000 წლისათვის) – 1970 წ; თბილისი. ტექნიკური ბიბლიოთეკის სამკითხველო დარბაზის ინტერიერი – 1980 წ.

ლიტ: ვულოცავთ – გელა ჯაფარიძე 60 წლისაა, ძეგლის მეგობარი, №4 (78), 1987.

SUMMARY

Georgia's entire territory, its every region is scattered with magnificent pieces of architecture of different ages, illustrating the country's past.

Georgia's natural and climatic diversity, varying social and economical conditions, differing traditions and availability of construction material of its historical provinces, together with the ethno-psychological peculiarities of its population determined the diversity of architectural types and individuality of artistic composition. All of these also had an influence on the restoration and renewal processes.

Reasons of damage and restoration of architectural monuments have also varied over the centuries, ranging from damages through age, wars, natural or manmade disasters (earthquake, flood, and fire), change of social and economical conditions, or change of the owners, etc. The quality of the restoration works was also directly influenced by the taste of the person ordering the works, while the final design depended on the craftsmanship of the one implementing the works.

Restoration and rehabilitation works of secular and ecclesiastical architecture has an interesting history in Georgia. Study and analysis of original approaches, principles and solid traditions existent throughout the centuries enables us to make significant conclusions. While over the centuries construction technique had been developing and Georgian craftsmen had shared experiences from foreign countries, the search for original architectural form and spatial composition has always remained their primary and leading concern.

Georgia, due to the originality of its culture, nature and people, has always attracted attention of foreign travelers and scientists. Interest towards Georgia dates back to as early as Greek and Roman authors. Works of **Xenophon**, (5-4th c. B.C.) **Strabon** (1st c. B.C. – 1st c. A.D.) and **Vitruvius** (1st c. B.C.) contain information about architecture in Georgia.

Medieval Armenian, Arab and Persian travelers and historians – **Artsruni**, **Ukhtanes**, **Ibn Hawqal** (10th c.), **Qazvini** (14th c.) have numerous descriptions of Georgia's capital Tbilisi in their writings.

Among Europeans who wrote about Georgia are: **Marco Polo** (13th c), 17th c. travelers and scholars: **Arcangelo Lamberti**, **Jean Chardin** and **Don Chistoforo De Castelli**. Of importance for Georgia are also the works of 18th c. researchers **Joseph de Tournefort** (17thc.), **Johann Güldenstädt** and **Samuel Gottlieb Gmelin**. The following travelers and scholars visited Georgia in the 19th c.: **Julius Heinrich Klaproth**, **Jacques Francois Gamba**, **Rotie**, **Robert Lyall**, **Frederick Dubois de Monperet**, **Alexandre Dumas**, **Baron de Bais**, **Mihály Zichy**, etc. Information they had gathered about Georgia and its architecture is worthy of notice, although in some cases, their descriptions and conclusions are incorrect.

Invaluable is the contribution of the scholars whose main work focused on the protection and recoding of Georgian cultural heritage. An outstanding figure among them was a famous scholar of Kartvelian studies – **Marie Brosset**.

A few Russian scientists and social figures also contributed to the safeguarding of Georgia's cultural heritage, among them: **Grigory Gagarin**, **Michael Sherwinski**, **Andrey Pavlinov**, **Nikodim Kondakov**. Especially active in this endeavor was

Countess Praskovia Uvarova who led the publication of special series of Caucasus' archaeological materials by Moscow Archaeological Society which contains a wealth of information on Georgian architecture.

In 19th century upper classes of Georgian society developed growing interest towards antiquities. Various unions, special commissions and committees for the study and restoration of historical buildings were created. It is since then that the notion of monument has been applied to the historical buildings, granting special attention to their artistic value. Careful approach and the wish to protect and record historical structures started to develop. The first attempts of restoration and renewal work as well as the appearance of first professional architects – **Michael Kalashnikov**, **Simon Kldiashvili**, **Anatoly Kalgin**, date back to this period. In the 19th c. significant photo documentation work of architectural monuments was carried out by the photographers – **Alexander Roinashvili** and **Dmitri Ermakov**.

In the turn of 19th and 20th centuries a whole generation of Georgian scientists and researchers entered the scene who greatly contributed to the safeguarding, protection and recording of Georgia's cultural heritage. These were: **Platon Ioseliani**, **Dimitri Bakradze**, **Tedo Zhordania**, **Niko Marr**, **Eqvtime Takaishvili**, **Dimitri Shevardnadze**, **Giorgi Bochoridze**, etc. The material they had collected remains a unique treasure up to present.

First steps for the protection of country's cultural heritage were taken in the first decades of the 20th c. The first democratic republic of Georgia (1918-1921) placed an important emphasis on heritage issues right at its establishment. After the loss of independence in 1921, care for the country's architectural heritage continued.

This period was also earmarked with the intensification of the atheist movement (1923-1924), that led to the destruction of a number of churches. Historical and Ethnographic Society led by the famous researcher of Georgia's history – **Ivane Javakhishvili** strongly protested against those acts of vandalism.

The process of establishing specialized services for the protection of antiquities began in the first half of the 20th century. At the same time, scientific research and recording of Christian architecture had also begun, led by the researcher of Georgia's art history – **Giorgi Chubinashvili**. In 1941 he headed the establishment of Institute of Georgian Art History.

Later, in 1949 the first scientific-restoration company in the entire Soviet Union was established in Tbilisi, work of which laid foundation for scientific restoration works in Georgia. The first professional restoration architects – **Rusudan Gverdsiteli**, **Vakhtang Tsintsadze**, **Levan Khimshiashvili**, with their original and distinct work were at the outset of establishment of Georgia's school of restoration.

Also for the first time in the Soviet Union, a voluntary organization – society for Georgia's cultural monuments was established in 1959 unifying a large number of members of different ages. The main objective of the society was to reveal, protect, restore and consolidate, study, promote and maintain a public surveillance on cultural heritage monuments.

In 1964 the Society for Cultural Monuments started publishing a journal – "Monument's Friend" which compiled scientific and research articles, those dealing with methodological issues and latest developments in the sphere of monuments' protection.

In 1970 the department of architecture of Tbilisi State Academy of Fine Arts started to train restoration architects.

Thus, by 1970ies Georgia possessed a well established cultural heritage protection system based on professional cooperation of various institutions, such as a specialized heritage protection agency, educational, academic as well as voluntary organizations. The shadowy sides of Soviet economics had a negative influence also on this system. The process progressed and became worse over time. Isolation from the rest of the world through the "Iron Curtain" hindered exchange of experience in the heritage protection field.

Through the active work of scientists and socially responsible professionals working in heritage protection, these challenges could be overcome and the field of architectural restoration could develop in the right direction.

In 1978 the main scientific-entrepreneurial division for the protection and use of cultural and natural monuments was established uniting research and design work with the physical restoration works. This marks significant increase in state funding, - restoration works were intensified, and public awareness activities on the role of heritage protection became common.

In reality, it was one single structure that united all functions, that of ordering, executing and monitoring the works. On the backdrop of generally corrupt system of the Soviet Union such a centralized system led to problems. Despite the negative results, positive outcomes were also evident: Recording and restoration works continued, specialized departments trained professional restoration architects who were being employed. Interning young professionals alongside experienced specialists was part of the education and training process and helped them enhance their professional capacities.

Towards the end of the 1980ies several changes directly linked with the beginning of collapse of the Soviet state occurred in the field of monuments' protection. The intensity of construction work outbalanced conservation research and planning and the role of a specialist in the entire restoration process diminished.

Changes which took place since the 1990ies (break-up of the Soviet Union, independence, civil war) were reflected on the field of heritage protection. On the backdrop of the common crisis the division for monuments' protection supported beginning of cooperation with various international organizations: UNESCO National Commission was established in 1992. ICOMOS National Committee was created in the following year. In 1994 Mtskheta Museum Reserve and Bagrati Cathedral and Gelati Monastery nominated by Georgia were listed on the UNESCO World Heritage List, while Upper Svaneti was listed in 1996. A number of foundations and donor organizations started to operate in Georgia.

In the last decade of the past century the drastic decrease in state funding was directly reflected on architectural restoration. Nevertheless, recording and preservation works continued in cooperation with international organizations such as World Monuments Fund, Samuel Kress Foundation, Getty Grant Program and local foundations (Cultural Heritage Preservation Fund, Open Society – Georgia Foundation) supported by international donors. The "Cartu Group" foundation for the preservation and protection of historical monuments started active restoration works from year 2004.

Through these processes of cultural heritage protection and its integration in other sectors such as environmental protection, tourism, urban planning, education, etc., the necessity for the creation of a state vision and policy and respective legislative basis in this field became apparent

Other important changes regarding the ownership of architectural

monuments were the following: Through an agreement between the Orthodox Church and the State (Concordat 2002) the Georgian Patriarchy became the owner of all Orthodox churches in Georgia; All listed dwelling houses were given to owners in private ownership while other monuments of vernacular architecture and fortifications remained in state ownership. This new reality necessitated new institutional model for heritage protection. The main objective had been to keep existing human professional and other resources, which was only partially realized.

In 2003 the department for monuments' protection was abolished and in 2004 it became a structural department of the reformed Ministry of Culture, Monuments' Protection and Sport of Georgia, in line with the European management model. The new department's function in the field of architectural restoration was to order and to monitor the physical works. Other specialists dealing with design work, research and physical works were spread in private companies or non-governmental organizations.

Creation of new system for cultural heritage protection started on the backdrop of rush developmental changes in the country. Despite a number of significant changes and reforms establishment of the system is still ongoing. As a result of another reform in 2008 a National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia was created.

Renewal of **ecclesiastic architecture** has a long tradition in Georgia. Traces of earlier repair works are hidden under later restoration layers, thus this process is best traced from the late medieval period.

In many buildings which have been restored in the Middle Ages (4-18th c.) the original composition structure and artistic integrity is well preserved. The lost sections are mainly reconstructed with different architectural forms, material and structure and in the taste and aesthetics of the period of renewal. The restorers obviously take into account the historical value of the original and the integrity of original artistic idea.

Sometimes, in the rush to restore the churches and return their functions, the original artistic qualities of the buildings were altered, sometimes even changing its architectural type.

Often there are cases of incorporating the structural plan and remaining parts of the walls in the new building. This can be regarded as a proof of respect for the holy places and care for antiquity.

Thus, apparently there were different approaches for the renewal of ecclesiastical buildings in the middle ages. The common thing though was that the craftsmen used to take into account the character of the building and the data existing on site.

The **fortifications** were in constant need of restoration and renewal for the purpose of maintaining their function. The ones located in strategic points had maintained their importance throughout the entire middle ages. Local owners and sometimes also the conquerors, who occupied the fortresses for longer periods, took care of their maintenance and renewal.

Changes in historical circumstances can be traced in layers on the fortress' walls. Specific historical situations and development of weapons led to alterations – with the introduction of fire arms new architectural elements appeared.

Architecture of dwellings is especially sensitive and unprotected against the destructive power of time. This could be the reason why the tendency to preserve traditional forms is so much stronger there. At the same time, the frequency of repairs of dwelling houses

is higher due to the changes in lifestyle, taste and, of course, the owner.

The solid and unbroken tradition of restoration and renewal established over the medieval times (4th -18th c) was interrupted in the 19th century. Following the loss of statehood and autocephaly of church, upon the directives given by Russian Church leadership many monuments were plastered and whitewashed, severely altering artistic integrity of the facades and interiors. In all cases of this kind of "restoration" importance and artistic value of the main building diminished and significant details were destroyed.

Fortifications lost their function in the 19th century. From that period onwards their renewal and restoration almost seized. Palaces underwent significant changes in the 19th century.

The tradition to maintain the antiquity continues throughout the 19th century in the medieval towns of Tbilisi, Gori, Telavi and Signaghi. In Tbilisi we have many good examples of preservation of the street network, traditional types and planning structures of urban architecture, incorporation of old cellars in the newly built dwellings, as well as a solid tradition of building crafts.

During the end of the 19th and beginning of the 20th century small scale rehabilitation and consolidation works were undertaken on landmark monuments of Georgia's Christian architecture: Jvari Monastery - 6-7th centuries, Betania – the turn of 12th and 13th centuries, Ikorta – 1172. Measures undertaken prevented these monuments from further physical deterioration.

In 1930ies special groups were established which undertook rehabilitation and restoration works on a number of monuments. There were breaches (Ikvi church - from the beginning of the 11th century) as well as constructions based on interesting engineering solutions, which continue to function till present (Dome consolidation of Phitareti church).

Since the establishment of the first specialized restoration agency in 1949 professional restoration architects started exercising especially careful approach for revealing peculiarities of historical structures; they approached each monument individually taking into consideration its significance, state of conservation and material available on site. Method of conservation had a distinguished role. It is noteworthy that restored details of ornamental décor repeated the original profile and did not reconstruct the lost ornament itself.

Between 1950 and 1970ies methodologically and technically challenging restoration works were implemented on a number of architectural monuments with outstanding artistic and historical values. A notable case is of Bolnisi Sioni church (5th c.) and the conservation of its northern gallery with minimum intervention into the authentic architectural fabric and bold solution (roofing with the use of metal constructions) which protected the building without damaging its artistic integrity (restoration architect: Rusudan Gverdtseteli). Of special notice are brilliant engineering solutions on the important monuments in severe state of conservation such as Tsromi Church (7th c.), Samtsevisi (7th c.) and Tsirkoli (9th c.) (Restoration Architect Levan Khimshiashvili). Large scale reconstruction and conservation works on the severely damaged landmark monument – Bagrati Cathedral in Kutaisi (1003) started in 1952 and carried on for four decades. (Restoration Architect: Vakhtang Tsintsadze).

Establishment of the main Scientific-entrepreneurial Division for the protection and use of historical, cultural and natural monuments (1978) and the associated structural changes did neither affect existing attitude towards the monuments nor change any of the preservation methods.

Towards the end of the 1980ies with the acceleration of pace

quality of restoration works diminished.

In the 1990ies as the country plunged into crisis, restoration of heritage monuments was supported through various foundations and international donor organizations.

At the turn of the century ICOMOS Georgia carried out the following important restoration projects:

- The dome drum of Phitareti church (12th c.) on the verge of collapse was consolidated. Within this project lime mortar was used for the first time in conservation practice in Georgia;

- A multidisciplinary group elaborated a conservation plan for village Chazhashi of Ushguli community, Upper Svaneti – the highest settlement in Europe.

- A difficult restoration project was implemented on the Ikorta church (12th c.) damaged through an earthquake.

With the funds of a private donor (Bank Republic) a multidisciplinary study and project design of Bodbe cathedral (9th c.) was implemented resolving long lasting methodological uncertainties and leading to a thorough restoration.

Cultural Heritage Preservation Fund and Foundation for the Protection and Safeguarding of Historical Monuments carried out rehabilitation works on a number of monuments throughout the country.

Many methodological challenges became evident after the disintegration of the old system for heritage protection and the introduction of a new one (2003-2004). These serious challenges had an impact on the UNESCO World Heritage Sites in Georgia. Due to wrong methodology and management inefficiencies UNESCO World Heritage Committee listed Historic Monuments of Mtskheta under the World Heritage in Danger list (33rd session, Seville, 22-30th of June, 2009) followed by the listing of Bagrati Cathedral and Gelati Monastery in 2010 (34th Session, Brasilia, 25.07.-03.08.2010).

Difficulties are also associated with restoration works taking place on monuments of national importance such as Atenis Sioni and Alaverdi.

Despite the many challenges, there are also positive results. After a long break, in 2004 the state started to annually allocate substantial funds for the protection of heritage. Many restoration and emergency rehabilitation projects of important monuments have been funded. Qualified international experts undertook conservation works on the Eastern façade reliefs of the Great Church of the Holy Cross in Mtskheta.

Urban conservation is a widely discussed topic at present. After a long pause, large scale rehabilitation works have been taking place in Tbilisi and other historical towns. This somewhat positive development has resulted in the extensive loss of values. Some of the reasons for the lost values are: Use of inappropriate methodology when dealing with urban heritage, high speed of works, lack of planning and use of inappropriate building material, just to name a few. Despite these difficulties, there have been positive cases where high professionalism of individual restoration specialists has led to positive results. Of special mention are the restoration works that ICOMOS Georgia National Committee undertook on a group of buildings in the Tbilisi Historic District of Betlemi in the past decade. Their consistent work has focused on revealing historical, artistic and architectural values.

The book contains a directory of biographic and bibliographic information of all Georgian and foreign scholars, travelers, researchers and restoration architects from middle ages till present.

1. თ. ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, თბ., 1983.
2. ი. ბანძელაძე, სიგრძის საზომი ერთეული და ნაგებობის გეგმის დაკვალვის ხერხები ძველ საქართველოში, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლთა ანალიზის და დაცვის საკითხები, სახელმწიფო სამხატვრო აკადემია, სამეცნიერო შრომების კრებული, თბ., 1988.
3. ვ. ბარდაველიძე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, თბ., 1941.
4. თ. ბარნაველი, მანგლისის ტაძრის წარწერები, თბ., 1961.
5. ს. ბარნაველი, საბა ტუსისძეშვილის "ანდრძისებრნი ღუნანი", ქართული ხელოვნება, №3, თბ., 1950.
6. ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს გეოგრაფია, დაიბეჭდა ვახუშტი ბატონიშვილის ხელნაწერ დედნით, რედაქტორი მ. ჯანაშვილი, თფ., 1904.
7. ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, ტ. I, თბ., 1983.
8. ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, ტ. II, თბ., 1994.
9. ვ. ბერიძე, თბილისის "ლურჯი მონასტერი", ქართული ხელოვნება, №2, თბ., 1948.
10. ვ. ბერიძე, რ. მეფისაშვილი, ლ. რჩეულიშვილი, რ. შმერლინგი, თბილისის მეტეხის ტაძარი, თბ., 1969.
11. ვ. ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრული ძეგლები, თბ., 1970.
12. ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1974.
13. დ. ბერძენიშვილი, ბოლნისის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, II, თბ., 1964.
14. დ. ბერძენიშვილი, ი. ელიზბარაშვილი, ნ. ვაჩიშვილი, ც. ჩაჩხუშვილი, ჯავახეთი, ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული გზამკვლევი, თბ., 2000.
15. დ. ბერძენიშვილი, მ. გიორგიძე, ც. ჩაჩხუშვილი, გ. ჭანიშვილი, გუჯარეთი, თბ., 1987.
16. დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, ზემო ქართლი-თორი, ჯავახეთი, თბ., 1985.
17. დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები, თბ., 2005.
18. დ. ბერძენიშვილი, ტანას ხეობა, (ხელნაწერი).
19. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. 8, თბ., 1990.
20. მ. ბოჭორიძე, ლენინგორის სასახლის რესტავრაცია, ძეგლის მეგობარი, №3, თბ., 1986.
21. მ. ბოჭორიძე, ფიტარეთის სამონასტრო კომპლექსი - "მსოფლიო ძეგლთა ფონდის" პროგრამის სიაში, სამეცნიერო შრომების წელიწდეული, II, თბ., 1996.
22. მ. ბოჭორიძე, ფიტარეთის სამონასტრო კომპლექსი, ანგარიში შესრულებულ საკონსერვაციო სამუშაოებზე, სამეცნიერო შრომების წელიწდეული, III, თბ., 1998.
23. მ. ბოჭორიძე, ფიტარეთის სამონასტრო კომპლექსისა და მისი რესტავრაციის შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №1(89), თბ., 1993.
24. გ. ბოჭორიძე, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, თბ., 1992.
25. გ. ბოჭორიძე, რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, თბ., 1994.
26. მ. ბულია, მ. ჯანჯალია, დ. ხოშტარია, საქართველოს ძველი ქალაქები, მცხეთა, თბ., 2000.
27. ც. გაბაშვილი, ზედა ვარძია, თბ., 1985.
28. მ. გაჩეჩილაძე, თ. ბელაშვილი, ა. სვატიკოვი, სმირნოვების სახლი - საჩუქრად საქართველოს, თბ., 2009.
29. ჯ. გვასალია, მ. გიორგიძე, მ. სურამელაშვილი, ხ. ჭურღულია, ხადის ხეობა, თბ., 1983.
30. რ. გვერდნიშვილი, "წმ. მარიამის" ეკლესია თბილისში, ანჩისხატი, თბ., 2001.
31. რ. გვერდნიშვილი, ბოლნისის სიონი (ძეგლის გახსნის ანგარიში), ძეგლის მეგობარი, №15, თბ., 1968.
32. დ. გვერტიშვილი, ქსნის ერისთავების სასახლე, ძეგლის მეგობარი, №4, თბ., 1965.
33. დ. გვერტიშვილი, შ. მესხია, თბილისის ისტორია, თბ., 1952.
34. მ. დვალი, მანგლისის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, თბ., 1974.
35. მ. დვალი, პატარა ონის ხუროთმოძღვრული ძეგლის აღდგენა-გამაგრებითი სამუშაოები, ძეგლის მეგობარი, №18, 1969.
36. ი. ელიზბარაშვილი, დ. თუმანიშვილი, წმინდა ნიკოლოზის ეკლესია თბილისის ნარიყალას ციხის ტერიტორიაზე, ძეგლის მეგობარი, №8, თბ., 1973.
37. ი. ელიზბარაშვილი, ოთხი კათედრალი, თბ., 2001.
38. ი. ელიზბარაშვილი, ორნავიანი ეკლესიები საქართველოში, საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 1994.
39. ი. ელიზბარაშვილი, ტაძრის მონასტრის წმ. გიორგის ეკლესიაზე ჩატარებული განმედიტო სამუშაოების შედეგები, "საქართველოს სიძველენი" (მ. ბოჭორიძის, ლ. ახალაიას მონაწილეობით), 7-8, თბ., 2005.
40. ნ. ერისთავი, ახალგორის ქსნის ერისთავთა სასახლის ინტერიერის უცნობი დეტალები, საქართველოს სიძველენი, 6, თბ., 2004.
41. თ. ვირსალაძე, ქართული მხატვრობის ისტორიიდან, თბ., 2007.
42. პ. ზაქარაია, ნაქალაქარ ურბნისის ხუროთმოძღვრება, თბ., 1965.
43. პ. ზაქარაია, საქართველოს ძველი ციხესიმაგრეები, თბ., 1988.
44. პ. ზაქარაია, ქართული ცენტრალურ-გუმბათოვანი არქიტექტურა, ტ. I-III, თბ., 1975, 1978, 1981.
45. ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობა რაჭაში, 1919-1920წწ., თბ., 1963.
46. ე. თაყაიშვილი, ზარზმის ეკლესიის და მისი სიძველეთა შესახებ, უნივერსიტეტის მოამბე, №1, 1919.
47. თბილისი, კალა, ბეთლემის უბნის რევიტალიზაცია, პროგრამის ანგარიში 2000-2010, თბ., 2011.
48. ა. თვარაძე, საქართველო და კავკასია ევროპულ წყაროებში, თბ., 2004.
49. დ. თუმანიშვილი, გზაჯვარედინზე, წერილები, ნარკვევები, თბ., 2008.
50. დ. თუმანიშვილი, წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001.
51. პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბ., 1978.

52. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, კ. კეკელიძის რედაქციით, თბ., 1941.
53. ს. კაკაბაძე, ვახტანგ გორგასალი და მისი ხანა, თბ., 1994.
54. პ. კარბელაშვილი, ძველი ანჩისხატის ტაძარი თბილისში, ტფ., 1902.
55. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ. 1923.
56. კულტურის პოლიტიკა, თბ., 2004.
57. ს. მაკალათია, თემის ხეობა, თბ., 1959.
58. მ. მანია, ავღევის შესახვევის ძველი სახლი და მისი მიკროუბანი, საქართველოს სიძველენი, 14, თბ., 2011.
59. ელ. მაჭავარიანი, ბოლნისის სიონის სამშენებლო წარწერა, თბ., 1985.
60. რ. მეფისაშვილი, კიდეც ერთხელ ბოლნისისა და დმანისის ძეგლების შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №26, 1971.
61. რ. მეფისაშვილი, სოფელ კიანეთის X საუკუნის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, ძეგლის მეგობარი № 30, თბ., 1972.
62. ლ. მირიანაშვილი, ბოდბის, ბოდბის ლოკალიზაციისა და წმინდა ნინოს ნეკროპოლისის საკითხისათვის, თსუ-ს სილნალის (კახეთის) ფილიალი, სამეცნიერო შრომები, კრ., V, 2004.
63. მოქცევა ქართლისა-ის ახლადდამოწმებული სინური რედაქციები, გამოსცა და წინასიტყვაობა დაურთო ზაზა ალექსიძემ, თბ., 2007.
64. მოქცევა ქართლისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1964.
65. დ. მუსხელიშვილი, ციხე-ქალაქი უჯარმა, თბ., 1966.
66. თ. ნემსაძე, ანგარიში საინჟინრო-გამაგრებით სამუშაოებზე, ძეგლის მეგობარი, №58, 1981.
67. თ. ნემსაძე, ხოსპიოს ეკლესია, ძეგლის მეგობარი, №26, თბ., 1983.
68. თ. პაპუაშვილი, პერეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1970.
69. გ. პატაშური, არსუკიძისეული სვეტიცხოვლის ფასადთა რეკონსტრუქცია და მისი მხატვრული თავისებურებანი, საქართველოს სიძველენი, 12, თბ., 2008.
70. ს. პოდიაპოლსკი, გ. ბესონოვი, ა. ბელიაევი, ტ. პოსტნიკოვა არქიტექტურის ძეგლების რესტავრაცია, შრომის განახლებული გამოცემა, დ. თუმანიშვილის რედაქტორობით, თბ., 2006.
71. ს. პოდიაპოლსკი, გ. ბესონოვი, ა. ბელიაევი, ტ. პოსტნიკოვა, არქიტექტურის ძეგლების რესტავრაცია, შრომის III და IV თავების რ. გვერდნიტელისეული ავტორიზებული თარგმანი რუსულიდან, თბ., 1991.
72. თ. ჟორდანია, ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა, თბ., 1896.
73. ლ. რჩეულიშვილი, თელავი, თბ., 1963.
74. ლ. რჩეულიშვილი, თელავის "ბატონის ციხის" არჩილისეული სასახლის რესტავრაციის ირგვლივ, ძეგლის მეგობარი, №60, 1982.
75. ლ. რჩეულიშვილი, მცხეთის სვეტიცხოვლის კარიბჭის ფუნქციისათვის, ქართული ხელოვნების ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1994.
76. ლ. რჩეულიშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1994.
77. ლ. რჩეულიშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრების სამი უცნობი ძეგლი, Ars Georgica, №2, თბ., 1948.
78. ლ. რჩეულიშვილი, ვ. ბერიძე, ქართული ხელოვნება, №9, თბ., 1987.
79. მ. საბინინი, საქართველოს სამოთხე, პეტერბურგი, 1882.
80. თ. სანიკიძე, გერგეტის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, თბ., 1975.
81. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, 5, თბ., 1990.
82. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველო, სამეცნიერო შრომების წელიწდეული I, თბ., 1995.
83. თ. საყვარელიძე, ბოლნისის სიონი, თბ., 1983.
84. თ. სახოკია, მოგზაურობანი, თბ., 1950.
85. გ. სეხნიაშვილი, ზოგიერთი მოსაზრება ურბნისის სამრეკლოს შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №60, 1982.
86. ვ. სილოგავა, სამხრეთ საქართველოს წარწერების შესწავლა, "მრავალთავი", X, თბ., 1983.
87. ვ. სიჭინავა, ბათუმის ისტორიიდან, ბათუმი, 1958.
88. ჰერბ სტოველი, "რისკისთვის მზადყოფნა: მსოფლიო კულტურული მემკვიდრეობის მენეჯმენტის სახელმძღვანელო", თარგმანი ინგლისურიდან, დ. თუმანიშვილის რედაქტორობით, თბ., 2007.
89. ზ. სხირტლაძე, ადრეული შუა საუკუნეების ქართული კედლის მხატვრობა, თელოვანის ჯვარპატიოსანი, თბ., 2008.
90. მ. ბერნარ ფილდენი, იუკა იოკილეთო, "მსოფლიოს კულტურული მემკვიდრეობის ღირსშესანიშნავი ადგილების მართვის სახელმძღვანელო პრინციპები", თარგმანი ინგლისურიდან, დ. თუმანიშვილის რედაქტორობით, თბ., 2007.
91. ქართლის ცხოვრება, ანა დედოფლისეული ნუსხა, დასაბეჭდად მოამზადა ფილოლოგიის განყოფილებამ, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1942.
92. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.
93. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, 1955.
94. ქართული ენა, ენციკლოპედია, თბ., 2008.
95. ქართული ლაპიდარული წარწერების კორპუსი, II, დასავლეთ საქართველოს წარწერები, ნაკვ. I, (IX-XIII სს.) შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ, თბ., 1980.
96. ქართული წარწერების კორპუსი, ტ. I, ნ. შოშიაშვილის გამოც., თბ., 1980.
97. ც. ჩაჩხუნაშვილი, მცხეთის წმინდა ჯვრის მონასტრის მცირე ტაძრის დაცვის პრობლემები, საქართველოს სიძველენი, 13, თბ., 2009.
98. ც. ჩაჩხუნაშვილი, ნ. ზაზუნაშვილი, ბოდბის ტაძრის რესტავრაციის შედეგები, საქართველოს სიძველენი, 7-8, თბ., 2005.
99. ც. ჩაჩხუნაშვილი, ნ. ზაზუნაშვილი, მიტროპოლიტ იოანე მაყაშვილის სასახლე ბოდბეში, საქართველოს სიძველენი, 6, თბ., 2004.
100. გ. ჩიტაია, ღია ცის ქვეშ მუზეუმის მოწყობის ძირითადი პრინციპები, ძეგლის მეგობარი, №25, 1971.
101. გ. ჩიტაია, ჯვარის მონასტრისათვის 1924, შრომები, ტ. II, თბ., 2000.

102. გ. ჩუბინაშვილი, ბოლნისის სიონი, ენიმკის მოამბე IX, თბ., 1940.
103. გ. ჩუბინაშვილი, მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, 1922-23.
104. გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, ტ. 1, თბ., 1936.
105. ვ. ცინცაძე, მცხეთის ჯვრის რესტავრაციის საკითხისათვის, ლიტერატურა და ხელოვნება, №1, 1990.
106. ვ. ცისკარიშვილი, ჯავახეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959.
107. ი. ციციშვილი, კულტურის ძეგლთა დაცვა საქართველოში, თბ., 1986.
108. თ. ნემსაძე, გუმბათიან საყდარზე ჩატარებული აღდგენითი სამუშაოების შესახებ, ძეგლის მეგობარი, №60, 1982.
109. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1964.
110. ლ. ხიმშიაშვილი, რესტავრაციის ზოგიერთი საკითხი, ძეგლის მეგობარი №14, თბ., 1968.
111. ლ. ხიმშიაშვილი, საინჟინრო საქმე და არქიტექტურის ძეგლთა გადამარება (წირქოლის ტაძარი), ძეგლის მეგობარი, №5, 1965.
112. დ. ხოშტარია, X საუკუნის სამონასტრო ეკლესიები ტაძრის-საკირის მიდამოებში, მაცნე №3, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბ., 1986.
113. თ. ხუნდაძე, თელოვანის "ჯვარპატიოსნის" ეკლესიის რელიეფის შესახებ, საქართველოს სიძველენი №4-5, თბ., 2003.
114. ხუროთმოძღვრების კონსერვაცია, პრინციპები, მოსაზრებები, მაიკლ პეტცეტის ნაშრომის "კონსერვაციის პრინციპები, კონსერვაციისა და რესტავრაციის საერთაშორისო ქარტიების წინასიტყვაობა ვენეციის ქარტიიდან 40 წლის შემდეგ", თარგმანი ინგლისურიდან, დ. თუმანიშვილის რედაქტორობით, თბ., 2007.
115. ი. ხუსკივაძე, ქართული საერო მინიატურა - XVI-XVIII საუკუნეები, თბ., 1976.
116. M. Brosset, Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans l'Arménie, VI, St. Petersburg, 1839.
117. F. Dubois de Monpereux, Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Georgie, en Arménie et en Crimée. T. 1. Paris, 1839, Atlas. Neuchatel, 1843.
118. Al. Dumas, Impressions de voyage le Caucase, კავკასია (ა. განერელიას წინასიტყვაობით), თბ., 1964.
119. R. Mepiaschwili, W. Zinzadze, Aufnahmen von Rolf Schrade, Georgien Wehrbauten und Kirchen, Leipzig, 1986.
120. Г. Абрамишвили, Два строительных периода Атенского Сиона, "მაცნე", (ისტ. არქ. ეთნ. სერია), №1, თბ., 1972.
121. Н. Аладашвили, Монументальная скульптура Грузии, Тб., 1977.
122. Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках Христианства, Записки общества любителей кавказской археологии, кн. I, Тиф. 1875.
123. Батум и его окрестности, Батум, 1906.
124. Батум по однодневней переписи 17 - го июня 1890 г., Батум, 1891.
125. Батумское побережье "Русские тропики" под ред. А. Анисимова, Батум, 1911.
126. Р. Гвердцители, О первоначальной форме свода перекрытия среднего нефа и кровли Болнисского Сиона, ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი II საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბ., 1977.
127. П. Иоселиани, Икортский монастырь в Карталинии, "საქართველოს სასულიერო მახარებელი", XI, 1865.
128. П. Иоселиани, Описание древностей города Тифлиса, Тифл., 1866.
129. П. Иоселиани, Описание Шио-Мгвимской пустыни в Грузии, Тфл., 1845.
130. П. Иоселиани, Путевые записки от Тифлиса до Мцхеты, Тфл., 1871.
131. Н. Кондаков, Д. Бакрадзе, Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии, С. Петербург, 1890.
132. С. Макалатия, Боржомское ущелье, Тб., 1958.
133. Матерьялы по Археологии Кавказа, XII Ф., М., 1898.
134. Р. Мепишавили, В. Цинცაძე, Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии - Шида-Картли, Тб., 1975.
135. Г. Мерчул, Житие св. Георгия Хандзийского, С-Петербург. 1911.
136. Д. Мшвениерадзе, строительное дело в древней Грузии, Тб., 1952.
137. А. Натроев, Мцхет и его собор, Тифл., 1900.
138. Е. Привалова, Павниси, Тб., 1977.
139. Е. Привалова, роспись Тимотесубани, Тб., 1980.
140. И.П. Ростомов, Ахалкалакский уезд в археологическом отношении, Тифл., 1898.
141. Н. Северов, Архитектурный образ Цроми, Ars Georgica №3, თბ., 1950.
142. Е. Такашвили, Археологические экскурсии, разыскания и заметки, вып I-V, Тиф., 1905 -1915.
143. Е. Такашвили, доклад о состоянии старинного грузинского монастыря в селе Тимотесубани, труды комиссии по сохранению древних памятников Императорского Московского общества, т. IV, М., 1912.
144. Н. Толмачевская, фрески древней Грузии, Тб., 1931.
145. П. Уварова, Памятники христианства, МАК, IV, М., 1894.
146. Г. Церетели, Археологические прогулки по Квирильскому ущелью, Материалы по археологии Кавказа, вып. VII, М., 1989.
147. В. Цинცაძე, некоторые особенности базилик раннехристианской Грузии и архитектура базилики V века свети-цховели в Мцхета, Ars Georgica, №10, თბ., 1991.
148. Г.Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тб., 1959.
149. Г.Н. Чубинашвили, Вопросы истории искусства, т. I, Тб., 1970.
150. Г.Н. Чубинашвили, Памятники типа Джвари, Тб., 1948.
151. Г.Н. Чубинашвили, Цроми, Тб., 1934.
152. Р. Шмерлинг, купольный храм в Икви, Ars Georgica, №7, თბ., 1971.

შინაარსი

შესავალი	5
----------------	---

თავი I - მოკლე ისტორიოგრაფიული მიმოხილვა

მოგზაურები და მკვლევარები ქართული არქიტექტურის შესახებ	7
სიძველეთა დაცვის საქმე XIX ს-ის II ნახევარსა და XX ს-ის I ნახევარში	12

თავი II - არქიტექტურის რესტავრაციის დარგის განვითარება საქართველოში

არქიტექტურული ნაგებობების აღდგენა-განახლება XIX ს-სა და XX ს-ის დასაწყისში	17
ცვლილებები ძეგლთა დაცვისა და კულტურის სფეროში XX ს-ის I ნახევარში	20
სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოს შექმნა და საქმიანობა	27
ისტორიის, კულტურის და ბუნების ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების მთავარი სამეცნიერო-საწარმოო სამმართველოს შექმნა და საქმიანობა	34
სტრუქტურული ცვლილებები 1990-2008 წლებში	36

თავი III - არქიტექტურული ნაგებობების აღდგენა-განახლების ტრადიცია და სარესტავრაციო გამოცდილება

საეკლესიო ხუროთმოძღვრება: აგარა (43), აკაურთა (45), ალავერდი (47), ალანძა (50), ანჩისხატი (52), ატენი (55), ახალი შუამთა (58), ბაგრატი (60), ბეთანია (65), ბიჭვინტა (67), ბოდბე (69), ბოლნისი (73), გარბანი (75), გერგეტი (77), ერელანთ საყდარი (80), ვალე (82), ვარძიის სამრეკლო (83), ვერე (85), ზარზმა (88), ზედა ვარძია (91), თბილისის მეტეხი (93), თელოვანის ჯვარპატიოსანი (96), თრიალეთის ახალქალაქი (99), იკვი (101), იკორთა (104), კაზრეთი (109), კაცხი (112), კვეტერა (114), კიანეთი (116), კოჭიო (118), ლურჯი მონასტერი (119), მანგლისი (122), მანხუტის ეკლესიები (125), მცხეთის წმინდა ჯვრის მონასტერი (127), ნინოწმინდა (133), პატარა ონი (136), რუისპირის ყველანწმინდა (137), სამწევრისი (139), საცხენისი (142), სვეტიცხოველი (144), ტაძრისი (149), ტიმოთესუბნის წმინდა ბარბარე (151), ურბნისი (152), ფაენისი (156), ფიას წმინდა თევდორე (158), ფიტარეთი (160), შიომღვიმე (164), ძველი შუამთა (167), ნირქოლი (169), წრომი (171), ხვილიშა (174), ხოსპიო (176) სათავდაცვო და საერო ხუროთმოძღვრება: თბილისის დედაციხე (180), ხერთვისის ციხე-დარბაზი (184), ახალგორის ქსნის ერისთავების რეზიდენცია (187), ბოდბე, იოანე მაცაშვილის სასახლე (190), თელავის სამეფო სასახლე (194), ქვემო ჭალა, ამილახვრების ციხედარბაზი (198), ურბანული მემკვიდრეობის დაცვის საკითხები: ბათუმი (202), თბილისი (208) დასკვნა	219
--	-----

ბიოგრაფიული ცნობარი

მოგზაურები, მკვლევარები და არქიტექტორები	224
ქართული სარესტავრაციო სკოლის დამფუძნებლები	266
არქიტექტორ-რესტავრატორები	270

რეზიუმე	294
---------------	-----

ძირითადი ლიტერატურა	297
---------------------------	-----